

ราชอาณาจักร แห่ง กาสาวฬสตร์

ราชอาณาจักร
แห่ง
กาสาวยัสตร์

The Kingdom of the Yellow Robe

โดย

ERNEST YOUNG

นางสาวกมลทิพย์ ชัยสุขุมงคลลาภ

แปลและเรียบเรียง

กรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่

พุทธศักราช ๒๕๖๔

ราชอาณาจักรแห่งกาสาฬภัสตร์

กรมศิลปากรพิมพ์เผยแพร่ครั้งแรก พ.ศ. ๒๕๖๔

จำนวน ๑,๐๐๐ เล่ม

ลิขสิทธิ์กรมศิลปากร

ราคา ๒๒๐ บาท

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

ราชอาณาจักรแห่งกาสาฬภัสตร์. -- กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม, ๒๕๖๔.
๓๕๒ หน้า

๑. ไทย--ประวัติศาสตร์ -- กรุงรัตนโกสินทร์ -- รัชกาลที่ ๕, ๒๔๑๑-๒๔๕๓.

I. ชื่อเรื่อง.

959.3057

ISBN 978-616-283-581-0

ที่ปรึกษา

นายประทีป เพ็งตะโก

อธิบดีกรมศิลปากร

นายอรุณศักดิ์ กิ่งมณี

รองอธิบดีกรมศิลปากร

นายพนมบุตร จันทรโชติ

รองอธิบดีกรมศิลปากร

นายจารึก วิไลแก้ว

รองอธิบดีกรมศิลปากร

นางรักชนก โคจรานนท์

ผู้อำนวยการสำนักบริหารกลาง

นางสาวศุภลรัตน์ ธาราศักดิ์

ผู้อำนวยการสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์

ผู้ตรวจพิจารณาต้นฉบับ

นางสมศรี เอี่ยมธรรม

อดีตหัวหน้ากลุ่มแปลและเรียบเรียง

และรองอธิบดีกรมศิลปากร

นางสาวเสาวลักษณ์ กิษานนท์

ผู้อำนวยการกลุ่มแปลและเรียบเรียง

ผู้แปลและเรียบเรียง

นางสาวกมลทิพย์ ชัยศุภมงคลลาภ นักอักษรศาสตร์ปฏิบัติการ กลุ่มแปลและเรียบเรียง

ออกแบบรูปเล่ม นางสาวไพลร ตะสูงเนิน

พิสูจน์อักษร นางสาวกานต์สิรี พัฒนากุลทรัพย์

พิมพ์ที่

บริษัทอมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด (มหาชน)

๓๓๖ ถนนชัยพฤกษ์ แขวงตลิ่งชัน เขตตลิ่งชัน กรุงเทพฯ ๑๐๑๗๐

โทรศัพท์ ๐ ๒๔๒๒ ๙๐๐๐, ๐ ๒๘๘๒ ๑๐๑๐

โทรสาร ๐ ๒๔๓๓ ๒๗๔๒, ๐ ๒๔๓๔ ๑๓๘๕

Website : <https://www.amarin.co.th>

E-mail : aprint@amarin.co.th

คำนำ

ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประเทศไทย ได้เกิดการปฏิรูปทั้งด้านการปกครอง เศรษฐกิจ และสังคมครั้งใหญ่อันเป็นรากฐานของการพัฒนาประเทศแบบสมัยใหม่ที่สืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน ในเวลาดังกล่าวได้มีการว่าจ้างชาวต่างประเทศโดยเฉพาะอย่างยิ่งชาวยุโรป ที่มีความรู้ความชำนาญในศิลปวิทยาการด้านต่าง ๆ ให้เข้ามาวางระบบการทำงานในกระทรวงและกรมต่าง ๆ ที่ผ่านการปฏิรูปและจัดตั้งขึ้นใหม่ นายเออร์เนสต์ ยัง (Ernest Young) ครูชาวอังกฤษผู้เชี่ยวชาญในวิชาวิทยาศาสตร์ และภูมิศาสตร์ คือหนึ่งในชาวยุโรปที่ได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยให้เข้ามาวางรากฐานระบบการเรียนการสอนในโรงเรียนแบบสมัยใหม่ ในราว พ.ศ. ๒๔๓๕ เขาได้รับการว่าจ้างมาเป็นครูประจำโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ และดำรงตำแหน่งครูใหญ่โรงเรียนสวนกุหลาบฝ่ายอังกฤษช่วง พ.ศ. ๒๔๓๗ - ๒๔๓๘ ต่อมาได้ย้ายไปทำงานในกรมศึกษาธิการเป็นผู้ตรวจการโรงเรียน และได้เริ่มงานก่อตั้งโรงเรียนแผนกที่ในสังกัดกรมแผนที่ก่อนจะเดินทางกลับอังกฤษ ใน พ.ศ. ๒๔๔๐ ตลอดระยะเวลา ๕ ปีที่นายเออร์เนสต์ ยัง ได้ทำงานและใช้ชีวิตอยู่ในประเทศไทยนั้น เขาได้บันทึกประสบการณ์ต่าง ๆ ที่ได้พบเห็นเกี่ยวกับประเทศไทยในห้วงเวลาดังกล่าว ทั้งด้านวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของผู้คน สภาพสังคม เศรษฐกิจการค้า การเกษตรกรรม การปกครอง ศาสนา ความเชื่อ และประเพณีไว้โดยละเอียดในหนังสือเรื่อง “The Kingdom of the Yellow Robe” พิมพ์เผยแพร่ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๔๑

กรมศิลปากรโดยกลุ่มแปลและเรียบเรียง สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ เล็งเห็นว่าหนังสือเล่มนี้นับเป็นหลักฐานทางประวัติศาสตร์ ที่มีคุณค่ายิ่งเล่มหนึ่งที่จะช่วยเสริมข้อมูลเกี่ยวกับสภาพบ้านเมือง ความเป็นอยู่

ของผู้คนและจารีตประเพณีในสมัยรัชกาลที่ ๕ ให้มีความชัดเจนสมบูรณ์ขึ้นได้ จึงดำเนินการแปลเป็นภาษาไทยและจัดพิมพ์เผยแพร่ในชื่อ “ราชอาณาจักรแห่งกาสาวพัสตร์” ดังนั้น กรมศิลปากรจึงหวังเป็นอย่างยิ่งว่าหนังสือเล่มนี้จะอำนวยประโยชน์ให้แก่การศึกษาเรียนรู้ประวัติศาสตร์สำหรับนักวิชาการ ครู อาจารย์ นักเรียนนักศึกษา และผู้สนใจโดยทั่วกัน

(นายประทีป เฟื่องตะโก)

อธิบดีกรมศิลปากร

สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์

พฤษภาคม ๒๕๖๔

ราชอาณาจักรแห่งกาสาฬหพัศตร์

รวมเรื่องสั้นเกี่ยวกับพิธีกรรมและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับศาสนา
และวิถีชีวิตของชาวสยาม

โดย

ERNEST YOUNG

อดีตผู้รับราชการในสังกัดกรมศึกษาธิการ ประเทศสยาม

ภาพประกอบโดย E.A. NORBURY, R.C.A, และภาพถ่ายโดยผู้เขียน

WESTMINSTER

ARCHIBALD CONSTABLE & Co.

1900

แต่

ภรรยาของข้าพเจ้า

คำนำเนื่องในการพิมพ์ครั้งแรก

เนื้อหาในหน้าต่อไปนี้มี ความมุ่งหมายที่จะนำเสนอให้ท่านผู้อ่านได้รู้จักเกี่ยวกับ พิธีกรรมและความเชื่อที่เกี่ยวข้องกับศาสนาและวิถีชีวิตของชาวสยาม บันทึกเล่มนี้เป็นผลิตผล จากการฟ้านักในเมืองหลวงของประเทศสยามเป็นเวลานานหลายปี ทั้งนี้ข้าพเจ้าได้ค้นคว้า เพิ่มเติมจากหนังสือเกี่ยวกับประเทศสยามที่ได้พิมพ์เผยแพร่เมื่อไม่นานมานี้เป็นจำนวนมาก เพื่อการยืนยันข้อสังเกตของข้าพเจ้าเองหรือเพื่อขยายความในบางประเด็นที่ตัวข้าพเจ้า มีความรู้จำกัด ข้าพเจ้าได้รับอานิสงส์โดยเฉพาะอย่างยิ่งจากงานของนักเขียนสองท่านที่มีความรู้อย่างลึกซึ้งและกว้างขวาง คือ เอช. อาลาบาสเตอร์ (H. Alabaster) ผู้เขียน “Wheel of the Law” ซึ่งได้ให้ความรู้เกี่ยวกับพุทธศาสนาแบบสยาม อีกท่านคือกัปตันเจรีนิ (Captain Gerini) ซึ่งงานเขียนของท่านหลายฉบับในเรื่องประเพณีและพิธีกรรมอันเกี่ยวกับ วิถีชีวิตและศาสนานั้น เต็มไปด้วยข้อมูลอันทรงคุณค่าและเชื่อถือได้ในเรื่องของความหมาย และต้นกำเนิดอันคลุมเครือของประเพณีพิธีกรรมเหล่านั้น นอกจากนี้ข้าพเจ้ายังเป็นหนี้ บุญคุณของ “Siam Repository” (หนังสือพิมพ์รายสัปดาห์ที่เลิกพิมพ์ไปนานแล้ว แต่ข้อมูล ในหน้าต่าง ๆ นั้นเปรียบดังคลังสมบัติของผู้สงสัยใคร่รู้) และเพื่อนของข้าพเจ้าคือ นาย อาร์. แอล. มอแรนต์ (Mr. R. L. Morant) สำหรับคำวิจารณ์และคำแนะนำอันมีประโยชน์ยิ่ง

ภาพประกอบชื่อ “การปักดำกล้าข้าว” นั้น นางสมิธ แห่งทาร์ราวัตตา เบคเคนแฮม (Mrs. Smith, of Tarrawatta, Beckenham) ได้กรุณาให้พิมพ์ภาพวาดแบบร่างเพื่อนำมาลง เป็นภาพประกอบหนังสือเล่มนี้

ภาพประกอบอีกห้าภาพต่อไปนี้มีที่มาจากภาพวาดแบบร่างเช่นกัน และได้รับความเอื้อเฟื้อจาก อี. ลอยด์ วิลเลียม เอสไควร์ แห่งเซนต์เจมส์ บัคกิงแฮมเกต (E. Lloyd Williams, Esq., of James St., Buckingham Gate)

“การถวายเป็นข้าวแด่พระสงฆ์”

“การทำแกง”

“การไถนา”

“การเก็บเกี่ยวเมล็ดข้าวที่สุก”

“เรือบรรทุกข้าวล่องลงมาตามแม่น้ำ”

E. Y

Chingford, 1898

สารบัญ

๑๕๑

คำนำ	๓
บทที่ ๑ ทศนียภาพบนท้องถนนในเวนิสแห่งตะวันออก	๑๐
บทที่ ๒ รีมคลองและแม่น้ำ	๓๑
บทที่ ๓ เต็ก	๔๔
บทที่ ๔ การโกนจุก	๖๖
บทที่ ๕ การเกี่ยวพานและการแต่งงาน	๘๒
บทที่ ๖ ประเพณีและชีวิตในครอบครัว	๙๗
บทที่ ๗ ประเพณีและชีวิตในครอบครัว (ต่อ)	๑๑๔
บทที่ ๘ การละเล่นบันเทิงที่นิยม	๑๓๔
บทที่ ๙ นอกเมืองหลวง	๑๕๓
บทที่ ๑๐ การเพาะปลูกข้าว	๑๗๐
บทที่ ๑๑ กฎหมายและข้อบัญญัติ	๑๘๕
บทที่ ๑๒ พิธีกรรมสำหรับผู้ใกล้ความตายและคนตาย	๒๐๑

บทที่ ๑๓ คณะสงฆ์ผู้ครองกาสาवพัสดร์	๒๑๖
บทที่ ๑๔ ในหมู่่วัดวาอาราม	๒๓๘
บทที่ ๑๕ ในหมู่่วัดวาอาราม (ต่อ)	๒๕๙
บทที่ ๑๖ พิธีกรรมทางศาสนา	๒๗๕
บทที่ ๑๗ พิธีกรรมทางศาสนา (ต่อ)	๒๙๗
บทที่ ๑๘ พิธีกรรมทางศาสนา (ต่อ)	๓๑๔
บทที่ ๑๙ การจาริกแสวงบุญสู่เขาพระบาท	๓๓๐
บทที่ ๒๐ ช้าง	๓๔๑

บทที่ ๑

ทัศนียภาพบนท้องถนนในเวนิสแห่งตะวันออก

กรุงเทพฯ หรือเมืองเวนิสแห่งตะวันออก มิได้เป็นเมืองหลวงของราชอาณาจักรสยามตามประวัติศาสตร์ในช่วงต้นของประเทศ หากแต่เป็นอยุธยา ซึ่งเป็นที่ตั้งของรัฐบาลสยามในอดีต ทว่าราชธานีโบราณแห่งนี้ ณ ขณะนี้เหลือเพียงซากปรักหักพังของวัดวาอารามและอาคารบ้านเรือนต่าง ๆ และแม้จะเป็นสิ่งดึงดูดใจสำหรับนักเดินทาง แต่กลับมีความสำคัญน้อยมากในหมู่ประชาชน เมื่อครั้งที่เมืองอันดุพิงแห่งนี้ยังคงเป็นพระราชฐานของพระมหากษัตริย์ ชายเชื้อสายจีนคนหนึ่งได้ถูกส่งไปปกครองหัวเมืองแห่งหนึ่งทางภาคเหนือ ประวัติศาสตร์ได้จารึกนามของชายผู้นี้ว่า พระยาตาก และชายผู้นี้เป็นผู้ที่มีความสามารถในการปกครองมาก เมื่อกองทัพพม่าผู้รุกรานได้ยাত্রาทัพอย่างผู้มีชัยเข้าสู่แผ่นดินสยาม จนกระทั่งเข้าถึงบริเวณละแวกใกล้เมืองหลวงโบราณแห่งนี้ กษัตริย์อยุธยาได้เรียกตัวพระยาตากให้เข้ามาช่วยเป็นที่ปรึกษา และต่อสู้กับทัพพม่า ชื่อเสียงของพระยาตากในฐานะนักรบผู้เก่งกล้าอาจหาญ ทำให้ท่านได้รับการแต่งตั้งเป็นแม่ทัพแห่งกองทัพสยาม พระยาตากได้รวบรวมไพร่พลจากหัวราชอาณาจักรเพื่อเตรียมสู้รบกับศัตรู ผู้คนต่างคาดหวังว่าพระยาตากจะโจมตีศัตรูจนแตกพ่ายราบคาบ และขับไล่กองทัพข้าศึกอันยิ่งใหญ่ให้หมดสิ้นไปจากผืนแผ่นดินนี้ แต่เมื่อพระยาตากผู้องอาจได้ประสบกับทัพข้าศึกแล้ว ก็ตระหนักรู้ในเวลาไม่ช้าว่า การจู่โจมจากกองทัพขนาดเล็กของท่านย่อมจบลงด้วยความปราชัยต่อไพร่พลมหาศาลของกองทัพพม่าเท่านั้น

ดังนั้น พระยาตากจึงตัดสินใจหนีไปพร้อมกับผู้ติดตามและทหารที่สมัครใจติดตามท่านไปยังเมืองท่าจันทบูร^๑ ให้ได้มากที่สุดเท่าที่จะรวบรวมได้ ณ ที่นั้นท่านได้รวบรวมสมัครไพร่พลที่มีฝีมือและบรรดาเจ้าเมืองต่าง ๆ ที่อยู่ในละแวกนั้นก็ได้เข้าร่วมเป็นพันธมิตร ในที่สุดก็รวบรวมเป็นกองทัพได้ประมาณหนึ่งหมื่นนาย และใช้วิธีเข้าโจมตีและปล้นสะดมหมู่บ้านต่าง ๆ ตลอดแนวชายฝั่งทะเลเพื่อรวบรวมเสบียงสำหรับตนเองและไพร่พลของท่าน

เมื่อกองทัพพม่าได้กวาดต้อนเหล่าเชลยศึกกรมทรัพย์สมบัติทั้งเงินและทองจากกรุงศรีอยุธยาซึ่งถูกทำลายลงใน ค.ศ. ๑๗๖๗ (พ.ศ. ๒๓๑๐) และเดินทางกลับสู่ดินแดนของตนแล้ว พระยาตากจึงเดินทางขึ้นเหนืออีกครั้ง ณ บริเวณซึ่งเป็นที่ตั้งวังของผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์^๒ ในปัจจุบันท่านได้สร้างที่ประทับและได้ตั้งเมืองกรุงเทพฯ^๓ ซึ่งล้อมรอบด้วยกำแพงขึ้นเมื่อก่อตั้งเมืองหลวงแห่งใหม่แล้ว ท่านได้สู้รบจนเอาชนะกองทัพพม่าอีกหลายครั้ง จากนั้นก็ปรับระบบบริหารราชการบ้านเมือง และปราบดาภิเษกขึ้นเป็นกษัตริย์พระองค์ใหม่แห่งสยาม ยังมีพระสหายสนิทผู้เป็นที่ปรึกษาที่ทรงไว้วางพระราชหฤทัยคนหนึ่งซึ่งมีส่วนร่วมในการผจญภัยทั้งหมดและความสำเร็จทั้งปวงของพระเจ้าตากสิน บุรุษผู้นี้มีชาติกำเนิดสูงส่งและมีบุคลิกลักษณะ

^๑ คือชื่อเรียกในสมัยโบราณของจังหวัดจันทบุรีตั้งแต่เมื่อครั้งสมเด็จพระเจ้าอยู่ทองทรงสถาปนากรุงศรีอยุธยา เมื่อ พ.ศ. ๑๘๙๓ โดยปรากฏชื่อเมืองจันทบุรีเป็นส่วนหนึ่งของอยุธยา เรียกว่า จันตะบูร หรือ จันทบูร - สวป.

^๒ ต้นฉบับเขียนว่า Regent's Palace ซึ่งหมายถึงพระราชวังกรุงธนบุรี หรือพระราชวังเดิม ในสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นวังที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมี กรมพระจักรพรรดิพงษ์ พระโสมภพในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสยุโรปครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๓๙ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งสมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถเป็นผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ และโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งสมเด็จพระเจ้าฟ้าจาตุรนต์รัศมีเป็นหนึ่งในคณะที่ปรึกษาของผู้สำเร็จราชการแทนพระองค์ - สวป.

^๓ ต้นฉบับเขียนว่า Bangkok แต่ที่จริงแล้วหมายถึงกรุงธนบุรี - สวป.

เข้มแข็งองอาจ ความช่วยเหลือและคำปรึกษาจากบุรุษผู้มีส่วนสำคัญอย่างมาก ต่อความสำเร็จของกษัตริย์พระองค์ใหม่ ทว่าในเวลาไม่นานหลังจากที่ พระเจ้าตากสินทรงปรับระบบบริหารราชการบ้านเมืองครั้งใหญ่สำเร็จแล้ว เป็นเรื่องน่าเสียดายที่พระองค์ได้มีอาการพระสติฟั่นเฟือน เหล่าพระสงฆ์ต่าง กล่าวโทษพระองค์ว่าทรงลบหลู่และไม่ทรงเคารพต่อสมณะ และพยายาม ปลุกปั่นให้ผู้คนต่อต้านพระเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้พระองค์ทรงไม่เป็นที่ชื่นชอบอย่างยิ่ง ด้วยเหตุที่ทรงเรียกเก็บภาษีจากชนชั้นผู้มั่งมีอย่างหนักหน่วง เช่นเดียวกับ ที่พระองค์ทรงปฏิบัติต่อไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินใต้เบื้องพระยุคลบาททุกระดับ อย่างโหดเหี้ยมถึงที่สุด เมื่อถูกกระตุ้นด้วยการต่อต้านจากพระสงฆ์และ การปกครองอย่างกดขี่ที่ผู้คนทนรับอยู่ทุกวัน ในที่สุดประชาชนแห่งเมืองหลวง ใหม่จึงได้ลุกฮือก่อการจลาจล พระเจ้าอยู่หัวของพวกเขาได้หลบหนีจาก ประชาชนผู้โกรธแค้นและลี้ภัยในพระอารามละแวกใกล้เคียง และทรงนุ่งห่ม ผ้าเหลืองและประกาศตนเป็นภิกษุ แต่คำประกาศครั้งนี้ช่วยยืดเวลาของพระองค์ ได้เพียงระยะสั้น ๆ เท่านั้น ด้วยหลังจากที่พระองค์ทรงหลบหนีได้ไม่นาน พระสหายสนิทผู้ซึ่งเป็นนายทัพคนโปรดของพระองค์ ได้เป็นผู้ประหารชีวิต พระเจ้าอยู่หัวตามแรงผลักดันแห่งความทะเยอทะยานและจากคำแนะนำ ของเหล่าเพื่อนขุนนางให้รับเครื่องบรมขัตติยราชภูษิตาภรณ์และพระมหามงกุฏ แห่งกษัตริย์ และเฉลิมพระนามใหม่ว่า สมเด็จพระบรมราชาพระพุทธรยอดฟ้า ทรงเป็นปฐมกษัตริย์แห่งราชวงศ์ปัจจุบัน และประวัติศาสตร์อันจริงแท้แห่ง ประเทศสยามก็ได้เริ่มขึ้นจากการล่มสลายของอยุธยา การก้าวขึ้นมาของสอง ผู้ยึดอำนาจ และการสถาปนาเมืองกรุงเทพฯ ข้อเท็จจริงหลัก ๆ ในประวัติศาสตร์ สยามที่สามารถพิสูจน์ยืนยันได้นั้นจำกัดอยู่เพียงช่วงเวลาหนึ่งร้อยสี่สิบปี ก่อนหน้านี้นั้น และแม้ว่าพระสังฆราชपालเลอแก้วซังจะได้รวบรวมหลักฐาน จากพงศาวดารเรื่องประเทศสยามและชาวสยามมาใช้ในการเรียบเรียงบอกเล่า เรื่องราวที่ย้อนกลับไปในอดีตที่แสนห่างไกล พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระองค์ก่อน^๑ กลับทรงลดความเชื่อมั่นของผู้คนที่มิต่อบันที่กจจดหมายเหตุ

^๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว - สวป.

เหล่านี้ด้วยการที่มีพระราชปรารภว่าเป็นบันทึกที่ “เต็มไปด้วยนิทานเรื่องเล่า
ไม่อาจที่จะเชื่อถือได้”

เมืองหลวงที่พระยาดากได้สถาปนาขึ้นครั้งนั้น เป็นทั้งพระราชฐาน
ที่ประทับของพระมหากษัตริย์และที่ทำการของรัฐบาล และในวันนี้ ก็ได้กลายเป็น
เป็นเมืองแห่งดินแดนตะวันออกที่น่าสนใจที่สุดเมืองหนึ่ง นับแต่เวลาเช้าตรู่
ถึงเวลาเที่ยงอันแผดเผา จากยามเที่ยงอันแผดเผาจนสายลมแรกของยามเย็น
จวบพลบค่ำล่วงถึงเที่ยงคืน และหลังจากนั้นจนถึงเวลารุ่งเช้าขึ้น ท้องถนน
อันวุ่นวายในเมืองหลวงแห่งสยามคลาคล่ำไปด้วยการเคลื่อนขบวนของฉาก
อันแปลกประหลาดและสวยงาม เมื่อแสงแรกส่องสว่างขึ้นทางทิศตะวันออก
ชีวิตในเมืองก็เริ่มขึ้น วันใหม่เริ่มต้นพร้อมกับการป่าวประกาศผ่านเสียงฆ้อง
ขนาดใหญ่อันดังกังวานด้วยแรงตีอย่างแข็งขันของเจ้าพนักงานรับอรุณ
บนหอคอยภายในกำแพงพระบรมมหาราชวัง เหล่าไก่ตัวผู้ที่ส่งเสียงขันสร้าง
ความรำคาญอย่างต่อเนื่องมาตลอดทั้งคืน ก็ทักทายนอนหลับที่ลอยขึ้นด้วย
เสียงร้องขับขานอันยืดยาวและโหยหวน รวากับพยายามที่จะตอกย้ำผู้ที่ได้ยิน
เสียงให้เชื่อว่าพวกมันได้ตื่นขึ้นจากการหลับใหลที่สุดแล้ว อังอาจส่งเสียงร้องทัก
อรุณสวัสดิ์อย่างขุ่นมัว สุนัขจรจัดเห่าหอนอย่างกระตือรือร้นและตั้งอกตั้งใจ
ซึ่งแสดงให้เห็นว่าพวกมันเองก็กระวนกระวายอยากจะร่วมส่งเสียงประสาน
ไปกับสรรพเสียงอันไม่เข้ากันนี้ ซึ่งรวมกันเป็นลำนำโหมโรงแห่งความเอะอะ
และวุ่นวายของวันที่กำลังจะมาถึง

ในเวลาเช้าตรู่เช่นนี้ ไม่ต้องคาดหวังเลยว่าสมาชิกชนชั้นผู้มั่งคั่งในสยาม
จะตื่นขึ้น เพราะแท้จริงแล้วพวกเขาเพิ่งจะเข้านอน และจะไม่ปรากฏกาย
ให้เห็นทั้งในเรื่องธุระการงานและการสนุกบันเทิงใด ๆ จนกว่าจะเลยเวลาเที่ยงวัน
กิจกรรมใด ๆ ทั้งราชการบ้านเมืองและการมหรสพสนุกสนานในหมู่ชาวสยาม
ล้วนกระทำกันในโมงยามที่อากาศเย็นสบายของยามเย็น กลางคืน หรือเข้ามิต
ขณะที่ช่วงเวลาอันร้อนระอุในเวลากลางวัน บรรดาขุนนางข้าราชการต่าง
นอนหลับพักผ่อน ซึ่งนับเป็นการจัดการที่ยอดเยี่ยม อย่างไรก็ตามบรรดาชนชั้น

ที่ต่ำกว่าจะลุกขึ้นจากที่นอนแต่เช้า กลุ่มที่ตื่นก่อนใครคือชาวจีนที่มาอาศัยอยู่ที่นี้ ที่นี้ก็เหมือนเหมือนกับทุก ๆ ที่ในดินแดนตะวันออกที่ประชาชนแห่งอาณาจักรสุวรรณคร^๑ ต่างได้เข้าไปตั้งรกรากทำมาหากิน และด้วยความกระตือรือร้นไม่ย่อท้อตลอดจนความสามารถในการปรับตัวเข้ากับชนบประเพณี วิถีชีวิต และรัฐบาลท้องถิ่นได้อย่างน่ามหัศจรรย์ ทำให้พวกเขาก่อร่างสร้างสถานะของตนเองได้อย่างมั่นคงในระดับที่ว่า หากมีความพยายามใด ๆ ที่จะกำจัดพวกเขาออกไป และหากทำได้สำเร็จแล้วละก็ จะส่งผลร้ายแรงต่อผลประโยชน์ของประเทศนั้น ๆ เลยทีเดียว คนจีนเหล่านี้ดำเนินชีวิตจวบจนวันตายภายใต้บรรยากาศความเชื่อโชคลางที่แวดล้อมตัวพวกเขามาตั้งแต่เกิด ไม่ว่าในประเทศใดที่ความขยันขันแข็ง และความกล้าได้กล้าเสียจะชักนำพวกเขาไป ในทุก ๆ วันแห่งการตรากตรำทำงานหนัก พวกเขาก็ไม่เคยที่จะไม่ทิ้งหลักฐานที่แสดงถึงความเชื่ออันแรงกล้าในสิ่งลึกลับเหนือธรรมชาติ สิ่งแรกที่พวกเขาจะทำเมื่อตื่นขึ้นในยามเช้าก็คือ จุดประทัดเสียงดังหนวกหูเป็นชุด ๆ ที่หน้าทางเข้าประตูทุกบานเพื่อขับไล่กลุ่มวิญญาณร้ายซึ่งอาจมารวมตัวกันที่บริเวณประตูทางเข้าในตอนกลางคืน เพื่อรอทำร้ายเจ้าของบ้าน ทว่าในท่ามกลางฝูงแมลงวันส่งเสียงหึ่ง ๆ และฝูงยุงจอมกัดล้วนมีพาหะแห่งโรคภัยแฝงอยู่มากมาย และเสียงกับควันประทัดดังกล่าวก็ทำให้ฝูงแมลงเหล่านี้แตกกระจายไปได้ในช่วงเวลาสั้น ๆ ดังนั้น พิธีกรรมประจำวันตามความเชื่อโชคลางนี้ก็ยิ่งส่งผลโดยตรงต่อสุขอนามัยของผู้ประกอบพิธีที่เคร่งครัดศรัทธา แม้เพียงแค่ชั่วคราาก็ตาม

เนื่องจากอากาศร้อนจัดอย่างเมืองร้อน ร้านค้าและโรงช่างต่าง ๆ จึงเปิดโล่งหันหน้าเข้าหาถนน ทำให้มองเห็นหรือได้ยินเสียงของเหล่าพ่อค้าและช่างที่ทำงานอยู่ในร้านของตนได้อย่างง่ายดาย เครื่องกลิ้งแบบเท้าเหยียบแบบพื้น ๆ แต่มีประสิทธิภาพดีของช่างกลิ้งไม้หมุนเร็วจีพร้อมทั้งโปรยปรายเศษไม้ลงสู่พื้นถนน ช่างตัดผมลับมีดโกนของเขาและตั้งอ่างพร้อมแก้วที่บริเวณขอบถนนเพื่อให้คนที่ผ่านไปมามองเห็น เตรียมพร้อมสำหรับการโกนผมหรือ

^๑ อาณาจักรสุวรรณคร หรือ เทียนเฉา เป็นอีกชื่อหนึ่งของประเทศจีนในสมัยโบราณ - สวป.

เต็มทางเปียให้กับลูกค้า ช่างปั้นและแกะสลักพระพุทธรูปปิดแผ่นทองคำ หรือเงินลงบนรูปปั้นตัวแทนของพระพุทธรองค์ที่ทำจากไม้หรือปูนปลาสเตอร์ ตามรูปแบบและชนบโโบราณอันเคร่งครัด

เหล่าพระภิกษุในศาสนาพุทธจำนวนมากที่ห่มจีวรสีเหลือง สีเหลืองอมส้ม หรือสีส้ม ก้าวเดินอย่างช้า ๆ พร้อมกับอุ้มบาตรทำจากไม้หรือทองเหลือง เพื่อรับภัตตาหารประจำวันจากชาวบ้านผู้ศรัทธาในศาสนาเก่าแก่โบราณนี้ เครื่องนุ่งห่มของพระใช้โทนสีของดวงตะวันที่เพ็ชขึ้นจากขอบฟ้า แลดูโดดเด่นราวภาพสลักนูนอั้งดงามและแจ่มชัดตัดกับสีอันทึบทึมกว่าของท้องถนน และอาคารบ้านเรือน คนหาบเร่ขายข้าวแกงกุสิกุจเตรียมอาหารที่ดูสกปรก ไม่น่ารับประทาน และในเวลาไม่นานนักก็ง่วนอยู่กับความพยายามที่จะขายให้แก่ผู้ที่สัญจรไปมา เขาหาบไม้คานพาดหัวไหล่ และที่ปลายสุดของไม้คานด้านหนึ่งห้อยเตาดินเผาขนาดย่อมพร้อมถ่านและน้ำและเป็นจุดที่เขาประกอบอาหารตามสั่งหลากหลายประเภท ส่วนปลายสุดไม้คานอีกด้านหนึ่งแขวนบรรดาอาหารที่ปรุงเสร็จแล้ว น้ำในหม้อนั้นตักเอามาจากคลองที่ใกล้ที่สุดหรือจากสระน้ำนิ่ง ซึ่งน้ำนั้นก็เกือบจะเป็นอาหารได้ในตัวของมันเองแล้ว คุณสามารถซื้อข้าวหนึ่งชามได้ในราคา ๑ ฟาร์จิง^๑ ข้าวนั้นจะต้มอยู่ในน้ำเดือดระหว่างที่คุณรอ หากจ่ายเพิ่มอีก ๑ ฟาร์จิงคุณจะได้เครื่องปรุงเพิ่มรสชาติอีกจำนวนหนึ่งที่เลือกได้ระหว่างพริกไทยรสเผ็ดร้อนหรือน้ำส้มสายชูกลิ่นฉุนทำร้ายสุขภาพ วัตถุดิบหลักในแกงอาจใช้น้ำมันหรือไก่ เนื้อเก่าเก็บ ปลาหมัก กุ้งเนื้อ เป็ยยู่ยู่ หรือวัตถุดิบอย่างใดอย่างหนึ่งนับพันชนิดที่ให้อร่อยรสดีเลวร้าย และกลิ่นเหม็นฉุนพอกัน อาหารส่วนใหญ่จะปรุงใหม่หรือนำไปอุ่นร้อนให้ผู้ซื้อ ด้วยวิธีง่าย ๆ คือแขวนบนตะแกรงที่ตั้งภายในหม้อต้มน้ำเดือด หม้อใบเดียว และน้ำต้มชุดเดิมนี่ทำหน้าที่ปรุงอาหารให้ลูกค้าทุกคนเสมอกัน ดังนั้นเมื่อลูกค้าผู้หิวโหยคนหนึ่งร้อยจ่ายเงินหนึ่งฟาร์จิงซื้ออาหาร เขาย่อมได้ลิ้มรสไม่เพียงแค

^๑ หน่วยเงินตราของอังกฤษในสมัยก่อน มีค่าเท่ากับ ๑/๔ ของเพนซ์ หรือ ๑/๙๖๐ ของปอนด์สเตอร์ลิง - สวป.

อาหารที่เขาเลือกซื้อเท่านั้น แต่รวมถึงรสชาติของอาหารอื่น ๆ สารพัดที่ลูกค้า ก่อนหน้าสั่งไว้ด้วย คนขายไม่คิดเงินค่าใช้ขามอ่างดินเผาเคลือบที่ไม่มีการล้าง ทำความสะอาดเลยนับแต่ที่ลูกค้าคนก่อนใช้ รวมทั้งช้อนตะกั่วหรือช้อนดินเผาเคลือบ หรือตะเกียบที่ให้ลูกค้ายืมใช้ด้วย ไม่ว่าจะเป็นตัวเจ้าของภัตตาคาร เดินได้นี้เองหรือชาวประชาทั่วไป ต่างก็ไม่มีใครเรียกร้องที่จะใช้อุปกรณ์ รับประทานอาหารเหล่านี้ และหลายคนมักจะใช้นิ้วมือแทนตะเกียบหรือช้อน ด้วยซ้ำ

พ่อค้าหาบเร่ขายข้าวแกง

“ไอซา-กิ!” “ไอซา-กิ!” ช่างเป็นเสียงที่พิลึกเมื่อคุณได้ยินเป็นครั้งแรก ชายชาวจีนเดินโซเซไปตามถนน หาบถังหนักสองใบไว้ที่ปลายสุดสองข้างของไม้คานทำจากต้นไผ่ เขาตะโกนเสียงดัง ลากยาว และขึ้นจมูกว่า “ไอซา-กิ!” “ไอซา-กิ!” เนื้อตัวของเขาเปียกชุ่มไปด้วยเหงื่อที่ไหลย่อยลงมาตามผิวสีเหลือง จนชุ่มผ้าที่พันรอบสะโพกซึ่งเป็นอาภรณ์เพียงชิ้นเดียวบนร่าง ในไม่ช้า กลุ่มเด็กชายตัวน้อยซึ่งแต่งกายด้วยผ้าฝ้ายชิ้นเสียดยิ่งกว่าคนขายผู้ส่งเสียงดัง

ก็เข้ามาล้อมชายคนขายเพื่อซื้ออาหารกึ่งเหลวที่ดูแปลกประหลาดอันมีชื่อเรียกว่า “ไอชา-กิ” กันอย่างหิวกระหาย ชายคนขายเก็บเหรียญทองแดงใส่ในกระเป๋าหนังใบเล็กที่ผูกกับเชือกไว้รอบเอว ปล่อยให้เหรียญทองแดงเหล่านั้นลงไปนอนเรียงอยู่กับยาสูบหรือฝิ่นในกระเป๋า จนกว่าจะถึงเวลาที่เขานำมันไปถลุงในท่ามกลางความตื่นเต้นบ้าคลั่งของโรงบ่อนเบี้ย “ไอชา-กิ” เป็นคำที่ชายคนขายเลียนเสียงคำภาษาอังกฤษคือคำว่า “ice-cream (ไอศกรีม)” แม้ว่าสินค้าที่เขานำมาขายจนหมดเกลี้ยงด้วยความเร็วอันน่าทึ่งนั้นแทบจะไม่มีอะไรคล้ายขนมหวานอันประณีตและเป็นที่ยิยมของชาวยุโรปที่ยืมชื่อเอามาใช้เลยก็ตาม ชื่อที่ตรงตามความจริงของอาหารชนิดนี้ที่ขายตามท้องถนนแห่งเมืองกรุงเทพฯ ควรจะเป็น “โคลนแช่แข็ง” มากกว่า เนื่องจากเห็นได้ชัดว่าเป็นส่วนผสมระหว่างน้ำสกรก เกล็ดน้ำแข็งที่ละลายและน้ำตาล แต่ด้วยความหวานและเย็นจึงเป็นขนมหวานที่เด็ก ๆ ชาวสยามโปรดปราน และก็สามารถพบเจอพ่อค้าขายไอศกรีมที่กำลังง่วนอยู่กับการขายได้ที่บริเวณด้านนอกโรงเรียนต่าง ๆ ในช่วงพักเล่นของเด็ก ครั้งแรกที่ชาวยุโรปที่พำนักอยู่ในสยามได้แนะนำให้ชาวสยามรู้จักกับน้ำแข็ง (ice) นั้น ชาวสยามก็ได้บัญญัติศัพท์ที่ใช้เรียกของสิ่งนี้สั้น ๆ แต่ได้ใจความว่า “hard water (น้ำแข็ง)” และมันก็ตกลงจริง ๆ เมื่อได้ยินพวกเด็กเล็กร้องตะโกนขึ้นมาหลังจากกลืนน้ำแข็งลงไปว่า “อู้หุ! มันลวก !”

ข้อเท็จจริงเท่าที่นักสังเกตการณ์มือสมัครเล่นผู้นี้พอจะสรุปได้คือภายในเมืองหลวงแห่งสยามไม่มีชาวสยามคนใดมีส่วนร่วมในงานที่ใช้แรงงานหนักเลย แน่แน่นอนว่ามีชาวสยามจำนวนมากที่รับจ้างทำงานหลากหลายประเภท ทั้งงานรับใช้ตามบ้านและงานราชการ แต่ตามท้องถนนนั้น คนงานแทบจะทุกคนล้วนเป็นคนจีน ชาวจีนในสยามนั้นมีจำนวนมากจนเกือบจะเท่ากับจำนวนชาวสยามเอง พวกเขาแต่งงานกับหญิงชาวสยาม และลูก ๆ ของพวกเขาก็นับเป็นประชากรชั้นเยี่ยม ด้วยเด็กเหล่านี้มีทั้งความเฉลียวฉลาดตามธรรมชาติจากแม่และความขยันอดสูสาหะจากพ่อ และเว้นเสียแต่ชาวจีนจะขอยกเลิก

สัญชาติเดิม พวกเขาจะต้องจ่ายเงินค่าภาษีรายหัว (poll tax)^๑ ประมาณห้าถึงหกชิลลิง^๒ และต้องจ่ายทุกสี่ปี^๓ ในวันที่ตามประกาศที่กำหนด ชาวจีนแต่ละคนต้องไปแสดงตัวที่สถานีตำรวจและชำระเงิน หลักฐานการชำระเงินที่ทางการออกให้นั่นเป็นขี้ผึ้ง^๔ ชิ้นเล็ก ๆ ที่มีขนาดประมาณเหรียญสามเพนนีบนก้อนขี้ผึ้งจะประทับตราไว้และให้ใช้เชือกผูกไว้กับข้อมืออยู่ระยะหนึ่งในช่วงเวลานี้ตำรวจจะงานยุ่งเป็นพิเศษ และไม่มีอะไรที่จะทำให้ตำรวจสยามมีความสุขได้เท่ากับการนำตัวชายชาวจีนผู้เคราะห์ร้ายไปจ่ายเงินภาษี หากทำตราประทับหาย คนต่างด้าวจะต้องซื้อตราอันใหม่ทันทีที่เจ้าพนักงานตามกฎหมายเรียกตรวจ

ช่างไม้ ช่างเหล็ก คนขายเนื้อ คนทำขนมอบ จนกระทั่งคนเก็บขยะ ล้วนแล้วแต่เป็นชาวจีน มีชาวจีนอยู่คนหนึ่งที่นั่งบนร้อนอยู่ตลอดวันได้เดินที่ท่าจากผืนผ้าเก่าซิงกับเสาลำไม้ไผ่ที่ตั้งอยู่ตรงกลาง ภายในเต็นท์มีโถแก้วเนื้อหนาที่บรรจุของเหลวประหลาดวางเรียงกันไปเป็นแถวยาว มีเส้นหมึกก้อนใหญ่ลอยอยู่ในของเหลวสีน้ำเงิน สีเขียว สีแดง หรือสีเหลือง มีการจัดแสดงตัวอย่างชิ้นส่วนอันแปลกประหลาดจากร่างกายของสิ่งมีชีวิตที่เก็บรักษาไว้ในเหล่าสีต่าง ๆ มีชาวจีนคนหนึ่งร้องตะโกนขายหุ่นสั้น ๆ สีดำในถังขนาดใหญ่ ซึ่งหุ่นนี้มีความเหนียวชันและมีสีดำแบบเดียวกับสียาขจัดรองเท้า แต่ว่ากันว่ามिरสชาติอร่อยมากเมื่อรับประทานคู่กับน้ำตาลทรายแดงหยาบ คนรดน้ำบนถนนโดยใช้ถังไม้ที่มีรางไม้ไผ่ยื่นยาวออกมา คนกวาดและซ่อมถนน กูลิที่ทำเทียบเรือ

^๑ หมายถึง การผูกปี้ เป็นลักษณะการเก็บภาษีที่รัฐบาลเรียกเก็บจากชาวจีนโดยเฉพาะ - สวป.

^๒ หน่วยเงินตราของอังกฤษในสมัยก่อน มีค่าเท่ากับ ๑/๒๐ ของปอนด์สเตอร์ลิง - สวป.

^๓ พระราชบัญญัติลักษณะผูกปี้จีน รัตนโกสินทรศก ๑๑๙ ระบุว่า "...บรรดาจีน แลบุตรจีน หลานจีน มีหน้าที่จะต้องออกแรงรับราชการ ๓ ปี ต่อเดือน ๑ ถ้าคนไรไม่ทำการ ก็ต้องผูกปี้แลเสียเงินค่าแรงช่วยราชการแผ่นดิน **เมื่อถึง ๓ ปีจึงได้มีการผูกปี้จีนครั้ง ๑** สิบมาจนบัดนี้...มาตรา ๓ จีนนอก บุตรจีน หลานจีน บรรดาที่ไว้ผมเปีย ซึ่งมีอายุในระหว่าง ๑๘ ปีจนถึง ๖๐ ปี จะต้อง**เสียเงินค่าแรง ๔ บาท ๒๔ อัฐ**แลผูกปี้ข้อมือทุกคน..." - สวป.

^๔ ต้นฉบับเขียนว่า bee's-wax หรือขี้ผึ้ง แต่จริง ๆ แล้วคือครั้ง - สวป.

พ่อค้าขายน้ำมันก๊าด

คนเก็บกวาดขยะ

เสมียนในสำนักงาน คนรับใช้ตามบ้านและโรงแรม เหล่านี้ ล้วนเป็นประชาชนของสมเด็จพระจักรพรรดิจีนทั้งสิ้น

ไม่มีชาวสยามคนไหนลากรถลาก แต่พวกเขา มักจะนั่งบนรถลาก ชาวจีนคือแรงงานในการลากรถลากทั้งปวงในกรุงเทพฯ รถลากเท่าที่เห็นในสยามนั้น อยู่ในสภาพชำรุดทรุดโทรม พอจะมีเค้าแต่เพียงราง ๆ ของรถลากที่พบเห็นได้ในทุกเมืองท่าตะวันออกตั้งแต่โคลอมโบจนถึงโยโกฮาม่า ไม่มีที่ไหนแล้วที่คุณจะได้เห็นโครงสร้างซากอันง่อนแง่นจนจะพังเท่ากับบรรดารถลากที่กุลิลากกันทั่วท้องถนนในเมืองนี้ และหากว่ามีรถลากคันใหม่เข้ามา ก็คงเป็นของแปลกอย่างแน่นอน เมื่อรถลากที่ใช้ในสิงคโปร์และฮ่องกงอยู่ในสภาพเก่าชำรุดสุดขีดจนเจ้าหน้าที่ประจำเมืองท่าเหล่านั้นไม่ออกใบอนุญาตให้ใช้งานได้อีก บรรดารถลากพวกนี้ก็จะถูกส่งเข้ามายังกรุงเทพฯ ซึ่งไม่ต้องมีใบอนุญาต พวกคนยากจนต่างก็ใช้รถลากกันได้อย่างอิสระ ทั้งใช้ในการขนย้ายเครื่องเรือนหรือขนหมูตัวเป็น ๆ พอ ๆ กับที่ใช้เป็นพาหนะขนส่งผู้โดยสาร กุลิละจะวิ่งตะปิงไปตามถนนโดยไม่สนใจความสะดวกสบายและความปลอดภัยของใครยกเว้นของตัวเอง แม้กระนั้นพวกเขา ก็ไม่ขุ่นเคืองเมื่อคนขับรถม้าบางคนพาดแล้งลงมาที่พวกเขาจนเกิดแผล ซึ่งเป็นการใช้กำลังตักเตือนเพื่อให้รู้เสียบ้างว่าควรวิ่งข้างไหนของถนน

กล่าวถึงหมู พวกมันไม่ได้รับอนุญาตให้ขึ้นนั่งบนรถลากแสนสบายเสมอไป โดยทั่วไปแล้วพวกมันจะถูกขนส่งด้วยวิธีการที่ทรมาณกว่านั้นมาก ดินหน้าสองข้างของพวกมันจะถูกผูกเข้าด้วยกัน และดินหลังสองข้างก็ถูกผูกในลักษณะเดียวกัน จากนั้นจึงนำท่อนไม้แข็งแรงสอดเข้าไปในห่วงเชือกที่ผูกไว้ทั้งสองห่วง และหมูก็นจะถูกขนไปโดยคนสองคนที่หามอยู่ที่ปลายไม้คานสองด้าน ส่วนใหญ่แล้วเมื่อถูกจับให้เคลื่อนที่ไปแบบนี้พวกมันจะต่อต้านอย่างรุนแรง และแสดงออกถึงความชิงชังและอาจจะรวมถึงความเจ็บปวดของพวกมันผ่านเสียงร้องแหลมบีบหัวใจและบาดแก้วหู นับเป็นเสียงอีกแบบหนึ่งที่สอดแทรกอย่างไม่เข้ากันกับบรรดาสรรพเสียงที่ตั้งโหวกเหวกตั้งแต่เช้าจรดค่ำ

รถลากนั้นมีต้นแบบมาจากญี่ปุ่น ส่วนรถม้าก็นำเข้ามาจากอินเดีย รถม้ามีโครงสร้างเป็นรูปกล่องสี่เหลี่ยม ครึ่งบนติดกระจกหน้าต่างบานเลื่อน คล้ายกับหน้าต่างบานประตูของรถม้าที่ลอนดอน กระจกหน้าต่างเหล่านี้สามารถเปิดรับอากาศถ่ายเทและปิดลงอย่างง่ายตายในเวลาที่จะให้กันฝน ฝุ่นละออง หรือแสงแดด ตามความต้องการของผู้โดยสาร แต่ไม่ว่าจะบนรถ คันไหนกรอบหน้าต่างบานเลื่อนก็ติดตั้งอย่างไม่สมประกอบ ทั้งยังสั่นกระเทือน และเขย่าเสียงดังหนวกหูขนาดที่ทำให้คนสองคนที่นั่งติดกันต้องตะโกนคุยกัน การนั่งรถม้าเหล่านี้ให้ความรู้สึกราวกับคนนั่งเป็นลูกหินภายในกล่องกรังกริ่ง ขนาดยักษ์ที่กำลังถูกเขย่าอย่างแรงด้วยความสนุกสนานของคนขับ รถม้าส่วนใหญ่ก็ตกอยู่ในสภาพที่ไม่ได้ดีไปกว่ารถลากนัก บังเหียนมักจะใช้เชือก เส้นหนาหรือเส้นบางแทนที่จะใช้สายรัดที่ทำจากหนัง และแม้ว่าจะใช้สายรัดหนัง ก็มักเป็นสายหนังสองสามชิ้นที่ผูกต่อกันชั่วคราวด้วยเชือก คนขับ จำต้องหยุดเป็นระยะ ๆ เพื่อปีนลงไปซ่อมบังเหียนที่ขาดเท่าที่จะทำได้ตามมีตามเกิด คนขับรถม้าส่วนมากจะเป็นชาวสยามหรือชาวมาเลย์ และหลายคนสวมหมวกแขกตุรกีสีแดง^๑ เป็นเครื่องประดับศีรษะ จนถือเอาได้อย่างแน่นอนว่าหมวกนี้คือเครื่องหมายบอกความเป็นคนขับรถม้า ในวันที่อากาศแจ่มใส คนขับทั้งชาวมาเลย์และชาวสยามจะสวมเสื้อผ้าประจำชาติของตน แต่ถ้าฝนตก พวกเขาจะถอดเสื้อผ้าออกจนเหลือเพียงผ้าพันรอบเอวผืนเดียว แล้วเก็บเสื้อผ้าไว้ในกล่องเก็บของใต้ที่นั่งก่อนจะขับรถม้าต่อไปในสภาพเกือบจะเปลือยกาย จนกระทั่งดวงอาทิตย์ปรากฏขึ้นอีกครั้งและส่องแสงอาบร่างกายของพวกเขาจนแห้งดี เมื่อนั้นคนขับจึงนำเสื้อผ้าพื้นเมืองของตนกลับมาสวมใส่

รถม้าโดยสารสาธารณะของที่นี่คือรถม้าโดยสารสาธารณะของอังกฤษ ในรูปแบบที่ต่างออกไป โดยมีการดัดแปลงที่สำคัญหลายจุด รถชนิดนี้ต่อขึ้นในสยามเองและไม่ติดสปริง รูปทรงของรถเป็นกล่องยาวแต่เตี้ยตั้งบนล้อทั้งสิ้น

^๑ หมวก Fez เป็นหมวกทรงกระบอกสั้น มักมีสีแดง และบางครั้งจะติดพู่ที่ด้านบนของหมวกด้วย ชาวมุสลิมโดยเฉพาะในตุรกีนิยมสวมใส่ในช่วงคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ - สวป.

รถม้า

หลังการรณรงค์ด้วยแสงอันแรงกล้าทำหน้าที่ป้องกันแดดและฝน รถม้าโดยสารสาธารณะนี้เป็นที่นิยมอย่างมากในหมู่ผู้ยากจนเนื่องจากเก็บค่าโดยสารถูกมาก โดยสามารถเดินทางไกลได้สองสามไมล์ในราคาไม่กี่เซ็นต์เท่านั้น ยานพาหนะทุกชนิดล้วนบรรทุกผู้คนจนแน่นเต็มอัตรา รถลากโดยทั่วไปจะบรรทุกผู้โดยสารสองคนแต่บ่อยครั้งที่คุณจะพบว่ามียี่หร่าหรือห้าคนนั่งบนรถลากคันเดียวกัน รถม้าที่ควรจะบรรทุกแค่สี่คนก็อัดกันข้างในจนแน่น นั่งซ้อนตักกัน แดมด้วยอีกสองคนห้อยโหนอยู่ข้างหลัง ยืนอยู่ที่ชั้นบันไดประตูด้านละคน ยืนบนดุมล้อข้างละคน ด้วยวิธีนี้ ทั้งครอบครัวก็สามารถเดินทางไปยังจุดหมายโดยใช้พาหนะคันเดียว ส่วนรถม้าโดยสารสาธารณะก็บรรทุกจนแออัดเบียดเสียดเหมือนกันจนถึงระดับที่เป็นไปได้ด้วยเหตุผลสองประการคือ ประการแรก ไม่มีกฎหมายควบคุมบังคับ และประการที่สอง ความใจดี มีมิตรไมตรี และใจเย็นของชาวสยามนี้เอง

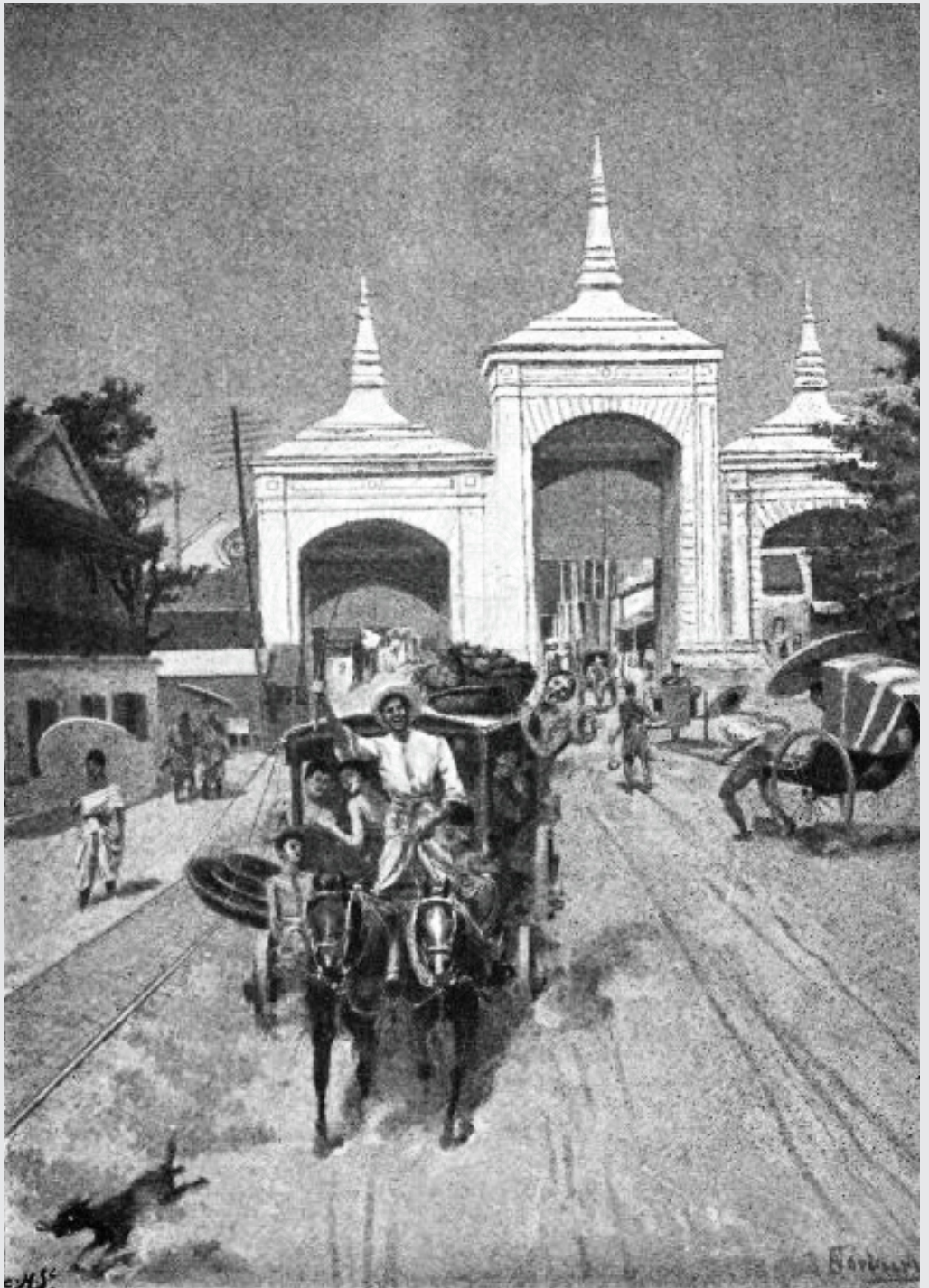
ชาวกลิงคะ^๑ และทมิฬจากอินเดียตอนใต้เป็นผู้นำเกวียนเทียมวัวเข้ามาใช้เพื่อความสะดวกรสบายในการบรรทุกสินค้าที่มีน้ำหนักมาก ผู้อพยพชาวอินเดียเหล่านี้เป็นทั้งคนขับเกวียนเทียมวัว คนขายนม และเจ้าของวัว พวกเขาส่งออกวัวตัวผู้รูปร่างผอมบางไปยังสิงคโปร์และหมู่เกาะมาเลย์ ที่ซึ่งพวกมันจะถูกขุนให้อ้วนในเวลาต่อมาเพื่อเป็นอาหารสำหรับประชากรในดินแดนทั้งสอง มูลค่าการส่งออกวัวต่อปีคิดเป็นเงินประมาณสองแสนสี่หมื่นดอลลาร์เม็กซิโก^๒

รถรางไฟฟ้าและจักรยานแบบใหม่ล่าสุดเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงอิทธิพลของยุโรปที่แผ่ขยายเข้ามาในดินแดนแห่งนี้ พาหนะขนส่งทางบกชนิดเดียวที่เป็นของชาวสยามแท้ ๆ คือเกวียนเทียมควายหน้าตาประหลาด พาหนะชนิดนี้ไม่ค่อยได้พบเห็นตามท้องถนนของเมืองหลวงนัก เนื่องจากรูปทรงและโครงสร้างที่แปลกของเกวียนชนิดนี้เหมาะสำหรับการเดินทางในป่าดงดิบมากกว่า

สีสันสารพันจากเครื่องแต่งกายที่สวมใส่โดยผู้คนหลากหลายเชื้อชาติ ก่อเกิดเป็นภาพอันสว่างสดใส สีน้ำเงินซึ่งเป็นสีของเครื่องแต่งกายในวันทำงานของชาวจีนทุกคนนั้นก็เตะตาชวนมอง มีเพียงช่วงเทศกาลเฉลิมฉลองตรุษจีนสามวันเท่านั้นที่หมู่ชนผู้ไว้ผมเปียจะได้เปลือยเปลีนกับการแต่งกายในชุดสีอื่น ๆ เฉพาะในช่วงเวลาสามวันนี้นี่เท่านั้นที่พวกเขาจะตกแต่งร่างกายด้วยผ้าไหมสีสันสดใสที่สุด เช่น สีม่วงดอกฮิลเลียโทรป สีม่วงดอกลาเวนเดอร์ สีน้ำเงินอ่อน สีเขียว หรือสีเหลือง และในช่วงระหว่างที่จะถึงเทศกาลตรุษจีนปีต่อไป ชุดเสื้อผ้าแพรพรรณอันงดงามเหล่านี้ก็จะถูกนำไปจำหน่ายและเก็บไว้อย่างปลอดภัยที่โรงรับจำนำ ยังมีสีเหลืองและน้ำตาลหลากหลายโทนที่พบเห็นเป็นส่วนใหญ่

^๑ ต้นฉบับเขียนว่า Klings เข้าใจว่าผู้เขียนนำมาจากคำในภาษามาเลย์ที่ใช้เรียกชาวอินเดียคือ Keling หรือ Kling ซึ่งสันนิษฐานว่าคำนี้มาจากชื่อแคว้นกลิงคะ (Kalinga) ในอินเดียสมัยโบราณ - สวป.

^๒ ต้นฉบับเขียนว่า Mexican Dollar แต่น่าจะหมายถึงสกุลเงินเปโซเม็กซิโก (Mexican Peso) - สวป.

ประตูสามยอด

ในฝูงชน ซึ่งไม่ใช่ผลงานศิลปะของช่างย้อมผ้า แต่เป็นผลจากแสงแดดอันร้อนจัดจ้าที่กระทบบนร่างเปลือยเปล่าของผู้คนที่ไม่สวมเสื้อ และแสงจัดจ้าเดียวกันนี้ก็ขับเน้นความขาวของเสื้อแจ๊คเก็ตผ้าลินินของชาวยุโรป ซึ่งบัดนี้ชาวสยามจำนวนมาก ได้นำมาสวมใส่แทนผ้าผืนยาวสีฉูดฉาดที่เคยเป็นเครื่องแต่งกายเพียงชิ้นเดียวสำหรับห่มคลุมร่างกายท่อนบน แม้กระทั่งจนทุกวันนี้เหล่าสตรีส่วนใหญ่ก็ยังนิยมพันผ้าผืนยาวสีสันสดใสรอบหน้าอกกัน ก่อเกิดเป็นแถบสีอันแจ่มจรัสตัดกับสีขาวของเสื้อแจ๊คเก็ต ในทุกกลุ่มคนที่คลาคล่ำ ไม่เพียงแต่เราจะพบชาวสยามและชาวจีนเท่านั้น แต่ยังมีชาวซิกซ์โพทศิระษะด้วยผ้าสีแดงสด ชาวพม่าแต่งกายในชุดสีเหลืองและสีชมพู ชาวมาเลย์นุ่งโสร่งสีฉูดฉาด ชาวลาวนุ่งซิ่นลายแถบสีเข้ม รวมถึงชาวญวน กลิงคะ ทมิฬ และญีปุ่น แต่ละชนชาติล้วนแต่งกายด้วยเครื่องนุ่งห่มตามประเพณีเก่าแก่ยาวนานนับศตวรรษที่ได้กำหนดวิธีการเฉพาะของตนเพื่อปกปิดร่างกาย เมื่ออิทธิพลแห่งสีสันอันสวยงามเหล่านี้เสริมเข้ากับความรื่นเริงแสนสุขบนใบหน้าของผู้คนนับพันที่ไม่เคยต้องพบกับการต่อสู้ดิ้นรนอย่างหนักเพื่อการมีชีวิตอยู่ อันเป็นลักษณะเฉพาะของชีวิตผู้ยากไร้ในโลกตะวันตก จึงก่อเกิดเป็นภาพซึ่งไม่อาจพบเห็นได้ในที่ใดอีก ยกเว้นก็แต่ในดินแดนที่แสงอาทิตย์ทอประกายแห่งโลกตะวันออกนี้

ในทุก ๆ บ่อนที่ได้รับใบอนุญาตเปิดกิจการ จะมีกลุ่มคนกลุ่มเล็ก ๆ ทั้งชายและหญิงผู้ตื่นเต้นอยู่ที่นั่นเสมอ ซึ่งเมื่อพวกเขาสูญเสียเงินที่หามาได้เพียงน้อยนิดไปก็จะรีบไปยังโรงรับจำนำพร้อมกับเครื่องประดับ เครื่องแต่งกาย หรือเครื่องเรือนชิ้นใด ๆ ที่ยังไม่จำเป็นถึงขนาดขาดไม่ได้ในการดำรงชีวิต และเมื่อถูกริบทรัพย์สิ่งของของตนจนหมดสิ้นแล้วพวกเขาก็จะไปลักทรัพย์ของผู้อื่น ส่งผลให้เกิดการโจรกรรมรายวันต่อเนื่องอย่างไม่มีวันสิ้นสุด ทั้งเมืองเต็มไปด้วยโรงรับจำนำถึงขนาดที่ว่าถนนบางเส้นแทบจะไม่มีธุรกิจร้านค้าอื่นตั้งอยู่เลย และตามโรงรับจำนำเหล่านี้เองที่ชาวยุโรปจะตามล่าจนเจอทรัพย์สินของตนที่ถูกขโมยไปบ่อย ๆ หรือได้พบวัตถุโบราณหายากซึ่งจะได้นำไปอวดแก่เพื่อน ๆ หรือขายต่อให้กับพิพิธภัณฑที่บ้านเกิดของพวกเขาได้ในภายหลัง

บุรุษไปรษณีย์ผู้สุภาพอ่อนโยนในชุดเครื่องแบบสีกากีขลิบแดง พร้อมหมวกปิ่นปักผมอันใหญ่ไว้ได้วางแขนนั้นมีจำนวนมากมายอย่างเพียงพอ และขยันทำงาน อันเป็นเครื่องพิสูจน์ถึงควมมีประสิทธิภาพของการบริการ แขนงนี้โดยส่วนราชการ ตำรวจส่วนมากจะเป็นชาวสยาม แต่ภาพลักษณ์ของพวกเขาช่างแตกต่างโดยสิ้นเชิงจากบุรุษไปรษณีย์ผู้แต่งกายเรียบร้อยดูดี เครื่องแบบตำรวจตัดเย็บจากผ้าสีน้ำเงินโดยตั้งใจถอดแบบมาจากเครื่องแบบของตำรวจลอนดอน ทว่าผ้าที่ใช้ตัดเย็บนั้นหดตัวและสีตกอย่างรวดเร็ว ผลลัพธ์ที่ได้จึงแลดูเป็นภาพล้อเลียนมากกว่าที่จะเป็นการถอดแบบ ตำรวจนิยมใช้ร่ม พับขากางเกงขึ้นเหนือหัวเข่า ไม่สวมรองเท้า และดูเหมือนว่าจะชอบสวมหมวกเหล็กที่มีร่องรอยบุบ บุคลิกท่วงทีกี่ไม่มีลักษณะอย่างเจ้าหน้าที่ผู้มีอำนาจ รูปร่างก็ไม่ได้สูงใหญ่หรือมีความแข็งแกร่งโดดเด่น ทว่าพวกเขาก็มักจะไม่พบกับการแข็งขันต่อต้านในระหว่างออกปฏิบัติหน้าที่ และเป็นเรื่องปกติที่จะได้เห็นตำรวจรูปร่างเล็กบอบบางเดินนำชาวบ้านสามหรือสี่คนไปยังสถานีตำรวจ โดยนักโทษแต่ละคนนั้นก็เพียงแค่ออกมือโพล่หลังด้วยผ้าพาดบ่าหรือผ้าเช็ดหน้าของตัวนักโทษเอง

บ้านของชาวสยามจำนวนมากที่มีหน้าจั่วลักษณะแปลกน่าดูอย่าง โบราณและมีหลังคาซ้อนกันสองหรือสามชั้น ต่างถูกรื้อถอนและแทนที่ด้วยอาคารก่ออิฐแบบยุโรป ทำให้ถนนที่มีบรรยากาศพื้นเมืองดั้งเดิมแทบจะ ไม่หลงเหลืออีกแล้ว ย่านเดียวที่เหลืออยู่ที่ยังเป็นแบบพื้นเมืองโดยแท้เป็นตลาด แคบ ๆ และยาว มีชื่อเรียกว่า *ลำเพ็ญ* ตลาดแห่งนี้มีความยาวประมาณหนึ่งไมล์ กับอีกหนึ่งในสี่ไมล์ และเต็มไปด้วยประชากรหลากหลายชาติพันธุ์ ทั้ง ชาวอินเดีย ชาวสยาม และชาวจีน ที่นี้มีความคล้ายกับถนนในเมืองกวางตุ้ง ขาดแต่ป้ายโฆษณาที่เกาะสลักปิดทองอย่างประณีต อันแสดงถึงบรรยากาศของชุมชน ชาวจีนขนานแท้ เศษผ้าขาดและเสื้อที่ซิงพาดเหนือศีรษะจากสองข้างทาง ทำหน้าที่ป้องกันแสงแดดได้เป็นอย่างดี พอ ๆ กับที่กักกลิ่นเหม็นอบอวล

อันดูเหมือนจะเป็นสมบัติประจำท้องถนนทุกแห่งของเมืองในซีกโลกตะวันออก รางน้ำขนาดเล็กที่ไหลผ่านหน้าบ้านแต่ละหลังเต็มไปด้วยน้ำเน่าหรือขยะอุดตัน จากคริวเรือนซึ่งผู้คนที่อาศัยอยู่สองข้างทางทิ้งลงมา แม้กระนั้นตลาดแคบ ๆ และยาวแห่งนี้ก็มีเสน่ห์ในแบบของตัวเอง ที่นี่เป็นแหล่งรวมตัวอย่างผลผลิตพื้นเมืองทุกชนิด ทั้งยังเป็นแหล่งรวมผลงานช่างฝีมือพื้นเมืองแขนงต่าง ๆ ด้วย ช่างตีเหล็กและช่างทอผ้าต่าง่วนอยู่กับงานฝีมือของตน ช่างทองและช่างเครื่องเงิน กำลังตกแต่งกล่องและเครื่องประดับให้ลูกค้าผู้มั่งมี ช่างเจียรระโนกำลังขัดเพชรพลอยสำหรับให้ช่างอัญมณีติดลงบนเครื่องประดับ การฉายหนังจากกล่องเล็ก ๆ ที่มีช่องส่องดูภาพ (peep show) และโรงมหรสพกลางแจ้งคอยหลอกล่อให้คนซึ่เกี้ยวอ้อยอิ่งอยู่ เหล่ากุสึมากมายชะมกเข้มข้นกับการทำงาน เดินขวักไขว่เบียดเสียดกันไปมาบนทางเท้าที่ปูลาดแบบหยาบ ๆ พื้นผิวไม่เสมอกัน ตกกลางคืนร้านรวงต่างก็ปิดลง แต่โรงบ่อน โรงฝิ่น และโรงโสเภณีล้วนแน่นขนัดไปด้วยกลุ่มคนชนชั้นล่าง ที่ท้ายตลาดด้านหนึ่งเป็นที่ตั้งของโรงหล่อพระพุทธรูปโรงสำคัญของประเทศ วัฒนูปันแห่งนี้ที่กระจายอยู่ทั่วแดนสยามล้วนต้องการพระพุทธรูปจำนวนมาก และบ่อยครั้งที่ผู้มีจิตศรัทธาจะเป็นผู้บริจาคพระพุทธรูปซึ่งมีมูลค่ามากน้อยตามความตั้งใจศรัทธาของพวกเขา พระพุทธรูปส่วนมากจะสร้างขึ้นด้วยวิธีใดวิธีหนึ่งดังนี้

ขั้นแรกจะต้องแกะสลักพระพุทธรูปไม้เป็นแบบขึ้นมาก่อน จากนั้นจึงปิดทับด้วยแผ่นเงินเปลว นำแบบไม้้ออก แล้วเทยางไม้ลงไปแทน วิธีนี้น่าจะเป็นวิธีที่ใช้บ่อยที่สุดในการหล่อพระพุทธรูปขนาดเล็กราคาถูก การหล่อพระพุทธรูปที่ขนาดใหญ่ขึ้นมักจะเริ่มจากทำแบบขี้ผึ้ง พอทาบด้วยปูนซีเมนต์ที่ทำจากทรายละเอียดและดินเหนียว จากนั้นนำไปตากแดดให้แห้ง แล้วนำไปอบในเตาเผาซึ่งขี้ผึ้งจะหลอมละลายและจะถูกเก็บไว้ใช้ในคราวต่อไป ขั้นตอนถัดมาคือเททองเหลืองหลอมเหลวรดลงบนองค์พระ ให้ทองเหลืองเคลือบกระจายไปทั่วพื้นผิวอย่างสม่ำเสมอ จนกระทั่งพื้นผิวทั้งหมดถูกปิดทับด้วยชั้นเคลือบ

โลหะบาง ๆ พระพุทธรูปปิดทองจำนวนมากผลิตขึ้นโดยวิธีการปิดทองเปลวทับบนชั้นผิวยางไม้สีดำ ทั้งนี้ตราบใดที่องค์พระพุทธรูปที่แกะสลักหรือหล่อขึ้นนั้นยังไม่ได้รับการปิดเคลือบด้วยทอง เงิน หรือทองเหลือง และยังไม่ได้ติดพระเนตรลงไป ก็ยังไม่นับว่าองค์พระนั้นมีความศักดิ์สิทธิ์ ในสองขั้นตอนสุดท้ายนี้มักจะมีการนิมนต์คณะสงฆ์มาประกอบพิธีใหญ่ที่บ้านของเจ้าขององค์พระพุทธรูป

ในทุก ๆ วัดล้วนมี “พระพิมพ์แม่” ซึ่งเป็นรูปเคารพขนาดเล็ก ความยาวประมาณหนึ่งหรือสองนิ้วเท่านั้น ทำจากดินเหนียวและมีพื้นผิวด้านหลังที่เรียบแบน พระพิมพ์เหล่านี้เรียงติดกันเป็นแถวบนแผ่นไม้ทาสีสนสไต จากนั้นจึงปิดทองและประดิษฐานไว้ในวัด

ไม่ว่าจะเป็นในตรอกอันห่างไกลโดดเดี่ยวที่สุด ในชอกมุมลับตาที่สุด บนถนนหลวงอันกว้างขวางที่สุด หรือในพื้นที่สาธารณะเปิดโล่งที่สุด ก็ล้วนมีสุนัขจรจัดร่อนเร่อยู่ พวกมันเป็นสัตว์สมาชิกตระกูลสุนัขในกลุ่มที่สกปรกสุดแสนและน่ารังเกียจ มีทั้งสีดำ สีน้ำตาล สีขาว และลายจุด ล้วนพอมหนังหุ้มกระดูก ตาเล็กโหล หลายตัวตกอยู่ในสภาพป่วยเป็นโรคระยะสุดท้ายและร่วงโรยเต็มที พวกมันกัดแทะกระดูกสกปรกหรือคุ้ยเศษขยะอันโสโครกที่สุดเท่าที่จะหาได้เพื่อประทังชีพ สุนัขเหล่านี้ไม่มีเจ้านาย และไม่มีมนุษย์คนใดเป็นเจ้าของพวกมัน พวกมันมีจำนวนมหาศาลชนิดที่ว่านับกันจนเหนื่อยแล้ว ก็ยังแลเห็นอีกมากมายที่ยังไม่ได้ถูกนับ ในหลาย ๆ โอกาส การที่ทำให้สัตว์โลกผู้อดอยาก พิกุลพิการนำเวทนาเหล่านี้ได้พ้นไปจากความเจ็บปวดอย่างรวดเร็ว นั้นน่าจะเป็นความกรุณาแก่พวกมัน แต่คำสอนของศาสนาพุทธที่กล่าวไว้ว่า “ท่านต้องไม่ฆ่า” นั้นมีอิทธิพลอย่างยิ่งที่นี่ ดังนั้นสุนัขจรจัดจึงได้ขยายพันธุ์เพิ่มจำนวน และทำคุณตอบแทนที่ได้รับโอกาสให้มีชีวิตอยู่ ด้วยบริการที่มีประสิทธิภาพในฐานะผู้เก็บกวาดขยะที่ตีนตัวและขยันทันแข็ง

ในตลาด ชาวพื้นเมืองจะนั่งขัดสมาธิอยู่ที่แผงลอยของตน ขายผักผลไม้ หนาก ยาสู้บ ปลาเค็ม และขนมหวานดูแปลกตา เมื่อว่างจากลูกค้าพวกเขาก็่วนอยู่กับการใช้ใบตาลขนาดใหญ่หรือใบตองพับโตงพับโปกไล่ฝูงแมลงวันที่ย่อยต่อมสินค้าซึ่งเน่าเสียได้ คนขายส่วนมากจะเป็นหญิงชาวสยาม และพวกเธอนั้นเรียกได้ว่าเป็นหนึ่งในกลุ่มแม่ค้าที่สุภาพและมีมิตรไมตรีต่อลูกค้ามากที่สุดในโลก

เมืองกรุงเทพฯ ดั้งเดิมนั้นล้อมรอบด้วยกำแพงสูงและหนามีการเจาะช่องประตูไว้เป็นจำนวนมาก และประตูเหล่านั้นก็ไม่เคยปิดเลย ทางเข้าหลักคือประตูที่มีชื่อว่า “ประตูสามยอด” ซึ่งเรียกชื่อตามยอดแหลมสอบที่ตั้งอยู่ด้านบนของช่องประตูทั้งสาม ประชากรส่วนใหญ่จะอาศัยอยู่นอกกำแพงเมือง แต่เนื่องจากพระบรมมหาราชวังและอาคารที่ทำการของรัฐบาลเกือบทั้งหมดล้วนตั้งอยู่ภายในเขตกำแพง ทำให้กำแพงนี้โอบล้อมเกือบทุกสิ่งทุกอย่างที่มีความสำคัญต่อชาวสยามในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับทางราชการไว้ ถนนหนทางในเมืองนั้นดีเยี่ยม และในบริเวณรอบเขตพระราชวังเองก็มีพื้นที่สีเขียวเปิดโล่งอยู่หลายแห่งซึ่งไม่แพ้เมืองใดในยุโรปเลย พระราชวังล้อมรอบด้วยแถวอาคารสำนักงานจำนวนหนึ่งโดยมีกำแพงสูงสีขาวล้อมอยู่ด้านนอก

กลางวันสิ้นสุดลงอย่างรวดเร็วพอ ๆ กับเมื่อยามอรุณรุ่ง กล่าวคือไม่มีช่วงเวลาแห่งมนต์สะกดอันยาวนานของแสงเรืองรองทั้งในเวลาอัสดงและเวลาย่ำค่ำ ตามถนนเส้นหลัก แสงไฟฟ้าได้เข้ามาแทนที่ตะเกียงน้ำมันดวงเล็กแบบเก่า ซึ่งครั้งหนึ่งเป็นแสงสว่างยามค่ำเพียงชนิดเดียวที่ชาวเมืองรู้จัก ทว่าในพื้นที่ตามชายขอบของเมืองนั้น คนจุดตะเกียงยังคงตระเวนไปตามเส้นทางรอบค้ำของตนพร้อมกับบันไดเล็ก กล่องไม้ขีดไฟ และขวดบรรจุน้ำมัน อันเป็นเครื่องหมายบ่งบอกลักษณะอาชีพของเขา ตะเกียงน้ำมันจะแขวนเว้นระยะห่างกันใกล้บ้างไกลบ้าง และไม่นานก็จะถูกลมที่มีกำลังเพียงปานกลางพัดจนดับสนิท ตะเกียงดวงเล็กแกว่งไกวอยู่สูงขึ้นไปเหนือศีรษะบนปลายเสา

ทรงเรียวยาว ทั้งแกว่งไปข้างหน้าแล้วถอยกลับมาข้างหลัง บ่งชี้ว่าปีศาจร้ายได้เริ่มงานการทำลายล้างของมันแล้ว ส่วนชาวจีนจะจุดเทียนไขควันพุ่งแล้วนำไปไว้ในโคมใบใหญ่หน้าตาแปลกโบราณที่มีตัวอักษรและสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์ติดอยู่ ขณะที่รอบกำแพงพระนครนั้น ตะเกียงน้ำมันมะพร้าวที่เรียงรายกันอยู่ต่างเปล่งแสงเจิดจ้า พร้อม ๆ กับปล่อยกลุ่มควันหนาสีเหลืองที่มีกลิ่นฉุนออกมาด้วย

หากไม่มีบุรุษและสตรีขี่มา รวมทั้งหญิงโสเภณีที่มีจำนวนไม่มากนักท่องถนนแห่งเมืองกรุงเทพฯ อาจเป็นแบบอย่างสำหรับเมืองในยุโรปบางแห่งที่ร่ำรวยและสง่างามกว่านี้ได้เลยทีเดียว อย่างไรก็ตาม ยังมีสิ่งหนึ่งที่น่าเสียดายอันเนื่องมาจากการพัฒนาที่ได้กระทำต่อเมืองหลวงแห่งนี้ในทุก ๆ วัน นั่นคือการที่ร่องรอยของรูปแบบศิลปกรรมหรืองานช่างฝีมือพื้นเมืองเดิมที่ค่อย ๆ ถูกกำจัดลบหายไปเรื่อย ๆ ทั้งสะพาน อาคารบ้านเรือน และสถานีรถไฟ ล้วนสร้างขึ้นในรูปแบบสถาปัตยกรรมยุโรปอย่างเห็นได้ชัด แต่เป็นในรูปแบบที่อัปลักษณ์ไม่น่าดูชม ถนนตัดใหม่ในกรุงเทพฯ แม้ว่าจะสะอาดกว่า น่านั่งมากกว่าถนนเก่า แต่ก็ขาดเสน่ห์อันน่าสนใจของถนนแบบเก่าที่มันสร้างขึ้นมาแทนที่ ที่สุดแล้วถนนใหม่เหล่านี้ก็เป็นเพียงแค่อันยอดเยี่ยมของอิฐและปูนอันแข็งกระด้างที่ไม่พบร่องรอยใด ๆ แม้เพียงน้อยนิดที่จะสามารถนำมาบ่งบอกถึงความมีศิลปะได้เลย

บทที่ ๒

ริมคลองและแม่น้ำ

หากเดินเที่ยวไปตามท้องถนนแห่งกรุงสยาม อย่างไม่เสียนักเดินทาง คงจะต้องสังเกตเห็นว่า ไม่มีรถม้าหรือยานพาหนะติดล้อรูปแบบดั้งเดิม ของชาวสยามให้เห็นเลย แม้ว่าจะมียานพาหนะหลายแบบที่รับเอามาจากอินเดีย จีน ญี่ปุ่น และยุโรป แต่ก็ไม่มียานพาหนะชนิดใดที่บอกได้ว่าเป็นพาหนะที่ ชาวสยามออกแบบใช้เอง แต่คำถามใด ๆ ถึงสาเหตุที่ทำให้ชาวสยามขาดแคลน พาหนะดั้งเดิมของตนจนน่าแปลกใจทั้งที่มันมีความเกี่ยวข้องโดยตรงกับ การใช้ชีวิตประจำวันในชุมชนเป็นเรื่องที่ให้คำตอบได้ไม่ยาก เนื่องจากในอดีตนั้น ประเทศสยามไม่มีการตัดถนน และแม้ในปัจจุบัน ถนนเส้นใด ๆ ที่มีใน ราชอาณาจักรแต่อยู่นอกเมืองกรุงเทพฯ ก็ยากที่จะเรียกได้ว่าเป็นถนน ระหว่าง หมู่บ้านกับหมู่บ้านแทบจะไม่มีเส้นทางติดต่อกันเลย บ่อยครั้งแม้แต่ในพื้นที่ คนละส่วนของหมู่บ้านเดียวกันก็ไม่มีเส้นทางสำหรับติดต่อสื่อสารระหว่างกัน ที่ใช้งานได้สมบูรณ์ ยกเว้นแต่เส้นทางน้ำ น้ำคือบ้านที่แท้จริงของชาวสยาม บนผืนน้ำนี่เองที่รากฐานของความเป็นสยาม กล่าวคือบุคลิกภาพและอัจฉริยภาพ ที่แท้จริงของพวกเขาจะแสดงออกมาได้ดีที่สุด จริยอยู่ที่ในเมืองหลวงขณะนี้ ชาวสยามจะขี่ม้าหรือถีบจักรยานกันแล้วเพราะว่ามีถนนสองสามเส้นที่เหมาะสม สำหรับการออกกำลังกายเช่นนั้น แต่เรือลำเล็กและไม่พายต่างหากที่เป็นสมบัติ ที่มีไว้ครอบครองกันทั่วประเทศ หาใช่ม้าและแส้ไม่

“พระเจดีย์กลางน้ำ” - ปากน้ำ

สมัยก่อนเมื่อชาวสยามจะปลูกบ้าน พวกเขาจะเลือกที่บริเวณริมฝั่งแม่น้ำหรือชายฝั่งทะเล อันเป็นทำเลที่สะดวกสบายต่อการอยู่อาศัยที่สุด เมื่อการทำเกษตรกรรมนำไปสู่การตั้งถิ่นฐานลึกเข้าไปในแผ่นดิน ถนนไม่ได้ถูกตัดขึ้นเพื่อเชื่อมเส้นทางระหว่างชุมชนใหม่กับชุมชนดั้งเดิม แต่อาศัยการขุดคลองเชื่อมแทน การเชื่อมเส้นทางระหว่างแม่น้ำก็อาศัยการขุดคลองในลักษณะนี้เช่นกัน ทั้งยังมีการออกแบบและต่อเรือขึ้นนับพันรูปแบบเพื่อใช้ในการทำงาน การละเล่นบันเทิง ไปจนถึงขบวนเรือที่เกี่ยวข้องกับการศาสนา หรือการรัฐพิธีต่าง ๆ คลองจำนวนมากนับไม่ถ้วนที่ซอกแซกเข้าไปตามผืนดินที่ราบลุ่มในทุกทิศทุกทางที่สามารถจะไปได้ ได้เปลี่ยนพื้นที่ตอนล่างของสยามให้กลายเป็นเขาวงกตแห่งเส้นทางน้ำอันคดเคี้ยวโดยแท้ คลองต่าง ๆ มีความเก่าแก่ขนาด และรูปร่างที่แตกต่างกันไปในการทำนองเดียวกับถนนในประเทศอื่น ๆ ที่มีประชากรอาศัยอยู่หนาแน่นกว่า ทางหลวงโบราณในยุโรปอาจเทียบได้กับคลองของที่นี่ ซึ่งที่มาที่ไปและความเก่าแก่นั้นยังคาดคะเนได้ยาก แม้ว่าจะไม่มีคลองสายใดเลยที่มีประวัติความเป็นมายาวไกลไปถึงยุคสมัยที่เรียกได้ว่าเก่าแก่ตามที่นักประวัติศาสตร์ชาวตะวันตกยึดถือ หากว่าหน่วยงานเทศบาลเมืองต่าง ๆ ของเราจะตัดถนนใหม่ ๆ เพิ่มขึ้นทุกปีเพื่อรองรับการเดินทางสัญจรในดินแดนสยามก็มีการขุดเส้นทางสัญจรทางน้ำเส้นใหม่ ๆ เพิ่มขึ้นทุกปีด้วยจุดประสงค์เดียวกัน คลองลึกและกว้างที่มีเรือบ้านจอดซ้อนกันสองแถวกับทั้งมีการสัญจรอย่างต่อเนื่องของเรือชนซุงไม้ แพที่ลอยเอื่อยเฉื่อย เรือบ้านอันสะดวกสบาย และเรือพายลำเล็ก คือถนนเส้นใหญ่ของเมืองและทางหลวงของที่ราบลุ่ม ตรอกทางน้ำแคบ ๆ ที่อุดตันและส่งกลิ่นเหม็น พร้อมบ้านเรือนเก่าโทรมสกปรกกับกองขยะเน่าเสีย เทียบได้กับสลัมและชอยตัน ขณะที่ถนนเล็ก ๆ ที่เต็มไปด้วยความเขียวขุ่มและทางแยกย่อยตามชนบทในพื้นที่ที่อากาศสบายกว่า สำหรับที่สยามแล้วก็คงเป็นลำคลองสายเล็กนารี้นรมย์ที่โอบล้อมผ่านป่าหนาที่ิบ ต้นไม้ตระกูลปาล์มแฝงกิ่งก้านให้ร่มเงาอยู่เหนือศีรษะ นกต่าง ๆ หลากสีสันสดใส โผบินเอื่อยเฉื่อยจากกิ่งไม้หนึ่งไปสู่อีกกิ่งหนึ่ง พลังก็พลอบประโลมตนเองด้วยการสำรวจเส้นขนอันงดงามแทนการส่งเสียงร้อง

มีลำคลองเจียบเหงาบางสายที่เทียบได้กับสถานที่ที่ไม่ค่อยมีคนสัญจรนัก และมีเพียงนักเดินทางชาจรที่ได้เข้าไปทำลายความเจียบสงบลง ณ ที่นี้ จะระเข้ นอนแผ่ร่างอปลักษณ์ยาวเหยียดอยู่ในโคลนลื่นสีเทา ฟุ้งลิ่งส่งเสียงคุยกันอยู่ตาม กิ่งไม้จากต้นไม้ที่ยืนต้นอยู่ริมฝั่งน้ำ เหล่ากระรอกกระโดดโลดเต้นบนยอดไม้ ที่อยู่สูงขึ้นไปด้วยความร่าเริงบันเทิงใจอย่างตระหนักรู้ในอิสรภาพโดยสมบูรณ์ และแสงอาทิตย์ที่สาดส่องช่วงนริรันดร์

เรือบรรทุกข้าวล่องลงมาตามแม่น้ำ

แม่น้ำสายใหญ่ในบริเวณที่ตั้งของเมืองกรุงเทพฯ ไหลจากทิศเหนือ สู่ทิศใต้เป็นส่วนใหญ่ ผ่านแอ่งเขาและหุบลึก ก่อนที่จะชลบม้วน ปวนป่น และส่งเสียงคำรามสนั่นผ่านกระแสน้ำไหลเร็วแรงอันตราย จนกระทั่งไหลลงสู่ ที่ราบลุ่มกว้างใหญ่อันอุดมสมบูรณ์ ซึ่งหมายถึงชีวิตและความมั่งคั่งของ ผู้อยู่อาศัย ในแผนที่ของชาวยุโรปส่วนใหญ่มักระบุชื่อเรียกแม่น้ำนี้ว่า “แม่น้ำ” แต่เนื่องจากคำว่า “แม่น้ำ” นี้ก็หมายถึงแม่น้ำอยู่แล้ว ทำให้ชื่อที่ระบุไว้

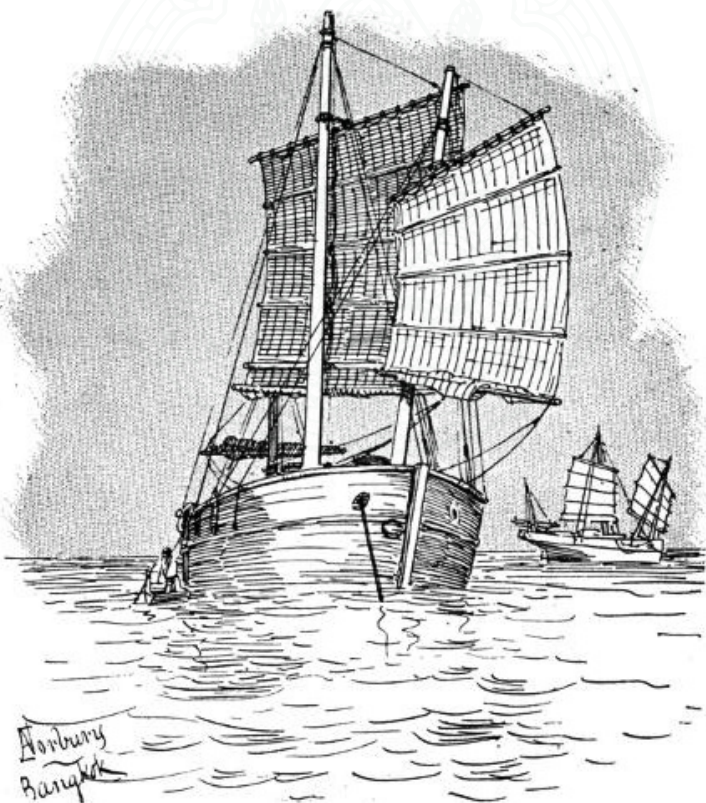
ดังกล่าวไม่มีความหมาย แม่น้ำทุกสายในประเทศนี้ล้วนเรียกว่า “แม่น้ำ” ทั้งนี้โดยพยางค์แรกของคำนี้มีความหมายว่า “แม่” และพยางค์หลังมีความหมายว่า “น้ำ” ชื่อที่แท้จริงของแม่น้ำในกรุงเทพฯ นี้เรียกว่า “แม่น้ำเจ้าพระยา” ซึ่งอาจถอดความแบบตรงๆ ว่า “แม่น้ำตยุค” เนื่องจากคำว่า “เจ้าพระยา” นั้นเป็นบรรดาศักดิ์สูงสุดของขุนนางที่คนทั่วไปที่มีได้สืบเชื้อสายจากกษัตริย์จะสามารถดำรงได้ นักเดินทางผู้ใดก็ตามที่เข้ามายังแผ่นดินสยามผ่านแม่น้ำสายนี้ โดยผ่านมาทางปากแม่น้ำเพื่อมุ่งสู่เมืองหลวงก็จะสามารถพบเห็นตัวอย่างอันยอดเยี่ยมของวิถีชีวิตและชนบประเพณีชาวสยามได้หลายประการ บริเวณปากแม่น้ำจะมีสันดอนทรายและโคลนปรากฏให้เห็นในบางจุดเมื่อน้ำลง และเมื่อน้ำขึ้นก็ไม่เคยท่วมสันดอนนี้สูงเกิน ๑๕ ฟุตเลย ทำให้เรือที่บรรทุกหนักไม่สามารถแล่นเข้ามายังแม่น้ำแห่งนี้ได้ และจะต้องถ่ายสินค้าส่วนใหญ่ลงเรือใบขนาดเล็กที่เรียกว่า “เรือโปะจ้าย” หรือเรือลำเลียง ณ เกาะแห่งหนึ่ง^๑ ในอ่าว ทั้งนี้ยังมีช่องแคบผ่านสันดอนเพียงช่องเดียวและชาวเรือที่ไม่ระมัดระวังก็มักจะนำเรือไปเกยตื้นเข้า กล่าวกันว่าเมื่อมีคนถามเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ^๒ของสยามว่า เหตุใดจึงไม่ขุดลอกสันดอนนี้ออกเสีย เพื่อที่จะได้ทำการเดินเรือได้มากขึ้นอีกทั้งยังอำนวยความสะดวกให้แก่การค้าด้วย เขาตอบว่า “ก็เหตุผลเดียวกับที่พวกคุณชาวอังกฤษไม่ขึ้นขอความคิดที่จะขุดอุโมงค์ช่องแคบอังกฤษ^๓ นั่นแหละ” สันดอนโคลนหรือทรายหรือผสมกันทั้งสองอย่าง

^๑ เข้าใจว่าน่าจะเป็นเกาะสีชัง จังหวัดชลบุรี ซึ่งเป็นสถานที่ขนถ่ายสินค้าจากเรือใหญ่ลงเรือลำเลียงเข้ามายังกรุงเทพฯ นับแต่สมัยอดีต - สวป.

^๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ ดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศระหว่าง พ.ศ. ๒๔๒๘ - ๒๔๖๖ - สวป.

^๓ อุโมงค์ช่องแคบอังกฤษ (Channel Tunnel) เป็นอุโมงค์ทางรถไฟความยาว ๕๐.๔๕ กิโลเมตรลอดใต้ทะเลช่องแคบอังกฤษ โดยเชื่อมต่อเกาะอังกฤษจากเมือง Folkestone มณฑล Kent กับเมือง Coquelles จังหวัด Pas-de-Calais ทางตอนเหนือของประเทศฝรั่งเศส ได้มีการเสนอแนวคิดการขุดอุโมงค์นี้ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๔๕ แต่ถูกต่อต้านเรื่อยมาจนกระทั่งขุดสำเร็จและเปิดให้บริการครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๕๓๗ - สวป.

ทำให้แม่น้ำทุกสายที่ไหลผ่านในประเทศนี้ไม่สามารถเดินเรือได้ พวกมันคือหลักฐานอันแน่ชัดของการเกิดตะกอนทับถมทั่วทั้งอ่าวอย่างค่อยเป็นค่อยไป ตลอดแนวชายฝั่งล้วนตื้นเขินและเมื่อน้ำลงก็จะมองเห็นโคลนทับถมเป็นแนวยาวทั่วบริเวณชายฝั่งตอนเหนือของปากแม่น้ำ บริเวณตอนล่างของแผ่นดินสยามทั้งหมดคือเนินตะกอนสะสมที่น้ำพัดพามา ในหลายพื้นที่ลึกเข้าไปในแผ่นดิน การขุดเจาะบ่อน้ำต่าง ๆ ได้ทะลุผ่านชั้นดินหนาที่เต็มไปด้วยเปลือกหอยและซากทับถมจากใต้ทะเลซึ่งแสดงให้เห็นว่าในอดีตนั้น ขอบเขตทางทิศเหนือของอ่าวกินพื้นที่ลึกเข้าไปไกลถึงทางตอนเหนือของที่ตั้งเมืองหลวงปัจจุบัน

เรือโป๊ะจ่ายหรือเรือลำเลียง

เมื่อข้ามผ่านสันดอนปากแม่น้ำเข้ามาแล้ว ก็จะได้เห็นลักษณะทั่วไปของแม่น้ำได้ในทันที รูปลักษณะของแม่น้ำแห่งนี้ก็เหมือน ๆ กับของแม่น้ำทุกแห่งในพื้นที่ส่วนนี้ของโลก บนสองฟากฝั่งปกคลุมด้วยป่าที่บจนติดชายน้ำ ปรากฏเป็นภาพผืนป่าสีเขียวทึบของต้นจากเตี้ย ๆ หรือต้นปาล์มสูงตระหง่าน ซึ่งถูกเกี่ยวพันด้วยไม้เลื้อยเมืองร้อนหรือเถาวัลย์เส้นยักษ์ ทั้งยังหนาแน่นไปด้วยพุ่มไม้หนามและพืชตระกูลกระบองเพชรชนิดต่าง ๆ เหนือพืชพรรณพุ่มไม้เตี้ย ๆ นั้นมีต้นปาล์มยืนต้นสูงสง่า ดิ่งคูดสายตาและความชื่นชมจากผู้พบเห็นได้ในทันที ปาล์มราชาพัดโบกศิราภรณ์เขียวข่มของตนด้วยท่าทีของผู้ที่อยู่เหนือกว่า แสดงการรับรู้ถึงการถวายสักการะต่ออำนาจของราชาอย่างไม่มีข้อกังขาจากเหล่าพรรณพฤกษาที่กระจุกกันอยู่ ณ เบื้องบาท ณ กลางแม่น้ำ มีเกาะขนาดเล็กอันเป็นที่ตั้งของ “พระเจดีย์กลางน้ำ”^๑ ซึ่งเป็นสิ่งปลูกสร้างสีขาวราวหิมะและมียอดแหลม รอบฐานมีส่วนประกอบขนาดเล็กจำนวนมากมายที่แปลกตาน่าดู โครงสร้างทั้งองค์ของพระเจดีย์นี้คือตัวอย่างของสถาปัตยกรรมทางศาสนาอันโดดเด่น น่าสนใจและมีเอกลักษณ์เฉพาะตัวของสยาม ผืนผ้ากว้างสีแดงสดที่พันรอบส่วนยอดตรงช่วงกลางระหว่างยอดบนสุดกับส่วนฐานนั้น มีพุทธศาสนิกชนผู้มีจิตเลื่อมใสนำไปพันเอาไว้ ได้บังเกิดประโยชน์ขึ้นสองทาง คือช่วยขบขันทิวทัศน์อันเหมือนภาพวาดนี้ และในเวลาเดียวกันก็ประกาศถึงอิทธิพลของศาสนาของพระพุทธเจ้าโคตมะผู้ทรงปัญญาและคุณธรรมสูงส่ง ผู้ซึ่งพระเจดีย์แห่งนี้ได้สร้างอุทิศให้ ที่ยังคงมีต่อชีวิตของชาวบ้านบนผืนแผ่นดินนี้ พระเจ้ากรุงสยามคือกษัตริย์พระองค์สุดท้ายในหมู่กษัตริย์แห่งรัฐเอกราช ที่ประกาศตนว่าพระพุทธเจ้า พระบรมศาสดาผู้มีสัญลักษณ์ภายนอกอันแสดงถึงความอ่อนน้อมถ่อมตนคือ ผ้าห่มสีเหลืองของ

^๑ พระสมุทรเจดีย์แต่เดิมตั้งอยู่บนเกาะกลางปากแม่น้ำเจ้าพระยา ท้ายป้อมผีเสื้อสมุทร ต่อมาชายตลิ่งฝั่งขวาของแม่น้ำต้นเงิน งอกออกมาเชื่อมติดกับเกาะอันเป็นที่ตั้งพระเจดีย์ ปัจจุบันจึงไม่มีสภาพเป็นเกาะอีกต่อไป - สวป.

ยาก เป็นพระศาสดาของตน ประเทศเพื่อนบ้านทั้งอันนัม^๑ โคจีนจีน^๒ กัมพูชา และพม่าล้วนตกเป็นเมืองขึ้นของรัฐบาลต่างชาติหมดแล้ว และกษัตริย์ของประเทศเหล่านั้นผู้ซึ่งเคยคุกเข่าต่อหน้าแท่นบูชาของศาสนาพุทธ ต่างก็สิ้นพระชนม์หรือถูกปลดจากตำแหน่ง ในเวลานี้กษัตริย์พุทธที่เหลืออยู่เพียงพระองค์เดียวที่ยังคงดำรงสถานะเอกราชไว้ได้ก็คือ พระบาทสมเด็จพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ฯ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และ ณ ที่นี้ ณ จุดศูนย์กลางแห่งทางหลวงอันยิ่งใหญ่ของสยาม ณ ประตูทางเข้าสู่พระราชอาณาจักรของพระองค์ เป็นสถานที่ตั้งของวัดสี่ขาวอันงดงามที่สร้างอุทิศให้แด่จอมปราษฎ์แห่งโบราณกาล

เรือพายสยาม

^๑ Annam เป็นชื่อที่ชาวจีนใช้เรียกดินแดนของชาวเวียดนามที่เคยตกอยู่ใต้การปกครองของจักรวรรดิจีนสมัยโบราณ โดยออกเสียงว่า อันหนัน หมายถึงภาคใต้ที่ปราบสงบแล้ว แต่ชาวตะวันตกออกเสียงเป็นอันนัม หลังจากฝรั่งเศสเข้ายึดครองเวียดนามและแบ่งการปกครองดินแดนออกเป็นสามส่วนก็ได้นำชื่ออันนัมมาใช้เรียกดินแดนภาคกลางของเวียดนาม - สวป.

^๒ Cochinchina (สะกดตามรูปศัพท์ภาษาอังกฤษ) หรือ Cochinchine (สะกดตามรูปศัพท์เต็มในภาษาฝรั่งเศส) เป็นคำที่ชาวฝรั่งเศสใช้เรียกดินแดนของเวียดนามตอนใต้ช่วงก่อนที่ฝรั่งเศสจะเข้าไปยึดครองเป็นอาณานิคม อย่างไรก็ตาม ดินแดนส่วนนี้ต่อมามักเป็นที่เข้าใจกันว่าหมายถึงภาคใต้ของเวียดนามส่วนที่ฝรั่งเศสปกครองในฐานะที่เป็นอาณานิคม ขณะที่ดินแดนอีก ๒ ส่วนคือ ภาคกลางหรืออันนัม (Annam) และภาคเหนือหรือตังเกี๋ย (Tonkin) มีฐานะเป็นรัฐในอารักขา - สวป.

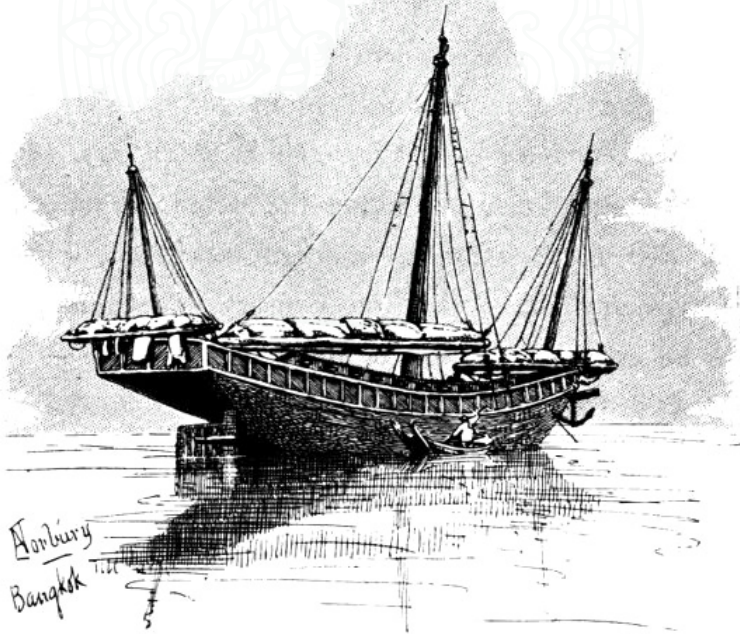
เรือหลากรูปปร่างหลายขนาดแล่นข้ามไปข้ามมาตามเส้นทางเดินเรือในระหว่างที่เรือกลไฟกำลังแล่นไปตามเส้นทางอันคดเคี้ยว และเมื่อเรือกลไฟจอดทอดสมอกลางลำน้ำเราจึงได้ชื่นชมอย่างเต็มที่กับทัศนียภาพอันไม่อาจหาที่ใดเสมอเหมือน ตลอดสองฝั่งแม่น้ำมีเรือนแพที่สร้างจากไม้สักและไม้ไผ่ขัดแตะ มุงหลังคาด้วยใบจากที่มีใบเรียวยาวราวกับหอก ส่วนหน้าจั่วของเรือนอันจะอธิบายให้เข้าใจได้ดีที่สุดจากรูปภาพนั้น มีรูปแบบอันแปลกประหลาดซึ่งมิให้เห็นเฉพาะในดินแดนแห่งนี้ และมีลักษณะซ้ำ ๆ เหมือนกันไปหมดทุกเรือน ตัวเรือนตั้งอยู่บนท่อนลอย หรือบนแพที่ทำมาจากลำไผ่หรือลำต้นหมากเหลืองจำนวนมากมัดรวมเข้าด้วยกันอย่างแน่นหนาเป็นหลาย ๆ มัด แต่ละมัดล้วนเป็นอิสระจากมัดอื่น ๆ เพื่อที่ว่าเมื่อส่วนฐานสำหรับการลอยน้ำเริ่มผูกฟุ้งไป ก็สามารถจะถอดเปลี่ยนแพส่วนที่ผูกฟุ้งออกได้โดยง่ายและแทนที่ด้วยไม้ท่อนใหม่ที่ละชิ้น ๆ โดยไม่ทำให้ตัวเรือนนั้นเสียหายเลย แพจะถูกผูกไว้อย่างหลวม ๆ กับหลักที่ปักลึกลงไปในดินก้นแม่น้ำ ทำให้แพลอยขึ้น ๆ ลง ๆ ได้ตามกระแส น้ำ บ้านปิดด้วยแผ่นไม้หลายแผ่นซึ่งในเวลากลางวันจะเปิดออกเพื่อรับแสงแดดและลม และที่ด้านหน้ามีชานขนาดเล็กหรือเฉลียงที่มักจะล้อมรั้วลูกกรงไว้เพื่อป้องกันไม่ให้สมาชิกรุ่นเยาว์ของครอบครัวพลัดตกลงไปในกระแสน้ำที่ไหลเร็วอยู่เบื้องล่าง ชานโถงไม่มีหลังคาคลุมใช้ประโยชน์ได้หลายประการ ที่ชานนี้ในเวลาเช้าตรู่และเวลาเย็นเรามักจะได้เห็นทั้งครอบครัวอาบน้ำชำระร่างกายกันอย่างสบายใจ ทั้งผู้ชาย ผู้หญิง และเด็ก จะมานั่งที่ขอบชาน จากนั้นก็ตักน้ำจากแม่น้ำด้วยขันทองเหลืองหรือถังไม้ รดราดลงเหนือศีรษะและไหลจนเปียกชุ่มไปทั้งเนื้อตัวและเสื้อผ้าที่สวมใส่อยู่ และที่นี่ด้วยเช่นกันที่พ่อค้าแม่ขายจะนำสินค้าของตนมาวางขาย มีทั้งผลไม้ยักษ์อย่างทุเรียนซึ่งอัลเฟรด รัสเซล วอลเลซ^๑ ได้บรรยาย

^๑ Alfred Russel Wallace (พ.ศ. ๒๓๖๖ - ๒๔๕๖) นักธรรมชาติวิทยา นักภูมิศาสตร์ และนักชีววิทยาชาวอังกฤษ เป็นผู้นำเสนอทฤษฎีวิวัฒนาการของสิ่งมีชีวิตซึ่งมีแนวคิดเดียวกับทฤษฎีของชาร์ลส์ ดาร์วิน และเป็นผู้เชี่ยวชาญการจำแนกสายพันธุ์สิ่งมีชีวิตตามลักษณะทางภูมิศาสตร์ - สวป.

ไว้ว่าเหมือนส่วนผสมกันระหว่างสตอร์วเบอร์รี่กับครีม น้ำหวานของเกสรดอกไม้กับอาหารทิพย์เลิศรส ลูกแพร์สุกงอมกับไอศกรีม แต่สำหรับผู้ที่ไม่คุ้นเคยนั้น รูปลักษณะที่เห็นมันแลดูบกร่องทางสุขอนามัยเป็นอย่างยิ่ง มังคุดนับเป็นไข่มุกแห่งผลไม้ที่ทั้งนำดูและนำรับประทาน ด้วยรูปลักษณ์ดังลูกบอลหิมะในตลับสีแดงเข้ม มีมะม่วง มีมะพร้าวสีเขียวสดที่ข้างในเต็มไปด้วยน้ำกะทิสดชื่นแสนอร่อย มีกล้วยหลากหลายพันธุ์ มีอ้อยที่ปอกเปลือกออกแล้วตัดเป็นชิ้นเล็ก ๆ สำหรับเด็กน้อยที่คิดว่านี่คือของหวานที่หวานที่สุดในบรรดาขนมหวานทั้งปวง มีหน่อไผ่อ่อนที่สุสีกับหน่อไม้ฝรั่งเลยทีเดียวนำไปประกอบอาหารด้วยวิธีอันเหมาะสม มีเครื่องดีบุกถูก ๆ และสิ่งของกระจุกกระจิกจากเมืองเบอร์มิงแฮม แมนเชสเตอร์ หรือเยอรมนี มีผ้าไหมจากจีนและบอมเบย์ บางทีก็มีเขาควาง หนังเสือ ลิงขนสีดำเคราขาว นกแก้วสีเขียว น้ำมันตะเกียง และรูป และสิ่งของชิ้นเล็กชิ้นน้อยจำนวนมากที่ราคาไม่แพง (เป็นสินค้าจากหลายประเทศทั่วโลก) ที่มักจะมีลูกค้าผู้มีรสนิยมแบบเรียบง่ายและมีเงินทองน้อยพร้อมจะซื้อไปเสมอ บ่อยครั้งในยามเย็น เมื่อดวงอาทิตย์ลอยต่ำลง ทั้งครอบครัวก็จะนำอาหารเย็นออกมานั่งรับประทานกันข้างนอกบนชานเดียวชานเดิม นั้น เมื่อรับประทานมือเย็นจบแล้ว พวกเขาก็กินดั่งนั่งยอง ๆ กับพื้นชาน สูดบุหรุ่มวนใหญ่ที่ทำจากยาเส้นกลิ่นฉุนมวนด้วยใบตอง พลาสทนทาวีสาสะหรือกล่าวทักทายเพื่อนหรือคนรู้จักที่พายเรือผ่านหน้าเรือนเพื่อกลับบ้าน เมื่อเทียบกับเรือนที่ปลูกบนบกแล้ว เรือนลอยน้ำเหล่านี้สะอาดเย็นสบาย และสะดวกสบาย ทั้งยังมีข้อได้เปรียบอย่างมาก นั่นคือ ในกรณีที่เรือนลอยน้ำนี้เป็นสมบัติของผู้อยู่อาศัยเอง เจ้าของก็สามารถย้ายเรือนไปอยู่ในที่ใหม่ได้โดยไม่ต้องลำบากเหมือนการย้ายเรือนทั่ว ๆ ไป เพราะทั้งตัวเรือนและข้าวของทั้งหมดบนเรือนสามารถเคลื่อนย้ายไปพร้อมกันทีเดียว ภาพของชายผู้เป็นพ่อและครอบครัวของเขา รวมด้วยเพื่อนหรือญาติที่มีร่างกายกำยำ ล่ำสัน ช่วยกันแจวไม้พายทรงคล้ายเสียมขนาดใหญ่เทอะทะที่ผูกไว้ที่ส่วนหน้าและส่วนท้ายของแพ โยกไปข้างหน้าและข้างหลัง ขณะที่พวกเขาบังคับเรือนแพ

ให้ลอยไปในท่ามกลางหมู่เรือที่มีขนาดเล็กกว่าเพื่อออกเดินทางหาจุดผูกเรือแพที่น้ำอยู่หรือสะดวกสบายกว่าเดิมนั้น เป็นภาพที่พบเห็นได้บ่อยที่มองแล้วเพลิดเพลินใจ

ด้านหลังหมู่เรือแพ มีบ้านเรือนที่ปลูกสร้างบนริมฝั่งแม่น้ำหรือยื่นออกมาเหนือน้ำ บ้านเหล่านี้ตั้งอยู่บนเสา ตัวเรือนยกสูงพอที่จะพ้นจากน้ำท่วมในฤดูฝน วิธีการก่อสร้างโดยทั่วไปก็เหมือนกับของเรือลอยน้ำ แต่เนื่องจากผู้อยู่อาศัยในเรือนบนบกมักจะทิ้งสิ่งปฏิกูลลงไปในพื้นที่ระหว่างพื้นดินกับพื้นเรือนแทนที่จะทิ้งลงแม่น้ำ เรือนบนบกจึงเป็นที่อยู่อาศัยที่ไม่สู้จะมีสุขอนามัยดีนักเมื่อเทียบกับเรือลอยน้ำ

เรือกำปั่นค้าขายของชาวจีน

ในแม่น้ำยังมีเรือกลไฟชนิดแล่นเลียบชายฝั่งทอดสมออยู่ด้วย เรือเหล่านี้บรรทุกข้าวจากสยามไปขายยังสิงคโปร์หรือฮ่องกง บรรทุกข้าวรูปร่างผอมบางไปขายตามรัฐมลายูและหมู่เกาะต่าง ๆ จากนั้นก็ขนสินค้าของยุโรปหรือผลผลิตของเอเชียกลับเข้ามาขาย รวมทั้งกุ๊สชาวจีนนับพันสำหรับตลาดแรงงาน นอกจากนี้ยังมีเรือสำเภาลำใหญ่สัญชาติอินโดนีเซียขนไม้สัก และเรือกลไฟบรรทุกน้ำมันกำลังขนถ่ายน้ำมันก๊าด

เรือสำเภาจีนและ “เรือโอเป๊ะจ่าย” เคลื่อนผ่านไปอย่างเชื่องช้าพร้อมกับใบเรือที่ดูหนักและมีลักษณะคล้ายเสื่อสีเหลือง เรือเหล่านี้บรรทุกสินค้าไปยังเกาะแห่งหนึ่งในอ่าว ที่ซึ่งสินค้าจะถูกขนถ่ายขึ้นเรือกลไฟที่มีขนาดใหญ่กว่า บริเวณหัวเรือทุกลำจะทาสีเป็นรูปดวงตาเบิกกว้างขนาดใหญ่ ซึ่งเชื่อกันว่าความสามารถในการมองเห็นอันทรงพลังของดวงตานี้จะช่วยนำทางเรือไปตามเส้นทางที่ปลอดภัยและรวดเร็วได้ ดังคำของนักปราชญ์แห่งท้องทะเลชาวจีนคนหนึ่งที่ได้กล่าวว่า “เมื่อไรซึ่งดวงตา จักมองเห็นได้เช่นไร” ที่นี้ไม่มีเรือสำเภาหรือเรือกลไฟสยามเลย เนื่องจากธุรกิจการค้าของประเทศนี้ตกอยู่ในมือของชาวต่างชาติ ผู้ซึ่งดำเนินการค้าโดยใช้ทั้งเรือกลไฟอันอาศัยสิ่งประดิษฐ์สมัยใหม่ในการออกแบบและการต่อเรือ และเรือสำเภาลำใหญ่เทอะทะที่ลูกเรือชาวจีนหัวอนุรักษ์คงจะไม่เต็มใจอย่างยิ่งที่จะเลิกใช้เรือแบบนี้

ไม้สักที่สยามส่งออกจะถูกส่งจากป่าไม้ทางภาคเหนือในที่ราบสูงแห่งดินแดนฉานรอบ ๆ เมืองเชียงใหม่ลงมายังเมืองหลวง การขนส่งใช้วิธีมัดซุงไม้รวมกันเป็นแพใหญ่ และปล่อยให้ไหลมาตามกระแสน้ำเชี่ยวกรากน่ากลัวของแม่น้ำแม่ปิง ต่อมาแพซุงไม้จะถูกกักอยู่ที่ด่านศุลกากรระแหง^๑ เพื่อเก็บภาษี จากนั้นก็ปล่อยให้ไหลลงมาตามกระแสน้ำโดยมีการควบคุมทิศทางด้วยไม้พายหลายเล่มที่ถูกเจาะรูและทำหน้าที่เหมือนหางเสือ ผู้กตติยอยู่ที่ปลายทั้งสองด้านของแพ บริเวณกลางแพจะปลูกกระท่อมชั่วคราวหลังเล็กสร้างจากกิ่งไม้ใบไม้ อย่างหยาบ ๆ ไว้เสมอ และในบางครั้งลูกเรือก็จะเข้าไปจับปลาน้ำขึ้น

^๑ ชื่อเดิมที่ใช้เรียกจังหวัดตาก - สวป.

เรือกลไฟโดยสารลำเล็กหลายลำแล่นอย่างรวดเร็วตัดข้ามแม่น้ำพร้อมกับเปิดหวูดเสียงหวีดแหลม พุ่งพรวดราวกับเป็นปีศาจน้ำที่ก่อให้เกิดคลื่นกระเพื่อมจนทำให้เรือที่มีขนาดเล็กกว่าถูกน้ำท่วมไปครึ่งลำหรือถึงกับพลิกคว่ำมีเพียงเด็กกลุ่มเล็ก ๆ ที่ยังคงพายเรือลำเล็กได้อย่างสบาย ๆ และคลองแค่นี้โดยไม่แสดงที่ท่าว่าตกใจกลัวหรือล้งเลแต่อย่างใด พวกเด็ก ๆ หลบหลีก “เรือไฟ” ลำใหญ่ได้อย่างง่ายดายตายแถมยังควบคุมเรือลำเล็กของตนให้ลอยไปตามจังหวะคลื่นกระเพื่อมเพื่อเล่นสนุกกับการโต้คลื่นจิว ทั้งนี้ รูปแบบของเรือที่พบเห็นได้บ่อยที่สุดในท้องน้ำก็คือเรือแจวโดยสารท้องแบนแบบพื้นเมือง หรือ “เรือจ้าง” เรือชนิดนี้นำมาใช้ทั้งในทางธุรกิจการค้าและเพื่อการพักผ่อนหย่อนใจ แต่ก็กำลังเสื่อมความนิยมลงอย่างรวดเร็วในฐานะเรือข้ามฟากเนื่องจากการเข้ามาของเรือกลไฟโดยสารลำเล็กซึ่งแล่นได้เร็วกว่า คนแจวเรือจ้างนี้มีทั้งผู้ชายและผู้หญิง และคนแจวจะยืนแจวโดยวางเท้าข้างหนึ่งบนกราบเรือ ส่วนไม้พายนั้นจะผูกไว้อย่างหลวม ๆ กับไม้ชิ้นเล็กใกล้กับส่วนปลายด้านหนึ่งของเรือ และแล้วเรือก็จะถูกขับเคลื่อนไปข้างหน้าด้วยการรวดไม้พายเป็นช่วงยาวอย่างนิ่มนวล อันเป็นวิธีการที่ยังไม่มีชาวยุโรปคนใดเรียนรู้ที่จะทำตามได้ เรือสามารถหมุนกลับด้วยความเร็วอันน่าทึ่ง หรือรักษาการเคลื่อนที่เป็นเส้นตรงจากจุดหนึ่งไปสู่อีกจุดหนึ่งได้โดยที่คนแจวไม่ต้องออกแรงมากมาย และการเคลื่อนตัวของไม้พายก็ดูเหมือนจะไม่ได้แตกต่างกันเลย อันที่จริงแล้ว การบังคับเลี้ยวทำได้โดยการบิดไม้พายในท่าเฉพาะเมื่อสุดช่วงแจว แต่การบิดนี้จะทำอย่างรวดเร็ว ยิ่งหากเป็นเรือที่มีขนาดเล็กก็จะเร็วจนแทบมองไม่ทัน การเคลื่อนตัวไปอย่างนิ่มนวลและสง่างามบนผิวน้ำของเรือแจวสยามนั้นน่าดูขมื่นกว่าแตกต่างจากการเคลื่อนตัวอย่างกระตุกของเรือโดยสารตามแม่น้ำและท่าเรือต่าง ๆ ในประเทศจีน ทั้งยังแสดงให้เห็นถึงระดับทักษะของคนแจวที่อาจจะไม่มีคนแจวในที่ไหนในโลกจะทำได้เช่นนี้ ยังมีเรือขุดลำยาวที่สร้างขึ้นด้วยวิธีการขุดร่องลงไปในลำต้นของต้นไม้อย่างง่าย ๆ เรือขุดนี้จมลึกลงไปจนปริ่มน้ำด้วยน้ำหนักบรรทุกอันมากมายของข้าว ผักหรือผลไม้ และอาศัยคนสองคนช่วยกันพายเรือ โดยแต่ละคนจะ

ขนาดเล็กทำจากไม้ น้ำหนักเบาหรือเสื่อ ยื่นออกมาจากท้ายบ้านไปถึงท้ายเรือ ทำหน้าที่ค้ำยันโครงที่มีลักษณะคล้ายบานแบบถอดออกได้ซึ่งติดอยู่ด้านข้าง โดยรอบ ดังนั้นคนถือท้ายเรือจึงได้รับการปกป้องจากลมและฝนเป็นอย่างดี ในเรือบ้านลำเดียวนี้ทั้งครอบครัวอาจจะอยู่รวมกันทั้งหมด ตั้งแต่รุ่งนूपถึง รุ่งหลาน มีพื้นที่สำหรับบอออกกำลังกายเพียงนิดเดียว และทั้งครอบครัวก็จะนอนเรียงเคียงกันเหมือนปลาซาร์ดีนในกระป๋อง แม้กระนั้นพวกเขาก็ดู จะมีความสุขและพึงพอใจอยู่เสมอ ในทุกเรือนจะมีแท่นบูชาขนาดเล็กสำหรับ ตั้งพระพุทธรูปในท่าประทับนั่ง พวกเขาชาวบ้านต่างมีความสุขที่ได้ประดับ แท่นบูชาด้วยดอกไม้และธูปกำหนึ่งที่ปักอยู่ในแจกันเงินสีน้ำเงินและขาว แม้แต่คนที่จนที่สุดก็ยังอุทิศสักกัเงินเหรียญทองแดงไว้จำนวนหนึ่งสำหรับ เป็นค่าใช้จ่ายในการประดับตกแต่งองค์พระพุทธรูปภายในเรือนของตน เมื่อถึงเทศกาลเฉลิมฉลอง หากเรือนนั้นมีชาวเงินอาศัยอยู่ ก็จะสังเกตเห็นได้จากแผ่นกระดาษยันต์ฮู้สีแดงที่มีสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์สีดำและสีทอง ปะติด บนหลังคาหรือตามผนังของห้องพัก

ข้าวนั้นนำมาจากหลายพื้นที่ซึ่งอยู่ทางตอนในของประเทศ ลำเลียง มาทางเรือที่มีลักษณะและโครงสร้างคล้ายกับเรือบ้าน ต่างกันตรงที่มีเพียง ห้องพักสำหรับลูกเรือเท่านั้น เนื่องจากพื้นที่ส่วนตรงกลางที่ดูเหมือนตัวเรือน นั้นอัดแน่นไปด้วยเมล็ดธัญพืชอันมีค่าสูงจนถึงหลังคา โดยรอบกราบเรือตลอด ความยาวทั้งสองข้างนั้นติดแผ่นไม้ยื่นออกมาประมาณหนึ่งฟุตเพื่อให้คนงาน เดินไปมาระหว่างค้ำยันเรือให้ลอยไปได้ในบริเวณน้ำตื้น พื้นผิวเรือเคลือบเงา ด้านนอกด้วยน้ำยาเคลือบธรรมดาที่หาได้ในท้องถิ่น ซึ่งขบสีไม่ออกมาเป็นโทน น้ำตาลแดงสดใส เรือทุกลำที่ได้กล่าวมานี้ต่อขึ้นภายในประเทศโดยใช้ไม้จาก ป่าในท้องถิ่น เพราะผู้คนที่นี่เก่งกาจในการต่อเรือพอ ๆ กับที่บังคับเรือนนั่นเอง ประชากรที่ดำรงชีวิตแบบสะเทินน้ำสะเทินบกจำนวนมากไม่ได้อาศัยอยู่ในเขต เมืองหลวง พวกเขาอาศัยอยู่ตามชนบทที่ซึ่งพวกเขาจะทำได้เอนกายอยู่บริเวณริม ฝั่งแม่น้ำหรือลำคลอง โดยมีการแผ้วถางป่าบริเวณนั้น พวกเขาจะผูกเรือบ้านไว้

ที่นั่นจนกว่าจะถึงฤดูเก็บเกี่ยว อันเป็นช่วงเวลาที่พวกเขาจะเก็บเกี่ยวผลผลิตแห่งความพยายามของตนแล้วล่องเรืออย่างสบาย ๆ ลงใต้ ครั้นเมื่อมาถึงกรุงเทพฯ ก็ขายผลผลิตทั้งหมด จากนั้นก็เที่ยวพักผ่อนระยะสั้น ๆ เยี่ยมเยือนมิตรสหายเข้าไปเที่ยวชมเมือง แล้วก็เดินทางกลับเรือกสวนไร่นาของตนอีกครั้งพร้อมกับน้ำมันก๊าดจำนวนมาก ผ้าพิมพ์ลายราคาถูก ไม้ขีดไฟ และข้าวของเครื่องใช้ในครัวเรือนชิ้นเล็กชิ้นน้อยอีกมากมาย

ประชากรชาวน้ำนั้นพึ่งพาตนเองได้อย่างสมบูรณ์โดยไม่ต้องรบกวนเพื่อนบ้านที่ปลูกเรือนบนบกเลย ชาวน้ำไม่เพียงมีบ้านเรือนและร้านค้าของตนเอง แต่ยังมีพาหนะโดยสารทางน้ำ และแม้กระทั่งภัตตาคารและร้านค้าเร่ที่ลอยน้ำได้ด้วย ภัตตาคารนั้นตั้งอยู่ในเรือพายลำค่อนข้างเล็ก แต่ก็นำที่ที่พ่อครัวสามารถบรรทุกเครื่องครัวจำนวนมากและอาหารหลากหลายชนิดลงไปได้ เขาจะพายเรือจากบ้านหนึ่งไปสู่อีกบ้านหนึ่ง จากเรือลำหนึ่งไปสู่อีกลำหนึ่ง ระหว่างนั้นก็ต้มปรุงอาหารไปด้วย จนกระทั่งขายข้าวต้มและแกงจนหมดได้อย่างง่ายดาย

ในแม่น้ำก็มีตำรวจน้ำเช่นกัน และพวกเขาก็ทำหน้าที่เช่นเดียวกับพี่น้องตำรวจบนบก แต่แทนที่จะสวมหมวกเหล็กมีรอยบุบ พวกเขาจะสวมหมวกแก๊ปเรียบร้อยสีขาวหรือสีน้ำเงินที่มีโบสีดำพิมพ์ทับด้วยตัวอักษรสีทองเป็นข้อความระบุหน้าที่ของพวกเขา ทั้งตำรวจน้ำและตำรวจบลั๊วถูกเรียกว่า “โปลิศ (polit)” อันเป็นคำที่ดัดแปลงจากคำภาษาอังกฤษ “police” ของเรานั้นเอง ทั้งนี้เนื่องจากกฎการออกเสียงในภาษาพื้นเมืองนั้น พยัญชนะท้ายที่ออกเสียงแบบตัว “s” จะออกเสียงเป็นตัว “t”

มีตลาดน้ำ แต่ไม่เหมือนตลาดบกที่เปิดตลอดทั้งวัน ตลาดน้ำจะเริ่มเปิดขายและวายไปก่อนที่ดวงอาทิตย์จะลอยสูงขึ้นไปมาก เรือจำนวนมากเข้ามารวมกันเป็นกลุ่มหนาแน่น แต่ละลำล้วนบรรทุกกองผลไม้หรือปลาจนเรือ

จมน้ำถึงขอบบนของกราบเรือ เจ้าของเรือต่างต่อรองซื้อขายกันด้วยเสียงอันดังอย่างต่อเนื่องจนฟังไม่ได้ศัพท์ ทั้งเสียงตะโกน เสียงหัวเราะ และเสียงสวด อันเป็นลักษณะสามัญของตลาดทุกแห่งทั่วโลก พวกผู้หญิงสวมหมวกยอดแบนที่ทำจากใบไม้ ตัวหมวกมีลักษณะลาดลงแผ่ออกจากส่วนยอดและยึดเกาะกับศีรษะของผู้สวมใส่ด้วยโครงไม้ไผ่สานเป็นวงกลมที่ติดอยู่ด้านในหมวก เรือมากมายแล่นเข้าแล่นออกจากกลุ่มโดยไม่ประสออุบัติเหตุหรือเกิดปัญหา และแม้ว่าจะมองไม่เห็นผืนน้ำแม้เพียงนิ้วเดียวจากขอบเรือที่จอดอยู่เนื่องแน่น แต่ชาวสวน ชาวประมง และคนขายดอกไม้ประจำตลาดน้ำแห่งนี้ก็ไม่เคยทำสินค้าของตนตกหายในขณะที่พายเรือจากจุดหนึ่งไปสู่อีกจุดหนึ่งด้วยลีลาอันน่าพิศวง

และแม้ว่าเรือจะพลิกคว่ำ ก็แทบจะไม่มีอะไรเสียหายร้ายแรงเกิดขึ้น นอกจากสินค้าตกน้ำหายไป เจ้าของเรือไม่มีวันจมน้ำตาย เขาเพียงแค่พลิกเรือของตนให้หงายขึ้น ปีนกลับขึ้นมา แล้วก็พายเรือกลับบ้าน แม้กระนั้น เรือพายเหล่านี้ก็มีขนาดเล็กและน้ำหนักเบา นัก ขณะที่ล่อยก็มีสมดุสที่ไม่ค่อยเสถียรจนไม่มีชาวยุโรปคนใดขึ้นไปนั่งได้ หรือหากว่าเรือนั้นถูกจับให้อยู่นิ่ง ๆ จนชาวยุโรปขึ้นไปนั่งเรียบร้อยแล้วก็จ้วงพายไปได้เพียงสองสามครั้งเท่านั้นโดยไม่พลัดตกจากเรือ โอกาสที่ชาวพื้นเมืองจะจมน้ำเสียชีวิตนั้นแทบจะไม่มีทางเกิดขึ้นเลย ด้วยว่าทั้งชนชาตินี้อ้างกล่าวได้ว่าเป็นชนชาติแห่งนักว่ายน้ำ และไม่ว่าจะอยู่ในน้ำหรือเหนือผิวน้ำพวกเขาก็มีความปลอดภัยเสมอ เด็กน้อยจะถูกแม่จับโยนลงน้ำกันตั้งแต่แบเบาะก่อนที่จะเดินได้เสียอีก ทั้งนี้แม่จะผูกกระป๋องเป็นห่วงไว้ใต้แขนของเด็กเพื่อช่วยพยุงศีรษะเด็กให้ลอยพ้นน้ำ จุดแต้มสีน้ำตาลเล็ก ๆ ตีกระทุ้งน้ำสาตกระเซ็นอยู่ท่ามกลางกระแสน้ำอุ่นของแม่น้ำ และโดยไม่รู้ตัว เด็กน้อยก็ได้เรียนรู้วิธีการเคลื่อนไหวแขนขาอย่างถูกต้องในการว่ายน้ำ พร้อมทั้งสร้างความคุ้นเคยกับน้ำไปด้วยซึ่งทำให้ไม่รู้สึกลัวในภายหลัง ด้วยวิธีนี้เอง เด็กหลายคนจึงได้หัดว่ายน้ำในเกือบทันทีที่เริ่มเดินได้หรืออาจจะก่อนเดินได้ด้วยซ้ำ

เด็กผู้ชายหัดพายเรือกันตั้งแต่เล็ก ทั้งยังคิดค้นการละเล่นในน้ำขึ้นมาอีกหลายอย่างซึ่งจะเล่นเป็นเฉพาะเด็ก ๆ ที่เติบโตและเรียนรู้มาในวิถีแห่งขาน้ำเท่านั้น บางครั้งกลุ่มเด็กจะพากันขึ้นไปบนเรือพายลำแคบและยาว เพิ่มคนขึ้นไปจนกระทั่งน้ำเกือบจะเข้าเรือ แล้วจากนั้นก็ค่อย ๆ พายเรืออย่างนุ่มนวลให้เรือแล่นไปข้างหน้า ทุกครั้งที่วาดใบพายลงไปน้ำก็จะเข้ามาในเรือ จนเมื่อเริ่มรู้สึกว่ายเรือกำลังจะจม เด็ก ๆ ก็จะลึงตัวลงคลองหรือแม่น้ำ แล้วก็พลิกเรือหงายขึ้นใหม่ จากนั้นก็ปีนกลับขึ้นไปบนเรืออย่างซำ ๆ แต่คลองแคลวกันทีละคน แล้วก็เล่นสนุกกันแบบเดิมอีก

เมื่อเทศกาลประจำปีมาถึง จะมีการจัดแข่งเรือที่เกาะเล็ก ๆ บริเวณปากแม่น้ำ ซึ่งเป็นที่ตั้งของวัดที่ได้กล่าวถึงไปก่อนหน้านี้^๑ การแข่งเรือนี้ไม่มีการกระทำใดที่ถือเป็นการผิดกติกา เป้าหมายของลูกเรือแต่ละลำคือการเข้าถึงหลักชัยเป็นลำแรก และลูกเรือทุกคนก็สามารถกระทำทุกวิถีทางเพื่อขัดขวางไม่ให้คู่แข่งถึงหลักชัย ผลที่ตามมาก็คือ ช่วงแรกของการแข่งปรากฏว่ามีการบังคับเรือเพื่อเบียดกระแทกกันเป็นอันมาก ลูกเรือแต่ละลำต่างดิ้นรนต่อสู้กันอย่างเดือดเพื่อคว้าเรือของอีกฝ่าย ความตื่นเต้นอย่างเข้มข้นที่สุดกระจายไปในหมู่ผู้ชมการแข่งขันเมื่อเรือสองลำเข้าใกล้กัน ทุกคนต่างจดจ้องการเบียดกระแทกและเบี่ยงหลบของเรือด้วยความสนใจยิ่งชนิดลืมหายใจ จนกระทั่งเรือลำหนึ่งพลิกคว่ำไปและฝูงชนต่างโห่ร้องให้กำลังใจแก่ผู้ชนะซึ่งพยายามทุกวิถีทางเพื่อจะไปให้ถึงหลักชัยก่อนที่คู่แข่งจะกลับขึ้นเรืออีกครั้งเพื่อชิงชัยกันต่อ ผู้หญิงก็เข้าร่วมในกีฬาชนิดนี้ได้เช่นเดียวกับผู้ชาย และทั้งสองเพศก็มีทักษะชำนาญพอ ๆ กันในการละเล่นและกีฬาทางน้ำ

เมื่อตะวันลาท้องฟ้า ท้องน้ำก็ว่างเปล่าลงด้วยเช่นกัน เพราะขาน้ำลำนอนและขานอนตามเวลาของดวงตะวัน พวกเขาจะปิดประตูหน้าบ้าน แล้วก็ล้มตัวลงนอนหลับไปอย่างสงบและปลอดภัยภายในเรือนแพลอยน้ำตลอดคืนอันยาวนานและร้อนอบอ้าว เช่นเดียวกับผู้ที่อาศัยอยู่บนบกนั่นเอง

^๑ วัดพระสมุทรเจดีย์ จังหวัดสมุทรปราการ - สวป.

บทที่ ๓

เด็ก

ชีวิตของเด็ก ๆ ชาวตะวันออกนั้นแวดล้อมไปด้วยพิธีกรรม และประเพณีเก่าแก่อันมีลักษณะยิ่งใหญ่น่าประทับใจแต่เป็นไปในทางความเชื่อไสยศาสตร์ ทารกคือของขวัญล้ำค่าที่เหล่าทวยเทพประทานให้ และชีวิตของเด็กน้อยจะต้องได้รับการจัดการให้เป็นไปตามความเชื่ออันแปลกพิสดารที่กำหนดมาแต่โบราณ โดยเทพยดาในตำนานของบรรพบุรุษของพวกเขา ทารกน้อยคือต้นตอแห่งความภาคภูมิใจโดยพลัน เพราะเจ้าตัวเล็กคือเครื่องหมายของการอำนวยพรจากสวรรค์และสัญลักษณ์แห่งความหวัง ด้วยว่าหากโชคชะตาเกื้อหนุน ทารกนี้ก็จะเป็นผู้สืบสายสกุลแห่งบิดาให้ ต่อเนื่องไปยังรุ่นถัดไปและรุ่นต่อ ๆ ไปอีก ดังนั้นพิธีกรรมใดที่ได้คิดค้นขึ้น แต่โบราณเพื่อโน้มนำความเจริญรุ่งเรืองและความเป็นผู้มีอายุยืนมาสู่ ทารกน้อย จึงต้องดำเนินไปอย่างใหญ่โตและระมัดระวังใส่ใจในทุกรายละเอียด เล็ก ๆ น้อย ๆ แต่มีความสำคัญ ยิ่งไปกว่านั้น เด็กชาวตะวันออกยังเป็นตัวกระตุ้น ให้บิดามารดาแสดงลักษณะนิสัยบางประการที่ซ่อนเร้นออกมาได้ด้วย เช่น ชายชาวฮินดูที่ดูร้ายที่สุดนั้น กลับกลายเป็นบุรุษที่อ่อนโยนที่สุดในยามที่ลูกน้อย ของพวกเขาเจ็บไข้ ชายชาวจีนร่างอ้วนผู้เฉยชาและทึมทื่อ ก็กลับกลายเป็นเด็กน้อยร่าเริงเสียเองเมื่อเขาได้เล่นโยนทารกของตนที่ส่งเสียงหัวเราะ เอ๊กอ๊าให้สูงขึ้นไปในอากาศ ส่วนชาวสยามผู้ใจดีและอ่อนโยน ก็ยิ่งน่ารัก เป็นที่สุดเมื่อพวกเขาสัมผัสเจ้าตัวเล็กผู้เป็นความหวังของครอบครัวด้วย

ความรัก และเด็กชาวสยามก็แสดงลักษณะนิสัยที่ดีที่สุดประจำเชื้อชาติตน ออกมาอย่างเข้มข้นตั้งแต่เล็กเลยทีเดียว

ชาวฮินดูเป็นผู้เริ่มกำหนด “สังสการ” สิบ หรือพิธีกรรมสิบประการ ซึ่งเป็นพิธีที่ต้องกระทำตามกำหนดเพื่อคุ้มครองให้เด็กปลอดภัยจากอิทธิพลอันชั่วร้ายทั้งปวง ชาวสยามดั้งเดิมซึ่งเดินทางลงใต้มาจากเทือกเขาในทิเบตเมื่อได้สัมผัสกับศาสนาและอารยธรรมของชาวฮินดูก็นำเอาความเชื่อทางศาสนาตลอดทั้งขนบประเพณีทางสังคมของชาวฮินดูมาปรับใช้ด้วย แต่เนื่องจากไม่มีเอกสารบันทึกทางประวัติศาสตร์ที่เชื่อถือได้ของทางสยามเลย ผู้คนโดยมากจึงได้สืบลึกลงไปนานแล้วว่าประเพณีพิธีกรรมส่วนใหญ่ของตนก่อเกิดขึ้นที่ไหนและอย่างไร แต่ชาวสยามที่มีความรู้ก็สามารถบอกได้ถึงต้นกำเนิดหลักและส่วนที่ดัดแปลงในยุคหลัง ๆ ได้อย่างไม่ยากเย็น พิธีกรรมมงคลสิบประการที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของเด็กชาวฮินดู เริ่มตั้งแต่เด็กเกิดและสิ้นสุดลงด้วยพิธีกรรมเฉลิมฉลองอันยิ่งใหญ่และมีอิทธิพลที่มากกว่าและสำคัญกว่าพิธีอื่น ๆ ก่อนหน้านั้นทั้งเก้าพิธี ทั้งยังเป็นพิธีที่ส่งสัญญาณถึงการสิ้นสุดของวัยเด็กด้วย เมื่อเด็กทารกเกิดขึ้นจนมีอายุครบหนึ่งเดือนก็จะมีพิธีโกนผมครั้งแรก และพร้อมกันนั้นก็จะมีพิธีอีกพิธีหนึ่งที่ใกล้เคียงกับพิธีศีลล้างบาป (Christening) ซึ่งเด็กจะได้รับการตั้งชื่อแรกที่เป็นชื่อชั่วคราวขึ้น สองพิธีกรรมข้างต้นยังคงปฏิบัติกันในสยาม แต่อีกหกพิธีดั้งเดิมของชาวฮินดูได้หายไปแล้ว โดยพิธีที่สูญหายไปได้แก่ พิธีเจาะหูที่จะกระทำเมื่อเด็กอายุครบสามขวบ ซึ่งพิธีนี้ยังคงรักษาไว้ในหมู่ชาวลาวและพม่า พิธีสอนเด็กให้กินข้าว พิธีสอนเด็กให้หัดเดิน พิธีฝึกพูดคำแรก พิธีนุ่งผ้าครั้งแรก พิธีเรียนว่ายน้ำครั้งแรกซึ่งสงวนไว้สำหรับเจ้าหญิงเท่านั้น และสุดท้ายคือ พิธีโกนจุกและมอบด้ายศักดิ์สิทธิ์^๑ ซึ่งเป็นโช่ข้อสุดท้ายในลำดับพิธีกรรมสำหรับเด็ก

^๑ ดันฉบับเขียนว่า the investiture of the sacred thread เข้าใจว่าน่าจะหมายถึงพิธีสวมสายธูราหรือขลุ่ยปัด หรือพิธีอุปนัยนะ (Upanayana) ของเด็กชายชาวฮินดูเฉพาะวรรณะพราหมณ์ กษัตริย์ และแพศยาในประเทศอินเดีย เป็นพิธีเพื่อรับเด็กชายเข้าศึกษา ศิลปวิทยาในสำนักของครูอาจารย์ พิธีอุปนัยนี้เป็นหนึ่งในพิธีสังสการ (Samskara) หรือพิธีแห่งการเปลี่ยนผ่านช่วงชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย - สวป.

เป็นไปได้เลยที่จะแสวงหาเรื่องราวเกี่ยวกับผู้คนในดินแดนแห่งนี้ ได้พอเหมาะพอสมโดยที่ไม่พูดถึงชีวิตและบุคลิกลักษณะของลูกหลานของคนที่นี่ ซึ่งพ่อและแม่ผู้ห่วงใยต่างก็พยายามอ่อนน้อมขอเทพยดากันอย่างตั้งอกตั้งใจและบ่อยครั้งให้อำนวยความสุขสวัสดิแก่ลูกของตน แต่เมื่อพิจารณาจากจำนวนพิธีกรรมที่ได้กระทำขึ้นตลอดหลายชั่วอายุคนโดยมีจุดประสงค์เพื่อขอพรจากเทพให้แก่เด็ก ๆ ก็มีเหตุผลพอที่จะอนุมานได้ว่าหากการสวดอธิษฐานกันอย่างมากมายนั้นได้ผลจริง ป่านนี้เด็ก ๆ ในยุคปัจจุบันก็น่าจะได้รับความสุข ความเจริญกันมากมายมหาศาล และน่าจะมีชีวิตที่เป็นอิสระแคล้วคลาดจากเคราะห์ร้ายและความเจ็บปวดทรมานได้มากกว่าเด็ก ๆ ที่ไม่ได้สืบทอดวิถีในแบบเดียวกันนี้ ถึงอย่างนั้น หากใครสังเกตดูก็คงอดสงสัยไม่ได้ว่าเด็กชาวสยามจะได้รับการดูแลใส่ใจจากเทพบนสวรรค์ผู้มอบสิ่งอันพึงปรารถนาให้เป็นพิเศษกว่าเด็กอื่น ๆ อย่างไร ในเมื่อพวกเขาไม่ได้มีความแตกต่างที่โดดเด่นเป็นพิเศษกว่าเด็กน้อยทั้งชายและหญิงในดินแดนอันเลย เป็นเรื่องจริงที่ว่าเด็กชาวสยามไม่ได้มีความเฉียบแหลมรอบรู้ในเรื่องข้อเท็จจริง มีความเชื่อมั่นอย่างแรงกล้าในเรื่องเกียรติยศ หรือความขยันหมั่นเพียรอย่างไม่ลดละ ซึ่งเป็นคุณลักษณะทั่วไปที่อาจพบได้ในเด็กชาวยุโรปส่วนใหญ่ แต่พวกเขา มีความเคารพนบถนอบต่อผู้สูงอายุ ต่อพ่อแม่ และต่อทุกคนที่ได้รับมอบอำนาจหน้าที่ในการควบคุมพวกเขา ซึ่งเป็นคุณลักษณะที่เด็ก ๆ ที่รักความเสมอภาคแห่งโลกตะวันตกน่าจะเรียนรู้ไว้บ้าง เมื่อพิจารณาพฤติกรรมของเด็กที่แสดงต่อพ่อแม่และพระสงฆ์ เด็กชาวสยามคือตัวอย่างอันยอดเยี่ยมของความเคารพเชื่อฟัง

กิริยาท่าทางอันนอบน้อมที่เด็กชาวสยามแสดงออกเมื่อมีปฏิสัมพันธ์กับบุคคลที่เข้าใจกันว่าเป็นผู้ควบคุมเด็ก ๆ ทำให้งานของครูในสยามกลายเป็นเรื่องที่ค่อนข้างจะสบายทีเดียว พฤติกรรมกระด้างกระเดื่องและหยาบคาย เป็นสิ่งที่ไม่เคยเกิดขึ้น ประเด็นคำถามเกี่ยวกับการทำโทษทางร่างกายที่มักจะถกเถียงกันบ่อย ๆ ก็เป็นอันตกไปด้วยลักษณะนิสัยของเด็กที่นี่เอง การเรียน

การสอนในโรงเรียนสามารถดำเนินไปโดยไม่ต้องใช้ไม้เรียว การดุด่า หรือ การลงโทษรุนแรงชนิดใด ความมีระเบียบวินัยซึ่งเป็นเป้าหมายแรกและเป้าหมาย สำคัญที่ครูชาวยุโรปพยายามทำให้เกิดขึ้น สำหรับที่นี่ เพียงแค่ร้องขอก็ได้แล้ว คำว่า “ครู” เป็นคำเรียกตำแหน่งที่ทำให้พ่อแม่และลูกศิษย์มอบความเคารพ นับถือให้ และพวกเขาก็จะใช้เรียกบุคคลผู้นั้นอย่างสม่าเสมอในทุกโอกาส และทุกสถานที่ทั้งที่เป็นสาธารณะและส่วนตัว เป็นเวลานานหลายปีที่มีเพียง พระสงฆ์เท่านั้นที่ทำหน้าที่เป็นครู แม้จนถึงทุกวันนี้ครูส่วนใหญ่ก็ยังคงเป็น พระสงฆ์ แต่ดูเหมือนว่าในการย้ายสำนักครูจากพระสงฆ์มาสู่ฆราวาสนั้น บรรยากาศของความเคารพนับถือส่วนหนึ่งที่เชื่อมโยงกับความเป็นพระ ก็ได้ติดตามมาด้วย ซึ่งในเรื่องนี้อาจกล่าวได้ว่าชาวสยามมีความเจริญกว่าพี่น้อง ชาวตะวันตก ด้วยชาวสยามตระหนักว่าครูผู้สอนศาสนากับครูผู้ฝึกสอนเด็ก ต่างก็ทำงานอันยิ่งใหญ่เหมือนกัน นั่นคืองานการพัฒนาสติปัญญาและจิตใจ และพวกเขาก็ได้แสดงออกถึงความเคารพผ่านกิริยาอันสังเกตเห็นได้

เด็กชาวสยามโดยเฉพาะเด็กผู้หญิงเล็ก ๆ นั้นสวยงามน่ารักมาก พอ ๆ กับ หรืออาจจะสวยกว่าเด็กหญิงจากซีกโลกตะวันออกประเทศอื่น ๆ ทั้งหมด รวมทั้งญี่ปุ่นด้วย พวกเขาเร่าเรียงมากและมีความสุขเสมอ มีความยินดีพอใจ ได้ง่ายและมีน้ำใจที่สุดในเวลาที่คบหากับผู้อื่น ความไม่เห็นแก่ตัวโดยแทบสิ้นเชิง นั่นคือหนึ่งในคุณลักษณะอันน่าชื่นชมของอุปนิสัยที่น่ารักอย่างมากของพวกเขา พวกเขาเด็กผู้ชายที่โรงเรียนก็พร้อมใจเพื่อนนักเรียนยืมเครื่องใช้ของตนในทันที ทั้งนาฬิกา มิตร ดินสอ และสมบัติประจำตัวของเด็กนักเรียน ต่างหมุนเวียนผลัด กันใช้จนถึงขนาดที่ทำให้เข้าใจว่าเป็นสมบัติส่วนรวม และบททดสอบอันยิ่งใหญ่ ที่สุดที่แสดงถึงความมีจิตใจงดงามโดยแท้ก็คือ พวกเขาให้ยืมกันแม้กระทั่ง จักรยาน

ถึงแม้กระนั้น พวกเด็ก ๆ ก็แปดเปื้อนไปด้วยนิสัยเสียประจำชาติ มาตั้งแต่เยาว์วัย เป็นข้อเสียชนิดที่เติบโตองงามได้ดีเป็นพิเศษในสภาพอากาศ

เขตร้อนและผืนดินอันอุดมสมบูรณ์ แต่ว่าคงจะดีกว่าที่เราจะไม่พยายามไป
 ระบุถึงอุปนิสัยของพวกที่โตเป็นผู้ใหญ่ จนกว่าจะมีใครที่สามารถกำหนด
 จรรยาบรรณทางศีลธรรมที่มีความเหมาะสมกับทุกคนและในทุกโอกาส
 อย่างแท้จริง และคงจะปลอดภัยกว่าที่เราจะกล่าวถึงเด็กโดยเฉพาะในช่วงชีวิต
 ก่อนที่ตัณหาราคะจะเข้าครอบงำทั้งจิตใจและร่างกาย

เมื่อเด็กเกิดจะมีการจุดไฟองใหญ่ข้างกายแม่ ซึ่ง ณ เวลานั้น แม่จะย้าย
 ลงจากเตียงแล้วทอดตัวลงนอนบนแผ่นไม้กระดานแคบ ๆ และยาว มีการนำ
 ผลไม้ที่เชื่อว่ามีคุณสมบัติในการปกป้องคุ้มภัยวางไว้ใต้ถุนบ้านหรือวางกระจาย
 รอบ ๆ บ้าน และนำด้ายสายสิญจน์ที่ผ่านการเจริญพระพุทธมนต์จากพระสงฆ์
 มาพันรอบตัวบ้านด้านนอกเพื่อป้องกันไม่ให้วิญญาณร้ายเข้าบ้านมาเอาชีวิตเด็ก
 ภายในห้องจะเหมือนกับเตาอบและเป็นเรื่องน่ากังวลว่าภายใต้สภาพแวดล้อม
 ดังกล่าว กลับจะทำให้วิญญาณร้ายที่สิงสูในบริเวณบ้านซึ่งมีการระบายอากาศ
 ไม่ดีนั้นบรรลุดุจดุประสงคอันชั่วร้ายของมันได้อยู่บ่อยครั้ง เป็นเวลาสามวันที่
 หญิงสูงอายุสองสามคนจะเข้ามาดูแลแม่และทำเครื่องเช่นสังเวทแกล่สิ่งศักดิ์สิทธิ์
 ที่จะอำนวยความสุขสวัสดิได้ โดยพวกเธอจะปั้นก้อนข้าวสามก้อนแล้วขว้าง
 ก้อนข้าวไปตามทิศมงคลทั้งสาม นอกจากนี้ กล่าวกันว่าเด็กแรกเกิดทุกคนจะ
 ถูกเรียกชื่อว่า “แดง” ซึ่งแปลว่าสีแดงนั่นเอง และหากว่าเด็กเป็นเช่นนั้นจริง ๆ
 แม่หรือผู้อภิบาลเด็กก็จะรีบหันไปทำในทุกวิถีทางเพื่อให้เด็กมีลักษณะผิดไป
 จากชื่อที่เรียก และแทนที่จะปล่อยให้เด็กมีสีผิวดั้งเดิมตามธรรมชาติ เธอก็จะรีบ
 ถูทาตัวเด็กจนทั่วด้วยแป้งเปียกอันมีส่วนผสมหลักคือผงขมิ้นชัน จนทำให้เด็ก
 ดูราวกับว่ากำลังป่วยด้วยโรคผิวหนังอย่างรุนแรง กระบวนการ “ทำให้ตัวเหลือง”
 นี้นิยมกระทำโดยเชื่อว่าเป็นการป้องกันยุ่ง และไม่เพียงทำให้เด็กตัวแดง ๆ
 เท่านั้น แม้แต่สุนัขและแมวก็พบเห็นบ่อยว่าถูทาด้วยขมิ้น เด็กเล็กตัวสีเหลือง
 วยเตาะตะกำลังเล่นหยอกล้อกับเจ้าสุนัขหรือแมวที่ตัวสีเหลืองพอกันนั้น
 เป็นภาพที่พบเห็นได้ทั่วไป

เป็นเวลาสองสามปีที่เด็กจะไม่สวมเสื้อผ้า เพื่อที่เด็กจะได้ไม่เสียดสุขภาพหรือไม่สบายเนื้อตัวจากเสื้อผ้าที่ไม่สะอาด บ่อยครั้งพวกเขาจะสวมกำไลข้อมือและข้อเท้าวงใหญ่ทำด้วยทองหรือเงิน รวมทั้งเกราะเงินแผ่นเล็ก^๑ บังไว้ด้านหน้าโดยมีเชือกร้อยลูกปัดผูกรอบช่วงตะโพก ในบรรดาเครื่องแต่งกายที่ทำจากโลหะ แผ่นเกราะนี้เป็นเพียงเครื่องประดับซึ่งไม่ได้เป็นส่วนสำคัญจำเป็นชนิดที่ขาดไม่ได้ เพราะว่าเมื่อแผ่นนี้หล่นหายไปก็ไม่มีใครจะมีการเปลี่ยนอันใหม่แทน แม้กระนั้นส่วนลูกปัดร้อยก็สามารถทนอยู่ได้เป็นเดือน ๆ ความมั่งคั่งที่บรรดาผู้ยากไร้สะสมไว้ในรูปของเครื่องประดับจะมหาศาลทีเดียว เพราะเด็กเกือบทุกคนจะต้องสวมใส่เครื่องประดับเงินหรือทองชิ้นใหญ่ ณ ส่วนใดส่วนหนึ่งของร่างกายเสมอ

จนกว่าเด็กจะเดินได้ พวกเขาจะเติบโตภายใต้การดูแลในรูปแบบเดียวกันตามที่มนุษยทั่วไปในวัยเยาว์จะพึงได้รับ เด็กจะได้รับการให้นมและประคบประหงมจากแม่ พุดคุยด้วย ว่ากล่าวสอนสั่ง และนำออกมาอวดแขกผู้ซึ่งไม่มีทำที่ว่าจะสนใจ และโดยทั่วไปก็จะถูกรบกวนจากการแสดงความรักใคร่เอ็นดูจนมากเกินไปอย่างที่แม่ทุกชาติทุกภาษามักจะทุ่มเทให้แก่ลูกของตน เมื่อตอนแรกเกิด เด็กจะถูกเคลื่อนย้ายจากตะกร้าหวายสานอันเป็นที่นอนของเด็กนับแต่วันที่คลอดออกมา ไปสู่เปลอันมีเอกลักษณ์เฉพาะของสยาม เปลนี้ประกอบด้วยกรอบสี่เหลี่ยมผืนผ้าแข็งแรงที่ด้านบนและแผ่นไม้กระดานแคบ ๆ ที่ด้านล่าง ทั้งสองส่วนนี้ผูกยึดกันไว้ตลอดทั้งสี่ด้านด้วยโครงตาข่ายเชือกถักอันเหนียวแน่น ตัวเปลจะผูกห้อยลงมาจากจันทน์หลังคาด้วยเชือกแข็งแรงสี่เส้นและใช้วิธีแกว่งไกวแทนการโยก แม่หรือพี่สาวของเด็กจะนั่งขัดสมาธิอยู่กับพื้นเป็นชั่วโมง ๆ ไม่ลุกไปไหน พวกเขาจะเคี้ยวหมากอย่างสบายอารมณ์ หรือร้องเพลงเท่กล่อมในทำนองเสียงต่ำเศร้าสร้อย พร้อมกับไกวเปลไปข้างหน้าและย้อนกลับอย่างนุ่มนวลด้วยเชือกเส้นยาว เมื่อจะพาเด็กออกไปสูดอากาศข้างนอก ผู้หญิงคนหนึ่งในครอบครัวจะอุ้มเด็กโดยเอาเข้า

^๑ น่าจะหมายถึงตะปั้ง เครื่องปิดของลับของเด็กหญิง ทำด้วยเงินหรือนาก - สวป.

สะโพกและใช้แขนข้างเดียวประคองตัวเด็ก วิธีการอุ้มเด็กแบบนี้กล่าวกันว่า เป็นวิธีที่ดีต่อสุขภาพของเด็ก แต่คงเป็นวิธีที่ทำร้ายสุขภาพของผู้ดูแลเด็กพอสมควร เนื่องจากผู้อุ้มเด็กจะต้องเดินตัวเอียง คล้ายกับหอนเอนเมืองปืซา อย่างไรก็ตามนั้น ขณะที่เด็กจะอยู่ในท่าขาไขว้กันโดยถูกหนีบอยู่ระหว่างแขนที่ประคองอย่างมั่นคงกับลำตัวที่เอนของผู้อุ้ม

แม่และเด็ก

เมื่อผ่านพ้นช่วงวัยที่นอนอยู่ในเปลกับหัดเดินแล้ว เราจะพบเห็นกลุ่มเด็กเร่ร่อนชาวตะวันออกที่เยวตะลอนตามใจไปในถนนและตรอกซอกซอยหรือลำคลองประจำเมืองหรือหมู่บ้านถิ่นกำเนิด พวกเขาเป็นอิสระและพึงพา

ตนเองได้โดยสมบูรณ์ ทั้งยังเรียนรู้ไปตามวิถีธรรมชาติในลักษณะที่รูสโซ^๑เองจะต้องพอใจแน่ เด็กผู้ชายยังคงไม่สวมเสื้อผ้า พวกเขาวิ่งเร็วรี่ไปตามถนน ขี้วุ่นหม่น นั่งบนหลังควายเชื่องในระหว่างที่ไถนา ขโมยกล้วย ปีนต้นมะพร้าว เพื่อเก็บลูก สูดบุหรี่เป็นไฟ พายเรือเอง ไม่สนใจว่าจะต้องรีบกลับบ้านเพื่อให้ทันมื้ออาหาร เอนกายพักได้ร่มเงา ไม่เคยอ่านหนังสือ ไม่รู้จักว่าในโรงเรียนเป็นอย่างไร และใช้เวลาทั้งวันไปตามความพึงพอใจของตน อยากเล่นก็เล่น อยากนอนก็นอนตัวนอนในจุดที่สบายจุดแรกที่พบ และพวกเขาก็นอนหลับได้อย่างรวดเร็วซึ่งน่าอิจฉาเป็นอย่างมาก ฤงมือ เนคไท ปกเสื้อ กระเป๋าเสื้อที่เรียบร้อย เสื้อโค้ทที่ไม่มีรอยขาด รองเท้าบูทที่ไม่มีรอยแยกและสิ่งน่ารังเกียจอื่นใด ไม่เคยเป็นสิ่งที่ทำให้เด็กชายชาวสยามต้องเป็นห่วงกังวลเลยแม้เพียงชั่วขณะ หากเด็กชายสวมหมวก หมวกใบนั้นก็จะเป็นแต่เพียงโครงกว้าง ๆ น้ำหนักเบาที่เจ้าของเดิมโยนทิ้งไว้เมื่อหลายปีก่อน และอยู่ในสภาพเปื่อยขาดขนาดที่ว่าถ้าตกน้ำตกโคลนไปบ้างก็ไม่อาจทำให้หมวกนั้นเสียหายหรือหมดประโยชน์ลงไปได้อีก

เมื่อเวลาผ่านไป เด็กชายจะเริ่มสวมเสื้อผ้าและเขาจะแต่งกายเหมือนพี่น้องผู้หญิงของเขา คือ นุ่งผ้าที่เย็บสบายระบายอากาศดี โดยเป็นผ้าผืนยาว ผืนเดียวสี่ตีสี่ ผูกไว้รอบเอวแล้วปล่อยให้คลุมช่วงขา ผ้าผืนนี้จะยาวถึงประมาณหัวเข่า ลักษณะคล้ายกางเกงนิคเกอร์บ็อกเกอร์^๒ ไม่มีกระดุม สายรัด เข็มหมุด หรือสายเอี๊ยมติงกางเกง และเมื่อได้ฝึกฝนเพียงเล็กน้อย เด็กชายก็จะเรียนรู้ศิลปะการนุ่งผ้าผืนเดียวให้รัดกุมและยึดเกาะอยู่ในตำแหน่งที่ต้องการ เขาไม่สวมรองเท้าหรือถุงเท้าเพราะการใช้สิ่งของฟุ่มเฟือยดังกล่าวจำกัดเฉพาะ

^๑ ฌอง ฌาคส์ รูสโซ (Jean-Jacques Rousseau) นักปรัชญาชาวฝรั่งเศส ได้เสนอแนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาที่ตีไว้ในหนังสือของเขาเรื่อง “Emile” ว่า มนุษย์เรียนรู้จากประสบการณ์ทางประสาทสัมผัส ดังนั้นการให้การศึกษาที่ดีก็คือการให้เด็กค่อย ๆ ปรับตัวไปตามประสบการณ์จากธรรมชาติและกระตุ้นให้เด็กเกิดความอยากรู้อยากเห็น และแสวงหาความรู้จากธรรมชาติรอบตัว - สวป.

^๒ Knickerbocker เป็นกางเกงทรงหลวม ยาวแค่คลุมหัวเข่า - สวป.

ชนชั้นสูงเท่านั้น ส่วนร่างกายครึ่งท่อนบนจะปล่อยให้เปลือยเปล่า หรือสวมเสื้อคลุมลินินสีขาวตามกระแสนิยมที่เพิ่งจะเกิดขึ้นเมื่อเร็ว ๆ นี้ เด็กผู้หญิงทุกคนจะสวมเสื้อคลุมนี้หรือใช้แถบผ้าสีรัดรอบทรงอกอย่างแน่นหนา เด็กหญิงที่รู้จักแต่งกายให้เรียบร้อยดูดีสักหน่อยก็จะรัดทั้งผ้าแถบและสวมเสื้อคลุม แต่ในหมู่ชนชั้นล่างนั้น ผู้หญิงส่วนใหญ่จะปล่อยให้ร่างกายเหนือเอวขึ้นไปเปลือยเปล่า หลังจากคลอตลูกคนแรก คนทุกชนชั้นในสังคมต่างหลงใหลในเสื้อผ้าและเครื่องประดับที่หรูหราและพวกเขาก็แต่งองค์ทรงเครื่องให้ดูดีที่สุดเท่าที่จะมีกำลังซื้อหาได้ แหวนแบบดั้งเดิมของชาวสยามประดับด้วยอัญมณีของสยามแต่ฝีมือช่างนั้นหายากมาก และเมื่อไม่มีเงินพอที่จะซื้อเพชรพลอย พวกเขาจะใช้ดอกไม้แทน แต่เนื่องจากเสื้อผ้าของชาวสยามไม่มีปกเสื้อที่มีรังคัมที่จะปักประดับดอกไม้ได้ พวกเขาจึงตัดดอกไม้ที่ข้างหู

ชีวิตในหนึ่งวันของเด็กชาวสยามคนหนึ่งจะเป็นไปตามลำดับดังนี้ ตื่นในยามรุ่งอรุณแล้วตรงไปยังแหล่งน้ำที่ไกลที่สุดเพื่ออาบน้ำ หนูน้อยไม่ใช้สบู่ แต่จะใช้ขี้หรือถึงตักน้ำปริมาณมากมายราดรดตัว แล้วจบปฏิบัติการสร้างความสดชื่นด้วยการกระโดดลงในแม่น้ำลำคลอง หลังจากนั้นเด็กจะนอนลงหรือวิ่งเล่นจนกว่าตัวจะแห้ง ความสนุกสนานของวันเริ่มขึ้นด้วยการรับประทานอาหารเช้าคือข้าว ปลาเค็ม และผลไม้จากขามทองเหลืองหรือขามดินเผาด้วยมือเปล่า เมื่ออิ่มแล้วก็พร้อมพุ่มเทพลังกายไปได้ตลอดทั้งวัน เด็กน้อยจะทำงานตามที่ได้รับมอบหมายจนลุล่วงโดยสลัดกับการจับปลาลับหรือเล่นเป็นพัก ๆ นอกจากนี้เด็กชาวสยามยังเป็นศิษย์ผู้ซื้อตรงของไอแซค วอลตัน^๑ เพราะเพียงใช้กั้งไม้จำนวนเล็กน้อยกับเส้นใยหยาบ ก็ได้อุปกรณ์ตกปลาที่สามารถตกปลาได้จำนวนหนึ่งจากฝูงปลานับพันตัวที่แหวกว่ายอยู่ในน้ำ ครั้นเวลาน้ำาลงซึ่งคลองต่าง ๆ จะกลายเป็นเพียงแอ่งโคลน เด็กกลุ่มใหญ่จะกรูกันลงไปยัง

^๑ Izaak Walton เป็นนักเขียนชาวอังกฤษ มีผลงานเขียนที่สร้างชื่อให้เขามากที่สุดคือเรื่อง "The Compleat Angler" เป็นหนังสือเกี่ยวกับศิลปะการตกปลาและปลาชนิดต่าง ๆ - สวป.

กองตะกอนดินทับถมที่เปียกชื้น และสอດกระซอนตาห่างเข้าไปในโคลนเพื่อ ตักกุง กุงที่จับได้ก็จะนำไปใส่ไว้ในโถหิน และเมื่อจับกุงจนเปื้อแล้วหรือจนเต็มโถ แล้วก็เปลี่ยนวิธีสร้างความสนุกมาเป็นการขว้างโคลนใส่กัน ซึ่งคือการ เล่น ขว้างปาหิมะใส่กันในอีกรูปแบบนั่นเอง พวกเด็กจะยืนบนโคลนลื่น ปั่นโคลน ก้อนกลมขนาดเล็กแล้วก็ขว้างปาใส่กันด้วยการเล็งที่ไม่ธรรมดาด้วยความแม่นยำ อันสม่าเสมอ และเมื่อเล่นจนเหนื่อย เนื้อตัวสกปรกมอมแมมพอควรแล้ว พวกเขา ก็จะผลัดกันลงไปล้างเนื้อตัวที่แหล่งน้ำใกล้ที่สุด แล้วป็นขึ้นฝั่งเพื่อ ตากตัวให้แห้ง

พวกเด็ก ๆ ยังชื่นชอบการเฝ้าสังเกตกิจกรรมอันตรายของสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ด้วย ทั้งนี้การชนไก่และการกัดกันระหว่างสุนัขจรจัดคือแหล่งความบันเทิง ยวดยิ่ง ในเวลากลางคืน พวกเด็กจะออกตามจับจิ้งหรีด พอจับได้จำนวนมาก แล้ว ก็นำมาใส่โหลขนาดเล็กโหลละสองตัว โหลนี้ปั่นจากดินโคลนแล้วนำไป ตากแดดจนแห้งแข็ง จิ้งหรีดสองตัวจะถูกยัดยู่ให้เข้ากัดกันโดยการ ใช้ ไม้ปลายแหลมชิ้นเล็ก ๆ แหยอย่างมีทักษะ และการต่อสู้ที่เกิดขึ้นตามมานั้น ก็ก่อให้เกิดความพอใจอย่างมากแก่เด็ก ๆ พวกเด็กยังจับปลากัดมาเลี้ยง ให้ลูกน้ำเป็นอาหาร พร้อมทั้งฝึกให้ต่อสู้ ซึ่งเมื่อผ่านการฝึกมาพอสมควรแล้ว ปลา ก็จะมีนิสัยดุร้ายอย่างมาก ถึงขนาดที่พุ่งโจมตีอย่างดุเดือดแม้กระทั่ง เเงาตัวเองที่สะท้อนจากกระจกเงาที่วางอยู่ข้างขวดแก้วที่ขังมันเอาไว้ โดยทั่วไปแล้ว เด็กชาวสยามเป็นผู้เฝ้าสังเกตที่กระตือรือร้นต่อสิ่งมีชีวิตใด ๆ ที่มีธรรมชาติพร้อมเข้าห้ำหั่นกัน แต่พวกเด็ก ๆ เองกลับมีอุปนิสัยรักความสงบ อย่างมากและไม่ชอบการทะเลาะวิวาท สมมติว่าถ้าเด็กชาวสยามทุกคน ได้เข้าโรงเรียน ก็น่าจะคาดได้ว่าเหตุทะเลาะวิวาทในหมู่นักเรียนทั้งรุ่นต้อง น้อยกว่าที่เกิดขึ้นภายในหนึ่งปีที่โรงเรียนอังกฤษอย่างแน่นอน

รูปภาพที่ปราศจากสีสันไม่เป็นที่ดึงดูดแก่เด็ก ๆ เลย เพราะสำหรับ พวกเขาแล้วภาพวาดขาวดำธรรมดาอันดูแล้วยากจะเข้าใจเป็นที่สุด ภาพวาด

พื้นเมืองทั้งหมดซึ่งมีมุมมองภาพอันประหลาดไม่เป็นไปตามเทคนิคการวาดภาพที่มีสัดส่วนระยะใกล้และไกล ล้วนเขียนเป็นภาพสี พวกเขาเด็กไม่สามารถจดจำภาพถ่ายท้องถนนและตึกกรมบ้านช่องที่พวกเขาคุ้นเคยได้ทันที และบ่อยครั้งก็จะดูภาพแบบกลับหัวกลับหาง แต่พลังแห่งการชื่นชมศิลปะชาวคานัน้อยู่ในภาวะหลับใหลชั่วคราวเท่านั้น ดังปรากฏข้อเท็จจริงว่ามีเด็กจำนวนหนึ่งที่เข้าโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษควบคู่ภาษาพื้นเมือง ได้หันมาให้ความสนใจอย่างมีไหวพริบต่อการวาดภาพและการทำสำเนาภาพถ่ายที่ตีพิมพ์ในหนังสือพิมพ์ภาษาอังกฤษที่มีภาพประกอบกันอย่างรวดเร็ว

เด็กชาวสยามมีความเฉลียวฉลาดในศิลปะการจัดดอกไม้และร้อยพวงมาลัยอย่างมาก ในยามเทศกาลรื่นเริง บ้านเรือนล้วนประดับห้อยพวงมาลัยดอกไม้ที่ร้อยยาวประดุจเชือกด้วยทักษะอันน่าทึ่งจากสลุปลายด้านหนึ่งของบ้านไปยังปลายอีกด้านหนึ่ง

บนศีรษะของเด็กทุกคนมีกลุ่มเส้นผมจุกหนึ่งที่ปล่อยาวบริเวณกลางกระหม่อมศีรษะที่โกนเกลี้ยง เมื่อถึงเวลาหนึ่งผมจุกนี้จะถูกโกนออกพร้อมกับจัดพิธีซึ่งมีทั้งความยิ่งใหญ่และสำคัญด้วย

เด็กชาวสยามเป็นนักเรียนชั้นยอดเพราะมีสติปัญญาแจ่มใสและเฉลียวฉลาดมาก มีประชากรเพียงหยิบมือเดียวที่เข้าโรงเรียนอย่างสม่ำเสมอ และคนที่หวังจะเข้ารับราชการนั้นอย่างน้อย ๆ ก็จะต้องเรียนเขียนอ่านให้ได้ เด็กที่เข้าโรงเรียนสามารถที่จะวาดภาพได้อย่างถูกต้องและเรียบร้อยหลังจากฝึกฝนเพียงน้อยนิด พวกเขาไม่จำเป็นต้องได้รับการสอนเรื่องการปั้นรูปปั้นจากดินเหนียว และรูปปั้นช่างของพวกเขาก็หาที่ดีไม่ได้ทีเดียว พวกเขาเรียนรู้ทุกวิชาทั่วไปที่สอนในโรงเรียนได้อย่างรวดเร็ว อีกทั้งยังเป็นผู้มีความชำนาญในการชิมชบภาษาต่างประเทศด้วย พวกเขาเรียนการอ่าน เขียน และพูดภาษาอังกฤษจากโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษควบคู่ภาษาพื้นเมืองภายในระยะเวลาสามปีได้อย่างง่ายดายและคล่องแคล่ว เด็กผู้ชายหลายคนจะพูดภาษาอังกฤษ

ในเรื่องเกี่ยวกับเหตุการณ์ทั่วไปในชีวิตประจำวันได้หลังจากเรียนไปสักสองสามเดือน ซึ่งสิ่งที่จะช่วยในการเรียนรู้ของพวกเขาคือความจำอันดีเยี่ยมที่ทำให้จดจำคำและสำนวนได้มากมาย

ความรู้สึกสามัคคีเป็นหมู่คณะเดียวกันไม่มีปรากฏอยู่ในโรงเรียนใดจนกว่าครูผู้มีหน้าที่จะได้ปลุกฝังให้เกิดขึ้น ความรู้สึกนี้สามารถพัฒนาขึ้นได้อย่างง่ายดายไปจนถึงระดับหนึ่งด้วยเหตุผลเดียวกับที่สามารถปลุกฝังให้ปฏิบัติตามกฎและหลักการในหลักเกียรติยศของเด็กนักเรียนได้ ซึ่งไม่เชิงว่าเป็นเพราะคุณค่าโดยเนื้อแท้ของตัวหลักการหรือกฎข้อบังคับเอง แต่เพราะเป็นธรรมเนียมอย่างยุโรปที่จะต้องมีการประกาศหลักการดังกล่าวแก่เด็กนักเรียนมากกว่า ดังนั้นหากพวกเขาต้องการที่จะดู “ทันสมัย” ก็จะต้องลอกเลียนแบบอย่างนี้ในการสนทนากับครูของพวกเขา ไม่ว่าในชีวิตจริงระหว่างครูกับนักเรียนจะมีฐานันดรต่างกันอย่างไร เด็กนักเรียนก็จะใช้คำสรรพนามเรียกตัวเองโดยไม่เปลี่ยนแปลงคือ “ผม” อันแสดงว่าเด็กมองว่าตัวเองมีสถานะที่ต่ำกว่าครูพวกเด็ก ๆ เกลียดชังวันหยุดยาว แต่ชอบหยุดเป็นบางวันตามความเหมาะสม และจะเริ่มเรียนอีกครั้งเมื่อพวกเขารู้สึกพอใจที่จะเรียน ความไม่ตรงต่อเวลาเป็นความผิดที่พบบ่อยวันแต่จะถูกห้ามปรามอย่างเด็ดขาด ได้มีการนำคริกเก็ตและฟุตบอลเข้ามาเล่นที่โรงเรียนแห่งหนึ่งและได้รับความนิยมนพอสมควร แต่อากาศนั้นร้อนเกินไปสำหรับกิจกรรมกีฬาที่ต้องใช้กำลังกายอย่างหนัก ดังนั้นจึงยากที่จะเฟื่องฟูขึ้นมาได้ ยกเว้นเฉพาะในหมู่ผู้ที่มีความสนใจกระตือรือร้นไม่กี่คน

การให้ความสนใจใต้อาณาเขตคือความสุขภาพ แต่ค่อนข้างสร้างความลำบากใจให้กับครูชาวอังกฤษที่เพิ่งมาทำงานใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อเขาถูกถามอยู่เรื่อย ๆ เรื่องอายุ ราคานาฬิกาของเขา เงินเดือน หรือไปตัดผมครั้งล่าสุดเมื่อใด กระเป๋านักเรียนดูจะไม่ได้ได้รับความนิยมนักและนักเรียนส่วนใหญ่ก็จะหัวข้าวของมาโรงเรียนโดยผูกมัดไว้กับผ้าเช็ดหน้าที่ผลิตจากเมืองแมนเชสเตอร์ เด็กชายชนชั้นสูงจะมีบ่าวรับใช้ช่วยถือสิ่งของและบางครั้งก็จะแบกหามตัว

เจ้านายด้วย ในช่วงพักผ่อน พวกเด็ก ๆ จะสูบบุหรี่ โดยเด็กแต่ละคนจะมี กระเป๋าใส่ยาเส้น ไม้ขีดไฟ และยาเส้น ทั้งยังชำนาญในการมวนยาเส้นด้วย พวกเขามีน้ำใจอย่างล้นเหลือในการแจกจ่ายเครื่องยาเส้น และมวนยาเส้น ก็จะหมั่นเวียนเปลี่ยนมือกันไปในกลุ่มเพื่อน สูดกันคนละที่สองที่แล้วค่อยส่งต่อ ให้เพื่อนข้าง ๆ หากว่าระฆังโรงเรียนดังแล้วแต่ยาเส้นยังไม่หมดมวน พวกเด็ก ก็จะไปดับบุหรี่อย่างใจเย็นแล้วตัดไว้ข้างหูเหมือนตัดปากกาแล้วจึงค่อยเดินกลับ เข้าชั้นเรียน

เด็กชาวสยามเป็นเพื่อนเล่นหรือเพื่อนร่วมงานที่อบอุ่น ร่าเริง สุขภาพ เรียบร้อย และน่ารัก พวกเขาแสดงให้เห็นให้ผู้เฝ้าสังเกตได้เห็นตัวอย่างที่น่าสนใจ หลายประการเกี่ยวกับการพัฒนาจิตใจและบุคลิกภาพอย่างค่อยเป็นค่อยไป ภายใต้ระบบการเรียนการสอนด้วยหลักเหตุผล

ในดินแดนที่เต็มไปด้วยพิธีกรรมความเชื่อไสยศาสตร์ พวกเด็ก ๆ ย่อมมีความเชื่อมากกว่าแค่เรื่องภูตผีปิศาจธรรมดาอย่างแน่นอน ความเชื่อในเรื่องสิ่งเหนือธรรมชาติทั้งฝ่ายร้ายและฝ่ายดีได้ฝังรากอย่างเข้มข้นในความคิดจิตใจของพวกผู้ใหญ่ทุกคน ในกรณีของเด็ก ทุกปรากฏการณ์ทางธรรมชาติและทุกเหตุการณ์ในชีวิตของพวกเขาล้วนอยู่ภายใต้การควบคุมของจิตวิญญาณที่มองไม่เห็นบางกลุ่ม พวกเขามีความเชื่อที่ลึกซึ้งในเทพนิยายตำนานอันน่าอัศจรรย์ของพวกเขา และหลายคนก็ไม่อาจหลุดพ้นจากภาวะความเชื่ออย่างสุดโต่งนี้ไปจนตลอดชีวิต พวกเขายึดติดกับการตีความปรากฏการณ์ทางธรรมชาติไปในทางเรื่องลึกลับ และด้วยพลังความเชื่อเช่นนี้ ทำให้โรงเรียนที่เพิ่งก่อตั้งที่พยายามจะสอนหลักการพื้นฐานของวิทยาศาสตร์ธรรมชาติดำเนินกิจกรรมไปภายใต้สภาพแวดล้อมที่ค่อนข้างชวนท้อถอย พวกเด็ก ๆ มั่นใจอย่างไร้ข้อกังขาว่าปรากฏการณ์ฟ้าลั่นคืออาการ “ฟ้าร้อง” ตามคำที่พวกเขาเรียกลักษณะนั้น เรื่องมีอยู่ว่า มียักษ์น่ากลัวตนหนึ่งซึ่งมีพลังกำลังมหาศาล และมักมีอารมณ์โกรธเกรี้ยว ยักษ์ตนนี้มักจะทะเลาะกับภรรยาผู้ซีโมโหอยู่เสมอ ในยามที่ยักษ์คำรามต่อว่าความประพฤติชั่วของนาง เสียงของยักษ์จะสะท้อน

ก้องเป็นเสียงฟ้าร้อง และเมื่อถึงจุดที่อารมณ์โกรธรุนแรงเขาก็จะขว้างขวาน เล่มเล็กใส่ภรรยา ซึ่งขวานที่ตกกระทบพื้นสวรรค์ได้ก่อให้เกิดแสงฟ้าผ่าลงมา และยามที่สายฟ้าวับแวมเล่นซ่อนแอบอยู่ในหม่อมเมฆดำทะมึนในเดือนที่มีฝนชุก ช่วงฤดูฝน ชาวสยามกล่าวว่า เป็นเพราะภรรยาของยักษ์ตนนั้นกำลังใช้กระจกส่อง สะท้อนแสง หรืออีกคำอธิบายหนึ่งคือ เหล่าเทพดา กำลังเล่นจุดไฟด้วย ก้อนอิฐ ดาวตกเกิดจากเทวดาขี้เล่นพากันเล่นสนุกสนานด้วยการขว้างคบไฟ ใส่กัน และปุยักษ์ตัวหนึ่งเมื่อออกมาจากรูใต้ท้องทะเลลึกก็จะแบกน้ำขึ้นมา บนหลังด้วยจึงทำให้เกิดกระแสน้ำขึ้น และเมื่อปูลอยกลับก็ทำให้น้ำลง ในบางครั้ง เทวดาบนสวรรค์ก็พร้อมใจกันลงสรลงสนานในเวลาเดียวกัน ทำให้น้ำล้นกระจาย จากขอบอ่างเกิดเป็นฝนตก แต่บางทฤษฎีก็อธิบายว่าฝนเกิดจากปลาตัวใหญ่ ยาวถึง ๑,๐๐๐ ไมล์ สะบัดหางอันทรงพลังอย่างเกรี้ยวกราดจนทำให้น้ำ ในมหาสมุทรซัดสาด ส่วนเรื่องที่ฟังแล้วสะท้อนอารมณ์มากที่สุดในบรรดา เรื่องเล่าตามความเชื่อเหล่านี้ก็คือ เรื่องต้นกำเนิดของลมว่าเกิดจากเสียง ร้องของพวกเด็กทารกที่ตายไปแล้ว

ไม่เพียงเฉพาะเด็กเท่านั้น แต่ผู้ใหญ่ทั้งชายหญิงนับพันคนต่างเชื่อถือ ในตำนานความเชื่อเหล่านี้ อย่างเหนียวแน่นแม้ว่าจะได้ฟังคำอธิบายอย่างเป็น วิทยาศาสตร์แล้วก็ตาม เมื่อไม่นานมานี้ได้มีการจัดอภิปรายโต้แย้ง ณ สถาบัน วรรณคดีกรุงเทพ (The Bangkok Literary Institute) เรื่อง “โลกมีลักษณะ เป็นอย่างไร” ผู้เข้าร่วมการอภิปรายส่วนหนึ่งที่เป็นพระซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาว พื้นเมืองสยาม ต่างเถียงหัวชนฝาว่าโลกของเราแบน และแม้ว่าจะมีเพื่อนร่วมชาติ หนึ่งหรือสองคนโต้แย้งอย่างแข็งขันต่อความเชื่อเช่นนั้น ผลการลงมติสุดท้าย ก็ปรากฏว่าคนส่วนใหญ่ไม่เห็นด้วยกับทฤษฎี “โลกกลมเหมือนผลส้ม” มีครู ท่านหนึ่งได้สอนเรื่องโลกมีลักษณะกลมเหมือนผลส้มและถูกแย้งจากเด็ก นักเรียนในทันทีว่าโลกแบน เด็กเล่าว่าการจะเดินทางให้รอบโลกต้องใช้เวลา สองร้อยปีด้วยอัตราเร็วสองร้อยไมล์ต่อวัน และในทีใดสักแห่งภายในวงขอบของ โลกนี้ซึ่งมีรูปร่างเหมือนแพนเค้ก มีภูเขาลูกหนึ่งชื่อ เขาพระสุเมรุ สูงแปดแสน

สีหมื่นไมล์และที่ยอดเขานั้นเป็นที่ตั้งของสวรรค์ เมื่อครูอธิบายว่าโลกมีลักษณะกลม ก็ได้รับคำถามกลับมาว่า “ทำไมละ จะเป็นไปได้อย่างไร ถ้าโลกกลม น้ำก็ต้องไหลตกหายไปหมดนะซี” เนื่องจากในภาษาสยามไม่มีคำศัพท์ทางวิทยาศาสตร์ และการอธิบายเหตุผลที่น้ำไม่ไหลตกจากโลกคงจะยากเกินกว่าที่เด็กนักเรียนของเขาจะทำความเข้าใจได้ ครูจึงได้แต่นิ่งอึ้งไป แต่ครูก็ได้พยายามอธิบายอย่างดีที่สุดแล้ว และเชื่อว่าเมื่อเขาตั้งใจเน้นย้ำในประเด็นดังกล่าว ในที่สุดแล้วเด็กนักเรียนก็จะเชื่อตามเขาแม้ว่าเด็ก ๆ จะยังไม่เข้าใจในข้อเท็จจริงก็ตาม ในระหว่างกล่าวบรรยายสรุปบทเรียนครูได้ถามลูกศิษย์คนหนึ่งที่ยังแสดงอาการคลงแคลงอย่างมากว่า “โลกมีรูปร่างเป็นอย่างไร” เด็กก็ตอบกลับมาอย่างเฉยเมยว่า “คุณครูบอกว่ากลมครับ”

ในเทพนิยายของชาวสยามจะต้องมีฉากของตัวละครที่วิเศษมหัศจรรย์อย่างที่สุด เคยมีชายชาวอังกฤษอ่านนิทานเรื่อง “แจ๊คผู้ขายยักษ์” ให้เด็กชายชาวสยามจำนวนหนึ่งฟังเพราะคิดว่าเด็กน่าจะสนใจกัน และก็ต้องประหลาดใจเมื่อพบว่าเด็ก ๆ ฟังนิทานกันด้วยอาการเมินเฉยอย่างที่สุด พอถามว่าชอบเรื่องนี้หรือไม่ เด็กชายคนหนึ่งตอบว่า “เรื่องนี้ยังไม่ดูเด็ดพอ” ยิ่งไปกว่านั้น เมื่อให้อธิบายว่าเนื้อเรื่องแบบใดที่เขาชอบพอ เขาก็ได้เล่าถึงตัวละครวิบุรุษสยามที่เผชิญหน้ากับกองทัพศัตรูในหุบเขาลึก พระเอกตัวคนเดียวมุ่งหน้าเข้าหาหมู่ศัตรู และในช่วงเวลาที่ศัตรูกำลังฝันหวานถึงชัยชนะอยู่นั้น เขาก็ยกภูเขาด้านขวาและซ้ายไว้ในอุ้งมือสองข้างแล้วปีนภูเขาทั้งสองฟากเข้าหากันอย่างรวดเร็ว บดขยี้ทั้งกองทัพได้ในคราวเดียว จากนั้นก็วางภูเขาทั้งสองลงตำแหน่งเดิมโดยไม่เหนื่อยล้าแต่ประการใด

บางกรณี ความเชื่อเรื่องโชคกลางของชาวสยามก็แผ่อิทธิพลสู่การกระทำของพวกเขาอย่างจริงจัง มีหลายคนที่ไม่กล้าเอ่ยคำว่า “เสีย” หรือ “จระเข้” ตรงจุดที่สัตว์ที่น้ำกลัวเหล่านี้อาจซ่อนตัวอยู่ เพราะกลัวจะเป็นการชักจูงความสนใจของสัตว์ร้ายมาที่ตัวพวกเขา ยังมีอีกเรื่องหนึ่งที่ขอยกมาเล่าต่อนักเรียนคนหนึ่งที่เข้ารับการฝึกหัดที่วิทยาลัยครูเกิดขาดเรียนไปช่วงหนึ่ง

เมื่อกลับมาเรียน อาจารย์ใหญ่ได้พูดคุยกับเขาโดยเรียกชื่อเดิมของเขาขึ้น นักเรียนผู้นั้นก็ร้องขอทันทีว่าไม่ควรเรียกชื่อเก่าของเขาอีกพร้อมทั้งแจ้งชื่อใหม่ เมื่อถามถึงเหตุผลจึงทราบว่าเขาขาดเรียนไปนั้นเป็นเพราะล้มป่วย ขณะที่นอนชมอยู่ที่บ้านได้มีเทพยดามาเข้าฝันแม่ของเขาพร้อมทั้งเตือนว่าถ้าลูกชายของเธอไม่เปลี่ยนชื่อก็จะต้องตาย เพราะชื่อที่ลูกชายใช้อยู่ไม่เป็นมงคลต่อตัวเอง ดังนั้นเขาจึงเปลี่ยนชื่อในบัดดลและหายจากความเจ็บป่วย ในเวลาเดียวกันญาติของเขาซึ่งนอนป่วยอยู่ในบ้านหลังเดียวกันและเทวดาก็ได้มาเตือนในลักษณะคล้าย ๆ กันเกี่ยวกับเรื่องชื่อของเด็กชายคนนี้ แต่เสียงคำพยากรณ์ได้ถูกละเลย และเด็กชายก็เสียชีวิต สืบเนื่องจากไม่มีการจดทะเบียนเกิดหรือตายจึงทำให้การเปลี่ยนชื่อนั้นทำได้ง่าย และในความเป็นจริงก็มีการเปลี่ยนชื่อกันอยู่บ่อยครั้ง

เมื่อไม่กี่ปีก่อนหน้ารัฐบาลสยามได้จัดตั้งกรมศึกษาธิการด้วยความตั้งใจที่จะสถาปนาระบบการศึกษาชั้นประถมให้เพียงพอทั่วถึง และต่อยอดด้วยระบบการศึกษาชั้นมัธยมเมื่อถึงเวลาที่เหมาะสม ในอดีตที่ผ่านมาจนถึงในปีที่มีการจัดตั้งกรมศึกษาธิการ ทุกโรงเรียนล้วนผูกอยู่กับวัดและพระเป็นผู้สอนการอ่านและเขียน แม้ว่าแบบแผนการสอนของพวกเขาจะไม่เป็นเหตุผลและหลักสูตรการเรียนก็จำกัด แต่ต้องไม่ลืมว่าชายชาวสยามส่วนใหญ่สามารถอ่านและเขียนภาษาของตนได้ และประเทศสยามก็ต้องกราบขอบพระคุณอย่างยิ่งต่อพระสงฆ์ทั้งหลายผู้ทำหน้าที่อบรมสั่งสอนวิชาความรู้ที่ดีที่สุดตามทฤษฎีความเชื่อของตน ในอนาคตโรงเรียนวัดเหล่านี้ก็จะเป็นจุดเริ่มต้นของระบบการศึกษาใด ๆ ที่จะอ้างสิทธิเพื่อแผ่ขยายอิทธิพลให้ครอบคลุมทั่วประเทศ งานของกรมศึกษาธิการในแง่ของการพัฒนาหรือการปฏิรูปที่ผ่านมาขึ้นอยู่กับภารกิจก่อตั้งโรงเรียนฝึกหัดครูและการก่อตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษควบคู่ภาษาพื้นเมืองสำหรับเด็กผู้ชายจำนวนสี่แห่ง โดยมีโรงเรียนแห่งหนึ่งเป็นโรงเรียนประจำ และยังมีโรงเรียนประจำสำหรับเด็กผู้หญิงอีกหนึ่งแห่ง โรงเรียนที่กล่าวมาทั้งหมดมีการบริหารจัดการและควบคุมโดย

ชาวยุโรปและมีผลงานที่ค่อนข้างน่าพอใจ ติดกันกับโรงเรียนฝึกหัดครูยังมีโรงเรียนสาธิตซึ่งเป็นโรงเรียนที่สอนโดยใช้ภาษาพื้นเมืองซึ่งจัดเป็นโรงเรียนที่ดีและมีอยู่เพียงแห่งเดียวในประเทศสยาม ระบบอันยอดเยี่ยมของโรงเรียนสาธิตนี้ก็เป็นผลงานการควบคุมดูแลของชายชาวอังกฤษที่รับช่วงต่อกันมาสามคน แต่สถาบันการศึกษาที่ประสบผลสำเร็จมากที่สุดอย่างไม่ต้องสงสัยเลยคือโรงเรียนสำหรับเด็กผู้หญิง โรงเรียนนี้โชคดีเป็นพิเศษที่มีคณะครูที่ทรงภูมิความรู้ มีทักษะในวิชาชีพระดับยอดเยี่ยม และมีความตื่นตัวสนใจอย่างลึกซึ้งต่อทุกสิ่งที่มีมุ่งไปสู่การพัฒนาสังคม โชคไม่ดีนักที่โรงเรียนที่สอนในภาษาพื้นเมืองจำนวนมากยังไม่ได้รับอิทธิพลของระบบการศึกษาแบบยุโรปและยังคงรักษาระบบวิธีการสอนแบบโบราณ และมีโรงเรียนเพียงเจ็ดหรือแปดแห่งเท่านั้นที่อยู่ภายใต้การควบคุมโดยตรงของกรมศึกษาธิการ โรงเรียนที่กล่าวนี้ไม่มีเครื่องเรือนใด ๆ และพวกเด็กต้องนั่งกับพื้น ที่โรงเรียนแห่งหนึ่งครูใหญ่ต้องนำเอาถังสบู่มาก ๆ กับกล่องขนมบิสกิตมาทำเป็นโต๊ะเขียนหนังสือ ไม่มีการทำทะเบียนหรือบันทึกอื่นใด มีเพียง “รหัส” ที่ประกอบด้วยสองระดับมาตรฐาน และเด็กชายคนหนึ่งจะใช้เวลาราวสามหรือสี่ปีในการสอบผ่านระดับมาตรฐานแรก และเมื่อเทียบกันแล้วก็มีเด็กอยู่เพียงไม่กี่คนที่มีความพยายามสอบให้ผ่านระดับมาตรฐานที่สอง คณะครูในโรงเรียนรัฐบาลที่สอนโดยใช้ภาษาพื้นเมืองจะไม่ใช่พระ แม้ว่าโดยทั่วไปแล้วตัวโรงเรียนจะตั้งอยู่ในพื้นที่บางส่วนของวัดก็ตาม

หวังว่าในอนาคตอันใกล้นี้ ทางรัฐบาลจะตัดสินใจเรื่องการจัดระบบใหม่ให้กับโรงเรียนเหล่านี้อย่างทั่วถึง เพราะเมื่อมีการจัดการเรียนการสอนและมีการควบคุมอย่างเหมาะสมแล้ว โรงเรียนเหล่านี้ก็จะมีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อบุคลิกลักษณะและอุปนิสัยของผู้เรียน ทั้งในเรื่องความดี ความมีไหวพริบ และสติปัญญา อันจะส่งผลให้ทุกโรงเรียนมีผลการปฏิบัติงานที่โดดเด่นและประสบความสำเร็จ

บทที่ ๔

การโกนจุก

ในบรรดาพิธีกรรมทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับชีวิตของเด็กชาวสยาม ไม่มีพิธีใดสำคัญเท่ากับพิธีกรรมอันเนื่องกับการโกนจุก ตั้งแต่วัยแบเบาะ เด็ก ๆ จะถูกโกนเส้นผมบริเวณส่วนบนของศีรษะออกหมดเว้นไว้แต่กระจุกผมเล็ก ๆ เพียงกระจุกเดียวที่จะไม่มีการตัดต้องจนกว่าจะทำการโกนพร้อมกับการจัดพิธีกรรมอันยิ่งใหญ่อยู่หลังการ ปอยผมกระจุกเดี่ยวนี้นี้จะได้รับการหวี ม้วน ลูบน้ำมัน แล้วผูกเป็นปมเล็ก ๆ และมักจะตกแต่งด้วยปิ่นปักผมประดับอัญมณี หรือสวมคล้องพวงมาลัยดอกไม้ขนาดเล็ก ศีรษะอันเป็นส่วนยอดและเป็นจุดสูงสุดของร่างกายถือเป็นของสูง หากมีผู้ใดตัดต้องศีรษะของอีกฝ่ายจะถือเป็นการกระทำที่หยาบคายอย่างยิ่งเว้นแต่ในกรณีที่ทำเป็นประจำตามตำนานของชาวฮินดู ใต้ผมจุกจะมีช่องขนาดเล็กจิวที่วิญญาณมนุษย์จะเดินทางเข้าสู่ร่างเมื่อเกิดและเดินทางออกจากร่างเมื่อตาย เมื่อครั้งที่ราชายักษ์ตนหนึ่งแห่งกรุงลงกา นามว่า ราวณะ (ทศกัณฐ์) ได้ใช้ปลายนิ้วสัมผัสหรือลูบไล้เส้นผมของนางเวทวดีผู้งดงาม ทำให้นางเวทวดีโกรธแค้นมากและประกาศว่าเมื่อนางถูกล่วงเกินอย่างไม่อาจให้อภัยได้เช่นนี้ ก็จะไม่ขอมีชีวิตอยู่อีกต่อไป แล้วนางก็ตัดผมอันดกหนาแต่ถูกทำให้নারังเกียจไปแล้วทิ้งไปอย่างรวดเร็ว จากนั้นก็ปลิดชีพตนเองในกองเพลิงต่อหน้าราวณะ

พิธีกรรมการปลงผมเป็นพิธีเก่าแก่โบราณ และพบได้ในหลายประเทศที่แยกห่างจากกัน ไม่เพียงด้วยระยะทางหลายไมล์ทั้งทางบกและทางทะเล

เท่านั้น แต่เป็นความห่างไกลยิ่งกว่านั้น คือความแตกต่างด้านศาสนา และขนบธรรมเนียมประเพณีในสังคมด้วย นักบวชอียิปต์ลัทธิไอซิส ชาวฮินดู ผู้นับถือพระศิวะ นักบวชคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก ผู้เตรียมคัดเลือกเข้าคณะนักบวชคริสต์แห่งเปรู เหล่านี้คือตัวอย่างที่แสดงให้เห็นว่าพิธีกรรมดังกล่าว ได้ถือปฏิบัติกันมาในดินแดนหลายแห่งนับแต่เมื่อครั้งอดีต การปลงผมเป็นพิธีทางศาสนาอันเป็นสัญลักษณ์แห่งการเปลี่ยนแปลงในชีวิตและจุดมุ่งหมายในหมู่ชาวจีน แต่เดิมการปลงผมคือเครื่องหมายของการยอมตนอยู่ใต้อำนาจหลังจากที่มีการเปลี่ยนเจ้านายคนใหม่ สำหรับในสยาม การปลงผมเป็นพิธีกรรมของชาวบ้านเพื่อบ่งบอกการสิ้นสุดของวัยเด็ก การปลงผมในทุกกรณีที่กล่าวมาข้างต้นล้วนเป็นเครื่องหมายแห่งการเปลี่ยนสภาวะหรือจุดมุ่งหมายโดยสิ้นเชิง หรือเป็นสัญลักษณ์แห่งการเกิดใหม่นั้นเอง สำหรับเด็กชายชาวสยาม ผู้ซึ่งจะต้องโกนศีรษะจนโล้นเกลี้ยงก่อนบวชสามเณร ก็จะมีการจัดพิธีโกนจุกในราวหนึ่งปีก่อนที่เด็กจะต้องห่มผ้าจีวรสีเหลืองตามประเพณีประจำชาติ ส่วนเด็กผู้หญิงจะโกนจุกออกเมื่ออายุราวสิบเอ็ดหรือสิบสามปี แต่ไม่ว่ากรณีใด ๆ การโกนจุกจะต้องทำก่อนที่พวกเขาจะก้าวเข้าสู่ช่วงวัยรุ่น และเนื่องจากเด็กหญิงหลายคนจะเข้าสู่ช่วงวัยเจริญพันธุ์ก่อนหรือเมื่อใกล้อายุครบสิบสามปี เพื่อความมั่นใจพ่อและแม่จึงมักจะให้เด็กเข้าพิธีโกนจุกเมื่ออายุสิบเอ็ดปี ทั้งนี้ในปีที่เด็กอายุครบสิบสองปีจะเสี่ยงไม่ทำพิธีเนื่องจากเลขสิบสองเป็นเลขคู่ ซึ่งถือว่าเป็นเลขอัปมงคล

เมื่อถึงปีที่เหมาะสมแก่การทำพิธีโกนผมจุกที่ได้รับการดูแลรักษามาเป็นอย่างดี ก็จะมีการปรึกษาโหรเพื่อกำหนดวันอันเป็นมงคล การกำหนดวันมงคลนี้จัดว่าเป็นงานที่ยุ่ยากมาก ด้วยจะต้องเลือกวันที่ปราศจากอิทธิพลชั่วร้ายใด ๆ อันจะส่งผลต่อชีวิตมนุษย์ อิทธิพลชั่วร้ายทั้งหลายนี้ได้มีการสังเกตศึกษาอย่างถูกต้องเหมาะสมและจดบันทึกไว้แล้ว ซึ่งรวมถึงพลังอำนาจของภูตผีปีศาจมากมายและความตายด้วย ในวันนั้นจะต้องไม่เป็นวันที่อาจเกิดความเจ็บป่วย และบนท้องฟ้าจะต้องไม่มีกลุ่มดาวที่มีชื่อเรียกเป็นชื่อสตรี

ปรากฏให้เห็น ทั้งยังต้องไม่เป็นวันที่มีการระบุไว้ในปฏิทินว่าอาจเกิดฟ้าผ่า ฟ้าผ่า อคคีภัย เรือล่ม หรือการเสียชีวิตจากการจมน้ำ นอกจากนี้จะต้องเป็นวันที่ปลอดภัยปราศจากศัตรูหรือสัตว์ป่าดุร้าย และต้องไม่เป็นวันที่บุคคลอาจถูกลดทอนจากผู้ปกครองบ้านเมือง หรือตกต้นไม้ตายด้วย และแม้ว่าจะได้เลือกวันอันเป็นมงคลหลังจากผ่านการคำนวณอย่างยาวนานและยากลำบาก รวมทั้งการตรวจสอบอย่างจริงจังกับปฏิทินเก่าแล้ว ก็ยังจำเป็นต้องกำหนดฤกษ์มงคลเฉพาะสำหรับวันมงคลนั้น ๆ ด้วย

เมื่อรายละเอียดขั้นต้นได้มีการกำหนดไว้เรียบร้อยแล้ว ก็จะมาประกาศวันทำพิธีและเตรียมการจัดพิธีอันซับซ้อนและศักดิ์สิทธิ์ เพื่อเฉลิมฉลองการโกนจุก บ้านของพ่อแม่เด็กจะมีการทำความสะอาดและประดับตกแต่ง ซึ่งเป็นกิจกรรมที่จะทำกันเฉพาะเมื่อมีการจัดพิธีกรรมทางศาสนาในบ้าน มีการตั้งโต๊ะสำหรับวางเครื่องเช่นสังเวชูปทุมามากมายที่จัดเตรียมมาอย่างเหลือเฟือในวันอันเป็นมงคล มีพระพุทธรูปประดิษฐานบนแท่นบูชาในลักษณะที่ให้ความเคารพ ล้อมรอบด้วยเทียนขี้ผึ้งเล่มเรียวยาวตั้งบนเชิงเทียน กระจ่างรูปเครื่องลายครามเงินที่มีรูปปักอยู่ ดอกไม้ทำจากขี้ผึ้งและภาชนะศักดิ์สิทธิ์สำหรับบรรจุของเหลวเพื่อใช้ในงานพิธี และรอบแท่นบูชาที่ได้รับการประดับประดา มีการวางเครื่องใช้ที่เชื่อว่าศักดิ์สิทธิ์และมีความสำคัญเป็นพิเศษรายล้อมเป็นวงกลมศักดิ์สิทธิ์ บรรดาเครื่องใช้นี้ ได้แก่ โต๊ะหรือม้านั่งสำหรับวางภาชนะเครื่องทองและเงินที่เตรียมไว้สำหรับบรรจุน้ำซึ่งจะได้ทำการปลุกเสกเป็นน้ำพระพุทธรูปมนต์หรือเทพมนตร์โดยพระสงฆ์หรือพรานหมณ์ในเวลาต่อมา โดยจะต้องมีสังข์ศักดิ์สิทธิ์ กรรไกร และมีโตโกวางอยู่ภายในวงกลมศักดิ์สิทธิ์นั้นด้วย กรรไกรมีอยู่ทั้งหมดสามเล่ม เล่มหนึ่งด้ามจับทำด้วยทอง อีกเล่มเป็นด้ามจับเงิน เล่มที่สามเป็นด้ามจับนาก บนแท่นอีกอันที่สูงเท่าระดับสายตาของคนที่มีความสูงตามค่าเฉลี่ยนั้นเป็นที่วางสำหรับอาหารขนาดเล็กดูสวยงาม บรรจุในจานรองที่ทำจากใบไม้พับจีบ สำหรับจิวเหล่านี้เตรียมไว้สำหรับเช่นไหว้พระภูมิเจ้าที่ประจำบ้าน ซึ่งโหรพรานหมณ์จะทำพิธี

บางสรวงและสวดบูชาแต่พระภูมิเจ้าที่และดวงวิญญาณต่าง ๆ โดยคิดค่าทำพิธีประมาณสองซิลลิงกับสี่เพนซ์^๑ ต่อวัน ถัดไปมีการตั้งแท่นบัลลังก์รูปร่างแปลกกล่าวคือ เป็นแท่นสี่เหลี่ยมจัตุรัสยกพื้นที่มีเสาเรียวเล็กอยู่ทั้งหมดทั้งสี่โดยเอนสอบเข้าหากันที่ด้านบนเพื่อรองรับผ้าคลุมเบาบาง แท่นบัลลังก์นั้นถูกคลุมไว้ด้วยผ้าสีขาวในชั้นแรกแล้วจึงหุ้มทับด้วยผ้าขาวโปร่งบางและผ้าสีทอง^๒ บนแท่นบัลลังก์นี้เองที่เด็กจะเข้าไปนั่งเพื่อรับการรดน้ำมนต์หลังจากที่ทำการโกนจุกแล้ว ในช่วงเริ่มต้นพิธีจะมีการตั้งบายศรีเก้าชั้น บายศรีมีลักษณะสอบแหลมขึ้นไปถึงส่วนยอดและทำจากวัสดุที่บอบบางมาก ตัวคำทำจากก้านกล้วยและแต่ละชั้นจะประกอบขึ้นจากใบไม้เส้นใยเหนียว บนแต่ละชั้นจะจัดวางขามสี่เหลี่ยมจัตุรัสจำนวนเก้าใบที่ทำจากใบไม้เช่นกัน และในขามเหล่านั้นจะใส่เครื่องคาวหวานที่เทพพระเกตุพึงพอใจโดยเฉพาะ เทพองค์นี้มีอุปนิสัยใจดีและมีเมตตา หากทำการบูชาอย่างถูกต้องเหมาะสมก็จะประทานรางวัลให้แก่ผู้ศรัทธาคือความมีอายุยืนนานและความเจริญรุ่งเรือง ดังนั้นจึงมีการจัดเตรียมในเบื้องต้นเหล่านี้เพื่ออ้อนวอนให้องค์เทพสถิตอยู่ในพิธีสำคัญตามตัวคำจะมีการปักธูป เทียน และธงรูปทรงประหลาด การจัดเตรียมสำหรับพิธีจะเสร็จสมบูรณ์เมื่อมีการล้อมบ้านด้วยเชือกหรือเส้นด้ายสายสิญจน์คุ้มภัยที่ทำจากใยฝ้ายที่ยังไม่ผ่านการปั่น ด้ายสายสิญจน์นี้จะเริ่มโยงจากปลายด้านหนึ่งของแท่นที่นั่งที่จัดให้คณะสงฆ์นั่งสวดมนต์ ผ่านแท่นบูชาแล้วพันรอบชั้นบรรจุน้ำที่จะทำพิธีเสกมนต์ จากนั้นลากออกไปล้อมรอบภายนอกตัวบ้าน แล้วโยงกลับเข้ามาในห้องโถงโดยด้ายที่เหลืออยู่จะเป็นแค่กลุ่มเส้นด้ายก้อนกลมขนาดเล็กสำหรับผูกเข้ากับผมจุกของเด็ก ด้ายคุ้มภัยนี้จะทำหน้าที่ป้องกันไม่ให้วิญญาณร้ายหรือพลังอำนาจใด ๆ ผ่านเข้ามาในบริเวณโถงพิธีได้และทำให้พิธีกรรมต่าง ๆ ไร้ผล ซึ่งมันจะเข้ามาอย่างแน่นอนในกรณีที่ไม่มี

^๑ หน่วยเงินตราของอังกฤษในสมัยก่อน มีค่าเท่ากับ ๑/๑๒ ซิลลิง และ ๑/๒๔๐ ของปอนด์สเตอร์ลิง - สวป.

^๒ หมายถึงเบญจจา เป็นแท่นมีเสารับเพดานดาดและระบายผ้าขาว - สวป.

เครื่องกีดกันที่ผ่านการปลุกเสกมนต์ ในบางโอกาส ตามกำแพงพระราชวัง หรือกำแพงเมืองก็อาจพบเห็นวงด้ายลักษณะคล้าย ๆ กันนี้ล้อมอยู่ด้วย จุดประสงค์เดียวกัน

เมื่อถึงวันพิธี พื้นบ้านจะปูลาดด้วยเสื่อหรือพรม มีการเตรียมตั้งแท่น ยกพื้นสำหรับคณะสงฆ์ที่จะเข้ามาในพิธี แท่นนี้จะยกพื้นให้สูงกว่าระดับที่คนทั่วไปนั่งและคลุมทับด้วยผ้าขาวเนื้อละเอียด มีหมอนอิงที่ตรงส่วนปลายเย็บเป็นทรงสามเหลี่ยมเตรียมไว้สำหรับให้พระสงฆ์นั่งพิง มีกระโถน ถ้วยน้ำ ถาดสำหรับวางถ้วยน้ำชาและหมากตั้งไว้ด้านหน้าหมอนแต่ละใบ โดยปกติจะนิมนต์พระสงฆ์มาประมาณเจ็ดหรือเก้ารูป หรือหากนิมนต์มามากหรือน้อยกว่านี้ก็ต้องไม่เป็นจำนวนคู่ บริเวณข้างแท่นยกพื้นมีฆ้องแขวนบนขาตั้งสามขา ซึ่งฆ้องใบนี้จะมิพบบาทสำคัญในกิจกรรมช่วงต่อไปของพิธี เนื่องจากฆ้องจะถูกใช้เป็นสัญญาณบอกถึงการสิ้นสุดขั้นตอนแต่ละขั้นตามลำดับในพิธีกรรม จะมีการเชิญเพื่อนฝูงและญาติพี่น้องทุกคนมาร่วมพิธี โดยแขกแต่ละคนจะต้องนำของขวัญซึ่งอาจจะเป็นเงินหรืออาหารติดมือมาด้วย ยิ่งเชิญแขกมาเยอะ ตัวเด็กและพ่อแม่ของเด็กก็ยิ่งได้กำไรเยอะจากการจัดงาน หากผู้จัดงานเป็นคนยากจน พวกเขาก็สามารถหยิบยืมเครื่องใช้ที่ทำจากทองหรือเงินจากเพื่อนหรือญาติที่ร่ำรวยได้ เพราะในโอกาสเช่นนี้ เป็นธรรมเนียมที่จะสามารถร้องขอความช่วยเหลือได้ตามปรารถนาและพึงให้ความช่วยเหลืออย่างไม่มีข้อแม้ รวบรวมสามโมงหรือสี่โมงของพิธีวันแรก คณะสงฆ์และญาติมิตรก็จะเดินทางมาถึง เมื่อพระรูปแรกย่างเท้าเข้าสู่เรือนก็จะมีการเล่นฆ้องหนึ่งครั้ง เมื่อพระรูปที่สองเข้ามาก็จะตีฆ้องสองครั้ง รูปที่สามตีสามครั้ง และต่อไปเรื่อย ๆ นอกจากนี้ยังมีธรรมเนียมในหมู่ชนชั้นชาวบ้านสามัญที่จะล้างเท้าให้พระสงฆ์แต่ละรูปเมื่อเข้ามาสู่เรือนโดยตักน้ำราดลงบนเท้าหนึ่งชั้นแล้วเช็ดด้วยผ้าให้แห้ง เมื่อคณะสงฆ์นั่งประจำที่เรียบร้อยก็จะมีการรินน้ำชาให้พระแต่ละรูป และในระหว่างที่พระสงฆ์ฉันน้ำชาก็จะมีการประโคมดนตรีท่วงทำนองครึกครื้นจากวงดนตรีในงาน พร้อมกันนั้นแขกเหรื่อต่างก็นั่งลงบนพื้น เตรียมพร้อมสำหรับ

กิจกรรมแรกในพิธีกรรมอย่างเป็นทางการนี้ ในเวลาเดียวกันนั้น เด็กจะถูกจับแต่งองค์ทรงเครื่องด้วยชุดเสื้อผ้าสำหรับงานฉลองเต็มยศและเครื่องประดับราคาแพง มีผ้านุ่งปักลายดิ้นเงินดิ้นทองอย่างละเอียดประณีต กรองคอที่คลุมรอบหัวไหล่ทำจากเครื่องทองอันประณีตประดับอัญมณี มีกำไลข้อมือและกำไลข้อเท้าน้ำหนักมากทำจากทองประดับเพชรพลอย มีพาดูร์ตุมูลค่าสูงคล้าย ๆ กับกำไลข้อมือและกำไลข้อเท้าสมรดีรอบต้นแขน เด็กบางคนจะคล้องสร้อยสังวาลทองคำสามเส้นพาดจากไหล่ซ้ายลอดใต้แขนขวาด้วย ในบางครั้งเด็กแทบจะก้าวเดินไม่ไหวด้วยน้ำหนักอันมากมายของเครื่องประดับจนต้องมีคนพยุง มีการสวมเกี้ยวหรือคล้องพวงมาลัยบนผมจุก และในมือของเด็กก็จะถือเครื่องรางที่มีการเขียนประโยคคาถาป้องกันภัยไว้หลายประโยค เป็นการเสริมการป้องกันเพื่อไม่ให้แขกที่ไม่พึงปรารถนาจากโลกวิญญูณเข้ามาใกล้ถ้าทำได้

พราหมณ์สองคนเดินนำหน้าเด็กออกมาจากห้องด้านในเพื่อพบปะกับแขกที่รวมตัวกันอยู่ แล้วพราหมณ์ก็โปรยข้าวตอกดอกไม้เพื่อเป็นการบวงสรวงแต่เทพเจ้าที่จะอำนวยผลให้สมปรารถนาได้ ด้านหลังพราหมณ์สองคนแรกมีพราหมณ์อีกคู่หนึ่ง คนหนึ่งเป่าสังข์และอีกคนหนึ่งไกวกลองสองหน้ารูปทรงนาฬิกาทราย^๑ อย่างคล่องแคล่ว พลันดนตรีก็ประโคมขึ้นต้อนรับการปรากฏตัวของคณะพราหมณ์ ขณะที่ใบหน้ายิ้มแย้มของทุกคนต่างก็ส่งกำลังใจและความเห็นอกเห็นใจมายังเด็กผู้ตกประหม่าอยู่ในประสบการณ์อันยากลำบากนี้ เด็กตรงไปยังแท่นที่นั่งของพระสงฆ์ ประนมมือจรดหน้าผากแล้วก้มกราบลงไปบนพื้นเพื่อแสดงความเคารพต่อพระสงฆ์ เด็กน้อยก้มกราบซ้ำสามครั้ง โดยในครั้งที่สามได้วางศีรษะของตนบนเบาะรองที่วางบนพื้นแท่นที่นั่งของคณะสงฆ์ และเด็กจะนั่งอยู่ในท่าหมอบราบนี้จนกว่าจะเสร็จสิ้นขั้นตอนดังกล่าวของพิธีกรรมซึ่งจัดขึ้นในวันแรก คณะสงฆ์หยิบด้ายสายสิญจน์มาพักไว้ในมือ และพระสงฆ์ผู้มีสมณศักดิ์สูงสุดจะผูกปลายเส้นด้ายสายสิญจน์กับผมจุกของเด็ก

^๑ บัณเฑาะว์ - สวป.

จากนั้นสมาชิกคนหนึ่งในรอบครวัก็คลานเข้ามายังหน้าแท่นยกพื้นของคณะสงฆ์ ค้อมศีรษะพร้อมก้มมือขึ้นประนมและกล่าวคำอาราธนาศีลห้าข้อ คณะสงฆ์สวดให้ศีลในโทนเสียงเดียวคล้ายเพลงสวดมนต์แบบเกรกอเรียน^๑ โดยขอให้พระพุทธเจ้าโปรดช่วย^๒ให้ผู้อาราธนาศีลเว้นจากการฆ่าทำลายชีวิต การลักขโมย การประพฤตินิโคตม การกล่าวคำเท็จ และการดื่มสุราเมรัย แยกทั้งหลายก็ขานซ้ำศีลทั้งห้าข้อด้วยอาการเคร่งขรึมตามพระสงฆ์ และด้วยการขานรับนี้พวกเขาก็ได้ผูกมัดตนเองกับการรักษาศีลทุกข้อให้ได้อย่างน้อยภายในหนึ่งวันนี้ ถัดจากนั้นคณะสงฆ์ก็สวดมนต์ต่ออีกหลายบทในโทนเสียงเดียวเช่นเดิม และในแต่ละบทสวดที่จบลงก็จะมีพิธีช้องสามครั้ง เมื่อการสวดมนต์เสร็จสิ้นลง เด็กเจ้าของพิธีโกนจุกก็ลุกขึ้นจากท่าหมอบราบแล้วเดินออกจากโถงพิธีในลักษณะเดียวกับเมื่อตอนที่เดินเข้ามา คณะพรหมณ์ไพร่ยเครื่องบวงสรวงสังเวศ ฦ เบื้องหน้าของเด็ก เสียงตีฆ้อง เสียงเป่าสังข์ และเสียงจากวงดนตรีประกอบดังระเบ็งเซ็งแซ่ขึ้นพร้อมกันเป็นสัญญาณบอกการสิ้นสุดของพิธี ส่วนของวันนี้ ในความคิดของผู้คนนั้น บทสวดมนต์ต่าง ๆ ที่ได้สวดไปในวันนี้คือการสวดมนต์ไล่ผีเพื่อป้องกันสิ่งชั่วร้าย ทว่าจุดประสงค์แท้จริงของบทสวดเหล่านี้ซึ่งได้ถูกลืมเลือนไปนานแล้ว ก็คือการให้คำแนะนำสั่งสอนตามที่พระพุทธเจ้าทรงมุ่งหวังที่จะสอนให้ผู้คนพยายามต่อสู้กับกิเลสมาร

วันนี้สิ้นสุดลงพร้อมกับบรรยากาศของความรื่นเริง มิตรรักสหายเก่าต่างเล่าประสบการณ์ของตนเองหรือของลูกหลานตนในพิธีโกนจุก มีการแลกเปลี่ยนคำเชิญให้มาร่วมงานพิธีอื่น ๆ ที่กำลังจะมาถึง และทุกคนก็ร่วมกันรับประทานอาหารและสุบยาเส้น จากนั้นก็ได้มีการแสดงมหรสพซึ่งยาวนานไปจนถึงตีหนึ่งตีสอง

^๑ Gregorian Chant เป็นเพลงสวดมนต์ภาษาละตินโดยใช้ทำนองเสียงเดียวของศาสนาคริสต์นิกายโรมันคาทอลิก คาดว่ารวบรวมขึ้นโดยพระสันตะปาปาเกรกอรีที่ ๑ (Pope Gregory I ค.ศ. ๕๔๐ - ๑๒ มีนาคม ค.ศ. ๖๐๔) - สวป.

^๒ ผู้เขียนคงเข้าใจผิดว่าการสวดให้ศีลคือการสวดขอต่อพระพุทธเจ้า แท้จริงแล้วมิใช่เช่นนั้น พระสงฆ์เพียงแต่ขานศีลทั้ง ๕ ข้อให้ญาติโยมขานตาม - สวป.

พิธีกรรมการโกนจุกเป็นการผสมผสานอันซับซ้อนระหว่างพิธีพุทธและพราหมณ์ แต่พิธีส่วนที่ดำเนินโดยนักบวชของพระพุทธเจ้ากับพิธีส่วนที่ดำเนินโดยนักบวชของพระพรหมนั้นต่างกันเพียงเล็กน้อยเท่านั้น พราหมณ์มีบทสวดพิเศษของตนซึ่งจะนำมาสวดในพิธีวันแรก และจุดประสงค์ในการสวดมนต์ของพราหมณ์นี้ก็เพื่อร้องขอต่อเทพองค์ต่าง ๆ ในศาสนาพราหมณ์ให้ประทานอนุญาตต่อกิจกรรมทั้งปวงที่ได้กระทำในวันนี้ พราหมณ์จะสวดวิงวอนต่อเหล่าทวยเทพและพระคิเวผู้ประทับนั่งบนวาฬพอร์พอยส์^๑ (porpoise) วิงวอนต่อพระวิษณุผู้ประทับบนหลังอนันตนาคราชอยู่ในเกษียรสมุทร พระพรหมผู้มีสี่กรประทับนั่งบนหงส์ทอง พระพายผู้บังคับบราชรรถแห่งหมู่เมฆอย่างคล่องแคล่ว และต่อพระอินทร์ผู้ทรงช้างมหัศจรรย์เอราวัณซึ่งมีสามสิบสามเศียร พราหมณ์จะกระตุ้นเตือนความจำของเหล่าเทพถึงชีวิตในอดีตชาติต่าง ๆ ของเด็กผู้เข้าพิธีโกนจุกตลอดทั้งคุณความดีที่เด็กได้เคยกระทำไว้ และจบลงด้วยคำวิงวอนอันไพเราะและน่าประทับใจให้เหล่าทวยเทพโปรดร่วมกันมอบชีวิตอันยาวนานและเจริญรุ่งเรืองให้แก่เด็กผู้เข้าพิธีโกนจุกนี้ด้วย

ในเช้าของวันที่สามซึ่งจะมีการโกนจุกจริง ๆ คณะสงฆ์เดินทางเข้ามาตั้งแต่เช้ามีดก่อนพระอาทิตย์ขึ้น แต่คราวนี้ไม่มีการตีฆ้องเป็นสัญญาณบอกการมาถึงของคณะสงฆ์และห้ามไม่ให้ส่งเสียงดังด้วย เพื่อมิให้วิญญาณร้ายตื่นหรือรับรู้ว่าเป็นวันที่มีกิจกรรมสำคัญยิ่ง พระสงฆ์ฉันภัตตาหารเข้ากันอย่างเงียบ ๆ โดยไม่มีวงดนตรีประโคมบรรเลงเพลงสนุกสนานระหว่างที่พระฉันภัตตาหาร เมื่อใกล้เวลาพระอาทิตย์ขึ้น คณะพราหมณ์เดินนำเด็กเข้ามาและเมื่อใกล้ถึงฤกษ์มงคลตามที่โหรกำหนดไว้ พระสงฆ์ก็เริ่มสวดมนต์ถึงพระพุทธเจ้าในภาษาบาลีซึ่งเป็นภาษาที่ไม่มีผู้ร่วมงานคนใดฟังเข้าใจ บทสวดกล่าวถึงชัยชนะหลายครั้งของพระองค์และการสรรเสริญพระองค์อย่างมีเหตุผล

^๑ สัตว์พาหนะของพระคิเวคือโคฉนันทิ อย่างไรก็ตามในบางคัมภีร์ของไสวณิกายกล่าวว่าครั้งหนึ่งโคฉนันทิมากเกิดเป็นวาฬเพื่อช่วยให้พระคิเวรับพระนางปารวตีกลับสวรรค์ในสมัยที่พระนางมาเกิดเป็นลูกสาวชาวประมง - สวป.

เพื่อขอพรจากพระพุทธรองค์^๑ บทสวดเหล่านี้เชื่อว่ามีประสิทธิผลอย่างยิ่งที่จะช่วยให้เด็กได้รับโชคดีอย่างมากมายในอนาคต ในระหว่างที่พระสวดนั้น ผมจะถูกแบ่งออกเป็นสามปอย แต่ละปอยจะถูกผูกที่ด้านปลายและมีการผูกเครื่องรางบนปอยผม ขั้นตอนสุดท้ายของพิธีกรรมสำคัญนี้ อันเป็นขั้นตอนที่สำคัญที่สุด ได้กระทำกันด้วยความระมัดระวังในทุกประการและเคร่งครัด ในทุกรายละเอียดเล็ก ๆ น้อย ๆ การผิดเพี้ยนใด ๆ ไปจากกระบวนการขั้นตอนที่ได้กำหนดไว้แล้วจะส่งผลอย่างร้ายแรงต่อความสำเร็จของพิธี การสวดมนต์ยังคงดำเนินต่อไปจนถึงฤกษ์ที่จะทำการตัดจุกจากศีรษะ เมื่อเวลานั้นมาถึง การสวดมนต์ก็ได้หยุดลง มีการตีฆ้อง และแขกผู้มีศักดิ์สูงสุดในพิธีก็หีบกรรไกร หุ้มทองขึ้นตัดปอยผมหนึ่งออกอย่างรวดเร็ว จากนั้นญาติผู้ใหญ่สองคนผู้มีอาวุโสสูงสุดของเด็กก็หีบกรรไกรที่เหลือแล้วตัดปอยผมอีกสองปอย ผู้ใหญ่ทั้งสามคนผลัดกันทำที่วาโกนเส้นผมสั้น ๆ ที่เหลืออยู่ จากนั้นจึงส่งต่อให้ช่างตัดผมใช้มีดโกนโกนกระจุกผมสุดท้ายที่ได้รับการทะนุถนอมมาเป็นเวลานานจนเกลี้ยงในเวลาอันรวดเร็ว คงเหลือไว้แต่ศีรษะโล้นล้าน ปอยผมเส้นยาวถูกนำมาวางไว้ในขันใบหนึ่ง ส่วนกระจุกผมสั้นจะวางในขันอีกใบหนึ่ง ซึ่งวิธีจัดการกับเส้นผมเหล่านี้จะได้อธิบายถึงในอีกไม่ช้านาน การสวดมนต์ดำเนินต่อไปและมีการลั่นฆ้องประกาศให้รู้ว่าพิธีการขั้นตอนนี้ได้สำเร็จเสร็จสิ้นลงแล้ว

ยังคงมีขั้นตอนพิธีที่ต้องกระทำอยู่อีกสองสามอย่าง ซึ่งขั้นตอนแรกนั้น จะกระทำทันทีหลังการโกนผม เครื่องเช่นสังเวทพระเกตุถูกยกออกจากแท่นบัลลังก์ซึ่งเคยเป็นที่ตั้งเครื่องเช่นจันบัดนี้ และเด็กผู้โกนผมเรียบร้อยแล้วก็จะเข้ามานั่งที่บัลลังก์ที่อยู่ใต้ผ้าคลุม ณ จุดเดียวกับที่เคยตั้งเครื่องเช่นเทพเจ้าเด็กน้อยกำเครื่องรางศักดิ์สิทธิ์แนบแน่นที่หน้าอกของตนเอง จากนั้นพระสงฆ์ผู้มีพรรษามากที่สุดหรือมีสมณศักดิ์สูงสุดจะตักน้ำมันส่วนหนึ่งราดรดศีรษะของเด็ก พระรูปอื่นที่เหลือจึงค่อยทำตาม จากนั้นก็ถึงคราวญาติ ๆ ของเด็ก และ

^๑ เข้าใจว่าน่าจะหมายถึงบทพระพุทธรชัยมงคลคาถา หรือ พระคาถาพาหุง ใช้สวดสรรเสริญ ชัยชนะแปดประการที่พระพุทธรองค์ทรงมีเหนือมนุษย์และอมมนุษย์ด้วยธรรมานุภาพ - สวป.

ปิดท้ายด้วยแขกผู้มีเกียรติสูงสุดในงาน และเนื่องจากการอาบน้ำมนต์กระทำกันในเวลาเช้ามืดซึ่งอากาศค่อนข้างเย็น ดังนั้นเมื่อน้ำมนต์หยดสุดท้ายถูกลงบนตัวของเด็ก จึงไม่ต้องสงสัยเลยว่าเด็กน้อยจะรู้สึกโล่งอกเพียงใด

เมื่อการอาบน้ำมนต์เสร็จสิ้นแล้ว เด็กก็ได้กลับออกไปและเปลี่ยนเป็นชุดเครื่องแต่งกายอันงดงามที่เป็นของเพื่อนหรือที่เพื่อนไปขอยืมมาได้ เด็กน้อยแต่งกายด้วยชุดที่มีสีสันสดใสที่สุด ประดับประดาเพชรพลอย ซึ่งหลังจากนี้ ก็จะต้องนำไปคืนเพื่อน หน้าที่ประการแรกของเด็กคือการถวายภัตตาหารแด่คณะสงฆ์ผู้ทำพิธี ในการนี้เด็กจะเริ่มจากใช้ทัพพีไม้แกะสลักฝักเปลือกหอยมุกตักข้าวจากชามเงินให้พระแต่ละรูปด้วยปริมาณมาก เมื่อตักข้าวเสร็จแล้ว ก็จะเดินเข้าไปหยิบภาดใส่ขนมหวานและผลไม้แล้วยกประเคนแด่พระสงฆ์ แล้วก็ก้มตัวลงกราบต่อหน้าพระสงฆ์ที่ละรูปตามลำดับ ดนตรีเริ่มบรรเลงประกอบการฉันภัตตาหารของพระสงฆ์อีกครั้ง และในลำดับสุดท้ายพระสงฆ์สวดอนุโมทนาภาพร้อมทั้งให้พรแก่เด็ก

ในช่วงบ่ายได้มีการจัดเลี้ยงอีกงานหนึ่ง ต่อด้วยพิธีแบบพราหมณ์แท้ ๆ ที่ดูแปลกน่าสนใจ โดยตามที่พราหมณ์อธิบายนั้น คนแต่ละคนจะมี “ขวัญ” ซึ่งค่อนข้างจะแปลคำนี้เป็นภาษาอังกฤษได้ลำบากเสียหน่อย และคำนี้มีความหมายหลากหลายทั้งแปลว่า “จิต” “วิญญาณ” “ความโชคดี” และ “เทพคุ้มครอง” ขวัญนี้อาจเข้าสู่หรือออกจากร่างกายของคนได้ตลอดเวลา และการที่ขวัญหายไปนั้นสามารถบ่งบอกได้จากความเดือดร้อนที่บังเกิดแก่เจ้าของร่างกายที่ขวัญเคยสถิตอยู่นั้นในทันที ในห้วงเวลาแห่งพิธีโกนจุกนั้น เด็กจะเกิดความกังวลอย่างมากเนื่องจาก ณ เวลาที่มีการโกนจุก มีความเป็นไปได้สูงมากที่ “ขวัญ” จะละทิ้งร่างไปและปล่อยให้เด็กน้อยผู้โชคร้ายต้องประสบหายนะในเวลาต่อมาของชีวิต ดังนั้นวัตถุประสงค์ของพิธีกรรมต่อไปนี้คือการเรียกสิ่งลึกลับนี้ให้กลับมา หากว่าได้หนีหายไป และผนึกสิ่งนี้ให้อยู่อย่างมั่นคงภายในร่างกายของเด็ก เพื่อให้เด็กเกิดความมั่นใจว่าวิญญาณผู้บอบบางผันแปรได้ง่าย

ได้กลับเข้ารักษาตนแล้ว ไม่มีการรื้อรอกในการเชิญ “ขวัญ” ให้กลับเข้าประจำ ในที่อยู่อันถาวร บายศรีที่มีการวางอาหารชนิดต่าง ๆ ที่เป็นโปรตปรานของขวัญ ถูกนำออกมาตั้ง และนอกจากบายศรีแล้วยังมีการจัดวางแว่นเวียนเทียนพิธีกรรม จำนวนหนึ่ง ตลับบรรจุยาขี้ผึ้งหอม ลูกมะพร้าว และไต้มวงกล มาเรียงกัน เป็นแนววงกลมศักดิ์สิทธิ์ ในยามบ่าย หลังจากที่ “ขวัญ” ได้เข้ามาภายในวงล้อม ศักดิ์สิทธิ์และได้เติมเต็มความต้องการทางจิตวิญญาณด้วยการเสพกลิ่นหอม ของยาขี้ผึ้งและอาหารจนอิ่มหนำแล้ว เด็กจะถูกนำเข้ามาয়กลางห้องโถง ใกล้กับบายศรี จากนั้นมีการทอดผ้าให้คลุมอาหารเครื่องเช่นเพื่อขังดวงวิญญาณ ไม่ให้หนีหายไปไหน ทุกคนขยับเข้ามานั่งล้อมวงกับพื้น โดยมีเด็ก “ขวัญ” ที่ถูกจับไว้ และพราหมณ์อยู่กลางวง พราหมณ์เริ่มพูดกับขวัญและขอร้อง อย่างจริงจังให้ขวัญกลับเข้าสู่ร่างของเด็ก ทั้งเล่าเรื่องและพยายามทำให้ขวัญ รู้สึกสนุกสนาน เอาอกเอาใจด้วยคำป้อยอ คำพูดตลก และการร้องเพลง ช้องดี ดั่งลั่นควบคูไปกับเสียงโห่ร้องสนับสนุนของผู้คนขณะที่พราหมณ์ยังคงสวด เชิญขวัญต่อไป จะมีก็แต่ “ขวัญ” ที่มีนิสัยไม่เป็นมิตรที่สุดเท่านั้นที่จะทานทน ต่อสิ่งเย้ายวนที่รวมกันนี้ได้ และประโยชน์สุดท้ายของการอ้อนวอนมีดังนี้

“ขวัญผู้มีเมตตาเอ๋ย!^๑ ตัวท่านผู้แปรปรวนและมักเที่ยวเล่นเตร็ดเตร่ ตามประสา นับแต่ที่เด็กได้ปฏิสนธิในครรภ์มารดา ตัวท่านก็ได้มีสุขสำราญ ทุกประการ จนเมื่อเวลาผ่านไปครบสิบเดือนและถึงกำหนดที่เด็กคลอดออกมา ตัวท่านก็ประสบทุกขเวทนาและเสียงที่จะสูญสลายไปเพราะการเกิดมีชีวิต ขึ้นบนโลกนี้ ขวัญผู้กรุณาเอ๋ย ในเวลานั้นท่านยังอ่อนไหว เปราะบาง และอ่อนแอ เพราะความหวั่นกลัวในโชคชะตาของตัวท่าน ในคราวนั้นท่านก็เหมือนกับเด็ก ยังอ่อนเยาว์ บริสุทธ์ ไม่รู้เดียงสา แม้เรื่องเพียงเล็กน้อยก็ทำให้ท่านหวาดหวั่น ตกใจได้ ด้วยธรรมชาติของท่านที่ชอบเล่นสนุกสนานเหมือนกับทารก ท่านคุ้นชิน ที่จะเตร็ดเตร่ เที่ยวเล่นไปอย่างไร้จุดหมาย เมื่อถึงคราที่ท่านจะหัดนั่งและคลาน เตะตะเตไปด้วยแขนและขาทั้งสี่ด้วยตนเอง ท่านก็ล้มคว่ำคะมำหงาย และ

^๑ “Chulakantamangala” Captain Gerini - ต้นฉบับ

เมื่อท่านเจริญวัยขึ้นจนก้าวเดินได้อย่างมั่นคงแล้ว ก็เริ่มวิ่งเล่นซุกซนไปทั่วห้อง ขานระเบียง ไม้กระดานพาดขึ้นเรือจ้างหรือเรือแพ บางครั้งท่านก็พลัดตก แม่น้ำลำคลองหรือสระ ลงไปในท่ามกลางวัชพืชลอยน้ำ สร้างความตกใจอย่างที่สุด ให้แก่ผู้ที่รักและห่วงใยในตัวท่านยิ่งกว่าสิ่งใด ขวัญผู้อ่อนโยนเออย เชิญมาสถิต อยู่ประจำร่างกายที่พำนักของท่าน อย่ารีรอทำให้พิธีมงคลนี้ล่าช้าอยู่เลย บัดนี้ ตัวท่านได้เจริญวัยเต็มที่แล้วและนำมาซึ่งความชื่นชมยินดีแก่ทุกคน”

“ขอให้ทุกอณูขวัญที่ปลัดกระจัดกระจาย ตกอยู่ตามแผ่นดินแผ่นดินน้ำ จงมารวมกันแล้วกลับมาสถิตถาวรในเด็กน้อยผู้น่ารักนี้ ขออณูขวัญทั้งหลาย จงเร่งมายังสถานที่ประกอบพิธีมงคลนี้และมาชมเครื่องเช่นสังเวทย์อันดีเลิศ ที่จัดเตรียมไว้สำหรับท่านในโรงแห่งนี้เถิด”

ผ้าทอลายดินเงินดินทองที่คลุมบายศรีอยู่ถูกดึงออกแล้วม้วนเป็นมัดแน่น ก่อนส่งต่อให้เด็กผู้ซึ่งได้รับการกำชับว่าให้กำผ้าแนบไว้ที่หน้าอก เพื่อไม่ให้ “ขวัญ” หลุดหนีไปได้ ทุกคนลุกขึ้นยืนโดยยังคงล้อมวงรอบเด็ก ใต้ศักดิ์สิทธิ์ ตรงกลางวงได้ถูกจุดขึ้น จากนั้นพราหมณ์หยิบแว่นเวียนเทียนสามอัน แต่ละอัน มีเทียนปักอยู่สามเล่ม นำไปจุดไฟกลางวง แล้วพราหมณ์ก็ประนมมือประคบ แว่นเวียนเทียนพร้อมกับยกเทียนทั้งเก้าเล่มขึ้นเหนือศีรษะและวาดเป็นวงกลม ไปในอากาศ เสร็จแล้วก็ใช้หลังมือขวาค่อย ๆ โบกคว้นเทียนไปยังใบหน้าของเด็ก จากนั้นแต่ละคนที่ล้อมวงอยู่ก็ผลัดกันทำกิริยาอย่างเดียวกัน เมื่อคนสุดท้าย กระทำเสร็จแล้ว พราหมณ์ผู้ทำพิธีก็หยิบใบพลูหนึ่งใบออกจากบายศรี การเวียนกันพัดโบกเทียนไฟดำเนินต่อไปจนครบรอบครั้งที่สองและครั้งที่สาม และเมื่อเวียนเสร็จแต่ละรอบใบพลูหนึ่งใบก็จะถูกหยิบออกจากบายศรี ในคราวที่การพัดโบกเทียนไฟรอบที่สามจบลง พราหมณ์ก็วางแว่นเวียนเทียนไว้ในที่เดิม แล้วนำแป้งกระแจะเจิมที่ทำจากน้ำมันหอมผสมสารอื่น ๆ ที่จัดวาง อยู่บนชั้นต่าง ๆ ของบายศรีป้ายลงบนใบพลูสามใบ จากนั้นพราหมณ์ก็ดับเทียน ทั้งเก้าเล่มโดยจับใบพลูที่ป้ายแป้งกระแจะเจิมแล้วบีบกับไส้เทียน แล้วก็หยิบแว่นเวียนเทียนทั้งหมดขึ้นมาจุดไฟใหม่ ดับไฟอีกครั้งแล้วก็เป่าคว้นเทียนไปยัง

ใบหน้าของเด็ก พรหมณ์ประกอบขึ้นตอนศักดิ์สิทธิ์นี้ซ้ำอีกสองครั้ง และในที่สุดเขาก็วางแว่นเวียนเทียนทั้งหมดลงในที่เดิม จากนั้นพรหมณ์จุ่มนิ้วหนึ่งลงบนใบพลูที่สีกปรกกับแป้งกระแจะเจิม แล้ววาดเป็นรูปขดม้วน^๑ บนหน้าผากระหว่างคิ้วของเด็ก ต่อมาพรหมณ์ใช้ช้อนคันเล็กตักน้ำกะทิจากลูกมะพร้าวแล้วยื่นช้อนเข้าไปในแต่ละชั้นของบายศรี ประหนึ่งว่าได้ตักเอาส่วนหนึ่งจากเครื่องเช่นขวัญแต่ละอย่างที่ว่าอยู่บนชั้นนั้น เมื่อเด็กดื่มกินน้ำกะทินั้นจึงเท่ากับว่าได้ชิมช้ออาหารของ “ขวัญ” และนำขวัญมาสถิตในร่างกายโดยถาวร นอกจากนี้เด็กจะผูกด้ายสายสิญจน์ที่ข้อมือเพื่อป้องกันวิญญาณร้ายจากนรกผู้มีหน้าที่ยั่วยวนให้ “ขวัญ” ละทิ้งบ้านของตนไป และเด็กจะต้องเข้านอนโดยถอดผ้าทอลายดินเงินดินทองที่ใช้คลุมบายศรีเป็นเวลาสามคืน เมื่อผ่านไปแล้วสามวันและไม่มีเหตุร้ายอะไรเกิดขึ้นกับเด็ก ก็มั่นใจได้ว่าสวัสดิภาพในอนาคตของเด็กได้บังเกิดขึ้นแล้วอย่างแน่นอน

บัดนี้ก็เหลือเพียงการกำจัดเส้นผมที่โกนจากศีรษะเมื่อตอนที่โกนจุกออก กระจุกเส้นผมสั้นจะถูกนำไปใส่ไว้ในกระถงใบตองใบเล็กแล้วนำไปลอยในคลองหรือแม่น้ำที่ไกลที่สุดในช่วงน้ำลง กระถงใส่เส้นผมนี้จะลอยจากไปพร้อมกับอุปนิสัยเก่าอันเป็นโทษหรือไม่ดีของเจ้าของเส้นผม ส่วนปอยผมยาวนั้นจะเก็บรักษาไว้จนกว่าเด็กจะเดินทางไปแสวงบุญนมัสการรอยพระพุทธรูปบนเขาพระบาท^๒อันศักดิ์สิทธิ์ โดยจะนำปอยผมนี้ถวายพระสงฆ์ซึ่งท่านจะรวบรวมไปทำแปรงสำหรับปัดทำความสะอาดรอยพระพุทธรูป แต่ในความเป็นจริงแล้วแต่ละปีมีผู้ถวายเส้นผมเป็นจำนวนมากจนนำมาใช้ไม่หมด ดังนั้นพระสงฆ์จะรอจนกว่าผู้แสวงบุญเดินทางกลับกันหมดแล้วจึงค่อยนำเส้นผมส่วนเกินไปเผาไฟ

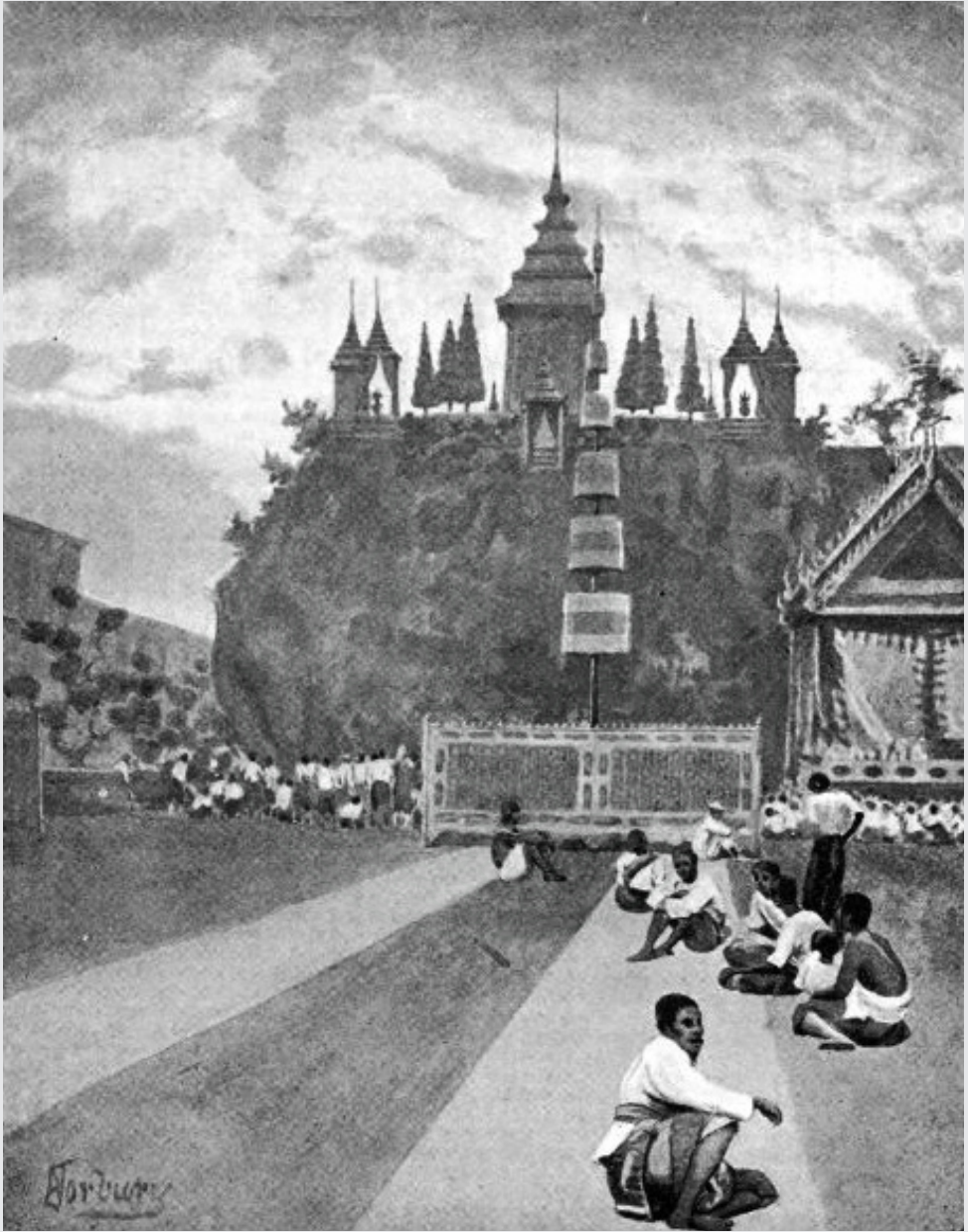
^๑ เข้าใจว่าน่าจะเป็นรูปปอดนาโลม - สวป.

^๒ เขาพระพุทธรูป ปัจจุบันอยู่ในตำบลขุนโขลน อำเภอพระพุทธรูป จังหวัดสระบุรี - สวป.

พิธีโกนจุกนี้มีความสำคัญอย่างมากต่อบุคคลคนหนึ่ง ถึงขนาดที่หากผู้ใดไม่ได้เข้าทำพิธีโกนจุกแล้ว บุคคลผู้โชคร้ายนั้นก็เชื่อว่าจะชีวิตตนต้องตกอยู่ใต้อิทธิพลของสิ่งชั่วร้ายไปจนตลอดชีวิต และพร้อมจะกล่าวโทษว่าความวิบัตินานาในชีวิตหลังจากนั้นล้วนเกิดจากการที่ไม่ได้ทำพิธีโกนจุก ซึ่งถือว่าเป็นเรื่องร้ายแรงมาก แม้กระนั้นก็ยังมียุคนอีกมากที่ไม่มีทรัพย์ ทั้งไม่มีเพื่อนหรือญาติที่พอจะหยิบยืมเงินทองกันได้ และหากไม่ได้รับความช่วยเหลือจากรัฐบาลแล้ว ลูกหลานผู้โชคร้ายของพวกเขาก็คงไม่มีโอกาสที่จะได้รับความเป็นสิริมงคลผ่านพิธีฉลองการโกนจุก รัฐบาลจะจัดพิธีโกนจุกสาธารณะซึ่งน่าประทับใจน้อยกว่าและมีค่าใช้จ่ายถูกกว่าพิธีโกนจุกส่วนตัว ซึ่งในพิธีโกนจุกสาธารณะนี้ เด็ก ๆ ที่ยากจนเกินกว่าที่จะจัดพิธีเองที่บ้านก็มาขอรับการโกนจุกจากพรหมณ์ได้โดยไม่มีค่าใช้จ่ายใด ๆ และเด็กแต่ละคนจะได้รับแจกเหรียญเงินขนาดเล็กมูลค่าประมาณสองเพนนี กิจกรรมสาธารณะนี้จะจัดขึ้นทันทีหลังจบ “เทศกาลไล่ชิงช้า^๑” ซึ่งในแต่ละปี ผู้คนราวสามร้อยหรือสี่ร้อยคนจะใช้โอกาสนี้นำลูกหลานมาทำพิธีโกนจุก

สำหรับพระโอรสและพระธิดาในพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ พระราชพิธีโสกันต์จะมีความสง่างามมากกว่า โดยรายละเอียดสำคัญในพระราชพิธีจะคล้ายกับพิธีโกนจุกของสามัญชน แต่มีการดัดแปลงหลายอย่างเพื่อขบเน้นให้เห็นถึงความสำคัญอย่างพิเศษของพระราชพิธีสำหรับพระราชวงศ์ ในพระราชพิธีโสกันต์ เจ้านายองค์น้อย ๆ ที่รับการโกนจุกแล้ว จะไม่สร่งน้ำบนเบญจามีเพดานดาด แต่ ฦ ลานเบื้องหน้าพระบรมมหาราชวังจะมีการก่อเนินเขาขึ้น เลียนแบบเขาไกรลาสซึ่งเป็นสถานที่สถิตของพระศิวะ เนินเขาจำลองนี้มีโครงสร้างด้านในกลวง สร้างโดยใช้ไม้ไผ่สานรองรับด้วยเสาค้ำและคลุมทับโครงไม้ด้วยแผ่นโลหะบางแวววาว บนยอดเขาจำลองนี้ได้ตั้งพลับพลาองค์ประธาน ปิดทองอย่างสวยงามและประดับตกแต่งอย่าง

^๑ ดูปทที่สิบ - ต้นฉบับ

เขาไกรลาส สร้างขึ้นสำหรับพระราชพิธีโสกันต์
สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมารแห่งสยาม

ประณีต มีการติดม่านและผ้าทอด้วยทองคำ นอกจากนี้ยังมีการตั้งรั้วราชวัติอันมีรูปแบบเฉพาะล้อมรอบพลับพลาองค์นี้ รั้วราชวัติมีโครงสร้างแบบโปร่งเจาะช่องเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน แต่ละช่องจะแขวนรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูนทำเป็นรูปทรงหัวใจอันเล็ก ๆ ปิดทอง มีฉัตรเจ็ดชั้นตั้งเป็นระยะทุกสองหรือสามหลา และยังมีพลับพลาอีกสี่องค์ที่ประดับตกแต่งอย่างหรูหราตั้งอยู่ที่มุมของยอดเขามุมละองค์ ที่ด้านหนึ่งมีการก่อคูหาจำลองสำหรับเป็นที่สรงน้ำ บริเวณผนังของคูหามีการติดรูปจำลองหัวสัตว์ อาทิ ม้า ช้าง สิงห์ และโค ชும்ทางเข้าทำเป็นรูปงูแผ่พังพาน รูปจำลองหัวสัตว์เหล่านี้ต่อกับท่อน้ำและจัดเรียงในลักษณะที่ธารน้ำห่าสายจากปากสัตว์จะไหลรวมมาลงตรงจุดกลางซึ่งเจ้านายพระองค์น้อยประทับสรง ผนังคูหาทำเป็นทะเลสาบจำลองมีการจัดวางรูปสัตว์จำลองทำด้วยทองคำ เช่น แมลงปีกแข็ง ปลา และสัตว์น้ำอื่น ๆ ปิดท้ายด้วยการประดับไม้ดอกหายากและต้นเฟิร์นภายในบริเวณคูหา มีทางเดินแคบ ๆ นำไปสู่พลับพลาสำหรับเจ้าชายและเจ้าหญิงผู้เยาว์วัยผลัดพระภุษาเมื่อเสร็จพิธี บนพื้นดินมีรูปช้างสี่เชือกทำจากโครมไร้ระแนงและปูนปลาสเตอร์ปิดด้วยแผ่นโลหะบางหลากสีสน แต่ละเชือกหันหน้าไปยังทิศทั้งสี่ตามเข็มนาฬิกาทั่วบริเวณเนินเขามีการตั้งของเล่นกลไก รูปหล่อปูนปลาสเตอร์ ดอกไม้ทำจากขี้ผึ้ง พรรณไม้ดอกไม้ประดับ และรูปจำลองของสัตว์จำนวนมากมาย เจ้านายองค์น้อยผู้ทำพิธีโสกันต์จะเสด็จไปในขบวนแห่รอบพระบรมมหาราชวังทุกวัน โดยในขบวนแห่ประกอบด้วยนักบวช ทหารหญิง^๑ ทหาร และข้าราชการบริพาร

ไม่มีพิธีใดในชีวิตของชาวสยามที่จะได้มีการเฉลิมฉลองอย่างใหญ่โตหรูหราอลังการเท่ากับพิธีโกนจุกแล้ว บางทีอาจจะมียกเว้นแค่พิธีศพเท่านั้น

^๑ เข้าใจว่าจะน่าจะหมายถึงทหารจิงโจ้ที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้หัดขึ้นจากโซลน เดิมเรียกว่าทหารหญิง ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเรียกว่าจิงโจ้ นอกจากนี้ที่ทหารจิงโจ้ได้ถูกกล่าวถึงในโคลงดั้นโสกันต์ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวด้วย - สวป.

บทที่ ๕

การเกี้ยวพาราสีและการแต่งงาน

แม้ว่าจะยังไม่มี การแต่งงานตามมาในทันทีหลังจากเสร็จพิธีโกนจุก แต่เมื่อผ่านพิธีโกนจุกแล้วทั้งเด็กชายและเด็กหญิงจะมีสิทธิสมรสได้ตามกฎหมาย เด็กผู้หญิงจะเข้าพิธีแต่งงานเมื่ออายุประมาณสิบสี่ปี แต่สำหรับฝ่ายชายจะชะลอการก้าวเข้าสู่ชีวิตสมรสออกไปจนกว่าจะอายุประมาณยี่สิบปี เด็กผู้หญิงทุกคนล้วนต้องแต่งงานไม่ช้าก็เร็ว ดังนั้นจึงไม่มีใครเป็นสาวแก่

การสมรสในสยามสามารถกระทำได้หลายวิธีเช่นเดียวกับในอังกฤษ คนสองคนอาจตกหลุมรักซึ่งกันและกันโดยที่พ่อแม่ของทั้งสองฝ่ายเห็นด้วยหรือทั้งคู่อาจหนีตามกันไปโดยที่พ่อแม่ไม่ยินยอม หรือฝ่ายหญิงอาจถูกซื้อตัวมาโดยที่ทั้งสองฝ่ายต่างไม่ได้มีความรักแก่กันเลยก็ได้ แต่กระบวนการวิธีที่ใช้เพื่อให้ได้ครอบครองความสุขของมนุษย์อันเป็นสิ่งพึงปรารถนาที่สุดนี้จะมี ความแตกต่างอยู่บ้างระหว่างชาวตะวันออกกับชาวตะวันตก หากชาวสยามปรารถนาจะเข้าพิธีวิวาห์ปกตินั้นแล้วไซ้ เขาจะต้องเตรียมปฏิบัติตามแบบแผนธรรมเนียมมากมายและต้องพบกับปัญหาหากที่เดียว หากชายหนุ่มพยายามพุดคุยสื่อสารกับหญิงที่ตนสนใจโดยหนทางใดก็ตามที่ไม่ใช่วิธีที่ได้รับการยอมรับ หากถูกจับได้ ชายผู้นั้นก็จะถูกสงสัยว่ามีจุดประสงค์ไม่ดีและมีแนวโน้มที่จะถูกต่อว่าประณามจากญาติพี่น้องเพศชายของฝ่ายหญิง

สำหรับชายหนุ่มชาวสยามผู้ร่อนเร่รอนกระวนกระวายที่จะสละโสदनั้น ประการแรกเขาจะต้องเลือกหญิงสาวโสदनที่ตนรู้จักคุ้นเคยที่ต้องการร่วมชีวิตด้วย

หากเขาเชื่อถือและทำตามคำแนะนำที่มีในตำราของชาวสยาม เขาจะต้องพิจารณาลักษณะนิสัยซึ่งเป็นทีเลื่องลือของหญิงที่เขาต้องการได้มาเป็นภรรยา แล้วดูว่าเธอมีลักษณะใดที่ตรงกับภรรยาหนึ่งในเจ็ดประเภท แม้ว่าในข้อสังเกตของปราชญ์ผู้ได้จัดหญิงทั้งเจ็ดประเภทที่จะมาเป็นคู่ของชายจะไม่มีสิ่งใดโดดเด่นนัก แต่เพราะว่าการจัดประเภทของเขาได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับสถานะอำนาจ และอุปนิสัยของหญิงชาวสยามได้อย่างมาก จึงคัดลอกทั้งหมดมาแสดงไว้ดังนี้

๑. ภริยาบางคนเปรียบเหมือนน้องสาวของสามี พวกเขาเฝ้าคอยรอยยิ้มพอใจจากสามีอันถือเป็นรางวัลตอบแทนการคิดตระเตรียมดูแลสามีด้วยความรักและความเอาใจใส่ของพวกเขา พวกเขาเฝ้าระวังในตัวสามีและรู้สึกอ่อนโยนต่อเขา หากฝ่ายหญิงภริยารู้ถึงความชอบ ความปรารถนาของสามี ผู้ซึ่งพวกเขาใส่ใจต่อความสุขของเขา พวกเขาจะอุทิศตนด้วยความระมัดระวังเอาใจใส่และด้วยความเพียรพยายามเพื่อให้บรรลุตามปรารถนาของสามี อารมณ์โกรธหุนหันของพวกเขาจะถูกควบคุมไว้ไม่ให้ปรากฏ ด้วยเกรงว่าวาจาอันเจือด้วยโทสะจะทำลายความปรองดองในชีวิตคู่

๒. ภริยาบางคนเปรียบเหมือนพี่สาวของสามี พวกเขาขยันหมั่นเฝ้าระวังรายจ่ายและรายรับของสามีเพื่อป้องกันเหตุเสื่อมเสียชื่อเสียงทั้งปวง พวกเขาคอยดูแลจัดเตรียมเสื้อผ้าเครื่องแต่งกายของสามีให้พร้อมสำหรับทุกโอกาส และพวกเขายังเพียรปกป้องมิให้เกียรติของวงศ์ตระกูลเสื่อมเสียเป็นที่โจษขานไปทั่ว หากสามีเรียกร้องต้องการสิ่งใด พวกเขาจะไม่หึงกลัวกลุ่มและไม่ต่อว่าดูต่ำ แต่จะรอคอยอย่างใจเย็นจนกว่าจะถึงเวลาอันเหมาะสมที่เธอจะสามารถปรับเปลี่ยนจิตใจของสามีและชักจูงให้เขามุ่งประพฤติตนเยี่ยงบุรุษผู้กล้าและเที่ยงธรรม

๓. ภริยาบางคนเปรียบเหมือนมารดาของสามี พวกเขาคอยแสวงหาสิ่งดีงามอันจะนำความโสมนัสมาสู่บุรุษผู้เป็นคู่ชีวิต พวกเขาปรารถนาให้สามี

เป็นเลิศในทุกด้านและพร้อมเสียสละทุกสิ่งเพื่อให้บรรลุซึ่งความปรารถนานั้น เมื่อใดที่พวกเขาเจอโศกเศร้าหรือกังวลใจก็จะอำพรางมิให้สามีผู้เป็นที่รักสังเกตเห็น ความคิดคำนึงของพวกเขาเวียนอยู่กับตัวสามี การสนทนาและการกระทำของพวกเขาล้วนแสดงออกเพื่อเป็นแบบอย่างเพื่อให้สามีเห็นคุณค่าและทำตาม หากสามีล้มป่วย พวกเขา ก็จะเฝ้าปรนนิบัติดูแลด้วยความอดทนเอาใจใส่ อย่างไม่ลดละ

๔. ภริยาบางคนเปรียบเหมือนเพื่อนของสามี พวกเขาต้องการยื่นเคียงข้างอย่างเท่าเทียมกับเขา หากสามีมีอุปนิสัยเสียอย่างไรพวกเขาก็ซึมซับข้อผิดพลาดเหล่านั้นไว้ในตัวของพวกเขาด้วย แม้มีเรื่องยุ่งๆแต่เพียงเล็กน้อยพวกเขาก็พร้อมทะเลาะโต้เถียงกับสามี พวกเขาได้ตอบสนองคำแนะนำของสามี ด้วยการวิพากษ์วิจารณ์จับผิดจนเลยเถิด นอกจากนี้พวกเขายังคอยเฝ้าระวังไม่ให้สิ่งที่พวกเขามองว่าเป็นสิทธิของตนถูกละเมิด และหากสามีต้องการให้พวกเขาช่วยเหลือในกิจใด ๆ เขาจะต้องเข้าหาพวกเขาด้วยกิริยาอ่อนน้อมยอมตาม เพราะหาไม่แล้วก็จะถูกปฏิเสธโดยทันควันและเด็ดขาด

๕. ภริยาบางคนต้องการปกครองควบคุมสามี กิริยาและวาจาของพวกเขาเป็นไปในลักษณะของผู้มีอำนาจเหนือกว่า พวกเขากระทำต่อสามีราวกับเขาเป็นข้าทาส ทั้งดุด่า ออกคำสั่ง และห้ามปรามขัดขวางด้วยกิริยาหยาบกระด้างไม่เหมาะสม สามีของหญิงประเภทนี้นับเป็นชายจำพวกที่อ่อนแอ น่าสมเพชนัก

๖. ภริยาบางคนเปรียบเหมือนโจร พวกเขาแต่งงานเพียงเพราะต้องการครอบครองข้าทาสและควบคุมกระเป๋าเงิน หากมีเงินอยู่ในกระเป๋าพวกเขาจะไม่มีวันพอใจจนกว่าเงินนั้นจะตกอยู่ในกำมือของพวกเขาเอง ภริยาจำพวกนี้มักเล่นการพนันและเสี่ยงโชคกับหวย หรือซื้อสิ่งของไร้ประโยชน์ พวกเขาไม่สนใจว่าเงินมาจากไหนและใครเป็นคนทำงานหนักเพื่อให้ได้มา ตราบเท่าที่เธอยังได้สนองความฟุ้งเฟ้อของตนและรสนิยมอันนำไปสู่ความพินาศล่มจม

๗. ภริยาบางคนเปรียบเหมือนฆาตกรและมีจิตเคียดแค้นชิงชัง ด้วยจิตใจที่มุ่งร้ายและจ้องจับผิด ทำให้พวกเธอไม่มีวันที่จะชื่นชมยินดีในบ้าน และครอบครัวของตนเองและมักแสวงหาความสงสารเห็นใจจากคนนอกเสมอ พวกเธอเอาความลับไปบอกให้ชายอื่นรู้และใช้ความอึดอัดคับข้องใจในครอบครัว มาเป็นเครื่องปกปิดมลทินและข้ออ้างในการกระทำผิดอย่างร้ายแรงของพวกเธอ

ไม่มีชายหนุ่มคนใดจะเคยคิดว่าคนรักของตนจัดอยู่ในประเภทใดของหญิงที่ไม่พึงปรารถนา เขานึกแต่เพียงว่าเธอสมบูรณ์พร้อมในทุกด้านแล้ว จึงได้ขอเธอแต่งงาน ไม่สำคัญว่าหญิงสาวจะคิดอย่างไรต่อเจตนาของเขาที่มีต่อเธอ เพราะฝ่ายผู้ที่จะเป็นเจ้าบ่าวนั้นไม่เคยขอความเห็นจากเธอ และหากว่าเขาต้องการความรักตอบจากเธอก็สามารถทำได้โดยซื้อยาเสน่ห์จากหมอตุหรือหมอเถื่อน ซึ่งยาเสน่ห์นั้นหากหญิงสาวได้รับประทานแล้วก็จะปลุกเร้าให้เกิดความปรารถนายิ่งยวดที่จะมาเป็นภรรยาของเขา ชายหนุ่มไม่กล้าฝ่าฝืนธรรมเนียมปฏิบัติประจำชาติด้วยการไปขอเธอแต่งงานจากพ่อแม่ของหญิงสาวด้วยตนเอง แต่เขาจะเปิดเผยเรื่องความรักที่มีต่อหญิงสาวให้เพื่อนฝูงและผู้ใหญ่ในครอบครัวของเขาทราบ จากนั้นพวกเขาจะเลือกหญิงสูงวัยคนหนึ่งที่อยู่จักคุ้นเคยและเป็นพี่เลี้ยงของพ่อแม่ของหญิงสาว หญิงผู้นี้จะไปเยี่ยมที่บ้านของหญิงสาว และในระหว่างที่กำลังจีบหาเธอก็จะเอ่ยเป็นนัยอย่างนุ่มนวลถึงจุดประสงค์ที่เธอเดินทางมาเยี่ยม และเป็นกรกล่าวบอกใบ้ที่กระทำอย่างมีศิลปะซึ่งกว่าจะสมบูรณ์แบบได้ก็ต้องใช้เวลาฝึกฝนมายาวนานผ่านภารกิจคล้าย ๆ กันนี้มากมาย แม่ของหญิงสาวก็จะตอบออกไปด้วยคำพูดที่คลุมเครืออย่างมากและด้วยน้ำเสียงเรียบเฉยซึ่งอย่างไรก็ดี ผู้เป็นแม่สี่จะฟังออกอย่างง่ายดายว่าเห็นด้วยหรือไม่ ทั้งสองฝ่ายต่างก็ไม่ได้กล่าวถ้อยคำที่แสดงถึงการตกลงตัดสินใจแต่อย่างใด แต่เมื่อหญิงสูงวัยกลับมา ก็จะแจ้งข่าวความคืบหน้าในการสู่ขอ หากมีสัญญาณบ่งชี้ว่าฝ่ายหญิงเห็นชอบ พ่อแม่ของชายหนุ่มก็จะเลือกเพื่อน ๆ ชายหญิงผู้มีอาวุโสจำนวนหนึ่งซึ่งเป็นที่นับถือและ

สนิทคุ้นเคยกับครอบครัวทั้งสองฝ่าย แล้วนัดเชิญเพื่อน ๆ ที่เลือกไว้ให้นั้นให้มาที่บ้านของฝ่ายชาย จากนั้นพวกเขาก็จะสนทนากันอย่างยืดเยื้อยาวนาน เรื่องการจับคู่และร่วมกันตัดสินใจว่าควรจะเดินหน้าเจรจาท่องร้องกับอีกฝ่ายหรือไม่ เมื่อตกลงแน่ชัดเรื่องการจับคู่แล้ว พวกเขาก็จะเลือกวันมงคลและคณะผู้อาวุโสก็จะพากันยกโขยงไปที่บ้านของพ่อแม่หญิงสาว

ครอบครัวของหญิงสาวเข้าใจในทันทีถึงจุดประสงค์ของการเยี่ยมเยียนครั้งนี้ และต้อนรับผู้มาเยือนด้วยมารยาทอันดียิ่ง มีการเตรียมน้ำชา หมากพลู และยาเส้นไว้ให้แขก เมื่อแขกดื่มชาและเคี้ยวหมากกันพอสมควรแล้ว เหล่าผู้อาวุโสก็เอ่ยถึงภารกิจของตนที่มาในวันนี้ พวกเขาพูดด้วยความเคารพต่อพ่อแม่หญิงสาวและใช้สรรพนามที่ถูกต้องเหมาะสมตามลำดับความสัมพันธ์ที่พวกเขามีต่อกันโดยไม่มีผิดพลาด เพราะปัญหาแม้เพียงเล็กน้อยระหว่างการเจรจาท่องร้องอันละเอียดอ่อนอย่างยิ่งนี้ ก็อาจส่งผลให้การเจรจาล้มเหลวได้ บทสนทนาที่ตามมานั้นมีลักษณะเป็นทางการและผ่านการไตร่ตรองอย่างรอบคอบ แขกผู้มาเยือนคนหนึ่งจะเอ่ยขึ้นว่า “พ่อแม่ของนาย...ได้สืบมาแล้วว่าวันนี้เป็นวันดีวันมงคล จึงได้มอบหมายให้พวกเราเข้ามาสนทนาหารือกับท่านเรื่องลูกชายของพวกเราที่ขณะนี้ยังไม่มีภรรยา พ่อแม่ของพ่อหนุ่มคนนี้ได้ถามลูกว่ามีหญิงใดที่ประสงค์จะขอมาเป็นภรรยาหรือไม่ หญิงที่เขาจะวางใจฝากฝังให้คอยดูแลยามเจ็บไข้และจัดการพิธีศพให้เมื่อเขาตายลง และพ่อหนุ่มนี้ก็ได้ตอบกลับมาว่าหญิงเดียวที่เขาคำนึงถึงก็คือลูกสาวของท่าน ผู้มีนามว่า... ดังนั้นเราทั้งหลายจึงมาเยี่ยมพวของท่านผู้เป็นพ่อแม่ที่น่านับถือของสาวน้อยนางนี้ เพื่อที่เราจะได้หารือเรื่องสู่ขอลูกสาวของท่าน พวกท่านคิดเห็นอย่างไรเล่า”

จากนั้นพ่อแม่ของฝ่ายหญิงก็จะตอบกลับไปในงานองนี้ “ลูกสาวของเรานั้นเป็นดั่งแก้วตาดวงใจของเรา ส่วนชายหนุ่มนั้นเล่าก็เป็นที่รักใคร่อย่างยิ่งของพ่อแม่ของเขา แต่เรามีภษิตโบราณว่า ‘ช้า ๆ ได้พร้าเล่มงาม การชะลอกิจกรรมการงานใดให้เนิ่นช้าออกไปมักส่งผลดี’ ฉะนั้นเราจะขอปรึกษากับญาติ

ของเราก่อนเพื่อรับฟังคำแนะนำและความเห็นของพวกเขา ขอให้พวกท่านค่อยกลับมาอีกในโอกาสหน้าเถิด”

บ่อยครั้งที่หญิงสาวสวยน่ารักมักมีชายหนุ่มที่รู้จักกันมาตกลุมรักและสว่ขอมากกว่าหนึ่งคน ทำให้จำเป็นต้องเลือกคนใดคนหนึ่ง แต่สาวงามกลับไม่มีสิทธิ์มีเสียงใด ๆ ในเรื่องอันสำคัญยิ่งที่เกี่ยวพันอย่างลึกซึ้งต่อสวัสดิภาพในอนาคตของเธอ พ่อแม่ซึ่งจะพิจารณาอย่างเหมาะสมถึงผลประโยชน์ของทุกคนที่เกี่ยวข้องจะเป็นผู้ตัดสินใจให้เธอหลังการไตร่ตรองอันถ่วงถึ้งและยาวนาน

เหล่าพ่อสื่อแม่ชักจะคอยเป็นระยะเวลาตามที่ตนเห็นสมควร แล้วในวันอันเป็นมงคลพวกเขาก็จะกลับมาเยี่ยมหญิงสาวอีกครั้ง ในครั้งนี้พ่อแม่ของหญิงสาวจะตัดสินใจแล้ว หากพวกเขาโน้มเอียงไปทางเห็นชอบกับการจับคู่ครั้งนี้ ก็จะตอบผู้มาเยือนว่า “เราได้ปรึกษากับญาติทั้งหลายแล้ว และพวกเขามีความเห็นเป็นเอกฉันท์ว่าหากชายหนุ่มผู้ที่มีความรักต่อลูกสาวของเราด้วยใจจริง และหากเขาเชื่อมั่นอย่างไม่ลังเลว่าลูกสาวของเรานั้นเหมาะสมแล้วที่จะเป็นคนคอยดูแลเขาในยามเจ็บป่วยและจัดการงานศพให้หลังจากที่เขาตาย เช่นนั้นเราก็จะไม่ขัดความประสงค์ของเขาอีก แต่อายุและวันเกิดของทั้งคู่ นั้นสมพงศ์กันหรือไม่”

การจะตอบคำถามนี้ต้องใช้ระยะเวลาอีกพอสมควร ชาวสยามมีวงจรมะเร็ง มะเร็ง มะเร็ง เรียกชื่อแต่ละปีตามชื่อสัตว์ อาทิ ชวด ฉลู ขาล เกาะ มะโรง มะเส็ง มะเมีย มะแม วอก ระกา จอ และกุน มีความเชื่อในเรื่องเหนือธรรมชาติที่แพร่หลายในหมู่ชาวสยามว่า บุคคลที่มีปีเกิดในบางปีนั้นไม่ควรจะมาแต่งงานกัน เพราะการร่วมชีวิตกันระหว่างคนทั้งคู่จะนำไปสู่ความขัดแย้งกันอย่างไม่รู้จบ เช่น บุคคลที่เกิดในปีจอจะใช้ชีวิตโดยขัดแย้งไปตลอดกับบุคคลที่เกิดในปีชวด ในการพิจารณาเรื่องการแต่งงานระหว่างคนสองคน เรื่องปีเกิดจึงเป็นคำถามสำคัญที่จะต้องนำไปปรึกษากับหมอดูผู้ซึ่งพร้อมที่จะให้ความช่วยเหลือและ

หุดาไว้ในการดูดวงอยู่แล้ว เพียงจ่ายค่าครูเล็กน้อย โดยทั่วไปแล้วหมอดูก็จะตอบว่าเงื่อนไขเวลาเกิดนั้น “ไม่เป็นปัญหาหรือเป็นอุปสรรคในการแต่งงานของคนทั้งสอง”

เมื่อจัดการกับเรื่องยุ่งยากนี้สำเร็จเป็นที่พอใจแล้ว คณะพ่อสื่อแม่ซั๊กก็จะมาหาที่บ้านฝ่ายหญิงอีกครั้งเพื่อแจ้งผลการปรึกษากับหมอดู “เมื่อวันเกิดของทั้งสองคนไม่เป็นอุปสรรคต่อการแต่งงานแล้ว เรื่องเงินทองที่จะมอบเป็นทุนทำมาหากินให้กับคู่บ่าวสาว รวมทั้งเงินสำหรับปลูกเรือนหอเล่า จะว่าอย่างไรกันดี”

ถึงตรงนี้ ต้องขออธิบายว่าคู่บ่าวสาวจะต้องมีบ้านหนึ่งหลังเป็นของตัวเอง หรือแสดงเจตจำนงที่จะปลูกบ้านขึ้นหลังหนึ่ง ส่วนใหญ่แล้วเรือนหอใหม่จะปลูกภายในบริเวณที่ดินของพ่อแม่เจ้าสาว ดังนั้นหากพ่อตามีลูกสาวหลายคน และมีที่ดินในครอบครองมากก็อาจจะตั้งหมู่บ้านย่อม ๆ ที่เต็มไปด้วยลูกหลานของตนได้เลย

พ่อแม่ของหญิงสาวก็จะตอบว่า “เราไม่ได้ร่ำรวยนัก คงไม่มีเงินทองมากมายสำหรับเป็นทุนทำกินหรือปลูกเรือนหอให้ลูกสาวและลูกเขยของเราหรอกแล้วฝั่งผู้ชายเล่า พอจะขอจากพ่อแม่ของเขาได้มากเท่าใด”

“เรื่องนั้น” เหล่าพ่อสื่อแม่ซั๊กตอบ “ขึ้นอยู่กับว่าพ่อแม่ของเจ้าสาวจะขอมาเท่าไร” แล้วผู้อาวุโสก็เสนอจำนวนเงินที่อีกฝ่ายจะให้ได้ มากน้อยขึ้นอยู่กับความร่ำรวยของทั้งสองฝ่าย เงินจำนวนมากจะลงไปกับสินสอดและค่าสร้างบ้าน นอกจากนี้ยังมีการกำหนดปริมาณอาหารที่คาดว่าเหล่าเพื่อน ๆ ของเจ้าบ่าวจะช่วยเหลือจัดหามาให้ในงานเลี้ยงแต่งงานด้วย ตามธรรมเนียมแล้วจะมีการพูดคุยเรื่องฝั่งบ้าน จำนวนห้อง และปริมาณเครื่องเรือนที่ต้องมีไปพร้อมกันด้วยเลย และเมื่อรายละเอียดทั้งหมดนี้ได้มีการตกลงเป็นที่เรียบร้อยแล้ว คณะพ่อสื่อแม่ซั๊กก็จะกลับมารายงานผลการเจรจาให้แก่ฝั่งเจ้าบ่าว

เมื่อพ่อแม่ของเจ้าบ่าวยอมรับเงินไซรายละเอียดเบื้องต้นของข้อตกลงนี้แล้ว หญิงสาวผู้โชคดียี่สิบก็จะได้รับแจ้งว่าเธอกำลังจะได้แต่งงาน ฝ่ายชายก็จะได้รับข่าวในทำนองเดียวกันว่าหญิงผู้เป็นที่หมายปองก็จะกลายเป็นของเขาในไม่ช้านี้แล้ว แต่ชายหนุ่มไม่ได้รับอนุญาตให้เข้าไปใกล้เธอหรือปล่อยให้มีการเกี่ยวพาราสักอัน อย่างไรก็ตาม ด้วยความปรารถนาที่จะไม่ให้คนทั้งคู่ต้องเกิดความกังวลหรือตื่นเต้นใด ๆ โดยไม่จำเป็น พ่อแม่ผู้มึนน้ำใจก็จะเป็นตัวกลางแลกเปลี่ยนของขวัญและข้อความให้คนทั้งคู่ ตลอดเวลานับแต่ที่เริ่มมีการเอ่ยปากสู่ขอจนกระทั่งถึงวันจัดพิธีแต่งงาน คู่หมั้นทั้งสองไม่ควรพบเจอกัน หนุ่มสาวไม่มีโอกาสได้ปล่อยตัวปล่อยใจแสดงออกถึงความรักแม้แต่น้อย ด้วยถือว่าการแสดงความรักนี้เป็นจุดอ่อนโดยเฉพาะของคนหนุ่มสาว ดังนั้นคนทั้งคู่จึงไม่ได้รับอนุญาตให้แสดงออกในลักษณะนี้ การจูบกันไม่ใช่เรื่องปกติในโอกาสใด ๆ และแม้เมื่อมีการจูบกันก็ดูแปลกประหลาดอย่างมาก เพราะเป็นลักษณะของการผลัดกันเอาจมูกไปแตะที่แก้มของอีกฝ่ายแล้วสุดดมเร็ว ๆ เหมือนการทักทายกัน ในช่วงเวลานี้แม่เจ้าสาวจะเฝ้าระแวดระวังลูกสาวของตนอย่างยิ่ง และถ้าชายหนุ่มเข้าหาหญิงคนรักของตนในทางใดก็ตาม แผนการเพื่อความสุขในอนาคตของเขาก็จะถึงกับล่มสลายเลยทีเดียว

การก่อสร้างเรือนหอหลังใหม่ดำเนินไปอย่างรวดเร็วเพราะลักษณะโครงสร้างของตัวเรือนอันบอบบางทำให้งานสำเร็จลงในเวลาอันสั้น มีการจัดเตรียมงานพิธีแต่งงานและส่งคำเชิญไปในหมู่ญาติและเพื่อนฝูง จำนวนเงินที่กล่าวถึงในข้อตกลงจะมอบให้แก่พ่อแม่ของเจ้าสาว เรียกเงินส่วนนี้ว่า “ค่านม” หมายถึง “ค่าน้ำนมของแม่” ที่เลี้ยงดูเจ้าสาวเมื่อครั้งยังเป็นทารกน้อย จากนั้นพ่อแม่ของทั้งสองฝ่ายจะแลกเปลี่ยนของขวัญให้แก่กัน และใครจะกำหนดวันจัดพิธีแต่งงาน

งานพิธีแต่งงานมีลักษณะของงานเลี้ยงสังสรรค์ ในวันแห่งความสุขนี้ จะมีการเตรียมขนมหวานและผลไม้แจกจ่ายให้กับแขก มีการเชิญวงดนตรีและ

นิมนต์พระสงฆ์มาในงาน ฝ่ายเจ้าบ่าวจะเดินนำหน้าขบวนไปสู่บ้านของเจ้าสาว พร้อมกับนำของขวัญสำหรับเจ้าสาวและพ่อแม่ของเจ้าสาวมาด้วย โดยมีกลุ่มเพื่อนสนิทและวงดนตรีเคียงข้าง ทุกคนแต่งตัวในชุดสีสันฉูดฉาดที่สุด ผูกขนในชุดสีส้ม สีเหลือง สีเหลืองส้ม สีฟ้า สีชมพู สีแดงสด และสีเขียวปะปนคละเคล้ากันไปในขบวน เมื่อเจ้าบ่าวมาถึงตัวบ้านแล้วก็จะไปยังเรือนหอใหม่ของตน ณ ที่นั่นจะมีเด็กผู้ชายถือถาดหมากพลูที่เจ้าสาวในอนาคตส่งมาให้ เมื่อเริ่มพิธีแต่งงานจะมีฉากกั้นระหว่างเจ้าบ่าวกับเจ้าสาวและเจ้าบ่าวจะยังไม่ได้รับอนุญาตให้มองหน้าเธอ หลังจากเลี้ยงอาหารแขกไประยะหนึ่งแล้ว ก็มีการนำเงินทองจากทั้งสองฝ่ายมาวางตรงพื้น มีการตรวจนับจำนวนเพื่อยืนยันยอดรวมว่าครบถ้วนถูกต้องหรือไม่ เมื่อทุกอย่างเรียบร้อยแล้ว ก็มีการโปรยข้าว น้ำมันหอม และดอกไม้ลงบนกองสินสอด จากนั้นพระสงฆ์เริ่มสวดมนต์ ฉากกั้นถูกนำออกไปและคู่บ่าวสาวนั่งคุกเข่ารับการรดน้ำมนต์ผู้ใหญ่คนสำคัญรดน้ำมนต์ลงบนศีรษะของเจ้าบ่าวก่อนแล้วค่อยรดที่ศีรษะของเจ้าสาว พร้อมกันนั้นก็ให้พรแก่ทั้งคู่ด้วย บ่อยครั้งที่ขั้นตอนการโค้งคารวะและรับน้ำมนต์จะงดเว้นไปและคู่บ่าวสาวจะถือว่าสมรสกันแล้วในทันทีที่มีการมอบเงินให้กัน ไม่มีการเซ็นชื่อจดทะเบียนสมรสและไม่มีการบันทึกหลักฐานการแต่งงานอย่างเป็นทางการ เจ้าสาวกลับออกไปเพื่อผลัดเสื้อผ้าที่เปียก แต่เจ้าบ่าวจะยังรออยู่จนกระทั่งเขาได้รับของขวัญจากเธอเป็นชุดเสื้อผ้าใหม่จึงค่อยเปลี่ยนใส่ชุดใหม่อย่างรวดเร็ว จากนั้นพระสงฆ์สวดมนต์อีกครั้งและแขกเหรื่อก็กลับไปกินเลี้ยงกันต่อจนถึงเวลาเย็น และเมื่อทุกคนได้เดินทางกลับบ้านของตนกันหมดแล้ว ก็เหลือเพียงเจ้าบ่าวผู้ซึ่งจำวงดนตรีขับกล่อมเพลงรักให้แก่เจ้าสาวจนล่องเลยไปถึงหลังเที่ยงคืน และแม้จนถึง ณ เวลานี้เจ้าบ่าวยังไม่ได้พูดคุยกับเจ้าสาวแต่อย่างใด

ในยามเช้าของวันต่อมา คณะสงฆ์และแขกเหรื่อก็ได้กลับมาอีกครั้ง และในระหว่างที่รอพระนั้น ทุกคนก็รับประทานอาหารอันมากมายอุดมสมบูรณ์กันไปพลาง ๆ หากว่าวันนี้เป็นวันดีวันมงคลตามศาสตร์แห่งโหร พิธีกรรม

พ่อค้าชาวจีน

ก็จะจบสิ้นลงในเวลาเย็นวันนี้ คู่สามีภรรยาสูงวัยคู่หนึ่งที่เป็นที่นับถือและเป็นเพื่อนสนิทคุ้นเคยกับเจ้าสาวและเป็นคู่ที่มีลูกหลานมากมาย จะเข้าไปในเรือนหอเพื่อเตรียมการต้อนรับหนุ่มสาวคู่แต่งงานหมาด ๆ เข้าเรือนหอ เจ้าบ่าวเดินตามเข้าไปโดยมีเพื่อน ๆ ถือคบไฟติดตามมาด้วย เวลาประมาณเก้าโมงเช้ากลุ่มผู้อาวุโสก็พาเจ้าสาวเข้ามาয়เรือนหอของสามี เมื่อมาถึงพวกเขาาก็เริ่มตีม้น้ำชาและเคี้ยวหมาก และไม่ลืมที่จะให้คำสั่งสอนแนะนำอันทรงปัญญาแต่ไม่สู้จำเป็นนักแก่คู่บ่าวสาวอยู่เป็นระยะ หากมีลางบอกเหตุอันน่าเคลือบแคลงเกิดขึ้น เจ้าสาวจะถูกพากลับไปยังบ้านเดิมอีกครั้ง เพราะเจ้าสาวจะไม่อาศัยร่วมชายคาเดียวกับเจ้าบ่าวเว้นแต่ในสภาวะอันเป็นมงคลที่สุดเท่านั้น และในที่สุดพิธีก็จบลง เหล่ามิตรสหายผู้ใจดีและเอื้อเฟื้อต่างลากลับบ้านเรือนของตน ปล่อยให้คู่แต่งงานใหม่ได้ทำความรู้จักคุ้นเคยกัน เป็นครั้งแรกที่พวกเขาจะได้ใช้เวลาอย่างมีความสุขร่วมกัน และไม่ต้องสงสัยเลยว่าไม่มีเพื่อนคนไหนที่จะยินดีลากลับไปเท่ากับเหล่าเจ้าของเสียงย่ำฝีเท้ากลุ่มสุดท้ายที่ลงจากบันไดไม้ไผ่มุ่งหน้าไกลออกไปสู่ความมืด

หลังจากผ่านไปสองสามวัน เจ้าบ่าวจะพาเจ้าสาวของตนกลับไปเยี่ยมบ้านพ่อแม่ของฝ่ายชาย ลูกสะใภ้จะเตรียมของขวัญติดไปด้วยจำนวนหนึ่ง เมื่อถึงเรือนของฝ่ายชาย เธอก็ก้มลงกราบกับพื้นต่อหน้าญาติกลุ่มใหม่ของเธอ ในไม่กีนาทีแม่สามีก็จะประคองเธอลุกขึ้นพร้อมกับสวมกอดและปฏิบัติต่อเธอด้วยความใส่ใจและให้เกียรติอย่างเหมาะสม ฝ่ายเจ้าสาวเองก็จะพาสามีกลับไปเยี่ยมพ่อแม่ของเธอเช่นกัน และมีการปฏิบัติตามธรรมเนียมมารยาทแบบเดียวกันนี้อีกครั้ง

ในทุกงานเลี้ยงฉลองสมรสจะต้องมีงานหรือขามโลหะสามใบใส่ของเรียงลำดับกันดังนี้ คือ ขนมเปียะ เนื้อสับปรุงเครื่องเข้มข้น และชุดหมากพลู ขามโลหะสามใบนี้แต่เดิมเรียกรวมกันว่า “ขันหมาก” และการจัดหาของสามสิ่งนี้เป็นธรรมเนียมที่ถือปฏิบัติกันโดยทั่วไปจนแม้แต่ตัวพิธีฉลองแต่งงานเองในปัจจุบันก็มักจะถูกเรียกขานด้วยชื่อเดียวกันนี้

การร่วมเป็นหุ้นส่วนกันจะเกิดขึ้นหลังจากที่ลูกคนแรกเกิด และคู่สามีภรรยาหนุ่มสาวก็จะเริ่มกิจการของตนเอง ซึ่งที่ผ่านมามาจนถึงช่วงเวลานี้พ่อแม่ของฝ่ายหญิงจะเป็นผู้ออกค่าใช้จ่ายในครอบครัวของทั้งคู่

กฎหมายสยามให้สิทธิแก่สามีในการลงโทษเพื่อส่งเสริมความประพฤติดีของตัวภรรยาได้บ้างเล็กน้อย ในกรณีที่สามีคิดว่าจำเป็น แต่เหตุการณ์เช่นนี้คงไม่เกิดบ่อยเพราะผู้หญิงชาวสยามนั้นมีอารมณดีเบิกบาน ทั้งยังมีความประพฤติสุภาพอ่อนโยนด้วย

พิธีฉลองแต่งงานดังที่ได้กล่าวมาข้างต้นนี้จะทำเฉพาะภรรยาคนแรกหรือภรรยาหลวงซึ่งถือว่าเป็นผู้ใหญ่ในบ้านที่ถูกต้องตามกฎหมายของสามีเสมอ ส่วนภรรยาคนอื่น ๆ นั้นเพียงแต่ซื้อมาเหมือนกับเป็นสินค้าอย่างหนึ่ง ไม่มีการทำพิธีการต่าง ๆ ยกเว้นขั้นตอนการวางสินสอดทองหมั้น การมีภรรยาหลายคนเป็นสิ่งที่ปฏิบัติกันโดยทั่วไปในหมู่ชนชั้นสูง แต่สำหรับผู้ยากจนไม่อาจ

ทำเช่นนั้นได้เนื่องจากผู้ชายจะต้องไม่มีภรรยามากเกินไปที่ตนเลี้ยงดูไหว ศาสนาพุทธ ยกย่องการประพาศิพรหมจรรย์อย่างมาก แต่แม้ว่าพระพุทธรองค์ จะทรงตีเทียบพฤติกรรมมากผู้มากเมีย ก็ไม่ได้ทรงห้ามการกระทำนี้โดยสิ้นเชิง พระองค์ไม่ทรงเห็นว่าจะสามารถห้ามพฤติกรรมดังกล่าวได้อย่างหมดจด และทรงยอมรับแม้กระทั่งว่าหากชายนั้นได้ภรรยาอย่างถูกต้อง พระองค์ ก็ไม่อาจกล่าวว่าการทำนั้นผิด อย่างไรก็ตามก็ทรงสรรเสริญการมีภรรยา เพียงคนเดียวอย่างยิ่งและทรงมองว่าเป็นรูปแบบหนึ่งของพรหมจรรย์ การเป็น ภรรยาเองไม่ถือว่าเป็นการเสื่อมเสียเกียรติ แต่ภรรยาเองก็ไม่ได้มีสถานะทาง สังคมที่สูงส่งเช่นกัน บ่อยครั้งที่พวกเขาจะอาศัยอยู่ในเรือนที่แยกต่างหาก จากเรือนที่ภรรยาหลวงอาศัยอยู่ เมื่อสามีตายลง ลูก ๆ ของภรรยาเองจะด้ รับสิทธิในทรัพย์มรดกตามกฎหมาย แต่พวกเขาจะไม่ได้รับส่วนแบ่งที่เท่าเทียม กับลูก ๆ ของภรรยาคนแรก นอกจากนี้ภรรยาที่ซื้อมาก็สามารถขายออกไป หรือมอบให้คนอื่นได้ แต่ภรรยาหลวงจะต้องใช้วิธีหย่าเท่านั้น บางครั้งก็มีกรณีว่า ฝ่ายชายขายภรรยาของเขาน้อยของตนออกไปและปรากฏว่าหญิงภรรยาผู้นั้น พาลูก ๆ ของเธอออกมาด้วยเพื่อที่ว่าลูกชายลูกสาวของเธอจะได้มีทั้งพ่อแท้ ๆ และพ่อเลี้ยงที่ยังมีชีวิตอยู่ในคราวเดียวกัน

กฎหมายการหย่าร้างมีความยืดหยุ่นสูงและการยุติชีวิตคู่สามารถกระทำ ได้โดยความยินยอมพร้อมใจของทั้งสองฝ่าย ในการหย่า ฝ่ายภรรยาจะยึดคืน ทรัพย์สินทั้งหมดที่เธอนำมาให้สามีก่อนแต่งงาน รวมทั้งทรัพย์สินที่เธอได้ จากการค้าขายหรือซื้อด้วย นอกจากนี้เธอยังได้สิทธิในลูกคนแรก คนที่สาม และคนที่ห้า ความเป็นแม่เป็นสถานะที่ทำให้ได้รับการเคารพนับถือ ดังนั้น ภรรยาลำดับรอง ๆ ที่มีลูกจะมีความสำคัญในครอบครัวมากกว่าแม้กระทั่ง ภรรยาหลวงหากเธอไม่มีลูก

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระบรมวงศานุวงศ์ และขุนนาง ส่วนใหญ่ล้วนมีภรรยาเป็นจำนวนมาก พระมหากษัตริย์พระองค์ก่อนทรงมี

พระราชโอรสพระราชธิดาแปดสิบสี่^๑ พระองค์ที่กำเนิดจากพระภรรยาเจ้า และเจ้าจอมมารดารวมสามสิบห้าพระองค์/คน ดูเหมือนว่าการสะสมภรรยา จำนวนมากถือเป็นเกียรติแก่เจ้าของ ผู้ซึ่งมีความยินดีปรีดีเปรมในทรัพย์สิน ของตนในทำนองเดียวกับที่ขุนนางชาวตะวันตกภาคภูมิใจในหอบเก็บภาวาด ศิลปะหรือห้องสมุดส่วนตัว โดยทั่วไปพระมหากษัตริย์จะทรงมีพระอัครมเหสี เพียงองค์เดียวเรียกว่าสมเด็จพระราชินี ในรัชกาลปัจจุบันมีพระอัครมเหสี สององค์ ได้แก่ สมเด็จพระราชินีองค์ที่หนึ่งและสมเด็จพระราชินีองค์ที่สอง^๒ ซึ่งทั้งสองพระองค์เป็นพระชนิษฐาต่างพระมารดาของกษัตริย์องค์ปัจจุบัน พระภรรยาเจ้าและเจ้าจอมในพระมหากษัตริย์นั้นต่างจากหญิงชาวสยาม กลุ่มอื่น ๆ คือมีข้อจำกัดอันเข้มงวดในอิสรภาพส่วนบุคคล พวกเธอเป็นที่รู้จัก ในนาม “หม่อมห้าม” คือหญิงที่ห้ามออกจากวังนั่นเอง หญิงเหล่านี้ไม่ได้รับ อนุญาตให้ก้าวพ้นเขตกำแพงวังวันแต่จะมีพระบรมราชานุญาตเป็นกรณีพิเศษ ซึ่งไม่เกิดขึ้นบ่อยนักและจะพระราชทานในโอกาสอันสำคัญพิเศษเท่านั้น ที่อยู่อาศัยของพวกเธอเรียกว่า “เขตพระราชฐานชั้นใน” และในสังคม ของชาวสยาม การพูดคุยเกี่ยวกับสถานที่ดังกล่าวและผู้คนที่อาศัยอยู่ในที่นั้น ถือเป็น การไม่บังควร ในเขตพระราชฐานชั้นในนี้ห้ามชายใดเข้าวันแต่ พระมหากษัตริย์เพียงพระองค์เดียว สถานที่นี้เป็นเมืองแห่งสตรีที่มีทุกสิ่ง ครบถ้วนในตัวเอง ทั้งร้านค้า ตลาด เรือนจำ และตำรวจ บรรดาเจ้าชาย และขุนนางผู้มีพระธิดาหรือบุตรที่มีโฉมสะคราญล้วนยินดีเป็นอย่างยิ่งที่จะ ถวายพระธิดาหรือบุตรของตนแด่องค์พระมหากษัตริย์ เพราะหากพระธิดา หรือบุตรของตนเป็นที่โปรดปรานของพระสวามี ก็มีความเป็นไปได้สูงที่พวกเขา จะได้รับเกียรติและการอวยยศเลื่อนลำดับชั้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

^๑ ในหนังสือราชสกุลวงศ์ จัดพิมพ์โดยสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร พ.ศ. ๒๕๕๔ ระบุว่าพระโอรสและพระธิดาในพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีทั้งสิ้น ๘๒ พระองค์ - สวป.

^๒ สมเด็จพระนางเจ้าเสาวภาผ่องศรี พระบรมราชินีนาถ และสมเด็จพระนางเจ้า สว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี - สวป.

พระองค์ก่อนได้มีพระราชดำรัสเมื่อครั้งหนึ่งว่า ไม่ทรงปรารถนาที่จะครอบครองหญิงงามทั้งหมดในแผ่นดินสยาม แต่ที่ผ่านมาได้มีหญิงงามมากมายมาถวายตัวต่อพระองค์ ทำให้ไม่อาจทรงปฏิเสธหญิงงามที่จะเข้าเฝ้าฯ ถวายตัวในอนาคตได้ด้วยไม่ทรงต้องการสร้างความชุ่นเคืองแก่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินของพระองค์

ชาวสยามมีเหตุผลอันน่าขันจำนวนหนึ่งสำหรับการอนุญาตให้ผู้ชายมีภรรยาได้มากมายเท่าที่ตนต้องการ แต่ขณะเดียวกันก็ปฏิเสธการให้สิทธิเดียวกันนี้แก่ผู้หญิง พวกเขาถือว่า ผู้หญิงด้อยกว่าผู้ชายและอยู่ภายใต้อำนาจควบคุมของผู้ชาย จึงไม่ได้รับอนุญาตให้มีเจ้านายสองคนพร้อมกัน อีกทั้งถ้าหากผู้หญิงมีสามีหลายคน เธอก็จะไม่รู้ว่าใครเป็นพ่อของเด็ก ส่วนเด็กที่ไม่รู้ว่าใครเป็นพ่อของตน เมื่อถึงวันหนึ่งก็อาจก่อเหตุทำร้ายร่างกายพ่อหรือแม้กระทั่งฆ่าพ่อของตนไปด้วยความไม่รู้ ยิ่งไปกว่านั้นยังมีความแตกต่างด้านอุปนิสัยใจคอระหว่างชายและหญิง กล่าวคือชายนั้นแม้ว่าจะมีภรรยามากมายและไม่ว่าพวกเขาจะรู้สึกอย่างไรต่อภรรยาเหล่านั้น ก็ไม่มีวันที่จะคิดฆ่าภรรยาของตัวเอง แต่หากผู้หญิงมีสามีมากกว่าหนึ่งคน พวกเขาจะคิดฆ่าสามีทุกคนยกเว้นคนเดียวที่พวกเขาชอบมากที่สุดเพราะนี่เป็นธรรมชาติของผู้หญิง

“กาลครั้งหนึ่ง มีนักบวชผู้หนึ่งที่ให้พรแก่กษัตริย์ทุกวัน ได้อะต่อกษัตริย์ว่า ‘ขอให้ใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาททรงมีความเด็ดเดี่ยวดั่งนกกา ความใจกล้าดั่งสตรี ความอดทนดั่งนกแร้ง และความแข็งแกร่งดั่งมด’ กษัตริย์ทรงฉงนในความหมายของคำกล่าวนั้น จึงตรัสถามว่า ‘ท่านหมายความว่าอย่างไรที่ว่าความอดทนดั่งนกแร้ง’ นักบวชตอบว่า ‘ถ้านกแร้งกับนกอื่น ๆ ถูกจับขังกรงโดยไม่ได้รับอาหาร นกแร้งจะเป็นตัวเดียวที่อยู่รอด’ กษัตริย์จึงทดลองตามนั้น แล้วก็เป็นอย่างนั้นจริง จากนั้นนักบวชก็พูดว่า ‘ข้าพระพุทธเจ้าได้กล่าวถึงความแข็งแกร่งดั่งมด ด้วยมดนั้นแข็งแรงกว่ามนุษย์หรือสิ่งมีชีวิตใด ๆ ไม่มีสัตว์ใดสามารถยกก้อนอิฐหรือทองแดงขนาดใหญ่เท่าตัวของมันเอง แต่มดสามารถยกก้อนโลหะทั้งสองชนิดที่ขนาดเท่ากับตัวของมันเองได้เพียงเอาน้ำตาลไปทาบนก้อนโลหะนั้น ข้าพระพุทธเจ้ายังได้กล่าวถึงความเด็ดเดี่ยวของนกกา

เพราะไม่มีใครกดขี่ความกล้าและพลังของนกกาได้ไม่ว่านกกาจะถูกจับขังกรงมานานเพียงใด ก็ไม่มีวันที่จะทำให้มันเชื่อใจได้ และหากได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทประสงคฺ์ที่จะเห็นความใจกล้าของสตรี ข้าพระพุทธเจ้าขอให้พระบรมราชโองการเรียกตัวคู่สามีภรรยาที่เพิ่งแต่งงานได้สักหนึ่งหรือสองเดือนและเป็นคู่ที่รักกันมาก ให้ได้ฝ่าละอองธุลีพระบาทมีรับสั่งให้ผู้เป็นสามีมาเข้าเฝ้าฯ ก่อนและบอกเขาให้นำมิดเล่มนี้ไปตัดหัวภรรยาของตนแล้วนำมาถวายได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท โดยจะพระราชทานรางวัลคือราชอาณาจักรของพระองค์กึ่งหนึ่ง และจะแต่งตั้งให้เขาเป็นอุปราช หากเขาไม่ทำตาม ก็ให้มีรับสั่งหาผู้เป็นภรรยา มาเข้าเฝ้าฯ และบอกแก่นางว่า หากนางตัดหัวสามีของนางแล้วนำมาถวายได้ฝ่าละอองธุลีพระบาท พระองค์จะพระราชทานรางวัลให้โดยแต่งตั้งนางเป็นพระอัครมเหสีมีอำนาจปกครองฝ่ายในทั้งหมดของพระราชวัง' กษัตริย์ก็ทำตามเช่นนั้น พระองค์ทรงค้นพบคู่แต่งงานใหม่คู่อึ่งที่ไม่เคยทะเลาะกันเลย ทั้งยังมีความรักอันลึกซึ้งต่อกัน พระองค์รับสั่งให้ผู้เป็นสามีมาเข้าเฝ้าฯ ก่อนแล้วมีพระราชดำรัสแก่ชายผู้นั้นตามที่นักบวชแนะนำ ชายคนนั้นก็รับมิดไปเก็บซ่อนไว้ในเสื้อผ้าของตน ในคืนนั้นขณะที่ภรรยา กำลังหลับอยู่ ชายคนนั้นก็ลุกขึ้นพลางคิดจะฆ่าภรรยาแต่ก็ไม่อาจแข็งใจทำได้ เพราะเขาเป็นคนใจดี ทั้งยังคิดว่านางไม่ได้ทำอะไรผิด วันต่อมาเขาก็นำมิดไปคืนกษัตริย์และตอบว่าเขาไม่อาจทำร้ายภรรยาได้ จากนั้นกษัตริย์จึงให้คนส่งสารแอบไปหาหญิงผู้เป็นภรรยาและนำตัวนางมาเข้าเฝ้าฯ จากนั้นพระองค์ทรงชื่นชมนางและล่อลวงนางด้วยคำสัญญาตามที่นักบวชแนะนำ นางก็รับมิดไปและในทันทีที่สามีหลับลง นางก็ใช้มีดแทงเขาแล้วตัดศีรษะของเขา จากนั้นนำศีรษะมาถวายพระองค์ เรื่องนี้ไม่เพียงแสดงให้เห็นว่าหญิงนั้นใจกล้ากว่าผู้ชาย แต่ยังแสดงว่าหากผู้ใดพูดป้อยหรือเอาอกเอาใจพวกนาง พวกนางก็พร้อมจะวางแผนฆ่าสามีของตน ดังนั้นการไม่อนุญาตให้หญิงมีสามีมากกว่าหนึ่งคนจึงเป็นสิ่งที่สมควร”^๑

^๑ “The Wheel of the Law” Alabaster - ต้นฉบับ

บทที่ ๖

ประเพณีและชีวิตในครอบครัว

การทำความเข้าใจเกี่ยวกับชีวิตประจำวันและความเป็นอยู่ของราษฎรกลุ่มที่ยากจนในสยามนั้นเป็นเรื่องไม่ยากเย็นอะไร เพราะบ้านของพวกเขา มีโครงสร้างที่เปิดโล่งเสียจนสายตาของผู้ยากรู้้อยากเห็นสามารถสอดส่องเข้าไปได้โดยไม่มีอะไรขัดขวาง ชาวบ้านจะใช้เวลาส่วนใหญ่กับการทำงาน หลากหลายอยู่กลางแจ้ง จนแม้แต่ผู้สังเกตการณ์อย่างผิวเผินที่สุดก็ยังสามารถเก็บข้อมูลเกี่ยวกับชีวิตในครอบครัวและประเพณีของพวกเขาได้มากมาย ในเวลาอันสั้น คนชั้นที่ร่ำรวยกว่าจะมีชีวิตที่เป็นส่วนตัวมากกว่า และการใช้ชีวิตของคนชั้นร่ำรวยนั้นอาจกล่าวได้ว่ามีวิถีชีวิตสองลักษณะพร้อมกัน บ้านเรือนของพวกเขาแบ่งออกเป็นสองส่วน ส่วนหนึ่งของบ้าน พวกเขาจะใช้ชีวิตตามวิถีชาวสยาม อีกส่วนหนึ่งของตัวบ้านจะเป็นการเลียนแบบวิถีชีวิตของชาวยุโรป และบ้านส่วนนี้คือส่วนเดียวที่พวกเขาจะเปิดให้แขกชาวยุโรปเยี่ยมชม แขกจะได้รับการต้อนรับในห้องรับแขกที่มีโต๊ะและเก้าอี้ เบาะนอนและภาพวาด และจะรับประทานอาหารในห้องที่ใช้จานชามแบบยุโรป บ่าวรับใช้ก็จะมีอกับปฏิกิริยาอย่างบริกรยุโรป รวมทั้งเมนูอาหารก็จะมีแต่ชนิดที่ถูกปากชาวตะวันตก สภาพแวดล้อมทั้งหมดล้วนมีที่มาจากต่างประเทศอย่างชัดเจนจนแขกผู้มาเยือนไม่อาจแลเห็นร่องรอยของวิถีชีวิตและการแสดงออกอย่างชาวสยามในบ้านของเจ้าบ้านผู้มั่งคั่งได้เลย หากว่าแขกได้รับอนุญาตให้ก้าวข้ามเขตที่ตกแต่งแบบ

สมัยใหม่ออกไปก็น่าจะพบกับสิ่งที่น่าสนใจและน่าสนใจภายในบ้านที่แท้จริงของเจ้านายหรือขุนนางชาวสยามได้มากกว่า แต่เมื่อเหตุการณ์ดังกล่าวคงยากที่จะเกิดหรือไม่อาจเกิดขึ้นได้เลย แยกชาวตะวันตกจึงจำต้องเสาะหาข้อมูลจากบ้านเรือนของชาวบ้านที่มีฐานะยากจนกว่า ที่ซึ่งสิ่งที่เรียกกันว่า “ความศิวิไลซ์” ยังคับคลานเข้าไปไม่ถึง

เราได้อธิบายไปแล้วเกี่ยวกับเรือนซึ่งเป็นภาพลักษณะของที่อยู่อาศัยดั้งเดิมของผู้คนที่นี่ ส่วนบ้านเรือนที่ปลูกบนบกนั้นมีลักษณะบอบบางและสร้างอย่างหยาบ ๆ แต่ก็มีเสน่ห์เฉพาะตัวและดูสวยงามเมื่อแฝงตัวอยู่ใต้ร่มไม้ใบบังของพืชพรรณเมืองร้อน บ้านแต่ละหลังเป็นเครื่องแสดงฐานะทางสังคมของเจ้าของได้อย่างเด่นชัด ไม่ว่าจะเป็นกระท่อมต่ำเตี้ยของไพร่ผู้ใช้แรงงาน ที่ซึ่งผู้ชายที่มีความสูงปกติไม่มีใครจะยืนยึดตัวตรงได้ หรือตึกหนักสร้างจากอิฐและหิน ปูลาดผืนพรมและติดตั้งหลอดไฟฟ้าของเหล่าเจ้าชายและขุนนาง บ้านเรือนส่วนมากสร้างด้วยไม้ไผ่หรือไม้สัก ด้วบ้านตั้งบนพื้นชานทำจากไม้มีเสาไม้สักแข็งแรงค้ำยันพื้นชานสูงจากพื้นดินประมาณหกฟุต ไม้สักถูกนำมาทำเป็นเสาเรือนไม่เพียงเพราะความแข็งแรงของไม้ชนิดนี้เท่านั้น แต่ยังเป็นเพราะไม้สักเป็นไม้ไม่กี่ชนิดที่มีเนื้อแข็งมากจนปลวกไม่กิน ผาผนังบ้านทำจากแผ่นกระดานไม้สักหรือไม้ไผ่สาน หากผนังเรือนทำจากไม้ไผ่สาน ด้วเรือนจะมีน้ำหนักเบาและโปร่ง ระบายอากาศดี เพราะไม่มีการอุดช่องรูจำนวนมาก ระหว่างซีกไม้ไผ่ที่สานกันจึงทำให้รับแสงและลมได้มาก หลังคาเรือนจะมุงด้วยใบพืชตากแห้งจำพวกหนึ่งเสมอ ไม่มีที่มุงด้วยแผ่นหินหรือกระเบื้องเลย ตลอดริมฝั่งแม่น้ำและใกล้แหล่งน้ำ โดยทั่วไปแล้วจะพบต้นจากเจริญงอกงามมากมาย และใบอันยาวมีเส้นใยเหนียวแข็งแรงของมันก็เป็นใบพืชคลุมหลังคาที่ยอดเยี่ยม ใบจากจะถูกเย็บรวมเข้าด้วยกันเป็นชั้น ๆ รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้ายาวประมาณสองฟุตและกว้างประมาณหนึ่งฟุต และเมื่อนำผืนใบจากนี้มาปูบนหลังคาในตำแหน่งลาดเอียงก็จะกลายเป็นโครงสร้างที่กันน้ำได้อย่างแน่นหนา ในพื้นที่ห่างไกลจากแหล่งน้ำซึ่งหาใบจากได้ยาก วัสดุมุงหลังคาที่ใช้

ทดแทนกันได้จะทำจากใบหญ้าป่าชนิดหนึ่งที่แห้งกว้างและยาว หลังคามุงใบพีช เหล่านี้มีอายุการใช้งานประมาณสามปี ในช่วงฤดูร้อนหลังคามุงด้วยใบพีช จะถูกแดดเผาจนแห้งสนิททำให้ใบเปราะแตก เมื่อใดที่มีลมพัดแรงก็จะพัดพาเศษใบพีชที่แตกหักไปด้วย ในสภาพเช่นนี้หลังคาจะติดไฟง่ายมากและมักจะเกิดอัคคีภัยอยู่บ่อยครั้ง และเนื่องจากบ้านเรือนมักจะปลูกติด ๆ กันทำให้ไฟลุกลามเป็นภัยพิบัติขั้นร้ายแรง เพราะไม่เพียงแต่บ้านเรือนจำนวนมากที่จะถูกเผาทำลายโดยเพลิงมหากาฬที่ลุกลามอย่างรวดเร็ว แต่บ้านทุกหลังในละแวกนั้นที่ประกายไฟอาจลอยไปติดได้ ก็จำเป็นต้องต้องทุบทำลายด้วยเพื่อป้องกันการเกิดเพลิงไหม้ในบริเวณกว้าง ไม่มีหน่วยดับเพลิงทั้งที่เป็นมือสมัครเล่นหรือมืออาชีพ ในการดับไฟจะใช้ทหารเข้าควบคุมเสมอ บ้านหลังหนึ่ง ๆ อาจถูกสับลงเป็นชิ้น ๆ ได้โดยง่ายเพียงใช้ขวานเล่มเล็ก โดยเฉพาะอย่างยิ่งในฤดูแล้งที่ตัวบ้านมีความแข็งแรงพอ ๆ กับกล่องไม้ขีดไฟเท่านั้น

ตัวบ้านตั้งอยู่บนเสาด้วยเหตุผลสองประการ ประการแรกเพื่อให้พื้นน้ำท่วมในฤดูฝน ประการที่สองเพื่อป้องกันการบุกรุกของสัตว์ป่าที่ร่อนเร่ยามวิกาลในพื้นที่ที่ห่างไกลออกไปของประเทศ บ้านไม่มีชั้นที่สอง และพื้นชานเรือนจะยาวไปตลอดส่วนหน้าของบ้านหรือแม้กระทั่งรอบตัวบ้าน การขึ้นไปสู่ชานบ้านหรือประตูหน้าบ้านในกรณีที่ไม่มีพื้นชานนั้นจะใช้บันไดง่อนแง่นทำจากไม้ไผ่ซึ่งขาดไม้ได้เลยทีเดียว

ตัวบ้านจะแบ่งห้องอย่างน้อยสามห้อง ได้แก่ ห้องครัว ห้องรับแขก และห้องนอน ความเชื่อโชคลางของที่นี่เข้มข้นมากจนแม้แต่ตัวเลขก็ถือเป็นเลขเคราะห์ร้ายได้ ดังนั้นจำนวนห้องจะต้องเป็นเลขคี่เสมอ ความเชื่อชุดเดียวกันนี้ยังเป็นตัวกำหนดจำนวนหน้าต่าง ประตู และแม้กระทั่งชั้นบันไดด้วย ในบรรดาห้องทั้งหลาย ห้องรับแขกจะเป็นห้องที่สกปรกน้อยที่สุดในขณะที่ห้องครัวเป็นแหล่งสะสมฝุ่นและขยะได้อย่างเหลือเชื่อ การก่อ

เตาไฟที่ถูกสุขลักษณะบนบ้านไม้ชั้นนี้ไม่สามารถทำได้อยู่แล้ว ดังนั้นสิ่งที่ใช้แทนตะแกรงและเตาอบจึงมีสองแบบคือ แบบแรก เป็นกล่องไม้ใส่ดินแล้ววางก้อนอิฐจำนวนหนึ่งเหนือดิน วางท่อนไม้หรือถ่านไม้ที่เป็นเชื้อไฟระหว่างก้อนอิฐ จากนั้นจึงตั้งหม้อ กระทะ หรือกาน้ำบนก้อนอิฐ เตาไฟรูปแบบที่พัฒนามากกว่าแบบแรกจะเป็นเตาดินเผา มีรูปร่างคล้ายถ้ำน้ำแคบ ๆ เตี้ย ๆ ช่วงกลางเตา มีแผ่นชั้นวางเจาะรูกลม ๆ ทั้งแผ่น^๑ วางกั้นส่วนบนและส่วนล่างของเตา ใต้แผ่นชั้นวางนี้มีการเจาะช่องรูสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่ด้านข้างเตา หม้อจะตั้งอยู่บนขอบเตา ส่วนถ่านไม้จะวางอยู่บนชั้นวางที่คล้ายตะแกรง ในการใช้งานจะต้องใช้พัดพัดเร็ว ๆ ให้เกิดกระแสลมเข้าทางช่องเปิดด้านข้างเตาแล้วลอยขึ้นสู่ด้านบน^๒ ไม่มีปล่องไฟหรือช่องทางระบายควันไฟรูปแบบอื่น ๆ ในครัว ควันไฟจะลอยออกสู่ข้างนอกหรือเข้าไปสู่ห้องอื่น ๆ ในตัวบ้านผ่านรูตามฝาผนังหรือฝักันห้องโครงสร้างบางเบาที่ทำหน้าที่อย่างฝาผนัง เมื่อเวลาผ่านไปปีแล้วปีเล่า คราบเปื้อนสกปรกและเขม่าควันจึงจับตัวสะสมอย่างไม่น่าดูชมครอบคลุมทั่วทั้งฝาผนังและเพดานห้องครัวแบบชาวตะวันตกออกนี้ ห้องครัวไม่เคยได้รับการทำความสะอาดหรือกำจัดแมลง แมงมุมชักใยอยู่ทุกซอกมุมโดยไม่ถูกรบกวน จึงจกตัวจิ๋วคลานบนฝาผนังพรางอำพรางคอยจับแมลงวันหรือยุง และยังมีแมลงอีกมากมายหลายจำพวกที่ “น่ากลัวน่าขยะแขยง” อาศัยแพร่พันธุ์อย่างสะดวกสบายอยู่ในหมู่ใบจากเรียวยาวของหลังคามุงจากอันเปื้อนไปด้วยเขม่าควัน

สมาชิกทุกคนในครอบครัวรู้วิธีประกอบอาหาร ถ้าแม่ไม่อยู่ที่บ้าน พ่อก็สามารถทำหน้าที่แทนได้อย่างง่ายดายเพราะเขาค่อนข้างรู้ดีที่เดียวว่าควรจะหุงข้าวหรือเคี้ยวกล้วยนานเท่าใด เด็กเล็ก ๆ ก็สามารถทอดปลาหรือทำแกง

^๑ ตะกรับหรือรังผึ้ง คือแผ่นดินเผาหรือเหล็กเจาะเป็นรู ๆ สำหรับรองถ่านเพื่อให้ลมเดินผ่านได้และชี้เข้าตกลงข้างล่าง ใช้กับเตาที่ใช้ถ่านหรือฟืนเช่นเตาอั้งโล่ - สวป.

^๒ เป็นลักษณะของเตาอั้งโล่ เพื่อนำมาจากประเทศจีน เนื่องจากคำว่า “อั้งโล่” มาจากภาษาแต้จิ๋ว แปลว่าเตาสีแดงซึ่งเป็นสีของดินเผา - สวป.

บ้านไม้สักของชาวสยาม

เองได้ และในเรื่องการทำอาหารนี้เด็กไม่ต้องพึ่งพาพ่อแม่เลย เมื่อโตก็ตาม ที่ห้องร้องส่งเสียงแห่งความทิวออกมา เสียงอุทธรณ์ของมันก็จะได้รับการตอบสนองในทันทีซึ่งส่งผลให้เวลามี้อาหารนั้นไม่สม่าเสมอและมีความไม่แน่นอนสูง แต่โดยหลักทั่วไปแล้ว ในแต่ละวันจะมีมือที่ตายตัวอยู่สองมือ มือแรกประมาณเจ็ดโมงเช้าและอีกมือประมาณห้าโมงครึ่งในตอนเย็น อาหารหลักคือข้าว และในการหุงข้าวนี้ไม่มีใครสู้ชาวสยามได้ ชั้นแรกพวกเขาจะซาวข้าวสี่หรือห้าครั้งแล้วแช่ข้าวทิ้งไว้สักครู่ จากนั้นจึงเทข้าวลงไปใต้น้ำ ต้มเดือด ทิ้งไว้ประมาณสามหรือสี่นาทีแล้วค่อยเทน้ำออก จากนั้นวางหม้อตั้งไฟทิ้งไว้เป็นเวลานานอีกครู่ใหญ่เพื่อหุงข้าวให้สุกดี แต่ก็มีการเผ็าระวัง ยกหม้อขึ้นมาก่อนที่ข้าวจะไหม้ เมื่อตักข้าวออกมาใส่ชามอ่างแล้วเมล็ดข้าวก็พองตัวกันโดยทั่วและไม่จับตัวติดกัน เมล็ดข้าวเหล่านี้สีขาวราวหิมะและไม่เหนียวเลย นอกจากนี้ข้าวยังนำมาปรุงอาหารได้หลากหลายวิธี ทั้งทำเป็น

ขนม นำมาหมักเพื่อทำสุรา รับประทานเป็นยา และใช้เป็นยาพอกก็ได้
 ข้าวนั้นมักจะรับประทานแบบเย็น ๆ ส่วนขนมหวานและผลไม้จะรับประทาน
 ในระหว่างมื้ออาหาร

เวลาปรุงอาหาร ชาวสยามจะทำตามธรรมเนียมของชาวจีนโดยใช้
 ตะเกียบคีบอาหารชิม หรือเลียนแบบชาวยุโรปโดยใช้ช้อนทำจากดีบุก ตะกั่ว
 หรือดินเผาเคลือบ หรือวิธีสุดท้ายคือใช้นิ้วของตนเองจิ้มชิม ข้าวชามใหญ่จะนำ
 มาวางบนพื้นกลางห้องโดยมีสมาชิกผู้หิวโหยนั่งล้อมรอบชามเป็นวงกลม
 ทั้งนั่งยองและนั่งขัดสมาธิ มีอาหารหลายชนิดและแกงที่จะรับประทานคู่กับข้าว
 โดยใส่ในชามดินเผาเคลือบชามเล็ก ๆ วางรายรอบชามข้าวที่อยู่กลางวง
 แต่ละคนจะมีชามใบเล็กวางไว้ตรงหน้าแล้วก็ตักอาหารกินเอง ดังนั้นคนที่กินได้
 ที่สุดจึงเป็นคนที่ได้กินมากที่สุด

การทำแกง

ข้าวที่หุงสุกสามารถหาซื้อได้ตามตลาดและร้านค้าเล็ก ๆ มากมาย โดยจะแบ่งขายในปริมาณน้อยห่อไว้ในใบตอง ดังนั้นคนงานและชาวบ้านที่ต้องทำงานกลางแจ้งจึงหาอาหารจากข้างนอกได้สะดวกพอ ๆ กับเมื่ออยู่ที่บ้าน แม้ไม่มีจานชาม โตะ หรือเก้าอี้ ก็ไม่เป็นปัญหาแต่อย่างใด พวกเขาเพียงแค่นั่งลงข้างถนนแล้วรอพ่อค้าหาบเร่ขายอาหารคนแรกปรากฏตัว จากนั้นก็ตักอาหารจากหม้อหรือกระเจาดของพ่อค้า และในราคาเพียงไม่กี่เซ็นต์พวกเขาก็ได้รับอาหารมื้อหนึ่งที่อิ่มท้องพอสมควร

การหุงข้าว

ปลาเป็นกับข้าวยอดนิยม มีทั้งปลาสด ปลาเก่า ปลาทอด หรือปลาหมัก ปลาเก่าเก็บที่ประชากรในสยามนำมากินนั้นจะได้กลิ่นฉุนรุนแรงของมัน ตั้งแต่ไกล อาหารรูปแบบนี้ โดยเฉพาะอาหารที่มีเส้นที่จากรสชาติจัดจ้านจะเป็นที่ชื่นชอบอย่างยิ่ง กุ้งเป็ดยก ลูกพริกเผ็ดร้อนเป็นอาหารอันโอชะที่ผู้คนนิยมชมชอบกันมาก ไข่ที่ผ่านกรรมวิธีถนอมอาหารโดยใช้เกลือก็เป็นอาหารอีกชนิดที่ถือว่าอร่อยถูกปาก ในบรรดาอาหารเลิศรสที่เป็นส่วนสำคัญของรายการ

กับข้าวยังรวมถึงเมล็ดหรือก้านบัว หน่อไผ่อ่อน ถั่วต่าง ๆ อ้อย ดอกไม้ใบหญ้า บางจำพวก ผลไม้ทุกชนิดที่เก็บกินได้ พริก ชัทนีย์^๑ ที่ทำจากมะม่วง กะทิ และเนื้อหมูติดมัน น้ำปรุงรสที่นิยมคือ “น้ำพริก” ทำจากพริกสีแดงบดตำ ในครก จากนั้นผสมกับเนื้อกุ้งหรือกุ้งฝอยในสภาพที่อธิบายอย่างสุภาพได้ว่า “กลิ่นแรง” จนเป็นของเหลวเนื้อข้น จากนั้นใส่พริกไทยดำ กระเทียม และ หัวหอมลงไป เติมน้ำเกลือและน้ำมะนาวเพื่อให้ส่วนผสมมีความเหลว นอกจากนี้ จึงจำนวนเล็กน้อยก็เป็นส่วนผสมที่นิยมใส่ลงไปด้วย น้ำพริกนี้กล่าวกันว่า ช่วยกระตุ้นให้เจริญอาหารได้แน่นอนนัก และด้วยความที่ชาวสยามคุ้นเคย กับอาหารที่ปรุงรสจัดจ้าน ทำให้โดยทั่วไปแล้วพวกเขาจะไม่ชื่นชมในรสชาติ ที่อ่อนกว่าของอาหารยุโรป ซึ่งพวกเขาถือว่าจืดชืดสิ้นดี

ชาวสยามเชี่ยวชาญในศิลปะการจัดเตรียมผลไม้และพวกเขาสามารถ แกะเมล็ดแข็งออกจากผลไม้ที่มีเมล็ดแข็งได้ทุกชนิด ด้วยทักษะอันชำนาญนี้ ถึงกับทำให้เมื่อนำผลไม้มาจัดวางบนโต๊ะแล้ว หากมองจากรูปลักษณ์ภายนอก ก็จะไม่รู้เลยว่าผลไม้ชิ้นนั้นได้ถูกแปรเปลี่ยนจากสภาพธรรมชาติเดิมแล้ว เศษอาหาร และถ้วยชามจะถูกล้างด้วยน้ำคลอง เพราะที่ไม่มีระบบประปาและคนจน ก็ไม่มีเงินซื้อภาชนะสำหรับรองเก็บน้ำฝน ทำให้ในช่วงฤดูแล้งพวกเขาจะต้อง ดื่มน้ำเสียที่เต็มไปด้วยสิ่งปฏิกูลจากคลอง คงไม่ต้องบอกกระมังว่าโรคอหิวาต์ ระบาดเกิดขึ้นบ่อยเพียงใด

พื้นครัวสร้างด้วยไม้ไผ่สานเหมือนกับผนังบ้านส่วนใหญ่ เศษอาหาร เหลือทิ้งจากมือเช้าหรือมือเย็นจะถูกเทลงตามรูหรือช่องว่างของพื้นไม้ไผ่ สาน นอกจากนี้ น้ำที่ใช้ในการปรุงอาหาร เศษชิ้นเนื้อ กระดูก เศษปลา เปลือก ผลไม้ และขยะอื่น ๆ ส่วนใหญ่จากในครัวเรือนก็จะถูกกำจัดด้วยวิธีคล้าย ๆ กันนี้ จะมีฝูงสุนัขจรจัดพอมันงับหุ้มกระดูกและหัวโหยนอนรออยู่ใต้พื้นครัว

^๑ ชัทนีย์ (chutney) เป็นเครื่องปรุงรสชนิดหนึ่งของอินเดีย ทำจากผลไม้สับละเอียด ผสมกับเครื่องเทศ ใช้รับประทานกับแกงกะหรี่ - สวป.

เสมอเพื่อคอยจับเศษอาหารที่หล่นลงมา เป็นเรื่องดีสำหรับผู้อยู่อาศัยในบ้านที่มีสุนัขจรจัดเหล่านี้มากอยป่วนเปื้อนเก็บกินเศษขยะจากบ้าน เพราะเมื่อไม่มีพนักงานเก็บกวาดขยะที่รับเงินเดือน บ้านของพวกเขาจะต้องกลายเป็นแหล่งสะสมสัตว์และแมลงรบกวนอย่างแน่แท้ เครื่องเรือนชิ้นเล็กชิ้นน้อยในครัวไม่ได้มีมูลค่ามากมายนัก อย่างแรกมีเตาไฟที่เป็นแบบกล่องไม้หรือแบบเตาดินเผา หม้อดินเผาสองสามใบ ชามอ่างเครื่องเคลือบดินเผาหรือทองเหลือง กระจ่างป่อง น้ำมันก๊าดเก่า ๆ ที่มีมักจะใช้ตักน้ำ ตะกร้าจำนวนหนึ่ง กาดัมน้ำ โต๊ะตัวเล็ก และม้านั่งเก่าหรือกล่องที่พลิกด้านคว่ำลงทำเป็นที่นั่ง

เช่นเดียวกับที่ไม่มีวันสำหรับการทำความสะอาดบ้าน ก็ไม่มีวันสำหรับการซักผ้าด้วย เมื่อชาวบ้านไปอาบน้ำ พวกเขาจะลงน้ำไปทิ้งชุดเสื้อผ้าที่กำลังสวมใส่อยู่ในเวลานั้น เมื่อขึ้นจากน้ำก็จะพันร่างกายด้วยผ้าแห้งที่สะอาดอย่างคล่องแคล่วและในขณะเดียวกันนั้นก็ผลัดผ้าเก่าที่เปียกน้ำออก ซึ่งพวกเขาจะบิดน้ำจากผ้าผืนเก่านี้แล้วก็นำไปตากแดดให้แห้ง คนรับจ้างซักผ้าหรือ “โดบิ^๑” ล้วนเป็นคนจีนและส่วนมากจะได้รับการว่าจ้างจากชาวยุโรป แต่วิธีการซักผ้าของพวกเขาจะทำลายผ้าสักหลาดในทันทีและในที่สุดแล้วก็จะทำลายเสื้อผ้าทุกชนิดที่ส่งมอบให้อยู่ในความดูแลของพวกเขาไม่ว่าจะมีเนื้อผ้าแบบใด คนรับจ้างซักผ้าจะซักผ้าอยู่ริมตลิ่งคลองที่น้ำสกปรก พวกเขาจะแช่ผ้าให้เปียกทั่วก่อนแล้วนำสบู่ถูให้ทั่ว จากนั้นก็พาดผ้าลงกับหินจนกว่าคราบสกปรกบางส่วนจะหลุดออกแต่ก็ทำให้ผ้าขาดเป็นรูมากมายด้วย เสร็จแล้วจึงนำไปล้างน้ำก่อนนำขึ้นตากแดด คนรับจ้างซักผ้ารู้จักวิธีการ “ลงแป้งและรีดผ้า” แต่การ “รีดผ้า” นั้นก่อให้เกิดรอยต่างดวงของ “เขี้ยวรา” มากมาย และการ “ลงแป้ง” ส่งผลให้เนื้อผ้าดูโปร่งใสพิกล นอกจากนี้บุรุษทุกคนที่ต้องการเสื้อเขี้ยวหรือกางเกงผ้าฝ้ายขายาวสีขาวที่สะอาดก็สามารถยืมใส่เสื้อผ้าเหล่านี้ที่เป็นของคนอื่นได้ เพียงใช้ “บริการซักรีด” ดังกล่าวซึ่งมีอัตราค่าบริการเพียงเล็กน้อย

^๑ Dhobi เป็นคำดั้งเดิมที่ใช้เรียกคนรับจ้างซักผ้าในประเทศอินเดีย - สวป.

ห้องรับแขก ห้องนั่งเล่น ห้องพักผ่อน หรือจะเรียกชื่อว่าห้องอะไรก็ตาม ไม่มีการตกแต่งอย่างหรูหราอะไร แยกจะนั่งลงกับพื้นโดยมีเพียงหนังสัตว์ หรือเสื่อที่กั้นระหว่างตัวเขากับพื้นไม้กระดาน และในหลายคราวก็ไม่มีแม้แต่ที่รองนั่งประเภทนี้ด้วยซ้ำ บางครั้งอาจจะมีม้านั่งตัวเตี้ย ส่วนฝาผนังนั้นมักจะประดับภาพถ่าย ภาพพิมพ์หินราคาถูก และภาพพิมพ์ แยกทุกคนจะได้รับการต้อนรับด้วยถาดหมากพร้อมกับเครื่องเคียงคือ ชาหนึ่งถ้วยและบุหรี่ยาเส้น หมากจะไม่ได้รับประทานเดี่ยว ๆ แต่จะรับประทานคู่กับยาเส้น ใบพลู ขมิ้น^๑ และมะนาว และไม่มีเจ้าบ้านคนไหนลืมส่งเครื่องเคียงเหล่านี้ให้แขกของตน การเคี้ยวหมากอย่างต่อเนื่องส่งผลให้ในที่สุดเหงือกและริมฝีปากก็จะกลายเป็นสีแดงสด และฟันจะกลายเป็นสีดำสนิทเป็นเงา และในวัยที่แก่ตัวลงอย่างมาก ฟันที่งอกยื่นออกมาก็จะดูน่าเกลียด คนที่เพ็งหัดกินหมากจะรู้สึกค่อนข้างเมา หรือมีนงง แต่เมื่อติดใจในรสขมของหมากแล้ว หลายคนก็ไม่อาจเลิกกินได้เลย ในกระเปาะเสื้อของผู้ชายทุกคนจะมีกล่องขนาดเล็กบรรจุผลหมาก ยาเส้น ฯลฯ หรือให้บ่าวรับใช้ถือหีบหมากตามติดไปด้วยทุกที่ เมื่อนายนั่งลง บ่าวก็จะวางหีบหมากไว้ข้างกายของนายเพื่อให้นายหยิบรับประทานได้โดยง่าย หีบหมากเหล่านี้มักจะทำจากวัสดุราคาแพงและประดิษฐ์โดยช่างฝีมือประณีต วัสดุอย่างพื้น ๆ ที่สุดที่ใช้ทำหีบหมากคือเงิน แต่ในชนชั้นสูงจะใช้หีบหมากทำจากทองคำเนื้อออกสีแดงเข้มประดับเพชรพลอย ฟันสีดำที่เกิดจากการรับประทานหมากอย่างต่อเนื่องนั้นถือกันว่างาม ชาวสยามแสดงความเหยียดหยามต่อฟันสีขาวผ่านคำกล่าวที่ว่า “หมาตัวไหนก็ฟันขาวทั้งนั้นแหละ” หมอฟันพื้นเมืองจะมีฟันปลอมสีดำครบชุดเตรียมไว้เพื่อที่ว่าเมื่อถอนฟันแท้สีดำออกแล้ว ฟันปลอมสีดำก็จะไปแทนที่ฟันแท้โดยไม่ผิดแปลกจากแถวสีดำตั้งถ่านภายในปาก ในการเคี้ยวหมากนี้น้ำลายจะออกมามากมายและมีสีแดงเหมือนเลือด น้ำลายจะไม่มีกรกลืนลงไป ดังนั้นจึงต้องมีกระโถนวางไว้ข้างหีบหมากเสมอ เพราะ

^๑ ผู้เขียนคงไม่รู้จักปูนแดงซึ่งกินคู่กับหมาก อย่างไรก็ตามปูนแดงนั้นทำจากขมิ้นผสมกับเปลือกหอยเผา - สวป.

ถ้าหากน้ำลายหยดลงบนพื้นไม้หรือพื้นหินก็จะเป็นรอยสีแดงอิฐที่ชัดออกยากมาก แต่รอยสีแดงนี้สามารถพบเห็นได้ทั่วไปมากมายตามท้องถนนและบ้านเรือน นอกจากนี้คราบสีดำที่เคลือบพื้นนั้นว่ากันว่ามันมีผลในการปกป้องพื้นให้แข็งแรงด้วย

การสูบบุหรี่เส้นค้อย ๆ ได้รับความนิยมนามากขึ้นแทนการเคี้ยวหมาก โดยเฉพาะในหมู่เด็ก ๆ ซึ่งจะเริ่มสูบกันตั้งแต่อายุราวห้าหกขวบ ยาเส้นพื้นเมืองที่นี่มีกลิ่นและรสขุ่นมาก เมื่อนำมาฆนด้วยใบตองแห้งเพื่อสูบบนบุหรีแล้วช่างไม่ถูกปากชาวตะวันตกเอาเสียเลย ขณะเดียวกันยาเส้นในบุหรีรสชาติอ่อนที่ผลิตจากต่างประเทศก็กำลังเป็นที่นิยมกันมาก และคนที่ม่กำลังพอจะซื้อได้ก็จะม้วนยาเส้นเหล่านี้ไว้ในใบบัว นอกจากนี้ยังมีการใช้กลีบดอกบัวตากแห้งแล้วรีดให้แบนด้วยเตารีดร้อน จากนั้นตัดเป็นชิ้นสี่เหลี่ยมมุมฉากขนาดเดียวกับกระดาษห่อบุหรีปกติ ส่วนกล่องสูบยานั้นไม่ค่อยเห็นใช้กัน

ชาวพื้นเมืองสยามไม่ติดสุราหรือฝิ่น และชาวสยามที่ดื่มเบียร์หรือเหล้านั้นหัดเอาจากเพื่อนชาวตะวันตก การปลูกฝิ่นทำเป็นระบบฟาร์มผูกขาดซึ่งในปัจจุบันนี้อยู่ในมือของคนจีนที่เป็นหัวหน้าฝ่ายจัดเลี้ยงของกษัตริย์ กษัตริย์พระองค์ก่อนทรงเกรงว่าราษฎรของพระองค์จะติดฝิ่นกันจึงมีพระบรมราชโองการห้ามชาวสยามซื้อหาและสูบฝิ่นและมีบทลงโทษที่หนัก แต่บัดนี้ไม่มีการบังคับใช้พระบรมราชโองการดังกล่าวแล้ว

ห้องนอนอันเป็นห้องที่จำเป็นลำดับที่สามของบ้านชาวสยามทุกหลังก็ไม่อาจยกเป็นตัวอย่างในด้านความสะอาดได้ บ่อยครั้งที่ห้องนี้ถูกใช้เป็นห้องเก็บของที่ซึ่งข้าวของเก่าและไม่จำเป็นจะถูกนำมาเก็บไว้ ในห้องจะมีหิ้งหรือโต๊ะพร้อมกับพระพุทธรูปตั้งอยู่ด้วยโดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อมีคนเจ็บหรือคนใกล้ตายนอนอยู่ในห้อง เมื่อถึงเวลาพักผ่อนตอนกลางคืน ประตูและหน้าต่างจะปิดหมดและบรรยากาศภายในบ้านก็จะร้อนอบอ้าวไม่ติดต่อสุขภาพ และเนื่องจากมียุ้งชุมมากและยุ้งพวกนี้จะตั้งส่งเสียงหึ่งและกักรบกวนการนอนหลับ

ทุกคนจึงต้องนอนในมุ้งกันยุง ในบ้านส่วนใหญ่มุ้งจะสกปรกมากและตาข่ายก็อุดตันจากฝุ่นละอองที่จับตัวสะสมมาหลายวัน จนทั้งยุงและอากาศไม่อาจผ่านชั้นอันหนาเข้ามาได้ ชาวสยามนอนบนพื้นไม้กระดาน บนเสื่อหรือหนังสือรีและบนฟูกที่ยัดไส้ปุ๋ยฝ้าย ไม่ค่อยมีการใช้หมอนยกเว้นในกลุ่มคนที่รับเอาความสะอาดกสบายอันฟุ่มเฟือยเพื่อหนีมาจากชาวจีน โดยเป็นหมอนแข็ง ๆ ทำจากโครงไม้ไผ่รูปทรงกระบอกผ่าครึ่งข้างในกลวง

เวลานอนห้ามให้ศีรษะหันไปทางทิศตะวันตก เนื่องจากเป็นทิศที่ดวงอาทิตย์สิ้นสุดการเดินทางในแต่ละวันซึ่งมีความหมายป้องกันกับความตาย ทิศอันเป็นมงคลจะต้องหันศีรษะไปทางทิศเหนือและปลายเท้าชี้ไปทางทิศใต้ ยังมีความเชื่อโชคลางอื่น ๆ เกี่ยวกับทิศอีก คือ แต่ละวันของสัปดาห์จะมีทิศมงคลประจำวันนั้น ๆ ได้แก่ วันอาทิตย์ทิศมงคลคือทิศตะวันออก วันจันทร์ทิศตะวันตก วันอังคารทิศใต้ วันพุธทิศตะวันตกเฉียงใต้ วันพฤหัสบดีทิศเหนือ วันศุกร์ทิศตะวันออกเฉียงใต้ และวันเสาร์ทิศตะวันตกเฉียงเหนือ ถือเป็นเรื่องสำคัญมากในวันหนึ่ง ๆ ที่บุคคลพึงหลีกเลี่ยงการเดินทางไปในทิศอื่นใด หรือหากบุคคลใดจะต้องมีส่วนร่วมในงานมงคลสำคัญ เขาจะต้องไม่หันหน้าไปยังทิศอื่นใดเลยในวันนั้น

หากผู้อยู่อาศัยบนบ้านเลียงวู้ก็จะผูกวู้อยู่ในคอกใต้ถุนบ้าน เพื่อที่ว่าในยามค่ำคืนหากขโมยแอบเข้ามาในเขตบ้านเจ้าของบ้านก็จะรู้ตัวทันทีโดยทั่วไปแล้ว ไม่ว่าจะเป็นมูหรือวู้ที่เลียงอยู่บริเวณใต้ถุนที่ตรงกับห้องนอนพอดีล้วนไม่เอื้อต่อการนอนหลับพักผ่อนที่ทำให้สุขภาพดีได้ แต่ดูเหมือนว่าชาวสยามจะไม่รังเกียจที่มีสัตว์เหล่านี้อยู่ด้วยเลย

เราได้กล่าวมาบ้างแล้วถึงสีสันอันฉูดฉาดของเสื้อผ้าที่ชาวสยามสวมใส่ ผ้าฝ้ายและผ้าไหมส่วนใหญ่จะผลิตที่ประเทศอังกฤษ เยอรมนี หรือ สวิตเซอร์แลนด์ แต่ผ้าจำพวกที่มีสีสันสดใสหรือมีสีสันดงามอย่างมีศิลปะจะผลิตขึ้นโดยชาวสยามเองโดยใช้สีย้อมผ้าที่ทำจากรากไม้ ผลไม้ และเมล็ดพืช

และสีบางอย่างที่ได้จากกรรมวิธีดังกล่าวไม่อาจหาได้จากชุดเสื้อผ้าที่นำเข้ามาจากต่างประเทศ โดยเฉพาะสีเหลืองและสีส้มอันสวยงามหลากหลายเฉดที่สะดุดตาของจิวรพระ การที่จะเป็นคนแต่งตัวทันสมัยนั้นจะต้องสวมเสื้อผ้าไม่ซ้ำสีกันทุกวัน และต้องสวมแหวนรวมทั้งเครื่องประดับอัญมณีอื่น ๆ ที่มีเฉดสีเดียวกันด้วย ธรรมเนียมการแต่งกายเช่นนี้ไม่เพียงแต่เป็นแนวโน้มตามสมัยนิยมเท่านั้นแต่ยังมีที่มาจากความเชื่อโชคลางเก่าแก่ด้วย วันอาทิตย์อยู่ใต้การควบคุมของพระอาทิตย์ ดังนั้นในวันอาทิตย์จึงควรสวมใส่ชุดผ้าไหมสีแดงสดและสวมเครื่องประดับทับทิม วันจันทร์อันเป็นวันของพระจันทร์ เครื่องแต่งกายอันเหมาะสมสำหรับวันนี้ก็ต้องเป็นผ้าสีเงินหรือสีขาวรวมทั้งอัญมณีจันทร์กานต์ วันอังคารอันเป็นวันแห่งพระอังคารผู้มีผิวกายสีแดงอมชมพูเลือดฝาดต้องนุ่งหมี่สีแดงอ่อนและเครื่องประดับสีชมพูอมส้ม วันพุธอันเป็นวันของพระพุธผู้มีผิวกายออกสีเขียวจาง ๆ จะต้องสวมใส่ชุดสีเขียวและสวมเครื่องประดับมรกต ส่วนพระพฤหัสบดีผู้มีรูปร่างหลายสีจะมีอิทธิพลต่อการแต่งกายในวันพฤหัสบดี ซึ่งในวันนี้กำหนดให้สวมใส่เครื่องประดับไพฑูรย์ พระศุกร์ดูแลวันศุกร์ และกำหนดให้ผู้ศรัทธาบูชาต้องนุ่งหมี่ฟ้าอมเงินและใส่เครื่องประดับเพชร ขณะที่วันเสาร์นั้นอยู่ภายใต้อิทธิพลของพระเสาร์ผู้ประสงค้ให้ประดับไพลินและสวมชุดสีกรมท่า

ชาวสยามไว้ผมสั้นโดยหีบัดขึ้นไปตรง ๆ จากแนวหน้าผาก วิธีจัดแต่งทรงผมแบบนี้มีต้นกำเนิดที่ค่อนข้างเก่าแก่ มงกุฏของกษัตริย์ เครื่องประดับศิระของนักแสดงโขนละคร และหมวกที่สวมกันในขบวนแห่มากมาย ล้วนมีรูปทรงแบบกรวย รูปแบบของเครื่องประดับศิระเหล่านี้มีที่มาจากยุคสมัยที่ผู้คนยังเกล้าผมมวยบนศิระในลักษณะที่ทำให้จำเป็นต้องใช้หมวกหรือมงกุฎรูปทรงกรวย ในสมัยก่อนคริสต์ศตวรรษที่หนึ่งนั้นเล่ากันว่าผู้คนไว้ผมถักยาวสยายคล้ายผมเปียของคนจีน นับแต่คริสต์ศตวรรษที่สองถึงที่แปด สมัยที่สยามยังเป็นประเทศราชของกัมพูชา อาณาจักรกัมพูชาได้รับเอาวิธีจัดแต่งทรงผมของชาวอินดูเข้ามา ซึ่งในช่วงเวลานี้เองที่เริ่มมีการไว้ปอยผมตรงกลางศิระ

ในเวลาต่อมาเมื่อสยามเป็นอิสระจากกัมพูชา จึงได้เริ่มปล่อยผมให้ยาวเหมือน ๆ กันทั่วทั้งศิระษะแต่ก็ตัดให้สั้น การเปลี่ยนแปลงในทรงผมนี้ก็เพื่อแสดงออกถึงการได้รับอิสรภาพผ่านสัญลักษณ์อันปรากฏชัดแก่สายตา ทรงผมนี้ได้รับความนิยมเรื่อยมาจนกระทั่งราวคริสต์ศตวรรษที่สิบสามซึ่งเริ่มมีการไว้จุกอันเป็นเครื่องระลึกถึงการบูชาพระศิวะ รวมถึงการรับเอาขนบธรรมเนียมอื่น ๆ ของชาวฮินดูที่ได้รับการเผยแพร่จากผู้อพยพจากอินเดียด้วย นอกจากนี้ยังมีทรงผมแบบอื่นที่นิยมไว้กันในช่วงเวลาต่าง ๆ อาทิ ในช่วงตั้งแต่ ค.ศ. ๑๐๐๒ (พ.ศ. ๑๕๔๕) ถึง ค.ศ. ๑๗๖๘ (พ.ศ. ๒๓๑๑) ทรงผมของบุรุษมักจะตัดเป็นรูปถั่ว มีข้อสันนิษฐานที่แพร่หลายว่า กษัตริย์ผู้ปกครองบ้านเมืองในเวลานั้นเป็นผู้กำหนดทรงผมนี้ และการตัดทรงผมนี้จะทำโดยวางกะลามะพร้าวผ่าครึ่งครอบบนศิระษะ จากนั้นค่อยตัดหรือโกนเส้นผมส่วนที่ไม่ถูกกะลาครอบออกให้หมด ส่วนผู้หญิงจะได้รับอนุญาตให้ไว้ผมยาวจนประป่า ต่อมาในช่วง ค.ศ. ๑๖๙๘ (พ.ศ. ๒๒๔๑) ถึง ค.ศ. ๑๗๙๘ (พ.ศ. ๒๓๔๑) ผู้คนจำนวนมากได้หันมาไว้ทรงผม “ผู้เป็นไทผู้ยิ่งใหญ่” ซึ่งผมจะดูเหมือนแปร่งที่พลิกหงายขึ้นอยู่ตรงกลางศิระษะ

ในหนึ่งสัปดาห์จะมีบางวันที่ไม่ควรไปร้านตัดผม และมีบางวันที่เหมาะสมอย่างยิ่งแก่การตัดแต่งทรงผม เช่น ถ้าตัดผมวันอาทิตย์ คนที่รับการตัดผมก็จะพบแต่ความสุขและมีอายุยืนนาน แต่ถ้าตัดผมวันจันทร์ก็จะป่วยเป็นโรคร้าย พบกับความเศร้าโศกและเหตุร้ายต่าง ๆ อย่างไม่คาดฝัน การตัดผมวันอังคารจะนำมาซึ่งความสงบสุข ความเจริญ และได้รับชัยชนะในสงครามด้วย ถ้าตัดผมวันพุธจะต้องพบกับสิ่งชั่วร้ายมากมาย ความวิตกกังวลอย่างหนัก และการเบียดเบียนจากศัตรู หากบุคคลใดต้องการรับการคุ้มครองจากเทพดาบนสวรรค์ก็จะต้องตัดผมวันพฤหัสบดี หากเขาต้องการเป็นคนที่มีเจริญอาหาร ก็จะต้องตัดผมวันศุกร์ และสุดท้ายหากบุคคลใดต้องการให้การประกอบพิธีกรรมหรือการกระทำใด ๆ ประสบผลสำเร็จในวันเสาร์ เขาก็จะต้องยอมให้เส้นผมของตนถูกตัดด้วยกรรไกรในวันดังกล่าว

ในประเทศที่ชีวิตของผู้คนตกอยู่ในแควดวงของสิ่งแวดล้อมที่ไม่ถูกสุขอนามัย ความเจ็บป่วยจึงเกิดขึ้นเป็นเรื่องปกติและส่งผลให้มีหมอและหมอเถื่อนมากมาย มีชาวสยามเพียงหยิบมือเดียวที่ได้รับการศึกษาอบรมวิชาชีพทางการแพทย์จากต่างประเทศ และพวกเขาก็เป็นแพทย์ที่เชี่ยวชาญ ยังมีชาวสยามอีกไม่กี่คนที่เรียนหลักวิชาแพทย์ตะวันตกและการผ่าตัดที่โรงเรียนแพทย์ในกรุงเทพฯ แต่ชาวสยามผู้เชี่ยวชาญในศิลปะแห่งการดูแลรักษาคนส่วนใหญ่จะไม่มีความรู้อื่นเลยนอกจากความรู้ที่สืบทอดกันมาตามขนบประเพณี มีทั้ง “หมอ” หลวงประจำราชสำนัก หมอเถื่อนที่อวดอ้างว่ารักษาได้ทุกอย่างภายใต้ดวงอาทิตย์นี้ และหมอผีที่ทั้งรักษาหายและทำคนตายหลังการตรวจวิเคราะห์แต่พอประมาณ หากบุคคลผู้ใดมีศัตรูที่ตนหวังว่าจะให้ตายลงไป ก็จะมีหมอผีจำพวกหนึ่งซึ่งช่วยให้สมประสงค์ได้โดยการเสกควายตัวหนึ่ง เจ้าสัตว์จะหดตัวเล็กลงจนมีขนาดเท่าเมล็ดธัญ และเมล็ดธัญอัดแน่นไปด้วยสิ่งอาถรรพณ์ก็จะถูกส่งไปให้คู่อริรับประทาน เมื่อศัตรูกลืนลงท้องไป ควายเสกก็จะขยายตัวใหญ่เท่าขนาดเดิมของมันและผลที่เกิดขึ้นนั้นก็ของดที่จะอธิบายถึงดีกว่า หมอผีบางคนจะปั้นตุ๊กตาดินเหนียวแทนคนที่กำลังเจ็บป่วย แล้วก็เสกมนตร์คาถานำพิศวงลงบนตุ๊กตานั้นก่อนนำไปฝังในป่า ตุ๊กตาดจะดูดซับความเจ็บป่วยจากคนไข้ที่ตุ๊กตานั้นเป็นตัวแทนและในที่สุดคนไข้ก็จะหายป่วย อย่างไรก็ตามก็ยังดี ยังมีทฤษฎีและหลักวิชาแพทย์ที่แตกต่างและมีความชัดเจนอยู่อีกระบบหนึ่งที่ไม่ใช่เป็นเพียงเรื่องคาถาอาคม และในการรักษาอาการไข้และความเจ็บป่วยเฉพาะถิ่นนั้น หมอพื้นบ้านทำได้ดีพอ ๆ กับหมอยุโรปเลยทีเดียว หมอพื้นบ้านเป็นผู้รักษาด้วยการนวดที่เก่งกาจ และพวกเขายังรู้จักธรรมชาติและการใช้ประโยชน์จากพืชสมุนไพรและรากไม้ในป่าท้องถิ่น นอกจากนี้พวกเขายังมีความเชื่ออย่างมากในการอาบน้ำ และคุณสมบัติของดินในการรักษาความเจ็บป่วยเมื่อนำมาพอกที่บาดแผลหรือตุ่มหนอง ความรู้ทางสรีรวิทยาและวิทยาศาสตร์ของพวกเขาสามารถสรุปอย่างคร่าว ๆ ในย่อหน้าต่อไปนี้

ธรรมชาติทุกสิ่งล้วนประกอบด้วยธาตุสี่ ได้แก่ ดิน น้ำ ลม ไฟ ร่างกายของมนุษย์และสัตว์ก็มีส่วนประกอบของธาตุทั้งสี่นี้ โดยธาตุดินและน้ำยังมองเห็นได้ว่าเป็นส่วนประกอบในกระดูก เนื้อ และเลือด ส่วนธาตุไฟและลมแม้มองไม่เห็นด้วยตา แต่ก็ปรากฏชัดในรูปของลมหายใจและความร้อน ธาตุดินที่ประกอบกันขึ้นเป็นส่วนต่าง ๆ ที่เป็นของแข็งในร่างกายนั้นแยกออกได้ยี่สิบหกประเภท ส่วนธาตุน้ำก็มีหลายรูปแบบ แบ่งออกเป็นสิบสองประเภท ธาตุลมมีหกประเภท และธาตุไฟมีสี่ประเภท ในร่างกายมนุษย์นี้จะมีลมไหลเวียนอยู่หกประเภท ประเภทแรกจะไหลจากศีรษะลงสู่เท้า ประเภทที่สองไหลจากเท้าขึ้นสู่ศีรษะ ประเภทที่สามจะหมุนเวียนอยู่ภายในช่องกะบังลม ประเภทที่สี่ก่อเกิดชีพจร ประเภทที่ห้าอยู่ในปอด และประเภทที่หกอยู่ในอวัยวะภายในช่องท้อง ในบรรดาธาตุไฟสี่ประเภทที่มีอิทธิพลต่อสุขภาพของมนุษย์ ธาตุไฟอันละเอียดอ่อนนี้มีที่ให้คุณอยู่สองประเภท คือสร้างอุณหภูมิตามธรรมชาติให้แก่ร่างกายและช่วยเรื่องการย่อยอาหาร ตามลำดับ และอีกสองประเภทเป็นประเภทที่ให้โทษ เนื่องจากประเภทหนึ่งก่อให้เกิดไข้ และอีกประเภทหนึ่งจะเผาผลาญร่างกายในวัยชรา

ร่างกายนี้แบ่งออกเป็นสามสิบสองส่วนที่จะเป็นโรคได้ทั้งสิ้น เก้าสิบหกโรค และทุกโรคนี้ล้วนเป็นผลอันไม่อาจหลีกเลี่ยงจากการมีปริมาณธาตุหลักธาตุใดธาตุหนึ่งมากเกินไป การมีธาตุไฟมากเกินไปจะก่อให้เกิดอาการไข้ การมีธาตุน้ำมากเกินไปจะทำให้เกิดโรคบวมน้ำและอาการเจ็บป่วยที่เกี่ยวข้องกัน อาการเจ็บป่วยทุกชนิดที่ไม่อาจหาคำอธิบายที่น่าพอใจได้ก็จะโยงกับการเพิ่มขึ้นของธาตุลม และถ้าถามชาวสยามว่าเป็นอะไร คำตอบทั่วไปที่มักจะได้รับก็คือ “เป็นลม (ben lom)”

สุขภาพที่ย่ำแย่และสุขภาพที่แข็งแรงเกิดจากวิญญานมากมายบันดาลให้เป็น และเป็นเรื่องจำเป็นสำหรับทุกคนที่จะจัดการชีวิตและการกระทำของตนไม่ให้สร้างความชุนเคืองแก่เหล่าวิญญานผู้อาจดลบันดาลความเจ็บไข้ได้

ทุกเมื่อ แต่จะต้องสร้างความพอใจให้แก่เหล่าวิญญาณผู้ประทานพรเกี่ยวกับสุขภาพอันดี

ในสมัยที่พระพุทธองค์ยังพระราชดำเนินและตรัสสั่งสอนในท่ามกลางหมู่ชนทั้งหลายนั้น ได้มีชายผู้หนึ่งที่มีปัญญามากและเป็นบิดาแห่งการแพทย์สำหรับชายผู้นี้แล้ว พืชพรรณและดอกไม้ในป่าล้วนเอ่ยวาจากับเขาและได้เปิดเผยคุณประโยชน์อันมากมายให้แก่เขา เขาได้จดบันทึกความรู้ต่าง ๆ ที่ได้รับมาลงในตำรา ทั้งยังสอนวิชาเหล่านี้โดยวิธีบอกเล่าแก่เพื่อนมนุษย์ด้วยกัน วิธีการรักษาที่เขากำหนดไว้นั้นศักดิ์สิทธิ์และไม่มีทางผิดพลาด หากคนไข้รักษาไม่หาย ความล้มเหลวดังกล่าวไม่อาจโทษว่าเป็นเพราะวิธีการรักษาตามที่บรมครูแห่งการแพทย์ได้วางไว้ แต่เป็นเพราะหมอมือหรือคนไข้มีบุญกุศลไม่เพียงพอ ในบ้านของหมอพื้นบ้านทุกคนจะต้องตั้งรูปเคารพของบุรุษในตำนานท่านนี้ผู้สถาปนาวิชาชีพของพวกเขารูปเคารพนี้มีใบหน้ายิ้มแย้มอย่างเมตตาและยื่นมือออกมาข้างหนึ่ง ยาทุกชนิดจะนำมาวางไว้บนฝ่ามือที่ยื่นออกมานี้เพื่อรับพรจากองค์บรมครูก่อนนำไปใช้รักษาคนไข้ หลังผ่านการรับพรแล้ว ยาก็จะถูกนำไปยังบ้านของคนไข้แล้วทำการต้มในหม้อดินจนได้เป็นสารละลายยาที่มีกจะต้องรับประทานกันหลายควอร์ต^๑ กว่ายาจะออกฤทธิ์ ถ้าคนไข้ตายหมอจะไม่ได้ค่าตอบแทนในการรักษาพยาบาล และสำหรับคนที่ตั้งใจจะล่าสัตว์หรือทำงานในป่าคงดิบซึ่งสัตว์เลื้อยคลานมีพิษอาศัยอยู่อย่างชุกชุม ก็พึงทราบสูตรยารักษาการถูกงูกัดดังต่อไปนี้

กระดุกขากรรไกรหมูป่าหนึ่งชิ้น
 กระดุกขากรรไกรหมูบ้านหนึ่งชิ้น
 กระดุกห่านหนึ่งชิ้น
 กระดุกนกยูงหนึ่งชิ้น
 หางปลาหนึ่งตัว
 และหัวของงูพิษ

^๑ Quart เป็นหน่วยวัดตวงของเหลว เทียบเท่าปริมาณ ๑/๔ แกลลอน หรือประมาณ ๐.๙๕ ลิตร - สวป.

บทที่ ๗

ประเพณีและชีวิตในครอบครัว (ต่อ)

ระบบข้าทาสเป็นคุณลักษณะอันน่าสนใจที่สุดอย่างหนึ่งในชีวิตสังคมของชาวสยาม การมีทาสเป็นชนที่ชาวสยามรับเอามาจากประเทศเพื่อนบ้าน บรรพบุรุษชาวฉวนของชาวสยามเป็นชน “อิสระ” และคำเรียกชื่อตัวเองของชาวสยามว่า “ไทย” ก็มีความหมายเช่นนั้น ยิ่งไปกว่านั้นคำนี้ยังเป็นชื่อเรียกประเทศในปัจจุบันอีกด้วยแม้ว่าระบบทาสจะแพร่หลายอย่างมากก็ตามเป็นเวลาหลายปีที่ชนผู้อาศัยในบริเวณที่ราบลุ่มแห่งนี้ตกอยู่ใต้การปกครองของกัมพูชา และบรรดาเจ้านายและขุนนางกัมพูชาต่างก็ปฏิบัติต่อข้ารับใช้และชนต่างชาติเยี่ยงทาส เมื่อชาวสยามปลดแอกจากชาวต่างชาติลงได้แล้ว จึงได้ริเริ่มชนบทการมีทาสขึ้นในหมู่ชน “อิสระ” และอาณาพระราชอาณาวัรทั้งหลายของกษัตริย์จึงได้กลายมาเป็นข้าทาสของพระองค์โดยหลักการ แต่เนื่องจากพระองค์ไม่อาจจัดหางานให้แก่บรรดาข้าทาสจำนวนมากได้ทั้งหมด จึงพระราชทานข้าทาสให้แก่กลุ่มบุคคลที่มีตำแหน่งต่ำกว่าพระองค์ และกลุ่มบุคคลดังกล่าวก็มอบอำนาจของตนให้แก่บุคคลอื่น ๆ ต่อไปอีก จนก่อเกิดสภาพความเป็นทาสไปทั่วทุกหนแห่ง อย่างไรก็ตามสภาพความเป็นทาสจะบังคับใช้อย่างเข้มงวดเฉพาะในหมู่ชนชั้นที่ยากจนเท่านั้น ระบบข้าทาสที่จัดตั้งนี้ได้แบ่งคนทั้งประเทศออกเป็นกลุ่มชนชั้นทางสังคม แต่การกีดกันระหว่างชนชั้นในสังคมก็ไม่ได้เข้มงวดตายตัวจนถึงกับเลื่อนชั้นไม่ได้เลยเหมือนเส้นแบ่งเขตชนชั้นที่ไม่อาจทำลายได้ของระบบวรรณะในอินเดีย อันที่จริงแล้ว คนที่เป็นทาสในสยามวันนี้ก็อาจกลายเป็นขุนนางสูงศักดิ์ในอนาคตได้ หากเขามีความสามารถโดดเด่นพอที่จะเป็นเหตุอันควรยิ่งแก่การเลื่อนชั้น นับแต่อดีตมาจนกระทั่งรัชกาลปัจจุบัน ตามหลักการแล้วจะไม่มีชน “อิสระ” ในราชอาณาจักรเลยเพราะทุกคนจะต้องอยู่ในสังกัดมูลนายซึ่งเป็นผู้มีระดับชนชั้นสูงกว่า แต่

หนึ่งในพระราชกรณียกิจแรก ๆ ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงประกอบหลังการขึ้นครองราชย์ก็คือ การประกาศพระบรมราชโองการ ว่าให้เด็กทุกคนที่เป็นลูกทาสนั้นเป็นไท^๑ และเนื่องจากสามารถใช้เงินไถ่ อิสระภาพได้ จึงทำให้มีหลายคนในดินแดนแห่งนี้ได้รับอิสรภาพของตน แม้ว่า พระบรมราชโองการของกษัตริย์จะเป็นการให้ความช่วยเหลืออย่างแน่วแน่ต่อ สถานะความเป็นทาสในครัวเรือน แต่ระบบทาสของรัฐก็ยังดำรงอยู่ ดังปรากฏ ว่ามีการบังคับใช้กฎหมายว่าด้วยไพร่และการเกณฑ์ทหาร ชาวจีน พระสงฆ์ และชาวต่างชาติจะได้รับการยกเว้นจากการบังคับเกณฑ์แรงงานทุกประเภท แต่ชาวจีนจะต้องเสียภาษีทุกสามปีเพื่อทดแทนช้อยกเว้นการเกณฑ์แรงงาน ทั้งนี้ผู้คนที่ตกอยู่ในสภาพของทาสในทุกวันนี้ส่วนใหญ่แล้วเป็นผลจากการติด หนึ่สิน

เมื่อชาวสยามยืมเงิน เขาจะให้คำมั่นสัญญาว่าจะจ่ายดอกเบี้ยจำนวน หนึ่ง หรือเอ่ยคำสัญญาและยอมให้ผู้ให้ยืมเงินนั้นใช้แรงงานของเขาได้จริง ๆ ตามระยะเวลาที่กำหนดแทนการจ่ายดอกเบี้ย หากผู้ยืมเงินในกรณีแรก ไม่สามารถหาเงินมาชำระดอกเบี้ยตามที่สัญญาไว้ เขาก็จะเสนอตัวใช้แรงงาน แทนการจ่ายทั้งเงินต้นและดอกเบี้ย แต่ถ้ามียอดหนี้สินรวมเป็นจำนวนมาก เมื่อคิดค่าแรงด้วยอัตราค่าแรงในประเทศแล้ว แม้จะทำงานจนตลอดชีวิต ก็ยังไม่อาจไถ่ถอนหนี้ได้หมด ดังนั้นเขาจึงกลายเป็นทาสไปชั่วชีวิต มีคนจำนวน มากมายที่เมื่อติดหนี้มหาศาลก็จะขายร่างกายตนเองให้แก่ใครสักคนที่จะ

^๑ ช่วงต้นรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๒๑ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๑๗ ทรงประกาศ “พระราชบัญญัติพิทักษ์เด็กเสี้ยมลูกทาสลูกไทย” โดยแก้พิกัด ค่าตัวทาสใหม่ให้ลดค่าตัวทาสลงตั้งแต่อายุ ๘ ขวบ จนกระทั่งหมดค่าตัวเมื่ออายุได้ ๒๐ ปี เมื่ออายุได้ ๒๑ ปี ผู้นั้นก็จะเป็นอิสระ มีผลกับทาสที่เกิดตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๑๑ เป็นต้นมา และห้ามมิให้มีการซื้อขายบุคคลที่มีอายุมากกว่า ๒๐ ปีเป็นทาสอีก ต่อมาในวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๔๘ จึงโปรดเกล้าฯ ให้ออก “พระราชบัญญัติเลิกทาส ร.ศ. ๑๒๔” ให้ลูกทาสทุกคนเป็นไท - สวป.

ปลดหนี้อันมากมายให้ทันได้ และบุคคลใดที่สูญเสียอิสรภาพของตนไปอันเป็นผลพวงจากความหายนะทางการเงิน ก็ยังกู้คืนอิสรภาพกลับมาได้ถ้าเขาหาเงินได้มากพอที่จะชำระหนี้สินของตน การปฏิบัติต่อทาสของที่นี่ไม่มีอะไรที่โหดร้ายหรือน่ารังเกียจ และทาสมากมายก็เต็มใจที่จะอยู่กับนายของตน ทั้งยังพร้อมอาสาช่วยเหลือนายในทุกทางที่จะสามารถช่วยได้ในยามที่นายประสบความทุกข์เดือดร้อน ทาสจะได้รับข้าวปลาอาหาร เสื้อผ้า และที่พักโดยนายเป็นผู้ออกค่าใช้จ่ายให้ทั้งหมด และภายใต้สถานะที่ต้องพึ่งพารับใช้ผู้อื่นนี้ พวกเขาแทบจะไม่เคยสัมผัสกับความทุกข์ยากจริง ๆ จัง ๆ เลย ในชนบททางไกล ผู้คนส่วนใหญ่ยินดีที่จะใช้ชีวิตในฐานะข้าทาสของผู้มีอำนาจผู้ซึ่งตอบแทนการใช้แรงงานของทาสด้วยการให้ความคุ้มครองและช่วยเหลือแก่ทั้งตัวทาสและครอบครัวของทาส

กฎหมายไพร่ก็เป็นอีกสาเหตุที่ทำให้ผู้คนส่วนหนึ่งต้องตกอยู่ในสถานะทาส เมื่อหน่วยงานรัฐส่วนกลางเรียกเกณฑ์แรงงานจากบุคคลที่มีถิ่นพำนักอยู่ในพื้นที่ชนบทอันห่างไกลของประเทศ คำสั่งจะถ่ายทอดมายังผู้ว่าราชการเมืองที่บุคคลผู้ถูกเกณฑ์เวลาและแรงงานนั้นอาศัยอยู่ หากเขาประสงค์จะหลีกเลี่ยงการเกณฑ์แรงงาน ก็มักจะได้รับอนุญาตจากเจ้าหน้าที่ในท้องถิ่นให้ชำระเงินในปริมาณที่มากพอสำหรับการจ้างหรือซื้อตัวแรงงานเกณฑ์แทน จากนั้นก็จะสักเลกลงบนข้อมือของผู้มาเกณฑ์แรงงานแทน และผู้นั้นก็จะกลายเป็นสมบัติของรัฐไปโดยสมบูรณ์ แต่ถ้าชายผู้สักเลกได้ตายลงตั้งแต่ระยะเริ่มต้น ก็มักจะมีการเรียกร้องโดยผิดกฎหมายไปยังภรรยาและลูก ๆ ของชายผู้หลีกเลี่ยงการเกณฑ์แรงงาน เพื่อให้จัดหาตัวแทนคนใหม่มาอีก การเรียกร้องเช่นนี้ไม่ชอบด้วยกฎหมาย แต่ก็มักกระทำโดยเจ้าหน้าที่ที่มีจิตใจโหดเหี้ยมและชอบใช้อำนาจตามอำเภอใจ ในหลายกรณีคนทำผิดกฎหมายก็เป็นผู้บังคับใช้กฎหมายในท้องถิ่นนั้นเสียเอง และถ้าภรรยาและลูก ๆ ไม่สามารถหาเงินได้เพียงพอที่จะชดใช้การเรียกร้องที่ไม่ชอบธรรมนี้ เธอและลูกก็จะต้องมาเป็นทาสของเจ้าหน้าที่ผู้นั้น

จนกว่าพวกเขาจะทำงานชดใช้จำนวนเงินที่ถูกเรียกร้องได้หมด สำหรับเด็กผู้ชาย เมื่อเจริญเติบโตจนมีความสูงถึงระดับที่กำหนด พวกเขาเด็ก ๆ ก็อาจถูกรัฐบาลเรียกเกณฑ์แรงงานไพร่หรือเกณฑ์ทหารได้เช่นกัน เมื่อนั้นมูลนายก็จะสักเลกบนข้อมือของเด็ก ๆ ด้วยวิธีการนี้เองจึงทำให้ความเป็นทาสดำรงอยู่ต่อไป จากรุ่นสู่รุ่น ในเวลาต่อมาเมื่อรัฐบาลเรียกเกณฑ์แรงงานจากพวกเขาจริง ๆ มูลนายก็จะกล่าวอ้างว่าพวกเขาเป็นสมบัติส่วนตัวของตนเองจริง ๆ จากนั้น มูลนายก็จะชำระภาษีให้หน่วยงานรัฐส่วนกลางเป็นจำนวนเก้าสิบบเซนต์ต่อปี สำหรับทาสชายแต่ละคน แล้วก็กักตัวพวกเขาเอาไว้เป็นข้ารับใช้ แต่ในกรณีนี้ ทาสก็สามารถเป็นอิสระได้เช่นกันหากเขาเตรียมเงินก้อนได้จำนวนหนึ่ง ทว่า เป็นไปได้ยากมากที่ทาสจะหาเงินก้อนที่จำเป็นนั้นมาได้ เพราะทุกวันเขาก็ต้องทำงานรับใช้นายจึงไม่อาจจะไปรับค่าจ้างในที่อื่นใดได้ นอกจากนี้ยังไม่สามารถขายทาสคนใดให้แก่บุคคลอื่นโดยไม่ได้รับการยินยอมจากตัวทาสเอง และหากทาสที่ถูกขายออกไปนั้นได้หลบหนีไปภายหลัง ผู้ขายจะต้องจ่ายคืนให้ผู้ซื้อเป็นจำนวนเท่ากับที่ผู้ซื้อจ่ายไปแต่แรก หักด้วยจำนวนเงินที่เหมาะสมโดยคิดจากระยะเวลาที่ทาสไม่ได้ทำงานให้กับนายเก่า เว้นแต่จะได้รับการชดเชยไว้ในข้อตกลง ณ เวลาที่ซื้อขายทาส ก่อนที่จะมีพระบรมราชโองการให้ปล่อยลูกทาสทุกคนเป็นไท ลูกทาสจะตกเป็นสมบัติของนายทาสผู้เป็นเจ้าของพ่อแม่ของตนด้วย แต่ลูกทาสก็อาจไถ่ตัวเป็นอิสระได้หากจ่ายเงินก้อนหนึ่งตามที่กฎหมายกำหนดไว้ และลูกทาสนี้จะไม่สามารถขายให้ใครหากไม่ได้รับการยินยอมจากเจ้าตัวเองรวมทั้งจากพ่อแม่ของลูกทาสผู้นั้นด้วย

ทาสแต่ละคนจะมีหนังสือระบุจำนวนเงินในการไถ่ถอนตัว หนังสือนี้จะเก็บไว้กับนายทาส แต่นายทาสจะต้องส่งคืนให้เมื่อใดก็ตามที่มีเงินพร้อมสำหรับไถ่ถอนตามที่ระบุในหนังสือ ส่วนทาสที่พยายามจะหลบหนีไปเฉย ๆ ซึ่งเท่ากับเป็นการหนีหนี้ที่ในหลาย ๆ กรณีก็เป็นหนี้ที่ถูกต้องตามกฎหมาย จะถูกลงโทษโดยล่ามโซ่ตรวน แต่โซ่ไม่ได้มีน้ำหนักมากและเพียงแค่นี้

ที่ซื้อทำเพื่อป้องกันการหลบหนีอีก และไม่ว่าในกรณีใด ชาวสยามก็นิยมใช้ โข้ตรวนเพื่อการจองจำอย่างไม่มีกำหนดตามความประสงค์

หากบุคคลซื้อทาสคนใหม่แล้วในภายหลังมีเหตุให้รู้สึกว่าจะไม่คุ้มค่าตัว เขาก็อาจร้องขอคืนเงินและยกเลิกข้อตกลงซื้อขายทาสได้ถ้าหากเขาทำการ ร้องเรียนก่อนครบกำหนดสามเดือนนับจากวันที่ซื้อทาสไป ส่วนทาสคนใด ละเลยการทำหน้าที่ตามที่ผู้เป็นนายมอบหมาย ความเสียหายที่เกิดขึ้นก็จะ ถูกนำมาคำนวณรวมกับจำนวนเงินในการไถ่ถอนตัวด้วย และเงินส่วนนี้จะ ต้องจ่ายชำระก่อนที่ทาสจะได้รับอิสรภาพ หากทาสหญิงคนใดถูกบังคับให้ เป็นเมียของผู้อื่นตามที่นายต้องการ หรือถูกบังคับให้เป็นเมียของนายเอง ก็ตาม ค่าไถ่ตัวของเธอจะถูกลดลงกึ่งหนึ่งทันที เมื่อเกิดสงคราม ทาสชาย คนใดที่อกรบแทนผู้เป็นนายของตนก็จะได้รับอิสรภาพ และทาสคนใดได้ รับบาดเจ็บระหว่างการทำงานตามที่นายสั่ง ทาสนั้นจะมีสิทธิรับการชดเชย ตามลักษณะอาการบาดเจ็บของตน หากทาสถูกฆ่าตายระหว่างการปกป้อง นายหรือป้องกันทรัพย์สินของนาย จะไม่สามารถเรียกร้องเอาผิดต่อบุคคล ผู้ค้าประกันให้แก่ทาสนั้นได้ แต่ถ้าทาสคนใดหลบหนี เงินที่ใช้ไปเพื่อตาม จับทาสนั้นจะถูกเพิ่มลงไปเป็นค่าไถ่ตัวของทาส จะเห็นได้ว่ากฎหมายแห่ง ราชอาณาจักรสยามที่ควบคุมระบบทาสรับใช้ในบ้านโดยรวมแล้วก็มีลักษณะ อันเที่ยงธรรม และต้องไม่ลืมด้วยว่ากฎหมายเหล่านี้ได้ถูกเขียนขึ้นมาอย่าง ยาวนานก่อนที่อิทธิพลจากโลกตะวันตกจะเข้ามาเปลี่ยนแปลงสิ่งต่าง ๆ ในดินแดนแห่งนี้ ตัวบทกฎหมายเหล่านี้เป็นสิ่งยืนยันในตัวของมันเองถึง ความใจกว้างและความมีมนุษยธรรมของกษัตริย์องค์ปัจจุบันและองค์ก่อน ๆ และถึงแม้ว่าจะจะเป็นความจริงที่กฎหมายมักจะถูกฝ่าฝืนโดยเจ้าหน้าที่รัฐ ผู้มีอำนาจในท้องถิ่นห่างไกล แต่ภายใต้ระบบการบริหารการปกครองแบบใหม่ ที่กำลังจัดตั้งขึ้นอย่างรวดเร็วนี้ การบังคับใช้ตัวบทกฎหมายก็คงจะเป็นไป โดยเคร่งครัดและถูกต้องตามหลักการแห่งประมวลกฎหมายมากขึ้น

รถลาก

ธรรมเนียมปฏิบัติประจำชาติเป็นเหตุเป็นผลตามสภาพสังคมในชาติ อธิบายโดยย่อคือ ธรรมเนียมปฏิบัติของชาวสยามประกอบด้วยกฎจำนวนหนึ่ง ที่เกี่ยวข้องกับคนที่บุคคลผู้มีชั้นสถานะทางสังคมหนึ่ง ๆ จะต้องให้ความเคารพ เชื้อฟังกตอบุคคลที่อยู่ในชั้นที่สูงกว่า ธรรมเนียมปฏิบัติรูปแบบเก่าส่วนใหญ่ยังคง รักษาไว้อย่างเคร่งครัดโดยบุคคลทุกชนชั้น แม้ว่าในระยะหลังนี้ธรรมเนียม บางอย่างจะหายไปบ้างจากแรงกดดันของการปฏิรูปทางสังคมให้ก้าวไป ข้างหน้าซึ่งกษัตริย์ทรงเป็นผู้กระตุนเองและบ่อยครั้งก็ทรงเป็นผู้ริเริ่มเองด้วย ศีระธือเป็นของสูงสุดในร่างกาย ดังนั้นกฎหลัก ๆ ว่าด้วยพฤติกรรมของผู้น้อย เมื่ออยู่ต่อหน้าผู้ใหญ่จึงเกี่ยวข้องกับการวางท่าทางร่างกาย ในอดีตนั้นไม่มีใครกล้ายึดคอตั่งศีระตรงในระดับเสมอกับผู้ที่มีสถานะสูงกว่าตน อีกทั้ง จะไม่มีการเดินข้ามสะพานในขณะที่ผู้ใหญ่เดินอยู่ข้างใต้ และจะไม่เดินในท้อง ข้างบนเหนือห้องที่ผู้ใหญ่กำลังนอนหรือนั่งอยู่ แต่ในปัจจุบันนี้ผู้คนต่างเดินบน ทั้งสะพานและบนพื้นห้องโดยไม่แบ่งแยกกัน ก่อน ค.ศ. ๑๘๗๔ (พ.ศ. ๒๔๑๗) ทุกคนที่จะเข้าเฝ้าฯ พระมหากษัตริย์ต้องก้มลงหมอบคลานไปด้วยมือและ หัวเข่าโดยให้ศีระอยู่ระดับเดียวกับพระบาทของกษัตริย์ แม้จะได้มีการยกเลิก

ธรรมเนียมการหมอบคลานในที่สาธารณะแล้ว แต่ตามท้องถนนแทบทุกคนก็ยังคงยอบตัวลงเมื่อพบกับหรือเดินผ่านคนที่เขารู้ว่ามีสถานะสูงกว่าตนเอง หลังจากเสด็จขึ้นครองราชย์ได้ไม่กี่ปี กษัตริย์องค์ปัจจุบันได้ทรงยกเลิกการหมอบคลานในที่สาธารณะในระหว่างที่พระองค์เสด็จออกให้เหล่าข้าราชการสำนักเข้าเฝ้าฯ และเหตุการณ์นี้จะยังเป็นที่ยึดจำไปตลอดกาลในบันทึกจดหมายเหตุของประเทศสยาม บรรดาเจ้านายและขุนนางชั้นผู้ใหญ่แห่งกรมกองต่าง ๆ ยังอยู่ในท่าหมอบคลานกับมือและหัวเข่าที่คู้นเคย ศีรษะก้มลงกับพื้น ในขณะที่เสียงอ่านประกาศพระบรมราชโองการดังขึ้นต่อหน้าพวกเขา ดังความปรากฏในย่อหน้าต่อไปนี้ว่า^๑

“นับแต่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่ทรงขึ้นครองราชสมบัติมา มีพระราชประสงค์ที่จะปกป้องดูแลราชอาณาจักรและบำรุงความสุขให้เกิดแก่พระบรมวงศานุวงศ์ชั้นผู้ใหญ่และผู้น้อย เสนาบดีและข้าราชการต่าง ๆ สมณะพราหมณ์ และประชาราษฎรทั้งหลายทั่วพระราชอาณาจักร สิ่งใดที่เป็นการกดขี่ข่มเหงสร้างความยากลำบาก ก็มีพระราชประสงค์ที่จะขจัดปิดเป่าออกไปจากปวงชนทั้งหลาย และเลิกให้สิ้นไปจากแผ่นดิน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าบรรดาประเทศมหาอำนาจแห่งเอเชียตะวันออกและเอเชียตะวันตก กล่าวคือ ประเทศเอเชียทางตะวันออกของประเทศเรา ได้แก่ จีน ไคจินจิน และญี่ปุ่น และประเทศเอเชียทางตะวันตก ได้แก่ อินเดีย และในประเทศอื่น ๆ ที่มีการกระทำกดขี่ บีบบังคับให้ผู้น้อยหมอบกราบต่อเจ้านายของตนและผู้มียศถาบรรดาศักดิ์ ซึ่งคล้ายกับประเพณีที่มีอยู่ในสยามนี้ ต่างก็เลิกธรรมเนียมนั้นแล้วในปัจจุบัน และได้กำหนดธรรมเนียมปฏิบัติแบบใหม่ขึ้นแทน”

^๑ สามารถดูประกาศเลิกธรรมเนียมหมอบคลาน ได้ในหนังสือจดหมายเหตุพระราชกิจรายวันในรัชกาลที่ ๕ ปีมะโรง พ.ศ. ๒๔๑๑ - ปีระกา พ.ศ. ๒๔๑๖ โดยคณะกรรมการจัดพิมพ์เอกสารทางประวัติศาสตร์ สำนักนายกรัฐมนตรี จัดพิมพ์เผยแพร่ พ.ศ. ๒๕๑๖ หรือที่ <https://vajirayana.org/จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน-ใน-รัชกาลที่-๕-ปีมะโรง-พศ-๒๔๑๑---ปีระกา-พศ-๒๔๑๖/ภาคผนวก-๗-เรื่องเลิกธรรมเนียมหมอบคลาน> - สวป.

“ประเทศเหล่านี้ได้เปลี่ยนแปลงและเลิกธรรมเนียมการหมอบกราบ เพื่อเป็นการแสดงให้เห็นถึงความปรารถนาอันดีงามว่า จะไม่ให้มีการกดขี่อีกต่อไปในประเทศของพวกเขา และบรรดาประเทศที่ได้ยกเลิกธรรมเนียมอันบีบบังคับอย่างรุนแรงก็ล้วนแต่เจริญรุ่งเรืองขึ้นอย่างใหญ่หลวงเป็นที่ประจักษ์ชัด”

“ในราชอาณาจักรสยามนี้ มีขนบธรรมเนียมประจำชาติบางประการที่เข้มงวดและเป็นอุปสรรคต่อการปฏิบัติอันดีงาม และควรที่จะแก้ไข แต่การเปลี่ยนแปลงแก้ไขนี้อาจทำได้ในทันที และการเปลี่ยนแปลงนี้เป็นเรื่องที่จะต้องใช้การไตร่ตรองอย่างมากและทำอย่างค่อยเป็นค่อยไป ค่อย ๆ ปรับไปตามเวลาและสถานการณ์ ด้วยหนทางนี้ประเทศจึงจะมีความเจริญรุ่งเรืองยิ่งขึ้นไปได้”

“ธรรมเนียมการหมอบคลานและกราบไหว้ผู้คนในสยามนั้น เห็นได้ชัดว่าเป็นการกดขี่บีบบังคับให้ผู้น้อยกระทำต่อผู้ที่เหนือกว่า ทำให้ผู้น้อยเกิดความเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าอย่างน่าอดสูเพียงเพื่อที่จะให้เกียรติแก่ผู้ใหญ่ การทำความเคารพด้วยการหมอบคลานกราบไหว้นี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมองว่าไม่มีประโยชน์อันใดต่อประเทศชาติ ผู้น้อยที่จะต้องแสดงความเคารพต่อผู้ใหญ่ออกต้องทนเมื่อยล้าอย่างมากจนกว่าจะได้ลาไปจากผู้ใหญ่และเมื่อนั้นจึงหลุดพ้นจากสภาพการถูกบังคับ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่าธรรมเนียมอย่างนี้เป็นสาเหตุหลักของการบังคับกดขี่กันมากมาย ดังนั้นจึงควรยกเลิกธรรมเนียมโบราณที่แสดงความเคารพโดยการหมอบกราบอันเป็นธรรมเนียมประจำชาติสยามนี้ ด้วยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินมีความสุข และการหยุดธรรมเนียมปฏิบัตินี้ก็ช่วยปลดเปลื้องอาณาประชาราษฎร์จากภาระของการหมอบกราบที่ปฏิบัติกันมานานนม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจึงทรงให้ยืนและเดินแทนการหมอบและคลาน และให้ค้อมศีรษะลงอย่างสง่างาม

แทนการกราบไหว้โดยมือและเท้าทั้งสี่สัมผัสพื้นด้วยการใช้มือทั้งสองข้างประกบเข้าหากันแล้วก้มลงไปให้มือจรดพื้น”

“ให้การยืน การเดิน และการค้อมศีรษะเป็นการแสดงความเคารพเทียบเท่ากับการหมอบและการคลาน”

“ท่านผู้ดำรงยศและบรรดาศักดิ์สูงที่เห็นชอบในธรรมเนียมการหมอบคลานแบบเดิมอาจสงสัยว่าระเบียบใหม่นี้เหมาะสมหรือไม่ และคงอยากรู้ว่าการเปลี่ยนจากหมอบกราบมาเป็นทำยืนจะเป็นผลดีแก่ประเทศอย่างไร ขอให้วางใจเถิดว่าการเปลี่ยนแปลงธรรมเนียมดังนี้ก็เพื่อให้ผู้คนที่หลายรับรู้ถึงความตั้งใจที่จะปลดปล่อยพวกเขาออกจากการกระทำอันบังคับกดขี่ทั้งปวงประเทศที่ไม่กระทำกดขี่ต่อผู้น้อยด้อยต่ำจะมีแต่ความเจริญรุ่งเรือง”

“ดังนั้น พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางทั้งปวงตามลำดับชั้นยศเมื่อเข้าเฝ้าฯ หน้าพระที่นั่ง หรือที่ใดก็ตามที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวประทับอยู่ โปรดจงปฏิบัติตามพระบรมราชโองการที่ประกาศ ณ ที่นี้เพื่อการควบคุมการปฏิบัติตนของชนชั้นสูงในเรื่องดังกล่าวนับแต่นี้ไป”^๑

ประกาศพระบรมราชโองการยังได้อธิบายรายละเอียดและธรรมเนียมปฏิบัติทางสังคมแบบใหม่ต่อไปอีกหลังจากที่กลุ่มเจ้านายและข้าราชการได้ลุกขึ้นยืนกันหมดแล้ว และเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์แห่งประเทศไทยที่ไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินจะได้ยืนตรงอยู่ต่อหน้าองค์กษัตริย์ แต่กลุ่มบุคคลที่เป็นกลุ่มเป้าหมายของประกาศพระบรมราชโองการอันประกอบไปด้วยปัญญาชนมีแนวคิดอนุรักษนิยมและเชื่อมั่นในชนบเดิมว่าเป็นแนวทางที่ถูกต้องเสมอในทุกเรื่อง พวกเขาไม่ชอบการเปลี่ยนแปลงสร้างสรรค์สิ่งใหม่ และเชิงซ้ำต่อการปรับตัวให้ก้าวไปข้างหน้าสู่รูปแบบการปกครองอันบริสุทธ์ถูกต้อง

^๑ “Siam Repository” - ต้นฉบับ

และเปี่ยมด้วยปัญญาตามกษัตริย์ของพวกเขา ยังมีชนชั้นสูงหลายคน ที่บังคับให้บ่าวรับใช้ประพฤติต่อพวกเขาในรูปแบบโบราณแม้ว่าจะมีประกาศ ออกมาแล้วและแม้ว่าจะจะเป็นพระราชประสงค์ของกษัตริย์เองก็ตาม แต่ ณ ปัจจุบันในวันที่มีการประชุมเจ้านายและขุนนางก็ไม่พบการหมอบคลาน ภายในเขตท้องพระโรงอีกเลย

ที่นั่งสำหรับผู้มีเกียรติจะจัดให้อยู่ทางขวามือของแขกคนสำคัญ และที่นั่งใกล้ผนังห้องด้านขวามือจะเป็นที่นั่งสำหรับผู้มีเกียรติที่มีตำแหน่ง สูงกว่าผู้ที่อยู่ฝั่งซ้ายมือ และที่นั่งของผู้ที่สำคัญที่สุดในทุกห้องจะจัดให้อยู่ ตรงข้ามกับประตู

วันหยุดราชการและวันหยุดทางศาสนา มักจะหยุดต่อ ๆ กัน บ่อยครั้ง ตลอดทั้งปี และในวันพระบรมราชสมภพของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จะมีการเฉลิมฉลองทั่วราชอาณาจักรเป็นเวลาสามวัน เรื่องต่าง ๆ ประดับตกแต่ง ด้วยดอกไม้และธงทิว มีการจัดงานเลี้ยงสังสรรค์และงานเลี้ยงฉลองรวมทั้ง ยิ่งสลุต ในยามค่ำคืน พระบรมมหาราชวังและวังต่าง ๆ ในเมือง เรือในแม่น้ำ และบ้านทุกหลังตามถนนหนทางและริมฝั่งน้ำล้วนสว่างไสวไปด้วยแสงไฟ กลางคืนกลายเป็นกลางวันและพื้นพิภพก็กลายเป็นสรวงสวรรค์

วันหยุดปีใหม่ก็ยาวต่อเนื่องสามวันเช่นกัน เริ่มจากวันแรกของเดือน เมษายนซึ่งเป็นวันที่แทบจะไม่มีอะไรที่ถือว่าเป็นมงคลเลยในมุมมองของ ชาวยุโรป ในงานกินเลี้ยงปกติที่มักจะจัดในวันปีใหม่และวันหยุดอื่น ๆ ก็จะมีการทำขนมชนิดพิเศษขึ้นมาอย่างหนึ่ง ซึ่งเป็นที่นิยมพอ ๆ กับขนมแพนเค้ก ในวันอังคารสุดท้ายก่อนเข้าเทศกาลถือศีลลอด (Shrove Tuesday)^๑ และ

^๑ Shrove Tuesday เป็นวันก่อนวันเทศกาลถือศีลลอดของชาวคริสต์ ในวันนี้ชาวคริสต์ มีประเพณีการรับประทานขนมแพนเค้กหรืออาหารอื่น ๆ ที่ทำจากเนย ไขมัน และไข่ เพื่อสะสมไว้สำหรับช่วงถือศีลลอดในอีก ๔๐ วันข้างหน้า - สวป.

ขนมฮอตครอสบันในวันศุกร์ศักดิ์สิทธิ์ (Good Friday)^๑ ของเรา ตามวิถีวา
 อารามจะเต็มไปด้วยผู้หญิงและเด็กที่มาไหว้พระและทำบุญถวายภัตตาหาร
 และสังฆทานแด่พระสงฆ์ ชาวสยามจะเริ่มปีใหม่ของตนด้วยการทำบุญกุศล
 และกิจกรรมทางศาสนามากมาย คนรวยทำบุญเลี้ยงภัตตาหารแด่พระสงฆ์
 ผู้สวดมนต์อย่างเหมาะสมแก่วาระ ทุกคนที่จากบ้านไปต่างก็ได้ปลดปล่อยจาก
 พันธนาการที่ผูกมัดพวกเขาไว้ในห้องที่ต่าง ๆ ที่ไม่อาจจะบุได้อย่างแน่ชัด
 เพื่อเดินทางกลับสู่อ้อมอกของครอบครัวในช่วงเวลาสามวันนี้ กิจกรรมทาง
 ศาสนาลิ้นสุดลงในวันที่สาม และโมงยามที่เหลือก็จะใช้ไปกับ “ความสนุกสนาน
 ทางโลก การดื่มกิน และอบายมุข” การเล่นพนันเกิดขึ้นทั่วทุกหนแห่งไม่จำกัด
 เพียงในโรงบ่อนที่ได้รับอนุญาตเท่านั้น และเกมเสี่ยงโชคก็กุมอิทธิพลครอบงำ
 ทุกโรงบ่อนตราบเท่าที่ใบอนุญาตให้ร่วมเล่นยังคงมีอยู่

พระสงฆ์กลุ่มเล็ก ๆ เข้าประจำจุดโดยเว้นระยะห่างเท่า ๆ กันรอบ
 กำแพงพระนครเพื่อสวดมนต์ขับไล่ภูตผี แต่ในยามเย็นของวันที่สอง วิญญาณ
 ผู้มาเยี่ยมจากโลกเบื้องล่างจะพลาดโอกาสที่จะได้เปล็ดเปล็นไปกับเพลง
 สวดขับไล่ผี ทุกคนที่มีปืนสามารถยิงปืนกันได้บ่อยครั้งตามใจอยาก และ
 เสียงดังกัมปนาทนี้ย่อมน่ากลัวพอที่จะทำให้ให้นักเดินทางที่ร้อนรุ่มมาจากแดนไกล
 แห่งเพลิงอเวจีแผ่นกลับเส้นทางเดิมกันแทบไม่ทัน เสียงระเบิดตูมตามติดกัน
 รัว ๆ ของปืนพก ปืนคาบศิลา ปืนลูกซอง และปืนไรเฟิลดังไม่หยุดจนถึงเวลา
 รุ่งสาง ซึ่งเมื่อถึงเวลานั้นทั้งเมืองก็ปลอดจากผู้มาเยี่ยมจากนรกภูมิอย่างสิ้นเชิง

ยังมีวันหยุดสำคัญวันอื่นอีกที่เกี่ยวข้องกับพระราชพิธีถือน้ำ
 พระพิพัฒน์สัตยาโดยจะจัดขึ้นสองครั้งต่อปี ในวันนี้บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์
 ขุนนาง หรือข้าราชการที่รับเงินเดือนจากรัฐบาลทุกคนจะต้องมาชุมนุมกันที่วัด

^๑ Good Friday เป็นวันหยุดของชาวคริสต์เพื่อน้อมรำลึกถึงวันที่พระเยซูถูกตรึงกางเขน
 จนสิ้นพระชนม์ ในวันที่นี้ชาวคริสต์มีประเพณีรับประทานขนม Hot cross bun เป็น
 ขนมปังหวานผสมเครื่องเทศมีรูปกากบาทประทับด้านบน การรับประทานขนมชนิดนี้เป็น
 สัญลักษณ์แห่งการสิ้นสุดเทศกาลอีสเตอร์ - สวป.

ภายในพระบรมมหาราชวังหรือในที่อื่น ๆ ที่กำหนดสำหรับภูมิภาคอื่น ๆ ของประเทศ เพื่อสาบานตนแสดงความจงรักภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว แต่ละคนจะแสดงออกว่ายอมรับคำสาบานที่อ่านให้ฟัง ด้วยการดื่มและประพรมน้ำที่หน้าผากของตน น้ำนี้จะมีการเตรียมไว้เป็นการพิเศษโดยนำน้ำฝนธรรมดาสีในอ่าง จากนั้นนำดาบ ปืนพก หอก และบรรดาอาวุธที่นว่าจะใช้สำหรับการลงทัณฑ์ผู้ทรยศต่อแผ่นดิน มาแกว่งคนในน้ำนั้น พระสงฆ์ได้รับการยกเว้นไม่ต้องเข้าร่วมพิธีนี้ เพราะถือว่าการปฏิญาณตัวรักษาพระธรรมวินัยของพวกเขานั้นก็เพียงพอที่จะยืนยันถึงความจงรักภักดีของเหล่าพระสงฆ์ได้แล้ว

น้ำพระพิพัฒน์สัตยาบางส่วนจะถูกส่งไปยังหัวเมืองห่างไกลอื่น ๆ และผู้ว่าราชการเมืองจะเรียกกรมผู้คนที่เกี่ยวข้องกับการบริหารราชการในท้องถิ่น และให้สาบานพร้อมทั้งดื่มน้ำพระพิพัฒน์สัตยาด้วย บทคำสาบานดังกล่าวค่อนข้างจะยาว แต่คำแปลบางส่วนของคำสาบานก็น่าจะทำให้เห็นถึงลักษณะทั่วไปของคำสาบาน ดังความต่อไปนี้

“ขออำนาจแห่งเทพดาทั้งหลายจงสาปแช่งหากเราเป็นผู้ต่ำช้า ประพฤติชั่ว และคิดคดทรยศ ให้เป็นโรคผิหนองอันรักษาไม่หายและทำให้ถึงตายอย่างรวดเร็ว รวมทั้งโรคร้ายแรงอื่นทุกชนิด ขอให้เราจงพบกับความตายอันน่ากลัวสยดสยองก่อนเวลาอันควรและความไม่ซื่อสัตย์จงรักภักดีของเราจงถูกประจานเป็นที่รับรู้ของคนทั้งโลก และเมื่อเราจะตายจากโลกนี้ไป ก็ขอให้ลงไปเกิดในมหานรกอันเป็นที่ที่จะต้องถูกไฟที่ไม่มีวันมอดดับเผาผลาญไปชั่วกับชั่วกัลป์ เมื่อเราชดใช้กรรมในนรกหมดแล้วและได้มาเกิดใหม่ในภพภูมิอื่นใด ก็ขอให้ไม่พบกับความสุขจากความรื่นรมย์ใด ๆ ที่มีอยู่ในที่นั่นแม้แต่เพียงเล็กน้อย ขอให้เราจงอย่าได้พบพระพุทธเจ้า และไม่ได้ฟังธรรมคำสอนอันศักดิ์สิทธิ์ของพระองค์ ขอให้ไม่ได้พบกับพระอริยเจ้าผู้มีจิตเมตตาอนุเคราะห์แก่คนและสัตว์เพื่อนำสัตว์ทั้งหลายให้ก้าวพ้นความทุกข์ได้เกิดใหม่ในภพภูมิที่สูงขึ้นไปจนเข้าสู่สวรรค์ในที่สุด และหากเราได้บังเอิญ

พบพระสงฆ์หรือริยเจ้าก็ขอให้ไม่ได้รับความเมตตาช่วยเหลือจากท่านเหล่านั้นเลย”^๑

แม้บทคำสาบานจะเป็นการสาบานที่ค่อนข้างจะน่ากลัวทีเดียว แต่บรรยากาศในพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาแทบจะไม่มีวาทะเชิงขมขื่นเลย และทุกคนก็ทำพิธีไปโดยอากัปกิริยาสบาย ๆ

ชาวสยามที่ไม่เคยติดต่อหรือติดต่อกับชาวยุโรปแต่เพียงเล็กน้อยเป็นตัวอย่างที่ดีที่สุดในที่แสดงให้เห็นบุคลิกภาพที่แท้จริงประจำชนชาติ ชาวสยามมีกิริยาอันนุ่มนวลอ่อนโยนอย่างมาก ชีตั่นกลัวโดยเฉพาะในความมืดหรือเมื่อพบคนแปลกหน้า ร่าเริงสนุกสนานและชอบคนสนุกสนาน พวกเขาไม่ค่อยทะเลาะวิวาทกันเอง เพราะพวกเขาไม่ชอบเรื่องกลุ่มใจและปัญหาเดือดร้อนในทุกรูปแบบ พวกเขาขี้เกียจในการทำการงานทั่วไปให้เสร็จ แต่ขยันขันแข็งในการเตรียมงานสนุกรื่นเริงหรือชบวนแห่ในวันหยุด ความเชื่อของพวกเขาเกี่ยวกับโลกในอุดมคติมีอยู่ว่า กระแสน้ำจะไหลขึ้นที่ฝั่งหนึ่งของแม่น้ำและไหลลงอีกฝั่งหนึ่งของแม่น้ำ ทำให้ผู้คนเดินทางไปไหนต่อไหนได้ตามใจโดยไม่ต้องออกแรงพายเรือ ในโลกนั้นผู้คนไม่ต้องทำงาน พวกเขานอนอาบแสงอาทิตย์สดใส และแสนจะมีความสุขราวกับนกน้อย ชาวชนบทของประเทศสยามไม่เคยขอทาน แม้แต่ในเมืองหลวงก็มีเพียงคนเป็นโรคเรื้อนกับคนตาบอดเท่านั้นที่มาขอทาน ที่นี่ไม่มีการตะโกนร้องขอทานเหมือนในประเทศตะวันตกอื่น ๆ ผู้คนที่นี้ฉลาดไหวพริบดี และขึ้นชอบมุกตลกและคำพูดอันเฉียบคม ชาวสยามไม่ถึงกับเป็นนักลอกเลียนแบบได้เท่ากับชาวจีน แต่เมื่อใดที่พวกเขาก้าวข้ามอคติแรกเริ่มที่มีต่อนวัตกรรมใหม่ได้แล้ว พวกเขาก็จะซึมซับแนวคิดใหม่ ๆ และปรับตัวตามการเปลี่ยนแปลงของขนบธรรมเนียมได้รวดเร็วมาก ในครั้งแรกที่รถรางไฟฟ้าเปิดให้บริการในกรุงเทพฯ การที่รถรางไม่มีเครื่องยนต์หัวรถจักรทำให้พวกเขางงกันอย่างมาก และเป็นเวลา

^๑ “Siam” Miss Cort - ต้นฉบับ

สองสามวันที่เดียวที่พวกเขาออกจะกึ่ง ๆ บุษารตารางเวลาที่วิ่งผ่านไปมาบนท้องถนน พลางก็พึมพำกับตัวเองว่า “นี่มันรถปีศาจ” แต่ในไม่ถึงหนึ่งสัปดาห์รถรางก็อัดแน่นไปด้วยผู้โดยสารตลอดเส้นทาง ด้วยผู้คนที่ต่างก็พึงพอใจอย่างเห็นได้ชัดในความเร็วและความสะดวกสบายของการเดินทาง

ชาวสยามไม่ใช่พวกที่โกหกเก่งกว่าชนชาติอื่นจนกระทั่งเมื่อชาวเมืองได้สัมผัสกับความเจริญอย่างใกล้ชิด มีชาวเมืองเก่าแก่ผู้อยู่อาศัยในกรุงเทพฯ ที่ยังจำได้ถึงสมัยที่วาจาของผู้คนที่นี่มีแต่ความสัตย์จริงเฉกเช่นมิตรภาพที่มีให้กันทุกวันนี้นี้คนกรุงเทพฯ เชื่อใจไม่ได้ บางคนไม่ยอมพูดความจริงเลยไม่ว่าในกรณีใดแม้ว่าการพูดความจริงจะอำนวยประโยชน์ได้เท่ากับคำโกหกก็ตาม

ในอดีตเงินตราที่ใช้จะเป็นเปลือกหอยทะเลมูลค่าต่ำ เปลือกหอยเบี้ยเหล่านี้แปดร้อยถึงหนึ่งพันชิ้นจึงจะมีค่าเท่ากับสองเพนซ์ ในยุคสมัยนั้นไม่ว่าคนจะจนแค่ไหนก็หาอะไรรับประทานได้ง่าย เพราะจะมีของบางอย่างที่นำมาขายในราคาหนึ่งส่วนพันของสองเพนซ์เสมอ ต่อมาก็เกิดการเลียนแบบวิถีต่างประเทศ จึงเริ่มใช้เหรียญแบนทำจากตะกั่วและเลิกใช้เปลือกหอยทะเลเป็นเงินตราอย่างถูกกฎหมายไป รัฐบาลสร้างกำไรอย่างงามจากการค้าขายเหรียญตะกั่วเพราะรัฐบาลไม่ยอมรับซื้อหอยเบี้ยขึ้นเล็กไร้ค่า และพวกเขาออกขายเหรียญตะกั่วในราคาที่สูงกว่ามูลค่าจริงของมันมาก ดังนั้นจึงเกิดการปลอมแปลงเหรียญตามมาและมีการเรียกคืนเหรียญทั้งหมด แต่ในที่สุดเมื่อท้องพระคลังเต็มไปด้วยเหรียญแท้และเหรียญเก๊ รัฐบาลก็หยุดรับเหรียญใด ๆ อีกต่อไป และนั่นทำให้คนที่ยังครอบครองเหรียญตะกั่วอยู่เสียหายเป็นอันมาก ต่อมาจึงได้มีการออกจำหน่ายเหรียญโลหะผสมระหว่างตะกั่วกับทองแดงด้วยมูลค่าที่ต่ำลง แต่กำไรจากการซื้อขายเหรียญก็ยังสูงมากจนเกิดเหรียญปลอมเข้ามาปะปนในระบบอย่างรวดเร็ว หลังจากนั้นได้มีการผลิตเงินพดด้วงทำจากทองและเงินออกมาและเงินชนิดนี้ก็ยังคงใช้หมุนเวียนกันในระบบอยู่ เงินทั้งหมด

ไม่มีการประทับตราพระบรมรูปของกษัตริย์เพราะในเวลานั้นผู้คนยังมีความคิดต่อต้านอย่างรุนแรงต่อการสร้างรูปเหมือนจริงไม่ว่าจะอยู่ในสื่อรูปแบบใดก็ตาม แม้กระทั่งทุกวันนี้ ชาวยุโรปที่เดินทางเข้าไปในบ้านป่าก็ทำได้เพียงเล็งกล้องไปในฝูงชนเพื่อจะเก็บภาพของผู้คนที่หนีกระจายกันไป เพราะว่าเมื่อใดที่มีการทำสำเนาภาพใบหน้าของคนแล้วนำภาพไปจากคนคนนั้น ชีวิตส่วนหนึ่งของคนคนนั้นก็ติดไปพร้อมกับภาพด้วย และด้วยเหตุนี้ หากกษัตริย์มิได้ทรงรับพรแห่งการมีอายุยืนอย่าง Methuselah^๑ แล้ว ก็เป็นการยากที่จะทรงยอมให้ชีวิตของพระองค์ถูกแบ่งกระจายออกเป็นชิ้นเล็ก ๆ ในรูปของเหรียญกษาปณ์แห่งราชอาณาจักร แต่เมื่อไม่กี่ปีมานี้กษัตริย์องค์ปัจจุบันได้มีพระบรมราชโองการให้ออกเหรียญกษาปณ์ชุดใหม่ เป็นเหรียญกลมแบนทำด้วยทองแดงและเงินผลิตขึ้นที่โรงกษาปณ์หลวงในพระบรมมหาราชวัง และบนเหรียญทุกอันปรากฏรูปพระพักตร์หันข้างของกษัตริย์องค์ปัจจุบัน จากนั้นก็มีการออกดวงตราไปรษณียากรที่พิมพ์รูปพระพักตร์หันข้างแบบเดียวกัน และต่อมาก็มีการวาดพระบรมสาทิสลักษณ์และถ่ายพระบรมฉายาลักษณ์ของกษัตริย์จนในที่สุดความเชื่อเก่าแก่เรื่องรูปเหมือนของบุคคลก็จางหายไป และเกิดกระแสนิยมใหม่ที่ทุกคนที่มีกำลังทรัพย์จะต้องไปถ่ายรูปตัวเองเก็บไว้ บางทีข้อมูลต่อไปนี้ อาจไม่สู้จำเป็นนัก แต่่วนอกจากชาวยุโรปเพียงสองหรือสามคนแล้ว พวกช่างกล้องมืออาชีพล้วนเป็นชาวจีนทั้งนั้น

ผู้คนพากันกักตุนเหรียญทองคำรูปร่างแบนเพื่อเปลี่ยนเป็นเครื่องตกแต่งหรือนำไปทำเครื่องประดับฝังอัญมณี เพราะเหรียญเหล่านี้ไม่ใช่เป็นเงินตราแลกเปลี่ยนแล้ว แต่ยังมีการซื้อขายเป็นของโบราณหายากด้วยมูลค่าที่สูงเป็นสี่เท่าของมูลค่าดั้งเดิม

มาตราชั่งตวงวัดแบบสากลยังไม่เข้ามาแทนที่มาตราชั่งตวงแบบเก๋าดาราราชวงศ์แห่งของสยามเป็นตัวอย่างได้เป็นอย่างดีของเครื่องมือสำหรับ

^๑ พระคัมภีร์ไบเบิลภาคพันธสัญญาเดิม กล่าวถึง Methuselah ผู้เป็นปู่ของ Noah ว่ามีอายุยืนถึง ๙๖๙ ปี - สวป.

คนที่ยังไม่เจริญได้นำมาประยุกต์ใช้เพื่ออำนวยความสะดวกในการซื้อขาย
สิ่งของ เมื่อยังไม่มีมาตรฐานการชั่งตวงวัดที่กำหนดแน่นอนตามกฎหมาย

เมล็ดมะขาม ๘๘๐ เมล็ดเท่ากับกะลามะพร้าวหนึ่งใบ (ทะนาน)
กะลามะพร้าว ๒๕ ใบเท่ากับตะกร้าไม้ไผ่หนึ่งใบ (สัด)
ตะกร้าไม้ไผ่ ๘๐ ใบเท่ากับเกวียนหนึ่งเล่ม (เกวียน)

หรือ

เมล็ดมะขาม ๘๓๐ เมล็ดเท่ากับกะลามะพร้าวหนึ่งใบ
กะลามะพร้าว ๒๐ ใบเท่ากับหนึ่งถัง
ถัง ๑๐๐ ใบเท่ากับเกวียนหนึ่งเล่ม

ในการคำนวณเวลาจะใช้ปฏิทินสองฉบับ ฉบับแรกเป็นปฏิทินทาง
ศาสนาและใช้ในวัตถุประสงค์ทางศาสนาเท่านั้น ปฏิทินชุดนี้เริ่มนับศักราช
ตั้งแต่ปีที่พระพุทธเจ้าปรินิพพานคือประมาณ ๕๔๓ ปีก่อนคริสต์ศักราช
อีกฉบับหนึ่งเป็นปฏิทินราชการซึ่งเป็นปฏิทินที่ใช้กันทั่วไป เริ่มนับศักราช
จากปีที่ก่อตั้งเมืองกรุงเทพฯ คือ ค.ศ. ๑๗๘๔ (พ.ศ. ๒๓๒๗)^๑ ชาวสยาม
อธิบายความเข้าใจเรื่องระยะเวลาอันเป็นนิรันดร์อย่างเป็นรูปธรรมว่า ความ
เป็นนิรันดร์แบ่งออกเป็นช่วงเวลาอันยาวนานที่เรียกว่า “กัป” แต่ละ “กัป”
เท่ากับหินก้อนหนึ่งขนาดกว้าง ยาว และสูงสิบไมล์ ทุกหนึ่งร้อยปีเทวดา
องค์หนึ่งจะลงมาที่หินก้อนนี้แล้วนำผืนใยแมงมุมมาลูบผิวหินครั้งหนึ่ง
จนกระทั่งหินนั้นกร่อนสลายไปหมดจากการลูบทุกหนึ่งร้อยปี เมื่อนั้น
ก็เป็นเวลาหนึ่ง “กัป” พอดี จากนั้นจึงเริ่มระยะเวลาอันเป็นนิรันดร์ช่วงที่สอง

เผ่าพันธุ์มนุษย์ค่อย ๆ ตัวเล็กลงเรื่อย ๆ ในอดีตยาวไกลอันพร่าเลือนนั้น
ผู้คนล้วนตัวโตเป็นยักษ์ เผ่าพันธุ์ชาวสยามในทุกวันนี้มีรูปร่างสมส่วนแต่ตัวเล็ก
ลูกหลานของพวกเขาจะยิ่งตัวเล็กลง และบางคนจะตัวหดเล็กลงจนเท่ากับสุนัข
ในอีกสองสามร้อยปีให้หลังมนุษย์ทุกคนก็จะตัวโตแค่นู แต่ส่วนสูงของผีเสื้อ

^๑ ต้นฉบับระบุปีสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์คลาดเคลื่อนไป ที่ถูกคือ พ.ศ. ๒๓๒๕
(ค.ศ. ๑๗๘๒) - สวป.

และเห็นหมัดก็จะเท่ากับส่วนสูงของมนุษย์ และในที่สุดทั้งมนุษย์และสัตว์ ก็หายไประหว่างโลก

ชาวสยามพูดภาษาของตนเอง โดยภาษาสยามนี้มีคำนาม คำกริยา และคำชนิดอื่น ๆ ในประโยค มีภาษาสแลงเล็กน้อย และแทบจะไม่มีคำ “สบล” เลย ซึ่งคำเหล่านี้ก็จะใช้เฉพาะในหมู่ผู้รู้ภาษาอังกฤษแบบภาษาพูดเท่านั้น มีภาษาพิเศษที่ใช้สำหรับพระสงฆ์และกษัตริย์ซึ่งทุกคนจะต้องใช้คำเหล่านี้ เมื่อพูดกับหรือพูดถึงบุคคลชั้นพิเศษดังกล่าว คำศัพท์พิเศษที่ต้องใช้นั้นเรียนรู้จดจำยากแม้กระทั่งในหมู่ชาวสยามเอง เส้นผมของกษัตริย์ ผ่าเท้า และลมหายใจของพระองค์ อันที่จริงแล้วทุกรายละเอียดทั้งภายในและภายนอก ร่างกายของกษัตริย์ ล้วนมีชื่อเรียกเฉพาะ เมื่อกษัตริย์กินหรือดื่ม หลับหรือเดิน ก็มีคำพิเศษที่บ่งบอกว่ากษัตริย์กำลังกระทำอาการเหล่านั้นน้อยโดยคำพิเศษนี้ นำไปใช้กับบุคคลอื่นใดไม่ได้เลย และในภาษาสยามไม่มีคำอื่นใดอีกที่ใช้สำหรับบุคคลที่มีตำแหน่งและเกียรติยศสูงส่งกว่ากษัตริย์ ดังนั้นพวกมิชชันนารีเวลา ที่พูดเกี่ยวกับ “พระเจ้า” ในภาษาสยามจึงต้องใช้คำที่ใช้สำหรับ “กษัตริย์” เมื่อแต่ละบุคคลพูดคุยกันก็จะใช้คำสรรพนามที่แสดงว่าผู้พูดมีสถานะสูงกว่า เท่ากัน หรือต่ำกว่าอีกฝ่าย และด้วยวิธีนี้ การอ้างสถานะในทางสังคมที่เหนือกว่าหรือการยอมรับในสถานะอันด้อยกว่าอย่างสอดคล้องกันจึงได้แสดงออก ผ่านทุก ๆ บทสนทนาระหว่างสองบุคคล

ภาษาที่ชาวสยามแท้ ๆ พูดกันนั้นเป็นภาษาคำโดดและมีการผันเสียงสูงต่ำ คำที่เห็นว่ายาวนานแท้จริงแล้วเป็นการรวมกลุ่มคำพยางค์เดียว ตัวอย่างเช่น

“match” หรือ “ไม้ขีดไฟ” ประกอบด้วยคำสามคำ คือ

“ไม้” ... “wood”

“ขีด” ... “a line”

“ไฟ” ... “a fire”

คำแปลของ “ice” ก็เป็นคำผสมระหว่างคำสองคำคือ “น้ำแข็ง” และ คำแปลของ “chesse” ก็เป็นคำผสมของคำสองคำคือ “เนยแข็ง”

คำที่มีการผันเสียงสูงต่ำเป็นปัญหาอย่างมากแก่ชาวต่างชาติผู้ไม่คุ้นเคยกับการพูดแบบ “ร้องเพลง” บางพยางค์มีเสียงสูงต่ำต่างกันถึงสามเสียง บางพยางค์อาจมีเสียงสูงต่ำต่างกันได้ถึงห้าเสียง และแต่ละโทนเสียงก็ให้ความหมายที่ต่างกัน หลายครั้งที่ชาวต่างชาติออกเสียงไม่ถูกต้องและทำให้ฟังเข้าใจยากอยู่สักหน่อย เพราะการสื่อความหมายของคำนั้นชัดเจนแต่การพูดของเขาฟังดูแปลก คำที่ใช้เรียก “horse (ม้า)” ก็ออกเสียงต่างจากคำที่ใช้เรียก “dog (หมา)” แต่การออกเสียงพูดผิด เช่น “ล่าม^{ม้า}ตัวนั้นกับบ้านหมาชะ” หรือ “เรียกรถ^{หมา}เทียมคูให้ฉันทิส” พวกคนรับใช้ก็ยิ่งเข้าใจได้ทันที พวกเขาจะเพียงแคร์รับคำสั่งพร้อมกับบอมยืม แล้วก็ไปทำตามความประสงค์ของเจ้านาย มีหลายคำที่การออกเสียงแตกต่างกันนั้นมีความสำคัญ เพราะการออกเสียงผิดเพี้ยนแม้เพียงเล็กน้อยก็สามารถเปลี่ยนคำธรรมดาก็กลายเป็นคำลามกไปได้ ยังมีคำอื่น ๆ อีกที่ชาวตะวันตกจำเป็นต้องระมัดระวังการผันเสียงสูงต่ำของตน มิฉะนั้นแล้ว ในเวลาที่เขาต้องการจะพูดกับชาวนาตามหมู่บ้าน เช่น “ผมจะเดินร้านบน^{นา}ของคุณละนะ” ก็อาจกลายเป็น “ผมจะเดินร้านบน^{น้ำ}ของคุณละนะ” หรือแม้แต่ “ผมจะเดินร้านบน^{หน้า}ของคุณละนะ” ซึ่งไม่ว่าจะเป็นความผิดพลาดแบบใด ก็อาจเป็นผลจากความไม่รู้ของผู้พูดได้หลายภาษาที่ยังบกพร่องอยู่

ชื่อต่าง ๆ ในสยามมักจะบอกความสัมพันธ์ที่ชัดเจนระหว่างบุคคลไว้ด้วย เวลาที่คุณชี้นิ้วไปยังคนหนึ่งแล้วถามอีกคนหนึ่งว่า “คนนั้นใคร” หากคนนั้นมีความสัมพันธ์กับคนที่คุณพูดด้วย เขาก็อาจจะตอบว่า “นั่นพี่ชาย (elder brother) ของผม” หรือ “นั่นน้องชาย (younger brother) ของผม” หากว่าพวกเขามีความสัมพันธ์ดังกล่าว พวกเขาจะไม่มีวันตอบเพียงคำว่า “นั่นพี่น้องชาย (brother) ของผม” เกือบทุกคำ เช่น “grandfather (ปู่ ตา)” “grandmother (ย่า ยาย)” “uncle (ลุง น้ำชาย อาชาย)” และ “aunt (ป้า น้ำหญิง อาหญิง)” เมื่อชาวสยามคนใดพูดคำเหล่านี้ขึ้นมาก็จะบ่งชี้ถึง

ความสัมพันธ์ว่ามาจากฝั่งพ่อหรือฝั่งแม่ ชื่อของเด็ก ๆ มักจะเกี่ยวข้องกับ
รูปลักษณะของพวกเขา หรือเหตุการณ์ใดที่เชื่อมโยงกับการเกิดของพวกเขา
เด็กคนหนึ่งชื่อ “เล็ก” อีกคนชื่อ “ใหญ่” และความพิการอย่างหนึ่ง ๆ ก็อาจนำ
มาใช้เรียกชื่อไปตลอด เช่น “ไอ้ค่อม” ไม่มีการกำหนดไว้เฉพาะว่าชื่อนี้สำหรับ
ผู้ชายหรือผู้หญิง ดังนั้นทั้งเด็กผู้ชายและเด็กผู้หญิงก็อาจถูกตั้งชื่อว่า “บัว”
หรือ “ดำ” หรือชื่ออื่นใดที่พ่อแม่ชื่นชอบได้ทั้งสิ้น นอกจากนี้ชาวสยามยังไม่มี
นามสกุลอีกด้วย

“นาย” เป็นคำเรียกทั่วไป เทียบได้กับ “Mr.” และใช้กับผู้ชายทุกคน
ทุกช่วงวัยผู้ไม่มียศตำแหน่งที่สูงกว่านี้ “แม่” เป็นคำเรียกที่ใช้แบบเดียวกัน
ในกรณีของผู้หญิง การที่ชาวสยามไม่มีนามสกุลอีกทั้งบ้านตามท้องถนน
ส่วนใหญ่ยังไม่มีเลขที่ ได้สร้างความยุ่งยากพอสมควรเมื่อจำเป็นต้องส่งจดหมาย
ทางไปรษณีย์ และบ่อยครั้งที่การจำหน่ายจดหมายต้องเขียนในทำนองนี้

ถึง นายเล็ก,

นักเรียนแห่งโรงเรียนฝึกหัดครู

บุตรชายของนายใหญ่ ผู้เป็นทหาร

ใกล้เชิงสะพานดำ

หลังวัดบัว

ถนนใหม่ กรุงเทพฯ

ตัวอักษรนำมาจากภาษาบาลี และไม่มี ความแตกต่างระหว่างตัว
อักษรแบบพิมพ์และแบบเขียน ไม่มีตัวอักษรตัวใหญ่ (capital letter)
การเขียนจดหมายและหนังสือจะเขียนจากฝั่งซ้ายไปขวาเหมือนในภาษายุโรป
แต่ไม่มีการเว้นวรรคระหว่างคำ การพิมพ์หนังสือเพิ่งจะเริ่มเกิดขึ้นในประเทศ
ได้เพียงสี่สิบปี และคัมภีร์ศาสนาเก่า ๆ ล้วนเขียนด้วยลายมือสวยงามลงบน

แผ่นใบไม้ตระกูลปาล์มขนาดยาวประมาณสิบแปดนิ้ว กว้างประมาณสองนิ้ว โดยขอบของใบไม้นี้จะปิดทับด้วยทองเปลว และ “หน้า” แต่ละหน้าของ คัมภีร์จะร้อยเข้าด้วยกันด้วยเส้นใยไหม ในวัดทุกแห่งล้วนมีชุดคัมภีร์ใบไม้^๑ อย่างดีเก็บไว้ และคัมภีร์เหล่านี้จะเก็บใส่หีบที่มักจะตกแต่งอย่างประณีต ด้วยการปิดทองหรือประดับมุก

^๑ คัมภีร์ใบลาน เป็นหนังสือโบราณประเภทหนึ่ง ใช้ใบของต้นลานเจาะรู ร้อยหูด้วยสายสนอง (เชือกด้ายสำหรับร้อยหนังสือใบลาน) มัดรวมกันเป็นผูก โดยใช้เหล็กจารบันทึกลายลักษณ์อักษรด้วยวิธีจาร - สวาป.

บทที่ ๘

การละเล่นบันเทิงที่นิยม

ชาวสยามชอบความสนุกบันเทิงและชอบทำตนให้สนุกครั้นเคร่งแต่ปกติพวกเขาจะไม่เล่นกีฬาที่ต้องออกแรง ยกเว้นการพายเรือกับฟุตบอลชนิดหนึ่ง การละเล่นที่ต้องใช้กำลังกายมากมักจะเล่นโดยผู้ที่เกี่ยวข้องด้วยการแสดงการละเล่นนั้น ๆ นักกายกรรมอาชีพที่มักจะพบได้ตามงานเทศกาลรื่นเริงเป็นพวกใจกล้าและมีทักษะสูง ในบรรดาความสามารถทั้งหลายที่พวกเขาแสดงเพื่อให้ความบันเทิงแก่เพื่อนร่วมชาตินั้น มีไม่กี่อย่างที่ไม่ต้องพึ่งความกล้าแข็งของจิตใจและความแคล่วคล่องของแขนขา “เสากายกรรม” เป็นเสาไม้ไผ่ลำหนาแข็งแรงปักแน่นกับพื้นดิน เสาแต่ละต้นมีส่วนยอดเป็นรูปดอกบัว สูงจากพื้นประมาณยี่สิบฟุต นักกายกรรมจะปีนขึ้นไปจนถึงยอดเสาแล้วแสดงท่าทางต่าง ๆ บนพื้นขานราบขนาดเล็กแคบ ไม่มีตาข่ายหรือฟูกรองรับกรณีที่นักแสดงพลัดตกลงมา นอกจากนี้ยังมีนักแสดงที่ทำการแสดงโดยตั้งหอกหรือมีดดาบเป็นแถวก่อนจะเอนหลังอันเปลือยเปล่าของตนลงไปนอนทับปลายอันแหลมคมของอาวุธเหล่านั้น มีการเล่นโยนรับมีดสั้นอันคมกริบหลายเล่มในมือซึ่งเป็นการละเล่นที่อันตรายน้อยลงหน่อยและสำหรับที่นี้แล้ว “กีฬาขว้างค้อน” ก็มีรูปแบบใหม่คือ “การแกว่งค้อน” ผู้เล่นจะใช้พื้นคาบเชือกที่ผูกกับค้อนขนาดใหญ่และหนัก แล้วก็แกว่งให้ค้อนนั้นลอยข้ามไหล่ไปตกลงบนแผ่นหลังของตนด้วยความชำนาญ แต่การแสดงกายกรรมสุดอันตรายเหล่านี้ไม่ได้มีแสดงกันบ่อยนัก ซึ่งคงเป็นเพราะความจริงแล้วทั้งประเทศมีเพียงไม่กี่คนที่สามารถเล่นกายกรรมเหล่านี้ได้

ในวันหยุดประจำชาติ จะมีการจัดการแสดงกลางแจ้งชื่อ “กระอ้ว^๑” หรือ “แหงควาย” การแสดงนี้เป็นลักษณะผสมระหว่างละครใบ้กับการเต้นรำอย่างตลกและพิสดาร มีเค้าเรื่องมาจากตำนานโบราณของพม่า ตามตำนานเล่าว่า ครั้งหนึ่งนานมาแล้วมีหญิงชราผู้หนึ่งมีสามีชื่อตาโส คืบหนึ่งนางหลับฝันไปว่าได้กินตับควาย ในฝันนั้นนางกินอย่างเอร็ดอร่อยมากจนถึงกับสะดุ้งตื่นขึ้นมาและไม่สามารถจะหลับลงได้อีก นางจึงปลุกตาโสแล้วเล่าความฝันให้สามีฟัง พร้อมทั้งว่าตับควายนั่นอร่อยเลิศรสเพียงใด แต่ยึ่งนางครุ่นคิดถึงรสชาติอันแสนอร่อยของอาหารในฝันมากเพียงใด ก็ยั้งปรารถนาจะลิ้มลองของจริงมากเท่านั้น ดังนั้นนางจึงคะยั้นคะยอให้ตาโสเข้าป่าเอาหอกไปแหงควาย แต่ตาโสก็เอาแต่ป่วยเปี่ยงที่จะลุกจากที่นอนของตนโดยอ้างว่า เขาเป็นพรานที่ไม่เอาไหนและไม่กล้าติดตามสัตว์ที่นำกลั้วนี้ ตาโสพยายามจะหลับต่อแต่หญิงผู้วิหิงโยกลับยั้งรบเร้าหนักขึ้น ในที่สุดแล้วตาโสก็ยั้งต้องออกล่าควายโดยภรรยาได้ขอติดตามมาด้วย เพื่อคอยคว่าตาโสไม่ได้แอบหนีงานที่เธอสั่งให้ทำ หลังจากเวลาผ่านไปนานพวกเขาก็ตามรอยควายป่าได้ตัวหนึ่ง พวกเขาเฝ้าสังเกตและโจมตีควายป่า แล้วก็ฆ่ามันได้ในที่สุด พวกเขาผ่าท้องควายแล้วฉีกเอาส่วนที่ต้องการไปเป็นอาหาร เดินทางกลับบ้านแล้วก็ได้ลิ้มรสตับอันแสนอร่อย ตำนานเรื่องนี้มีการนำมาแสดงแล้วนับครั้งไม่ถ้วนแต่ก็ยั้งเป็นที่นิยมชมชอบของผู้คนเสมอ นักแสดงคนแรกปรากฏตัวในชุดแต่งกายของสตรีพม่า จากนั้นเธอก็จะเข้าไปดูดำผู้เป็นสามีด้วยภาษาถิ่นตามชนบของท้องเรื่อง ส่วนควายที่ มาเข้าฉากเป็นควายปลอม ใช้คนสี่หรือห้าคนมาแสดงโดยนำผ้าสีเข้มผืนหนึ่งมาคลุมทุกคนไว้ คนที่อยู่ด้านหน้าสุดจะถือหน้ากากอันใหญ่สมมติเป็นหัวของควาย

^๑ กระอ้วแหงควาย เป็นการละเล่นชนิดหนึ่งในการสมโภชของหลวง เช่น พระราชพิธีโสกันต์ ผู้เล่นมี ๒ คน แต่งเป็นชายคนหนึ่ง เกล้าผมสูง ใส่เสื้อกะเหรี่ยงชายกรอมถึงน่อง ถือหอกทำด้วยกระดาก แต่งเป็นหญิงคนหนึ่ง เกล้าผมสูงเช่นกัน นุ่งผ้าถุง ใส่เสื้อเอว ห่มผ้าแถบ สีแดงห้อยบา กระเดียดกระทวย ถือร่ม และควายตัวหนึ่งมีคนข้างในห้วยท้าย นัยว่าเป็นงานเล่นของทวาย หรือของพม่า มอญ - สวป.

ซึ่งหน้ากากอันนี้ก็มักจะนำไปใช้แทนหัวของสิ่งมีชีวิตอื่น ๆ ได้ทั้งหมดเท่าที่เคยรู้จักในการศึกษาเกี่ยวกับสิ่งมีชีวิต เพราะมันดูไม่เหมือนสัตว์ชนิดใดเลย แต่เป็นชิ้นงานสรรค์สร้างจากจินตนาการหลุดโลกของใครสักคน นักแสดงเป็นสามีและภรรยาจะวิ่งไล่สัตว์ป่าท่าทางงุ่มง่าม ส่วนเจ้าควายก็จะกระโดดโลดเต้นไปตามเพลงบรรเลงของวงดนตรีพื้นเมือง โดยเต้นไปรอบ ๆ เป็นวงกลมขนาดเส้นผ่านศูนย์กลางประมาณยี่สิบฟุต การหลบหลีกและการวิ่ง การสร้างจุดโจมตีบาดแผลปลอม และการส่งเสียงร้องโหยหวน การแสดงเหล่านี้ได้รับเสียงหัวเราะชอบใจดังลั่นเสมอ

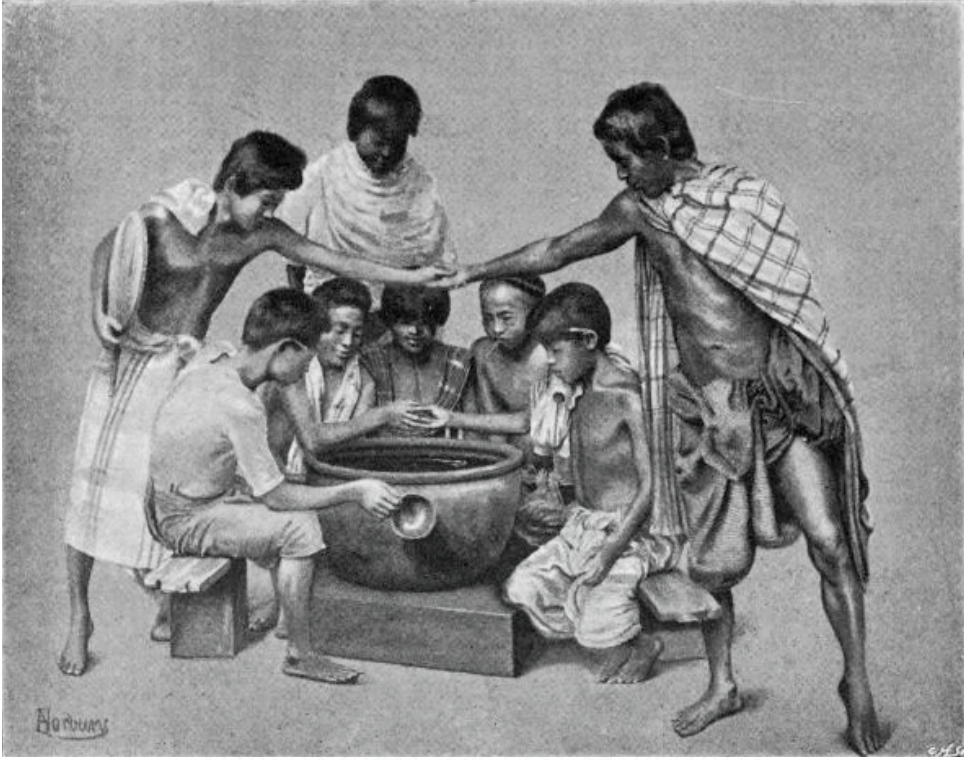
การเล่น “ตะกร้อ” เป็นที่นิยมในหมู่เด็กผู้ชายและคนหนุ่ม การเล่นนี้คล้ายกับเกมฟุตบอลที่ชาวพม่านำมาแสดงที่กรุงลอนดอนเมื่อไม่กี่ปีมานี้ ผู้เล่นเป็นจำนวนกี่คนก็ได้จะยืนล้อมเป็นวงกลม ผู้เล่นคนหนึ่งจะโยนลูกบอลหวายสานที่มีน้ำหนักเบาเข้าไปในวง และเมื่อลูกบอลนั้นตกลงมาผู้เล่นอีกคนจะใช้เท้า หัว หรือไหล่รับลูกบอล จากนั้นก็จะส่งต่อให้ผู้เล่นอื่นโดยไม่ใช่มือจับลูกบอล ลูกบอลจะส่งผ่านกันอย่างรวดเร็วจากจุดหนึ่งไปอีกจุดหนึ่ง และการส่งบอลนี้ก็จะเป็นไปอย่างต่อเนื่องยาวนานพอสมควร หากลูกบอลตกพื้นก็จะถูกเก็บขึ้นมาเพื่อโยนให้ผู้เล่นที่มีทักษะชำนาญเล่นกันต่อ และการเล่นก็จะดำเนินต่อไปจนทุกคนเหนื่อยหมดแรง ไม่มีแต่้มหรือคะแนนหรือการชนะในการเล่น ผู้เล่นคนใหม่สามารถเข้ามาร่วมวงและคนที่เหนื่อยก็เดินออกจากวงได้ทันทีโดยไม่มีผลกระทบต่อการเล่นอันสนุกสนานของทุกคนที่เหลืออยู่ “ท่าเตะพิสดาร” ที่ผู้เล่นที่เชี่ยวชาญมาก ๆ แสดงให้ดูนั้นสามารถปลุกเร้ากระแสชื่นชมได้อย่างมากจากทั้งชาวสยามและชาวต่างชาติ

การละเล่นที่มีลักษณะของการเสี่ยงโชคอยู่ด้วยเป็นการละเล่นจำพวกที่ชาวสยามโปรดปรานที่สุด ชาวสยามเป็นนักพนันโดยสายเลือด ทุกคนตั้งแต่เจ้านายไปจนถึงชาวไร่ชาวนาล้วนชื่นชอบการวางเดิมพัน พวกเขาพนันผลแพ้ชนะจากการชนไก่ การแข่งต่อยมวย การกัดจิ้งหรีด หรือการต่อสู้ระหว่าง

ปลากัดของพวกเขา แม้แต่การเล่นว่าวก็ยังมี “การรับแทงพิน” กันอย่างไม่อั้น ชาวสยามไม่อาจเทียบกับชาวญี่ปุ่นได้ในแง่ของศิลปะการทำว่าวรูปแบบแปลก ๆ หรือว่าสวยงาม แต่ทักษะการชักว่าวนั้นไม่แพ้กันแน่ ว่าวรูปแบบที่พบ่อยที่สุดจะมียอดแหลมห้าจุด โดยมีรูปร่างแบบดาวห้าแฉก^๑ แต่ไม่ว่าตัวว่าวจะมีรูปร่างหรือขนาดใดก็ไม่เคยมีการติด “หาง” ให้เลย และชาวสยามแทบจะไม่ต้องวิ่งเพื่อให้ว่าวลอยสูงขึ้นไป เพียงแค่กระตุกเชือกเร็ว ๆ ในท่วงท่าเฉพาะก็จะทำให้ว่าวสร้างลมได้ด้วยตัวเองในเวลาที่ลมธรรมชาติหยุดพัด ในวันที่ลมนิ่งก็มักจะได้เห็นคนชักว่าวจากเรือของตนที่กำลังขึ้นและล่องไปตามแม่น้ำ การแข่งชักว่าวมักจะจัดกันบ่อยในเดือนที่มีลมพัดแรง ว่าวตัวหนึ่งจะเรียกว่าเป็นว่าวตัวผู้และอีกตัวเป็นว่าวตัวเมีย^๒ จุดประสงค์ในการแข่งคือให้ว่าวตัวผู้จับว่าวตัวเมียให้ได้ เมื่อปล่อยให้ว่าวทั้งสองตัวลอยสูงขึ้นไปจากพื้นพอสมควรแล้วผู้เล่นคนหนึ่งจะกระตุกเชือกของว่าวตัวผู้เพื่อดึงว่าวให้โฉบลงมาด้วยความเร็วสูง หากปลายยอดแฉกของว่าวตัวผู้พุ่งชนลำตัวของว่าวตัวเมียที่กำลังลอยอยู่ก็จะทำให้ว่าวตัวเมียขาดและร่วงตกพื้น แต่การแข่งขันที่จบลงอย่างปัจจุบันทันด่วนนี้มักจะเป็นเพราะโชคช่วยมากกว่าทักษะของผู้เล่น ตามกติกาแล้ว ต้องให้เชือกว่าวตัวที่กำลังโฉบลงมาพาดทับเชือกของตัวที่ลอยอยู่หนึ่ง ๆ เจ้าของว่าวตัวผู้จะต้องจับตาตุ่การเคลื่อนที่ในแนวตั้งของว่าวตัวเอง แล้วดึงเชือกเข้าหาตัวเองอย่างรวดเร็วเพื่อให้ว่าวมุดอ้อมเชือกว่าวตัวเมียแล้วลอยขึ้นมาอีกครั้ง

^๑ เป็นลักษณะเฉพาะของว่าวจุฬา มีรูปร่างห้าแฉกหรือมะเฟืองผ่าฝาน ในการแข่งว่าพินถือว่าว่าวจุฬาเป็นว่าวตัวผู้ ใช้เล่นตัดสินแพ้-ชนะกับว่าวปักเป้า ซึ่งถือเป็นว่าวตัวเมีย ว่าวจุฬามีอาวุธประจำตัวติดอยู่ตรงสายว่าว เรียกว่า “จำปา” เป็นไม้เหลาค้าง ๘ อันมัดแน่นรวมกัน ติดกับสายป่านบริเวณใต้คอซุง ใช้สำหรับเกี่ยวเหนียง หาง และสายป่านของว่าวปักเป้า - สวป.

^๒ ว่าวปักเป้า เป็นว่าวประจำชาติไทยเคียงคู่กับว่าวจุฬา มีโครงเป็นรูปสี่เหลี่ยมขนมเปียกปูน มีหางยาวถ่วงที่ปลาย และมีอาวุธเรียกว่า “เหนียง” เป็นสายป่านยาวประมาณ ๘ เมตร ผูกเป็นห่วงรูปครึ่งวงกลมติดใต้คอซุงลงมา ใช้สำหรับคล้องตัวว่าวจุฬาให้เสียวการทรงตัว - สวป.

การวางเดิมพันปลากัด

การทำเช่นนี้เชื่อกว่าทั้งสองก็จะพันรอบกันและกัน แล้วคนซ้กว่าว่าตัวผู้ก็จะทำเช่นนี้ซ้ำอีกครั้งที่สองหรือครั้งที่สาม หลังจากนั้นผู้เล่นทั้งสองฝ่ายก็จะดึงว่าเข้าหาตัวเอง ปล่อย แล้วก็ดึงเข้ามาอีก ทำเช่นนี้ไปเรื่อย ๆ เพื่อให้เชื่อกว่าของตนเองเนียนเชือกของอีกฝ่าย ส่วนฝ่ายคนดูก็จะเริ่มตื่นเต้นไปกับการเฝ้าลุ้นว่าเชือกของผู้เล่นคนไหนจะขาดก่อน และพวกเขามักจะวางเดิมพันเป็นเงินก้อนโตเพื่อแทงผลการประจัญบานกันกลางอากาศ หลายครั้งที่เจ้าของว่าตัวเมียที่ถูกผูกมัดจะสามารถบังคับเชือกด้วยทักษะอันชำนาญให้ว่าของตนหลุดพ้นจากการโรมรันกับว่าตัวผู้คู่ต่อสู้ไปได้ แต่คู่ต่อสู้ก็จะยังคงตามติดและเคลื่อนที่อย่างมีทักษะเพื่อหาทางทำลายว่าตัวเมีย

ตามถนนทุกแห่งจะพบว่ามีชายชาวจีนสวมแว่นตาอันใหญ่ นั่งอยู่ที่โต๊ะที่ตั้งอยู่หน้าบ้านหรือร้านค้าที่เปิดประตูอยู่ บนใบหน้าอันเรียบเฉยของเขาปรากฏรอยยิ้มของการคิดใคร่ครวญอยู่เงียบ ๆ ข้างกายของเขามีตั้งกองกระดาษแผ่นบาง ๆ สีเหลืองและอุปกรณ์การเขียน ชายคนนี้เป็นคนรับแทงหวยของนายอากรหวยผูกขาดและทำหน้าที่เขียนหวย รัฐบาลเปิดให้มีการยื่นประมูลเป็นนายอากรหวยผูกขาดและสามารถทำรายได้จากการประมูลได้มากทีเดียว ในบางปี ผู้ที่ต้องการได้สิทธิ์พิเศษนี้ในการช่วยระบายนเงินสดที่มีมากเกินไปของผู้อื่นก็ยอมจ่ายให้รัฐมากถึงสามหมื่นปอนด์สเตอร์ลิง ทุก ๆ วันนายอากรหวยผูกขาดจะเลือกตัวอักษรหนึ่งตัวจากทั้งหมดสามสิบสี่ตัว^๑ แล้วตั้งเป็นตัวอักษรที่ได้รางวัลประจำวันนั้นโดยไม่บอกใคร เพื่อให้คนอื่น ๆ เสี่ยงทายกันว่าเขาเลือกตัวไหน โดยทุกคนมีสิทธิ์เสี่ยงทายตัวอักษรใดก็ได้ตามใจ เหล่านักพนันก็จะไปหาคนเขียนหวยที่ตั้งโต๊ะกันมากมายแล้วระบุตัวอักษรที่ต้องการ จากนั้นคนเขียนหวยจะค่อย ๆ เขียนตัวอักษรลงบนกระดาษแผ่นหนึ่ง พับขึ้น แล้วเขียนชื่อและที่อยู่ทั้งของตนและของคนแทงหวย รวมทั้งจำนวนเงินที่แทงพนัน คนเขียนหวยจะเก็บกระดาษนี้ไว้กับตัวจนสิ้นวัน เมืองกรุงเทพฯ แบ่งออกเป็นเขตต่าง ๆ ซึ่งในแต่ละเขตนายอากรหวยผูกขาดจะจัดให้มีผู้ดูแลหรือแขวงหวยที่ไว้ใจได้ประจำอยู่ ตลอดช่วงเย็นแขวงหวยจะไปหาคนเขียนหวยทุกคนในเขตของตนเพื่อเก็บรวบรวมตัวทั้งหมดและเงินเดิมพัน แล้วจึงนำส่งที่โรงหวยของนายอากร นายอากรหวยผูกขาดจะประกาศตัวอักษรที่ได้รางวัลตามเวลาที่กำหนด จากนั้นจึงเปิดแผ่นกระดาษออกทั้งหมด กระดาษที่ไม่ได้เขียน

^๑ เข้าใจว่าเป็น “หวย ก ข” ซึ่งเป็นการพนันที่ไทยรับเอามาจากจีน แต่ในการเล่นหวยแบบจีนนั้น เจ้ามือจะมีแผ่นป้ายเล็ก ๆ เขียนชื่อบุคคลสำคัญในราชวงศ์ซึ่งลงไปจำนวน ๓๔ ป้ายให้ผู้เล่นเลือกเสี่ยงทาย ขณะที่วิธีการเล่นหวย ก ข แบบไทยซึ่งเริ่มครั้งแรกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จะให้ผู้แทงเลือกตัวอักษรจากทั้งหมด ๓๖ ตัว เริ่มต้นจากอักษร ก เป็นต้นไป มียกเว้น ๘ ตัวที่ไม่ใช่ คือ ฎ ฏ ฐ ฑ ฒ ณ ศ และ ซ รัฐกำหนดให้มีการประมูลอากรโรงหวยทุกปีทั้งในกรุงเทพฯ และต่างจังหวัด ผู้ชนะประมูลจะได้สิทธิ์ตั้งโรงหวยผูกขาด ทั้งนี้โรงหวย ก ข ได้ยกเลิกอย่างเด็ดขาดเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว - สวป.

ตัวอักษรที่ถูกรางวัลจะถูกทิ้งไปและยึดเงินเดิมพันไปด้วย สำหรับคนที่โชคดี หายตัวอักษรประจำวันได้ถูกก็จะได้รับเงินคืนเป็นจำนวนยี่สิบเก้าเท่าของเงินเดิมพันของตน กล่าวคือ คนที่วางเดิมพันหนึ่งปอนด์ก็จะได้เงินรางวัลยี่สิบเก้าปอนด์นั่นเอง เจ้าของโรงหวยมีโอกาสที่โชคจะเข้าข้างตนเองสูงมาก และคนมากมายหลายพันก็ไปอุดหนุนเขาทุก ๆ วันจนทำให้การจ่ายเงินรางวัลมูลค่าสูงให้ผู้ชนะจำนวนหยิบมือเป็นเรื่องสบาย ๆ คนบางคนก็พยายามที่จะคาดการณ์โอกาสของตนไว้ล่วงหน้า ที่บ้านของคนเขียนหวยทุกหลังจะติดป้ายกระดานที่แบ่งเป็นช่อง ๆ ทุกวันตั้งแต่เริ่มต้นเดือนจนถึงวันสิ้นเดือน ตัวอักษรที่ได้รับเลือกจะถูกเขียนลงไปในช่วงหนึ่ง ผู้คนที่กำลังจะเสี่ยงโชคจะมาดูข้อมูลที่กระดานนี้แล้วก็พยายามถอดรหัสรูปแบบที่จะช่วยชี้แนะการเลือกของพวกเขาได้นักพนันหลายรายโดยเฉพาะพวกที่เป็นชาวจีนจะพึงพาเทพเจ้าของตนเพื่อขอคำตอบ พวกเขาจะไปที่วัดหรือศาลเจ้าแล้วยืนอยู่หน้าแท่นบูชา บนแท่นบูชาจะมีกระบอกไม้ไผ่สี่ไม้ไผ่ซีกสามสิบสี่อัน^๑ แต่ละอันจะพิมพ์ตัวอักษรที่นายอากรหวยผูกขาดใช้ออกรางวัล แล้วนักพนันก็จะบนบานถึงเทพเจ้าที่สถิตอยู่ ณ ที่นั้นว่าจะถวายเนื้อหมูติดมันและไก่จำนวนมากถ้าหากเทพเจ้าเมตตาช่วยให้พวกเขาถูกหวย หลังจากยื่นข้อเสนอชวนยั่วใจแล้วก็จะหยิบแท่งไม้ไผ่ซีกขึ้นมาอันหนึ่ง เขาก็มองดูไม้ไผ่ซีกที่หยิบมา พลางก็นึกสงสัยว่าเทพเจ้าหลอกเขาเล่นหรือไม่ ดังนั้นนักพนันจึงทำการทดสอบความจริงใจของเทพเจ้าต่อไป เขาหยิบรากไผ่ขึ้นมาสองชิ้น เป็นรากไผ่ที่มีลักษณะถูกเกลาให้ผิวเรียบแบนด้านหนึ่งและอีกด้านหนึ่งมีผิวโค้งมน^๒ แล้วโยนขึ้นรากไผ่ทั้งสองขึ้นไปในอากาศแล้วก็กล่าวออกมาว่า “หากข้าพเจ้าเลือกตัวอักษรที่ถูกต้องแล้ว ขอให้รากไผ่ทั้งสองขึ้น

^๑ ไม้ตัว หรือแท่งเซียมซี มักทำจากไม้ไผ่เหลาบาง ๆ เขียนหมายเลขกำกับไว้ด้านบนของแท่งไม้ซึ่งเป็นเลขตามใบเซียมซีแต่ละใบที่เขียนคำทำนายดวงชะตาของผู้เสี่ยงทาย - สวป.

^๒ ไม้พาย หรือไม้คว่ำไม้หงาย เป็นไม้ที่แกะเป็นรูปพระจันทร์เสี้ยวสองชิ้นประกบกัน ใช้เพื่อยืนยันคำทำนายที่ได้จากการเสี่ยงตัวเซียมซีอีกชิ้นหนึ่งว่าเป็นของผู้เสี่ยงทายจริงหรือไม่ วิธีการเสี่ยงทายคือโยนให้หล่นลงพื้น หากไม้พายคว่ำขึ้นหนึ่งหงายขึ้นหนึ่ง จึงจะถือว่าตัวที่เสี่ยงได้เป็นของผู้เสี่ยงทาย - สวป.

ตกพื้นโดยหงายเอาด้านแบนขึ้น” หากรากไม้ตกลงพื้นในลักษณะที่ต้องการ ก็ทดสอบซ้ำอีกพร้อมพูดว่า “หากข้าพเจ้าเลือกตัวอักษรที่ถูกต้องแล้ว ขอให้ รากไม้ทั้งสองขึ้นตกพื้นโดยหงายเอาด้านโค้งขึ้น” หากการทดสอบสำเร็จอีก แต่แล้วเขาก็ยังรู้สึกค่อนข้างเคลงใจในเทพเจ้าชี้เล่นที่ตนร้องขอคำแนะนำ อยู่ดี ดังนั้นเขาจึงโยนรากไม้อีกครั้ง “หากข้าพเจ้าเลือกตัวอักษรที่ถูกต้องแล้ว ขอให้รากไม้ขึ้นหนึ่งตกพื้นแบบหงายด้านแบนขึ้น อีกขึ้นตกพื้นแบบหงาย ด้านโค้งขึ้น” ถ้ารากไม้ทั้งสองตกลงพื้นในลักษณะนี้ เขาก็จะเชื่อมั่นว่าเทพเจ้า สนับสนุนคำตอบของเขา นักพนันก็จะนำทรัพย์สินสิ่งของทั้งหมดไปจำหน่ายแล้ว ก็วางเดิมพันด้วยเงินทุกพาร์อิงที่ตนหามาได้เพื่อตัวอักษรที่ตนเลือก โอกาสที่เขาจะเสียพนันคือสามสิบสามต่อหนึ่ง และเขาอาจได้ใช้ชีวิตที่เหลืออยู่ อย่างยากจนข้นแค้น คร่ำครวญเข้าใจในความเอาแน่เอาอนไม่ได้ของเทพเจ้า ที่ตนไปอ้อนวอนไว้

ทุกคนที่เขียนหนังสือเป็นก็สามารถตั้งโต๊ะแทงหวยได้เนื่องจากเป็น นโยบายของนายอากรหวยผูกขาดที่จะให้มีคนรับแทงหวยของตนกระจาย ทั่วพระนคร ส่วนแขวงหวยจะไม่ได้รับเงินค่าตอบแทนโดยตรง กลับกันพวกเขา จะต้องจ่ายเงินเพื่อให้ได้ทำหน้าที่นี้ คนเขียนหวยจะได้รับค่านายหน้าเป็น เงินหนึ่งชิลลิงสำหรับทุกสี่สิบสี่ชิลลิงที่ส่งให้แขวงหวย และแขวงหวยจะได้รับ ค่านายหน้าจากนายอากรหวยผูกขาดในสัดส่วนเดียวกันต่อจำนวนเงินทั้งหมด ที่เขาเก็บได้ต่อวัน คนรับแทงหวยผู้ที่เขียนตัวอักษรที่ถูกรางวัลจะได้รับเงิน สามสิบเท่าของจำนวนเงินที่วางเดิมพัน จากนั้นเขาจะส่งเงินให้ผู้ชนะรางวัล เป็นมูลค่าสี่สิบเท่าเท่าของเงินที่วางเดิมพัน ดังนั้นคนรับแทงหวยจะได้กำไร เป็นจำนวนหนึ่งในสามสิบของจำนวนเงินรางวัลที่จ่ายผ่านมือเขาทั้งหมด

ไม่กี่ปีที่ผ่านมา นายอากรหวยผูกขาดสูญเสียเงินเป็นอันมากจาก ความประมาทเลินเล่อของตนเอง เรื่องมีอยู่ว่าเขาได้ภรรยาใหม่ที่เป็นคนสวยมาก และเป็นที่รักใคร่อย่างมากของนายอากรผู้นี้ วันหนึ่งภรรยาได้ถามเขาว่าเลือก ตัวอักษรใดเป็นตัวที่ชนะรางวัล “ทำไมเธอถึงอยากรู้ละ” เขาถามกลับ เธอก็

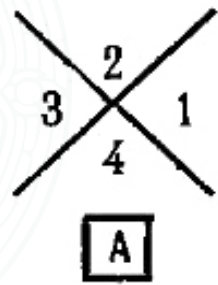
คนเขียนหวย

ตอบกลับด้วยจริตของผู้หญิงว่า “อ้อ ฉันก็แค่ถามท่านเพราะอยากรู้เฉย ๆ นะเจ้าค่ะ” “ถ้าอย่างนั้น” นายอากรผู้กำลังหลงใหลในภรรยาพูดขึ้น “สัญญาก่อนว่าเธอจะไม่บอกใคร จำไว้นะว่าถ้าผู้คนรู้ว่าฉันเลือกตัวอักษรตัวไหน ฉันจะต้องเสียเงินมหาศาลเชียวแหละ” ภรรยาคนโปรดคนใหม่ก็ตอบว่า “ฉันสัญญาว่าจะไม่บอกใครเจ้าค่ะ” แล้วนายอากรก็บอกตัวอักษรแก่ภรรยา ฝ่ายภรณาก็ชื่อตรงต่อคำสัญญาที่ให้ไว้ เธอไม่ได้บอกความลับนี้แก่ผู้ใดเลย แต่เธอไปหาคนเขียนหวยคนหนึ่งแล้วก็วางเดิมพันด้วยเงินทั้งหมดที่เธอมีกับตัวอักษรที่เธอรู้ว่าจะชนะรางวัล คนเขียนหวยรู้ว่าเธอเป็นใคร จึงแสร้งหยอกถามว่าเหตุใดเธอจึงเลือกตัวอักษรตัวนี้ เธอตอบว่า เธอก็เพียงแค่เสี่ยงเลือกตัวอักษรขึ้นมาเหมือนกับที่คนอื่น ๆ ทำเวลาเสี่ยงโชคกันนั่นแหละ แต่มีคนจำนวนหนึ่งที่อยู่แถวนั้นได้ยिनบพสนทนานี้ด้วย และพวกเขารู้ว่านายอากรได้มาหาเธอที่เรือนของเธอเมื่อวานนี้ พวกเขาจึงคิดว่าเป็นไปได้สูงมากที่เธอจะรู้ตัวอักษรที่จะชนะรางวัลของวันนี้ พวกเขาเลยพร้อมใจกันแทงหวยตามเธอ และผลก็คือสามีผู้ไว้ใจของเธอต้องเสียเงินไปสองสามพันดอลลาร์ในวันที่มีการจ่ายรางวัลนั้น เขาจึงกล่าวหาเธอทันทีว่าทรยศต่อความเชื่อใจของตน และแม้ว่าเธอจะ

วิงวอนขอร้องว่าเธอเป็นผู้บริสุทธิ์อย่างไร เขาก็ขายเธอไปในสองสามวันให้หลัง เพื่อแก้แค้น หรือบางทีอาจจะเพื่อชดเชยความเสียหายที่เกิดขึ้นจากความเขลาของตนเองก็ได้

ในโรงบ่อนเล็ก ๆ ที่มีอยู่มากมายก็มีการเล่นเกมเสี่ยงโชคหลากหลายชนิดกันตลอดทั้งวัน โรงบ่อนเหล่านี้เปิดกันข้างถนนและค่อนข้างจะแน่นขนัดตลอดเวลา เหล่าชนผู้เกียจคร้านเหลวไหลจะคอยเตร่เข้ามาพร้อมกับเศษเงินจำนวนหนึ่งในผ้าคาดเอว พวกเขาก้าวเข้ามา เสียเงินไป แล้วก็จากไปตามทางของตนเพื่อให้คนอื่นที่คิดแสวงโชคอย่างง่าย ๆ เข้ามาแทนที่ เกมการพนันที่เล่นกันนั้นไม่ต้องอาศัยทักษะของผู้เล่นแต่อย่างใด แต่เป็นเรื่องของโชคชะตาล้วน ๆ ดังที่จะแสดงในตัวอย่างต่อไปนี้

เกมเสื่อ^๑ นำเสื่อมาปูบนพื้น โดยขีดเส้นทแยงมุมสองเส้นบนผืนเสื่อ ตามที่แสดงในรูป เจ้ามือจะนั่งอยู่ในตำแหน่ง A และกำหนดหมายเลข 1, 2, 3, 4 ตามที่เห็นในภาพ ตรงหน้าเจ้ามือจะมีกองเปลือกหอยเบี้ยจำนวนมาก เจ้ามือจะใช้สองมือกอบเปลือกหอยเบี้ยให้ได้มากที่สุดแล้วนำมากองไว้ตรงหน้า กลุ่มผู้เล่นจะวางเดิมพันตามต้องการไว้บนหมายเลขใดหมายเลขหนึ่ง ยกตัวอย่าง สมมติว่ามีผู้เล่นสี่คนและแต่ละคนก็วางเงินคนละหนึ่งชิลลิงบนหมายเลขสี่ตัวไม่ซ้ำกัน เมื่อทุกคนวางเดิมพันไปแล้ว เจ้ามือจะเริ่มนับจำนวนเปลือกหอยเบี้ยที่เขาหยิบออกมาจากกองใหญ่แล้วนำไปกองเป็นกองเล็กสี่กอง จากนั้นก็ชานจำนวนเปลือกหอยเบี้ยที่เหลืออยู่หลังจากที่แบ่งกองเปลือกหอยเสร็จเรียบร้อยแล้ว หากมีเปลือกหอยเบี้ยเหลือสองอัน คนที่วางเดิมพันในช่องหมายเลขสองจะได้เงินเดิมพันเป็นสองเท่าของเดิมที่วางไว้ คนที่วางหมายเลขสี่จะเสียพนัน

^๑ การเล่นโปถั่ว หรือกำถั่ว - สวป.

ส่วนหมายเลขหนึ่งและสามไม่ได้และไม่เสีย หากเปลือกหอยเบี้ยเหลืออยู่สามอัน คนที่วางเดิมพันในหมายเลขสามจะได้กลับมาสองเท่า คนที่วางหมายเลขหนึ่งเสีย ส่วนหมายเลขสองและสี่ยังคงเดิมคือไม่ได้และไม่เสีย ถ้ามีผู้เล่นยี่สิบหรือสามสิบคน หลักการเล่นก็ยิ่งเหมือนเดิม ทุกคนที่เดาจำนวนเปลือกหอยที่เหลืออยู่ได้ถูกต้องจะได้เงินกลับคืนมาสองเท่า คนที่เดาหมายเลขตำแหน่งตรงกันข้ามจะเสียพนัน ส่วนหมายเลขอื่น ๆ ไม่ได้และไม่เสียอะไร หากไม่มีเปลือกหอยเหลือเลย หมายเลขสี่จะเป็นผู้ชนะ ยังมีวิธีวางเดิมพันอีกแบบที่เล่นกันคือ วางเงินเดิมพันไว้บนเส้นทแยงมุมเส้นใดเส้นหนึ่งในสี่เส้น สมมติว่าเงินเดิมพันวางบนเส้นระหว่างช่องหมายเลขสองและสาม ถ้าเปลือกหอยที่เหลือคือสองหรือสามก็จะได้เงินกลับคืนเป็นสองเท่า แต่ถ้าหมายเลขหนึ่งหรือสี่เป็นฝ่ายชนะ ก็จะต้องเสียเงินพนันไป ในโรงบ่อนเหล่านี้จะใช้เหรียญดินเผาเคลือบที่มีค่าเพียงเล็กน้อย และเนื่องจากผู้คนเล่นพนันกันเป็นปกติวิสัยจึงทำให้เหรียญเหล่านี้นำมาใช้จ่ายตามตลาดเพื่อซื้อสินค้ากันด้วย โดยทั้งผู้ซื้อและผู้ขายต่างรู้ว่าเหรียญของนักพนันนี้นำไปแลกกลับเป็นเงินได้อีกไม่ยาก แต่ถ้าหากเจ้ามือแพ้เขาจะไม่สามารถจ่ายเงินซื้อเหรียญดินเผาเคลือบเหล่านี้กลับคืนมาและคนที่ถือเหรียญเหล่านี้ก็ต้องขาดทุนจากเหรียญที่ตนครอบครอง

เกมถ้วยทองเหลือง^๑ อุปกรณ์ที่จำเป็นสำหรับการเสี่ยงโชครูปแบบนี้คือถ้วยทองเหลืองขนาดเล็กและลูกเต๋าไม้ หน้าด้านบนของลูกเต๋ามีเส้นขีดแบ่งออกเป็นสองซีก ซีกหนึ่งทาสีแดงและอีกซีกทาสีขาว เจ้ามือจะวางลูกเต๋าบนโต๊ะให้หันไปตำแหน่งใดตำแหน่งหนึ่งที่เขาเลือก โดยครอบไว้ด้วยถ้วยทองเหลืองเพื่อไม่ให้ผู้เล่นมองเห็น ผู้เล่นจะวางเดิมพันของตนตามตำแหน่งต่าง ๆ รอบถ้วย จากนั้นเจ้ามือยกถ้วยขึ้น เงินที่วางในตำแหน่งตรงข้ามกับซีกที่ทาสีขาว จะได้รับการจ่ายคืนในอัตราสามต่อหนึ่ง ส่วนเงินที่วางไว้อีกสามด้านที่เหลือจะถูกโยกเข้ากระเป๋าเจ้ามือ

^๑ การเล่นโปป่น - สวป.

เกมรูปสัตว์^๑ การละเล่นชนิดนี้เป็นที่นิยมกันมากตามงานเทศกาลรื่นเริง ใช้กระดานไม้ขนาดประมาณกว้างสิบแปดนิ้ว ยาวยี่สิบนิ้ว กระดานนี้จะขีดเส้นแบ่งเป็นช่องรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาดเท่า ๆ กัน และแต่ละช่องจะวาดรูปสัตว์ลงไป เจ้ามือจะมีลูกเต๋าไม้อันใหญ่สามอันที่วาดรูปสัตว์ลงไปบนแต่ละหน้าของลูกเต๋ามีเหมือนกับรูปสัตว์ที่อยู่ในช่องกระดาน คนที่อยากลองเสี่ยงโชคก็จะเลือกรูปแล้ววางเดิมพัน ลูกเต๋าทิ้งสามอันจะใส่ลงในกะลามะพร้าว เขย่าแล้วเทลงกับโต๊ะ รูปสัตว์ที่ชนะคือรูปที่ปรากฏบนหน้าด้านบนของลูกเต๋าทิ้งสาม

การเล่นพนันโดยใช้ไพ่ก็เป็นสิ่งที่พบเห็นกันดาษดื่น ไพ่เป็นแบบไพ่จีนมีขนาดประมาณสามนิ้ว พิมพ์เป็นรูปพระราชา ข้าหลวง ทหาร ข้าราชการ และบุคคลที่มีตำแหน่งสำคัญอื่น ๆ ไพ่สำหรับหนึ่งมีหนึ่งร้อยสิบหกใบ แต่ผู้เขียนไม่สามารถทำความเข้าใจกฎการเล่นอันซับซ้อนของเกมชนิดนี้ได้ และยังไม่อาจหาชาวยุโรปคนใดที่จะให้คำอธิบายตามที่ต้องการได้เลย

หมากรุกเป็นหนึ่งในสิ่งบันเทิงยามว่างเพียงไม่กี่อย่างที่ไม่ได้นำมาใช้เพื่อการพนัน เกมนี้โดยหลักพื้นฐานแล้วก็เหมือนกับที่เล่นกันในอังกฤษ แต่เรือจะใช้แทนตัวปราสาท (castle) ส่วนตัวบิชอป (bishop) ในที่นี้จะใช้ตัวโคนแทน และตัวอัศวิน (knight) จะใช้ตัวม้าที่เคลื่อนที่ได้ในแบบเดียวกัน ผู้เล่นที่เก่งมีหลายคน และเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศคนปัจจุบัน คือสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการก็สามารถเอาชนะชาวต่างประเทศส่วนใหญ่ที่ได้มีโอกาสเล่นหมากรุกกับเขา ชุดหมากรุกสยามของแท้หาซื้อได้ยากเพราะมักจะเป็นของที่สั่งทำขึ้นเป็นสมบัติส่วนตัว มิใช่ทำเพื่อขาย แต่ชนชั้นที่ยากจนก็พร้อมจะทำชุดหมากรุกชิ้นเล่นเองได้ทันที เพียงแต่ใช้เม็ดกระดุมและเปลือกหอยเบี้ยแทนตัวพอน (pawn) และใช้ดินเหนียวปั้นเป็นรูปตัวหมากรุกตัวอื่น ๆ ขึ้นมา

^๑ การเล่นน้ำเต้า - สวป.

แต่ในบรรดาการละเล่นบันเทิงทั้งหลาย โรงละครถือเป็นสิ่งบันเทิงยอดนิยมนที่สุด ไม่ว่าจะเด็กหรือผู้ใหญ่ต่างก็ชอบดูละคร และชาวต่างประเทศก็รู้สึกว่าการละเล่นชนิดนี้น่าสนใจอย่างยิ่งยวดซึ่งอาจเป็นเพราะโรงละครเป็นตัวแทนที่คล้ายคลึงอย่างมากของวิธีการโบราณที่ใช้ในการจัดแสดงละครให้บรรพบุรุษของเขาได้ชม ตัวโรงละครเองนั้นก็มิจุดดึงดูดเสริมอันน่าสนใจพอ ๆ กับที่ยังเป็นประเพณีของชาวพื้นเมืองชนานแท้ที่ยังไม่ถูกเปลี่ยนแปลงโดยอิทธิพลตะวันตกที่กำลังทำลายขนบจารีตจำนวนมากของชาวตะวันออกอย่างรวดเร็ว ซึ่งครั้งหนึ่งขนบประเพณีเหล่านี้เคยเป็นที่ชื่นชมยินดีของนักเดินทางเมืองโยโกฮาม่ากลายเป็นเมืองท่ายุโรปไปแล้ว ในเซี่ยงไฮ้มีตำรวจอังกฤษในช่าง่อนมีร้านกาแฟ ส่วนในกรุงเทพฯ ก็มีไฟฟ้าและรถราง และยังมีคำสั่งล่าสุดจากทางราชสำนักกำหนดให้ในรัฐพิธีทุกพิธีในอนาคต ชาวสยามจะต้องเลิกสวมเสื้อผ้าอันงดงามของตนเองแล้วมาสวมเสื้อคลุมตัวยาวฟร็อกโค้ท กางเกงขายาวอย่างชาวยุโรป และหมวกทรงสูงที่ออปเสท อย่างไรก็ตามจนถึงปัจจุบันโรงละครสยามก็ยังไม่ได้รับผลกระทบจากแนวโน้มการเปลี่ยนแปลงสมัยใหม่เหล่านี้

โรงละครในเมืองหลวงต่างกับโรงละครตามหัวเมือง แต่ความแตกต่างนี้เกิดจากระสนิยมของคนในพื้นที่โดยส่วนเดียว แต่ทุกโรงละครล้วนมีความเหมาะสมอย่างน่าชื่นชมกับคนผู้เต็มไปด้วยจินตนาการและอุปนิสัยเรียบง่าย ไม่มีการแสดงที่น่าตื่นตะลึงหรือการเปลี่ยนฉากอันตระการตา และคนดูก็ไม่ได้คาดหวังสิ่งเหล่านี้ รวมทั้งความสมจริงไม่ว่าจะในรูปแบบใดด้วย ยกเว้นแต่เรื่องชุดแต่งกาย การแสดงทั้งหมดมีลักษณะธรรมดาเรียบง่าย แต่รูปแบบและวัสดุของชุดแต่งกายนั้นได้รับความใส่ใจอย่างมาก ชุดแต่งกายจะมีกฎเกณฑ์แบ่งตามชนิด เช่น ตัวเอก เทวดา ทหาร และกษัตริย์ ตัวละครชนิดต่าง ๆ จะแต่งกายตามแบบอย่าง ที่สืบทอดกันมาจากรุ่นสู่รุ่น ผ้าทอดีนทอง ผ้าคลุมที่ปกปลายอย่างละเอียด ประณีต และเครื่องอัญมณีราคาแพง เหล่านี้เป็นเครื่องแต่งกายของตัวละครกลุ่มที่มีสถานะร่ำรวย

ในเมืองหลวงมีโรงละครเพียงแห่งเดียวที่มีการเก็บค่าเข้าชมและมีการจัดแสดงเป็นประจำสม่ำเสมอ ในคืนเดือนมืดซึ่งดวงจันทร์ไม่ส่องแสง โรงละครจะปิดเพราะจะไม่มีแสงสว่างพอที่จะเดินทางกลับบ้านกันได้ แต่ในทันทีที่ถึงวันข้างขึ้นอีกครั้ง ประตูโรงละครจะเปิดออกและผู้คนก็ไปรวมตัวกัน ณ สถานที่แห่งความบันเทิงแห่งนี้ซึ่งเป็นเพียงแห่งเดียวที่พอจะแข่งขันกับสถานประกอบการคู่แข่ง คือโรงบ่อนและโรงฝิ่นได้ นอกจากนี้ โดยทั่วไปแล้ว การแสดงละครในที่อื่น ๆ จะจัดขึ้นที่บ้านเรือนของผู้คนเนื่องในโอกาส เช่น งานแต่งงาน งานศพ หรือจัดขึ้นเนื่องในรัฐพิธีหรือพิธีกรรมส่วนบุคคลซึ่งผู้คนจำนวนมากจะมารวมตัวกันเฝ้าชม

คณะละครที่มีอยู่หลากหลายนั้นเป็นสมบัติส่วนตัวของขุนนางจำนวนหนึ่งผู้ซึ่งภูมิอกภูมิใจในความสามารถและความงามของ “นักแสดงนำหญิง” ของตนเป็นอย่างมาก นอกจากนี้ยังมีวงดนตรีที่เร่ร่อนไปตามที่ต่าง ๆ และยังชีพด้วยเงินบริจาคที่ผู้ชมเต็มใจให้ และในบางโอกาสพวกเขาก็จะได้รับการว่าจ้างให้ไปเล่นในงานเลี้ยงฉลองตามบ้านผู้คน แต่ในเวลาอื่น ๆ พวกเขาจะแสดงดนตรีกันกลางแจ้ง หรือตามเพิงว่างที่บังเอิญพบเข้าระหว่างเดินทางร่อนเร่

การละครมีอยู่สองประเภท คือ “ละคร” และ “ยี่เก” การแสดงประเภทแรกซึ่งได้รับการยอมรับนับถืออย่างสูงในสายตาของสาธารณชนนั้น น่าจะมีที่มาจากระบำนาช (Nautch)^๑ ของอินเดีย ในอดีตมีการเข้ามาตั้งถิ่นฐานของกลุ่มพรหมณ์จำนวนมากที่เมืองลิคอร์^๒ ซึ่งตั้งอยู่ทางตะวันออก

^๑ นาช (नाच) ภาษาฮินดีแปลว่าการเต้นรำ ในสมัยราชวงศ์โมกุล คณะระบำนาชซึ่งประกอบด้วยหญิงนักฟ้อนและนักดนตรีจะทำหน้าที่ให้ความบันเทิงในราชสำนักและในหมู่ชนชั้นสูง ต่อมาจึงค่อยเสื่อมความนิยมไปในช่วงกลางคริสต์ศตวรรษที่ ๑๙ คำว่านาช หรือหญิงนักระบำนาชนี้ชาวตะวันตกบางคนก็ใช้เรียกรวมไปถึงเทวทาสี หรือหญิงที่ถูกถวายตัวให้บูชาและรับใช้เทพเจ้าประจำเทวสถานของฮินดู ซึ่งนอกจากหน้าที่ดูแลเทวสถานและประกอบพิธีกรรมแล้ว ยังต้องเรียนรู้ศิลปะการรำรำหรือการตนาฏยัม ซึ่งถือว่าเป็นศิลปะชั้นสูงของอินเดียด้วย - สวป.

^๒ ลิคอร์เป็นชื่อที่ชาวตะวันตก เช่น โปรตุเกส ฮอลันดา และยุโรปชาติอื่น ๆ ในอดีตใช้เรียกเมืองนครศรีธรรมราช - สวป.

เฉียงเหนือของคาบสมุทรมาเลย์ ผู้อพยพจากอินเดียเหล่านี้ได้นำหญิงนักรบำนามาด้วยจำนวนหนึ่ง และการร่ายรำของพวกเธอก็เป็นที่ชื่นชอบอย่างมากของผู้คนในท้องถิ่นที่ผู้อพยพเพิ่งเข้ามาตั้งรกรากกัน ชื่อเรียกเมืองลิกอร์ที่คนในท้องถิ่นเรียกคือ ละคร และเมื่อคณะนักรบำนำไปทำการแสดงตามที่ต่าง ๆ พวกเขาจึงเป็นที่รู้จักกันในนาม “นักแสดงจากละคร” และในเวลาต่อมาก็เรียกเพียงว่า “ละคร” ชื่อเรียกนี้ก็กลายเป็นคำพูดทั่วไปและทุกวันนี้ก็ใช้เป็นชื่อเรียกสำหรับ “theatre (ละคร)” สมาชิกคณะ “ละคร” เป็นหญิงล้วนยกเว้นตัวตลกสองสามคน คณะละครไม่ค่อยแสดงเรื่องใหม่ ๆ หรือเรื่องที่คิดแต่งขึ้นเอง เรื่องที่พวกเขาแสดงกันซ้ำแล้วซ้ำเล่าโดยหลักแล้วจะเป็นเรื่องที่แปลงจากตำนานของชาวฮินดูและยิวยาวนาน โดยการจะแสดงบางเรื่องให้จบนั้นต้องใช้เวลานับสองสามชั่วโมงติดต่อกันยาวนานสองสัปดาห์ทีเดียว แต่สิ่งเหล่านี้ไม่เป็นอุปสรรคต่อความสนุกสนานของคนดู เพราะเรื่องราวที่นำมาแสดงเป็นวรรณกรรมเพียงเรื่องเดียวที่พวกเขาอ่านกันอยู่ตลอดเวลา ดังนั้นพวกคนดูจึงรู้แจ้งแทงตลอดทั้งโครงเรื่อง ตัวละคร และเหตุการณ์ทั้งหมดในละครที่นำมาแสดง และสิ่งที่ตามมาคือพวกเขาไม่จำเป็นต้องเข้าโรงละครติดต่อกันทุกคืนเพื่อติดตามเนื้อเรื่องที่ดำเนินไป อันที่จริงแล้ว ยิ่งพวกเขารู้เรื่องในละครดีมากเท่าใดและยิ่งพวกเขาไปดูการแสดงบ่อยเท่าใด พวกเขาก็ยิ่งสนุกกับละครมากขึ้นเท่านั้น

การแสดงละครของชาวสยามนี้ไม่มีสิ่งที่เรียกได้ว่าเป็น acting (การแสดง) ตามความหมายในภาษาของเรา บทพูดในละครจะขับร้องอย่างเคร่งครัดโดยคณะนักขับร้องหญิง ซึ่งเสียงร้องแหลมและดังของพวกเธอนั้นขาดความไพเราะในทางดนตรีอย่างยิ่งเมื่อตัดสินจากมุมมองของชาวยุโรป ส่วนคำพูดที่ตัวนักแสดงหญิงจะกล่าวเองนั้น จะขับร้องในลักษณะคล้าย ๆ กันนี้ เมื่อตัวนักแสดงรู้สึกว่เนื้อเรื่องได้ดำเนินมาถึงจุดสำคัญที่สุดแล้ว ทำให้ต้องส่งเสียงเพิ่มเพื่อให้การแสดงมีประสิทธิภาพสมบูรณ์ วงดนตรีใหญ่ที่เล่นประกอบการแสดงนี้เรียกว่า “มโหรี” มีเครื่องดนตรียี่สิบเอ็ดชิ้นเมื่อตั้งเป็นวงสมบูรณ์

เครื่องดนตรีที่ใช้ส่วนใหญ่จะเป็นเครื่องเคาะตีซึ่งเป็นอุปกรณ์ชนิดที่สร้างเสียงได้ดังมาก ในบรรดานี้มีกลอง ฉาบ ตะโพน ฆ้อง และขิมไม้ไผ่ เครื่องสายมีซออู้เดี่ยวที่ส่งเสียงเอื้อยอ้าตสองสามตัวและเครื่องดนตรีที่คล้ายพิณ เครื่องเป่าอันเลวร้ายจะนำมาเล่นในบางเวลาที่ต้องการสร้างเสียงที่ถือว่าใกล้เคียงกับเสียงปี่สก๊อตที่เล่นโดยผู้เล่นซึ่งกระตือรือร้นแต่เป็นมือสมัครเล่นที่ไร้ความสามารถทางดนตรี โดยหลักแล้ววงดนตรีจะใช้เพื่อสร้างจังหวะให้กับคณะนักขับร้องและเพื่อสร้างเสียงที่ประโคนดังขึ้นในฉากสำคัญ เวลาใดที่คู่รักสวมกอดกันก็จะถูกขบเน้นด้วยกลองที่ระดมตีอย่างหนักหน่วงและฉาบที่ตีดังโฉบฉวย พวกเขาช่างไม่รู้จักการประสานเสียงดนตรีเอาเสียเลย แต่ผู้เชี่ยวชาญทางดนตรีที่ผ่านการฝึกฟังเสียงมาเป็นอย่างดีแล้วก็กล่าวว่า พวกเขาเล่นดนตรีอย่างสอดคล้องกลมกลืนกัน

การแสดงของนักแสดงไม่มีอะไรที่เป็นธรรมชาติเลยยกเว้นนักแสดงที่เป็นตัวตลก ชายผู้ตลกขบขันกลุ่มนี้เป็นพวกเดียวที่พูดด้วยน้ำเสียงธรรมชาติของตนหรือเคลื่อนไหวแขนขาตามลักษณะปกติในชีวิตประจำวัน ในขณะที่นักแสดงหญิงจะขยับเขยื้อนร่างกายไปตามรูปแบบการวางท่วงท่าให้น่าประทับใจอย่างที่เราเรียกให้ฟังดูสละสลวยว่า การรำ ท่วงท่าการเคลื่อนไหวเหล่านี้ไม่มีอะไรนอกจากการบิดโค้งร่างกายอย่างผิดธรรมชาติ ควบคุมไปกับการเคลื่อนไหวอันแปลกประหลาดของแขนขา นิ้วมือจะตัดโค้งไปด้านหลังบริเวณข้อนิ้ว และแขนก็จะโค้งงอออกไปทางด้านหลังข้อศอกในลักษณะที่ผู้ที่ไม่ได้ฝึกฝนมาไม่อาจเลียนแบบได้เลย ตั้งแต่ยังเป็นเด็กเล็ก ๆ นิ้วมือและแขนของพวกเธอจะถูกตัดให้ผิดจากตำแหน่งธรรมชาติ จนกระทั่งอวัยวะเหล่านั้นราวกับว่ามีข้อต่อที่ยึดหยุ่นเป็นพิเศษ นักแสดงหญิงจะทาหน้าขาวด้วยแป้งและไม่แต่งแต้มสีอื่นใดลงไปเพื่อลดความน่าขนลุกของใบหน้าขาว ๆ นั้นเลย ที่ปลายนิ้วจะสวมเล็บปลอมสีทองที่มีความยาวเป็นพิเศษ ส่วนผู้ชมก็จะยืนหรือนั่งลงกับพื้นและสูบบุหรี่สั้นกันอย่างต่อเนื่อง เวทีการแสดงคือพื้นที่ส่วนหนึ่งบนพื้นโดยใช้เสื่อเป็นตัวกำหนดขอบเขตเวที รอบขอบเสื่อจะมีผู้ชมนั่งติดประชิดซึ่งเป็นกลุ่มที่ได้ใกล้ชิดนักแสดงที่สุด บริเวณด้านหลังเวทีจะมีที่นั่งสูงขึ้นจากพื้นหรือยกพื้นขนาดเล็กสำหรับ

ให้นักแสดงเป็นตัวพระราชาและพระมเหสีมานั่งในฉากต่าง ๆ และด้านหลังที่นั่งนี้จะเป็นห้องแต่งตัวของคณะละครทั้งคณะ ห้องแต่งตัวมีลักษณะเปิดให้สาธารณชนมองเห็นบางส่วนหรือเปิดโล่งให้เห็นทั้งหมด และจะต้องมีคนกลุ่มเล็ก ๆ ไปจับกลุ่มกันยืนดูนักแสดงสาวสวยประแป้งแต่งตัวอยู่เสมอ แต่คณะละครจะตัดทิ้งแม้กระทั่งการจำลองห้องแต่งตัวแบบนี้ และพวกเขา ก็แต่งตัวกันต่อหน้าคนดู นักแสดงจะหิ้วผ้าผ่อนข้าวของของตนมาในถังตึกเก่า ๆ ใส่น้ำมันก๊าดซึ่งจะวางเรียงกันข้างหนึ่งของเพิงที่พวกเขาอาศัยทำการแสดงกัน

หากต้องมีม้าเข้าฉาก นักแสดงหญิงคนหนึ่งที่สวมเครื่องประดับศิระระรูปหัวม้าก็จะเข้ามาในเวที เครื่องสวมศิระระนี้ไม่ได้สวมทับบนใบหน้าเหมือนหน้ากาก แต่สวมบนศิระระเหมือนหมวก ส่วนนักแสดงที่ขี่ม้าจะไม่ขึ้นไปคร่อมบนตัวม้า แต่จะวางมือบนไหล่ของม้าแล้วเดินเคียงข้างกันไป นอกจากนี้ลิงและช้างก็มีบทบาทสำคัญในตำนานเก่าแก่และมีการแสดงในลักษณะที่เรียบง่ายคล้าย ๆ กัน แต่ก็มีคณะละครส่วนตัวคณะหนึ่งในกรุงเทพฯ ที่อวดว่ามีช้างจริงที่ฝึกไว้สำหรับแสดงละครได้^๑

การเดินทางไปในทะเลไม่ต้องใช้เรือ นักแสดงคนหนึ่งจะเดินข้ามเวทีพร้อมกับไม้ถ่ออันหนึ่งผูกไว้ที่หน้าอกของตนแทนเสากระโดงเรือ ยอดเสาดัดตรงชาติ และมีเชือกเส้นบางผูกโยงจากยอดเสาลงมาผูกกับคอและหัวไหล่ของนักแสดงเพื่อแทนสายระโยงเรือ ผู้โดยสารบนเรือจะลงเรือโดยยืนต่อแถวยาวสองแถวข้างหลังชายผู้ที่มีไม้ถ่อผูกกับหน้าอก เมื่อทุกคนลงเรือโดยสวัสดิภาพแล้วส่วนท้ายเรือก็จะเข้ามาต่อท้ายขบวน นักแสดงที่เป็นท้ายเรือจะผูกไม้ถ่อที่มีธง และผูกสายระโยงเรือเช่นกัน แต่ที่ด้านหลังของเขาจะติดหางเสือไม้และผูกเชือกซึ่งผู้โดยสารเรือคนแรกที่ยืนอยู่ด้านหน้าของเขาจะเป็นคนถือไว้

^๑ เป็นไปได้ว่าน่าจะหมายถึงคณะละครตีกดาบรพของเจ้าพระยาเทเวศร์วงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว. หลาน กุญชร) เจ้ากรมมหาดเล็ก กรมม้า และกรมมหรสพ เจ้าพระยาเทเวศร์ฯ ได้นำช้างชื่อพลายมงคลมาฝึกเล่นละครในคณะละครของท่าน และปรากฏว่าพลายมงคลมีชื่อเสียงอย่างมากจากความฉลาดแสนรู้โดยเฉพาะการเล่นเป็นช้างเอราวัณ ในการแสดงโขนตอนหนุมานหักคอกช้างเอราวัณ - สวป.

จากนั้นเรือก็จะแล่นไป นักแสดงบนเรือก็จะโยกเอนตัวไปตามจังหวะดนตรี เลียนแบบอาการโคลงเคลงของเรือขณะล่องไปในทะเล เรือจะเดินข้ามเวทิจนผ่านออกไปด้านหนึ่ง แล้วก็กลับเข้ามาใหม่จากอีกด้านหนึ่ง วนซ้ำแล้วซ้ำเล่า รวาทกันว่าพวกเขาพยายามจะย้าให้ผู้ชมรับรู้ถึงความยืดเยื้อยาวนานของการเดินทาง

ดาบตีบุกเล่มเดียวก็เพียงพอที่จะบ่งบอกว่า เป็นนักรบแล้ว ขณะเดียวกันมงกุฎทรงสูงที่มียอดสอบแหลมก็เป็นสัญลักษณ์ของอำนาจแห่งกษัตริย์

ในบางครั้งบางครั้งก็จะมีตัวผู้ร้ายในบทประพันธ์ ผู้ซึ่งหลังจากที่ทำความชั่วแล้วก็จำต้องหาที่หลบซ่อนตัว ซึ่งเมื่อมองในแวบแรกนั้นเหตุการณ์นี้คงจะเป็นปัญหาที่ยุ่งยากมากทีเดียว เพราะในเวทีไม่มีอะไรเลยที่จะนำมาใช้กำบังตัวนักแสดงได้แม้เพียงเล็กน้อย แต่ความยุ่งยากนี้ก็ถูกแก้ไขไปได้ในไม่ช้า หากตัวผู้ร้ายต้องการกำแพงเพื่อจะซ่อนตัวอยู่ด้านหลัง ฉากกั้นไม้ไผ่ที่เจาะรูตรงกลางก็จะถูกดันเข้ามาในเวทีทันทีให้ผู้ชมเห็นเต็มตา ผู้ร้ายจะเข้าไปหลบหลังฉากไม้ไผ่ และผู้ชมก็จะสนุกไปกับฉากตลกขบขันที่พระเอกพยายามค้นหา แต่ก็ไม่พบตัวผู้ร้าย ขณะที่ผู้ร้ายก็แอบหัวเราะเยาะความพยายามอันล้มเหลวของพระเอกระหว่างที่มองลอดผ่านรูบนฉากกั้น ถ้าผู้ร้ายต้องหลบซ่อนในป่า ก็จะมีการส่งใบตองหรือกิ่งไม้ให้ผู้ร้าย แล้วผู้ร้ายก็จะถือกิ่งไม้นั้นมาบังหน้าตัวเอง และเป็นอีกครั้งที่พระเอกหาผู้ร้ายไม่พบ ในที่สุดเมื่อเขาเหนื่อยล้าจากความพยายามอันยาวนานแต่ไร้ผล ก็เด็ดเอาผลไม้จากกิ่งที่ผู้ร้ายไปซ่อนตัวอย่างปลอดภัยอยู่ด้านหลังนั่นเอง เรียกเสียงหัวเราะครื้นด้วยความพอใจจากผู้ชมได้เป็นอย่างดี

ความสนใจและความกระตือรือร้นที่ผู้ชมมีต่อวิธีการดึกดำบรรพ์เหล่านี้ที่ใช้ในการจัดแสดงละคร คือหลักฐานที่เป็นข้อสรุปได้ว่า ชาวสยามเป็นผู้มีจินตนาการอันลึกซึ้ง

“ยี่เก” เป็นการแสดงที่มีลักษณะต่างออกไปโดยสิ้นเชิง ยี่เกมีที่มาจาก ชาวมาเลย์ นักแสดงทุกคนเป็นผู้ชายหรือเด็กชาย และโดยทั่วไปจะมาจากชนชั้น ชาวบ้านสามัญ คณะนักแสดงและวงดนตรีมิใช่สิ่งที่ขาดไม่ได้ และในการแสดง ยี่เกก็ไม่มีคณะนักแสดงเลย ส่วนวงดนตรีนั้นโดยทั่วไปจะมีเพียงกลองใบใหญ่ เจ็ดใบ ไม่มีการวางท่าร้ายรำอันงดงาม แต่เป็นการแสดงโดยแท้ ดำเนินไปอย่าง ถูกแทนที่ด้วยเรื่องแต่งสมัยใหม่ที่มีลักษณะชวนหัวโดยแท้ การแสดงตลกนั้น ยอดเยี่ยมแต่ใช้ภาษาหยาบโลนเกือบจะตลอดเวลา เหตุการณ์ปัจจุบันจะถูกนำมา ล้อเลียนและชาวต่างชาติที่มีจริตกิริยาเป็นเอกลักษณ์ก็จะถูกนำมาล้อด้วย

ไม่ว่าจะนำเรื่องใดมาแสดงหรือไปแสดงในที่ใดก็ตาม ยี่เกก็ไม่จำเป็นต้องมีคอกที่บุญมอย่างหรูหราสำหรับผู้ชมและดนตรีประกอบพิเศษ เพราะเนื้อเรื่องโดยตัวของมันเองก็เพียงพอที่จะจับจิตจับใจผู้ชมอยู่แล้ว มีพักต้อง อาศัยเครื่องเรือนที่ตกแต่งหรูหราราคาแพงแต่อย่างใด

ใบหน้าต่าง ๆ ในโรงละครสยาม

บทที่ ๙

นอกเมืองหลวง

ภายในขอบเขตของเมืองหลวงอันหนาแน่นไปด้วยผู้คนนี้ เราอาจเฝ้าสังเกตและศึกษาเกี่ยวกับความเชื่อ ขนบประเพณี และพิธีกรรมของผู้คนได้ไม่ยากนัก แต่การจะได้มาซึ่งความรู้เกี่ยวกับอุตสาหกรรมในประเทศนี้นั้น ต้องข้ามผ่านลำคลองอันคับคั่งจอแจและถนนหลวงอันแน่นขนัด ออกสู่ท้องทุ่งกว้างที่อยู่ห่างไกลออกไป ในเมืองที่วุ่นวาย ชาวสยามประกอบอาชีพเป็นเจ้าของร้านค้า ตำรวจ บุรุษไปรษณีย์ ทหาร และเจ้าหน้าที่รัฐ ขณะที่ช่างเครื่องกลและช่างฝีมือจะเป็นชาวจีน ไม่มีร่องรอยของอุตสาหกรรมพื้นเมืองใด ๆ เลย ไม่มีการทอผ้า การฟอกหนังหรือการผลิตสิ่งของที่สวยงามหรือสำหรับไว้ใช้งาน เมืองคือศูนย์การค้า สินค้าที่ขายในเมืองล้วนทำขึ้นหรือเพาะปลูกจากท้องที่อื่น เมื่อเดินทางเข้าไปในป่าหรือตามท้องทุ่ง คุณอาจจะได้พบชาวสยามทำงานหาเลี้ยงชีพและใช้ชีวิตแบบพื้นบ้านเรียบง่ายที่สุด แต่คงต้องกล่าวในที่นี้ว่าการเดินทางในสยามแม้เพียงระยะทางสั้น ๆ ไม่ใช่เรื่องง่าย และเว้นแต่พวกที่มีกิจธุระแล้ว ก็มีชาวต่างประเทศที่พำนักอยู่ในสยามเพียงไม่กี่คนที่ได้เดินทางท่องเที่ยว

การเดินทางไปในทุกที่ล้วนต้องไปทางน้ำโดยอาศัยเรือบ้านหรือเรือกลไฟไป เรือบ้านมีขนาดยาวสิบแปดฟุต กว้างสี่ฟุต แฉกไปด้วยคนเรือที่แข็งแรงและชำนาญจำนวนหนึ่ง คนเรือมีตั้งแต่สองถึงแปดคนตามขนาดของลำเรือ คนที่อยู่ท้ายเรือจะควบคุมหางเสือด้วยเท้าขณะที่มือก็แจวเรือไปด้วย

คนเรือทุกคนจะยืนแจวเรือตามแบบพื้นเมือง ตรงกลางลำเรือจะมีกระท่อมหรือห้องพักหลังเล็ก ๆ สูงประมาณสามฟุต ดังนั้นคนที่เข้าไปข้างในจะต้องนอนลงเท่านั้น ยืนหรือนั่งไม่ได้เลย และการแต่งตัว ล้างหน้าล้างมือและรับประทานอาหารก็ต้องทำไปในสภาพอืดอัดน่ารำคาญ ฝาไม้กระดานปิดคาดฟ้าเรือสามารถถอดออกได้หมด ใต้พื้นกระดานจะเป็นที่เก็บเสื้อผ้าและเสบียงอาหารที่เพียงพอสำหรับนักเดินทางไปตลอดเส้นทาง เพราะไม่ว่าเขาจะเดินทางไปในที่ใดก็ไม่อาจหาเสื้อผ้าและอาหารมาเติมได้ พ่อครัวชาวจีนซึ่งเป็นบุคคลที่ขาดไม่ได้ในการเดินทางทุกครั้ง จะทำอาหารและหลับนอนที่ส่วนท้ายเรือซึ่งมีพื้นที่ประมาณสามตารางฟุต ในเวลากลางวันที่แดดร้อนเขาจะกางร่มกระดาษคันใหญ่เพื่ออาศัยหลบร้อน และยามกลางคืนก็จะนอนลงกับพื้นครัวของเขา นั่นเอง พ่อครัวชาวจีนจะประกอบอาหารของเจ้านายได้равกับรายล้อมไปด้วยเครื่องครัวปกติที่จำเป็นต้องใช้ในศิลปะการประกอบอาหาร และเมื่ออาหารเสร็จแล้วพ่อครัวก็จะทำหน้าที่บริการ ยกสำรับเข้ามาในกระท่อมผ่านช่องหน้าต่างเล็ก ๆ ด้านหลัง นักเดินทางจะรู้สึกปวดแขนขาอย่างมากจากการที่ต้องนอนบนฟูกแข็งอย่างต่อเนื่อง และก็ไม่มีโอกาสที่จะได้ออกกำลังยืดเส้นยืดสายสักเท่าไร เพราะป่าจะปกคลุมลงมาจนถึงริมน้ำในพื้นที่ส่วนมากที่ไม่มีคนอยู่อาศัย เรือบ้านแบบนี้ใช้เฉพาะการเดินทางลึกเข้าไปในแผ่นดินเท่านั้น เพราะถ้าออกทะเลอาจถูกคลื่นลมแรงซัดจนพลิกคว่ำได้

สิ่งหนึ่งที่ดึงดูดความสนใจของนักเดินทางได้อย่างรวดเร็วคือ การปรากฏตัวของคนจีน แม้แต่ในหมู่บ้านเล็ก ๆ ที่แยกตัวโดดเดี่ยวที่สุดในป่าลึก ตรงที่ใดก็ตามที่มีผู้คนรวมตัวกันอยู่เป็นต้องพบเจอบรรดาชาวจีนอยู่ด้วย พวกเขาจะเป็นกลุ่มที่แบ่งงานไปทำเป็นส่วนใหญ่ รวมทั้งแบ่งรายได้ไปมากที่สุดด้วยความมั่งคั่งของประเทศนี้มาจากผลผลิตทางการเกษตร ข้าวเป็นอาหารหลักที่มีการเพาะปลูกซึ่งเราจะได้กล่าวถึงในบทต่อไป แต่ที่จันทบุรี^๑ ซึ่งตอนนี้อยู่

^๑ คือชื่อเรียกในสมัยโบราณของจังหวัดจันทบุรี - สวป.

ในความควบคุมของฝรั่งเศส^๑ มีการปลูกพริกไทยชั้นเลิศ และกาแฟซึ่งเพิ่งจะเริ่มนำเข้ามาปลูกก็เจริญเติบโตดีในย่านเมืองท่าจันทบูรเช่นกัน มีการปลูกอ้อยกันมากมายแต่ที่นำมาแปรรูปเป็นน้ำตาลยังมีน้อย มีโรงทำน้ำตาลแต่ก็เป็นของชาวจีน ต้นยาสูบที่ปลูกก็ให้กลิ่นฉุนจัดและมีรสเข้มเกินไป ไม่ต้องรสนิยมของชาวยุโรป หากใบยาสูบเหล่านี้ได้รับการบ่มและจัดเตรียมอย่างเหมาะสม ก็คงจะมีรสชาติถูกปากมากขึ้น นอกจากนี้ยังมีผลิตผลทางการเกษตรอื่น ๆ อีก เช่น กล้วย ฝ้าย มะพร้าว หมาก ข้าวโพด ไม้สัก ไม้ไผ่ กานพลู อบเชย จันทน์เทศ คราม ชาจำนวนเล็กน้อยจากพื้นที่ไกลออกไปทางตอนเหนือ และผลไม้หลากหลายชนิด

เพชรบุรีคือหมู่บ้านกสิกรรมตามแบบฉบับสยาม สามารถเดินทางมาถึงอย่างสะดวกสบายด้วยเรือบ้านจากกรุงเทพฯ ในระยะเวลาสองหรือสามวัน มีลำธารน้ำใสที่มีกั้นลำธารเป็นทรายขาวไหลผ่านตลอดหมู่บ้าน ตลอดแนวสองฝั่งลำธารมีบ้านไม้ตั้งเรียงรายเป็นสองแถวคู่ และที่ใต้ถุนเรือนเหล่านั้นก็มีสุนัขจรจัดจำนวนนับไม่ถ้วนนอนกันอยู่ ระหว่างแถวเรือนไม้สองแถวจะเป็นตรอกแคบที่เป็นทั้งถนน ตลาด และพื้นที่สันหนนาการของชาวบ้าน ผูกควายเดินลงมากินน้ำตรงลำธารตามเวลาวันละสองครั้ง และบริเวณที่ราบกว้างไกลของหมู่บ้านจะเป็นพื้นที่ปลูกข้าว ห่างออกไปอีกสองสามไมล์เป็นที่ตั้งของนิคมชาวลาวซึ่งเป็นที่อาศัยของลูกหลานเชลยศึกที่ถูกกวาดต้อนมาอยู่ที่นี่ เพื่อให้ช่วยทำไร่ไถนาแก่แม่ทัพที่จับพวกเขา มา ชาวลาวกลุ่มนี้ยังอนุรักษ์การนุ่งผ้าซิ่นสีเข้มมีลายแถบแบบชาวลาวและเหน็บมีด้ามยาวที่เอวเสมอ ที่ชุมชนลาวนี้ชาวบ้านใช้เวลาส่วนใหญ่ไปกับการทำน้ำตาลจากต้นตาล เมื่อต้นตาลออกลูกชาวบ้านจะขึ้นไปบนยอดต้นตาลแล้วตัดลูกออกมา ตรงวงตาลที่ถูกตัดจะนำกระบอกไม้ไผ่เปล่า ๆ ยาวประมาณสิบแปดนิ้วมามาตีไว้ น้ำหวานจะหลั่ง

^๑ จันทบุรีถูกฝรั่งเศสเข้ายึดครองระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๖ - พ.ศ. ๒๔๔๗ ว่าเป็นประกันในการบีบบังคับให้ไทยทำสัญญายกดินแดนลาวและเขมรทางฝั่งซ้ายของแม่น้ำโขงให้แก่ฝรั่งเศส อันเป็นผลสืบเนื่องจากวิกฤตการณ์ ร.ศ. ๑๑๒ - สวป.

การเตรียมหว่ายสำหรับทำแก้อ

ออกมาจากพื้นผิวส่วนที่ถูกตัดแล้วหยดลงในกระบอกไม้ไผ่ เมื่อเต็มกระบอกแล้วก็จะเปลี่ยนเอากระบอกใบใหม่เข้าไปแทน น้ำหวานที่เก็บได้จะนำมาเคี่ยวในกระทะเหล็กซึ่งตั้งอยู่ในเพิงหลังคามุงจาก เตาไฟสร้างขึ้นอย่างง่าย ๆ โดยขุดหลุมลงไปในพื้นที่ จากนั้นใส่ไม้ฟืนลงไป จุดไฟ แล้วนำกระทะมาตั้งบนพื้นดิน โดยให้กลางก้นกระทะตั้งอยู่เหนือหลุมไฟที่ขุดดังกล่าว มีการใส่ฟืนไม้สดเข้าไปในหลุมเมื่อจำเป็น ด้วยความที่ไม่ต้องเสียเงินซื้อฟืนและกระทะเหล็กก็มีราคาถูก จึงทำให้การผลิตน้ำตาลด้วยกรรมวิธีดั้งเดิมนี้มีต้นทุนต่ำ ของเหลวเหนียวนี้ น้ำเชื่อมข้น ๆ จะถูกบรรจุในถังไม้ใบใหญ่แล้วส่งเข้ากรุงเทพฯ เพื่อนำไปเคี่ยวและแปรรูปเป็นน้ำตาลต่อไป น้ำตาลสดมีรสหวานหอมสดชื่นแต่เมื่อเริ่มบูดมันจะกลายเป็นน้ำเมาฤทธิ์แรงทีเดียว

มีสถานที่ที่สวยงามน่าดูชมมากมายตามริมฝั่งของอ่าวสยาม แต่การจะเข้าไปได้ต้องอาศัยเรือกลไฟเท่านั้น สถานที่เหล่านี้มีเสน่ห์งดงาม ดั่งภาพวาด การลงเล่นว่ายน้ำเป็นอะไรที่ยอดเยี่ยมและปลาก็อร่อยด้วย ไม่มีเรือกลไฟแวะเวียนเข้ามายังสถานที่อันน่ารื่นรมย์เหล่านี้ ไม่มีโรงแรม และไม่มีอาหารขายยกเว้นปลา มีเพียงที่เดียวคือ อ่างหิน ที่มีบ้านพักที่ชาวต่างประเทศสนใจจะไปเข้าพัก หมู่บ้านอ่างหิน ถูกเรียกชื่อนี้เพราะมีแอ่งกว้างใหญ่ จำนวนหนึ่งอยู่บนหินแกรนิตซึ่งเป็นที่กักเก็บน้ำฝนในช่วงฤดูฝน สาธารณชนเริ่มให้ความสนใจสถานที่นี้ใน ค.ศ. ๑๘๖๘ (พ.ศ. ๒๔๑๑) เมื่อมีประกาศในหนังสือพิมพ์สยามว่า

“ฯพณฯ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์มหาโกษาธิบดี เสนาบดีกรมพระคลัง ว่าการต่างประเทศ ได้สร้างสถานพักผ่อนตากอากาศที่อ่างหิน^๑ เพื่อเป็นสาธารณประโยชน์ ไม่ว่าจะเป็นชาวสยาม ชาวยุโรปหรือชาวอเมริกัน ก็ไปเข้าพักรักษาเจ็บป่วยเพื่อฟื้นฟูสุขภาพของตนได้ ขอเชิญทุกท่านให้ไปใช้บริการได้ภายในระยะเวลาอันสมควรและตามที่ท่านจะพอใจ แต่ขอว่ามีให้อยู่ยาวนานต่อเนื่องเดือนต่อเดือนหรือปีต่อปี และขออย่าได้มองว่าที่แห่งนี้ไม่มีเจ้าของ ท่านจะคิดเช่นนี้ไม่ได้เพราะที่แห่งนี้เป็นสมบัติสาธารณะ และคนอื่น ๆ ก็มีสิทธิ์จะไปใช้ด้วยเช่นกัน”

มีคนจำนวนเล็กน้อยไปใช้บริการกันอยู่ช่วงหนึ่ง แต่ตอนนี้สถานพักผ่อนตากอากาศก็อยู่ในสภาพทรุดโทรมไปแล้ว และเข้าพักได้เฉพาะในหน้าแล้ง ซึ่งรูปร่าง ๆ ตามหลังคาและฝาผนังจะได้ไม่สร้างความลำบากแก่ผู้พักอาศัย เวลาไปเที่ยวในที่อันสวยงามแห่งนี้ นักเดินทางจะต้องเตรียมข้าวของทั้งหมดที่จำเป็นระหว่างการเข้าพักคือ น้ำจืดปริมาณมาก และเครื่องเรือนทุกชนิด ได้แก่ เตียง โต๊ะ เก้าอี้ และตู้เสื้อผ้า เมื่อจัดเตรียมทั้งหมดนี้แล้ว ก็จะต้องมี

^๑ ชื่อเดิมของเทศบาลเมืองอ่างศิลา จังหวัดชลบุรีในปัจจุบัน เป็นหมู่บ้านชาวประมงริมทะเลที่มีชื่อเสียงด้านการทำครกหินและผลิตภัณฑ์จากทะเลตากแห้ง ในอดีตเคยเป็นสถานที่นิยมไปพักผ่อนตากอากาศหรือพักผ่อนจากอาการเจ็บป่วยของเจ้านายและชาวต่างชาติตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๔ - สวป.

คลองใกล้เมืองเพชรบุรี

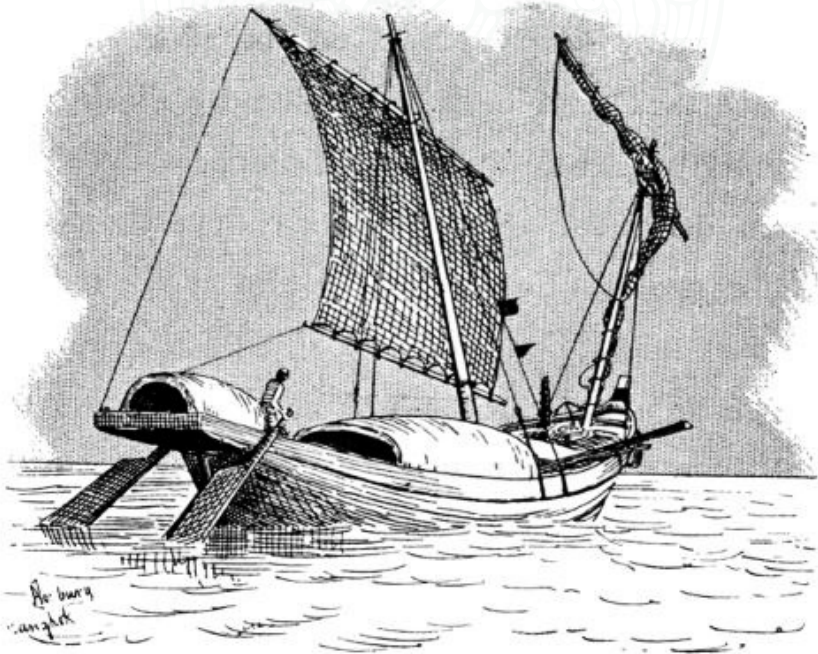
เรือกลไฟขนาดย่อมสำหรับบรรทุกข้าวของเครื่องใช้และตัวนักเดินทางไปยังจุดหมาย ชาวอังกฤษที่อาศัยอยู่ในกรุงเทพฯ ที่ปรารถนาจะไปเที่ยวพักผ่อนที่นั่น ก็จะไปต่อรองกับพ่อค้าชาวสยามเพื่อขอยืมเรือ จากนั้นพ่อค้าสยามก็ให้คำสัญญาเป็นมั่นเหมาะว่าเรือกลไฟจะแล่นไปเทียบใกล้ ๆ บ้านของชายชาวอังกฤษในเวลาบ่ายโมงตรงของวันที่ตกลงกันไว้ ในยามเช้าตรู่ ชายชาวอังกฤษก็ขนย้ายสัมภาระทั้งหมดมาที่ริมฝั่งแม่น้ำ รอบตัวเขามีทั้งตะกร้าใส่เป็ด ตะกร้าใส่ไก่ ขาหมูแฮมห่อในถุงผ้าใบ ไหบรรจุน้ำฝน ลังบรรจุน้ำโชดก กระทะ หม้อ เต้าไฟ แก้ว อี โตะ พูก หนังสือ กล้องถ่ายรูป และอุปกรณ์วาดรูป มีเพื่อนสองสามคนที่จะเดินทางไปด้วยกันมาช่วยเฝ้ากองข้าวของสารพัดนี้ เมื่อถึงเวลาบ่ายโมงตรงก็ยังไม่มียี่แวนของเรือกลไฟ แต่ก็ไม่ใช่เรื่องแปลกอะไร เพราะชาวตะวันออกนั้นไม่รู้จักความสำคัญของการตรงต่อเวลา แต่เมื่อผ่านบ่ายสองโมงแล้ว บ่ายสามโมงก็แล้ว ล่วงไปจนถึงบ่ายสี่โมง เขาจึงเริ่มรู้สึกว่าต้องมีอะไรผิดปกติแน่ ดังนั้นคนหนึ่งในคณะเดินทางจึงไปสอบถามพ่อค้า

แล้วก็กลับมาในเวลาพลบค่ำ ได้รับความว่าไบจักรของเรือเสียและเรือก็ยังจอดอยู่ในอู่ แต่เรือจะเข้ามาเทียบท่าที่กำหนดภายในเจ็ดโมงเช้าของวันรุ่งขึ้น และแล้วบรรดากล่องลังและเครื่องเรือนต่าง ๆ ก็ค่อย ๆ ลำเลียงกลับเข้าบ้านอีกครั้งอย่าง เศร้าสร้อย พวกเขาเปิดลังขึ้นมาลังหนึ่งและร่วมรับประทานมื้อค่ำคือน้ำโชดากับคอร์นบัพ (เนื้อหมักเกลือ) จากนั้นเจ้าบ้านและแขกก็พยายามนอนหลับให้ได้มากที่สุดบนพื้นห้องอาหารและห้องรับแขก

เวลาเจ็ดโมงเช้าของวันรุ่งขึ้น บรรดาอุปกรณ์สำหรับการพักผ่อนวันหยุดก็ถูกลำเลียงออกมาและวางไว้ตรงหน้า ที่ซึ่งชาวสยามจอมเขี้ยหยันต่างรีบพากันมามุงดูพลางถามอย่างกระเช้าเฝ้าแหยว่าเมื่อไรจะเริ่มงานเลี้ยงกัน กลุ่มชาวอังกฤษต้องอดทนต่อการถูกล้อไปจนกระทั่งเวลาบ่ายสี่โมงเย็น เมื่อในที่สุดเรือก็แล่นเข้ามาเสียที พวกเขารีบขึ้นเรืออย่างรวดเร็วที่สุดและเริ่มการเดินทางในยามค่ำคืน มีห้องพักบนเรือเพียงห้องเดียวซึ่งสกปรกเกินจะบรรยาย และเต็มไปด้วยแมงมุมและแมลงสาบ ตอนเที่ยงคืนฝนก็เริ่มตก ดังนั้นคณะเดินทางจึงห่มร่างกายด้วยเสื้อคลุมและเสื้อกันฝน แล้วก็นอนกันใต้โต๊ะบนดาดฟ้าเรือ หนึ่งในคณะถามกับต้นเรือชาวมาเลย์ว่าทำไมเรือจึงแล่นช้านักกับต้นก็ตอบกลับมาพร้อมรอยยิ้มขำขันว่า “เรือลำนี้แล่นเร็วได้เพียงกึ่งหนึ่ง เพราะหม้อไอน้ำมีรูรั่วเยอะ ถ้าให้แล่นเร็วเต็มที่กระเบิดสิ!” แล้วก็หัวเราะเมื่อห่างจากอ่าหินอีกประมาณสองไมล์ ไบจักรที่เพิ่งซ่อมเมื่อเร็ว ๆ นี้ก็เกิดหักและจมลงทะเลไป ดังนั้นข้าวของทุกอย่างจึงต้องขนย้ายขึ้นฝั่งไปด้วยเรือเล็กลำเดียว สถานพักพื้นตากอากาศไม่มีคนมาพักอาศัยเป็นเวลานานหลายเดือนแล้ว แต่มีกองทัพนับพันของมด แมงมุม แมลงสาบ และจิ้งจกพากันมายึดครองเป็นที่อยู่ของตน ดังนั้นคณะเดินทางจึงเปิดถังน้ำมันก๊าดจำนวนหนึ่งแล้วก็เทราดไปจนทั่วสถานพักพื้นตากอากาศ สิ่งมีชีวิตทั้งปวงที่ไม่ตายจากน้ำมันก๊าดก็จะถูกขับไล่ออกไปด้วยกลิ่นเหม็นน่าสะอิดสะเอียนของมัน และในเวลาอันสั้นสถานพักพื้นทั้งหลายก็กลายเป็นที่ที่พอจะเข้าพักได้ บางที่ทานผู้อ่านก็คงจะพอเข้าใจแล้วว่า เหตุใดชาวยุโรปที่พำนักในสยามจึงไม่ค่อยไปเที่ยวชายทะเลกัน

หมู่บ้านชาวประมงกับหมู่บ้านชาวไร่ชาวนาไม่ค่อยแตกต่างกันนัก ในหมู่บ้านชาวประมงก็มีบ้านเรือนตั้งเป็นสองแถวคู่โดยมีถนนคั่นกลางเหมือนกัน และประตูหลังของบ้านแต่ละหลังที่อยู่ใกล้กับทะเลหรือแม่น้ำที่สุดจะหันหน้า ออกสู่ผืนน้ำ

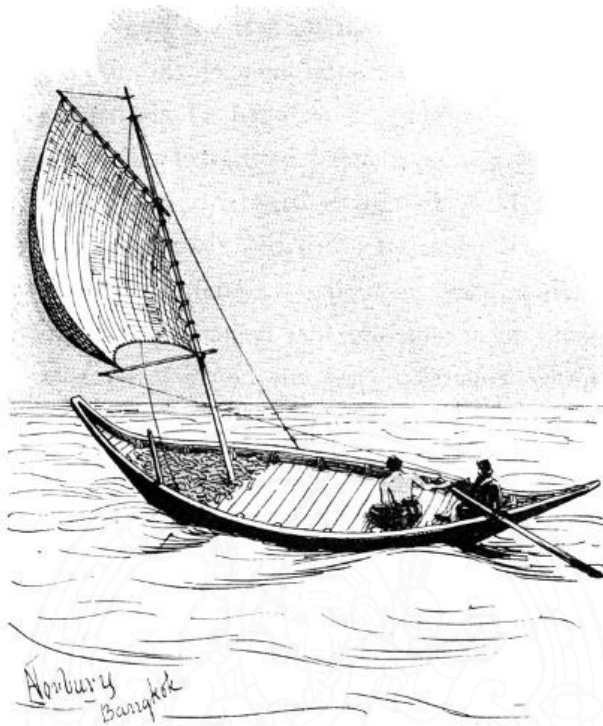
ตลอดแนวชายหาดมีเปลือกหอยกองเล็กกองน้อยตั้งอยู่เป็นระยะ ทุกสองสามหลา กองเปลือกหอยพวกนี้ ชาวบ้านเก็บรวบรวมไว้เพื่อลงเรือใบ ลำเล็กส่งเข้ากรุงเทพฯ เอาไปทำปูนขาว เตาเผาปูนขาวจะก่อด้วยอิฐเป็นรูป กล่องเต็น ๆ พื้นเตาเจาะเป็นรูไว้มากมายและก่อไฟไว้ข้างใต้ ในช่องเตาเผา นี้ จะวางเปลือกหอยบนชั้นฟางและถ่าน จากนั้นก็วางชั้นเชื้อเพลิงคือฟางและ ถ่านทับลงไปและต่อด้วยชั้นเปลือกหอยอีก เป็นเช่นนี้ไปเรื่อย ๆ จนกว่าจะเต็ม ช่องเตาเผา ลมจะเป่าเข้าไปในเตาด้วยพัดที่ต่อกับคันเหยียบ เตาเผาไม่มีฝาปิด และบางครั้งควันที่ลอยขึ้นมากก็ทำอันตรายถึงตายแก่คนงานเลยทีเดียว

เมื่อมองออกไปจากชายหาดในยามที่น้ำลง ก็จะได้เห็นแถวแห่งไม้ปักเรียงรายไปทั่วทุกทิศทุกทาง แถงไม้เหล่านี้เป็นเครื่องมือดักปลา^๑ ที่ใช้จับปลาที่มีชื่อว่า “ปลาหู” เป็นหลัก ปลาหูมีขนาดประมาณปลาเฮอริง กินสด ๆ รสชาติเหมือนปลาเทราท์ หากนำไปรมควันจะมีรสชาติเหมือนปลาเฮอริงปรุงรสด้วยเกลือแล้วรมควัน ระหว่างฤดูลมมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ ฝูงปลาหูมหาศาลจะถูกพัดพามายังตอนเหนือสุดของอ่าว และระหว่างที่ลมมรสุมยังคงพัดอยู่ ชาวประมงก็จะ่วนอยู่กับการจับปลา แถงไม้ที่ใช้ดักปลาเป็นแถงไม้เรียวยาวปักลึกลงไปในห้องทะเลโดยเว้นระยะห่างกันประมาณสี่สิบนิ้ว ทำเป็นสองแถวเป็นแนวรูปกรวยโดยให้ปากทางเข้ามีระยะห่างกว้างมาก แถงไม้ที่ปักเป็นแนวรูปกรวยสองสามแนวจะค่อย ๆ เบนสอบเข้ามายังโครงสร้างตรงกลางที่ทำจากแถงไม้เรียวยาวเช่นกันเป็นรูปวงกลมหรือสี่เหลี่ยมมุมฉาก และเพื่อความสะดวก เราจะเรียกโครงสร้างนี้ว่ากับดัก^๒ ตรงกับดักจะมีการผูกเชือกชิงตาข่ายเพื่อให้พร้อมใช้เมื่อชาวประมงเข้ามา แถงแถงไม้ที่เรียงรายไปรอบทิศมักจะยาวไกลไปประมาณครึ่งไมล์ และขณะที่แถงแถงไม้โยกเอนไปมาในห้องทะเลที่เต็มไปด้วยคลื่น พวกมันก็กลายเป็นกำแพงที่ไม่อาจทะลุผ่านไปได้สำหรับปลาตัวน้อยที่ถูกกระแสน้ำพัดพาเข้าสู่กับดักที่ดูเหมือนว่าพวกมันจะไม่มีทางหลุดรอดออกมา โดยปกติเรือประมงจะแล่นออกไปยามพระอาทิตย์ตกดินมองเห็นเป็นภาพที่สวยงามยิ่งนักในยามที่เรือแล่นไปอย่างรวดเร็วผ่นเบาเหนือคลื่นน้ำที่กระเพื่อมขึ้นลง ใบเรือที่ทำจากเสื่อสีเหลืองและมีรูปพญานาคมายต้องแสงสีแดงอมชมพูหรือสีส้มของอาทิตย์อัสดง สะท้อนเป็นภาพเงาโทนสีเข้มขึ้นบนผืนน้ำสีม่วงเบื้องล่าง เมื่อชาวประมงแล่นเรือถึงกับดักแล้วก็ปลดตาข่ายลงเพื่อที่จะลากขึ้นมาใหม่อีกครั้งในไม่กี่นาทีต่อมาพร้อมกับปลาสีเงินเป็นปริมาณมาก เรือประมงแล่นกลับฝั่งเมื่อรุ่งสาง ชาวบ้านทั้งหมู่บ้านจะมากอยรอรับเรือประมงกันอย่างกระตือรือร้น มีเกวียนเทียมควายมารอขนปลา

^๑ กับดักจับปลาอันเป็นภูมิปัญญาพื้นบ้านของชาวประมงนี้ เรียกว่า โปะะ - สวป.

^๒ น่าจะหมายถึงส่วนกันโปะะหรือห้องขังซึ่งเป็นที่ขังปลา - สวป.

เรือประมงบริเวณล้นดอน

จากเรือกลับเข้าหมู่บ้าน ชุมทรัพย์ที่ได้มาในยามค่ำคืนจะถูกคัดแยกและตรวจสอบที่หมู่บ้าน ปลาจะถูกล้างทำความสะอาด ฉีดเกลือทั้งตัว เศษซากทั้งหมดจะนำไปหมักในน้ำเกลือเข้มข้น และแล้วสารละลายรสเค็มจากชิ้นส่วนเหลือทิ้งของปลาก็จะขายเป็น “น้ำปลา” ปลาตัวที่ดีที่สุดจะนำไปนึ่งเล็กน้อยแล้วจัดใส่เข่งกลม จากนั้นบรรจุทุกชิ้นเรือที่แล่นเร็วที่สุดเพื่อส่งเข้ากรุงเทพฯ ปลาจำนวนหนึ่งจะขายให้ชาวบ้านที่อยู่ละแวกใกล้เคียง หรือทำเป็นอาหารกินกันเองในหมู่บ้านประมง ปลาส่วนที่เหลือจะนำไปรมควันหรือหมักกับน้ำเกลือในหลุมลึกใต้ดิน เมื่อปลาหมักเกลือได้ที่แล้วก็นำไปตากแห้งแล้วส่งออก มูลค่าปลาที่ส่งออกคิดเป็นเงินประมาณหนึ่งล้านห้าแสนดอลลาร์ ชาวจีนนิยมกินปลาเค็มนี้มาก ชาวชวาก็ซื้อปลาเค็มนี้ไปเป็นจำนวนมากเช่นกันโดยมุ่งหวังเกลือที่จะได้มาจากปลาเป็นหลัก เพราะเกลือบริสุทธิ์เป็นของฟุ่มเฟือยที่หายากยิ่ง

บนเกาะชวา เศษซากชิ้นส่วนปลาที่เน่าเปื่อยจะนำไปทำปุ๋ยบำรุงพืชผักสวนครัวของชาวจีน แต่ถ้าคุณสมบัติของมันในฐานะปุ๋ยออกฤทธิ์แรงพอ ๆ กับกลิ่นของมันแล้วละก็คงจะมีมูลค่ามหาศาลทีเดียว

แต่ “ปลาทุ” มีโชปลาเพียงชนิดเดียวที่จับได้ในมุมนี้ของโลก กุ้งก็มีอยู่มากมายเช่นกัน และจับด้วยอวนตาถี่ละเอียด เรือสองลำจะแล่นออกจากฝั่งพร้อมกัน เมื่อไถลออกไปได้สักหน่อยก็จะแยกออกจากกัน ระหว่างเรือสองลำนี้จะชิงอวนที่ถ่วงน้ำหนักให้จมลง เมื่อกางอวนออกขยายเต็มที่แล้ว เรือก็จะแล่นกลับเข้าฝั่งโดยลากอวนตามมาด้วย วิธีนี้ทำให้จับกุ้งและปลาตัวเล็ก ๆ นับพันได้โดยง่าย กุ้งจะถูกตำโหลผสมกับเกลือทำเป็นกะปิ ส่วนผลสมที่ได้มานี้เหมือนกับซอสปลาแอนโชวีเลย

หอยแมลงภู่และหอยชนิดอื่น ๆ ก็หามาได้อย่างง่าย ๆ วิธีการคือปักแท่งไม้ยาวลงไปในผืนทรายที่ท่วมน้ำตรงจุดที่สัตว์พวกนี้อาศัยอยู่ ทิ้งไว้สักกระยะหนึ่ง เมื่อเวลาผ่านไปแท่งไม้จะมีหอยมาเกาะ ส่วนการดึงไม้ขึ้นมาและแกะหอยออกจากไม้เป็นงานที่ใช้เวลาไม่กี่ชั่วโมงเท่านั้น

เกวียนเทียมควายที่ใช้ตามหมู่บ้านในภูมิภาคนี้ของสยามเป็นพาหนะที่มีหน้าตาประหลาด แต่ก็เหมาะสมกับงานหนักที่เกวียนเหล่านี้ถูกสร้างขึ้นมารองรับ เกวียนใช้เดินทางระหว่างหมู่บ้านตามแนวชายฝั่งทะเลในเวลาที่เราไม่สามารถแล่นข้ามจากที่หนึ่งไปยังอีกที่หนึ่งได้ ทั้งยังใช้เดินทางไปในที่ต่าง ๆ ที่อยู่ลึกเข้าไปในแผ่นดินซึ่งไม่มีคลองด้วย ภาพวาดประกอบสามารถอธิบายให้เห็นโครงสร้างของเกวียนได้ดีกว่าการใช้ข้อความคำบรรยายใด ๆ แต่ก็ยังมีบางจุดที่ควรจะกล่าวอธิบายอยู่ คือ หลังคาที่อยู่เหนือเกวียนไม่ได้มีไว้สำหรับบังแดดบังฝน เนื่องจากในป่าไม่มีถนน แต่ก็ยังมีแนวเส้นทางปรากฏอยู่บ้าง ดังนั้นควายจะเดินย่ำตรงเข้าไปในพุ่มไม้อันหนาที่บ ซึ่งสายตาของคนขับเกวียนที่มีประสบการณ์จะดูออกว่าจุดที่ผ่านเข้าไปได้ง่ายที่สุดอยู่ตรงไหน และหลังคาเกวียนนี้จะช่วยป้องกันศีรษะของคนขับและผู้โดยสารจากกิ่งไม้ที่ขวางทางอยู่

เกวียนเทียมควาย

นั่นเอง หากไม่มีหลังคาเกวียนแล้วพวกเขาคงไม่สามารถจะเดินทางไปในที่ใด ๆ ซึ่งก็ล้าวนแต่มีต้นไม้ขึ้นรกทึบได้เลย ขึ้นไม้ที่ยื่นออกด้านข้างของเกวียนก็ทำหน้าที่คล้าย ๆ กันคือป้องกันไม่ให้ล้อเกวียนถูกพุ่มไม้เกี่ยวพัน ช่วงล่างของเกวียนยกสูงจากพื้นค่อนข้างมาก เพราะบ่อยครั้งเส้นทางจะต้องผ่านหนองน้ำหรือที่ลุ่มน้ำท่วมขังที่ลึกมากขนาดมองเห็นแต่หัวควายที่โผล่พ้นโคลนและน้ำ ตามสถานที่ดังกล่าวควายจะชอบลงไปนอนแช่เพื่อคลายร้อน แต่ก็ไม่เป็นอันตรายต่อเกวียน เพราะควายจะไม่ได้ผูกกับเกวียนอยู่ดี มีเพียงแอกที่วางบนคอของควายและไม้แผ่นตรงที่กั้นด้านซ้ายขวาไม่ให้คอเลื่อนหลุดจากแอก เมื่อมีผู้โดยสารเดินทาง จะมีแผ่นไม้กระดานวางสูงระดับข้อศอกของคนขับเกวียนตามในภาพ บังเหียนจะใช้เชือก และกระดิ่งผูกคอควายจะทำจากซี่ไม้กลมวงที่ใส่ลูกกระพอบสองสาม

ขึ้นท่าจากไม้ไผ่ข้างใน เนื่องจากพื้นดินที่เกวียนเคลื่อนผ่านไม่ราบเรียบ จึงทำให้เกวียนโคลงไปทางซ้ายทีขวาที และทำให้คนส่วนมากที่เพิ่งได้สัมผัสกับการเคลื่อนไหวแบบนี้เป็นครั้งแรกจะรู้สึกคล้ายเมาคลื่น ส่วนไม้กระดานสำหรับให้ผู้นั่งโดยสารนั่งได้ในท่าขัดสมาธิ ก็จะอยู่ระดับสูงเกือบช่วงบนสุดของเกวียน ทำให้ศีรษะของนักเดินทางเอนไปหลังคาเกวียนอย่างน่าอันตราย ทุกครั้งที่เกวียนเอียงวูบไปข้างหนึ่ง ศีรษะของเขาก็จะโดนกระแทกเข้าที่ด้านข้างหรือด้านบน ดังนั้นเขาก็จะหดศีรษะเพื่อหลบการกระแทกแต่ก็ไปโดนจากอีกด้านแทนเมื่อเกวียนโยกตัวกลับสู่จุดสมดุล ส่วนล้อเกวียนขนาดใหญ่ที่ไม่ได้เสริมล้อลูกปืนคุมล้อโลหะก็ส่งเสียงเอี้ยดอ้าดดังลั่นอย่างต่อเนื่องไม่มีหยุด

กล่าวกันว่าพบอัญมณีมีค่าในหลายพื้นที่ มีการขุดพบทองคำ ทับทิม ไพลิน และเพชร แต่ก็ยังขุดได้ไม่มากนัก ตามหัวเมืองสยามที่ตั้งอยู่บนคาบสมุทรมลายูมีดีบุกอยู่อย่างมหาศาลและชาวจีนก็ไปทำเหมืองอยู่ที่นั่น

หัวเมืองทางภาคเหนืออุดมไปด้วยป่าไม้สัก และรัฐบาลก็ทำรายได้มากมายมหาศาลจากป่าไม้สักนี้ ไม้สักเกือบทั้งหมดที่นำมาใช้ต่อเรือของประเทศต่าง ๆ ทั่วโลกมีที่มาจากผืนป่าอันกว้างใหญ่ในพม่าตอนบนและภาคเหนือของสยามนี้เอง ไม้สักส่วนใหญ่ที่ส่งออกจากเมืองมะละแหม่งและขายโดยชาวพม่าหรือชาวอินเดียนั้น แท้จริงแล้วนำมาจากป่าในสยามที่ตั้งอยู่ระหว่างแม่น้ำแม่ปิงกับแม่น้ำสาละวิน ป่าไม้ในพม่าถูกตัดมาขายเป็นระยะเวลายาวนานกว่าสยาม ดังนั้นไม้ซุงที่ได้จึงมีคุณภาพดีต่อกว่าและมีขนาดรอบลำต้นเล็กกว่า การทำป่าไม้สักในสยามดำเนินไปโดยกลุ่มทุนอังกฤษแต่เพียงผู้เดียว ไม่มีชาวฝรั่งเศสหรือเยอรมนีเข้ามาร่วมเลย ตัวแทนบริษัทอังกฤษจะพักอาศัยอยู่ในพื้นที่ที่มีการทำป่าไม้ และจะรับผิดชอบในการติดต่อขอสัมปทานทำไม้ ดำเนินการตัดไม้ ตลอดจนส่งเข้ามาในกรุงเทพฯ ด้วยตนเอง แต่ละบริษัทจะมีโรงเลื่อยไม้ของตัวเองในกรุงเทพฯ ซึ่งพวกเขาจะตัดแต่งไม้ซุงก่อนส่งไปขาย

ต่างประเทศ สัมปทานป่าไม้จะต้องขอจากเจ้าลาว^๑ ผู้ควบคุมดูแลพื้นที่ที่ป่าไม้ที่ตั้งอยู่ แต่เงื่อนไขของสัมปทานมักจะต้องผ่านการตรวจทานแก้ไขโดยข้าหลวงชาวสยาม ในการตัดไม้ จะต้องฆ่าต้นไม้ให้ตายก่อนจะล้มไม้ นั้น โดยการเฉือนเปลือกไม้ออกเป็นรูปร่างวงแหวน สูงจากระดับพื้นดินประมาณสองสามฟุต ลำต้นที่ถูกลอกเปลือกออกโดยรอบ” นี้จะถูกทิ้งไว้เกือบสามปีก่อนตัดโค่น เพราะหากเร็วกว่านี้ไม้จะยังไม่ตายสนิท การขนย้ายไม้ซุงในพื้นที่ที่ไม่มีธารน้ำมีเพียงวิธีเดียวที่ทำได้คือใช้ช้างชักลาก แต่ก็ เป็นวิธีที่มีค่าใช้จ่ายสูงมากจนทำให้การทำไม้ต้องจำกัดอยู่เพียงบริเวณริมฝั่งแม่น้ำหรือบริเวณรอบ ๆ ที่ติดกับธารน้ำ ไชคไม้ดีนิกที่ไม้สักไม้เจริญเติบโตเป็นกลุ่มหรือเป็นป่าเล็ก ๆ แต่จะเติบโตอยู่ในจุดที่แยกออกมาโดดเดี่ยว และบ่อยครั้งก็ขึ้นห่างจากกันเป็นระยะทางพอสมควร ทำให้ปัญหาค่าขนส่งเป็นประเด็นสำคัญอย่างมาก

การล้มไม้จะทำในช่วงฤดูฝนที่พื้นดินเปียกชื้นและอ่อนนุ่ม เพื่อให้ไม้ที่ล้มลงมาจะได้ไม่เสียหายมาก คนงานสามคนช่วยกันล้มไม้หนึ่งวันได้สามต้น ไม้ซุงจะกองไว้ข้าง ๆ กันจนกระทั่งช้างมาชักลากไป เจ้าสัตว์ผู้แข็งแรงและเฉลียวฉลาดจะลากซุงไปโดยเชือกที่ผูกติดกับตัวของมัน ช้างจะลากซุงมาตามพื้นไปยังจุดที่ใกล้น้ำมากที่สุด โดยมีไม้หมอนกลมที่ทำขึ้นอย่างหยาบ ๆ วางตามรายทางเพื่อช่วยลดแรงเสียดทานในการลากซุงของช้าง เมื่อช้างมาถึงริมแม่น้ำแล้วก็จะกองซุงไว้ริมตลิ่งจนกว่าผู้ซื้อหรือตัวแทนจะเข้ามาตรวจสอบซุง จากนั้นเจ้าของไม้ก็จะทำเครื่องหมายของตนลงบนซุงเพื่อให้รู้ว่าใครเป็นเจ้าของ แล้วช้างก็จะดันซุงให้กลิ้งลงไปในแม่น้ำ และจัดเรียงซุงให้อยู่ในลักษณะที่จะผูกเป็นแพได้ง่าย พวกหัวขโมยจะอาศัยจังหวะนี้เข้ามาแกะแพแล้วขโมยท่อนซุงไปและลบลอยเครื่องหมายของเจ้าของซุง จากนั้นก็จะขายซุงให้หมดไปอย่างรวดเร็วที่สุดในราคาต่ำมากให้แก่ลูกค้าคนแรกที่เจอ หัวขโมยจะต้องคอย

^๑ ต้นฉบับใช้ว่า The Lao Chiefs แต่เจ้าลาวในที่นี้หมายถึงเจ้านายฝ่ายเหนือผู้ปกครองอาณาจักรล้านนาที่ถูกรวมเข้าเป็นหัวเมืองประเทศราชทางตอนเหนือของสยามในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช - สวป.

เกวียนเทียมวัวแบบชาวสยาม

ระวังข้างป่าด้วยและบางครั้งก็สามารถหลบหนีไปได้อย่างปลอดภัยพร้อมกับซุงที่ขโมย การทำป่าไม้ที่นี้ไม่มีการปลุกต้นไม้ทดแทน และป่าไม้ก็ถูกทำลายไปมากมายด้วยน้ำมือของลูกจ้างบริษัทที่ขอสัมปทาน หากยังไม่มีกรออกกฎควบคุมเรื่องขนาดรอบต้นไม้ที่จะตัดได้ และการให้ปลุกต้นไม้ทดแทนในจุดที่มีการตัดไม้ ในที่สุดป่าทั้งผืนก็จะถูกทำลายสิ้น ความเสียหายที่เกิดขึ้นแก่โลกอันเนื่องจากการสูญเสียป่าไม้นั้นเล็กน้อยมากเมื่อเทียบกับความเสียหายที่จะเกิดแก่ประเทศสยามเองอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยง ในเรื่องสภาพภูมิอากาศที่เปลี่ยนแปลงไปอันเป็นผลจากการตัดไม้ทำลายป่าขนานใหญ่

ต้นไม้ที่ยืนต้นสูงสมบูรณ์แข็งแรงจะไม่ถูกตัดเพราะชาวพื้นเมืองไม่กล้าตัดกัน ด้วยมีความเชื่อว่าภายในต้นไม้สูงใหญ่จะเป็นที่สิงสถิตของวิญญาณที่ทรงพลังอำนาจ ชาวพื้นเมืองกลัวว่าการทำเช่นนั้นจะทำให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สถิตในต้นไม้โกรธและลงโทษพวกตนด้วยคำสาปที่น่ากลัวและไม่อาจคาดเดาได้

ชาวบ้านชนบทในทุกหนแห่งของประเทศมีความโอบอ้อมอารีอย่างมากและพร้อมที่จะช่วยเหลือนักท่องเที่ยว ความอยากรู้อยากเห็นเป็นที่สุดของพวกเขาถือเป็นการแสดงมารยาท และพวกเขาก็ช่างสอดรู้สอดเห็นไปเสียทุกอย่าง แต่ในขณะที่มาขอขวดเก่าและกระป๋องปลาซาร์ดีนจากพ่อครัว พวกเขาก็จะแบ่งไข่และปลามาให้เล็กน้อยด้วย ในห้องที่ชนบทไกลปืนเที่ยง ผู้คนจะให้ความสนใจกับผิวขาว ๆ ของชาวยุโรปอย่างมาก แต่พวกเขาไม่เคยกลั่นแกล้งนักท่องเที่ยวไม่ว่าจะมีสีผิวใด และไม่เข้ามายุ่งวุ่นวายกับสิทธิเสรีภาพส่วนบุคคลของนักท่องเที่ยว ตรงกันข้าม ทุกคน ตั้งแต่ นายอำเภอ ไปจนถึงทาสผู้ต่ำต้อยพร้อมจะทำทุกอย่างที่ทำได้เพื่อช่วยเหลือนักท่องเที่ยว หากตัวนักท่องเที่ยวได้กระทำต่อพวกเขาอย่างสุภาพและให้เกียรติก่อนซึ่งก็เป็นสิ่งที่ชาวบ้านพร้อมจะมอบให้เช่นกัน ในบางครั้งชาวสยามที่มีนิสัยขี้แกล้งสักหน่อยก็จะมาหยอกเล่นพิเรนทร์ แต่โดยทั่วไปก็ไม่ได้อันตรายอะไร ซึ่งมีแต่คนที่อารมณ์บูดมาก ๆ เท่านั้นที่จะรู้สึกขัดเคืองอย่างแรง มีชาวประมงคนหนึ่งได้เข้ามาหาชาวยุโรปกลุ่มเล็ก ๆ ที่มาตั้งแคมป์ในละแวกบ้านของชาวประมง พร้อมทั้งนำสัตว์มาเสนอขายสำหรับทำอาหารด้วย สัตว์นั้นไม่มีหัว เท้า หรือหาง แต่ชาวประมงก็อธิบายว่าเขาได้ตัดส่วนเหล่านั้นออกเพื่อที่คนขาวจะได้ไม่ต้องลำบากทำเอง แล้วก็บอกว่ามันคือกระต่ายที่เขาตกได้ในป่า ในกลุ่มนักท่องเที่ยวชาวยุโรปก็ไม่มีใครที่รู้เรื่องกายวิภาคดี แต่พวกเขาก็ค่อนข้างสงสัยว่าชาวประมงพูดจริงหรือไม่ มีคนหนึ่งในกลุ่มทักขึ้นมาเล่น ๆ แบบไม่ได้คิดอะไรว่า “อาจจะเป็นหมาก็ได้นะ” ใบหน้าเจ้าเล่ห์ของชาวประมงพลันฉีกยิ้มกว้าง เพราะที่ทักเล่น ๆ นั้นถูกต้องแล้ว ชาวประมงถอยออกมาพร้อมกับหัวเราะลั่น แล้วก็เอ่ยเสียงดังในภาษาพื้นเมืองว่า “นายท่านฉลาดมาก ฉลาดมาก!”

ชาวบ้านทั่วไปจะกลัวกล้องถ่ายรูป แต่เป็นเรื่องแปลกอย่างหนึ่งคือในทุกห้องที่ไม่มีพระสงฆ์รูปใดเลยที่ปฏิเสธการขอถ่ายรูปและอัดภาพ อันที่จริง

หลังจากที่พวกเขาเข้าใจกลไกการทำงานของกล้องถ่ายรูปแล้ว พวกเขา กลายเป็นกลุ่มที่น่ารำคาญที่สุดเสียด้วยซ้ำเพราะความกระตือรือร้นอย่างยิ่ง ที่จะเข้ามาขอให้ถ่ายภาพ ทุกเช้าพวกเขาจะมาหาถึงเต็นท์หรือกระท่อม ที่ช่างภาพตั้งแคมป์อยู่ โดยห่มจีวรผืนที่ดีที่สุดสำหรับวันที่มีพิธีกรรมทางศาสนา และจะเฝ้าคอยอยู่ทั้งวันด้วยหวังที่จะได้ “ถ่ายรูป” พระสงฆ์ดูจะทิ้งกันไปพอสมควรกับรูปที่มีสีและกลับหัวที่ปรากฏบนกระจกรับภาพด้านหลังของกล้อง และไม่เข้าใจว่าทำไมจึงอัดออกมาเป็นแผ่นรูปภาพไม่ได้ทันที ครั้งหนึ่งมีชายชรา ขาวมอญผู้หนึ่งที่สง่างามมาก ถูกขอให้นั่งลงถ่ายรูปโดยชายนักเดินทาง ผู้เฒ่า ลังเลและหันไปปรึกษากับครอบครัวของเขา จากนั้นนักเดินทางก็ให้เขาดูกระจก รับภาพ เมื่อได้เห็นใบหน้าของเพื่อน ๆ สองสามคนบนนั้น ก็ทำให้เขาตัดสินใจได้ ผู้เฒ่าทิ้งความกลัวและความลังเลไปกับสายลม แล้วก็ก้าวอย่างสง่างามขึ้น คร่อมเหนือโถงน้ำ ช่างภาพเส็งโฟกัสและปรับกล้อง กดชัตเตอร์ ปิดแผ่นสไลด์ แล้วก็พูดว่า “เสร็จแล้ว” ชายชราเดินเข้ามาดูภาพ แต่เมื่อพบว่ารูปถ่ายของตน ยังไม่เสร็จทันทีก็รู้สึกถูกลอกเข้าอย่างจัง และคำพูดของผู้เฒ่าที่กล่าวออกมานั้น ช่างภาพเห็นว่าเป็นการดีที่ตนควรจะกลับไปรวมกลุ่มกับเพื่อน ๆ

การได้เห็นภาพสีบนกระจกรับภาพของกล้องทำให้ชาวบ้านเข้าใจผิด กันอย่างน่าขัน หลังจากที่ได้ดูกระจกรับภาพได้สักพัก พวกเขาก็ไปดูนักวาดภาพ ที่กำลังทำงานอยู่ตรงจุดอื่น พวกเขาเห็นตรงกันว่างานของนักวาดภาพ เป็นรูปแบบการถ่ายภาพที่เหนือชั้นกว่า เพราะเมื่อนักวาดภาพลากพู่กัน ของตนลงไปบนผืนผ้าใบ ก็จะทำให้ภาพผุดขึ้นมาจากด้านหลังผ้าใบ ฤกษ์ฎี ของชาวบ้านใช้ได้ผลไปสักระยะหนึ่ง จนกระทั่งนักวาดเริ่มวาดเรื่อยลงไปยัง ไม่ตรงกับภาพที่วาดขึ้นที่มีอยู่จริง ทำให้ชาวบ้านคิดว่าเครื่องสร้างภาพนี้ชำรุด เสียแล้ว แล้วก็จากไปพร้อมกับเสียงพึมพำว่า “กล้องภาพ” นี้ไม่ดีสักเท่าไร

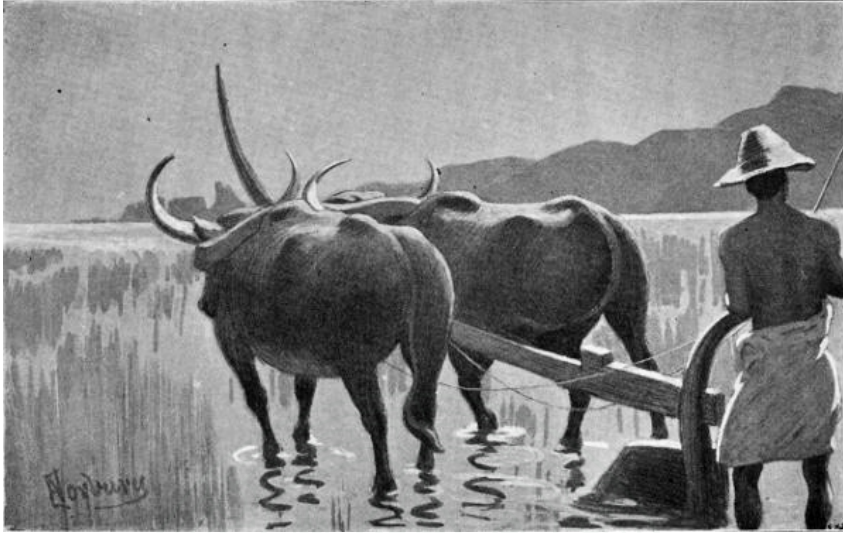
บทที่ ๑๐

การเพาะปลูกข้าว

ชาวสยามพื้นเมืองดำรงชีวิตอยู่ได้ด้วยข้าวล้วน ๆ ข้าวเป็นอาหารที่ขาดไม่ได้ และถ้าขาดข้าวแล้วก็ไม่มียาอาหารชนิดอื่นใดมาแทนได้ จะว่าไปแล้วอาหารชนิดอื่น ๆ ก็เปรียบได้กับสิ่งฟุ่มเฟือยเท่านั้น การมีข้าวอุดมสมบูรณ์หมายถึงการมีชีวิต และการขาดแคลนข้าวจะนำไปสู่ภาวะอดอยากและความตาย การสูญเสียผลผลิตทางการเกษตรในสยามจะก่อให้เกิดภาวะอดอยากอย่างกว้างขวาง และก่อให้เกิดหายนะได้พอ ๆ กับที่เกิดขึ้นในอินเดียที่หลาย ๆ ครั้ง เหตุการณ์เช่นนี้ก่อให้เกิดความรู้สึกเวทนาอย่างจับใจในหมู่ชาวอังกฤษ และแม้ว่าความเลวร้ายของภัยพิบัติจะทำให้อาหารที่ขาดไม่ได้และมีอยู่อย่างพอเพียงนี้ต้องลดปริมาณลง แต่วิธีการเพาะปลูกที่ซีกยังเป็นแบบโบราณดั้งเดิมที่สุด และเครื่องมือเครื่องไม้ที่ใช้ก็เป็นแบบพื้นบ้านที่สุดด้วย

เมื่อชาวนาขยายพื้นที่เพาะปลูกโดยการซื้อหรือบุกรุกพื้นที่ป่าผืนใหม่เพื่อนำมาแผ้วถางเป็นที่นา เขาจะเผาป่าทั้งผืนเพื่อจะได้ไม่ต้องเหนื่อยตัดไม้เอง และด้วยวิธีนี้ซึ่งสร้างความสูญเสียโดยเปล่าประโยชน์มากที่สุดแต่ก็ใช้แรงงานน้อยที่สุด พื้นดินก็จะถูกทำให้โล่งเตียน

ขั้นตอนถัดไป ที่ดินจะถูกไถพรวนด้วยเครื่องมือที่มีมูลค่าประมาณสามชิลลิงเท่านั้น อธิบายคร่าว ๆ คือ ไถเป็นเพียงแค่แท่งไม้โค้งงอที่มีคันจับอันเดียว รูปแบบคร่าว ๆ ของไถแบบสยามนี้เป็นแท่งไม้ที่มีรูปทรงโค้งงอสองส่วน โดยส่วนหนึ่งมีความยาวมากกว่าอีกส่วนหนึ่ง แท่งไม้ส่วนที่สั้นกว่าจะยึดเข้า

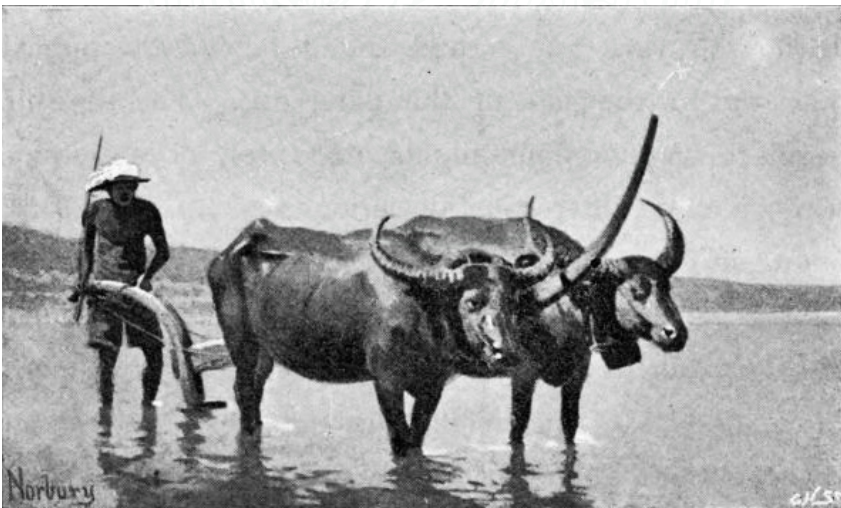
อุปกรณ์ไถนาแบบชาวสยาม

กับชิ้นไม้หนักที่มีปลายด้านหนึ่งแหลม และส่วนแขนที่ยาวกว่าจะใช้เป็นส่วน
 ที่ให้มือจับ ไถบางแบบจะมีชิ้นเหล็กรูปสามเหลี่ยม^๑ ติดอยู่ที่ส่วนตีนที่ทำ
 จากไม้^๒ และชิ้นเหล็กนี้จะได้ยึดติดกับส่วนตีนโดยถาวร ไถจะขุดร่องตื้น ๆ
 ลึกประมาณสองนิ้ว กว้างประมาณห้าหรือหกนิ้ว และโดยปกติจะลากไป
 โดยควายซึ่งเป็นสัตว์ประเภทหลักสำหรับใช้แรงงานในประเทศนี้ ควาย “เซื่อง”
 ตามที่เรียกนี้ ดูเหมือนจะเชื่อฟังเจ้าของชาวสยามอย่างมาก บ่อยครั้งที่เห็น
 เด็กเล็ก ๆ ไล่ต้อนควายโดยวิ่งตามมาข้างหลังพร้อมกับถือไม้เรียวคอยเขี่ยนตี
 หรือนั่งบนแผ่นหลังอันแข็งและกว้างของมัน แล้วคอยบังคับให้เดินไปยังทิศทาง
 ที่ต้องการโดยตีที่จมูกของมัน อย่างไรก็ตาม พวกควายไม่ชอบชาวยุโรปเอามาก ๆ
 และพร้อมจะจูโจมคนชาวแม้ไม่ถูกยั่วยามาก่อนเลยก็ตาม ชาวสยามอธิบายว่า
 ที่ควายไม่ชอบคนชาวนั้นเป็นเพราะ “กลิ่น” ของคนชาวยุโรปพวกมัน
 ควายจะเทียมแอกเข้ากับไถในแบบเรียบง่ายเช่นเดียวกับไถที่มีราคาไม่แพง

^๑ ผานไถ - สวป.

^๒ หัวหมู - สวป.

แอกไม้รูปร่างโค้งเล็กน้อยจะวางพาดบนคอแข็งแรงของควาย ที่ข้างลำคอทั้งสองข้างจะมีชิ้นไม้รูปร่างตรงสอดผ่านรูที่เจาะบนแอกลงมาเพื่อบังคับหัวของควายให้อยู่ในตำแหน่งที่ถูกต้อง ระหว่างแอกกับไหล่ส่วนที่สั้นจะต่อเข้าด้วยกันด้วยคานไม้^๑อันยาวและหนัก คานนี้จะเสียบเข้ากับช่องที่เจาะบนตัวไถที่บริเวณใต้คันจับ และผูกมัดกับแอกด้วยเชือกหนังสัตว์ หรือเชือกหวายเส้นยาว คานนี้จะยาวโค้งอย่างสง่างามขึ้นไปเหนือหัวของควายประมาณหนึ่งหรือสองฟุต ปลายสุดของคานมักจะตกแต่งด้วยดอกไม้ ขนนก หรือผูกผ้าสีสดใส เส้นเชือกที่เจาะทะลุผ่านรูจุกของควายเป็นสิ่งที่ชาวสยามใช้แทนชุดสายบังเหียนอย่างชาวยุโรป เช่นนี้แล้ว น้ำหนักทั้งหมดของตัวไถ คาน และแอกก็จะกดลงบนคอของเจ้าสัตว์ ชาวนาจะใช้มือข้างหนึ่งจับหางไถ อีกข้างถือเชือกจูงควายแบบหลวม ๆ แล้วก็เดินตรากตรำอยู่กลางแดดอันแผดเผา เขาควบคุมเจ้าสัตว์ตัวโตท่าทางงุ่มง่ามโดยกระตุกเชือกจูงเป็นบางครั้ง หรือกระตุ้นให้มันเดินเร็วขึ้นโดยการเปล่งเสียงคล้ายเสียงครวญต่ำลากยาว

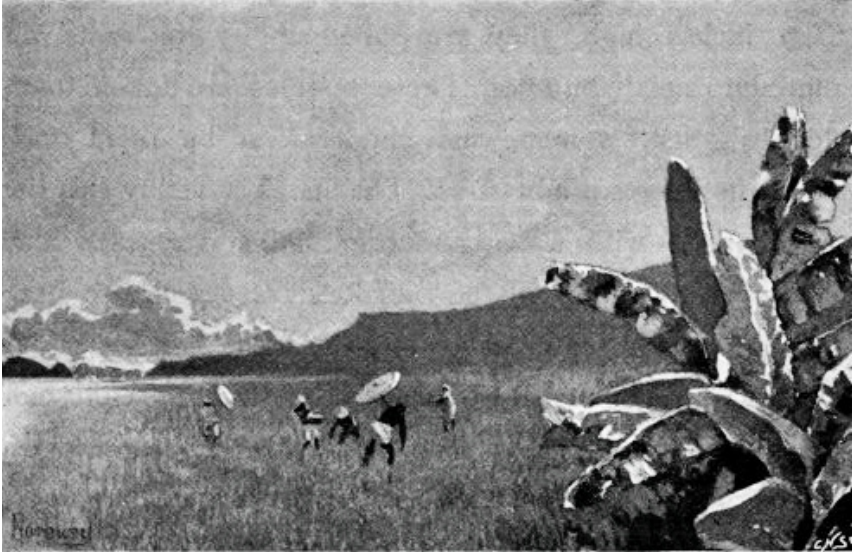

การไถนา

^๑ คันไถ - สวป.

คราดมีรูปร่างสี่เหลี่ยม ทำจากไม้ไผ่และมีซี่จำนวนมากทำจากไม้
ขึ้นตรง คราดจะใช้ควายลากโดยให้สวมแอกและเครื่องเทียมเช่นเดียวกับไถ

เนื่องจากข้าวจะเจริญเติบโตเฉพาะในที่มีความชื้นมาก จึงต้องการน้ำ
ปริมาณมากไม่ว่าจะเป็นน้ำตามธรรมชาติหรือน้ำที่มาจากการจัดการโดย
มนุษย์ ในสยามแทบจะไม่มีชลประทานเลย เพราะชาวนาจะพึ่งพาน้ำ
จากแม่น้ำที่เอ่อล้นเข้าท่วมท้องทุ่งหลังจากฝนตกหนัก น้ำท่วมนี้ไม่เพียงไหล
ท่วมที่ลุ่มต่ำเท่านั้นแต่ยังช่วยให้ชาวนาไม่ต้องรดน้ำนาข้าวของตัวเองด้วย และ
เมื่อน้ำลดลงไปแล้วก็จะทิ้งตะกอนดินโคลนอันอุดมสมบูรณ์ไว้ ทำให้ไม่ต้องใส่
ปุ๋ยเลย และเนื่องจากน้ำท่วมเป็นปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นประจำทุกปี ชาวนา
จึงไม่เคยนึกถึงระบบการปลูกพืชหมุนเวียนกัน ในบางคราวชาวนาบางคน
ก็เห็นว่าการควบคุมน้ำให้ท่วมทุ่งนาของตนเป็นสิ่งที่เหมาะสมและมีหลายวิธี
ที่จะทำเช่นนี้ได้ แม้กระนั้นก็ไม่มียุติเลยที่ใช้เครื่องปั้มน้ำ หากมองจากคลอง
จำนวนมากมายที่ไหลผ่านประเทศจากสุดเขตแดนฝั่งหนึ่งไปสู่อีกฝั่งหนึ่ง
ก็อาจคิดได้ว่าวิธีการที่ง่ายที่สุดและเป็นธรรมชาติที่สุดที่จะผันน้ำจากคลอง
เข้ามาทุ่งนาได้ ก็คงจะเป็นการใช้ปั้มน้ำต่อกับท่อหรือรางน้ำ เพื่อลำเลียงน้ำ
เข้าไปยังจุดที่ต้องการ ทว่าแทนที่จะเป็นปั้ม กลับเป็นตะกร้าและถังมากมาย
หลายหลากที่ถูกนำมาใช้ ตะกร้าทำจากไม้จำพวกหวาย ชันยาทั้งด้านในและ
ด้านนอกเพื่อกันน้ำรั่วและจุน้ำได้ประมาณเจ็ดหรือแปดแกลลอน ตะกร้าจะ
ผูกแขวนไว้กับโครงข่ายเชือก และเด็กสองสามคนก็สามารถตักน้ำจากคลอง
ขึ้นมาเทใส่แปลงนาที่อยู่ติดกันได้สบาย ๆ เมื่อแปลงนาที่ติดกับแหล่งน้ำถูก
น้ำท่วมจนทั่วแล้ว ก็จะผันน้ำต่อไปยังแปลงนาที่อยู่ไกลออกไปโดยใช้ขุ้กไม้
ขนาดใหญ่ตักน้ำไปทีละสองสามแกลลอน กระบวนการนี้จะทำซ้ำ ๆ กันไป
ในแปลงนาที่อยู่ติดกันจนกระทั่งผืนนาทั้งหมดได้รับน้ำในปริมาณที่ต้องการ

การปักดำกล้าข้าว บริเวณดินเขาเมืองโคราช

หากมีการใช้ถัง ระบบการทตน้ำนี้จะเรียกว่า “การทตน้ำด้วยเท้า” ถึงจะมีขนาดเล็กและต่อโยงกันโดยเว้นระยะห่างจากกันประมาณสิบสองนิ้ว ถึงเหล่านี้จะหมุนวนอยู่บนเครื่องกว้านทำด้วยไม้อย่างหยาบ ๆ และทำงานด้วยแรงคนสองคน โดยสองคนจะวางเท้าลงบนที่เหยียบที่ผูกกับเพลลาที่ถึงน้ำ จะหมุนวนเป็นวงรอบอยู่ ขณะเดียวกันมือก็จับราวที่วางในแนวนอนเพื่อพยุงตัวไปด้วย ถังน้ำจะหมุนจากคลองหรือสระน้ำแล้ววนขึ้นไปสู่รางน้ำลาดเอียง พลิกคว่ำเหนือเพลลาพร้อมกับเทน้ำลงสู่แปลงข้าว แล้วก็หมุนกลับมาตรงใต้เพลลา ก่อนจะลงไปสู่คลองอีกครั้ง

ในบรรดาข้าวทั้งสี่สิบชนิดที่เป็นที่รู้จักของเกษตรกร มีข้าวหกชนิดที่เพาะปลูกในสยาม ชาวสยามแบ่งข้าวเหล่านี้ออกเป็นสองชั้นอย่างคร่าว ๆ ซึ่งพวกเขาจะเรียกว่า “ข้าวสวน” กับ “ข้าวทุ่ง” ข้าวชั้นหลังจะมีคุณภาพต่ำกว่า ชาวนาจะโปรยหว่านเมล็ดข้าวทุ่งลงในท้องทุ่งแล้วก็ปล่อยให้เจริญเติบโตขึ้นมาเองโดยไม่เข้าไปดูแลอะไร ในขณะที่ “ข้าวสวน” จะถูกหว่านและดูแล

อย่างระมัดระวังเอาใจใส่ ชาวนาจะหว่านเมล็ดข้าวให้หนาแน่นเท่าที่ข้าวจะเติบโตขึ้นมาได้ในแปลงที่ได้รับน้ำอุดมสมบูรณ์ ในไม่ช้า กล้าข้าวก็จะขึ้นและใบเขียวสีเขียวกิ่งกยาวอย่างรวดเร็วกลางแสงแดดอันร้อนแรง เมื่อกกล้าข้าวสูงขึ้นมาสองสามนิ้ว ชาวนา ก็จะถอนกล้าออกมาทิ้งรากแล้วมัดกล้ารวมกันเป็นมัดเล็ก ๆ ทั้งผู้ชาย ผู้หญิง และเด็กจะนำมัดกล้าเหล่านี้ไปปักดำในแปลงเป็นแถวยาวตรง แปลงนาในเวลานี้จะท่วมไปด้วยน้ำและถูกเหยียบย่ำจากกบเท้าควายจนกลายเป็นโคลนหนาสีดำ และทุกคนก็จะทำในสิ่งที่ภาษาของชาวสยามเรียกว่า “ดำนา” พวกเขาจะปักรากของกล้าข้าวให้จมลึกลงไป ในดินโคลนอ่อนนุ่มด้วยมือและเท้าที่คล่องแคล่วด้วยความเร็วอันน่าทึ่ง ชาวนาที่ชำนาญจะใช้เวลาไม่เกินสามวันในการปักดำกล้าข้าวในพื้นที่ประมาณหนึ่งเอเคอร์^๑ การปลูกข้าวจะดำเนินไปตั้งแต่มีถุนายนจนถึงตุลาคม และในระหว่างนั้นคนงานรับจ้างดำนาจะได้ค่าแรงตั้งแต่แปดถึงสิบสองชิลลิงต่อเดือน

วิธีการเก็บเกี่ยวข้าวเมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยวขึ้นอยู่กับสภาพทุ่งนาในเวลานั้นอย่างมาก หากน้ำลดแล้ว ชาวนาจะใช้เคียวเกี่ยวข้าวแล้วนำมามัดรวมกันเพื่อนำไปตากแดดให้แห้ง จากนั้นก็จะบรรจุทุกลงเกวียนที่ใช้ควายหรือวัวลาก แต่ถ้ำทุ่งนายังจมน้ำอยู่ก็จะใช้วิธีนี้ไม่ได้ อีกทั้งยังมีปลิงดูดเลือด ปูนา และงูน้ำจำนวนมากที่อาศัยอยู่ในโคลนลื่น ทำให้ชาวนาต้องคอยระมัดระวังเวลาเดินไปมา กรณีนี้ชาวนาจะพายเรือลำเล็กแคบเข้าไปในท้องนา จากนั้นก็ตัดรวงข้าวที่สุกแล้วด้วยเคียว ใส่ในตะกร้าใบเล็กที่วางบนท้องเรือ บ่อยครั้งที่ผู้เก็บเกี่ยวแสดงออกถึงความประมาทเลินเล่ออย่างมากเมื่อพวกเขาทำรวงข้าวสุกกำมือแล้วกำมือเล่าหล่นลงน้ำในขณะที่หัวเราะและพูดคุยกัน

เมื่อจะเริ่มการนวดข้าว ก็จะต้องใช้บริการจากควาย สัตว์ผู้มีประโยชน์ในทุกสถานการณ์กันอีกครั้ง ในขั้นแรกจะต้องเตรียมพื้นที่สำหรับการนวดข้าวก่อน โดยเตรียมลานว่างโล่งแห่งหนึ่ง คลุมทับด้วยวัสดุคลุมที่ทำจากดินผสม

^๑ ๑ เอเคอร์เทียบได้กับประมาณ ๒ ไร่ครึ่ง - สวป.

การเก็บเกี่ยวเมล็ดข้าวที่สุก

กับมูลวัวและน้ำ ทั้งไว้สองสามวันให้วัสดุคลุมแห้งแข็งตัวกลายเป็นพื้นผิวคลุมที่แข็งแรง ตรงกลางลานมีการตั้งเสาไม้ไผ่สูง^๑ และบนยอดเสาจะผูกรวงข้าวงาม ๆ จำนวนหนึ่งสำหรับให้นกมาจิกกิน นอกจากนี้ยังมีการประดับรูปคนแกะสลักอย่างหยาบที่เรียกกันเล่น ๆ ว่า “ปู่” การนวดข้าวจะใช้ควายสองตัวเทียมแอกเดินเคียงกัน ควายที่เดินอยู่วงในจะผูกหลวม ๆ จากด้านในเข้ากับเสา กลางลานและผูกกับเพื่อนควายคู่หูจากด้านนอก ควายทั้งสองตัวนี้จะถูกต้อนโดยผู้ชายหรือเด็กชายที่เปลือยท่อนบน คนต้อนจะวิ่งวนตามหลังควายรอบแล้วรอบเล่าพร้อมกับจับหางของควายตัวที่อยู่วงนอกไปด้วย การนวดข้าวจะทำกันในตอนกลางคืนที่มีแสงจันทร์ส่องสว่าง ไม่บ่อยนักหรอกที่ดวงจันทร์จะได้ส่องแสงลงมายังภาพที่น่าสนใจหรือแปลกประหลาดไปกว่านี้ พวกควายย่าเดิน

^๑ เสาเกียด หรือเกียด เป็นไม้ที่ปักขึ้นเป็นหลักกลางลาน สำหรับผูกควายหรือวัวให้ย่ำนวดข้าวไปรอบ ๆ - สวป.

เป็นวงรอบซ้ำซากน่าเบื่อไปเรื่อย ๆ ไม่ว่าคนต้อนจะร้องตะโกนหรือกระตูกหางของพวกมันอย่างแรงเพียงใด เด็กชายเล็ก ๆ จอมชนในละแวกนั้นพากันมากลึงหกคะเมนและหัวเราะสนุกสนานกันในกองฟาง เสียงดนตรี ซอ ตะโพน ขิม และกลองชนิดต่าง ๆ สะท้อนก้องมาตามสายลม ชาวบ้านผลัดกันเล่าเรื่องตลกโปกฮาและขับร้องเพลง ตรงจุดหนึ่งปรากฏไฟสีแดงสว่างวาบที่ปลายมวนบุหรี และอีกจุดหนึ่งก็มองเห็นแผ่นหลังสีน้ำตาลเป็นมันเงาสะท้อนรับแสงจันทร์ ดวงตาต่ออ่อนโยนของควายจ้องมองผ่านไปในความมืด ขณะเดียวกันตะเกียงน้ำมันมะพร้าวก็เปล่งแสงประชันกับเปลวเพลิงสีแดงของกองไฟวูบวาบเพื่อเสริมแสงสว่างให้กับฉากเหตุการณ์ แต่นาน ๆ ครั้งจึงจะทำได้มากกว่าแค่แผ่รังสีสีเหลืองอมน้ำตาลในท่ามกลางควีนสีดำของมันเอง หิ่งห้อยเปล่งแสงในเงามืดใต้ใบยาวที่ห้อยย้อยลงของต้นปาล์ม หรือไม่กี่สะท้อนแสงอันอ่อนจางของมันเองกับเศษฟางระยิบระยับที่ปลิวไปตามสายลมยามเย็น ท่ามกลางเฉดสีต่าง ๆ ยามโพล้เพล้นี้ เสียงหัวเราะ เสียงเพลง เสียงร้องของคนต้อนควาย เสียงลั่นเอี้ยดอืดของเสาไม้ลานนวดข้าว เสียงย่าเท้าหนัก ๆ ของเจ้าสัตว์จอมอึด เสียงจิ้งหรีด เสียงกบร้อง และสรรพเสียงอีกนับล้าน ต่างเปล่งประสานออกมา บ่งบอกถึงชีวิตและความเคลื่อนไหวในโมงยามตึกตื่นของค่าคืนแห่งดินแดนเขตร้อน

ข้าวถูกพัดเอาเกลบออกไปโดยสายลมขณะที่ชาวบ้านเทข้าวจากกระดังหนึ่งไปสู่อีกกระดัง และเมื่อเกลบลอยต้องแสงอาทิตย์ก็ปรากฏเป็นเฉดสีทองที่ผสมกับสีเขียวสดของทิวทัศน์แวดล้อม ก่อเกิดเป็นภาพพื้นหลังอันงดงามในแง่การผสมผสานระหว่างแสงและสีอย่างไม่มีใครเหมือนให้แก่เด็กผู้หญิงและผู้หญิงผู้มีรูปร่างงามสมส่วน เมล็ดข้าวจะเก็บไว้ในตะกร้าใบใหญ่ทำจากไม้จำพวกหวายและพอกทับผิวด้านนอกด้วยดินโคลน ตะกร้าเก็บข้าวจะวางบนยกพื้นที่มีหลังคาคลุมทำจากใบไม้ ดวงตาของชาวนาเปล่งประกายสดใสในยามที่เขาเล่าถึงตะกร้าที่เต็มไปด้วยเมล็ดข้าวของเขา เพราะจำนวนตะกร้า

ที่เต็มไปด้วยข้าวคือตัววัดความมั่งคั่งของเขานั่นเอง ชาวนาอาศัยอยู่รวมกันเป็นหมู่บ้านเล็ก ๆ เพื่อคุ้มภัยให้กันและกัน แต่แม้ว่าพวกเขาจะได้เตรียมการระวังภัยไว้หมดแล้ว ชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในพื้นที่ห่างไกลของประเทศก็ยิ่งประสบความเดือดร้อนสาหัสจากการปล้นสะดมของกลุ่มโจรพื้นเมือง นอกจากนี้ในเวลาากลางคืนฝูงวัวควายมักจะเร่ร่อนออกจากคอกเข้าไปในท้องทุ่ง และสร้างความเสียหายชนิดที่ไม่อาจแก้ไขให้ดังเดิมได้ในระหว่างที่พวกมันเดินย่ำจากแปลงเกษตรหนึ่งไปยังอีกแปลงหนึ่ง การที่ไม่มีแนวพุ่มไม้หรือรั้วล้อมแปลงเกษตรทำให้วัวควายเลือกที่จะเดินเตร็ดเตร่ไปไหนก็ได้ตามใจชอบ

โรงสีข้าวในกรุงเทพฯ สร้างตามแบบยุโรปและติดตั้งเครื่องจักรทันสมัย แต่นอกพระนครก็ยังคงใช้อุปกรณ์สีข้าวแบบดั้งเดิมกันอยู่ อุปกรณ์แบบดั้งเดิมนี้นี้เป็นเพียงตอไม้สั้นกว้างที่มีโพรงรูปทรงคล้ายกรวยอยู่ด้านใน ส่วนยอดของกรวยจะอยู่ต่ำลงไปใกล้พื้นดิน มีไม้คานยาวที่ปลายด้านหนึ่งต่อหัวค้อนไม้หนัก ๆ ซึ่งจะตกกระทบลงในโพรงของตอไม้นั้น ค้อนจะยกขึ้นไปด้วยการใช้เท้าวางบนปลายข้างหนึ่งของคาน แล้วก็กระโดดเหยียบลงไปเพื่อให้น้ำหนักตัวทั้งตัวกดลงบนคาน โดยทั่วไปแล้วพวกผู้หญิงจะเป็นคนทำหน้าที่นี้ และตามหมู่บ้านเล็ก ๆ ที่ไหนก็ตามคุณจะได้ยินเสียงตบตบของค้อนตั้งแต่เช้าจรดค่ำ และเห็นเด็กหญิงหรือหญิงสาวกระโดดเหยียบขึ้น ๆ ลง ๆ บนไม้คานฝั่งที่สั้นกว่าด้วยความสม่ำเสมอและแม่นยำอย่างที่ไม่อาจทำกันได้ง่าย ๆ

ข้าวจำนวนมากที่ปลูกในบางจังหวัดทางภาคเหนือจะส่งไปยังเมืองหลวงพระบาง เพราะข้าวที่ปลูกได้ในเมืองหลวงพระบางไม่เพียงพอต่อความต้องการของคนในพื้นที่ และข้าวจากภาคเหนือจะส่งมาตามลำน้ำโขงด้วยแพขนข้าวขนาดใหญ่ทำจากไม้ไผ่ แพหนึ่ง ๆ ต้องใช้คนควบคุมค่อนข้างเยอะ และเนื่องจากสมาชิกจำนวนหนึ่งจะมีลูกเมียติดตามมาด้วย ดังนั้นแพทั้งแพจึงแลดูคล้ายกับหมู่บ้านลอยน้ำเลยทีเดียว ขนาดแพปกติที่พบบ่อยที่สุดคือยาวหนึ่งร้อยยี่สิบฟุต กว้างประมาณสามสิบฟุต แพเหล่านี้ควบคุมบังคับยากมาก แต่ผู้ควบคุมแพชาวพื้นเมืองก็มีทักษะเป็นเลิศ โดยทั่วไปแล้วเพียงแค่

พวกเขาขยับไม้พายจำนวนหนึ่งที่ส่วนหน้าและส่วนท้ายของแพ ก็สามารถนำยานพาหนะลำใหญ่อยู่ท้ายให้ล่องผ่านแม่น้ำไปในหลาย ๆ จุดที่กระแสน้ำไหลเร็วแรงและมีน้ำวนไปได้ โดยเกิดการสูญเสียสินค้ามีค่าของพวกเขาเป็นบางครั้งหรือเสียไปแต่เพียงเล็กน้อยเท่านั้น

ทุกปีจะมีพิธีกรรมอันน่าสนใจสองพิธีที่เกี่ยวข้องกับการเกษตรกรรม พิธีหนึ่งจะจัดขึ้นโดยเชื่อมโยงการเริ่มต้นฤดูการเพาะปลูก ส่วนอีกพิธีหนึ่งจะเป็น “การขอบคุณพระเจ้าที่ประทานพืชผล” ในรูปแบบของชาวตะวันตก พิธีแรกมีชื่อว่า “แรกนา” และโดยปกติจะจัดประมาณช่วงกลางเดือนพฤษภาคม และจนกว่า “งานฉลองการไถนา” นี้จะจบลง ทุกคนก็ยังไม่ควรเริ่มการไถ และเพาะหว่านเมล็ดพันธุ์พืช ในวันที่ไทรพราหมณ์ประจำราชสำนักได้กำหนดล่วงหน้า เสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการผู้ซึ่งจะต้องเป็นเจ้าของหรือขุนนางระดับสูงเท่านั้น จะเดินขบวนแห่ไปยังลานแห่งหนึ่งที่อยู่ห่างจากกำแพงเมืองเล็กน้อย เสนาบดีในเวลานี้จะเป็นผู้แทนขององค์กษัตริย์ และในวันดังกล่าวเจ้าของร้านค้าและแผงลอยมากมายในตลาดก็จะจ่ายภาษีให้แก่เขาในฐานะที่เป็นตัวแทนของกษัตริย์ของพวกเขา สมัยก่อนบรรดาผู้ติดตามของเสนาบดีมักจะหิบบวดยเอาสินค้าของพ่อค้าแม่ขายที่นำมาวางขายไปตลอดเส้นทางของขบวนแห่ แต่ก็เช่นเดียวกับบรรดาชนบทรอบนิคมที่สร้างความเดือดร้อนอื่น ๆ พฤติกรรมเก็บส่วยตามอำเภอใจเช่นนี้ไม่มีปรากฏอีกแล้วในรัชสมัยของพระมหากษัตริย์องค์ปัจจุบันผู้ทรงมีพระปัญญารอบรู้

เมื่อขบวนแห่มาถึงสถานที่จัดพิธีแรกนาแล้ว ท่านเสนาบดีก็จะพบกับไถคันใหม่และควายที่มีลักษณะงามเลิศสองตัวเทียมกับไถคอยอยู่ ทั้งไถและควายต่างก็ได้รับการประดับตกแต่งอย่างสวยงามด้วยดอกไม้และใบไม้ ท่านเสนาบดีจับหางไถและจะไถไปในลานประมาณหนึ่งชั่วโมงโดยมีฝูงชนเฝ้าดูอย่างใกล้ชิด ประชาชนที่มาเฝ้าดูกันนี้ไม่ได้สนใจทุกขณะของท่านเสนาบดีในฐานะคนไถ แต่มาดูความยาวของผืนผ้าไหมที่เสนาบดีนำมาวางเป็นผ้านุ่งต่างหาก หากว่าในระหว่างที่เสนาบดีกำลังแสดงทักษะการไถระดับมือสมัครเล่น

ควายขณะเมื่อกลับจากนาข้าว

อยู่ นั้น ท่านได้ดึงฝ้ายขึ้นมาสวมเหนือเขาของตน มีความเชื่อกันว่าในฤดูฝนจะมี น้ำฝนมากจนเกิดหายนะ แต่ถ้าหากท่านปล่อยให้ฝ้ายยาวตกลงจนถึงตาตุ่ม ก็คาดได้ว่าจะเกิดภาวะฝนแล้ง และเมื่อรอยพับขอบฝ้ายของท่านเสนาบดี ยาวลงมาถึงกึ่งกลางระหว่างหัวเขากับตาตุ่มก็สามารถทำนายได้ถึงฤดูกาล อันอุดมสมบูรณ์

เมื่อไถลานได้พื้นที่ขนาดหนึ่งแล้ว นางข้าหลวงผู้ใหญ่สองสามคนก็จะ มาไประหวานเมล็ดธัญพืชชนิดต่าง ๆ ลงบนผืนดินที่เพิ่งไถเสร็จ จากนั้นควาย ก็จะถูกปลดจากแอกและจูงเข้าไปตรงที่มีการไประหวานเมล็ดพืช และปล่อยให้เลือกกินเมล็ดธัญพืชเอง ผงชนจะตื่นตัวกันอีกครั้งเพื่อคอยดูกลางบอกเหตุ อีกเรื่องหนึ่ง คือเมล็ดธัญพืชที่ควายเลือกกินเยอะที่สุดจะเป็นพืชที่ขาดแคลน ที่สุดเมื่อถึงฤดูเก็บเกี่ยวครั้งถัดไป ส่วนเมล็ดธัญพืชที่ควายไม่ชอบจะเป็นพืช ที่เก็บเกี่ยวได้มาก เมื่อพิธีแรกนาจบลง เสนาบดีก็เดินทางกลับไปพร้อมกับ ขบวนแห่ที่มีทหารและวงดุริยางค์ทหารติดตาม ขณะเดียวกันฝูงชนที่แต่งกาย

ในชุดเสื้อผ้าสีสันสดใสและส่งเสียงพูดคุยกันจ้อกแจ้กก็กลับบ้านเพื่อเตรียมการไถหว่านเช่นกัน ทุกคนต่างก็คาดหวังให้มีฝนและแดดมาก ๆ และเก็บเกี่ยวผลผลิตได้เยอะเพื่อที่พวกเขาจะได้พ้นภัยอันโหดร้ายจากการขาดแคลนอาหาร

พิธีฉลองการเก็บเกี่ยวมีต้นกำเนิดจากศาสนาพราหมณ์ และชาวสยามรู้จักกันในนาม “พิธีโล้ชิงช้า” (Lo Ching Cha) คำแรกคือ “Lo” นั้นหมายความว่า “ตึง” ส่วนคำว่า “Ching Cha” นั้นหมายถึง “ชิงช้า” สถานที่จัด “พิธีโล้ชิงช้า” อยู่ภายในกำแพงพระนคร เป็นสนามหญ้าสีเขียวขนาดเล็กอยู่ตรงกันข้ามกับวัดที่ใหญ่มาก และตั้งอยู่ริมทางสัญจรเส้นหลักที่พลุกพล่านมาก ตลอดสามร้อยหกสิบสามวันของทุกปี ที่ตรงนี้จะไม่มีอะไรเลยนอกจากเสาชิงช้าสูงใหญ่ตั้งดูดยศตาค กลุ่มเด็กชายที่มาเล่นฟุตบอลหรือเล่นว่าว หญิงชราสองสามคนนั่งยอง ๆ ซุบซิบนินทา กัน หรือไม่กี่พวกคนเลี้ยงม้าชามาเล่นพร้อมกับม้าแกลบของเจ้านาย เหล่านี้คือกลุ่มคนที่มาจับจองพื้นที่ลานเสาชิงช้าเป็นปกติทุกวัน แต่เฉพาะระยะเวลาสองวันในหนึ่งปีซึ่งมีการจัดงานฉลองการเก็บเกี่ยว ทุกตารางนิ้วบนลานเสาชิงช้าจะเต็มไปด้วยผู้คน เด็ก ๆ ชาวสยามที่ยืนบนพื้นแล้วมองไม่พ้นระดับศีรษะของผู้ใหญ่ชายหญิงก็จะรีบปีนขึ้นกำแพงในบริเวณใกล้เคียง ขึ้นไปนั่งบนกิ่งไม้ หรือห้อยโหนเหมือนลิงบนเสาแขวนตะเกียงและเสาโทรเลขที่อยู่ในระยะที่จะมองเห็นการดำเนินพิธีกรรมได้ ถนนสายหลักที่นำไปสู่ลานเสาชิงช้าถูกปิดกั้นไปด้วยรถม้าและรถลากจำนวนมาก แต่ฝูงชนล้วนอารมณ์ดีเป็นพิเศษและแทบจะไม่มีการทะเลาะวิวาทกันเลย เสียงเพลงของวงดุริยางค์ทหารที่ตั้งแถวมาแต่ไกลประกาศถึงการมาของขบวนแห่

๑) พิธีโล้ชิงช้าเป็นส่วนหนึ่งของพระราชพิธีตรียัมพวาย-ตรีปวายซึ่งเป็นพิธีที่จะจัดหลังจากเสร็จสิ้นการเก็บเกี่ยวผลผลิตการเกษตรแล้ว ในช่วงเดือนยี่ของทุกปีเป็นเวลา ๑๕ วัน วัตถุประสงค์ของพิธีคือต้อนรับการเสด็จลงมาเยี่ยมโลกของเทพเจ้าและแสดงความขอบคุณต่อเทพเจ้าผู้ประทานพืชพันธุ์แก่มนุษย์ ทั้งนี้ในส่วนของพิธีโล้ชิงช้านั้นเป็นการทดสอบความมั่นคงของแผ่นดิน และเป็นการเสริมสร้างให้แผ่นดินมีความมั่นคงยิ่งขึ้นตามคติโบราณ - สวป.

๒) วัดสุทัศนเทพวรารามราชวรมหาวิหาร - สวป.

อีกขบวนที่ชาวสยามนิยมชมชอบยิ่ง ขบวนเดินผ่านฝูงชนแน่นขนัดเข้ามาอย่างราบรื่น เพราะทุกคนพร้อมใจกันหลีกทางให้เพื่อจะได้ไม่มีกีดขวางขบวน ผืนธงสีประหลาดที่มีเครื่องหมายแปลก ๆ แต่นำดูอย่างโบราณปลิวสะบัดเหนือศีรษะของฝูงชน วงดุริยางค์ทหารแบบสมัยใหม่บรรเลงเพลง “Marching through Georgia” ขณะเดียวกันสมาชิกวงดนตรีแบบโบราณในเครื่องแต่งกายสีแดงประดับขอบสีเหลืองสภาพเก่า ๆ ขาด ๆ ก็ตีกลองรูปร่างประหลาดและเป่าแตรยาวที่ทำจากทองเหลืองเสียงดังแหลมแสบแก้วหู มีการตีกลองยาวและฆ้องร่วมประสานเสียงอันดังอีกทีก็โดยทั่วไป ฝูงชนเอี้ยวตัวไปมา พยายามที่จะมองดูทหารเดินเท้าเปล่าในชุดเครื่องแบบอันสวยงาม หรือบรรดาสิ่งของหลากหลายที่ถือมาในขบวนแห่ อันเป็นสัญลักษณ์บ่งบอกถึงลักษณะและความหมายของพิธีฉลองนี้ ควายที่ได้รับการประดับตกแต่งหลากเกวียนที่ประดับประดามาเช่นกัน มัดรวงข้าว เครื่องบวงสรวงที่เป็นผลไม้หรือดอกไม้เหล่านี้คือเครื่องแสดงความขอบคุณของผู้คนสำหรับการเก็บเกี่ยวพืชผลของตนได้อย่างปลอดภัย

กลางขบวนแห่ ประธานในพิธีผู้เปล่งประกายในชุดสีทองและเครื่องประดับอัญมณี นั่งบนเสลี่ยงโดยมีกลุ่มชายรูปร่างแข็งแรงช่วยกันหามมาบนหัวไหล่ มีฉัตรคันใหญ่กางกั้นบังแสงแดดให้แก่ประธาน เมื่อครั้งหนึ่งเสนาบดีกระทรวงเกษตรราธิการจะทำหน้าที่ประธานในพิธีไล่ชิงช้า แต่ในปัจจุบันจะมีการคัดเลือกขุนนางคนอื่นเพื่อทำหน้าที่ประธานพิธีในทุกปี ประธานในพิธีมีหน้าที่จัดการและควบคุมดูแลการจัดเตรียมพิธีฉลองนี้ทั้งหมด ดวงตาทุกคู่ต่างหันไปจับจ้องยังบุรุษที่นั่งอยู่บนเสลี่ยงผู้สวมหมวกทรงสูงและชุดครุยประดับอัญมณี ประธานในพิธีถูกห้ามไปยังยกพื้นขนาดเล็กก่อด้วยอิฐซึ่งมีการแขวนธงชาติและประดับคลุมด้วยดอกไม้ จากนั้นประธานนั่งลงบนที่นั่งของตนโดยมีพราหมณ์ประจำอยู่ทางฝั่งขวาและฝั่งซ้ายข้างละสองคน ประธานพิธียกเท้าขวาขึ้นพาดบนหัวเข่าซ้ายของตน ส่วนเท้าซ้ายวางราบกับพื้น หลังจากที่นั่งลงในท่านี้อันแล้วประธานในพิธีจะไม่สามารถรับอนุญาตให้ยกเท้าลงจาก

พิธีไล่ชิงช้า

หัวเข้าของเขาจนกว่าพิธีกรรมทั้งหมดจะเสร็จสิ้น และเนื่องจากพิธียาวนาน ประมาณสองชั่วโมง ดังนั้นขุนนางที่นั่งเป็นประธานคงจะต้องปวดเมื่อยพอสมควรเมื่อจบพิธี ในอดีตนั้น โทษฐานสำหรับการยกเท้าลงคือการถูก ธิปไตยและปลดจากตำแหน่ง ยังไม่นับการลงโทษทันทีตามที่พราหมณ์ ผู้ที่อยู่ในพิธีจะเห็นว่าเหมาะสม แต่การลงโทษนี้ได้ยกเลิกไปแล้ว จึงเหลือเพียง สิ่งเดียวที่จะบั่นทอนจิตใจของประธานที่ต้องทนทรมานกายเป็นการชั่วคราว ในพิธีนี้ ก็คือความเห็นของผู้คนที่จะรู้สึกผิดหวังเสียใจอย่างมากหากมีการละเว้น การปฏิบัติบางอย่างในพิธีแสนรักของพวกเขา

ต่อมาฝูงชนก็ได้เห็นความสนใจไปยังการแสดงโล้ชิงช้า ซึ่งช้านี้ มีลักษณะเหมือนชิงช้าธรรมดาที่เด็กเล่น เว้นแต่ขนาดอันใหญ่โตของมัน เสาชิงช้าสูงประมาณเก้าสิบฟุต และที่นั่งของชิงช้าจะแขวนสูงประมาณครึ่งทาง ระหว่างพื้นดินกับคานประดับด้านบนที่วางพาดเสา ห่างจากที่นั่งของเสาชิงช้า ไปข้างหน้าไม่กี่ฟุต ผิงเดียวกับพระบรมมหาราชวัง มีเสาไม้ไผ่ยาวปักกับพื้น ที่ยอดเสาแขวนถุงใส่เหรียญเงิน โดยปกติชายที่ขึ้นไปโล้ชิงช้าต้องเป็นพราหมณ์^๑ พวกเขาแต่งกายในชุดขาวและสวมหมวกทรงกรวย และจะแกว่งชิงช้าเข้าไปหา ถุงเงินและพยายามคาบถุงเงินให้ได้ โดยทั่วไปจะมีผู้ร่วมแข่งขันสามราย รางวัล สำหรับรายแรกที่คาบถุงเงินได้มีมูลค่าประมาณสิบห้าชิลลิง ส่วนรางวัลสำหรับ ที่สองและที่สามมีมูลค่าประมาณสิบและห้าชิลลิงตามลำดับ เมื่อผู้ชนะได้รับ รางวัลแล้วก็จะเดินเข้าหาฝูงชนและประพรมน้ำมนต์ที่บรรจุในเขาวัวแก่ผู้ที่มา ชมการโล้ชิงช้า หลังจากนั้นไม่นานท่านเสนาบดีก็จะเดินทางกลับบ้านของเขา ฝูงชนสลายตัว และพิธีโบราณนี้ก็ถึงเวลาปิดฉากลง

^๑ พราหมณ์นาลิวัน เป็นพราหมณ์พวกหนึ่งทำหน้าที่โล้ชิงช้าและรำเสนงในพระราชพิธี ตริยัมปวาย เพื่อถวายเทพเจ้าในศาสนาพราหมณ์ - สวป.

บทที่ ๑๑

กฎหมายและข้อบัญญัติ

เมื่อไม่กี่ปีที่ผ่านมาได้เกิดการเปลี่ยนแปลงขนานใหญ่ในระเบียบวิธี การปกครองและกระบวนการยุติธรรม และถึงแม้ว่าจะไม่มีอะไรที่แตกต่างกัน อย่างเห็นได้ชัดระหว่างสยามยุคเก่ากับสยามยุคใหม่ ทว่าในบทนี้เราก็จะพูดถึง เรื่องของกฎหมายยุคเก่าเป็นหลัก เพราะว่ากฎหมายยุคใหม่นั้น แม้ว่าจะแสดง ให้เห็นถึงความก้าวหน้าอย่างมาก แต่ก็ยังเป็นไปตามแนวคิดของชาวตะวันตก โดยลอกเลียนวิธีการอย่างชาวตะวันตกมา ดังนั้นกฎหมายใหม่จึงแทบจะไม่ หลงเหลือลักษณะตามธรรมชาติดั้งเดิมแบบสยามเลยซึ่งเป็นสิ่งที่ผู้ศึกษาเรื่อง ขนบธรรมเนียมของชาวต่างชาติให้ความสนใจ อย่างไรก็ตาม การเล่าเรื่องราว เกี่ยวกับกฎหมายและข้อบัญญัติของประเทศสยามก็คงไม่มีทางสมบูรณ์ได้ หากเราไม่กล่าวถึงการปฏิรูปสมัยใหม่บ้าง และในบทนี้เราจะได้กล่าวถึงเนื้อหา ฉบับย่อเกี่ยวกับการปฏิรูปที่สำคัญที่สุดในบางเรื่องด้วย

ในทางทฤษฎี พระมหากษัตริย์สยามทรงเป็นกษัตริย์ในระบอบ สมบูรณาญาสิทธิราชย์ และมีพระราชอำนาจควบคุมชีวิตและทรัพย์สินของ เหล่าไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินทุกคน แต่ก็ทรงแต่งตั้งคณะเสนาบดีเพื่อช่วยเหลือใน การบริหารปกครองประเทศของพระองค์ด้วย และก็น่าสงสัยอย่างยิ่งว่าจะทรง ใช้อำนาจเบ็ดเสร็จเด็ดขาดหรือไม่ หากว่าการทำเช่นนั้นจะทำให้คณะเสนาบดี ที่พระองค์ทรงแต่งตั้งเองรวมตัวกันต่อต้านพระองค์ ในคณะเสนาบดีนี้มีเสนาบดี สิบสองคนซึ่งดำรงตำแหน่งบังคับบัญชากระทรวง ได้แก่

๑. เสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ

๒. เสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ซึ่งดูแลการภาษีอากรด้วย และควบคุมกิจการผูกขาดหลายอย่าง อาทิ โรงบ่อนเบี้ยผูกขาด และโรงฝิ่น ผูกขาด

๓. เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม ผู้ควบคุมทั้งกองทัพบกและกองทัพอากาศ

๔. เสนาบดีกระทรวงยุติธรรม

๕. เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ผู้ซึ่งมีอำนาจบริหารปกครองหัวเมืองทางตอนเหนือของกรุงเทพฯ เกือบทั้งหมด

๖. เสนาบดีกระทรวงกลาโหม ผู้ซึ่งมีอำนาจบริหารปกครองหัวเมืองทางใต้และตะวันตก และควบคุมการเกณฑ์แรงงานไพร่และเกณฑ์ทหารด้วย

๗. เสนาบดีกระทรวงวัง

๘. เสนาบดีกระทรวงโยธาธิการ ดูแลงานโยธาสาธารณะ ซึ่งรวมทั้งทางรถไฟ ไปรษณีย์ โทรเลข และสิ่งก่อสร้างสาธารณะทั้งหมด

๙. เสนาบดีกระทรวงนครบาล ผู้ควบคุมงานเรือนจำ ตำรวจ และศาลโปริสภา^๑ (police-courts) ในกรุงเทพฯ เสนาบดีกระทรวงนครบาลนี้มีหน้าที่รับผิดชอบเทียบได้กับนายกเทศมนตรี (Lord Mayor) และเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย (Home Secretary) ของสหราชอาณาจักรรวมกัน

๑๐. เสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ เป็นผู้อนุญาตการให้สัมปทานทำเหมืองแร่ ควบคุมงานสำรวจจัดทำแผนที่ และดูแลภาษีที่ดิน

๑๑. เสนาบดีกระทรวงธรรมการ ผู้ดูแลโรงพยาบาล พิพิธภัณฑสถาน และองค์การทางศาสนาต่าง ๆ

^๑ เป็นศาลชั้นต้นที่จัดตั้งขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ แทนศาลกงตระเวนสำหรับกรุงเทพฯ เมื่อ ร.ศ. ๑๑๒ (พ.ศ. ๒๔๓๖) ขึ้นกับกระทรวงยุติธรรม มีอำนาจพิจารณาพิพากษาคดีอาญาลหุโทษถึงมีชฉมิโทษ (เขียน ๕๐ ทีลงมา และโทษจำที่ตารางไม่ถึงคุก กำหนดตั้งแต่ ๖ เดือนลงมา กับมีปรับไหมเป็นเงิน ๒ ชั่งลงมา) หรือคดีแพ่งที่ฟ้องเรียกทุนทรัพย์เล็กน้อย (๒ ชั่งลงมา) ทำนองเดียวกับศาลแขวงปัจจุบัน - สวป.

๑๒. เสนาบดีกระทรวงมรธาธร^๑

คณะเสนาบดีจะประชุมว่าราชการกันในตอนกลางคืน เริ่มตั้งแต่เวลา สองทุ่มยาวไปตลอดค้ำคืนที่อากาศเย็นสบายจนถึงรุ่งสาง ทั้งนี้พระมหากษัตริย์ จะทรงร่วมประชุมด้วยหรือไม่ก็ได้

เมื่อปีที่แล้วได้มีการตั้งสภาที่ทำหน้าที่พิจารณาเกี่ยวกับการบัญญัติ กฎหมายเพิ่มขึ้นมา โดยมีชื่อเรียกว่า “รัฐมนตรีสภา” สมาชิกในคณะเสนาบดี ทุกคนล้วนเป็นสมาชิกของรัฐมนตรีสภานี้ แต่ก็มีคนอื่น ๆ อีกหลายคนที่ไม่ได้ เข้ามาเป็นสมาชิกของรัฐมนตรีสภาด้วย รัฐมนตรีสภาไม่ได้จัดประชุมเป็นการลับ เหมือนเสนาบดีสภา นอกจากนี้ยังเชิญคนนอกทั้งชาวต่างชาติและชาวสยาม ให้มาร่วมประชุมด้วยเมื่อต้องการคำแนะนำจากผู้เชี่ยวชาญในเรื่องต่าง ๆ พวกเขาแย้งแต่งตั้งคณะกรรมการชุดย่อยอีกหลายชุด โดยในแต่ละชุดจะมี ชาวยุโรปจำนวนหนึ่งที่รับราชการในรัฐบาลสยามเป็นสมาชิก รัฐมนตรีสภานี้ มุ่งเน้นงานการปฏิรูปกฎหมายเก่าและพิจารณาออกกฎหมายใหม่ มีมาตรา หนึ่ง ในพระราชกฤษฎีกาจัดตั้งรัฐมนตรีสภานี้ที่ชี้ให้เห็นว่า พระมหากษัตริย์ ทรงยอมสละสถานะของการเป็นผู้ปกครองที่รวบอำนาจเบ็ดเสร็จอย่างค่อย เป็นค่อยไปและด้วยความเต็มใจ ทั้งนี้ในสมัยก่อนที่จะมีการจัดตั้งรัฐมนตรีสภา การประกาศบังคับใช้กฎหมาย หรือการแก้ไข หรือการคิดออกกฎหมายใหม่นั้น ไม่สามารถทำได้เลยหากไม่ได้รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตจาก พระมหากษัตริย์อย่างเป็นทางการเป็นลายลักษณ์อักษร แต่ในห้วงสองสามปีที่ผ่านมานี้

^๑ กระทรวงมรธาธรเมื่อแรกตั้งขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๓๕ มีขอบเขตหน้าที่แบ่งตามกรมในสังกัด ดังนี้ กรมพระอาลักษณ์ ปฏิบัติงานด้านเอกสารและหนังสือ กรมรัฐมนตรีสภา ปฏิบัติ งานประชุมเสนาบดี และกรมราชเลขาณูการ ปฏิบัติงานรับใช้พระมหากษัตริย์ในราชการ ส่วนพระองค์ - สวป.

^๒ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแต่งตั้งรัฐมนตรีสภาขึ้นใน พ.ศ. ๒๔๓๗ โดยมีพระราชประสงค์ให้ทำหน้าที่เกี่ยวกับงานกฎหมาย ทั้งพิจารณาแก้ไขกฎหมายเก่า ที่ใช้ไม่ได้แล้วและออกกฎหมายใหม่ แทนสภาที่ปรึกษาราชการแผ่นดิน (Council of State) ที่ยุติบทบาทไป - สวป.

บางครั้งเมื่อพระองค์ประชวรเป็นเวลาหลายสัปดาห์ติดต่อกันก็ทำให้นาง
ราชการทั้งหลายต้องหยุดชะงักไปด้วย

ทว่าในเวลาสั้น ๆ สภาที่ปรึกษาที่เพิ่งจัดตั้งขึ้นใหม่นี้ได้รับการร้องขอเป็นการ
เฉพาะให้ทำหน้าที่เสนอและร่วมกันอภิปรายข้อกฎหมายและระเบียบใหม่ ๆ
ทั้งยังได้รับมอบอำนาจให้ประกาศบังคับใช้กฎหมายใด ๆ ที่สภาเห็นชอบแล้ว
โดยไม่ต้องรอพระบรมราชานุญาตจากองค์พระมหากษัตริย์ หากว่าในเวลานั้น
พระองค์ประชวรจนไม่สามารถทรงงานได้ อย่างไรก็ตามก็ดีพระองค์ยังสงวนสิทธิ์
ที่จะแก้ไขกฎหมายได้ในภายหลังหากทรงเห็นควร ดังนี้ ผู้ใดก็ตามที่เคยรับรู้
เรื่องราวเกี่ยวกับพระมหากษัตริย์องค์ปัจจุบันอยู่บ้างแล้ว ก็จะเห็นถึงพระปรีชา
ของพระองค์ในการจัดการเรื่องนี้ คือ พระองค์ทรงเป็นที่พึ่งพาได้เสมอ ไม่ใช่
เพื่อการทำลาย แต่เพื่อส่งเสริมกิจการใด ๆ ที่เป็นไปเพื่อความสุขของอาณา
ประชาราษฎร์ของพระองค์

แต่ละเมืองจะมีข้าหลวงในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเป็นผู้ปกครอง
ข้าหลวงผู้นี้มีอำนาจมากแต่ก็ยังคงอยู่ในพระราชวินิจฉัยของพระมหากษัตริย์
ที่จะทรงแต่งตั้งหรือปลดข้าหลวงได้ตามพระราชอัธยาศัย อย่างไรก็ตามโดยปกติ
แล้วในคราวแรกที่ข้าหลวงได้รับการแต่งตั้งก็จะมีกำหนดช่วงเวลา
การดำรงตำแหน่งที่แน่นอน ข้าหลวงไม่เพียงมีความรับผิดชอบในการจัด
การปกครองอย่างถูกต้องชอบธรรม หรือจัดเก็บภาษีในท้องที่ที่ตนรับผิดชอบ
เท่านั้น แต่พวกเขายังมีภารกิจในการประสานความเชื่อมโยงระหว่าง
พระนครหลวงกับหัวเมืองอันห่างไกลของราชอาณาจักรอีกด้วย เพราะตาม
หัวเมืองที่อยู่ห่างไกลนั้น เจ้าผู้ครองนครที่มีอำนาจและกล้าได้กล้าเสีย มักหลงลืม
ไปว่าพวกเขามีไซ้กษัตริย์แห่งนครรัฐอิสระ ดังนั้นเจ้าผู้ครองนครบางส่วนจึงชิงชัง
การแต่งตั้งข้าหลวงในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวยิ่งนัก โดยเฉพาะอย่างยิ่ง
พวกที่เคยดำรงพระยศและพระเกียรติแห่งองค์กษัตริย์มาก่อน ในบรรดานี้
ก็มี “เจ้ามหาชีวิตแห่งหลวงพระบาง” ซึ่งเคยปกครองเมืองหลวงพระบาง

มาหลายปีในฐานะดังกล่าว กล่าวกันว่าเจ้ามหาชีวิตแห่งหลวงพระบางองค์นี้เป็นบุรุษเพียงผู้เดียวในประเทศสยาม ยกเว้นพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ที่สามารถอ้างได้ว่ามีสายเลือดชาวสยามโดยบริสุทธิ์ เพราะคนอื่น ๆ ล้วนมีเชื้อสายของชนชาติอื่นเจือปนอยู่ไม่มากนักน้อย แต่ไม่ว่าอย่างไรก็ตาม เจ้ามหาชีวิตแห่งหลวงพระบางก็เป็นสมาชิกสายตระกูลหนึ่งที่เก่าแก่ที่สุดบนแผ่นดินนี้ เมื่อมีการแต่งตั้งคณะข้าหลวงใหม่ ทางกรมได้ส่งชายหนุ่มไปเป็นข้าหลวงปกครองเมืองหลวงพระบาง เมื่อข้าหลวงใกล้จะเดินทางถึงหลวงพระบางแล้ว ก็ส่งสารแจ้งมายังเจ้าผู้ครองนครผู้อาวุโสว่า เขากำลังจะมาถึงแล้ว และยังเรียกร้องให้จัดการต้อนรับอย่างเป็นทางการหรูหราอลังการด้วย เพื่อเป็นการถวายความเคารพต่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผู้ซึ่งข้าหลวงเป็นตัวแทนในการดำเนินการตามพระบรมราชโองการของพระองค์ เจ้าผู้ครองนครผู้อาวุโสเดินทางไปต้อนรับข้าหลวงผู้มาใหม่ด้วยตนเอง แต่ก็ไม่ว้าวุ่นด้วยความไม่พอใจอย่างมากและสงสัยว่าจำเป็นอะไรที่ต้องเตรียมการให้ยุ่งวุ่นวายเช่นนี้ เมื่อเจ้าผู้ครองนครได้รับทราบวาทะสิทธิ์อำนาจในการปกครองดินแดนโบราณแห่งนี้ของตนกำลังจะถูกกลืนไปมากเพียงใด ก็ทั้งเสียใจและโกรธแค้นอย่างมาก แต่ก็ไม่อาจแสดงความคับแค้นออกมาได้เพราะเขาไม่มีอำนาจที่จะทำเช่นนั้น จึงทำได้เพียงบ่นคร่ำครวญเพื่อบรรเทาความทุกข์ในใจเท่านั้น เขาอยากจะถามไปตรง ๆ เสียมากกว่าว่าเหตุใดกษัตริย์หนุ่มจึงส่งคนหนุ่มมาควบคุมเจ้าผู้ครองนครผู้อาวุโสเช่นตน ทั้ง ๆ ที่ตนก็ได้กระทำหน้าที่เป็นอย่างดีและจงรักภักดีมาอย่างยาวนาน แล้ววันหนึ่งข้าหลวงก็ได้ยินชาวบ้านเรียกเจ้าผู้ครองนครที่ถูกปลดไปแล้วว่า “เจ้ามหาชีวิต” ข้าหลวงได้สั่งห้ามไม่ให้เรียกเจ้าผู้ครองนครด้วยคำนั้นอีกและกล่าวว่า “ประเทศสยามมีพระมหากษัตริย์ได้เพียงพระองค์เดียว” คำสั่งนี้สร้างความขุ่นเคืองไม่น้อยให้แก่เจ้าผู้ครองนครหลวงพระบางผู้ซึ่งมองว่าคำสั่งดังกล่าวเป็นการลบหลู่ครั้งใหม่ แต่เขาก็ข่มอารมณ์ไว้ไม่ให้ปรากฏ หลังจากเหตุการณ์ดังกล่าวไม่นาน ข้าหลวงก็พบว่าเจ้าผู้ครองนครมีเสวตฉัตรอันเป็นสัญลักษณ์ของกษัตริย์ในครอบครอง ข้าหลวง

จึงสั่งให้เจ้าผู้ครองนครเก็บเสวตฉัตรสองคันในทันที และเจ้าผู้ครองนครก็ทำตามคำสั่งนั้น ทว่าในที่สุดเจ้าผู้ครองนครหลวงพระบางผู้ถูกหลอ่เกียรติกก็ได้ล้างแค้นเมื่อฝรั่งเศสเข้ายึดครองหลวงพระบาง นายปาวี ข้าหลวงฝรั่งเศสประจำดินแดนลาว อดีตกงสุลฝรั่งเศสประจำกรุงเทพฯ ส่งผู้แทนชาวสยามของตนเข้าไปเชิญเจ้าผู้ครองนครผู้อาวุโสให้มาพูดคุยกัน เมื่อเจ้าผู้ครองนครเดินทางมาถึง นายปาวีก็ถามเจ้าผู้ครองนครหลวงพระบางว่ามีสิ่งใดที่ต้องการเพื่อตนเองหรือเพื่อประชาชนของตนบ้างหรือไม่ เจ้าผู้ครองนครจึงเล่าถึงการสูญเสียเกียรติยศและตำแหน่งของตนและได้ขอให้ตนได้ซ่อมเสวตฉัตร และให้ได้รับการเรียกขานว่า “เจ้ามหาชีวิต” อีกครั้ง “แน่นอน” นายปาวีตอบด้วยท่าทีของผู้ที่อยู่เหนือกว่าในแบบนักการทูต “ท่านจะเรียกตัวเองว่า ‘เจ้ามหาชีวิต’ ก็ตามใจ และเสวตฉัตรนั้นจะทำให้เพิ่มอีกสองชั้นหรือยี่สิบชั้นก็เอาเถิด” กษัตริย์ผู้ได้คืนสถานะรู้สึกดีใจมาก พระองค์เดินทางกลับด้วยความรู้สึกปีติเป็นล้นพ้นที่ได้รับการคืนพระนามและเครื่องราชกกุธภัณฑ์ ทั้งนี้ข้าหลวงส่วนใหญ่ รวมถึงสมาชิกสำคัญในคณะเสนาบดีและในรัฐมนตรีสภาล้วนแล้วแต่เป็นพระญาติพระวงศ์ของพระมหากษัตริย์สยาม

สยามมีประมุขกฎหมายที่ดีเยี่ยม โดยรวมแล้วตัวกฎหมายมีความเที่ยงธรรมและเหมาะสมที่จะนำมาใช้กับชาวสยาม แม้กระนั้นก็ยังมียุทธศาสตร์ที่มีข้อบกพร่องอยู่บ้าง และมีไม่กี่มาตราที่มีลักษณะป่าเถื่อนโหดร้าย แต่ก็ต้องยกเป็นคุณความดีของรัฐบาลชุดปัจจุบันที่ไม่เคยบังคับใช้กฎหมายป่าเถื่อนเหล่านั้นเลย ทั้งนี้ ข้อผิดพลาดในระบบยุติธรรมของสยามไม่ได้อยู่ในตัวบทกฎหมาย หากแต่อยู่ในวิธีการบริหารจัดการต่างหาก การตัดสินบนคือสิ่งเลวร้ายที่มีอยู่ในทุกศาลทั่วราชอาณาจักร ผู้พิพากษาที่รับสินบนและพยานที่ให้การเท็จคือตัวขัดขวางกระบวนการทางกฎหมายที่คงจะมีประสิทธิผลดีหากว่าดำเนินไปตามที่ถูกที่ควร ตัวขัดขวางเหล่านี้ได้เปลี่ยนสิ่งที่ควรจะเป็นศาลสถิตยุติธรรมให้กลายเป็นทурсถานแห่งการกดขี่ ผู้พิพากษาที่ทำความผิดเล็กน้อยที่ยังพอจะให้ภัยได้อาจถูกโอบตีต่อหน้าสาธารณชน แต่เมื่อผู้พิพากษาคนอื่น ๆ

และพยานล้วนทำความผิดเล็ก ๆ น้อย ๆ เหมือนกันหมด ที่สุดแล้วจึงไม่มีใครเป็นผู้ฟ้องร้องที่มีความชอบธรรมเลย ระบบนี้ดำรงอยู่มานานนมแล้วจนผู้คนซาชินและมองว่าการตัดสินบนเป็นสิ่งจำเป็นและเป็นเรื่องธรรมดาในการดำเนินคดีตามกฎหมาย การยึดระยะเวลาออกไปในคดีความแต่ละคดีหมายความว่าผู้พิพากษาจะได้ผลประโยชน์มากขึ้น ดังนั้นจึงเกิดการเลื่อนเวลาในการพิพากษากันตามอำเภอใจไปอย่างไม่มีที่สิ้นสุด และด้วยการกระทำเช่นนี้เอง คดีความนับพัน ๆ คดีจึงค้างค้ำสะสม จนกระทั่งไม่กี่เดือนที่ผ่านมาสถานการณ์เข้าขั้นย่ำแย่เอามาก ๆ จนถึงขนาดที่หากว่าผู้พิพากษาที่มีใจเที่ยงธรรมที่สุดก็ยังคงอดใจไม่สะสางความสกปรกในงานกฎหมายที่ผู้พิพากษาคนเก่าหมักหมมไว้ เขาก็อาจจะยังได้รับการอภัยโทษจากความผิดฐานละทิ้งหน้าที่ ผลที่ได้รับอันมีประโยชน์ที่สุดอย่างหนึ่งจากการตั้งรัฐมนตรีสภาคือ การเข้าไปตรวจสอบลักษณะวิธีและสาเหตุของการจัดการกระบวนการยุติธรรมที่ผิดพลาด กลุ่มนักกฎหมายชาวเบลเยียมโดยมีผู้ช่วยคือนักกฎหมายชาวสยามจำนวนน้อยที่ได้ฝึกอบรมวิชาซีพทางกฎหมายจากต่างประเทศ ได้เข้ามายกเครื่องกิจการศาลและคดีความทั้งปวง พวกเขาสะสางงานด้านกฎหมายที่ค้างค้ำอยู่ได้เป็นปริมาณมากมายในแต่ละสัปดาห์ พวกเขาเจอคนที่นอนแช่ในคุกเป็นปี ๆ โดยไม่มีการไต่สวนเลย และโดยที่พวกเขาทำความผิดเพียงเล็กน้อยเท่านั้น และอีกหลายกรณีโจทก์ผู้ยื่นฟ้องร้องแต่เดิมก็ได้เสียชีวิตไปแล้วหรือหาตัวไม่พบ พวกเขาได้ปล่อยตัวผู้เคราะห์ร้ายที่ต้องทนทุกข์ทรมานเหล่านี้ในทันที นอกจากนี้เหล่านักกฎหมายยังพบกับคำพิพากษาจำนวนมากมายที่โหดร้ายและรุนแรงเกินกว่าเหตุ ซึ่งพวกเขาได้จัดการลดทอนหรือทำให้เป็นโมฆะเสีย และเพื่อป้องกันไม่ให้เกิดคดีความค้างค้ำสะสม พวกเขาจึงเข้าไปช่วยผู้พิพากษาชาวสยามในการพิจารณาคดีใหม่ ๆ ทั้งหมดที่เข้ามาวันต่อวัน ด้วยวิธีนี้ พวกเขาก็ได้ให้บทเรียนอันมีค่าในการจัดการกระบวนการยุติธรรมอย่างเป็นรูปธรรม แม้กระนั้นบางครั้งก็ยังพบอุปสรรคจากตัวผู้พิพากษาและกระทั่งจากตัวคู่ความเอง วันหนึ่งหญิงชราได้เข้าไปหาผู้พิพากษาชาวต่างประเทศที่มาใหม่คนหนึ่ง

นางหมอบอยู่แทบเท้าเขา แล้วก็ร่ำไห้เล่าเรื่องราวขมขื่นเกี่ยวกับความไม่ชอบธรรมอันโหดร้าย นางพิ้วพ็อนอยู่ในคติความเล็ก ๆ กับญาติคนหนึ่ง และนางก็ยืนยันว่าไม่ได้รับความยุติธรรมเพราะผู้พิพากษาธิบดีรับสินบน “ญาติของดิฉัน” นางกล่าว “ส่งดอกไม้และผลไม้เป็นของกำนัลให้ผู้พิพากษา แต่ดิฉันนะรู้ว่าในตะกร้านั้นซ่อนอะไรไว้” แล้วนางก็ร่ำยาวถึงความชั่วร้ายของการกระทำที่ไม่เป็นธรรมและความเจ็บปวดทุกข์ยากที่นางได้รับอันเนื่องด้วยเหตุนี้ ชาวต่างชาติฟังเรื่องราวของนางด้วยความสนใจอย่างมาก และในที่สุดเขาก็พูดขึ้นว่า “เช่นนั้นแล้ว เธอต้องการให้ฉันทำอะไรละ” ดวงตาของหญิงชราเปล่งประกายด้วยความหวังและนางก็ตอบว่า “สัปดาห์หน้าท่านจะได้ตรวจสอบคดีนี้ ถ้าท่านออกคำตัดสินเข้าข้างฝ่ายดิฉันแล้วละก็ ดิฉันก็จะส่งผลไม้และดอกไม้เป็นกำนัลให้ท่านด้วยเหมือนกัน”

กฎหมายของประเทศสยามไม่อยู่ในลักษณะที่จะจดลงรายการหรือบรรยายให้เห็นภาพได้เพียงการสรุปสั้น ๆ เพราะประมวลกฎหมายสยามมีมากถึงเจ็ดสิบเล่ม และจัดพิมพ์ในตัวอักษรสยามอย่างเบียดชิดกัน จึงเป็นงานวรรณกรรมด้านกฎหมายที่มีเนื้อหามหาศาลซึ่งไม่อาจจะย่อลงมาอธิบายในบทนี้ได้

ที่มีศาลสองแห่งสำหรับไต่สวนคดีอาญา^๑ และศาลย่อย ๆ อีกจำนวนหนึ่งสำหรับไต่สวนคดีแพ่ง^๒ ในกรุงเทพฯ ยังมีศาลต่างประเทศสำหรับไต่สวนคดีที่

^๑ เมื่อแรกสถาปนากระทรวงยุติธรรมใน พ.ศ. ๒๔๓๕ นั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงรวมศาลที่มีอยู่เดิม ๒ แห่งคือ ศาลนครบาลกับศาลอาญานอก เป็นศาลพระราชอาชญา ต่อมาได้มีการตั้งศาลราชทัณฑ์พิเนทขึ้นอีกหนึ่งศาลเพื่อช่วยแบ่งเบาความอาญาทั้งปวงในศาลพระราชอาชญา แต่ใน พ.ศ. ๒๔๓๘ ก็มีประกาศยกเลิกศาลราชทัณฑ์พิเนท ยกมารวมในศาลพระราชอาชญาเป็นแห่งเดียวกัน เรียกว่า ศาลพระราชอาชญา - สวป.

^๒ ในอดีตศาลแพ่งจะกระจายกันสังกัดอยู่ตามกรมต่าง ๆ เช่น ศาลกรมวัง ศาลกรมนา ศาลกรมท่ากลาง เป็นต้น เมื่อครั้งสถาปนากระทรวงยุติธรรมใน พ.ศ. ๒๔๓๕ ได้มีการจัดแบ่งศาลย่อย ๆ เหล่านี้มารวมกันเป็นศาลใหญ่ ๓ แห่ง ได้แก่ ศาลแพ่งเกษม ศาลแพ่งกลาง และศาลสรรพากร - สวป.

คู่ความเป็นพลเมืองสัญชาติอื่นกับพลเมืองสยาม แต่ในส่วนของชาวอังกฤษนั้น ศาลแห่งนี้ไร้ประโยชน์ในทางปฏิบัติเพราะความไม่กระตือรือร้นของเจ้าหน้าที่สถานกงสุลอังกฤษในการจัดการกับคดีความที่เกี่ยวข้องกับคนอังกฤษ ผู้พิพากษายามต่างก็รู้ดีเสียแหละ ว่าพวกเขาเลือกที่จะออกคำตัดสินโดยเชื่อความข้างพลเมืองสยามได้เสมอ ไม่ว่าข้อเท็จจริงจะเป็นอย่างไรก็ตาม ครั้งหนึ่งชาวสยามได้เคยพูดกับชาวอังกฤษที่พำนักในสยามว่า “กงสุลของท่านมีประโยชน์อะไรสำหรับท่าน ถ้าฉันฟ้องท่านในศาลของท่าน ฉันก็จะชนะ และถ้าท่านฟ้องฉันในศาลของฉัน ฉันก็มั่นใจพอกันว่าท่านจะแพ้คดีอยู่ดี”

นอกจากนี้ยังมีศาลหัวเมืองดูแลคดีความที่มีการกระทำผิดเล็กน้อย ตามท้องที่ห่างไกล แต่ผู้พิพากษาตามศาลเหล่านี้ไม่มีอำนาจตัดสินประหารชีวิต เว้นแต่จะได้รับพระราชทานพระราชอำนาจในเรื่องดังกล่าวจากพระมหากษัตริย์ ด้วยพระองค์เอง

กระบวนการขั้นตอนในศาลทุกแห่งเป็นไปอย่างเรียบง่ายแต่เชื่องช้า โจทก์จะยื่นฟ้องร้องด้วยหนังสือ ซึ่งเสมียนศาลจะคัดลอกข้อความไปเขียนใหม่ด้วยลายมือบรรจง แล้วก็อ่านข้อความให้โจทก์ฟังว่าถูกต้องครบถ้วนตามที่โจทก์ยื่นฟ้องหรือไม่ หากโจทก์แจ้งว่าเอกสารที่อ่านนั้นถูกต้อง ตรงตามหนังสือที่ตนยื่นฟ้องแล้ว คำร้องจะถูกม้วนแล้วปิดผนึกด้วยครั่งหรือดินโคลน จากนั้นก็ให้โจทก์ประทับตราประจำตัว ซึ่งก็คือรอยนิ้วหัวแม่มือของตนลงไป รายงานสรุปข้อกล่าวหาจะถูกส่งไปยังจำเลย จำเลยก็จะเขียนตอบกลับไปและหนังสือของจำเลยก็จะถูกนำมาคัดลอกแล้วปิดผนึกในลักษณะคล้ายคลึงกัน มีการนัดวันไต่สวนคดี แต่คู่ความมักจะถูกเรียกมาพบกันก่อนวันไต่สวน โดยหวังที่จะไกล่เกลี่ยข้อพิพาทระหว่างสองฝ่ายให้จบลงแบบส่วนตัวได้ หากการไกล่เกลี่ยไม่ได้ผล ก็จะมีการอ่านหนังสือคำให้การของพยานต่อหน้าคณะลูกขุน^๑

^๑ ลูกขุนในระบบศาลไทยดั้งเดิมถือได้ว่าเป็นผู้พิพากษาอาชีพประเภทหนึ่ง ซึ่งมีหน้าที่ตรวจรับฟ้องและเมื่อศาลพิจารณาข้อเท็จจริงแล้ว ลูกขุนเป็นผู้ชี้ขาดอีกครั้งหนึ่งว่าจำเลยผิดหรือไม่ผิด - สวป.

(subordinate judges) ผู้ซึ่งหลังจากพิจารณาคดีและเขียนคำตัดสินแล้ว ก็จะส่งต่อให้ผู้พิพากษา (chief judge) เพื่อประกาศคำพิพากษา แม้ว่าผู้พิพากษาจะมีอำนาจเต็ม แต่ฎีกายังสามารถยื่นต่อพระมหากษัตริย์ได้ อย่างไรก็ตาม กิติสิทธิ์พิเศษนี้ก็เป็นเพียงกฎหมายที่ใช้ไม่ได้จริง เพราะเป็นไปไม่ได้เลย ในทางปฏิบัติที่คนยากคนจนจะนำฎีกาของตนมาถวายต่อหน้าพระเจ้าอยู่หัวของพวกเขานะ

ศาลส่วนน้อยมาก ๆ ที่จะมีบรรยากาศการพิจารณาคดีตามกฎหมาย ผู้พิพากษาจะเอนกายบนเสื่อที่ปูบนพื้นตรงมุมหนึ่งของห้อง แขนวางอิงหมอนสามเหลี่ยม เขาสูบยาเส้น ดื่มชา เคี้ยวหมาก และถ่มน้ำลายไปตลอดการไต่สวน และทั้งตำรวจ พยาน ทนายความ และชาวบ้านที่มาติดตามการไต่สวน ก็ล้วนเอาอย่างพฤติกรรมของเขา

พยานแต่ละคนจะต้องเอ่ยคำสาบานที่น่ากลัวและยืดเยื้อ มีใจความว่า “ข้าพเจ้า,....., ที่ได้ถูกพามาที่นี่เพื่อเป็นพยานในเรื่องนี้ ขอสาบานต่อพระพุทธรเจ้าผู้ศักดิ์สิทธิ์ว่า ข้าพเจ้าไม่มีอคติลำเอียงต่อฝ่ายใด และไม่ได้ถูกโน้มน้าวชักจูงไม่ว่าในทางใดจากความเห็นหรือคำแนะนำของผู้อื่น และไม่มีการยื่นข้อเสนอที่ข้าพเจ้าจะได้รับผลประโยชน์ที่เป็นตัวเงินหรือความเจริญก้าวหน้าในตำแหน่งหน้าที่ ข้าพเจ้ายังขอสาบานด้วยว่าในโอกาสนี้ ข้าพเจ้าไม่ได้รับสินบนใด ๆ หากข้อใดก็ตามที่ข้าพเจ้ากล่าวมานี้เป็นเท็จ หรือหากต่อไปข้าพเจ้ามีถ้อยแถลงที่ป้ายสีหรือบิดเบือนความจริง เพื่อชี้้นำให้ผู้อื่นหลงเข้าใจผิด ก็ขอให้พระรัตนตรัยที่สถิตอยู่เบื้องหน้าที่ข้าพเจ้ายืนอยู่นี้ พร้อมด้วยเหล่าเทวดา ผู้เป็นใหญ่จากยี่สิบสองสวรรค์ชั้นฟ้า จงลงโทษข้าพเจ้าเถิด”

“หากข้าพเจ้าไม่เห็นแต่พูดว่าเห็น หากข้าพเจ้าไม่รู้แต่บอกว่ารู้ ก็ขอให้ข้าพเจ้าถูกลงทัณฑ์ เมื่อพระพุทธรเจ้าอุบัติขึ้นในโลกผ่านไปก็พระองค์ก็ตาม เพื่อช่วยมนุษยให้พ้นภัยและสร้างศรัทธาที่ถูกควรขึ้นใหม่ ขอให้ดวงวิญญาณบาปและเร่ร่อนของข้าพเจ้าจงอยู่พ้นไปจากขอบเขตแห่งพระเมตตาของพระองค์

และไม่ว่าข้าพเจ้าจะไปอยู่ที่ใดก็จงตกอยู่ในห้อมล้อมของภยันตรายและไม่อาจหนีพ้น ไม่ว่าจะเป็นภัยจากฆาตกร จากพระภุมิอารักษ์ผู้สถิตในพื้นดิน จากโจรผู้ร้าย จากเทพารักษ์ผู้สถิตในป่า, ในน้ำ, ในอากาศ หรือจากเทพเทวดาทั้งมวล หรือจากท้าวจตุโลกบาลและวิญญาณอื่น ๆ ทั้งหมด ขอให้เลือดจงไหลออกจากทรวงอกของข้าพเจ้า เพื่อสำแดงต่อโลกถึงอาชญากรรมที่ข้าพเจ้าได้กระทำ ขอให้ความชั่วร้ายทั้งหมดหรืออย่างไหนก็ได้จงตามทันข้าพเจ้าในสามวันนับจากนี้ไป หรือขอให้ข้าพเจ้าจงดงขยับตัวไปจากจุดที่ข้าพเจ้ายืนอยู่นี้ ไม่ได้ตลอดกาล หรือขอให้ 'สายฟ้าฟาด'^๑ จงผ่าข้าพเจ้าออกเป็นสองซีกเพื่อให้ร่างของข้าพเจ้าได้ถูกผู้คนเหยียดหยาม หรือหากว่าข้าพเจ้าเดินไปในต่างแดน ก็ขอให้ถูกฉีกร่างเป็นชิ้น ๆ จากสิงโตสี่ตัวที่มีพลังเหนือธรรมชาติ หรือตายด้วยพิษอันมีพิษหรืองูพิษ เมื่ออยู่ในแม่น้ำหรือในมหาสมุทรก็ขอให้จระเข้และปลาใหญ่จنگกลืนกินข้าพเจ้า หรือลมและคลื่นจงโถมทับข้าพเจ้าจนถึงแก่ความตาย หรือขอให้ความหวาดกลัวต่อสิ่งเลวร้ายทั้งหมดนี้ทำให้ข้าพเจ้าต้องเก็บตัวอยู่แต่ในบ้านไปตลอดชีวิต และห่างไกลจากความสุขเพลิดเพลินทั้งปวง หรือขอให้ข้าพเจ้าต้องทนทุกข์จากการกดขี่ที่เลือกจะทนได้โดยเจ้านายของข้าพเจ้า หรือขอให้ตายด้วยโรคคอหิวดำ และหลังจากนั้นก็ตกนรกเพื่อรับทัณฑ์ทรมานนับไม่ถ้วน และหนึ่งในทัณฑ์นั้นก็คืต้องหามตะกร้าหว่ายใส่น้ำที่ไม่มีฝาปิด เดินไปท่ามกลางไฟเผาผลาญ เพื่อบรรเทาความร้อนให้แก่ญามัจจุราชในยามที่ท่านเดินเข้ามาสู่ศาลยุติธรรมแห่งเมืองนรก และหลังจากนั้นข้าพเจ้าจงตกลงไปสู่ขุมนรกที่ลึกที่สุด หรือหากว่าข้าพเจ้าไม่ได้รับผลคือความทุกข์ยากเหล่านี้ ก็ขอให้เมื่อสิ้นชีวิตในชาตินี้แล้วจงไปเกิดเป็นทาส และต้องทนกับความเหนื่อยยากทั้งปวงและความเจ็บปวดที่จะเกิดแก่ทาสผู้อยู่ในสถานะเลวร้ายที่สุด เป็นเวลาหลายปีเท่ากับจำนวนเม็ดทรายในทะเลทั้งสี่หรือข้าพเจ้าจงไปเกิดในร่างสัตว์เดรัจฉานห้าร้อยชาติ หรือเกิดเป็นคนขอทานไร้บ้านที่ทั้งหุนหวก ตาบอด เป็นใบ้ และเป็นโรคน่ารังเกียจทุกชนิดนานห้าร้อยชาติ

^๑ ฟ้ายแลบ (Lightning) - ต้นฉบับ

หลังจากนั้นก็จึงตกรวมลูกไม้มีประมาณโดยทันที และถูกพญามัจจุราชจับตรึงกางเขน”^๑

ประมวลกฎหมายเก่ามีการระบุประเภทบุคคลที่ไม่อนุญาตให้มาเป็นพยาน คงต้องมีคนมากมายเหลือเกินที่ถูกกันออกไปจากคอกพยานตามกฎหมายเก่า จนน่าสงสัยว่าศาลจะไปหาหลักฐานคำให้การของพยานได้จากไหน หากทำตามกฎหมายเก่าทั้งหมด ตัวอย่างของคนจำพวกที่ไม่สามารถให้การเป็นพยาน ได้แก่ คนขี้เมา คนสุบ่ฝัน นักพนัน คนจรจัดที่ชื่อเสียงไม่ดีเป็นที่รู้จักกันทั่ว ช่างทอง ช่างทองเหลือง ช่างตีเหล็ก ช่างทำรองเท้า เพชฌฆาต ขอทาน ช่างปั้นหม้อ หญิงนักพ้อนร่า หญิงที่แต่งงานสามครั้ง ชายชู้ เสมียน ลูกกำพร้าว นักดนตรี นักแสดงปาหี่ นักแสดงกายกรรม เด็กดื้อไม่เชื่อฟังใคร คนไร้ศาสนา ทาส เพื่อนของคู่ความ ศัตรูของคู่ความ หมอเถื่อน คนโกหก และพอมดหมอผี คนที่มีความบกพร่องทางกายก็ถูกกันออกไปจากการเป็นพยานด้วย เช่น หญิงที่ไม่ได้แต่งงาน^๒ หรือหญิงมีครรภ์ คนตาบอด คนเป็นง่อย คนหูหนวก คนที่อายุเกินเจ็ดสิบปีและเด็กอายุต่ำกว่าเจ็ดปี คนใกล้ตาย คนป่วยด้วยโรคน่ารังเกียจ นอกจากนี้ยังห้ามผู้บกพร่องทางสติปัญญาเป็นพยาน ได้แก่ คนไม่รู้หนังสือ คนนับเลขได้ไม่ถึงสิบ และคนที่ไม่รู้ว่บาปร้ายแรงแปดประการมีอะไรบ้าง ในทางกลับกัน กฎหมายเก่านี้กำหนดไว้ด้วยว่าควรให้น้ำหนักเป็นพิเศษแก่คำให้การของคนที่มีความรู้ดีและเป็นที่รู้จักว่าเป็นคนดี

บางครั้งก็มีความจำเป็นที่จะต้องทำให้ผู้ต้องสงสัยว่าเป็นอาชญากรยอมรับสารภาพ และหากว่าไม่สามารถเกลี้ยกล่อมให้ผู้ต้องสงสัยยอมรับด้วยวิธีการที่นุ่มนวลได้ ก็จะใช้การเขียนด้วยไม้หวายเก่าสิบครั้งลงบนแผ่นหลัง

^๑ “Siam”, Bowring - ต้นฉบับ

^๒ ในกฎหมายตราสามดวง เรื่องพระไอยการลักษณะภณยาน กล่าวถึงบุคคล ๓๓ จำพวกที่ไม่สามารถนำมาเป็นพยาน เว้นแต่ทั้งฝ่ายโจทก์และจำเลยยินยอม ทั้งนี้ไม่มีข้อใดระบุถึงหญิงที่ไม่ได้แต่งงาน มีเพียงหญิงนครโสเภณี หญิงแพศยา และหญิงมีครรภ์ ที่ห้ามเป็นพยาน - สวป.

เปลือยเปล่าของเขา แล้วพักเพื่อให้บาดแผลสมานตัว จากนั้นก็ลงหวายอีก แล้วก็พักให้แผลหาย และลงหวายเป็นครั้งที่สามเป็นการตัดสิน โดยหากผู้ต้องสงสัยยังไม่ยอมรับสารภาพหลังจากลงหวายครั้งที่สาม ก็จะถือว่าผู้ต้องสงสัยเป็นผู้บริสุทธิ์ แต่บ่อยครั้งที่ความกลัวการถูกลงทัณฑ์ที่รออยู่สำหรับผู้ไม่ยอมรับสารภาพ คงต้องทำให้ผู้บริสุทธิ์มากมายจำยอมรับว่าตนทำผิด การเขียนตีไม้ใช้ตัวช่วยเพียงอย่างเดียวที่ทำให้คนยอมรับสารภาพ ยังมีเครื่องทรมานตัดแปลงจากไม้ไผ่สำหรับบีบเล็บนิ้วมือ ที่นำมาใช้บังคับอย่างรุนแรงให้สารภาพอีกด้วย

ยังมีชนบโราณเก่าแก่มากหลงเหลืออยู่หนึ่งหรือสองเรื่อง ดั่งนั้นทั้งโจทก์และจำเลยจึงต้องยื่นเงินประกันตัวเมื่อมีการร้องขอ และในคดีที่ร้ายแรงซึ่งไม่สามารถขอประกันตัวได้ โจทก์ต้องไปเข้าคุกพร้อมกับจำเลยจนกว่าจะมีการไต่สวนคดี กฎระเบียบนี้ช่วยป้องกันการฟ้องเท็จได้บ่อยครั้งอย่างไม่ต้องสงสัย แต่ก็มีผลเสียที่ร้ายแรงเหมือนกัน ดังปรากฏข้อเท็จจริงว่ามีหญิงคนหนึ่งซึ่งเป็นฝ่ายโจทก์ฟ้องร้องในคดี เพิ่งจะได้รับการปล่อยตัวจากคุกโดยผู้พิพากษาคนใหม่หลังจากที่ถูกคุมขังมานานกว่าสามปี ในขณะที่ฝ่ายจำเลยถูกปล่อยให้ออกมาลอยนวลตั้งแต่หลายเดือนก่อนแล้ว

นอกจากนี้ ญาติ ๆ ของบุคคลคนหนึ่งจะถูกคุมไว้เป็นหลักประกันเพื่อรับรองความประพฤติดีของเขา และชาวบ้านในชุมชนหนึ่ง ๆ จะต้องเป็นผู้จ่ายค่าปรับและค่าธรรมเนียม หากมีการฆ่ากันตาย หรือฆ่าตัวตายในชุมชน กฎหมายเหล่านี้ถ้ามีการบังคับใช้อย่างเข้มงวดในประเทศที่ผู้คนไม่ค่อยเดินทางออกจากท้องถิ่นของตนเอง ก็น่าจะทำให้การตามจับอาชญากรเป็นเรื่องที่ง่ายพอตัว ซึ่งบางครั้งกฎหมายเหล่านี้ก็จะนำมาใช้เมื่อเจ้าหน้าที่บ้านเมืองเห็นว่าเหมาะสม

มีเหตุการณ์หนึ่งที่ผู้เขียนได้รับรู้มาเป็นการส่วนตัวและอาจจะแสดงให้เห็นภาพตัวอย่างโดยทั่ว ๆ ไปของข้อดีและข้อเสียในวิธีการจับกุมผู้กระทำความผิด

ของชาวสยาม เรื่องมีอยู่ว่า ช่วงที่เกิดวิกฤติการณ์ความขัดแย้งระหว่างฝรั่งเศสกับสยาม ก็เป็นธรรมดาที่ชาวสยามจะรู้สึกค่อนข้างไปทางมุ่งร้ายต่อศัตรูของพวกเขา แต่ว่าพวกเขาแยกชาวต่างชาติที่เป็นพลเมืองของประเทศต่าง ๆ ไม่ออก จึงแสดงความไม่พอใจต่อชาวตะวันตกผิวขาวทุกคนเหมือนกัน มีชายชาวอังกฤษผู้หนึ่งที่ทำงานให้กับรัฐบาลสยาม บ่ายวันหนึ่งเขาออกไปเดินเล่นในแถบชานเมืองกรุงเทพฯ โดยมีผู้หญิงสองคนติดตามไปด้วย ทันใดนั้นเขารู้สึกว่ามีอะไรกระแทกเข้าอย่างแรงที่หู และในฉับพลันนั้นก็มึนธัญก้อนหนึ่งพุ่งหรือผ่านไปด้วยความเร็วสูง เขาหันไปมองว่าก้อนธัญขว้างมาจากไหน และเห็นเพียงชายชาวสยามเปลือยท่อนบนและไม่สวมรองเท้า กำลังวิ่งหนีสุดฝีเท้าไปตามถนน วันต่อมาชายชาวอังกฤษได้เล่าเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นให้ท่านเสนาบดีเจ้ากระทรวงที่เขาทำงานอยู่ฟัง แล้วผู้บังคับบัญชาของเขาก็ได้กรุณาแจ้งต่อไปยังท่านเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ ผู้รับปากว่าจะมีการดำเนินการเพื่อจับกุมผู้กระทำผิด จากนั้นตำรวจได้เดินทางไปยังสถานที่เกิดเหตุเพื่อสืบสวนและเขาก็จับคนที่เดินเตร่อยู่แถวนั้นคนแรกที่เจอทันทีพร้อมทั้งแจ้งข้อหาเสรีจรรยา ชายผู้นั้นปฏิเสธข้อกล่าวหาแต่บอกว่าเขารู้จักชื่อและที่อยู่ของชายคนที่ตำรวจกำลังตามจับ จากนั้นเขาก็พาตำรวจไปยังบ้านของผู้กระทำผิด เมื่อไปถึงตำรวจก็ถามหาผู้ก่อเหตุ แต่พวกญาติ ๆ ก็ยืนยันว่าไม่รู้ว่าเขาอยู่ที่ไหน ดังนั้นตำรวจจึงให้เวลาพวกเขาหนึ่งสัปดาห์ในการตามตัวผู้กระทำผิด และเตือนพวกเขาด้วยว่าถ้าหาชายคนดังกล่าวไม่พบภายในเวลาที่กำหนด ตำรวจก็จำต้องจับทุกคนในครอบครัว และแล้วภายในสัปดาห์เดียวญาติ ๆ ก็ส่งตัวผู้กระทำผิดให้ตำรวจ ชายคนนั้นถูกนำตัวไปขึ้นศาลและถูกตั้งข้อหาทำร้ายร่างกาย เขายอมรับสารภาพและถูกตัดสินจำคุกเป็นระยะเวลาหนึ่ง ตลอดเวลาทั้งหมดนี้ผู้เสียหายไม่เคยถูกเรียกให้ไปแสดงตัวเลย ไม่ว่าจะเพื่อชี้ตัวผู้กระทำผิด หรือเพื่อดำเนินการฟ้องร้อง ความจริงก็คือเขาไม่รู้อะไรเลยเกี่ยวกับการจับผู้กระทำผิด จนกระทั่งได้รับจดหมายจากเจ้าหน้าที่บ้านเมืองที่แจ้งมาว่า ผู้ที่ทำร้ายเขาบัดนี้ อยู่ในคุกแล้วและถ้าหากเขาต้องการจะสอบถามอะไรกับนักโทษก็สามารถทำได้เลย

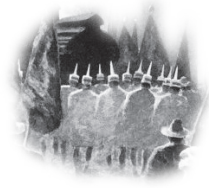
ความผิดพลาดโทษหลาย ๆ อย่างจะใช้วิธีลงโทษโดยการเขี่ยน มือและเท้าของผู้กระทำผิดจะถูกมัดหลวม ๆ กับโครงไม้ไผ่ จากนั้นก็เขาจะถูกโยยตีบนแผ่นหลังเปลือยเปล่าด้วยไม้หวาย พวกหนินทหารก็จะถูกลงโทษด้วยวิธีเดียวกัน แต่ไม่ว่าจะเป็นความผิดในเรื่องใด การติดสินบนที่ทันกาลจะช่วยลดความแรงของไม้หวายที่พาดลงมาได้ และในขณะเดียวกันผู้กระทำผิดก็ต้องไม่ลืมส่งเสียงร้องโหยหวนให้ดังที่สุด เพื่อที่ว่าเจ้าหน้าที่ผู้บัญชาการการลงทัณฑ์จะได้ไม่ผิดสังเกตว่าเป็นการแสดงตบตา มีเรื่องเล่าว่าพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อนโปรดการลงทัณฑ์วิธีนี้มาก และจะมีพระบัญชาให้ลงทัณฑ์เหล่าข้าราชการระดับสูงต่อหน้าพระพักตร์บ่อย ๆ เมื่อใดก็ตามที่มีเหตุหรือมีพระดำริว่าบุคคลเหล่านั้นเป็นเหตุแห่งความขัดเคืองพระราชหฤทัยอย่างรุนแรง

การลงโทษสำหรับฆาตกรคือประหารชีวิตด้วยการตัดศีรษะ คนที่ได้รับ การลดหย่อนโทษด้วยพระเมตตาของพระมหากษัตริย์ก็จะถูกถอดจากตำแหน่งและยศถาบรรดาศักดิ์ ฎกริบทรัพย์ แล้วถูกนำเหล็กตีตราบนแขน จากนั้นก็ถูกลงโทษให้ไปทำงานเป็นตะพุ่นหญ้าช้าง^๑ ของพระมหากษัตริย์ พวกเขาจะไม่ได้รับอนุญาตให้จ้างใครมาทำงานแทน และจะถูกบังคับให้ทำงานนี้ไปจนกว่าจะสิ้นชีวิต

การลงทัณฑ์ประหารชีวิตเป็นพิธีกรรมที่น่าทึ่งแต่ก็ป่าเถื่อนในเวลาเดียวกัน การประหารชีวิตเป็นเหตุการณ์ที่หาดูยาก และประกอบด้วยกิจกรรม แต่เพียงชนิดที่ไม่เป็นการสนุกสนานรื่นเริง เป็นครั้งเดียวที่ชาวสยามผู้มีจิตใจชอบสนุกสนาน หัวเราะและหยอกล้อ ลืมที่จะพูดคุยเล่นและแสดงความรื่นเริงกัน บรรยากาศภายในศาล ในพระราชวัง ในคุก หรือในวัด ไม่ได้มีผลในการปรามความช่างพูดช่างคุยของผู้คนเลย แต่การปรากฏตัวของเพชรฆาต ยังผลให้เกิดความเงียบงันราวกับความตายในหมู่ผู้มาเฝ้าสังเกตการณ์ทั้งหมด

^๑ คนที่ทำหน้าที่เกี่ยวหญ้าส่งให้ช้างหลวงหรือม้าหลวงกิน - สวป.

ซึ่งทุกคนล้วนมีอาการเคร่งขมึนจริงจังเพราะเป็นเหตุการณ์ที่ไม่ได้มีเกิดขึ้นบ่อย ในยามอรุณรุ่ง ใกล้กับวัดแห่งหนึ่งที่ตั้งอยู่โดดเดี่ยวริมฝั่งคลองอันเงียบเหงา ห่างจากกำแพงพระนครไปไม่กี่ไกลมาก นักโทษถูกคุมมายังจุดที่เขาต้องชดใช้ ชีวิตด้วยชีวิตของเขาเอง มือและเท้าของเขาใส่ตรวนแน่นหนา เสียงไซ้กระทบ ดังกริ้งกริ้งที่แทรกขึ้นในบรรยากาศเงียบงันยามเช้า เป็นเพียงเสียงเดียวที่ได้ยิน ในระหว่างที่เพชฌฆาตมุ่งห่มเสื้อผ้าสีแดงคุมนักโทษให้เดินไปข้างหน้า ในไม่ช้า เสียงสวดมนต์ก็ดังขึ้น คณะสงฆ์ผู้ครองกาสาวพัสตร์เริ่มเปล่งเสียงสูงต่ำตาม บทสวดสำหรับผู้ที่เสียชีวิต คอของนักโทษผูกติดกับมัดลำไผ่ แต่ตัวนักโทษ แทบไม่รู้เลยว่ากำลังจะเกิดอะไรขึ้นบ้าง เนื่องด้วยเพชฌฆาตผู้มีความเมตตา และคำนึงถึงความรู้สึกของนักโทษ อันเป็นคุณสมบัติที่ทุกวิชาชีพควรเอาอย่าง ได้ให้เขามีฤทธิ์แรงแก่นักโทษเพื่อให้เขาดกอยู่ในภวังค์งงัน และใช้ดินเหนียว หรือโคลนนิ่ม ๆ อุดรูหูของนักโทษไว้ เพื่อว่ายาใช้ไม่ได้ผล ชีวิตหนึ่งที่กำลัง ดกอยู่ในห้วงทุกขโศกก็จะไม่ได้ยินเสียงฝีเท้าของเหล่าเพชฌฆาตที่เข้ามาจาก ข้างหลังเพื่อตวัดดาบ จากนั้นเพชฌฆาตเริ่มสวดอ้อนวอนขอภัยต่อองค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เพราะพวกเขา กำลังจะทำผิดศีลที่รักษาเป็นอย่างดีนั่นคือ “ท่านต้องไม่ฆ่า” แล้วก็กล่าวอ้างถึงพระบรมราชโองการของพระมหากษัตริย์ และความจำเป็นของการผดุงความยุติธรรม เสร็จแล้วก็ก้มกราบลงกับผืนดิน เมื่อการสวดมนต์ของเพชฌฆาตจบลง ก็มีการให้สัญญาแบบไม่ส่งเสียง แล้วร่างในชุดสีแดงก็ค่อย ๆ ก้าวเข้ามาอย่างเงียบเชียบในลักษณะการร้ายรำ ที่ดูแปลกแต่สวยงาม เขาเงื้อดาบอันคมกริบขึ้น และด้วยการตวัดดาบลงครั้งเดียว ก็บั่นศีรษะหลุดขาดจากลำตัวทันที ศีรษะของนักโทษจะถูกนำไปเสียบประจาน เพื่อเตือนใจผู้คนที่ผ่านมาพบเห็น มือและเท้าของนักโทษถูกตัดออก ไซ้ตรวน ถูกถอดออกเก็บ และฝูงชนก็สลายการชุมนุมไปอย่างเงียบ ๆ ท่ามกลางเสียงร้อง แหวน่ากลัวของนกแรังจำนวนมากที่ดังระงม เป็นการตอกย้ำความหมาย ของบทเรียนนี้ในหัวใจอันโศกเศร้าอาลัยของผู้ที่มาสังเกตการณ์

บทที่ ๑๒

พิธีกรรมสำหรับผู้ใกล้ความตายและคนตาย

ความตายโดยเนื้อแท้แล้วนั้นช่างน่าหวาดหวั่นและลึกลับ และสำหรับผู้ที่ใช้ชีวิตตั้งแต่เล็กจนเติบโตใหญ่อยู่ในสภาพแวดล้อมของความเชื่อโศกลาง และสิ่งศักดิ์สิทธิ์แล้วนั้น พิธีกรรมสำหรับคนตายก็จะต้องจัดขึ้นอย่างเหมาะสม และเป็นไปในลักษณะให้ความเคารพ จะผิดไปจากนี้ไม่ได้เลย

เมื่อคนคนหนึ่งกำลังจะตายลง เหล่าผู้ที่เฝ้าอยู่ข้างที่นอนของเขาก็จะพยายามกำหนดความคิดของผู้ที่ใกล้ตายให้ระลึกถึง “พระบรมศาสดา” ซึ่งคำสอนของท่านคือความหวังและเครื่องชี้ทางแก่พวกเขาในห้วงเวลาเช่นนี้ เหล่าผู้เฝ้าดูเฝ้าดูผู้ป่วยจะท่องคำว่า “พระอรหันต์ พระอรหันต์” อันเป็นพระนามหนึ่งในหลาย ๆ พระนามของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ด้วยเสียงอันดังและท่องอย่างรวดเร็วอย่างน้อยแปดหรือสิบรอบในหนึ่งนาที และแล้วด้วยจิตใจอันจดจ่ออยู่กับหลักธรรมของจอมปราษฎ์แห่งโบราณกาล ผู้ป่วยก็จากโลกมนุษย์ไป ทิ้งร่างที่นอนแข็งที่ปราศจากลมหายใจไว้ เสียงสวดคำว่า “พระอรหันต์ พระอรหันต์” ยังคงดังต่อไป ทั้งยังดังขึ้นและเร็วขึ้นอีกด้วย เพื่อให้ดวงวิญญาณที่หลุดลอยไปแล้วยังคงรำลึกถึงพระบรมศาสดาในขณะที่ได้ล่องลอยไปสู่ภพภูมิอื่น เสียงสวดจะไม่หยุดลงจนกว่าดวงวิญญาณจะเดินทางจากไปไกลจนไม่อาจได้ยินเสียงของบรรดาญาติ ๆ บนโลกมนุษย์อีก หลังจากนั้นเสียงร้องไห้คร่ำครวญอันเป็นการแสดงออกของความโศกเศร้าที่ควบคุมไม่อยู่ ซึ่งเป็นธรรมชาติที่เหมือนกันของคนทั่วโลกก็ดังระงมไปทั้งบ้าน แม้กระทั่งแขกหรือบ่าวรับใช้ในบ้าน ทาส และคนอื่น ๆ ที่ไม่น่าจะรู้สึกกระทบกระเทือนจิตใจ

กับการจากไปของผู้ตายขนาดนั้น ก็ยังมาร่วมประสานเสียงคร่ำครวญอาลัยด้วยเป็นวิธีที่เหมาะสมในการแสดงความเคารพที่พวกเขาให้แก่ผู้ตายนั่นเอง หากผู้ตายเป็นผู้มีศถาบรรดาศักดิ์สูงก็จะมีพิธีอาบน้ำศพอย่างยิ่งใหญ่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จมาประทับที่ข้างเตียงของผู้ตายแล้วทรงรดน้ำลงบนศพด้วยพระองค์เอง จากนั้นเหล่าพระบรมวงศานุวงศ์ก็จะทรงกระทำตามอย่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ต่อจากนั้นบรรดาขุนนางจึงเข้ามารดน้ำศพโดยเรียงไปตามลำดับชั้นยศของพวกเขา เครื่องแต่งกายที่สวมใส่ให้ศพคือชุดโจงกระเบนและเสื้อคลุมรัดรูปแล้วห่อหุ้มด้วยผ้าที่พันทับซ้อนกัน แล้วนำศพไปบรรจุไว้ในโลง^๑ ทองแดงโดยจัดให้อยู่ในท่านั่ง พร้อมกับใส่หลอดไว้ในปากของศพเพื่อเทปรอทผสมน้ำผึ้งเข้าไปในร่างกาย จากนั้นจึงนำโลงทองแดงซึ่งมีฝาตะแกรงติดอยู่ที่ก้นบรรจุลงในโกศทองคำที่ประดับตกแต่งอันภูมิมีค่าไว้อย่างมากมาย ที่ก้นของโกศทองคำนี้จะทำหুকอกไว้สำหรับระบายของเหลวที่เกิดจากการเน่าเปื่อยออกไปในแต่ละวันซึ่งเป็นเวลาตั้งแต่วันที่เสียชีวิตจนถึงวันที่จะทำการเผาศพ ขณะที่โกศถูกนำไปตั้งบนแท่นสูง^๒ จะมีการเป่าแตรเสียงดังประสานกับเสียงเป่าสังข์โบราณ พร้อมเสียงร้องให้คร่ำครวญของญาติและเพื่อนฝูงของผู้ตายที่ดังระงมขึ้นอีกครั้ง รวมทั้งเสียงวงดนตรีบรรเลงเพลงไว้อาลัยอย่างเศร้าสร้อยในท่วงทำนองอันแปลกประหลาด การแสดงออกด้วยเสียงดังระเบ็งเซ็งแซ่เรียกว่า “การเชิญศพขึ้นประดิษฐานบนแท่น” เครื่องประกอบอิสริยยศประจำตำแหน่งทั้งหมด

^๑ ภาชนะเครื่องสูงชั้นใน มีรูปทรงเป็นทรงกรวยยอดแหลม ใช้บรรจุพระบรมศพ พระศพศพ ทำด้วยเหล็ก ทองแดง หรือเงินปิดทอง เรียกว่า “พระลอง” “พระลองใน” “ลอง” “ลองใน” ตามพระราชอิสริยยศ พระอิสริยยศ ยศ - สวป.

^๒ หากเป็นพระศพเจ้านาย จะมีการประดิษฐานพระโกศบนพระเบญจา ซึ่งเป็นพระแท่นทำเป็นฐานซ้อนขึ้นไป โดยทั่วไปมักทำขึ้น ๔ ชั้นรวมชั้นฐานด้วยจึงเป็น ๕ ชั้น ใช้วางพระโกศพระบรมศพ พระศพ หรือวางเครื่องประกอบพระราชอิสริยยศเจ้านายในระหว่างบำเพ็ญพระราชกุศล พระกุศล ภายในพระบรมมหาราชวัง หรือวังที่ประทับ หรือสถานที่อื่น ๆ ตามที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เชิญออกไปตั้งบำเพ็ญพระราชกุศล - สวป.

ของผู้ตาย รวมทั้งสิ่งของเครื่องใช้ที่ผู้ตายเคยใช้อยู่เสมอในชีวิตประจำวัน เช่น ตลับใส่ยาสูบ ทีบทองคำเก็บหมาก กระโถนบัววนน้ำลาย เครื่องเพชรพลอย และวัสดุที่ใช้ในการเขียนหนังสือ จะถูกนำมาวางเรียงไว้ที่บริเวณฐานของโกศ ในตอนรุ่งเช้า เทียงวัน และช่วงเย็น ผู้หญิงที่เป็นญาติ ๆ และบ่าวรับใช้ของผู้ตายก็จะมานั่งล้อมอยู่ที่ฐานของแท่นตั้งโกศแล้วก็ก้มหน้าก้มตาร้องไห้ คร่ำครวญเสียงดัง แต่เมื่อถึงช่วงพักระหว่างการแสดงออกถึงความเศร้าโศกนี้ พระสงฆ์จะเข้ามาประจำที่ห้องเพื่อสวดมนต์ให้แก่ผู้ตาย และโคลกบทอื่น ๆ จากบทสวดทางศาสนาของพวกเขาที่มีเนื้อหาเหมาะสมกับงานศพ ศพจะถูกเก็บไว้เป็นระยะเวลาานาน บางครั้งอาจนานถึงสองสามปีก่อนที่จะนำไปเผา

ไม่ใช่ทุกคนที่จะได้เผาศพ หากคนผู้หนึ่งฆ่าตัวตาย หรือตายอย่างกะทันหัน เช่น ถูกฟ้าผ่าตาย เป็นโรคหัวใจหรือเป็นไข้ดำตาย คนผู้นั้นจะถือว่าบกพร่องใน “คุณความดี” และไม่ควรค่าแก่การเผา ผู้เสียชีวิตจำพวกนี้ จะใช้วิธีการฝังศพแทน มีข้อสังเกตอีกเรื่องก็คือการเผาศพใช้ไม้พินน้อยมาก โดยใช้ไม้พินที่หอบมาแค่สองหอบแบบเต็มสองแขนก็เพียงพอที่จะเผาศพให้เหลือเพียงเก้าถ่านแล้ว

เมื่อพระมหากษัตริย์สวรรคต รัชทายาทจะมีหน้าที่เตรียมการพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ การพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพจะจัดขึ้นที่สนามโล่งแห่งหนึ่งบริเวณหน้าพระบรมมหาราชวัง ในกรุงเทพฯ ที่สนามแห่งนี้มีชื่อว่า “ทุ่งพระเมรุ” คำว่า “พระเมรุ^๑” คือชื่อเรียกสิ่งก่อสร้างที่ตั้งขึ้นเพื่อการพระราชพิธีนี้ จะมีการกำหนดเขตพื้นที่รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสบนพื้นสนาม แต่ละด้านยาวประมาณสี่สิบฟุต ที่แต่ละมุมของพื้นที่รูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสจะตั้งเสาไม้สักต้นใหญ่สี่เสา สูงประมาณสองร้อยฟุต

^๑ ถ้าย่เสียงตามต้นฉบับภาษาอังกฤษคือคำว่า “Pramane” แต่ถ้าจะเรียกให้ถูกต้องจริง ๆ แล้ว หากเป็นพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระมหากษัตริย์และเจ้านายชั้นสูงจะเรียกว่า “พระเมรุมาศ” ส่วนของพระบรมวงศานุวงศ์ และสมเด็จเจ้าพระยาราชเรียกว่า “พระเมรุ” และของสามัญชนเรียกว่า “เมรุ”- สวป.

ทั้งสี่เสาจะต้องเป็นเสาต้นตรงซึ่งนำมาจากไม้ที่ดีที่สุดที่หาได้ในราชอาณาจักร และจะต้องไม่เคยใช้ในพระราชพิธีอื่นใดก่อนหน้านี้เลย ช่วงปลายยอดของเสา ทั้งสี่ต้นจะเอนเอียงเข้าหากันเป็นรูปทรงพีระมิตแบบถูกต้องปลายยอดออก และเสาเหล่านี้จะทำหน้าที่รองรับโครงสร้างแบบพีระมิตที่มีปลายยอดสูง สออบแหลมและมีการประดับประดาด้วยทองคำเปลวและแผ่นโลหะแวววาว อย่างฟุ่มเฟือย มีการล้อมรั้ว^๑ ขนาดใหญ่ทำจากไม้ไผ่ที่ตัดมาใหม่ รั้วนี้ปิดล้อม สิ่งก่อสร้างที่ตั้งอยู่ตรงกลางคือพระเมรุ^๒นั่นเอง ด้านในสามด้านของรั้วจะมีประตู เข้าออกอยู่ในระยะกึ่งกลางของแต่ละด้าน และภายในเขตรั้วนี้ยังมีอาคารที่สร้าง แบบชั่วคราวอีกจำนวนหนึ่ง อาคารหลังหนึ่งสำหรับคณะสงฆ์ หลังหนึ่งสำหรับ พระมหากษัตริย์และสมาชิกพระราชวงศ์ อีกหลังหนึ่งสำหรับแขกที่ได้รับเชิญ เป็นพิเศษเพื่อร่วมในพระราชพิธี อาคารที่ประทับของพระมหากษัตริย์^๓ ประดับด้วยผ้าสีแดงเลือดหมูจับจีบและผ้าทอดีนทองทำให้ดูโดดเด่นแยกออกมาจากกลุ่มอาคารที่เหลือได้อย่างง่ายดาย พื้นลานภายในบริเวณที่ล้อมรั้วจะปู ด้วยวัสดุที่ทำจากไม้ไผ่ผ่าซีก ซึ่งทำขึ้นเป็นการเฉพาะสำหรับพระราชพิธีนี้ และอาจจะไม่ได้นำมาใช้งานในลักษณะนี้อีกเลย หลาย ๆ ตำแหน่งที่อยู่ภายใน เขตรั้วมีฉัตรเจ็ดชั้นทำจากผ้าสีทองสะท้อนแสงอาทิตย์อันแรงกล้า แวววาว สว่างเจิดจ้าจนสบตา ด้านนอกเขตรั้วล้อมเป็นที่ตั้งของกลุ่มอาคารอีกกลุ่มหนึ่ง สำหรับข้าราชการ และมีการตั้งโรงละคร เวทีแสดงหุ่นกระบอก เวทีแสดงหนัง และการละเล่นบันเทิงชนิดอื่น ๆ กระจายกันอยู่ทั่วพื้นที่ส่วนที่เหลือภายในทุ่ง

^๑ รั้วราชวัติ - สวป.

^๒ เข้าใจว่าหมายถึง “พระที่นั่งทรงธรรม” คือ สถานที่สำหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงธรรม และทรงประกอบพระราชพิธีบำเพ็ญพระราชกุศลในการออกพระเมรุ นอกจากนี้ยังมีที่สำหรับพระบรมวงศานุวงศ์ คณะองคมนตรี คณะรัฐมนตรี ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ฝ่ายทหารและพลเรือน สมาชิกรัฐสภา ข้าราชการบริพาร ตลอดจนคณะทูตานุทูตเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทรับเสด็จ - สวป.

พระเมรุ ใต้พระเจดีย์องค์กลาง^๑ มีการประดิษฐานพระแท่นที่มีการคลุมผ้าประดับอย่างหรูหรา และมีโครงสร้างรูปพีระมิดฐานทรงแปดเหลี่ยม^๒ ตั้งอยู่บนแท่นฐานอันมั่นคงแข็งแรง จากตรงกลางหลังคามีการชิงเพดานผ้าวงกลม โดยมีผ้าไหมสีขาวแถบยาวและผ้าทอตีนทองผูกโยงไปยังมุมทั้งสี่ของพระเมรุ พีระมิดฐานทรงแปดเหลี่ยมนี้เป็นที่ตั้งของพระโกศและมีหลังคาติดด้วยผ้าทอตีนทอง ในทุก ๆ จุดที่สามารถประดับตกแต่งได้จะมีการวางพวงหรือดอกไม้ และการตกแต่งอื่น ๆ ที่ทำขึ้นด้วยทักษะฝีมือชั้นเลิศและมีรสนิยม ตามเสามีการประดับเศษกระจกและเศษเครื่องเคลือบดินเผาซึ่งสะท้อนแสงอาทิตย์ในตอนกลางวันและแสงจากคบไฟและตะเกียงในยามค่ำคืน หลังดวงอาทิตย์ตกดินแล้ว ทิวบริเวณจะสว่างไสวไปด้วยไฟประดับนับพันดวงจากคบไฟ ตะเกียงน้ำมัน และโคมไฟแบบจีน

เมื่อถึงรุ่งเช้าของวันแรกในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพ ราชรถที่อัญเชิญพระบรมศพจะเคลื่อนเข้ามายังพื้นที่จัดพระราชพิธี ราชรถคันแรกในขบวนแห่อันคร่ำครวญเป็นพาหนะของพระสงฆ์ผู้ทรงสมณศักดิ์สูง

^๑ เข้าใจว่าหมายถึงพระเมรุประธาน ซึ่งภายในจะเป็นที่ตั้งพระจิตกาธานสำหรับถวายพระเพลิงพระบรมศพและพระศพ ตามโบราณราชประเพณีนั้นนอกจากพระเมรุประธานแล้ว ยังมีการสร้างเมรุทิศ คือเมรุประจำทิศ ๔ ทิศ หรือ ๘ ทิศ รอบพระเมรุประธาน และยังสามารถสร้างเมรุแทรก (เมรุรายก็เรียก) แทรกกระหว่างเมรุทิศ หรือตรงไหนก็ได้ตามความเหมาะสมอีกด้วย - สวป.

^๒ น่าจะหมายถึง “พระเมรุทอง” ซึ่งเป็นเมรุขนาดเล็กมีรูปทรงอย่างบุษบก สร้างอยู่ภายในพระเมรุมาศ เป็นที่ประดิษฐานพระโกศทรงพระบรมศพในระหว่างบำเพ็ญพระราชกุศลสมโภช ๓ - ๙ วันตามฐานานุศักดิ์ และเมื่อถึงวันถวายพระเพลิงจึงค่อยตั้งพระจิตกาธานเพื่ออัญเชิญพระโกศขึ้นตั้งเหนือพระจิตกาธาน พระเมรุทองเริ่มนำมาใช้ตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลายถึงต้นรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว จนกระทั่งเปลี่ยนมาใช้ “พระจิตกาธาน” แต่เพียงอย่างเดียวในพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นต้นมา ทั้งนี้ พระจิตกาธานคือแท่นสำหรับเผาศพ สำหรับถวายพระเพลิงพระบรมศพ หรือพระราชทานเพลิงพระศพพระบรมวงศานุวงศ์ - สวป.

ในขณะที่ราชรถเคลื่อนที่ไปอย่างช้า ๆ พระสงฆ์ก็จะอ่านพระธรรมบทจากคัมภีร์ ในพุทธศาสนาที่กล่าวถึงเส้นทางแห่งความตาย และพร้อมกันนั้นก็กำหนดจิตระลึกถึงธรรมชาติของชีวิตบนโลกนี้ที่ผ่านพ้นไปอย่างรวดเร็ว ราชรถคันที่สอง เป็นพระราชพาหนะของพระราชโอรสและพระราชธิดาองค์โปรดของพระมหากษัตริย์ผู้เสด็จสวรรคต และราชรถคันที่สามอัญเชิญพระบรมศพ พระสงฆ์ผู้ทรงสมณศักดิ์สูงถือปลายข้างหนึ่งของแถบผ้ายาวสีเงินแนบไปกับพระคัมภีร์ในมือ แถบผ้าสีเงินนี้จะโยงยาวไปด้านหลัง ผ่านพระหัตถ์ของพระราชโอรสพระราชธิดาและผูกปลายไว้ที่พระโกศทองคำซึ่งบรรจุพระบรมศพไว้ ในขณะที่พระสงฆ์อ่านพระคัมภีร์ กระแสศักดิ์สิทธิ์จากพระธรรมบทอันศักดิ์สิทธิ์ก็จะส่งผ่านแถบผ้าไปสู่พระวรกายของพระราชโอรสพระราชธิดา และผ่านไปสู่พระบรมศพของพระราชบิดาของพวกเขา ราชรถคันอื่น ๆ ที่ตามหลังราชรถอัญเชิญพระบรมศพ จะเป็นราชรถบรรทุกพินไม้เนื้อหอมสำหรับถวายพระเพลิงพระบรมศพ ลักษณะเป็นแท่งไม้ที่มีการปิดทองที่ส่วนปลาย ส่วนอีกคันหนึ่งบรรทุกบรรดาหุ่นรูปสัตว์มหัศจรรย์ที่ทำจากโครงไม้ไผ่และหุ้มด้วยแผ่นโลหะบางแวววาว มีคณะพราหมณ์ในชุดสีขาวสวมหมวกทรงกรวยแหลมตามประเพณีของพวกเขา เดินนำหน้าและปิดท้าย ขบวนแห่งพระบรมศพ ขณะเดียวกันเสียงตึกลองแห่งความตายดัง ตึง ตึง ตึง ก็แว่วมากระทบโสตประสาทด้วยจังหวะอันสม่ำเสมอ แต่เชื่องช้าไร้ชีวิตชีวา

เมื่อขบวนเคลื่อนมาถึงพระเมรุแล้ว พระโกศจะถูกนำไปประดิษฐานบนเจดีย์^๑ และอยู่ที่นั่นนานเจ็ดวัน แถบผ้าสีเงินจะผูกไว้กับพระโกศช่วงกึ่งกลางของแถบผ้า เพื่อให้ปลายแถบผ้าทั้งสองด้านโยงยาวไปผูกกับผนังห้องทางทิศตะวันออกและทิศตะวันตก ซึ่งแสดงถึงเส้นทางที่ดวงอาทิตย์ข้ามผ่านในหนึ่งรอบวัน และยังเป็นสัญลักษณ์แสดงให้เห็นถึงการเดินทางของชีวิตมนุษย์จากกรรมมารดาสู่เชิงตะกอน พระสงฆ์จะมาร่วมชุมนุมเป็นจำนวนมากเพื่อสวดบทโศลกธรรมว่าด้วยชีวิตและความตาย ความลึกกลับซับซ้อนของ

^๑ พระเมรุประธาน - สวป.

พระนิพพานและชีวิตในโลกหน้า เมื่อการสวดจบลงแล้ว คณะสงฆ์ก็นั่งนิ่งอยู่ชั่วคราวพร้อมกับกัมศีระลงเพื่อทำสมาธิอย่างสงบนิ่งพิจารณาถึงหลักธรรมที่ได้สวดไป จากนั้นพระสงฆ์ก็ลาไปชั่วระยะเวลาหนึ่ง แต่ก็กลับเข้ามาประจำที่ในอีกสองสามชั่วโมงให้หลังเพื่อสวดมนต์อย่างเคร่งขรึมกันอีกครั้ง

สีสำหรับการไว้ทุกข์คือสีขาว และราษฎรทุกคนจะต้องแต่งขาวไว้ทุกข์ เมื่อพระมหากษัตริย์สวรรคต แต่โชคนิดนึ่งที่สีดำเริ่มค่อย ๆ เข้ามาแทนที่สีขาว และมันก็เป็นสีที่ใส่แล้วร้อนมากและดูน่าเกลียดในเมืองร้อน ราษฎรทุกคนจะต้องโกนผมบนศีรษะให้เกลี้ยงด้วย และต้องคอยดูแลให้ศีรษะโล้นอยู่ตราบเท่าที่ทางพระราชสำนักยังมีคำสั่งให้เป็นเช่นนั้น

ในพระราชพิธีเช่นนี้จะมีการเลี้ยงภัตตาหารพระสงฆ์นับพัน ๆ รูป และมีการถวายผ้าไตรจีวรชุดใหม่ หนังสือ รวมทั้งสิ่งของเครื่องใช้เบ็ดเตล็ด เช่น นาฬิกาแขวน ตลับใส่ยาสูบ เขียนหมาก และกลด แต่พระสงฆ์ด้วย

ตามจุดต่าง ๆ ทั่วทุ่งพระเมรุจะมีการตั้ง “ต้นไม้ที่มอบทุกสิ่งได้ตามใจปรารถนาของมนุษย์”^๑ ไว้ ต้นไม้เหล่านี้ไม่มีอะไรที่เหมือนต้นไม้เลยสักอย่างเป็นแต่เพียงตะกร้าหวายกลวงที่แขวนไว้ตรงปลายของเสาไม้สูง และลูกกลมมะนาวสดจำนวนมากไว้กับ “กิ่ง” ของต้นไม้ ซึ่งภายในลูกมะนาวนี้จะใส่เหรียญเงินหรือตัวลอตเตอรี่^๒ไว้ ต้นไม้เหล่านี้ถูกสมมติให้เป็นตัวแทนต้นไม้สีต้นที่จะเจริญออกดอกออกผลอยู่ที่สีมูเมืองซึ่งพระพุทธรูปเจ้าองค์ต่อไปจะมาประสูติ ซึ่งเมื่อถึงเวลานั้นต้นไม้ทั้งสี่ก็จะออกผลเป็นผลไม้ทุกชนิดที่แสนอร่อยเป็นจำนวนมากมายมหาศาล ในเวลาเย็นจะมีคนปีนขึ้นไปบน “ต้นไม้”

^๑ ต้นกล้วยพฤษ์ - สวป.

^๒ ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีธรรมเนียมการตั้งทานกล้วยพฤษ์แก่ประชาชนที่มาร่วมงานพระราชพิธีสำคัญ ๆ เช่น งานพระเมรุ งานสถาปนาสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เป็นต้น มีการโปรยทานเป็นผลมะนาวใส่เหรียญเงินไว้ข้างในและโปรยเป็นฉลากสำหรับแลกของรางวัลที่มีขนาดใหญ่เกินกว่าจะโปรยได้ บางคราวก็โปรยเป็นตัวลอตเตอรี่ให้ไปขึ้นเงินรางวัลได้ - สวป.

ตะกร้าสานนี้ แล้วเด็ดผลมะนาวออกมาโยนให้ฝูงชนที่คอยอยู่ข้างล่าง ทันใดนั้น ภาวะตื่นเต้นสุดขีดก็บังเกิดขึ้นทั่วบริเวณนั้น ผู้คนหวีดร้องและตะโกน บ้างก็หกล้มหลุกทับกันไปมาจากความพยายามที่จะตะกายเข้าไปแย่งเอา ของที่ระลึกอันน่าปรารถนานั้น

หลังจากการแจกจ่ายผลมะนาวแล้วก็มีการแสดงดอกไม้ไฟ ดอกไม้ไฟรูปนก รูปพายุงวงช้าง รูป “ซ่างแมดเสียง” และอีกหลายรูปแบบที่สวยงามมหัศจรรย์ปรากฏขึ้นโดยเริ่มจากการลุกไหม้เป็นลำแสงเจิดจ้า ส่งเสียงดังพิวและระเบิด เมื่อประกายไฟสุดท้ายสลายหายไป เสียงแรกจากวงดนตรีบรรเลงจึงดังขึ้น จากนั้นโรงละครกลางแจ้ง การแสดงหุ่นกระบอก การแสดงหนังเชิดก็จะเริ่มเปิดการแสดงต่าง ๆ ที่ดึงดูดความสนใจเพื่อมอบความบันเทิงแก่ผู้คน

ในวันที่เจ็ดของพระราชพิธี พระโกศทองคำจะถูกยกกลงจากจุดประดิษฐานใต้หลังคาผ้าดาด และถอดพระลองทองแดงที่อยู่ข้างในพระโกศออกมาด้วย ผ้าม่านและบรรดาสິงของมีค่าที่จะติดไฟลุกไหม้ได้ก็ถูกเคลื่อนย้ายออกไปให้พ้นรัศมีของเปลวเพลิง กองไม้เนื้อหอมและสมุนไพรเครื่องหอมถูกนำขึ้นมาวางจัดเรียงเป็นระเบียบเรียบร้อย จากนั้นก็นำพระลองขึ้นมาวางทับไว้ด้านบน สายขนวนจุดระเบิดหรือรอยดินปืนที่ใช้จุดขนวนจะวางต่อออกมาจากกองฟืนเผาพระศพ ยาวไปถึงพลับพลาที่ประทับของพระมหากษัตริย์ เมื่อถึงกำหนดเวลาอันสมควร โดยทั่วไปคือเวลาประมาณพระอาทิตย์ตกดิน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ทรงจุดขนวนไฟด้วยไฟศักดิ์สิทธิ์จากวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ทุกคนที่ได้รับอนุญาตก็จะตรงไปยังพระเมรุทันที แล้วจึงจุดเทียนและวางลงบนกองไฟ ช่วยเพิ่มความสว่างไสวและความร้อนแรงของเปลวเพลิง มีการเผาระวังอย่างเข้มงวดเพื่อป้องกันมิให้เกิดเพลิงไหม้ขนานใหญ่กับพระเมรุทั้งหลาย หรืออาคารที่อยู่โดยรอบ เจ้าพนักงานจำนวนมากถูกกำหนดให้ทำหน้าที่ดับไฟตามจุดต่าง ๆ ที่มีแนวโน้มว่าไฟอาจจะไหม้ลุกลามเกินขอบเขตที่เหมาะสม และแล้วภายในเวลาประมาณหนึ่งชั่วโมง การถวาย

ริวขบวนแท่นพระศพ

พระเพลิงพระบรมศพก็เสด็จสมบุรณ์ไฟที่ลุกไหม้อยู่ในที่ใด ๆ ล้วนถูกดับจนหมดอย่างระมัดระวัง พระบรมอัฐิถูกนำมาบรรจุลงในพระโกศทองคำอีกครั้ง^๑ และต่ออาคารทรงพีระมิดหลังเดิม^๒ อีกครั้งรวมทั้งแขวนประดับผ้าไว้อย่างเต็มด้วย พระบรมราชสรีรางคารถูกเก็บรวบรวมไว้ในห่อผ้ามีสลินแล้วบรรจุลงในพระผอบบรมราชสรีรางคารทองคำ จากนั้นอัญเชิญไปในขบวนพยุหยาตราทางชลมารคที่ล่องไปตามแม่น้ำไกลออกไประยะหนึ่ง ก่อนที่จะโปรยพระบรมราชสรีรางคารลงสู่ผืนน้ำ หลังจากการถวายพระเพลิงพระบรมศพจะมีการจัดงานสมโภชต่อไปอีกสามวันและบรรยากาศก็เต็มไปด้วยความสนุกสนานรื่นเริง พระบรมอัฐิจะเก็บรักษาไว้ในห้องหนึ่งภายในพระบรมมหาราชวังที่จัดไว้โดยเฉพาะสำหรับประดิษฐานพระบรมอัฐิของพระมหากษัตริย์และเชื้อพระวงศ์ ไม่ที่ใช้ในการสร้างพระเมรุหรืออาคารประกอบพระเมรุใด ๆ จะไม่สามารถนำมาใช้ในการพระราชพิธีพระบรมศพและพระศพอีก และจะนำไปแจกจ่ายให้แก่พระสงฆ์สำหรับใช้ในการซ่อมสร้างกุฏิ

พระราชพิธีดังที่ได้กล่าวมานี้เป็นพระราชพิธีพระบรมศพของพระมหากษัตริย์ ส่วนสมาชิกองค์อื่น ๆ ในพระราชวงศ์ ทั้งเจ้าชายและขุนนางผู้มีบรรดาศักดิ์สูงก็จะได้รับการถวายพระเพลิงพระศพและเผาศพ โดยจัดพิธีอย่างยิ่งใหญ่และมีการใช้จ่ายเงินเพื่อการนี้อย่างฟุ่มเฟือยเช่นกัน และเนื่องจากพระราชวงศ์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีขนาดใหญ่มาก และทุกปีก็จะมีการสิ้นพระชนม์ของสมาชิกพระราชวงศ์จำนวนหนึ่ง จึงเป็นการสิ้นเปลืองพระราชทรัพย์และเวลาเป็นอันมากหากมีการจัดพระราชพิธีพระศพให้ทีละองค์ ดังนั้น เมื่อมีการสิ้นพระชนม์ของสมาชิกพระราชวงศ์ พระศพเหล่านั้นจะถูกอัญเชิญไปไว้ยังพระลองทองแดง แล้วนำพระลองทองแดงไปไว้ในพระโกศทองคำก่อน จนกว่าที่จะมีพระศพรอการถวายพระเพลิงเป็นจำนวนมาก

^๑ ผู้เขียนคงเข้าใจว่าเป็นพระโกศองค์เดียวกับที่บรรจุพระบรมศพ แต่จริง ๆ แล้วไม่ใช่เป็นพระโกศพระบรมอัฐิ ซึ่งมีขนาดเล็กกว่า - สวป.

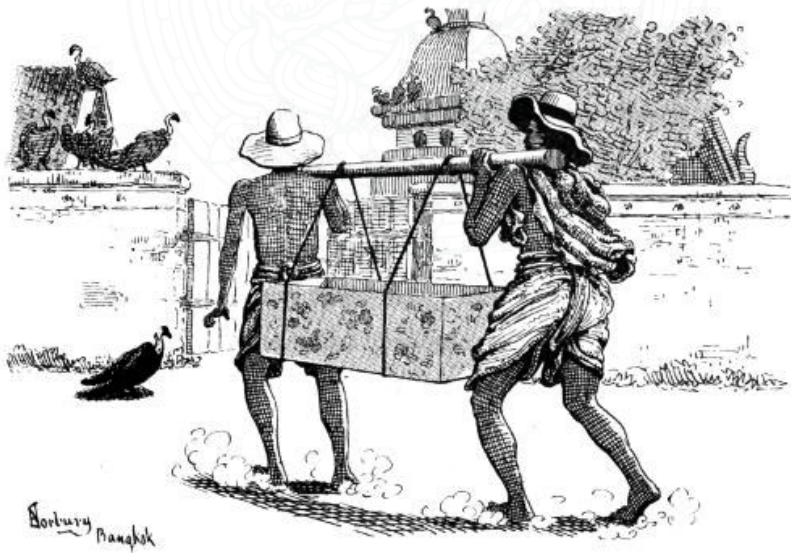
^๒ พระเมรุทอง - สวป.

เมื่อ ค.ศ. ๑๘๙๕ (พ.ศ. ๒๔๓๘) พระราชพิธีถวายพระเพลิงพระศพได้ถูกจัดขึ้นโดยกินเวลายาวนานถึงหนึ่งสัปดาห์ และมีการถวายพระเพลิงพระศพวันละสองสามพระศพทุกวัน ภาพวาดประกอบที่มีชื่อว่า “ริ้วขบวนแห่พระศพ” นี้เกี่ยวข้องกับเรื่องพระราชพิธีพระศพโดยเฉพาะ กล่องหลาย ๆ ใบที่เห็นลำเลียงผ่านประตูเมืองประตูหนึ่งก็คือโลงพระศพของสมาชิกพระราชวงศ์ที่ได้รับการถวายเกียรติยศหรือมีชื่อเสียงเด่นน้อยที่สุดนั่นเอง การพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระศพเช่นนี้ แม้ว่าจะจัดขึ้นเป็นพระราชพิธียิ่งใหญ่แต่ในแง่ของความโอ่อ่าน่าประทับใจแล้วนั้น ไม่อาจเทียบได้เลยกับพระราชพิธีพระบรมศพของพระมหากษัตริย์

ส่วนประชาชนที่ยากจนกว่านี้แม้ไม่มีเงินทองมากพอที่จะจ้างการแสดงดอกไม้ไฟ โรงละคร และขบวนแห่ได้ แต่พวกเขาจะทำทุกวิถีทางเพื่อแสดงความเคารพต่อผู้ตายผ่านพิธีกรรมอันเหมาะสม เมื่อเป็นที่คาดกันว่าคนคนหนึ่งกำลังจะใกล้ความตายแล้ว ก็จะมีการนิมนต์คณะสงฆ์ให้มาโปรดที่ข้างที่นอนของเขา พระสงฆ์จะสวดมนต์บรรยายธรรมให้ผู้ใกล้ความตายฟังเรื่องการเกิดในภพภูมิใหม่และพระนิพพานอันเป็นบรมสุข และพยายามขับไล่ความกลัวออกไปจากจิตใจของเขา และเมื่อชีวิตได้ดับสูญลง พระสงฆ์ก็จะประพรมน้ำบนร่างผู้ตายแล้วร่วมสวดมนต์ไปพร้อมกับญาติของผู้ตายว่า “พระอรหันต์ พระอรหันต์” จากนั้นก็อาบน้ำให้ร่างผู้ตายแล้วห่อด้วยผ้าสะอาดใส่หริญญไไว้ในปาก และนำร่างไปใส่ในโกศถ้ำญาติมิตรของผู้ตายมีทรัพย์พอที่จะหาซื้อมาได้ แต่ถ้าไม่มีทรัพย์พอ ก็จะนำศพไปใส่ในโลง โลงศพนี้เป็นกล่องไม้รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าปิดทับพื้นผิวผนังนอกด้วยกระดาดขบขบหนึ่งและประดับแผ่นโลหะบาง ๆ และไม่มีฝาโลง มีการนำอาหารไปวางไว้ในโลง และบ่อยครั้งจะจัดวางให้ศพนอนคว่ำหน้าเพื่อที่วิญญาณจะไม่สามารถหาทางกลับเข้ามายังร่างอีกแล้วโลงศพก็จะถูกขนย้ายออกจากบ้านผ่านทางช่องในกำแพง จะไม่นำโลงผ่านออกทางประตูบ้านเพราะถ้าหากว่าวิญญาณยังคงอ้อยอิ่งรื้ออยู่แถว ๆ นั้น

ก็อาจทำให้วิญญาณไม่ยอมผ่านประตูออกไปสู่โลกภายนอก และจะยังคงสิงสู่ในบ้านและรบกวนผู้พักอาศัยได้ โลงศพจะถูกแบกนำไปเดินวนรอบบ้านสามหรือสี่เที่ยวเพื่อทำให้วิญญาณเกิดความงุนงงจนไม่สามารถหาทางกลับเข้าบ้านเดิมได้ อนึ่ง ชาวสยามมีความเชื่อว่าวิญญาณใช้เวลาเจ็ดวันในการเดินทางจากโลกนี้ไปสู่จุดหมายปลายทาง และในระหว่างนั้นก็อาจมีเหตุที่ทำให้วิญญาณหวนกลับมาเพราะสิ่งดึงดูดบนโลกมนุษย์ หรือเพราะการไม่ปฏิบัติตามธรรมเนียมพิธีที่ควรจะทำ

หลังจากเดินวนรอบบ้านเสร็จแล้ว กลุ่มผู้แบกโลงศพก็จะมุ่งหน้าไปยังวัดใดวัดหนึ่งที่มี “เมรุ” หรือที่เผาศพสาธารณะ หลังเผาศพแล้ว ก็จะมีการเก็บอัฐิ หรือวัตถุที่ไหม้ดำจนเป็นถ่านซึ่งดูเหมือนกระดูกจากกองขี้เถ้าเพื่อให้ญาติ ๆ นำไปเก็บไว้บูชา และเนื่องจากพวกเขาไม่มีโกศทองคำสำหรับเก็บอัฐิ ดังนั้นก็จะเก็บอัฐิไว้ในถ้วยแก้วเนื้อนาธรรมชาติ ๆ ที่ผลิตจากต่างประเทศ

งานศพของคนยากคนจน

ซึ่งจะมีฝาปิดรูปรางคล้ายเจดีย์ที่มีการลงรักปิดทองโดยช่างฝีมือชาวพื้นเมือง เมื่อถึงโอกาสพิเศษ อัฐิเหล่านี้ก็จะถูกนำออกมาตั้งกระจายไว้ในห้องต่าง ๆ ซึ่งก็อาจจะเพื่อเป็นการกระตุ้นเตือนผู้ที่กำลังแสวงหาความสุขสำราญว่า ความตายนั้นอยู่กับพวกเขาเสมอ

ศพคนตายจากโรคคอหิวน้ำหรือตายจากถูกฟ้าผ่าซึ่งเคยฝังไปแล้ว จะถูกขุดขึ้นมาใหม่กี่เดือนให้หลังเพื่อเผาเศษซากที่เหลืออยู่

ศพคนอนาถาและอาชญากรจะถูกกำจัดด้วยวิธีที่ป่าเถื่อนและ น่าสะอิดสะเอียน ที่วัดแห่งหนึ่งในกรุงเทพฯ จะมีฝูงแร้งจำนวนมากว่าหนึ่งร้อยตัว อาศัยอยู่ แร้งเป็นนกที่นำรังเกียจและสกปรก พวกมันจะนั่งจับอยู่ตามหลังคา และกำแพงวัดอย่างเยือกเย็นเป็นชั่วโมง ๆ สงบนิ่งไม่ไหวติงราวกับไม่มีชีวิต จนกระทั่งเมื่อมีการนำศพเข้ามาเป็นอาหารของพวกมัน เมื่อนั้นฝูงแร้งจึงแสดง อากาการตื่นเต้นกระตือรือร้นขึ้นมาเพราะมีความหวังถึงงานเลี้ยงที่กำลังจะมาถึง ซึ่งอย่างไรก็ดี พวกมันจะต้องต่อสู้แย่งชิงกับกลุ่มสุนัขจรจัดที่ป่วนเปื้อนอยู่ใน ละแวกวัดเดียวกันนี้เสียก่อน แร้งจะลงมาเป็นกลุ่มพร้อมกับส่งเสียงร้องแหบ และตีปีกกันขนานใหญ่ แต่แล้วก็ถูกผู้ดูแลไล่หวดให้ล่าถอยไป เพราะผู้ดูแล จะต้องเตรียมศพสำหรับเป็นอาหารเลี้ยงโดยการใช้นิดเล่มใหญ่เฉือนไปบป่วนส่วน ต่าง ๆ ของร่างกาย จากนั้นก็ขว้างขึ้นเนื้อจำนวนหนึ่งให้แก่พวกสุนัขแล้วค่อย ออกไป ภายในวินาทีเดียวร่างทั้งร่างก็ถูกปกคลุมไปด้วยแร้งที่เข้ามาคลุ้มคลั่งตั้งแต่ ศีรษะจรดเท้า เวลานี้ไม่อาจมองเห็นอะไรเลยนอกจากกลุ่มก้อนขนนกแน่นขนัด ที่สั่นร้ว ๆ พวกแร้งรุมจิกกินศพกันอย่างตะกรุมตะกรามไม่มีช่วงหยุดพัก トラบเท่าที่ที่ยังเหลือส่วนที่ยังกินได้ มีเว้นจังหวะบ้างเมื่อต้องจิกขยุ้มอย่างดุร้าย เข้าไปที่หัวของสุนัขจรจัดที่อาจหาญเข้ามารบกวนความสุขในการกินเลี้ยง ช่างเป็นภาพที่ชวนคลื่นเหียนยิ่งนัก แต่เหตุการณ์นี้ก็ยังมีข้อดีคือในแง่ของ สุขอนามัยแล้ว การปล่อยให้แร้งและสุนัขกินซากศพจะมีความปลอดภัย มากกว่าการฝังศพลงในดินชื้นแฉะใกล้แหล่งที่อยู่อาศัยของผู้คน

ศพแล้วนำไปทิ้งในป่าช้า จนเมื่อโรคระบาดเริ่มคลี่คลายและคนที่ยังมีชีวิตรอด ก็ค่อยคลายความกลัวลงแล้ว ญาติ ๆ ของคนตายที่ไม่ได้ทำพิธีเผาศพจึงเริ่มนึกถึงว่า ดวงวิญญาณของผู้ตายต้องประสบกับชะตากรรมอันเลวร้าย ดังนั้นพวกญาติก็จะไปที่ป่าช้าแล้วขุดเอาร่างขึ้นมาทำพิธีเผา แต่ร่างที่ขุดขึ้นมา ก็อาจจะไม่ใช่ญาติของตนจริง ๆ ก็ได้และเช่นนั้นความพยายามของพวกเขา ก็คงจะสูญเปล่า แต่ก็นับว่าเป็นอีกหนทางที่พวกเขาจะช่วยปลดปล่อยดวงวิญญาณที่ถูกจองจำได้ พวกเขาเชื่อว่าปีศาจผู้น่ากลัวแห่งแดนนรกรู้จักชื่อของคนทุกคนทั้งที่มีชีวิตอยู่และที่ตายไปแล้ว และดังนั้นถ้าพวกเขาพยายามกระทำพิธีเช่นสังเวีย ปีศาจตนนี้ก็จะรับรู้ว่ใครทำพิธีและทำเพื่อใคร ดวงวิญญาณ จะได้รับการปลดปล่อยโดยการที่ญาติ ๆ ผู้กระทำพิธีให้คำมั่นว่าในชาตินี้ จะยอมตนเป็นญาติเกี่ยวข้องกับมารตนนี้ ซึ่งแม้ว่าจะจะเป็นแต่เพียงในนาม แต่ก็ทำให้ปีศาจผู้มีเท้าลูกไหม้ด้วยไฟรู้สึกพอใจ และตอบแทนการแสดง ความเคารพนบถนอบต่ออำนาจของตนด้วยการปล่อยให้ดวงวิญญาณเป็นอิสระ

มนุษย์ผู้ได้เกี่ยวข้องเป็นญาติกับปีศาจนรกจะแสดงการยอมรับ ความสัมพันธ์นี้โดยการรับเอาสายสิญจน์สีแดงและสีเหลืองจำนวนหนึ่งจาก พระสงฆ์ แล้วนำมาผูกที่คอ ข้อมือ และข้อเท้าของพวกตน นอกจากนี้พวกเขายังทำเกวียนเล่มเล็ก ๆ และปั้นวัวดินเหนียวสองตัวผูกไว้กับทูป^๑อันจิว จากนั้นก็ใส่ตุ๊กตาดินเหนียวรูปคนลงไปในเกวียนเสมือนเป็นตัวแทนสมาชิกแต่ละคนในครอบครัว เจ้าของตุ๊กตาดินเหนียวจะนำสายสิญจน์ทั้งสีแดงและสีเหลือง มาพันไว้รอบข้อต่อหลัก ๆ ของตุ๊กตา และใส่เครื่องสังเวียคือดอกไม้และผลไม้ ลงไปในเกวียนด้วย จากนั้นก็นำตุ๊กตาปั้นทั้งหมดไปที่ท้องนาแล้ววางลง ณ จุดที่ สะดวกสักจุดหนึ่ง ในไม่ช้าทั้งเกวียนและสิ่งที่บรรจุในเกวียนก็จะถูกลม นก และหนูนาตัวจ้อยทำลายอย่างรวดเร็ว แต่พวกเขาก็ไม่เคยกลับมาซ่อมแซม เกวียนอีกเลย

^๑ ทูป คือ ไม้แม่แคร่ทั้งคู่ของเกวียน บางที่เรียกว่า แม่แคร่เกวียน มีลักษณะที่ยื่นยาว ออกไปด้านหน้าเกวียน ทำหน้าที่เป็นฐานรองรับตัวเกวียนทั้งหมด และตั้งรับแอกที่ใช้ เข็มวัวหรือควาย - สวป.

บทที่ ๑๓

คณะสงฆ์ผู้ครองกาสาฬพัศตร์

“สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าประทับอยู่ตลอดฤดูร้อนอันแผดเผา
ผ่านสายฝนที่เทกระหน่ำ ความหนาวเยือกของรุ่งเช้าและยามค่ำ
ครองกาสาฬพัศตร์เพื่อประโยชน์แก่ผู้คนที่ทั้งหลาย
ฉันทัดอาหารแต่เพียงเล็กน้อยเยี่ยงยาก
และทรงรับเท่าที่คนจะให้ทานเท่านั้น”

หนังสือ “*Light of Asia*” Book V โดย ARNOLD

ในท่ามกลางฝูงชนผู้แต่งกายสีสันสดใสที่คลาคล่ำอยู่บนท้องถนน
ตรอกซอกซอย และตามแม่น้ำลำคลองของเมืองเวนิสตะวันออกนี้ ไม่มีผู้ใด
เลยที่มีอำนาจสะกดความสนใจของผู้ที่เข้ามาใหม่ในเมืองได้อย่างรวดเร็ว หรือ
ดึงดูดสายตาของผู้อยู่อาศัยมานานที่สุดในเมืองแห่งนี้ได้มากไปกว่าพระสงฆ์ใน
ศาสนาพุทธผู้ครองจีวรสีเหลือง ในเมืองหลวงของประเทศสยาม มีพระสงฆ์อยู่
มากกว่าหนึ่งหมื่นรูป และทั้งประเทศมีพระสงฆ์เป็นจำนวนมากกว่าหนึ่งแสนรูป
ไม่มีนักบวชคาทอลิกในนิกายเก่าแก่อย่างคณะฟรันซิสกันผู้สวมชุดคลุมสีเทา
หรือคณะคามิลโลผู้สวมชุดคลุมสีขาวที่จะเคยแสดงตัวตนได้อย่างบ่อยครั้ง
และอย่างต่อเนื่อง หรือแลดูงดงามราวภาพวาดได้เท่ากับเหล่านักบวชผู้แทน
แห่งศาสนาที่เก่าแก่โบราณกว่ากันมากแม้จะมีคนเคารพศรัทธาไม่มากเท่าก็ตาม

ในทุกวันนี้ที่การถกเถียงเกี่ยวกับเรื่องความเชื่อและความศรัทธาในหลักศาสนาของตะวันออกจะทำการกันโดยละเอียดและกว้างขวาง จึงแทบไม่มีความจำเป็นเลยที่จะต้องชี้ให้เห็นว่าปรัชญาพื้นฐานของศาสนาพุทธที่กล่าวถึงความจำเป็นของการมีอยู่ของคณะสงฆ์นั้น แตกต่างอย่างสิ้นเชิงกับแนวคิดที่ก่อให้เกิดสถาบันที่คล้ายกันในโลกตะวันตก พระในนิกายต่าง ๆ แห่งโลกตะวันตกจะกล่าวอ้างว่าเป็นผู้สื่อสารระหว่างพระเป็นเจ้ากับมนุษย์ แต่สำหรับศาสนาพุทธที่ไม่มีพระเจ้า พวกเขาจึงไม่มีการสวดภาวนาเพื่อขอความกรุณาให้พี่น้องชาวพุทธด้วยกัน พระในโลกตะวันตกเป็นทั้งครูผู้สอนและนักเทศน์ แต่พระในศาสนาพุทธอาจจะเป็นหรือไม่เป็นก็ได้ หลักปรัชญาในศาสนาพุทธตั้งอยู่บนแนวคิดพื้นฐานว่า ความชั่วร้ายในโลกเป็นผลมาจากความชั่วร้ายในอดีตและจะก่อให้เกิดความชั่วร้ายต่อไปในอนาคต และหนทางเดียวที่จะถอนรากถอนโคนความชั่วร้ายทั่วไปในโลกนี้ได้ ก็คือการขจัดความชั่วร้ายในตัวของปัจเจกชนบนโลก และการจะขจัดความชั่วในแต่ละคนได้ก็ต้องให้คนนั้นเป็นผู้กระทำด้วยตนเอง แต่ตราบใดที่เขายังคงข้องเกี่ยวกับทางโลกเขาก็จะต้องตกอยู่ใต้อิทธิพลของสิ่งชั่วร้ายให้หมกมุ่นอยู่กับโลกีย์สุข เทียบแล่นไปตามความอยากได้ใคร่มีของตน แล้วก็เพิ่มพูนหนทางอีกนับพันที่นำไปสู่ความทุกข์ทั้งหมดของมนุษย์ ด้วยการอยู่อย่างสันโดษ มนุษย์จะไม่มี ความกระหายในอาหารชั้นเลิศหรือเสื้อผ้าอาภรณ์หรูหรา แต่จะใช้โอกาสที่มีเพื่อการทำสมาธิพิจารณาอย่างยาวนานและไตร่ตรองถึงการกระทำและความปรารถนาอันชั่วร้ายของตนเอง และพิจารณาถึงหนทางที่จะละเสียจากสิ่งเหล่านั้น สถาบันสงฆ์เองก็มีส่วนที่เทียบเคียงได้กับชีวิตของฆราวาส กล่าวคือ หากเมื่อฆราวาสนั้นมีงานมากมายต้องทำเขาก็จะขังตัวอยู่ในห้อง ไม่ออกไปพบปะเพื่อนฝูง ไม่ยอมพักผ่อน เพื่อให้การทำงานของตนสำเร็จไปได้

ไม่มีการแบ่งแยกอย่างแท้จริงระหว่างพระสงฆ์กับฆราวาส เพราะทั้งสองฝ่ายสามารถเปลี่ยนสถานะมาเป็นอีกฝ่ายได้ทุกเมื่อ ในสยาม คำปฏิญาณ

ของพระสงฆ์ไม่ได้มีผลผูกพันตลอดชีวิต และจะยกเลิกได้โดยเจ้าอาวาสวัด เมื่อพระสงฆ์ขอลาสิกขา ชายชาวสยามทุกคนจะต้องบวชเป็นพระสงฆ์ครั้งหนึ่งในชีวิตอย่างน้อยเป็นเวลาสามเดือน ซึ่งในช่วงเวลานั้นเขาก็ยังชีพอยู่ด้วยทานที่ผู้คนเต็มใจมอบให้ ทว่าความบริสุทธิ์และความเรียบง่ายดั้งเดิมของคณะสงฆ์ผู้ยังชีพด้วยทานบริจาคได้สูญหายไปนานแล้ว สังคมสงฆ์มักจะได้รับบริการบริจาคทองและเงินจากพระมหากษัตริย์และบรรดาเจ้านาย และบ่อยครั้งที่พระสงฆ์ที่มาบวชเพียงชั่วคราวจะมีลักษณะเกียจคร้านอยู่เฉย ๆ ไม่ได้ทำประโยชน์อะไร แม้กระนั้นก็ยังมิมีพระสงฆ์จำนวนหนึ่งที่ตั้งใจดำเนินรอยตามชีวิตอันประเสริฐของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และปฏิบัติตนด้วยความศรัทธาและเคร่งครัดในเส้นทางของพระองค์ที่นำไปสู่ความรู้แจ้งและความตื่นาม หลายปีมาแล้วที่พระสงฆ์ได้ทำหน้าที่เป็นทั้งครูใหญ่ประจำโรงเรียน หมอรักษาโรค และผู้คัดลอกและเขียนหนังสือ ในสยามคำว่า “พระ” นั้นหมายถึงทั้ง “ผู้เป็นที่บูชา” และ “ผู้เป็นใหญ่”

พระสงฆ์แต่ละรูปจะมีสิ่งของที่จำเป็นและเป็นไปตามบทบาทอยู่ยู่ในครอบครองแปดอย่าง ได้แก่ ผ้าจีวรสีเหลืองสามผืนที่จะต้องใช้ทั้งสามผืนนั้นนุ่งห่มในคราวเดียวกัน บาตรสำหรับใส่อาหารที่ได้รับในแต่ละวัน มีดโกนสำหรับโกนศีรษะและคิ้ว เข็มเย็บผ้าหนึ่งกล่อ่งสำหรับเย็บซ่อมแซมจีวร ประคดเอว และผ้าสำหรับรองน้ำดื่ม แต่พระสงฆ์สยามมักจะมีสมบัติส่วนตัวอีกมากมาย นอกเหนือจากที่กล่าวมานี้ ที่จริงมีกฎอยู่ว่าสมบัติอื่นใดที่นอกเหนือจากที่กำหนดไว้ข้างต้นจะต้องมอบให้เป็นสมบัติส่วนรวมประจำวัด แต่ก็ไม่ได้มีการปฏิบัติตามกฎกันแต่อย่างใด จีวรสามผืนที่ทำจากผ้าเย็บปะต่อกัน ก็มักจะมีไว้ในครอบครองเจ็ดชิ้นหรือมากกว่านั้น และตามวัดที่ร่ำรวย จีวรที่พระใช้จะไม่ใช้ผ้าธรรมดาแต่เป็นผ้าไหมเนื้อดีและสวยงาม นอกจากนี้คำว่า “ผ้าเหลือง” ที่หมายถึงชุดแต่งกายของพระสงฆ์ยังมีแนวโน้มที่จะสร้างความเข้าใจผิด ๆ ให้แก่ผู้ที่ไม่คุ้นเคยกับประเทศที่นับถือพุทธศาสนาได้ด้วย ในยุคที่พระศาสนา

เสื่อมลงนี้ พระสงฆ์มีความปรารถนาในการประดับตกแต่งจีวรซึ่งเป็นสิ่งต้องห้ามตามบัญญัติศาสนาของพวกเขา และพวกพระสงฆ์ก็ยังแสดงออกถึงความมีรสนิยมทางศิลปะอย่างมากผ่านเครื่องแต่งกายที่ผสมผสานสีต่าง ๆ ที่ไม่ใช่สีเหลืองตามที่กำหนดไว้ หากมีตั้งแต่สีช็อกโกแลตเข้มไล่ไปจนถึงเฉดสีเหลืองอำพัน สีทองและสีส้มไปจนถึงสีตามแบบแผนดั้งเดิมที่อ่อนจางที่สุด บันทึกของอาลาบาสเตอร์ในหนังสือ “Wheel of the Law” ได้ให้ความเห็นที่น่าสนใจเกี่ยวกับจีวรของพระสงฆ์ไว้ ดังนี้

“ข้าพเจ้าไม่อาจชี้ชัดถึงเหตุผลที่พระสงฆ์ในพุทธศาสนารับเอาสีเหลืองมาเป็นสีจีวรได้ แต่มีเรื่องเล่าว่าพวกขโมยจะนุ่งห่มสีเหลือง และฤๅษีผู้บำเพ็ญตบะและยากไร้ที่ต้องการถ่อมตนก็เลียนแบบการแต่งกายของพวกขโมย แต่ก็มีความเป็นไปได้มากกว่าที่ว่าผู้คนในวรรณคดีต่ำที่สุด หรือคนที่ถูกขับไล่จากสังคมเป็นพวกที่ถูกบังคับให้นุ่งห่มสีเหลือง และพระสงฆ์ในพุทธศาสนาซึ่งเต็มใจที่จะทำให้ตนเป็นผู้ถูกขับออกจากสังคม จึงได้รับเอาสีเหลืองมาใช้เพื่อประกาศถึงการกระทำของตนด้วยความภาคภูมิใจ เราจึงได้เห็นพระห่มจีวรสีเหลืองประหนึ่งธงชัยแห่งนักบุญผู้ประเสริฐ ในสมัยต้นพุทธกาล พระสงฆ์สามารถห่มผ้าอะไรก็ได้ที่ตนหามาได้ บางรูปก็นำเอาผ้าขี้ริ้วหรือศพที่กระจายอยู่ทั่วไปมาเย็บปะเข้าด้วยกันเป็นจีวร ในขณะที่บางรูปก็มีเรื่องเล่ากันว่าห่มจีวรอันงดงามและวิเศษเยี่ยงพระภูษาของกษัตริย์ รวมทั้งจีวรที่ทำจากผืนผ้าอันล้ำค่าที่พระมหากษัตริย์พระราชทานให้แก่เหล่าพระสนม ซึ่งต่อมาพระสนมได้ถวายแต่พระภิกษุด้วยความเคารพศรัทธาอย่างแรงกล้านั่นเอง”

พระสงฆ์แต่ละรูปจะมีตาลปัตรติดตัวด้วย ตาลปัตรนี้มีจุดประสงค์เพื่อช่วยบังสายตาของพระจากสิ่งชั่วร้ายทางโลก และช่วยให้จิตใจของพระไม่ฟุ้งซ่านออกนอกกลุ่มนอกทางในระหว่างที่เดินไปตามถนน มีกฎข้อห้ามไม่ให้พระมองไปข้างหน้าในระยะไกลเกินกว่าหนึ่งคืบ และจะต้องควบคุมสายตาให้มองไปที่พื้นตลอดเวลา แต่คงจะต้องขยับสีก้นบ่อยในการมองหาตามพื้นที่

อันห่างไกลและสงบสันโดษจึงจะพบพระสยามที่ปฏิบัติตามกฏนี้ เด็กวัดมักจะเป็นผู้ถือตาลปัตรให้พระโดยถือให้บังแดดบริเวณศีรษะของพระ ในขณะที่สายตาของพระก็จะสอดส่ายไปมาเพื่อมองหาสินค้าแปลกใหม่และสิ่งบันเทิงเริงรมย์

พระสงฆ์และลูกศิษย์ผู้รับใช้

ผู้ที่ครองกาสาพัสตร์ไม่ได้มีเพียงผู้ชายเท่านั้น แต่ยังมีเด็กผู้ชายอีกมากมายที่เราจะได้พบเห็นว่าโกนศีรษะและคิ้วและครองจีวรอย่างพระ พวกเขาเหล่านี้คือผู้ที่อยู่ในระหว่างการฝึกหัดเป็นพระหรือที่เรียกกันว่า “เณร” ยังมีใช้

พระที่อุปสมบทโดยสมบูรณ์ เด็กผู้ชายจะยังบวชเณรไม่ได้จนกว่าอายุครบแปดปี และเว้นแต่ว่าพ่อแม่ของเด็กตั้งใจจะให้เด็กบวชไปตลอดชีวิต พวกเขาก็จะรอเวลาให้มีโอกาสโกนจุกเสร็จเรียบร้อยก่อนจึงจะให้เด็กบวชรับใช้พระศาสนา ดังนั้นอายุเฉลี่ยของเณรจึงอยู่ที่ประมาณสิบสามปี หลังจากนั้นสักระยะพวกเขา ก็จะสึกออกมาใช้ชีวิตทางโลกและแต่งงาน แต่เมื่ออายุถึงประมาณยี่สิบหรือยี่สิบเอ็ดปี พวกเขาที่จะต้องกลับเข้าสู่สมณเพศอีกครั้ง เพราะในช่วงเริ่มต้นของวัยผู้ใหญ่ ผู้ชายทุกคนซึ่งรวมถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวด้วย จะต้องเข้าพิธีอุปสมบทเป็นพระโดยสมบูรณ์ ทั้งนี้ในช่วงระหว่างที่บวชอยู่ “เณร” จะรักษาศีลเพียงสิบข้อเท่านั้น ในขณะที่การบวชเป็นพระโดยสมบูรณ์จะต้องรักษาศีลมากกว่าสองร้อยข้อทีเดียว

ถ้าหากว่าพิธีอุปสมบทพระภิกษุดำเนินไปในลักษณะที่ให้ความเคารพและตั้งใจศรัทธาแล้วก็จะเป็นที่น่าประทับใจมาก แต่ ณ ปัจจุบันที่เป็นอยู่นี้ กลุ่มผู้ที่แสดงความเคารพเพียงกลุ่มเดียวในโบสถ์ก็คือคณะสงฆ์นั่นเอง พฤติกรรมของเหล่าญาติโยมที่มาชุมนุมกันในพิธีนั้นแสดงให้เห็นถึงความไม่สนใจใยดี และหลายครั้งยังแสดงความตลกคะนองไม่สำรวมอีกด้วย ผู้ที่ประสงค์ขอบวชจะแจ้งล่วงหน้าแก่เจ้าอาวาสวัดซึ่งจะกำหนดวันวันทำพิธีอุปสมบทอย่างเป็นทางการให้เขา แล้วนาคก็จะมาถึงวัดพร้อมกับญาติมิตรกลุ่มใหญ่ในชุดแต่งกายสวยงามสำหรับวันหยุดเทศกาล ตัวนาคจะแต่งกายสีขาว และสวมทับด้วยชุดคลุมทำจากผ้าตาข่ายบางที่มีการประดับแผ่นโลหะทองและเงินวาววับบนชุด มีการจัดขบวนแห่นาคพร้อมวงดนตรีเล่นประกอบไปด้วยในระหว่างที่นาคและเพื่อน ๆ ของเขาเดินวนรอบด้านนอกของโบสถ์สามรอบ จากนั้นนาคก็เข้ามาด้านในโบสถ์และนั่งลงกับพื้นตรงบริเวณที่จัดไว้สำหรับเขา ผู้มาร่วมงานบวชจะแยกชายหญิงนั่งคนละฝั่งภายในโบสถ์ ทุกคนล้วนเคี้ยวหมาก และผู้ชายก็สูบยาเส้นด้วย และมีการรินน้ำชาดื่มกันจากกาน้ำชาหลายใบที่ส่งเวียนไปในหมู่ญาติโยมที่มาชุมนุมกันภายในโบสถ์ ณ สูดปลายฝั่งหนึ่งของโบสถ์

พระสงฆ์หนึ่งเรียงกันเป็นสองแถวหรือมากกว่านั้น หันหน้าเข้าหากัน โดยมีเจ้าอาวาสนั่งอยู่ตรงหัวแถว

เพื่อนคนหนึ่งของนาคที่บวชอยู่แล้ว จะเป็นคนนำเขาเข้าไปหาท่านเจ้าอาวาสและพูดว่า “กระผมขอแนะนำชายผู้นี้ที่ต้องการจะบวชเป็นพระขอรับ” จากนั้นนาคก็ก้มกราบลงต่อหน้าท่านเจ้าอาวาสสามครั้ง แล้วก็ประนมมือจรดหน้าผากพร้อมกล่าวว่า “พระคุณเจ้าขอรับ ขอท่านจงเป็นพระอุปัชฌาย์ของกระผม” จากนั้นพระอุปัชฌาย์ก็สวมผ้าอังสะให้นาค แล้วนาคก็เดินไปที่ทางเข้าโบสถ์ซึ่งเพื่อนของเขาสองคนที่บวชพระอยู่แล้ว จะคล้องบาตรให้นาค จากนั้นทั้งสามคนก็กลับเข้ามาที่หน้าแท่นบูชาแล้วก็ก้มกราบ นาคถอยห่างออกไปเล็กน้อย และนั่งคุกเข่าด้วยกิริยาเคารพนอบน้อมระหว่างที่ตอบคำถาม ซึ่งก่อนหน้านี้ก็ได้มีการตรวจสอบเป็นการส่วนตัวแล้ว พระอุปัชฌาย์กล่าวเตือนนาคว่าให้ตอบคำถามตามความเป็นจริง จากนั้นก็เริ่มการปลงจารีตสนทนาต่อหน้าที่ประชุมสงฆ์ดังนี้

“เป็นวัณโรค ลมบ้าหมู โรคเรื้อน หรือโรคติดต่อทางสัมผัสใด ๆ หรือไม่”

“ไม่เป็นขอรับ”

“เคยตกอยู่ในใต้อานาจคุณไสย หรือโดนทำของจากพอมดหมอผีหรือไม่”

“ไม่เคยขอรับ”

“เป็นคนที่มึสติปัญญาสมบูรณ์ ไม่วิกลจริตใช่หรือไม่”

“ใช่ขอรับ”

“เป็นผู้ชายหรือไม่”

“ใช่ขอรับ”

“เป็นหนี้สินอยู่หรือไม่”

“ไม่ขอรับ” (มีหลายคนที่เข้ามาบวชเพราะหนี้หนี้)

“เป็นทาสหรือหนีราชการมาหรือไม่”

“ไม่ขอรับ” (คนที่ถูกเกณฑ์ทหารมักจะมาขอบวชพระ เนื่องจากผู้คนกลัวการบังคับเกณฑ์ทหารกันมาก)

“พ่อแม่ของเธอยินยอมให้มาบวชหรือ”

“ใช่ขอรับ”

“อายุครบยี่สิบปีแล้วหรือ”

“ใช่ขอรับ”

“บาตร จีวรของเธอมีครบแล้วหรือ”

“ใช่ขอรับ”

“เช่นนั้นเธอจงขยับมาข้างหน้า”

จากนั้นนาคก็จะคลานเข้าไปเบื้องหน้า ก้มกราบพระอุปัชฌาย์สามครั้ง แล้วกล่าวว่า “พระคุณเจ้าผู้เจริญ กระผมขอบวชต่อพระสงฆ์ ขอพระสงฆ์โปรดเมตตา ยกกระผมขึ้นจากความเป็นฆราวาสอันต่ำสู่ความเป็นภิกษุที่บริสุทธิ์ด้วยเถิดขอรับ”

จากนั้นพระอุปัชฌาย์ผู้เป็นประธานสงฆ์ได้ถามในที่ประชุมสงฆ์ถึงเหตุผลอันสมควรหรือเหตุผลตามกฎหมายใดที่นาคจะไม่สามารถบวชพระได้ หากในที่ประชุมไม่มีการแย้ง ประธานสงฆ์ก็จะประกาศยอมรับนาคให้เข้าอุปสมบทได้โดยสมบูรณ์ ชื่อ อายุ และที่อยู่ของนาคจะได้รับการจดบันทึกลงในทะเบียนของวัด หลังจากนั้นนาคจะเดินไปอยู่ที่ด้านหนึ่งของโบสถ์เพื่อห่มจีวร นาคผลัดผ้าที่นุ่งอยู่เดิมแล้วห่มจีวรใหม่ต่อหน้ากลุ่มอุบาสกอุบาสิกาที่อยู่ในโบสถ์ทั้งหมด ซึ่งไม่ใช่งานง่ายเลย และนาคมักจะมีเพื่อนบางคนที่เคยผ่านประสบการณ์ยากลำบากเช่นนี้มาก่อนมาคอยช่วย หากเพื่อนทำจีวรม้วนพันกันซึ่งเขามักจะทำอยู่บ่อย ๆ เหล่าญาติโยมทั้งหลายในที่ชุมนุมนั้นก็พากันหัวเราะลั่นกับสภาวะกลืนไม่เข้าคายไม่ออกอันน่าอึดอัดที่นาคเผชิญอยู่ แต่แล้วความยุ่งยากก็ได้รับการแก้ไขโดยพระสงฆ์ผู้เมตตาสองสามรูปซึ่งได้ลุกจาก

ที่ของตนแล้วเข้ามาช่วยนาคห่มจีวร เมื่อเรียบบร้อยดีแล้ว นาคในชุดจีวรสีเหลือง สะพายบาตรเฉวียงบ่า มือข้างหนึ่งถือตาลปัตร ก็คุกเข่าลงต่อหน้าพระอุปัชฌาย์ อีกครั้ง แล้วกล่าวว่า

“กระผมขอถึงพระพุทฺธเป็นที่พึ่ง”

“กระผมขอถึงพระธรรมเป็นที่พึ่ง”

“กระผมขอถึงพระสงฆ์เป็นที่พึ่ง”

จากนั้นก็กล่าวสมათานรักษาศีลสิบข้อดังนี้

๑. “กระผมขอเว้นขาดจากการฆ่าสัตว์มีชีวิต”

๒. “กระผมขอเว้นขาดจากการลักขโมย”

๓. “กระผมขอเว้นขาดจากความประพฤติดันมีใช้พรหมจรรย์”

๔. “กระผมขอเว้นขาดจากการพูดเท็จ”

๕. “กระผมขอเว้นขาดจากการดื่มสุราอันจะขัดขวางต่อความ ก้าวหน้าและคุณความดี”

๖. “กระผมขอเว้นขาดจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล”

๗. “กระผมขอเว้นขาดจากการฟ้อนรำ การขับเพลง การดนตรี และการคุมหรสพ”

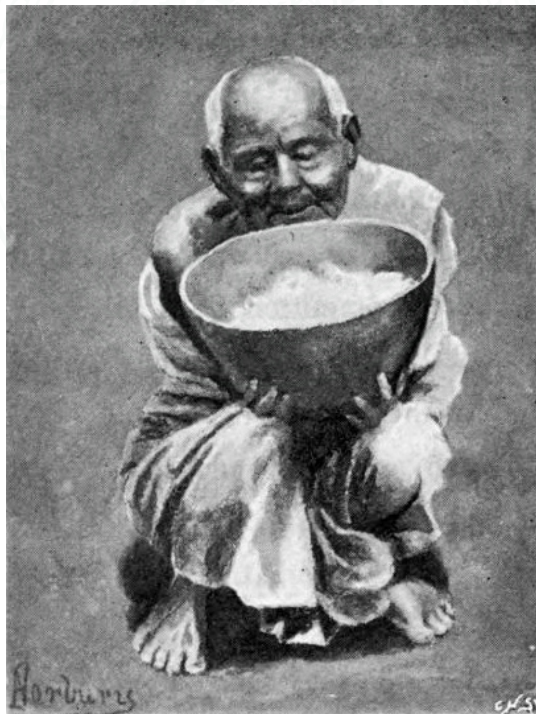
๘. “กระผมขอเว้นขาดจากการตัดทรงสวมใส่ การประดับตนด้วย พวงมาลา ด้วยเครื่องกลั่นและเครื่องผิดทา”

๙. “กระผมขอเว้นขาดจากการนอนบนที่นอนสูงและที่นอนใหญ่”

๑๐. “กระผมขอเว้นขาดจากการรับทองหรือเงิน”

เมื่อนั้นพระอุปัชฌาย์ผู้เป็นประธานสงฆ์จึงได้กล่าวกับนาคว่า “บัดนี้ เธอได้เข้าเป็นสมาชิกสงฆ์แล้ว ต่อไปฉันจะสอนเธอให้รู้จักหน้าที่ที่พึ่งกระทำ และบาปที่เธอพึงเลี่ยง เธอจะต้องออกรับบิณฑบาตทุกวันและต้องครอง จีวรเหลืองนี้อยู่เสมอ เธอจะต้องพักอาศัยอยู่ในวัดอย่างต่อเนื่องและไม่พัก ร่วมกับฆราวาส และเธอต้องละทิ้งกามสุขทั้งปวง” และอื่น ๆ

พิธีอุปสมบทจบลงด้วยการให้ญาติโยมเข้าไปแสดงความเคารพ พระบวชใหม่ พระนวกะนั่งอยู่บนพื้น จากนั้นผู้คนที่คุ้นเคยกับเขาก็ค่อยๆ เข้ามาราบบนพื้นเบื้องหน้าเขา พร้อมกันนี้ก็ประเคนข้าวของให้ด้วย ถ้าพระใหม่มีเพื่อนฝูงมาก ในไม่ช้าพื้นโบสถ์รอบตัวของเขาก็จะเต็มไปด้วย บรรดาข้าวของสารพัดสิ่งเท่าที่จะรวบรวมหามาได้ มีทั้งผ้าไตรจีวร รูป หนังสือ ปากกาและหมึก ดินสอ ซิการ์ ยาสูบ หมาก นาฬิกาแขวน แจกันใส่ดอกไม้ ทำจากซีผึ้ง ร่ม พัด ดอกไม้ ผลไม้และขนม เมื่อบรรดาอุบาสิกอุบาสิกา มาประเคนสิ่งของและกราบไหว้พระนวกะกันเรียบร้อยแล้วก็จะกลับบ้าน ส่วนพระใหม่ก็เข้าพักที่กุฏิที่จัดไว้ให้ทันที และตราบไต่ที่เขายังพักอยู่ที่วัด ก็ต้องเชื่อฟังคำสั่งและให้ความเคารพท่านเจ้าอาวาสเสมือนเป็นบิดาคนที่สอง

การถวายข้าวแด่พระสงฆ์

พระสงฆ์จะไม่สามารถรับประทานอาหารหลังเที่ยงวัน พวกเขายังดื่มชา เคี้ยวหมาก หรือสูบยาสูบได้ แต่ต้องไม่รับประทานอาหารที่เป็นของแข็งไม่ว่าชนิดใดก็ตาม และกฎนี้ก็มีการรักษาและปฏิบัติตัวอย่างเคร่งครัดมากกว่ากฎข้ออื่นใดที่กำหนดไว้สำหรับควบคุมความประพฤติของหมู่สงฆ์ ภาพที่พบเห็นได้บ่อยที่สุดในทุกหนแห่งของประเทศสยาม ก็คือขบวนพระสงฆ์เดินแถวออกบิณฑบาตในยามที่ดวงตะวันโผล่พ้นขอบฟ้าได้ไม่นาน พระสงฆ์จะถือบาตร อ่าง หรือย่าม ตรงไปยังบ้านหนึ่งแล้วไปสู่อีกบ้านหนึ่ง ซึ่งเป็นบ้านในเขตพื้นที่ที่กำหนดไว้ให้พระรูปนั้น พระสงฆ์จะยืนคอยอยู่หน้าบ้าน แต่ไม่มีการร้องขอสิ่งใด หากมีคนมาใส่บาตรพระก็จะให้พร แต่ถ้าไม่มีใครมาใส่บาตร พระก็จะเดินจากมาอย่างเงียบ ๆ เมื่อพระรับบิณฑบาตเรียบร้อยแล้วก็จะกลับมาที่วัดเพื่อฉัน และในระหว่างนั้นก็พิจารณากำหนดรู้ความเป็นปฏิภูลในกายไปด้วย ในโอกาสพิเศษเช่น พิธีมงคลสมรส พิธีโกนจุก และพิธีศพ ขราวาสที่ร่ำรวยจะจัดเลี้ยงภัตตาหารแด่พระสงฆ์ที่บ้านของเขาเอง และหลังจากนั้นก็จัดเครื่องคาวหวานถวายเพิ่มเติมเมื่อพระสงฆ์เดินทางกลับด้วย

ช่วงต้นพระชนม์ชีพของพระพุทธเจ้าเมื่อครั้งยังทรงเป็นนักบวชอยู่ในป่า นั้น พระองค์ถือเอาความสงบสันโดษในป่าเป็นเครื่องช่วยให้ได้มีเวลานานในการสำรวจจิตใจตนและละกิเลสได้ ซึ่งประกอบกันเป็นคุณลักษณะเด่นของศาสนาพุทธ แต่หลังจากที่ทรงพบว่าพระองค์จะเป็นประโยชน์แก่มนุษย์ทั้งหลายมากกว่าหากว่าพระองค์ได้อยู่ท่ามกลางหมู่ชน พระองค์จึงทรงอนุญาตให้เหล่าสาวกอยู่รวมกันเป็นหมู่คณะตามที่ต่าง ๆ ได้ ไม่นานคณะสงฆ์ก็ได้รับการบริจาจากจากผู้มีศรัทธาแรงกล้าสร้างวัดวาอารามถวายแด่คณะสงฆ์ให้เป็นที่พักอาศัย และวัดบางแห่งก็สร้างขึ้นในสมัยของพระพุทธองค์เลยทีเดียว

พระสงฆ์จะออกจาริกไปยังที่ต่าง ๆ ตลอดช่วงฤดูแล้ง แต่ในช่วงฤดูฝน ซึ่งเป็นช่วงเทศกาลเข้าพรรษาของศาสนาพุทธ พระจะปักหลักจำพรรษาอยู่ที่วัดใดวัดหนึ่งโดยไม่ได้รับอนุญาตให้พักแรมนอกเขตวัดที่ตนเลือกเป็นที่พัก ตลอดช่วงเวลาแห่งการเก็บตัวอย่างสันโดษนี้ เว้นแต่จะมีเหตุจำเป็นสำคัญ

จริง ๆ เท่านั้น ซึ่งก็ต้องได้รับอนุญาตจากเจ้าอาวาสโดยตรงด้วย และเนื่องจากในช่วงฤดูนี้ น้ำจะท่วมทั้งป่าและใช้มาลาเรียระบาดไปทั่ว ดังนั้นกฎข้อห้ามไม่ให้พระสงฆ์เดินทางไปยังที่ต่าง ๆ จนกว่าจะเข้าสู่ฤดูแล้งจึงแสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาในเรื่องดังกล่าวอีกด้วย ในระหว่างเข้าพรรษา พระสงฆ์จะเทศนาธรรมแก่ญาติโยมที่พร้อมกันเข้ามาฟังเทศน์เป็นจำนวนมาก รวมทั้งมาทำบุญถวายสังฆทานด้วย เมื่อมองจากสิ่งที่ปรากฏให้เห็นภายนอก ช่วงเวลาดังกล่าวเป็นช่วงเทศกาลทางศาสนาที่ยุ่งวุ่นวายมากที่สุดทีเดียว แต่ทว่าความไม่เอาใจใส่อย่างเห็นได้ชัดของผู้คนส่วนใหญ่ที่เข้ามาไหว้พระกันนี้ ทำให้อดสงสัยขึ้นมาไม่ได้ว่าธรรมเนียมการปฏิบัติศาสนกิจนี้ส่งอิทธิพลในเรื่องศีลธรรมจรรยาต่อชีวิตของพวกเขาหรือไม่

รายการความผิดบาปต่าง ๆ ที่พระสงฆ์จะต้องเว้นขาดนั้นมีมากมาย แต่ก็ถูกละเลยกันเป็นประจำ ตัวอย่างเช่น ห้ามสูดดมกลิ่นดอกไม้ ห้ามนั่งหรือนอนบนที่สูงเกินสิบสองนิ้ว^๑จากพื้น ห้ามขุดดิน ห้ามฟังเพลง ห้ามร้องเพลง ห้ามเต้นรำ ห้ามใช้น้ำหอม ห้ามนั่งหรือนอนในตำแหน่งสูงกว่าสงฆ์ผู้มีพรรษาอาวุโสกว่า^๒ ห้ามใช้ทองหรือเงิน ห้ามพูดคุยในเรื่องอื่น ๆ นอกเหนือจากเรื่องศาสนา ห้ามรับสิ่งของหรือให้สิ่งของแก่สตรี ห้ามยิ้ม ห้ามร้องขอ บิณฑบาต ห้ามครอบครองอาวุธ ห้ามรับประทานเกินควร ห้ามนอนมากเกินไป ห้ามเล่นกีฬาและการละเล่นใด ๆ ห้ามตัดสินเพื่อนบ้านของตน ห้ามแกว่งแขน

^๑ ในพระวินัยปิฎก เล่มที่ ๒ มหาวีภังค์ เรื่อง ปาจิตตยิกัณท์ (หมวดว่าด้วยอาบัติปาจิตตยิกัณท์ที่ไม่ต้องสลละสิ่งของ) สิกขาบทที่ ๕ รตนวรรค พระพุทธองค์ทรงห้ามภิกษุทำเตียงหรือตั้งที่มีเท้าสูงเกิน ๘ นิ้ว ด้วยนิ้วสุคต - สวป.

^๒ ในพระวินัยปิฎก เล่มที่ ๗ จุลลวักค์ เรื่อง เสนาสนชั้นธกะ (หมวดว่าด้วยที่อยู่อาศัย) พระพุทธองค์ทรงกำหนดให้ภิกษุทั้งหลายปฏิบัติชอบต่อกัน และให้มีสิทธิต่าง ๆ เช่น ได้รับการกราบไหว้ ลูกขึ้นต้อนรับ การทำอัญชลี การแสดงความเคารพ การได้อาสนะที่ดีได้น้ำที่ตี ได้อาหารที่ดี ตามลำดับอาวุโส (แก่พรรษากว่า) แต่การนั่งต่าสูง ทรงอนุญาตให้ภิกษุผู้สอนที่บวชใหม่ นั่งอาสนะเสมอหรือสูงกว่าได้ และให้ภิกษุผู้เป็นเถระ (แก่กว่า) ที่เรียนนั่งอาสนะเสมอหรือต่ำกว่าได้ ด้วยความเคารพในธรรม - สวป.

ในเวลาที่ได้เดินไป ห้ามเผาอิฐ ห้ามเผาไม้ ห้ามขยิบตา ห้ามเหยียดขาออกเวลานั่ง ห้ามมองผู้ใดหรือสิ่งใดด้วยความดูถูกเหยียดหยาม ห้ามซื้อ ห้ามขาย ห้ามปล่อยให้น้ำไหลหรือเคี้ยวเสียงดังในระหว่างขบฉัน ห้ามไว้ผมหรือเส้นขนที่บริเวณใบหน้าและศีรษะ ห้ามเก็บอาหารเหลือ ห้ามเก็บสะสมจีวรที่เกินจำเป็น ห้ามยุ่งเกี่ยวกับกิจการในราชสำนักเว้นแต่จะเป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับศาสนา ห้ามหุงข้าว ห้ามนั่งข้าง ห้ามตัดดอกไม้ ห้ามสวมรองเท้า^๑ ห้ามลำเอียงเพราะชอบ ห้ามรับประทานเมล็ดพืช ห้ามนอนหลังรับประทานอาหาร ห้ามกล่าววิพากษ์ถึงทานที่ตนได้รับ ห้ามนุ่งห่มด้วยสีอื่นใดนอกจากสีเหลือง เมื่อเทศนาธรรม ห้ามชักพาไปสู่เรื่องที่คุณคนนิยม ห้ามชักล้างในยามกลางคืน ห้ามทำลายชีวิตสัตว์และพืช และห้ามฉิวปาก

มีบาปกรรมห้าประการที่จะนำไปสู่การลงทัณฑ์ไปตลอดกาล ไม่ว่าจะผู้กระทำความบาปนั้นจะเป็นพระหรือฆราวาสก็ตาม ได้แก่ การฆ่าบิดาของตน การฆ่ามารดาของตน การฆ่าพระ การดูถูกเหยียดหยามคำสอนหรือวัดของพระพุทธองค์ ซึ่งสื่อออกมาเป็นคำกล่าวที่ว่า “ทำให้พระบาทของพระพุทธเจ้าเป็นแผลจนเลือดไหล” และการชักจูงให้พระสงฆ์กระทำความผิด^๒

พระสงฆ์จะถูกสึกจากการเป็นพระเมื่อกระทำความผิดบาปดังต่อไปนี้ เสพเมถุน ขโมย และฆ่าคน^๓ ซึ่งหลังจากที่ถูกสึกแล้วก็จะไม่สามารถกลับมาบวช

^๑ ในพระวินัยปิฎก เล่มที่ ๕ มหาวีรคัมภีร์ เรื่อง จัมมขันธกะ (หมวดว่าด้วยหนัง) พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ภิกษุใช้รองเท้าใบไม้ชั้นเดียว และยังมีข้อยกเว้นหรือข้อห้ามปลีกย่อยอื่น ๆ เกี่ยวกับรองเท้าอีก เช่น ห้ามรองเท้าชนิดที่มีการประดับประดาหรือมีสีสันสวยงามหรือรองเท้าหนังสัตว์ที่ไม่ควรต่าง ๆ อย่างที่คฤหัสถ์สมัยนั้นใช้กัน - สวป.

^๒ ผู้เขียนอาจจะเข้าใจผิด ทั้งนี้ พระพุทธองค์ทรงแสดงบุคคล ๕ ประเภทที่ต้องไปอบายนรอกอย่างไม่มีทางแก้ คือ ผู้ฆ่ามารดา ฆ่าบิดา ฆ่าพระอรหันต์ ทำร้ายพระพุทธเจ้าจนถึงห้อยพระโลหิตขึ้นไป และทำสงฆ์ให้แตกกัน - สวป.

^๓ ในพระวินัยปิฎกเล่มที่ ๑ มหาวีรคัมภีร์ กล่าวถึงสิกขาบท ๔ ประการสำหรับภิกษุที่ละเมิดแล้วถือว่าขาดจากความเป็นพระภิกษุทันที ได้แก่ เสพเมถุน ถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของไม่ได้ให้ฆ่ามนุษย์ อดอ้างคุณวิเศษที่ไม่มีในตน - สวป.

ใหม่อีก พระสงฆ์จะมีการสารภาพบาปสองครั้งต่อเดือนในวันขึ้นสิบห้าค่ำ และวันแรมสิบสี่หรือสิบห้าค่ำซึ่งคณะสงฆ์จะมาประชุมกันเพื่อสวดปาฏิโมกข์ หรือการทบทวนศีลของพระภิกษุ ไม่มีการสอบสวน และการสารภาพบาปนี้ กระทำกันโดยสมัครใจ เมื่อคณะสงฆ์รับทราบการละเมิดสิกขาบทเป็น ลหุอาบัติ ก็จะมีการลงโทษสถานเบา ได้แก่ การกวาดลานวัด หรือโพรย เศษธูรีรอบ ๆ ต้นโพธิ์ศักดิ์สิทธิ์ หากทำความผิดร้ายแรงจะมีการไต่สวน ในศาลสงฆ์ เนื่องจากองค์กรสงฆ์ไม่อยู่ในฐานะที่จะถูกตัดสินโดยตัวบทกฎหมาย ปกติของราชอาณาจักรได้ ในศาลสงฆ์นี้จะมีพระหัวหน้าคณะสงฆ์เป็นประธาน ควบคุม ไม่มีการกล่าวคำสาบาน การตอปปยีนยันหรือปฏิเสธต่อข้อซักถาม จะกระทำอย่างเรียบง่ายด้วยการยกหรือลดตาลปัตรลงเท่านั้น หากพบว่า จำเลยเป็นผู้กระทำผิดจริงก็จะถูกถอดจิวรออก แล้วนำไปเขียนตีต่อหน้า สาธารณะ จากนั้นก็ขับไล่ออกจากคณะสงฆ์

พระสงฆ์จะต้องตื่นก่อนพระอาทิตย์ขึ้น อาบน้ำชำระร่างกาย กวาดพื้น กุฏิของตน กวาดพื้นรอบต้นโพธิ์ ตักน้ำดื่มสำหรับวันนั้นโดยจะต้องกรองน้ำเพื่อ เอาสิ่งมีชีวิตใด ๆ ที่อาจปนอยู่ในน้ำดื่มออกไป เมื่อทำงานที่ใช้แรงกายเสร็จสิ้น แล้ว พระสงฆ์ก็จะปลีกตัวไปอยู่ลำพังเพื่อตั้งจิตทำสมาธิอย่างจริงจัง น้อมรำลึก ถึงสิกขาบทต่าง ๆ ที่ควบคุมการดำเนินชีวิตของพระในแต่ละวัน เสร็จแล้วจึงลุก ออกไปถวายดอกไม้บูชาพระพุทธรูป พระสฎูปเจดีย์ หรือต้นโพธิ์ พลังก็ระลึก ถึงคุณความดีของพระพุทธรองค์เทียบกับข้อเสียข้อผิดพลาดของตน ก็จิวตร ประจำวันช่วงต่อไปจะต้องดำเนินไปอย่างเคร่งครัดและโดยสมมาเสมอ คือ การออกบิณฑบาตตามท่านเจ้าอาวาส พระจะรับบาตรแล้วเดินทางกลับวัด เพื่อฉันเช้า เสร็จแล้วก็สวดให้พรแต่ญาติโยมผู้ถวายทาน ปฏิบัติกิจเล็กน้อยรับใช้ ท่านเจ้าอาวาส และล้างทำความสะอาดบาตร ถัดจากนั้นไปอีกหนึ่งชั่วโมง พระสงฆ์จะทำสมาธิโดยระลึกถึงพระกรุณาของพระพุทธรเจ้า และศึกษา พระไตรปิฎก เมื่อถึงเวลาเย็น พระสงฆ์จะกวาดทำความสะอาดวัด จุดตะเกียง และฟังธรรมเทศนาจากเจ้าอาวาส พระใหม่และเณรจะเป็นผู้ที่ทำงานที่

ใช้แรงงานทั้งหมด ดังนั้นพระสงฆ์ที่มีสมณศักดิ์สูงกว่าก็น่าจะมีเวลาศึกษา พระธรรมวินัยและฝึกสมาธิได้อย่างเต็มที่ และเจ้าอาวาสหลายรูปในวัดต่าง ๆ ก็เป็นผู้เชี่ยวชาญที่มีความรู้แตกฉานในภาษาบาลีและสันสกฤต แต่ในประเทศไทย สยามนี้ ข้อวัตรปฏิบัติที่ย่อยหย่อนที่กำหนดไว้ในพระวินัยปิฎกมักจะถูกละเลย เป็นส่วนมาก พระสงฆ์ยังคงเดินเตร่หลังพระอาทิตย์ตกดินและกลับเข้าวัด กันตอนค่ำมืดโดยมีเด็กวัดรับใช้คอยถือคบไฟนำทาง เวลาที่พระฝึกทำสมาธิ และสวดมนต์ก็น้อยกว่าที่กำหนดตามพระวินัยมาก และพวกเขาจึงพร้อมเสมอ ที่จะไปร่วมสนทนากับโยมที่เข้ามาเยี่ยมเยือนที่วัดด้วย

การทำสมาธิในพุทธศาสนาคือสิ่งแทนการสวดภาวนาอันชวนต่อ พระเจ้า โดยการทำสมาธิภาวนาแบ่งออกเป็นห้ารูปแบบที่แตกต่างกัน^๑ ดังนี้^๒

๑. เมตตาภาวนา (การทำสมาธิโดยกำหนดรู้ความรัก) วิธีนี้พระสงฆ์ จะนึกถึงความสุขในเบื้องหน้าทีรออยู่เมื่อท่านสามารถขจัดกิเลสตัณหาในตน ได้หมดจด ซึ่งนำไปสู่ความปรารถนาให้มีมิตรทั้งหลายและในที่สุดก็รวมถึงศัตรู บังเกิดความสุขแบบเดียวกันนี้ด้วย ท่านจะพิจารณาความดีในตัวศัตรู เลิกย่ำ คิดถึงการกระทำอันเลวร้ายของพวกเขา และพยายามกระตุ้นตนเองให้แผ่ ความรักความปรารถนาดีที่เปิดเผย ขยายออกไปไม่มีที่สุดไม่มีประมาณ ให้แก่ทุกชีวิตบนโลกนี้ ซึ่งการทำเช่นนี้จะทำให้เขาสามารถมองดูทุกคนที่ได้มี ปฏิสัมพันธ์ด้วยความรักและความเห็นอกเห็นใจ

^๑ ดู “Buddhism” โดย Rhys Davids - ต้นฉบับ

^๒ ในพระสูตรตันตปิฎก เล่มที่ ๕ มัชฌิมนิกาย มัชฌิมปณณาสก์ มหาราหุโลวาทสูตร พระพุทธองค์ตรัสสอนการเจริญภาวนา ๖ อย่างแก่พระราหุล ได้แก่ ๑. เมตตาภาวนา (ไมตรีจิต คิดจะให้เป็นสุข) ซึ่งจะเป็เหตุให้ละพยาบาท (ความคิดปองร้าย) ได้, ๒. กรุณา ภาวนา (เอ็นดู คิดจะช่วยให้พ้นทุกข์) ซึ่งจะเป็เหตุให้ละวิหเสา (การคิดเบียดเบียน) ได้, ๓. มุทิตาภาวนา (พลอยยินดีเมื่อผู้อื่นได้ดี) ซึ่งจะเป็เหตุให้ละอริติ (ความไม่ยินดีหรือ ริษยา) ได้, ๔. อุเบกขาภาวนา (วางใจเป็นกลาง) ซึ่งจะเป็เหตุให้ละปฏิฆะ (ความขัดใจ) ได้, ๕. อสุภภาวนา (เห็นความไม่งาม) ซึ่งจะเป็เหตุให้ละราคะ (ความกำหนัดยินดี) ได้, ๖. อนิจจสัญญาภาวนา (กำหนดหมายสิ่งที่ไม่เที่ยง) ซึ่งเป็นเหตุให้ละอัสมีมานะ (ความถือตัว ถือตน) ได้ - สวป.

๒. กรุณาภาวนา (การทำสมาธิโดยกำหนดรู้ความเวทนาสังสาร) พระสงฆ์จะตั้งจิตพิจารณาถึงความทุกข์ยากและความโศกเศร้าของชีวิตทั้งหลายในโลกจนบังเกิดความรู้สึกเวทนาขึ้นในใจต่อเพื่อนมนุษย์ทุกผู้ทุกนามที่ตกอยู่ในความเศร้าโศกทุกข์ระทม

๓. มุทิตาภาวนา (การทำสมาธิโดยกำหนดรู้ความปิติยินดี) พระสงฆ์จะเปลี่ยนวิธีคิดของตนให้พินิจถึงความสุขความยินดีปรีดาของชนทั้งหลายแล้วก็บังเกิดความยินดีปลื้มปิติในความสุขของชนเหล่านั้นด้วย

๔. อสุภภาวนา (การทำสมาธิโดยกำหนดรู้ความเป็นปฏิถัมภ์) พระสงฆ์จะต้องพยายามตระหนักรับรู้ความน่าเกลียดของการเจ็บป่วย ความตาย และความเน่าเปื่อยผุพัง เพื่อบังเกิดความกลัวต่อความทุกข์ที่ไม่มีที่สิ้นสุดอันเป็นผลของการเกิดตายซ้ำ ๆ ไปเรื่อย ๆ จนปรารถนาที่จะทำให้ถึงที่สุดแห่งกองทุกข์

๕. อุเบกขาภาวนา (การทำสมาธิโดยกำหนดรู้ความเป็นกลางไม่หวั่นไหว) พระสงฆ์จะพิจารณาถึงความคิดเห็นทางโลกของผู้คนในเรื่องความเลวและความดีของสิ่งต่าง ๆ ความต้องการร้ายและอำนาจ ความเกลียดชังในความอยุติธรรมและการกดขี่ พระสงฆ์จะเปรียบเทียบความเป็นตรงกันข้ามของความอ่อนเยาว์กับความเจ็บป่วย ความรักกับการทรยศหลอกลวง เกียรติและความเสื่อมเกียรติ จากนั้นก็จะพยายามยกระดับจิตใจให้อยู่เหนือสิ่งเหล่านี้ทั้งหมดโดยไม่มี ความหึงงายโสหรือตระหนงตนด้วย และด้วยอาการเช่นนี้เขาจึงเป็นกลางต่อทั้งความเลวร้ายและความสุขที่มาพร้อมกับสิ่งเหล่านี้ และเป็นอิสระจากความปรารถนาทั้งปวงที่จะเข้าไปมีส่วนร่วมในเรื่องเหล่านี้ด้วย

แม้ว่าเราจะไม่อภิปรายถึงปรัชญาของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าในบทนี้ เพราะเราจะเน้นไปที่เรื่องราวของพระภิกษุในประเทศสยาม แต่เพื่อให้เกิดความเข้าใจอันสมบูรณ์ยิ่งขึ้นเกี่ยวกับหน้าที่และหลักความประพฤติของคณะสงฆ์ตามที่พระศาสดาของพวกเขามุ่งหมาย ดังนั้นจึงขอยกเอาข้อเท็จจริง

ที่คัดมาจากการงานของศาสตราจารย์ Rhys Davids เรื่อง “Buddhism”^๑ มาไว้ที่นี่ด้วย

เมื่อก่อนจะดับขันธปรินิพพานสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้สอนพระสาวกว่า ให้เผยแผ่ธรรมของพระองค์ในเรื่องอันได้แก่ สติปัฏฐาน ๔ สัมมัปปธาน ๔ อธิธิบาท ๔ อินทรีย์ ๕ / พละ ๕ โพชฌงค์ ๗ และมรรคมีองค์ ๘

สติปัฏฐาน (การตั้งสติ) ๔ ได้แก่ (๑) การพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง ความเป็นปฏิภูลของกาย (กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน) (๒) การพิจารณาเห็น อารมณ์ความรู้สึกที่เกิดจากผัสสะ (เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน) (๓) การพิจารณา เห็นความเปลี่ยนแปลงของความคิด (จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน) (๔) การพิจารณา เห็นสภาวะของความเป็นไป (ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน)^๒

^๑ Buddhism: Being a Sketch of the Life and Teachings of Gautama, the Buddha แต่งโดย Thomas William Rhys Davids ปรมาจารย์ด้านภาษาบาลีชาวอังกฤษ ซึ่งเป็นผู้ก่อตั้ง Pāli Text Society เพื่อสนับสนุนและส่งเสริมการศึกษาภาษาบาลี - สวป.

^๒ สติปัฏฐาน ๔ เป็นการตั้งสติกำหนดพิจารณาสิ่งทั้งหลายให้รู้เห็นตามความเป็นจริง คือ ตามที่สิ่งนั้น ๆ มันเป็นของมัน ประกอบด้วย ๑) กายานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติ กำหนดพิจารณากาย ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่า เป็นแต่เพียงกาย ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา วิธีปฏิบัติมีอาทิ การกำหนดลมหายใจ การกำหนดครूरิยาบถของร่างกายและการเคลื่อนไหว การพิจารณาความนำเกลียดเป็นปฏิภูลของกาย การพิจารณากายโดยสักว่าเป็นธาตุแต่ละอย่าง ๆ การพิจารณาซากศพให้เห็นคติธรรมตาของร่างกายว่าของผู้อื่นเป็นเช่นใด ของตนก็จักเป็นเช่นนั้น ๒) เวทนานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาเวทนา (สุข ทุกข์ เฉย ๆ) ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่าเป็นแต่เพียงเวทนาตามที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้น ๆ ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา ๓) จิตตานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาจิต (ว่ามีราคะ โทสะ โมหะ หรือไม่มี เศร้าหมองหรือผ่องแผ้ว ฟุ้งซ่านหรือเป็นสมาธิ ฯลฯ) อย่างไร ๆ ตามที่เป็นไปอยู่ในขณะนั้น ๆ ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่าเป็นแต่เพียงจิต ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา ๔) ธัมมานุปัสสนาสติปัฏฐาน การตั้งสติกำหนดพิจารณาธรรม ได้แก่ นิรวรณ ๕ ขันธ์ ๕ อายตนะ ๑๒ โพชฌงค์ ๗ อริยสัจ ๔ ว่าคืออะไร เป็นอย่างไร มีในตนหรือไม่ เกิดขึ้น เจริญบริบูรณ์ และดับไปได้อย่างไร เป็นต้น ให้รู้เห็นตามเป็นจริงว่าเป็นแต่เพียงธรรม ไม่ใช่สัตว์บุคคลตัวตนเราเขา - สวป.

สัมมัมปธาน (ความเพียรชอบ) ๔ ได้แก่ (๑) ความพยายามมิให้ความชั่วเกิดขึ้น (๒) ความพยายามกำจัดความชั่วที่เกิดขึ้นมาแล้ว (๓) ความพยายามสร้างความดีที่ไม่มีให้เกิดขึ้น (๔) ความพยายามเพิ่มพูนความดีที่มีอยู่

อิทธิบาท ๔ คือรากฐานแห่งความเป็นผู้บรรลุนิพพาน ได้แก่ (๑) ฉันทะ ความพอใจที่จะกระทำ (๒) วิริยะ ความขยัน ความพยายามในการกระทำ (๓) จิตตะ ความเอาใจใส่ในการกระทำ (๔) วิมังสา การสำรวจตรวจสอบการกระทำ

อินทรีย์ ๕/พละ ๕ ได้แก่ (๑) ศรัทธา (๒) ความเพียร (๓) ความระลึกได้ (๔) ความตั้งใจมั่น (๕) ปัญญา

โพชฌงค์ (องค์แห่งการตรัสรู้) ๗ ได้แก่ (๑) สติ ความระลึกได้ (๒) ฌัมมวิริยะ การเลิกเพิ่นธรรมะ (๓) วิริยะ ความเพียร (๔) ปีติ ความอิ่มใจ (๕) ปัสสัทธิ ความสงบใจ (๖) สมภาติ ความตั้งใจมั่น (๗) อุเบกขา ความวางใจเป็นกลาง

มรรคมืองค์ ๘ ได้แก่ (๑) สัมมาทิฏฐิ ความเชื่อที่ถูกต้อง (๒) สัมมาสังกัปปะ ความนึกคิดในทางที่ถูกต้อง (๓) สัมมาวาจา คำพูดที่ถูกต้อง (๔) สัมมากัมมันตะ ความประพฤติที่ถูกต้อง (๕) สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพที่ถูกต้อง (๖) สัมมาวายามะ ความเพียรที่ถูกต้อง (๗) สัมมาสติ ความระลึกที่ถูกต้อง (๘) สัมมาสมาธิ ความตั้งมั่นแห่งจิตที่ถูกต้อง^๑

^๑ มรรค คือข้อปฏิบัติให้ถึงความดับทุกข์ มืองค์ ๘ ประการ ได้แก่ (๑) สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ ได้แก่ ความรู้อริยสัจ ๔ หรือ เห็นไตรลักษณ์ หรือ รู้กุศลและอกุศลมูลกับกุศลและอกุศลมูล หรือเห็นปฏิจางสมุบาท (๒) สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ ได้แก่ ความคิดออกจากกาม ความคิดที่ประกอบด้วยเมตตาปลอดจากพยาบาท ความคิดที่ประกอบด้วยกรุณาไม่คิดทำร้ายเบียดเบียน (๓) สัมมาวาจา เจรจาชอบ ได้แก่ การพูดแต่คำสัตย์จริง การไม่พูดส่อเสียด การไม่พูดเพื่อเจ้า การไม่พูดหยาบ (๔) สัมมากัมมันตะ การกระทำชอบ ได้แก่ การงดเว้นจากการดัดรอนชีวิต การงดเว้นจากการลักขโมย การงดเว้นจากการประทุพติผิดในกาม (๕) สัมมาอาชีวะ การเลี้ยงชีพชอบ เว้นจากการประกอบมิฉฉาชีพ (๖) สัมมาวายามะ ความพยายามชอบ ได้แก่ ปธาน หรือ สัมมัมปธาน ๔ (๗) สัมมาสติ ระลึกชอบ ได้แก่ สติปฏิฐาน ๔ และ (๘) สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ ได้แก่ ฌาน ๔ - สวป.

พลัน หรือข้อธรรมบัญญัติที่แตกต่างกันนี้ มีการจัดทำเป็นหมวดหมู่ย่อย แล้วก็จัดหมวดย่อยใหม่อีก แต่ธรรมบัญญัติที่นำมาแสดงไว้ข้างต้นนี้ก็เพียงพอที่จะอธิบายปรัชญาธรรมของพุทธศาสนาได้แล้ว ซึ่งไม่เพียงแต่พระสงฆ์เท่านั้นที่จะต้องถือปฏิบัติ แต่รวมถึงพุทธศาสนิกชนทุกคนที่มีศรัทธาอย่างแท้จริง ในพระศาสนาด้วย อย่างไรก็ตามในทางปฏิบัติแล้วคำแนะนำเหล่านี้หลายอย่างก็ได้กลายเป็นข้อบัญญัติที่ล้าสมัยที่ถูกลืมและตายไปนานแล้ว นอกเหนือจากพระสงฆ์ที่บวชเป็นการถาวรและผู้ศึกษาจำนวนน้อยแล้ว คนส่วนใหญ่ไม่รู้อะไรเลยเกี่ยวกับหลักธรรมนี้ และถ้าหากว่านักเขียนชาวยุโรปที่ศึกษาศาสนาพุทธจะได้นำหลักธรรมคำสอนเหล่านี้มาเทศนาให้ประชาชนของพระมหากษัตริย์ชาวพุทธที่ยังคงความเป็นเอกราชซึ่งเหลืออยู่เพียงพระองค์เดียวนี้ได้ฟังกัน ผู้คนก็คงจะนั่งจ้องครูผู้สอนคนใหม่ของตนด้วยความพิศวง และกล่าวแก่กันว่า หลักธรรมที่นำมาสอนพวกเขานั้นช่างแปลกอะไรเชนนี้

คำสอนของพระพุทธองค์เองว่าด้วยหน้าที่ของพระสงฆ์นั้นควรค่าแก่การให้ความสนใจโดยพลัน แม้ว่าโดยทั่วไปพระสงฆ์จะไม่เคยได้ยินได้ฟังเรื่องนี้เลย หรือเคยได้ยินแต่ไม่ใส่ใจก็ตาม ธรรมบทต่อไปนี้ได้อ้างอิงมาจากหนังสือเล่มที่กล่าวถึงก่อนหน้าี้ โดยเป็นคำแปลจากบทเทศนาของพระพุทธองค์เอง ซึ่งเป็นที่ยอมรับในความน่าเชื่อถือและเป็นความจริง

“ผู้ใดยังมีกิเลสตุงน้ำฝาด ปราศจากทมะและสัจจะ
จะนุ่งห่มผ้ากาสาละ ผู้นั้นไม่ควรที่จะนุ่งห่มผ้ากาสาละเลย
ส่วนผู้ใดคายกิเลสตุงน้ำฝาด ตั้งมั่นดีแล้วในศีล
ประกอบด้วยทมะและสัจจะ ผู้นั้นแลควรที่จะนุ่งห่มผ้ากาสาละได้”^๑
“บุคคลผู้สำรวมมือ สำรวมเท้า สำรวมวาจา สำรวมตน

^๑ คัดลอกข้อความจาก ๗. เทวทัตตวัตถุ เรื่องพระเทวทัต, ยมกวรรค, ธรรมบท, พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ ๑๗ [ฉบับมหาจุฬาฯ] ขุททกนิกาย - สวป.

ยินดีธรรมภายใน มีจิตตั้งมั่น อยู่ผู้เดียว สันโดษ บัณฑิตทั้งหลาย เรียกว่าภิกษุ”^๑

“ภิกษุรูปใดสำรวมปาก พูดโดยใช้ปัญญาเสมอ ไม่ฟุ้งซ่าน แสดงแต่อรรถและธรรมเท่านั้น ภาสิตของภิกษุนั้นไพเราะ”^๒

“เธอจงคบภิกษุที่เป็นกัลยาณมิตร มีอาชีพหมตจต ไม่เกียจคร้าน ควรทำการปฏิสันถาร และฉลาดในเรื่องมารยาท เพราะปฏิบัติตามคุณธรรมดังกล่าวมานั้น เธอก็จักมากด้วยความปราโมทย์ จักทำที่สุดแห่งทุกข์ได้”^๓

“ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงสลัดราคะและโทสะทิ้งเสีย เหมือนต้นมะลิสลัดดอกที่เหี่ยวแห้ง ฉะนั้น”^๔

“พราหมณ์ไม่พึงทำร้ายพราหมณ์ ไม่พึงจองเวรพราหมณ์ผู้ทำร้ายนั้น นำดำเนินพราหมณ์ผู้ทำร้ายพราหมณ์ พราหมณ์ที่จองเวรตอบนั้น นำดำเนินยิ่งกว่า”^๕

“เจ้าคนมีปัญญาทราวม การเกลาชฎา การครองหนั่งเสื่อ จะมีประโยชน์อะไรสำหรับเจ้า

^๑ คัดลอกข้อความจาก ๒. หังสฆาตภิกขุวัตถุ เรื่องภิกษุฆ่าหงส์, ภิกขุวรรค, ธรรมบท, พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ ๑๗ [ฉบับมหาจุฬาฯ] ขุททกนิกาย - สวป.

^๒ คัดลอกข้อความจาก ๓. โภกาลีภิกขุวัตถุ เรื่องพระโภกาลีเก, ภิกขุวรรค, ธรรมบท, พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ ๑๗ [ฉบับมหาจุฬาฯ] ขุททกนิกาย - สวป.

^๓ คัดลอกข้อความจาก ๗. สัมพหุลภิกขุวัตถุ เรื่องภิกษุหลายรูป, ภิกขุวรรค, ธรรมบท, พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ ๑๗ [ฉบับมหาจุฬาฯ] ขุททกนิกาย - สวป.

^๔ คัดลอกข้อความจาก ๘. ปัญจสทภิกขุวัตถุ เรื่องภิกษุ ๕๐๐ รูป, ภิกขุวรรค, ธรรมบท, พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ ๑๗ [ฉบับมหาจุฬาฯ] ขุททกนิกาย - สวป.

^๕ คัดลอกข้อความจาก ๗. สารีปุตตเถรวัตถุ เรื่องพระสารีบุตรเถระ, พราหมณ์วรรค, ธรรมบท, พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ ๑๗ [ฉบับมหาจุฬาฯ] ขุททกนิกาย - สวป.

ภายนอกของเจ้าเปล่งปลั่งเกลี้ยงเกลา

แต่ภายในของเจ้ารกรุงรัง”^๑

“...ภิกษุผู้มียินดีแล้วในความทะเลาะ ถูกธรรมคือโมหะหุ้มห่อแล้ว
ย่อมไม่รู้ธรรมที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแล้ว...”^๒

“อนึ่งภิกษุได้อาหารบิณฑบาตมาฉันภายในเวลาแล้ว ควรกลับไปนั่งใน
ที่สงัดตามลำพัง ควบคุมอรรถภาพคือจิตได้อย่างมั่นคงแล้ว กำหนดจิตพิจารณา
อารมณ์ภายใน ไม่ปล่อยจิตไปในอารมณ์ภายนอก

ถ้าแม้ภิกษุนั้นจำเป็นจะต้องสนทนากับสาวกอื่น ๆ หรือภิกษุรูปใด
รูปหนึ่ง ก็ควรสนทนาธรรมที่ประณินั้น ไม่ควรกล่าวคำสอนส่อเสียดกระทบ
ว่าร้ายผู้อื่น

มีคนพวกหนึ่งชอบกล่าววาจาโต้เถียงกัน เราไม่สรรเสริญคนพวกนั้น
ผู้มีปัญญาน้อย เพราะกิเลสเครื่องข้องที่เกิดจากการกล่าววาจาโต้เถียงกันนั้น
จะครอบงำคนพวกนั้น เพราะพวกเขา (เมื่อโต้เถียงกัน) ย่อมทำจิตให้ไกลจาก
การปฏิบัติสมณะและวิปัสสนา”^๓

ความยากในการหาภิกษุแบบที่พระพุทธเจ้าโคตมะทรงคาดหวังเมื่อ
ครั้งที่ตรัสธรรมบทเหล่านั้นนั้น สำหรับในหมู่พระสาวกผู้ห่มผ้ากาสาวะนัปปัน ๆ
รูปในปัจจุบันแล้วก็เหมือนกับการหาเข็มในกองภูเขาฟางนั่นเอง

หลังจากช่วงเวลาแห่งการบวชระยะสั้น ๆ พระสงฆ์ก็จะถอดจีวรออก
แล้วกลับไปใช้ชีวิตในทางโลก หากพวกเขาถูกหมายเรียกเกณฑ์แรงงานไพร่
หรือเกณฑ์ทหาร พวกเขาก็จะบวชต่อไปอย่างไม่มีกำหนดในวัดอันเป็น

^๑ คัดลอกข้อความจาก ๑๒. กิสาโคตมีวัตถุ เรื่องนางกิสาคโคตมี, พราหมณวรรค, ธรรมบท, พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ ๑๗ [ฉบับมหาจุฬาฯ] ขุททกนิกาย - สวป.

^๒ คัดลอกข้อความจาก ธรรมจரியสูตรที่ ๖, สุตตนิบาต, พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ ๑๗ [ฉบับหลวง] ขุททกนิกาย - สวป.

^๓ คัดลอกข้อความจาก อัมมิกสูตร, สุตตนิบาต, พระไตรปิฎกเล่มที่ ๒๕ พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ ๑๗ [ฉบับมหาจุฬาฯ] ขุททกนิกาย - สวป.

สถานที่ลี้ภัยอันปลอดภัย ผู้เต็มใจสละเพศบรรพชิตจะไม่มีวันนำจิวรสีเหลืองออกไปแต่จะส่งมอบต่อให้แก่เพื่อนนักบวชที่อยู่ในวัดเดียวกัน หากคาดว่าพระรูปใดใกล้มรณภาพก็จะมีการถอดจิวรออกก่อนเพราะจิวรจะต้องไม่ถูกเปื้อนไปด้วยความตาย จากนั้นก็จะนำจิวรไปแขวนกับต้นโพธิ์ศักดิ์สิทธิ์และจะไม่มีการเผาผ้าจิวร ผู้ใดที่เคยบวชพระและได้กลับไปใช้ชีวิตฆราวาสแล้วหากประสงค์จะกลับเข้ามาบวชอีกก็สามารถกระทำได้ทุกเมื่อ แต่จะต้องเข้าพิธีอุปสมบทอย่างเป็นทางการอีกครั้ง

ในบริเวณรอบ ๆ วัดหลายแห่ง บางครั้งก็จะพบว่ามีผู้หญิงที่โกนหัวและนุ่งขาวห่มขาวอยู่ ซึ่งพวกเธอจะไม่ใช่ผู้ไว้ทุกข์ให้คนตายเสมอไป แต่เป็นแม่ชีนักบวชหญิงคนแรกในศาสนาพุทธ^๑คือพระมารดาเลี้ยงของพระพุทธองค์เอง ซึ่งหลังจากการสิ้นพระชนม์ของพระบิดาของพระพุทธองค์แล้ว พระนางได้ขอบวชเป็นภิกษุณี ในครั้งแรกพระพุทธเจ้าได้ปฏิเสธคำขอของพระนาง แต่ด้วยการอ้อนวอนของพระอานนท์ พระสาวกผู้สนิทใกล้ชิด พระองค์จึงได้ประทานพุทธาณุญาต และต่อมาพระชายาของพระอานนท์ซึ่งก็เป็นพระกนิษฐาต่างพระมารดาของพระพุทธองค์^๒ ก็ได้บวชเป็นภิกษุณีด้วย คณะนักบวชหญิงไม่ปรากฏว่ามีความเจริญเฟื่องฟูได้แม้เพียงครึ่งเดียวของคณะสงฆ์ แม่ชีในสยามเป็นหญิงม่ายที่ชรามากแล้ว พวกเธอไม่ได้ทำหน้าที่เทศนาสั่งสอนเย็บปัก หรือทำงานชนิดใด ๆ สำหรับพวกเธอแล้ววัดเปรียบเสมือนโรงงานหรือบ้านสงเคราะห์ผู้ยากไร้ ซึ่งพวกเธอจะได้พักอาศัยและได้รับอาหารตราบเท่าที่ยังมีชีวิตอยู่

^๑ พระมหากษัตริย์โคตมิเถรี ผู้เป็นพระชนนีของพระนางสิริมหามายา พระพุทธมารดา และเป็นพระมาตุจฉาของพระโคตมพุทธเจ้า - สวป.

^๒ น่าจะหมายถึงพระนันทาเถรี ภิกษุณีผู้เป็นเอตทัคคะในฝ่ายผู้เพ่งด้วยฉาน เป็นพระราชธิดาของพระเจ้าสุทโธทนะกับพระนางมหาปชาบดีโคตมี จึงนับเป็นพระกนิษฐาต่างพระมารดาของพระพุทธองค์ พระนันทาเถรีมีพระเชษฐภคินีร่วมพระบิดาและพระมารดาเดียวกันชื่อ พระนันทเถระ ภิกษุผู้เป็นเอตทัคคะในการสำรวมอินทรีย์ แต่ไม่ปรากฏหลักฐานว่าพระนันทาเถรีสมัยก่อนออกบวชเคยเป็นพระชายาของพระอานนท์แต่อย่างใด - สวป.

บทที่ ๑๔

ในหมู่วัดวาอาราม

ทุกเมืองและหมู่บ้านในสยามล้วนมีวัดวาอารามหรือที่เรียกว่า “วัด” ตามคำในภาษาสยาม ตั้งอยู่อย่างหนาแน่น หากเปรียบกับสถาบันทางศาสนาที่คล้ายคลึงกันในประเทศอังกฤษแล้ว ดูเหมือนว่าจำนวนวัดจะมีมากเกินจำเป็น เมื่อเทียบกับจำนวนประชากร ทั้งเรื่องจำนวนที่มากมาย ขนาดที่แตกต่างกัน และรูปแบบการประดับตกแต่ง แต่นี่ก็สะดุดตามากพอที่จะทำให้แม้แต่ผู้ที่ไม่ได้ตั้งใจสังเกตก็ยังตั้งคำถามว่าทำไมจึงมีวัดวาอารามมากถึงขนาดนี้ และสาเหตุที่มีสิ่งปลูกสร้างทางศาสนาเป็นจำนวนมากมายมหาศาลเช่นนี้ ก็มีใช้เพราะจำนวนอันมากมายของผู้คนซึ่งเป็นที่เข้าใจกันโดยทั่วไปว่านับถือคำสอนของพระพุทธองค์ที่ว่าแท้จริงแล้วเป็นรูปแบบที่เสื่อมลงแต่แพร่หลายอย่างยิ่งของหนึ่งในพระสัทธรรมคำสอนดั้งเดิมอันบริสุทธิ์ต่างหาก แม้ว่าจะกล่าวกันโดยทั่วไปว่ามีประชากรถึงห้าร้อยล้านคนที่นับถือศรัทธาและเป็นสาวกแห่งศาสนาอันเป็น “ดวงประทีปแห่งเอเชีย” นี้ แต่ก็ไม่มีผู้ใดที่อาศัยอยู่ในประเทศที่นับถือพุทธศาสนาถ้ายืนยันว่าครึ่งหนึ่งของจำนวนห้าร้อยล้านคนนั้นเข้าวัดฟังธรรมเป็นประจำในวันพระ หรือยืนยันได้ว่าคนส่วนใหญ่มีการปฏิบัติที่มากกว่าแค่การรับเอาความเชื่อเรื่องไสยศาสตร์ที่สืบทอดมาจากบรรพบุรุษ โดยไม่มีการตั้งคำถามหรือแม้แต่จะสนใจว่า ความเชื่อเหล่านี้ใช่คำสอนอันแท้จริงของพระพุทธองค์หรือไม่ ลองสอบถามใครก็ได้ที่คุณเจอเกี่ยวกับจอมปราษฎ์ ผู้ประกาศพระศาสนาที่พวกเขา นับถือกันอยู่ คุณจะพบในเวลาอันรวดเร็วว่า แม้แต่คนที่ขยันเข้าวัดมากที่สุดและคนที่ทำบุญใส่บาตรพระมากที่สุด ก็ยังรู้เรื่อง

พุทธประวัติ้น้อยมาก และยิ่งรู้่น้อยลงไปอีกเกี่ยวกับคำสอนของพระศาสดา ที่พวกเขากราบไหว้บูชากัน ท่านผู้อ่านที่ได้อ่านบทก่อนหน้าในหนังสือเล่มนี้แล้ว ก็คงจะประจักษ์ชัดในทันทีว่า ผู้คนซึ่งมีขนบประเพณีตามที่ได้นำมากล่าวไว้ในหนังสือเล่มนี้ แม้จะได้ชื่อว่าเป็นชาวพุทธและได้ถูกจัดรวมกลุ่มไว้ในประชากรที่นับถือพระบรมศาสดาชาวอินเดียแห่งอดีตกาล ตามที่ชาวตะวันตกได้ประมาณการจำนวนไว้ ทว่าสิ่งที่พวกเขาใช้นำทางชีวิตในแต่ละวัน หาใช่หลักคำสอนของพระศาสนาโบราณไม่ แต่เป็นความเชื่อไสยศาสตร์อันทรงอิทธิพลจำนวนมากมาย ที่รับเอามาตามช่วงเวลาต่าง ๆ จากหลากหลายประเทศที่อยู่แวดล้อมประเทศสยาม หรือประเทศต่าง ๆ ที่ชาวสยามได้ติดต่อใกล้ชิดด้วย ซึ่งความเชื่อเหล่านี้แทบไม่มีอะไรเกี่ยวข้องกับศาสนาพุทธเลย ดังนั้นเราจึงไม่อาจจะเรียกพวกเขาว่าเป็นชาวพุทธได้เลยหากนำไปเปรียบกับคำว่าชาวคริสต์ ดังที่คำนี้ใช้ในการเรียกเหล่าผู้นับถือศรัทธาพระเยซูคริสต์ในโลกตะวันตก พวกเขาไม่รู้จักและไม่ได้เรียนรู้พระธรรมคำสอนอันยิ่งใหญ่ของศาสนาของตน และเป็นที่น่าสงสัยยิ่งว่าคำในภาษาสันสกฤตที่มีความหมาย เช่น เมตตากฤษณา กตัญญู สงเคราะห์ และคำอื่น ๆ ที่มีความหมายเกี่ยวข้องกับคุณงามความดี จะมีคำไทยแท้ที่คนทั่วไปใช้พูดกันในชีวิตประจำวัน ที่มีความหมายเทียบเคียงกันได้หรือไม่ และแม้ว่าจะมีคำที่มีความหมายเทียบได้จริงก็เป็นคำที่รู้กันเฉพาะในหมู่ผู้ที่ได้รับการศึกษาจำนวนไม่มากนัก และก็คงจะเป็นคำที่คนส่วนใหญ่ฟังไม่เข้าใจเลย เหมือนกับภาษากรีกและละตินนั่นเอง

ดังนั้น เมื่อไม่มีความประสงค์ในการใช้วัดเป็นสถานที่สำหรับการสักการบูชาด้วยความศรัทธาเลื่อมใสเป็นประจำ แล้วเหตุใดจึงมีวัดตั้งอยู่ดาษดื่นซึ่งไม่เพียงแค่นี้ในเมืองหลวงเท่านั้น แต่ในทุกหมู่บ้านและริมฝั่งแม่น้ำลำคลองทุกสาย ไปตลอดความกว้างยาวของผืนแผ่นดินสยามเลยทีเดียว คำอธิบายของเรื่องนี้มีอยู่ในข้อเท็จจริงที่ว่า ผู้คนเชื่อกันว่าในการทำบุญเพื่อให้ชีวิตหน้าของตนไม่ต้องตกทุกข์ได้ยากนั้น สิ่งหนึ่งที่พวกเขาจะต้องถือปฏิบัติตามหลักของ “ศาสนาที่สอนเรื่องการให้ทานบริจาค” นั่นก็คือ “การทำบุญ” ซึ่งเป็นทั้ง

วัดประจำหมู่บ้าน

บทสรุปและแก่นสารทั้งหมดของความเชื่อศรัทธาและการบูชาในศาสนาของพวกเขา และตั้งที่ผู้อ่านเรื่องเกี่ยวกับศาสนาพุทธทุกคนทราบดีว่าดวงวิญญาณจะต้องผ่านภพชาติต่าง ๆ มากมายก่อนจะเดินทางเข้าสู่แดนพระนิพพานอันน่าพิศวง และดวงวิญญาณใด ๆ ก็สามารถข้ามผ่านเขตแดนลี้ลับที่ยังเป็นที่ถกเถียงกันอยู่นี้และบรรลุสภาวะความเป็นพุทธะโดยสมบูรณ์ได้ด้วย เมื่อคนตาย บุญและบาปของผู้นั้นจะถูกนำมาดุลบัญชีกัน และสถานะในภพภาคหน้าของดวงวิญญาณนั้นก็จะถูกตัดสินโดยระบบการคิดบัญชีระหว่างบุญและบาป กษัตริย์ผู้ชั่วร้ายอาจไปเกิดใหม่เป็นทาส หรือแม้แต่ไปเกิดในร่างคางคก ขณะที่ดวงวิญญาณของทาสอาจไปเกิดใหม่เป็นชนชั้นกษัตริย์

หรือแม้แต่ไปเกิดบนสวรรค์ ดังนั้นจึงจำเป็นที่ทุกคนในระหว่างที่ยังมีชีวิตอยู่ในชาติปัจจุบันนี้ จะต้องทำบุญให้มากที่สุดที่จะทำได้ และเพราะว่าประเพณีการให้ทานบริจาคนั้นถือกันว่าเป็นวิธีการที่ให้ผลกำไรอย่างสูงสำหรับการลงทุนเพื่ออนาคต ดังนั้นการให้ทานจึงเป็นกิจกรรมที่นิยมปฏิบัติกันอย่างกว้างขวางไม่ว่าจะเป็นพระมหากษัตริย์หรือชาวบ้านก็ตาม ทุกคนจะให้ทานแด่พระสงฆ์หรือคนทั่วไปที่อาจกำลังตกทุกข์ได้ยาก ตามกำลังทรัพย์ของแต่ละคน คำสอนของพระพุทธองค์เรื่องกฎแห่งการกระทำและผลของการกระทำซึ่งเกี่ยวข้องกับความก้าวหน้าหรือถดถอยของดวงวิญญาณที่เวียนว่ายตายเกิด ได้สูญหายไปจากความทรงจำของผู้คนทั้งหลาย เหลือเพียงไม่กี่คนที่ยังจำได้ และสิ่งที่เป็นเพียงแค่ความเชื่อโชคลางไสยศาสตร์ก็เข้ามาแทนที่คำสอนของพระองค์

ชาวอังกฤษผู้หนึ่งที่อาศัยอยู่ในสยาม มีบ่าวรับใช้ที่มักจะขาดงานอยู่บ่อย ๆ และในแต่ละครั้งเมื่อเจ้านายสอบถามสาเหตุที่ขาดงาน เขาก็จะตอบว่า “ได้โปรดเกิดขอรับ กระผมไปทำบุญมา” ชายชาวอังกฤษก็จึงตอบกลับไปบางที่อาจจะเป็นคำโต้ตอบที่ไม่ค่อยตรงประเด็นสักเท่าไรว่า “เธอทำบุญบ่อยขนาดนี้ ฉันคิดว่าถ้าเธอตายคงไปเกิดเป็นประมุขพุทธสวรรค์แน่” “อ้อ ไม่หอรอกขอรับ” บ่าวรับใช้ตอบ “กระผมไม่อยากจะเกิดเป็นเทวดา กระผมไม่อยากจะไปนิพพาน กระผมไม่ได้ชอบการทำบุญที่มากจนไปถึงนิพพาน กระผมแค่อยากทำบุญให้พอสำหรับกลับมาเกิดใหม่ในโลกนี้เป็นเจ้านายเชื้อพระวงศ์ที่ร่ำรวยมาก ๆ มีเมียเยอะ ๆ และก็มีความสุขสนุกหยรชามากมาย”

“บุญ” สามารถกระทำได้หลายทางนอกจากการให้ทานและตักบาตรพระ เช่น มีผู้หญิงคนหนึ่งถูกปล้นทรัพย์ไป เธอก็ตั้งใจอุทิศทรัพย์นั้นให้เป็นการทำบุญและถือเสียว่าเป็นการบริจาคทรัพย์ หรือแม้แต่การโยนผลมะนาวที่สอดตัวลอดเตอรีไว้ข้างในในงานพระเมรุครั้งสำคัญ ๆ หรืองานพระราชพิธีต่าง ๆ ก็ถือว่าเป็นการทำบุญด้วยเช่นกัน ธรรมเนียมปฏิบัตินี้มีความเกี่ยวเนื่องจากเมื่อครั้งที่พระพุทธองค์ทรงถูกมารชั่วร้ายกระทำร้ายวนอย่างหนัก พระองค์

จึงได้ทรงร้องขอให้มารตอบคำถามว่า ตลอดชีวิตบนโลกของพระองค์ผู้ถูกช่วยยวนอยู่นี้ ไม่เคยปรากฏชัดว่าพระองค์ได้ทำทานมหาศาลเลยใช่หรือไม่ แล้วโลกก็แสดงการยืนยันคำตอบให้พระองค์ด้วยการสั่นสะเทือนของแผ่นดินอย่างมโหฬาร ดังนั้นชาวพุทธสมัยใหม่จึงเชื่อกันว่าการทำบุญให้ทานของพวกเขาจะเป็นสิ่งประกันตนในยามที่พวกเขาจากโลกนี้ไปสู่สภาวะอื่นที่ยังไม่เปิดเผยแก่พวกเขาในเวลาปัจจุบัน

แม้กระทั่งความไม่เต็มใจที่จะฆ่าสิ่งมีชีวิตก็เป็นเพียงอีกรูปแบบหนึ่งของความเชื่อเดียวกันนี้ นั่นคือการทำลายชีวิตใด ๆ ล้วนเป็นสิ่งผิด ไม่ว่าจะเป็นมล็ดพืชหรืองูก็ตาม แต่พวกเขากลับไม่รู้ถึงเหตุผลของคำสอนของพระพุทธองค์ในเรื่องนี้ แม้กระนั้นในบรรดาความเชื่อมากมายที่พวกเขายึดถือกันอยู่ในปัจจุบัน พวกเขาก็มีความเชื่ออย่างตั้งมั่นว่าการคร่าชีวิตอื่นเป็นบาปกรรมที่จะถูกคิดบัญชีกับพวกเขาต่อไปในอนาคต ดังนั้นพวกเขาจึงพากันละเว้นการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต แต่ก็พร้อมเสมอที่จะรับประทานสัตว์ที่มีผู้อื่นฆ่ามาให้แล้ว พวกเขาที่ยืนยันความบริสุทธิ์ถูกต้องในการจับปลาอีกด้วยว่า พวกเขาไม่ได้ฆ่ามัน เพียงแค่ลากมันขึ้นมาจากน้ำแล้วมันก็ตายไปเองตามธรรมชาติ

เวลานี้ วิธีการซื้อความสุขในโลกหน้าที่แสดงออกถึงความโอ้อวดได้มากที่สุดก็คือการสร้าง “วัด” นั่นเอง วัดจะเป็นที่พำนักของพระสงฆ์เป็นที่สำหรับให้ผู้คนได้เข้ามาประดับตกแต่งองค์พระพุทธรูปและถวายเครื่องสักการบูชาแด่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และก็มีมาร่วมกันทำงานการกุศลต่าง ๆ เป็นสถานที่ให้เด็ก ๆ ได้เล่าเรียนเขียนอ่าน และเป็นเป็นที่ที่ทุกคนจะได้เห็นหลักฐานอันคงทนถาวรของความร่ำรวยและความศรัทธาของผู้สร้างวัด ดังนั้นจึงมีการสร้างวัดกันทุกปีไม่มีที่สิ้นสุด จนกระทั่งแม้ว่าผู้ชาย ผู้หญิง และเด็กทุกคนบนแผ่นดินนี้จะเป็นผู้ที่เข้ามาสักการะเป็นประจำ จำนวนวัดก็ยังมีมากเกินความต้องการอีกเป็นร้อย ๆ แห่ง กาลเวลาเข้าครอบงำสิ่งก่อสร้างที่เสื่อมสลายลงได้นี้ และก็เริ่มงานการทำลายของมัน เมล็ดพืชแตกยอดขึ้นตาม

ชอกมุ่มและรอยแตกร้าว รากไม้ที่เจริญเติบโตขึ้นเรื่อย ๆ ก็ชอนไชทะลุกำแพง และหลังคา สายฝนที่ซัดกระหน่ำช่วยเสริมแรงในงานการทำลายล้างอย่างได้ผล ดียิ่ง และภายในเวลาเพียงชั่วชีวิตของผู้สร้างวัด ศาสนสถานอันศักดิ์สิทธิ์ก็อาจเหลือเพียงซากปรักหักพัง “วัด” เหล่านี้ไม่เคยได้รับการบูรณะเลย แต่จะถูกสร้างขึ้นมาแล้วก็ปล่อยให้ผุพังลงไปจนเมื่อไม่นานมานี้ การสร้างวัดใหม่ อย่างต่อเนื่องนี้เพิ่งจะหยุดพักไปเมื่อไม่กี่ปีที่ผ่านมา ส่วนหนึ่งนั้นเป็นเพราะ การโน้มน้าวของพระมหากษัตริย์ผู้ทรงพระปรีชากระตุนให้เห็นว่าการซ่อมแซม บูรณะ “วัด” ที่เก่าและอยู่ในสภาพผุพังจะเป็นประโยชน์มากกว่า และยัง เป็นวิธีการสร้างบุญที่ให้ผลเท่ากับการสร้างวัดใหม่อีกด้วย

คำว่า “วัด” นี้รวมความถึงสิ่งก่อสร้างหลายหลัง โดยสิ่งก่อสร้างเหล่านี้ จะตั้งอยู่ในบริเวณพื้นที่อันกว้างขวาง มีร่มเงาต้นไม้ใหญ่ยักษ์กำบังแดด และ ล้อมรอบด้วยกำแพงอันมั่นคงแข็งแรงหรือรั้ว วัดเป็นสถานที่หลบภัยของสัตว์ ที่อดอยาก เช่นเดียวกับมนุษย์ที่ต้องการหาที่พักพิงในยามเกษียณอย่างสันโดษ ลูกสุนัขจรจัดครอกหนึ่งที่ไม่อาจนำไปฆ่าทิ้งได้ แต่ก็ไม่ใช่ที่ต้องการเช่นกัน จะถูกนำมาทิ้งไว้ภายในลานวัด และถูกเลี้ยงดูด้วยเศษอาหารที่เหลือหลังจาก ที่พระฉันเพลเสร็จแล้ว อาคารตรงกลางหรือ church ในภาษาอังกฤษนั้น เป็นสถานที่สำหรับประดิษฐานพระพุทธรูป สวดมนต์ และอุปสมบทพระภิกษุ เรียกกันว่า “โบสถ์” รอบ ๆ โบสถ์จะเป็นเรือนหรือห้องเล็ก ๆ ที่พระอาศัยอยู่ กุฏิเหล่านี้อาจสร้างด้วยไม้หรือหิน ในรูปแบบห้องเล็ก ๆ ตามแบบโบราณดั้งเดิม หรือเป็นแบบเรือนพื้นเมืองทั่วไปที่ปลูกขึ้นภายในอาณาบริเวณของ “โบสถ์” เพื่อเป็นที่พักสำหรับพระสงฆ์ก็ได้ กุฏิไม่ควรมีเครื่องเรือน และยากที่จะพบ กุฏิที่มีเครื่องเรือน

วัดทั้งหลายอาจแบ่งออกเป็นสองประเภท ซึ่งเรียกชื่อตามลำดับว่า วัดหลวง และวัดราษฎร์ ประเภทแรกเป็นวัดที่พระมหากษัตริย์และพระบรม วงศานุวงศ์ทรงบริจาคทรัพย์สร้างถวาย ส่วนประเภทหลังเป็นวัดที่ได้รับบริจาค

ทรัพย์สินจากผู้คนชนชั้นอื่น ๆ ที่ดินที่มีการสร้างวัดจะกลายเป็นสมบัติสงฆ์และไม่สามารถยึดเอาไปได้ไม่ว่าจะโดยกฎหมายหรือการขาย และห้ามรื้อถอนทำลายเพื่อวัตถุประสงค์อื่นที่ไม่เกี่ยวกับศาสนา ส่วนใหญ่แล้วอาคารตรงกลางจะเป็นรูปทรงสี่เหลี่ยมผืนผ้าเหมือน ๆ กันหมด สร้างจากไม้ อิฐ หรือหิน กำแพงด้านนอกจะมีการทาเคลือบด้วยน้ำปูนขาวหรือทาสีขาวทึบ มีแนวระเบียงล้อมรอบด้านนอกซึ่งจะมีเสาค้ำทรงสี่เหลี่ยมทำจากไม้สักอันแข็งแรงที่เอนตัวเข้าด้านในจากแนวฐานสู่หลังคา โดยหลังคาอาจสร้างให้มีหนึ่ง สอง หรือสามชั้นก็ได้ แต่จะต้องมุงกระเบื้องหลากสีสันทันและจัดเรียงเป็นลายแบบที่สมมาตรด้วย มีการปิดทองคำเปลวอย่างมากมายเพื่อประดับช่อฟ้าบนปลายสุดของหลังคาโบสถ์ และเมื่อถึงเวลาเที่ยงวันที่แสงแดดส่องลงมายังโบสถ์หลังใหม่อย่างเต็มที่ ก็จะปรากฏเป็นภาพอันสุกใสเจิดจ้าอย่างยิ่ง โดยเฉพาะเมื่อมองผ่านแมกไม้สีเขียวสดที่ขึ้นอยู่โดยรอบวัด ผผนังโบสถ์มีการเจาะรูหน้าต่างจำนวนมาก ซึ่งมีบานปิดทำจากไม้สักแข็งแรง ส่วนประตูโบสถ์ตามวัดที่ยากจนสักหน่อยจะเป็นไม้สักธรรมดา ไม่มีการเคลือบเงาหรือประดับตกแต่งอะไร และแม้ว่า จะมีความแข็งแรงทนทานแต่ก็ไม่ได้แลดูสวยงาม ส่วนตาม “วัด” ที่ร่ำรวยกว่า การประดับตกแต่งประตูและหน้าต่างจะมีความวิจิตรงดงามยิ่ง โดยประตูจะมีการตกแต่งด้วยลวดลายสีทองที่ละเอียดซับซ้อนวาดลงบนพื้นหลังสีดำหรือเป็นภาพเรื่องราวในพุทธประวัติโดยใช้วิธีการประดับมุกบนพื้นหลังลงรักสีดำเงางาม ภายใน “โบสถ์” หลายแห่งจะมีการตกแต่งในรูปแบบที่แตกต่างกันไป ช่างในนั้นอาจเป็นเพียงผนังสกปรก งานโมเสกอันงดงาม หรือรูปเขียนสีหรือลวดลายอันวิจิตรประณีต รูปวาดบางภาพก็ดูตลกขบขันอย่างมาก ในวัดหนึ่งของกรุงเทพฯ ศิลปินผู้ได้รับมอบหมายให้วาดภาพตกแต่งภายในโบสถ์ ได้ผสมเรื่องราวต่าง ๆ เข้าด้วยกันจนเกิดเป็นความสับสนอลหม่านอย่างน่าหัวเราะ เขาทั้งวาดภาพเหตุการณ์ช่วงหนึ่งในพุทธประวัติ เหตุการณ์ในเวทตำนานฮินดู และการลอกเลียนอย่างหยาบ ๆ ของภาพวาดยุโรปสมัยเก่า ศิลปินได้วาดภาพสุภาพสตรีและสุภาพบุรุษชายยุโรปในยุคสมัยพระเจ้าหลุยส์ที่สิบสี่จำนวนหนึ่ง

กำลังร้องเพลงและเต้นรำกันอย่างสนุกสนานอยู่ที่เนินเขา เป็นภาพการออกไปพักผ่อนในชนบท แต่ใต้เนินเขามีโคมไฟและรถไฟที่กำลังจะแล่นเข้าไปในอุโมงค์ และบนยอดเขานั้นก็มีพระพุทธรูปเจ้าอยู่ในพระอิริยาบถทำสมาธิ กำลังฟังพิจารณาเหตุการณ์ทั้งหมดที่เกิดขึ้นเบื้องล่าง แต่เนื่องจากสัดส่วนของภาพวาดที่ผิดเพี้ยนจึงทำให้ไม่อาจบอกได้ว่าพระพุทธรูปเจ้าทรงกำลังฟังพินิจเหตุการณ์ที่สนุกครื้นเครง หรือทรงครุ่นคิดถึงงานจิตรกรรมอันแปลกประหลาดของศิลปินผู้ออกแบบกันแน่

ที่ปลายสุดด้านหนึ่งของโบสถ์จะมีพระพุทธรูปองค์หนึ่งในท่านั่ง ตั้งอยู่ในตำแหน่งประธาน หันพระพักตร์ออกไปทางประตู และยังมีพระพุทธรูปองค์เล็กกว่าอีกเป็นจำนวนมาก นับจำนวนได้ตั้งแต่ครึ่งโหลจนถึงหลายร้อยองค์ ที่วัดแห่งหนึ่งในอยุธยาเมืองหลวงเก่า ก็พบว่า มีพระพุทธรูปอยู่มากกว่าสองพันองค์ ทุกองค์ล้วนปิดทองคำเปลว และพระเนตรของพระพุทธรูปองค์ขนาดใหญ่ก็ทำจากเปลือกหอยมุก กฎหมายโหดเหี้ยมที่สุดจำนวนหนึ่งตามประมวลกฎหมายเกี่ยวกับพลเรือน^๑ของสยาม ได้มีการกล่าวถึงเรื่องการลบหลู่พระพุทธรูปด้วย ซึ่งทุกวันนี้ไม่ได้มีการบังคับใช้แล้ว และความจำเป็นที่จะใช้กฎหมายนั้นคงมีน้อยมากไม่ว่าจะในสมัยใด

มาตรา ๔๘ ของประมวลกฎหมายฉบับดังกล่าว^๒ ระบุว่า “หากโจรผู้ใดลักขโมยพระพุทธรูปแล้วใช้เครื่องมือต่าง ๆ ในการเอาสิ่งประดับออกจากองค์พระ ไม่ว่าจะด้วยวิธีการล้าง หรือหลอม ให้จับผู้นั้นใส่ในเตาไฟแล้วกระทำเช่นเดียวกับที่เขากระทำกับองค์พระ เพื่อเป็นการชดใช้บาปของเขา”

^๑ เข้าใจว่าหมายถึงกฎหมายตราสามดวง - สวป.

^๒ ศึกษาเพิ่มเติมได้ใน พระไอยการลักษณะโจร มาตราที่ ๔๘ (โรแบร์ แลงการ์ด (บรรณาธิการ), ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๒๖๖ พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา ๓ ดวง เล่ม ๒, (พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ๒๔๘๑), หน้า ๓๑๘.)

มาตรา ๔๙^๑ ระบุว่า “หากโจรผู้ใดลอกทองที่ปิดหรือเคลือบผิว พระพุทธรูป ให้นำตัวไปที่ลานสาธารณะแล้วใช้เหล็กร่อนแดงครูดตามเนื้อตัวของเขาจนกว่าหนังจะหลุดลอก ดังเช่นที่เขาลอกทองจากพระพุทธรูป เพื่อขุดใช้ความผิดของเขา ถ้าโจรผู้นั้นขัดถูทองจากพระพุทธรูป เจดีย์ หรือโบสถ์วิหาร หรือต้นไม้ศักดิ์สิทธิ์ ให้ตัดนิ้วของเขาเสีย”

รอบแทนบุซาเต็มไปด้วยกองเครื่องสักการบูชาจากผู้ที่มาทำบุญ มีทั้งขวดแก้ว ๆ แจกันที่ผลิตจากเมืองเบอร์มิงแฮม นาฬิกาแขวน เครื่องลายคราม จานรองถ้วย ฐูป กระฉกเงา เศษกระฉกสีชิ้นเล็กชิ้นน้อย และข้าวของอีกหลายอย่างที่มีมูลค่าเล็กน้อย นอกเหนือจากสิ่งของเหล่านี้ที่ใช้ประดับตกแต่งแทนบุซาหรือใช้เป็นประโยชน์แก่วัดแล้ว พระสงฆ์ยังได้รับอาหาร เครื่องนุ่งห่ม เงิน มุ้งกันยุง เรือพาย และเครื่องเรือนแบบสยามชิ้นเล็ก ๆ อีกด้วย หลังจากวันทำบุญครั้งใหญ่ ภายในห้องที่เก็บกองข้าวของที่คนนำมาถวายสักการะก็แลดูเหมือนห้องประมูลสินค้ารอทำการขายทอดตลาดเลยทีเดียว

“พระเจดีย์” คือลักษณะเฉพาะอันโดดเด่นในบรรดางานสถาปัตยกรรมทางศาสนาทั้งหมด พระเจดีย์เป็นปูชนียสถานที่สร้างจากอิฐหรือหิน มีฐานเป็นรูปวงกลมแล้วค่อย ๆ สอบแหลมขึ้นไปเป็นยอดสูงเรียวตามที่แสดงให้เห็นในภาพประกอบจำนวนหนึ่งของหนังสือเล่มนี้ พระเจดีย์เป็นสัญลักษณ์แทนสถูปโบราณหรือที่ฝังอัฐิ และพระเจดีย์จะครอบทับพระบรมสารีริกธาตุหรือพระพุทธรูปไว้ เมื่อไม่อาจหาพระบรมสารีริกธาตุองค์จริงมาได้ ก็จะทำของเลียนแบบขึ้นมาเพื่อสนองตอบวัตถุประสงค์เดียวกันนี้ โดยรอบ “โบสถ์” ซึ่งเป็นอาคารที่มีความศักดิ์สิทธิ์ที่สุดในบรรดาอาคารทั้งหมด จะมีการตั้งแท่งหินแปดแท่ง โดยแต่ละแท่งจะวางไว้ตามแนวแปดทิศหลักของเข็มนาฬิกา

^๑ ศึกษาเพิ่มเติมได้ใน พระไอยการลักษณะโจร มาตราที่ ๔๙ (โรแบร์ แลงการ์ด (บรรณาธิการ), ประมวลกฎหมายรัชกาลที่ ๑ จุลศักราช ๑๑๖๖ พิมพ์ตามฉบับหลวงตรา ๓ ดวง เล่ม ๒, (พระนคร : โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยวิชาธรรมศาสตร์และการเมือง, ๒๔๘๑), หน้า ๓๑๘.)

แห่งนี้เรียกว่า “โบเสมา” และจะสกัดให้มีรูปร่างเหมือนใบของต้น ficus religiosa หรือต้นโพธิ์นั่นเอง โบเสมาเป็นสิ่งกำหนดเขตศักดิ์สิทธิ์ของ “วัด” และจะตั้งโบเสมาเมื่อทำพิธีผูกพัทธสีมาที่โบสถ์เป็นครั้งแรก โดยชั้นแรกจะฝังลูกหินทรงกลมเกลี้ยงแปดลูกลงในดิน ลึกลงไปพอประมาณ พร้อมกับพระธาตุหรือพระพุทธรูปด้วย จากนั้นก็ประพรมน้ำมนต์ตรงบริเวณที่ฝังลูกนิมิตและบริเวณนอกเขตพัทธสีมาด้วย ดังนั้นวิญญาณที่มุ่งร้ายก็จะไม่กล้ากล้าเข้ามา มีการก่อฐานอิฐรูปสี่เหลี่ยมลูกบาศก์ขนาดเล็กแต่มั่นคงเหนือจุดที่ฝังลูกนิมิตเหล่านั้น และบนฐานจะเป็นที่ตั้งของแผ่นหินโบเสมาที่ปิดทองหรือทาสี เหนือโบเสมาจะมีซุ้มหินครอบไว้โดยสลักเป็นรูปร่างคล้ายกับโบเสมาและมักจะมีการแกะสลักอย่างประณีตหรือฝังด้วยแผ่นกระเบื้องสีฉฉินเล็กฉินน้อยเป็นลวดลายโมเสก

ทุกวัดจะมีหอรระฆังสำหรับตีบอกเวลาทำวัตรของพระสงฆ์ ตีบอกเวลาเที่ยงวัน และตีบอกเวลาย่ำค่ำ หอรระฆังสร้างจากไม้ สูงสามชั้น แต่ละชั้นจะแขวนระฆังหนึ่งลูก ส่วนระฆังนั้นจะทาสีฟ้าอ่อน และประดับด้วยทองคำเปลว แลบทกว้างไม่มีลวดลายไปตามแนวขอบและแบ่งพื้นผิวระฆังออกเป็นสี่ส่วนเท่า ๆ กัน ระฆังเหล่านี้ให้เสียงใสแจ่มชัดดีเยี่ยมแต่ก็ไม่เท่ากับระฆังทั่วไปตามโบสถ์ของโลกตะวันตก ระฆังวัดให้เสียงที่นุ่มนวลไพเราะแต่ขณะเดียวกันก็ดังกังวานจนสามารถได้ยินจากที่ไกล ๆ ระฆังวัดนี้ไม่ใช่วิธีสั่นลูกค้อนข้างใน แต่จะใช้วิธีตี การตีสองสามครั้งแรกจะทำอย่างช้า ๆ และนุ่มนวล จากนั้นก็จะค่อย ๆ เพิ่มความเร็วและความแรง จนกระทั่งเกิดเสียงสะท้อนก้องกังวานจากการกระทบน้ำตี เสียงระฆังจะดังขึ้นเรื่อย ๆ แต่ก็ไม่ใช่เสียงที่ระคายเคืองโสตประสาทแต่อย่างใด

ไม่เพียงแต่ในวัดทุกแห่ง แต่ตามจุดต่าง ๆ ที่แยกตัวอยู่โดดเดี่ยว หรือบริเวณปากทางสู่ลำคลองที่เงียบเหงา และตามชายป่าในพื้นที่ห่างไกล จะมีเพิงพักผ่อนสร้างไว้รองรับผู้เดินทางเสมอ สิ่งปลูกสร้างนี้เรียกว่า “ศาลา”

หอระฆังวัด

ศาลาในพื้นที่โล่งในป่า

และการสร้าง “ศาลา” ถือเป็นการทำงานบุญอย่างหนึ่ง และเนื่องจากการสร้างศาลาพักริมทางเหล่านี้มีค่าใช้จ่ายต่ำกว่าการสร้างวัด จึงปรากฏว่ามีจำนวนศาลามากมายมหาศาลยิ่งกว่าวัดเสียอีก ศาลาประกอบด้วยขานไม้ยกพื้นสูงจากระดับพื้นดินสองสามฟุตโดยมีเสาแข็งแรงรองรับ และมีเสาอีกจำนวนหนึ่งตั้งขึ้นรอบด้านของขานไม้เพื่อรองรับหลังคามุงจากหรือมุงกระเบื้อง ไม่มีผนังหรือห้อง ที่ศาลานี้มักเดินทางทั้งชาวสยามและชาวต่างชาติอาจเข้ามานั่งรับประทานอาหาร พักผ่อน และนอนหลับได้โดยไม่เสียค่าใช้จ่ายหรือถูกรบกวน คนบ้าหรือคนวิกลจริตก็เลือกศาลาพักใกล้วัดเป็นที่พักอาศัยได้อย่างสงบโดยไม่ต้องกลัวว่าจะถูกคุกคามทำร้าย

คำบรรยายที่กล่าวมาข้างต้นน่าจะตรงกับลักษณะของวัดส่วนใหญ่ในสยาม อย่างไรก็ตามยังมีวัดที่มีชื่อเสียงบางแห่งในเมืองหลวงที่ควรค่าแก่การกล่าวถึงโดยละเอียดต่อไป

วัดพระแก้ว ซึ่งเป็นพระอารามหลวง ตั้งอยู่ในภายในเขตวงล้อมของกำแพงชั้นนอกที่ล้อมพระบรมมหาราชวังและอาคารที่ทำการของรัฐไว้ และเนื่องจากวัดพระแก้วมีบทบาทในพระราชพิธีหรือรัฐพิธีสำคัญ ๆ และยังเป็นที่ประกอบศาสนกิจขององค์พระมหากษัตริย์เองด้วย ดังนั้นจึงเป็นวัดที่มีการประดับตกแต่งอย่างวิจิตรประณีตยิ่งกว่าวัดแห่งใดในราชอาณาจักร วัดแห่งนี้ เป็นสถานที่จัดพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยาถวายศาศ์ตยสาบานแห่งความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์ และในอาคารเดียวกันนี้ก็ยังใช้จัดพระพิธีธรรมสวดพระอภิธรรมบำเพ็ญกุศลอุทิศถวายแด่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎราชกุมารพระองค์ก่อน^๑ด้วย “พระเจดีย์” องค์กลางตั้งอยู่ในลานของวัด และล้อมรอบไปด้วยสิ่งก่อสร้างรูปทรงคล้ายกันแต่มีส่วนสูงและความงดงามที่น้อยกว่า พระเจดีย์องค์ใหญ่ตรงกลางนั้นสูงตระหง่านเหนืออาคารโดยรอบทั้งหมด และกล่าวกันว่าหุ้มด้วยแผ่นทองคำ ซึ่งพระเจดีย์ทั้งองค์ก็แลดูเหมือนหล่อขึ้นจากโลหะมีค่าชนิดนั้นจริง ๆ ในยามพระอาทิตย์ขึ้นและตกเมื่อลำแสงสีชมพูกุหลาบของดวงอาทิตย์ต้ององค์พระเจดีย์ จะสามารถมองเห็นพื้นผิวทองคำของพระเจดีย์ได้ตั้งแต่ระยะไกล สะท้อนแสงเปล่งประกายราวกับเป็นพระอาทิตย์ดวงที่สองอยู่เหนือหลังคาวัดที่เต็มไปด้วยสีสนับและพระเจดีย์โดยรอบมากมายทั้งสีขาวหรือสีอ่อนจางหลากเฉดสี พระสถูปองค์ย่อมลงมาซึ่งเป็นที่เก็บพระอัฐิถูกปกคลุมไปด้วยงานโมเสกที่ทำจากกระจกและเศษเครื่องเคลือบดินเผาที่ประดับบนปูนปลาสเตอร์อย่างหยาบ ๆ เศษชิ้นกระจกและเครื่องเคลือบดินเผาไม่ได้วางลงบนปูนปลาสเตอร์ในลักษณะที่ราบเรียบเป็นระนาบเดียวกัน แต่นูนยื่นออกมาตามจุดต่าง ๆ เป็นรูปดอกกุหลาบ กิ่งก้านและดอกไม้ ผลไม้และสัตว์ เมื่อมองจากระยะไกล ๆ ความหยาบของฝีมือช่างจะถูกปกปิดไว้ และลักษณะอันฉูดฉาดแต่ไร้รสนิยมของวัสดุ

^๑ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร (๒๗ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๒๑ - ๔ มกราคม พ.ศ. ๒๔๓๘) เป็นพระราชโอรสพระองค์ใหญ่ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า - สวป.

ที่นำมาตกแต่งก็มลายหายไปหมด ยิ่งเมื่อพื้นผิวที่ไม่ได้ระนาบสม่ำเสมอกันนั้น สะท้อนแสงอันเจิดจ้าของดวงอาทิตย์ กลุ่มพระสถูปเจดีย์ทรงยอดแหลม ก็จะก่อเกิดเป็นภาพหมู่พระเจดีย์บริวารที่เปล่งประกายระยิบระยับอยู่รอบ ๆ พระเจดีย์ทองคำองค์ประธาน

จากลานวัดจะสามารถมองเห็นส่วนหลังคาของพระบรมมหาราชวัง อันโอ่อ่าสง่างาม ที่ตำแหน่งตรงกลางและที่ปลายทั้งสองด้านของหลังคาสามสี จะสร้างเป็นยอดแหลมทรงมงกุฎเหมือนอย่างที่มีมักจะพบได้ในอาคารของ รัฐหรือศาสนสถานทุก ๆ แห่งในสยาม มีคำกล่าวหนึ่งว่า “ยามเมื่อเข้าใกล้ ภาพอันงดงามตระการตาของวัดพระแก้ว สิ่งที่เห็นคือความสุกสว่างวิบวาบ ยิ่งนักจนยากที่จะเชื่อว่า แท้จริงแล้วตัวคุณมิได้ยืนอยู่เบื้องหน้าสิ่งก่อสร้าง ที่ประดับด้วยอัญมณีมีค่า” ณ ตอนนี้อันคำพูดดังกล่าวไม่เป็นความจริงเลย วัดของศาสนาพุทธในเมืองสยามนี้ก็เหมือนตัวศาสนาพุทธนั่นเอง กล่าวคือ พระศาสนาคู่ช่างทรงคุณประเสริฐสูงสุดเมื่อมองจากระยะไกลอันเป็นสิ่ง เสริมเสน่ห์ ทว่าหลักคำสอนของพระบรมศาสดาที่มองผ่านแว่นสายตาของ ศาสตราจารย์ในโลกตะวันตก กลับกลายเป็นหลักความเชื่อที่ต่างกันอย่างมาก กับที่ชาวพุทธที่นี้ถือปฏิบัติกัน เช่นเดียวกับที่บรรดาวิฑูวาอารามเมื่อมองผ่าน ม่านหมอกสีทองของยามอรุณรุ่งจากระยะไกล ก็แลดูงดงามอร่ามเรืองอย่าง ไม่อาจหาคำใดเปรียบ แต่เมื่อมองดูใกล้ ๆ แล้ว ความเสื่อมสลายผุพังและ ความด้อยค่าของวัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างกลับทำลายภาพลักษณ์ความสง่างาม ของวัดลงเสียสิ้น และความรู้สึกประทับใจเมื่อแรกเริ่มนั้น ก็เหลือเพียง ความอัศจรรย์ใจในทักษะอันเหลือเชื่อของผู้คนที่สามารถรังสรรค์ผลงาน ที่น่าประทับใจได้จากวัสดุถูก ๆ ไร้รสนิยมนเหล่านั้น ใกล้กับ “พระเจดีย์” หุ้มทองคำคือ “โบสถ์” ที่พระมหากษัตริย์ทรงใช้ประกอบศาสนพิธีจริง ๆ โบสถ์ หลังนี้มีหลังคาเป็นยอดแหลมลักษณะคล้ายยอดพระเจดีย์ ปิดด้วยแผ่นกระจก สีน้ำเงินไพลินและแผ่นเครื่องเคลือบดินเผา ห่างออกไปอีกไม่ไกลก็มีโบสถ์ อีกแห่งที่มีขนาดใหญ่กว่า มีการประดับงานโมเสกสีเขียวมรกตเป็นบางส่วน

ลงบนพื้นผิวปิดทอง นอกจากนี้ยังมีพระเจดีย์ขนาดเล็กลงมาอีกสองสามองค์ สีแดงทับทิม สีเหลืองอร่าม และสีขาวอย่างหิมะ ประดิษฐานอยู่ในท่ามกลาง กลุ่มอาคารเหล่านี้ ยอดอันสออบแหลมของพระเจดีย์มีลักษณะยาวเรียวเป็นพิเศษและสวยงาม อย่างไรก็ดีดอกไม้ประดับบนและงานตกแต่งที่ล้อมรอบฐานของพระเจดีย์นี้ก็ทำจากเครื่องเคลือบดินเผาและเศษกระจกธรรมดาอันเอง มี “พระเจดีย์” องค์หนึ่งที่มีมูลค่ามากจริง ๆ ซึ่งสร้างจากหินอ่อนสีขาวบริสุทธิ์ ตั้งอยู่บนฐานอันหนักที่รองรับไว้ด้วยข้างที่หลุดจากทองสัมฤทธิ์เจ็ดตัว ตามจุดต่าง ๆ ใกล้ประตูวัด หรือตามประตูกำแพงที่ล้อมรอบลานพระบรมมหาราชวัง จะมีรูปปั้นขนาดใหญ่ยักษ์ที่มีรูปร่างบิดเบี้ยว บ้างก็สวมหมวกเหล็ก บ้างก็สวมหมวกทรงกระบอกสูง (chimney-pot) แบบเก่า เห็นได้ชัดว่ารูปปั้นเหล่านี้มีที่มาจากต่างประเทศ และประติมากรก็ได้ใส่อารมณ์ขันไว้อย่างมากโดยการแกะสลักดวงตาของรูปปั้นให้เป็นในลักษณะการชำเลืองมองหรือขยิบตา รูปปั้นเหล่านี้คือยักษ์ที่ทำหน้าที่เฝ้าประตูทางเข้าสู่อาคารศักดิ์สิทธิ์ รูปปั้นแต่ละตัวจะยื่นค้ำตะบองอันใหญ่ยักษ์และจ้องมองลงมายังใบหน้าของทุกคนที่ผ่านเข้าสู่ลานพระบรมมหาราชวังหรืออาคารต่าง ๆ นอกจากนี้ยังมีรูปสลักหินตัวกริฟฟิน^๑ อันเป็นสัญลักษณ์แทนกษัตริย์ผู้ทรงพลาณาภาพที่ปกป้องรักษาโลกนี้จากการครอบงำของจิตวิญญาณชั่วร้าย สิงโตหินเป็นสัญลักษณ์ของพระศากยมุนีตามคุณสมบัติของพระองค์ที่เป็นทั้งราชาผู้ปกครองมนุษย์และสัตว์ร้าย นอกจากนี้ยังมีพระพุทธรูปหล่อทองสัมฤทธิ์องค์ใหญ่ในปางประทับนั่ง ประดิษฐานอยู่ตรงข้ามกับแถวรูปปั้นแกะสลักรูปคนและสัตว์ที่สวยงามอย่างแปลกโบราณเหล่านี้ พระพุทธรูปประทับนั่งอยู่บนฐานหินอ่อนใต้ซุ้มที่ทำเลียนแบบรูปลักษณะของใบบัว ทั้งนี้ดอกบัวคือดอกกลิลลี่^๒ ของศาสนาพุทธ

^๑ Griffin เป็นสัตว์ในเทพนิยายตะวันตก มีหัว ขาหน้า และปีกเป็นนกอินทรี ลำตัวและขาหลังเป็นสิงโต เทียบเคียงดูลักษณะที่ใกล้เคียงที่สุดก็น่าจะเป็นพญาครุฑ แต่ผู้เขียนคงเชื่อมโยงกับความคุ้นเคยของตนจึงมองเป็นตัวกริฟฟิน - สวป.

^๒ ดอกกลิลลี่ (Lily) คือสัญลักษณ์ของความบริสุทธิ์และพรหมจรรย์ในศาสนาคริสต์ - สวป.

และในขณะเดียวกันต้นโพธิ์ก็คือไม้กางเขนของศาสนาพุทธนั่นเอง และรูปร่างโครงสร้างของพืชทั้งสองนี้ก็จะปรากฏขึ้นซ้ำแล้วซ้ำเล่าในการประดับตกแต่งของวัด ดอกบัวจะพบเห็นได้ชัดโดยเฉพาะบนหัวเสาทรงดอกบัวของเสาไม้สักต้นใหญ่ที่รองรับหลังคาและระเบียงของ “โบสถ์” ศักดิ์สิทธิ์

ลานพระบรมมหาราชวังซึ่งเต็มไปด้วยพระเจดีย์หลากสีสันและรูปหล่อรูปแกะสลักต่าง ๆ อันน่าทึ่งนั้นปูลาดด้วยแผ่นหินสีขาวและหินอ่อน ซึ่งสะท้อนความร้อนและแสงจากดวงอาทิตย์ได้อย่างร้อนแรงแผดกล้า งานศิลปกรรมอื่น ๆ ที่ทำจากหินอ่อน ทองสัมฤทธิ์ หิน และไม้ ล้วนประดับด้วยงานโมเสกเครื่องเคลือบดินเผาราคาถูกลงและกระจัดจรรมา ๆ แบบเดียวกัน มีทั้งที่ทำเป็นรูปชาวยุโรป ปลา โลมา และสัตว์ประหลาดตามตำนาน ตั้งกระจัดกระจายเป็นจำนวนมากอย่างไร้ระเบียบอยู่ในท่ามกลางปูชนียสถานที่มีขนาดใหญ่กว่าและโดดเด่นสะดุดตากว่า หลังคาของอาคารศาสนสถานเป็นกระเบื้องสีสันต่าง ๆ ตรงกลางหลังคาเป็นรูปสี่เหลี่ยมมุมฉากสีส้ม สีเหลือง หรือสีแดงที่ขอบของมันจะเป็นแนวขนานไปกับหลังคา และโดยรอบรูปสี่เหลี่ยมนี้จะมีขอบสีต่าง ๆ ทั้งสีแดง สีน้ำเงิน และสีเขียว เนื่องจากระดับความสูงอาคาร ทำให้หลังคาหลากสีสันนี้มีระยะห่างจากสายตาของผู้ชมอยู่มาก ดังนั้นความงามทางศิลปะของมันจึงไม่เคยเสื่อมคลายเลย หน้าจั่วทำจากไม้หรือโลหะและที่ปลายยอดจะมีลักษณะโค้งขึ้นเป็นรูปสิ่งประดับที่แปลกตา ซึ่งพบเห็นได้ทั่วไปในรูปแบบสถาปัตยกรรมทั้งทางโลกและทางศาสนา และก่อให้เกิดความสงสัยใคร่รู้ในความหมายของสิ่งประดับนี้เป็นอย่างมาก มีคำอธิบายเกี่ยวกับสิ่งประดับนี้ว่าเป็นสัญลักษณ์ของหลายอย่าง แต่ส่วนใหญ่แล้วจะเป็นสัญลักษณ์แทนหัวพญานาคหรือราชา ครอบขอบหลังคาของอาคารประกอบสองสามหลังของ “วัด” หลวงแห่งนี้มีการแขวนกระดิ่งเสียงไพเราะอ่อนหวาน ยามที่กระดิ่งสั้นไหวไปมาเมื่อต้องสายลมอันแผ่วเบาทุกครา เสียงอันสดใสของมันก็อาจได้ยินไกลไปถึงมุมที่ห่างไกลที่สุดภายในพื้นที่ปิดล้อมของกำแพงวัง หน้าต่างและประตูจะฝังตัว

ลึกเข้าไปในผนังที่หนามาก โดยหน้าต่างและประตูจะทาร์กสีดำจนดูเหมือนว่า ประตูหน้าต่างเหล่านี้ทำจากไม้มะเกลือเลยทีเดียว และมีการประดับลายมุกลงบนรักด้วย ส่วนบานพับและที่ยึดของบานปิดหน้าต่างก็มีการปิดทองอย่างหนา

พื้นของพระอุโบสถมีการปูลาดด้วยเสื่อซึ่งถักทอจากเส้นลวดเงินทั้งหมด หลังคาสูงมากและทำจากไม้สัก ห่องเป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าทั่วไป แต่ที่ปลายสุดด้านหนึ่งของห่องมีแท่นบูชาอันโอ่อ่าสง่างาม ซึ่งมีความยาวจากผนังฝั่งหนึ่งไปจรดอีกฝั่งหนึ่ง ด้านข้างของแท่นบูชาอันสูงค่านี้ปิดด้วยทองคำเปลว และกระจกปิดทอง ซึ่งภายใต้แสงสลัวของข้างในห่องนี้ทำให้ความสว่างแวววาว ถูกลดทอนลงเล็กน้อยแต่กลับทำให้สีทองมีความเข้มมากขึ้น ที่ฝั่งปลายสุดของพระอุโบสถฝั่งเดียวกันนี้มีกลุ่มพระเจดีย์องค์เล็กประดิษฐานอยู่ด้วย และทุกองค์ก็ได้รับการปิดทองอย่างหนา วัดพุทธแห่งนี้มีเอกลักษณ์โดดเด่นกว่าวัดพุทธแห่งอื่น ๆ เพราะเป็นที่เก็บวัตถุที่มีคุณค่าอย่างแท้จริงไว้ ภายในพระอุโบสถไม่มีของถูก ๆ ฉูดฉาดไร้รสนิยมเลย ทุกอย่างล้วนเป็นของแท้ เนื่องจากเป็นของพระราชทานถวายโดยองค์พระมหากษัตริย์ บนโต๊ะสี่เหลี่ยมด้านหลังซึ่งค้ำยันอยู่ด้วยหมวกทรงกระบอกสูงของรูปสลักขนาดใหญ่สิบสองตัวนั้น เป็นที่ประดิษฐานของพระพุทธรูปเจ็ดองค์ที่หล่อจากทองคำบริสุทธิ์ พระหัตถ์ข้างหนึ่งของพระพุทธรูปแต่ละองค์ยกขึ้นและชี้ไปยังเบื้องบน นิ้วพระหัตถ์ทุกนิ้วและพระอังคุที่ตั่งขึ้นนั้นส่องประกายระยิบระยับไปด้วยพระอัมรังค์มุลค่ามหาศาล มีทั้งพระอัมรังค์มรกต ไพลิน และทับทิม ขณะที่บริเวณกลางฝ่าพระหัตถ์แต่ละข้างขององค์พระก็ส่องประกายด้วยเพชร รูปดอกกุหลาบ สูงขึ้นไปในจุดที่มีดสลัวห่างจากแสงสว่างมากที่สุดตามทิศทางที่พระหัตถ์ทั้งเจ็ดชี้ขึ้น เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปองค์หนึ่ง กล่าวกันว่า พระพุทธรูปองค์นี้แกะสลักจากหินมรกตก้อนมหึมาก้อนเดียว แต่ในความเป็นจริงแล้วพระพุทธรูปแกะจากหยก และอัญมณีชิ้นนี้ก็มีมูลค่าสูงจนประเมินมิได้ ความที่บางส่วนของพระพุทธรูปองค์นี้หลบซ่อนอยู่ในเงามืดจึงทำให้ผู้ชม

ไม่อาจมองสำรวจได้อย่างง่ายดายตายนัก แต่กล้องส่องดูละครโอเปร่าก็ช่วยให้มองเห็นรูปลักษณะได้เด่นชัดทีเดียว ว่ากันว่าพระพุทธรูปองค์นี้ตกลงมาจากสวรรค์สู่อาณาจักรลาว^๑แห่งหนึ่ง และผู้ครอบครองพระพุทธรูปในปัจจุบันก็ได้ยึดมาจากผู้คนในดินแดนทางเหนืออีกที พระพุทธรูปมีดวงตาทำจากเพชรมูลค่ามหาศาลจำนวนสามดวง โดยดวงตาดวงที่สามจะสถิตอยู่ที่กลางหน้าผาก ในอดีตพระพุทธรูปองค์นี้เคยสูญหายหรือถูกขโมยไปบ้างแต่ก็ตามกลับคืนมาได้เสมอ

มีอุปกรณ์และภาชนะที่มีค่าและหายากหลายชนิดสำหรับใช้ในการประกอบศาสนพิธีของวัด เช่น ถ้วย ภาชนะสำหรับเผาเครื่องหอม และเชิงเทียนที่ทำจากทองคำฝังเพชรพลอย แต่น่าเสียดายที่คุณภาพงานฝีมือของภาชนะบางชิ้นนั้นมีข้อบกพร่องอยู่มาก และอัญมณีเหล่านี้ก็สูญเสียมูลค่าไปมากมาย เพราะวิธีการฝังประดับและการเจียรระไน มีกล่องเก็บวัตถุโบราณอยู่หนึ่งหรือสองกล่อง ภายในบรรจุสิ่งของบูชาที่พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางผู้ร่ำรวยจัดสร้างขึ้นเพื่อถวายแด่วัด รอบ ๆ ฐานของแท่นบูชามีโต๊ะไม้มะเกลือจำนวนหนึ่งสำหรับวางแจกันทั่วไป ดอกไม้ทำจากขี้ผึ้ง และนาฬิกาแขวน แต่สำหรับที่วัดแห่งนี้สิ่งของดังที่กล่าวมาล้วนเป็นของดีมีมูลค่าอย่างแท้จริง

ผนังและเพดานพระอุโบสถมีการวาดภาพเขียนสีตามแบบศิลปกรรมสยาม มีภาพเหตุการณ์พุทธประวัติ และภาพจากมหากาพย์รามายณะของชาวฮินดู ภาพเหล่านี้วาดในลักษณะที่ขาดทัศนมิติอย่างน่าประหลาดซึ่งเป็นปกติของภาพวาดในโลกตะวันออก แม้กระนั้นรูปตัวละครหลาย ๆ รูปก็เต็มไปด้วยชีวิตชีวาและการแสดงท่าทาง โดยเฉพาะอย่างยิ่งรูปช้างซึ่งมักจะวาดได้อย่างถูกต้องตรงความจริงแม้ว่าจะลงสีแปลก ๆ อยู่บ้าง

^๑ หมายถึงอาณาจักรล้านนาทางตอนเหนือของสยาม - สวป.

เนื้อหาของบทนี้น่าจะจบลงได้อย่างเหมาะสมด้วยบันทึกของ นายเฮอริเบิร์ต วาริงตัน สมิธ (H. Warrington Smyth^๑) ที่เขียนไว้ในหนังสือของเขาเรื่อง “Notes of a Journey on the Upper Mekong”^๒ โดยได้กล่าวถึงวัดแห่งหนึ่งในประเทศนี้ว่า

“ที่เวียงจันทน์ บนฝั่งแม่น้ำทางตอนเหนือของแม่น้ำโขง มีซากวัดพระแก้ว^๓อันยิ่งใหญ่ที่ยังคงสภาพดีมาก วัดแห่งนี้ตั้งอยู่สูงบนที่ราบเป็นชั้น ๆ ซึ่งมีขั้นบันไดกว้างใหญ่นำขึ้นไป เป็นวัดที่มีขนาดใหญ่โตมาก ความสูงตระหง่านของวัดถูกขับเน้นยิ่งขึ้นด้วยแถวที่ตั้งตรงตั้งฉากของเสาสูงที่รองรับมุขประตูทางเข้าทิศตะวันออกและทิศตะวันตกอันใหญ่โต ตลอดจนเสาที่เรียงรายไปตามแนวกำแพงทิศเหนือและทิศใต้ หน้าต่างระหว่างเสาที่เรียงตามแนวกำแพงทิศเหนือและทิศใต้นั้นมีขนาดเล็กและมีส่วนบนที่สอบแคบขึ้นมาจากส่วนล่างช่วยนำสายตาขึ้นไป ในอดีตเคยมีเสาแถวที่สองด้วยและก็คงจะช่วยสร้าง

^๑ Herbert Warrington Smyth เป็นนักธรณีวิทยาชาวอังกฤษ ได้รับการว่าจ้างจากรัฐบาลสยามให้เข้ามารับราชการในกรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ ภายหลังได้ดำรงตำแหน่งเจ้ากรมระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๘ - ๒๔๓๙ นายสมิธมีหน้าที่สำรวจแหล่งทรัพยากรแร่ตามสถานที่ที่มีผู้ขออนุญาตขุดหาแร่และทำเหมืองแร่ ทำให้เขาได้มีโอกาสเดินทางไปตามภูมิภาคต่าง ๆ ของสยามเพื่อสำรวจพื้นที่และเก็บข้อมูลทางธรณีวิทยาเสนอต่อรัฐบาลสยาม - สวป.

^๒ กรมศิลปากร โดยสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ ได้แปลหนังสือเล่มนี้เป็นภาษาไทยและจัดพิมพ์ในชื่อ “บันทึกการเดินทางสู่ลุ่มแม่น้ำโขงตอนบนประเทศสยาม” แล้วเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๙ เป็นบันทึกการเดินทางของ Herbert Warrington Smyth เพื่อสำรวจภูมิประเทศแถบภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของสยาม รวมถึงบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน เพื่อตรวจสอบหาแหล่งทรัพยากรแร่ธาตุตามที่ได้รับมอบหมายจากรัฐบาลสยาม - สวป.

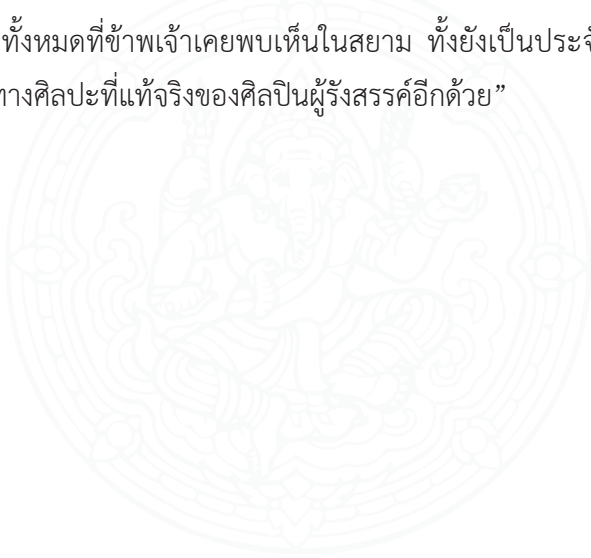
^๓ วัดพระแก้ว เป็นวัดหลวงเก่าแก่ของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ตั้งอยู่ริมถนนเชษฐาธิราชภายในบริเวณเดียวกับทำเนียบประธานประเทศ เคยเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปมหาณิรัตนปฏิมากร หรือพระแก้วมรกต ปัจจุบันเป็นพิพิธภัณฑ์หอพระแก้วและเป็นที่เก็บพระคัมภีร์ โบราณวัตถุและงานศิลปกรรมอันมีค่าของ สปป.ลาว - สวป.

ความรู้สึกถึงความสูงใหญ่ของวัดได้ดีมาก เวลาในส่วนหลังคาได้พังทลายหมดแล้ว และโครงสร้างทั้งหมดก็ถูกปกคลุมด้วยกลุ่มใบไม้อันหนาแน่นแทน เช่นเดียวกับซากที่เหลือทั้งหมดของอาคารขนาดเล็กกว่าที่ยังไม่ถูกทำลาย มีเจดีย์ขนาดเล็กที่สวยงามมากองค์หนึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกและตอนนี้ก็ถูกปกคลุมด้วยต้นโพธิ์ขนาดใหญ่ ซึ่งเจริญเติบโตจากด้านในและรอบ ๆ องค์พระเจดีย์นั้นและก็ช่วยรักษาพระเจดีย์ไว้ภายใต้การโอบล้อมของมันด้วย และมีซากของบ่อลึกสำหรับเก็บน้ำสองสามแห่งและพื้นลานที่ล้อมรอบด้วยกำแพงอิฐซึ่งครั้งหนึ่งคงจะสวยงามมาก แต่สิ่งหนึ่งที่ดีที่สุดในเวียงจันทน์ หรือเมืองเก่าตามที่ชาวพื้นเมืองเรียก คืออัญมณีแห่งพระอารามซึ่งมีชื่อเรียกว่า วัดสี่สะเกด^๑ วัดแห่งนี้เป็นสิ่งปลูกสร้างขนาดเล็กซึ่งตัววัดเองนั้นมีรูปแบบปกติธรรมดา มีโคมไฟขนาดเล็กตั้งอยู่บนหลังคาส่วนกลาง ผนังมีขนาดกว้างใหญ่มาก และด้วยความสูงของเพดานด้านในจึงทำให้ภายในวัดรู้สึกเย็นสบายยิ่งนัก รอบผนังภายในวัดตั้งแต่พื้นจรดหลังคามีการเจาะเป็นช่องเล็ก ๆ มากมายเรียงกันเป็นแถว ในแต่ละช่องก็มีพระพุทธรูปปิดทององค์เล็ก ๆ สูงประมาณแปดนิ้ว ประดิษฐานไว้ แต่ละองค์หันพระพักตร์มองลงมาอย่างสงบเย็น”

“ภายนอกโดยรอบอาคารนี้มีระเบียงคดรูปสี่เหลี่ยมมุมฉากหันหน้าเข้าด้านใน ซึ่งครั้งหนึ่งเหล่าพระสงฆ์เคยใช้เป็นกุฏิพักอาศัยท่ามกลางหมู่พระพุทธรูปที่ตั้งเรียงรายรอบกำแพงระเบียงคด พระพุทธรูปเหล่านี้หลายองค์สูงประมาณสามหรือมากกว่าห้าฟุต และในส่วนของกำแพงนั้นก็มีการประดับด้วยช่องคล้าย ๆ กับที่ปรากฏในอาคารหลัก บริเวณจุดกึ่งกลางของระเบียงคด

^๑ วัดสี่สะเกด เป็นวัดหลวงเก่าแก่อีกแห่งหนึ่งของสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ได้รับการบูรณะครั้งใหญ่ใน พ.ศ. ๒๓๖๒ สมัยเจ้าอนุวงศ์ วัดนี้ตั้งอยู่ริมห้วยมูนถนนล้านช้างตัดกัณฑ์ถนนเขษุริธาชา ผังตรงข้ามคือพระราชวังเวียงจันทน์ (ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของท่าเทียบประธานประเทศ) และวัดพระแก้ว วัดสี่สะเกดเป็นวัดที่ได้รับอิทธิพลศิลปกรรมไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น จุดเด่นของวัดคือมีวิหารใหญ่อยู่ตรงกลางล้อมรอบด้วยระเบียงคดทั้ง ๔ ด้าน - สวป.

ทั้งสองด้านมีประตูทางเข้าที่มีหน้าบันครอบอยู่ด้านบน และแต่ละมุมก็มีการประดับตกแต่งที่คล้าย ๆ กัน บรรยากาศอันเงียบสงบงดงามภายในลานวัด ด้านในนั้นไม่อาจจะหาสถานที่ใดเสมอเหมือน และภาพสนามหญ้าสีเขียว กำแพงขาว หลังคามุงกระเบื้องสีแดงที่ทอดตัวต่ำลงมาและเงามืดก็ช่างมีเสน่ห์จับใจ ไม่มีอะไรที่ดูจี๊ดจ๊าด หรือดูฉูดฉาดอย่างไร้รสนิยม และมีส่วนน้อยมาก ๆ ที่อยู่ในสภาพชำรุดทรุดโทรมอย่างหนัก และวัดแห่งนี้ซึ่งมีความโดดเด่นที่สุดในบรรดาโบราณสถานอื่น ๆ ที่เหลืออยู่นับว่ามีสัดส่วนต่าง ๆ ที่งดงามสมบูรณ์แบบ และเป็นวัดที่แสดงให้เห็นว่าซากโบราณสถานแห่งเวียงจันทน์นั้นดีเลิศกว่าอาคารอื่นใดทั้งหมดที่ข้าพเจ้าเคยพบเห็นในสยาม ทั้งยังเป็นประจักษ์พยานถึงสุนทรีย์ทางศิลปะที่แท้จริงของศิลปินผู้รังสรรค์อีกด้วย”

บทที่ ๑๕

ในหมู่วัดวาอาราม (ต่อ)

มี “วัด” ขนาดใหญ่สองสามแห่งในเมืองหลวงที่ควรค่าแก่การให้ความสนใจ และวัดที่มีขนาดใหญ่ที่สุดในประเทศก็คือ วัดโพธิ์^๑ มีคำกล่าวหนึ่งที่ได้ยินบ่อย ๆ ว่า “คนที่เคยเห็นวัดโพธิ์แล้วก็เท่ากับได้เห็นวัดพุทธทุกแห่งในแผ่นดินสยาม” วัดโพธิ์ครอบคลุมพื้นที่เป็นบริเวณมหาศาลอยู่ที่ใจกลางมหานครแห่งนี้ และด้านในกำแพงอิฐสูงใหญ่ก็เป็นที่รวบรวมบรรดาสีงก่อสร้างที่ทำจากไม้และหิน ทองสัมฤทธิ์และเครื่องเคลือบดินเผา อันเกี่ยวเนื่องกับสถาปัตยกรรมทางศาสนาในประเทศ จุดดึงดูดความสนใจที่สำคัญของวัดแห่งนี้คือพระพุทธรูปขนาดมหึมาองค์หนึ่ง ภายในวิหารที่สูงตระหง่านหลังหนึ่งเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปไสยาสน์ขนาดใหญ่ยักษ์ ซึ่งน่าจะเป็นพระพุทธรูปนอนขนาดใหญ่ที่สุดในโลกด้วย ห้องที่ประดิษฐานพระพุทธรูปองค์นี้มีความยาวมากกว่าสองร้อยฟุต ในขณะที่องค์พระพุทธรูปมีขนาดยาวหนึ่งร้อยเจ็ดสิบห้าฟุต พระพุทธรูปจึงครองพื้นที่เกือบทั้งหมดของวิหารเหลือเพียงทางเดินแคบ ๆ รอบฐานยกพื้นก่ออิฐรูปสี่เหลี่ยมมุมฉากที่รองรับพระพุทธรูปไสยาสน์ บานปิดหน้าต่างอันหนักอึ้งและประตูใหญ่เทอะทะจะ

^๑ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลารามราชวรมหาวิหาร ตั้งอยู่ริมถนนสนามไชยและถนนมหาราช ติดกับพระบรมมหาราชวัง เดิมชื่อวัดโพธาราม หรือที่ชาวบ้านเรียกสั้น ๆ ว่า วัดโพธิ์ เป็นวัดราษฎร์สร้างในสมัยกรุงศรีอยุธยา ในสมัยกรุงธนบุรีสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชทรงยกฐานะขึ้นเป็นพระอารามหลวง ต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชโปรดเกล้าฯ ให้บูรณปฏิสังขรณ์และสถาปนาเป็นวัดประจำรัชกาลที่ ๑ - สวป.

ลงกลอนไว้เสมอ ยกเว้นเมื่อมีชาวต่างประเทศผู้อยากรู้อยากเห็นมาขอดู และเขาก็จะได้ดูสมดังปรารถนาเมื่อมีการจ่ายเงินให้แก่คนเก็บค่าตอบแทน ซึ่งคิดเงินตั้งแต่สิบแปดเพนซ์ไปจนถึงสองชิลลิง หลังจ่ายค่าเข้าชมแล้ว ประตูบานยักษ์ก็จะถูกผลักเปิดออกแล้วผู้เยี่ยมชมที่เดินเข้าไปภายในก็จะได้พบว่า ตนอยู่ในท่ามกลางความมืดเกือบสนิท บานปิดหน้าต่างอันหนักที่มีอยู่ไม่กี่บาน จะค่อย ๆ ถูกเปิดออกทีละบาน และแสงแดดเพียงน้อยนิดก็ค่อย ๆ สาดส่องเข้ามาบนกำแพงสีแดงทึม ๆ หรือภาพเขียนสีน้ำบนผนังอันวิจิตร รวมทั้งด้านข้างของพระพุทธรูปสูงใหญ่ แต่แล้วก็เลื่อนหายไปในที่สุดเมื่อถึงจุดที่ห่างไกล มีตึกล้อมของหลังคาสูงโปร่ง แต่เมื่อดวงตาคุ่นชินกับความมืดแล้ว ภาพอันแปลกมหัศจรรย์ก็พลันปรากฏขึ้นให้ได้ประจักษ์ เราไม่อาจมองเห็นวิหารทั้งหลายหรือองค์พระพุทธรูปทั้งองค์ได้จากมุมมองใดเพียงมุมเดียว พระพุทธรูปขนาดยักษ์องค์นี้ก่อด้วยอิฐแล้วโอบปูนซีเมนต์ทับ จากนั้นทาร์กผิวเรียบสีนวลเคลือบทับผิวซีเมนต์ แล้วจึงปิดด้วยทองคำเปลวทั่วทั้งองค์พระอีกชั้นหนึ่ง พระพุทธรูปมีขนาดพระอุระกว้างสิบแปดฟุต พระบาทมีขนาดยาวสิบห้าฟุต นิ้วพระบาทแต่ละนิ้วมีความยาวสามฟุต ที่ฝ่าพระบาทมีการฝังมุกเป็นลวดลายสัญลักษณ์ตามในตำนานที่เล่าว่าพระพุทธรูปเจ้าเมื่อแรกประสูตินั้นมีสัญลักษณ์จำนวนหนึ่งตรงฝ่าพระบาท^๑ ที่บ่งชี้ถึงลักษณะเฉพาะที่แท้จริงของพระองค์ เคียรของพระพุทธรูปปกคลุมด้วยกลุ่มปมรูปทรงกรวยมีมันขดเป็นวง^๒ และจุดยอดของรูปทรงกรวย^๓ นั้นก็อยู่ห่างไกลจากระยะสายตามนุษย์ หลบอยู่ใต้เงามืดของหลังคาที่ต่อกัน

^๑ ในลักษณะสูตร กล่าวว่าพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าทุกพระองค์จะเป็นผู้สมบูรณ์ด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ โดยประการหนึ่งในนั้นคือที่พื้นใต้ฝ่าพระบาททั้ง ๒ ข้าง จะมีลวดลายจักร มีซี่ก้าข้างละพันซี่ มีกง มีดุม และส่วนประกอบครบทุกอย่าง (ค้นคว้าเพิ่มจาก พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๑ พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ ๓ [ฉบับมหาจุฬาฯ] ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค, ๗. ลักษณะสูตร)

^๒ เข้าใจว่าน่าจะเป็นส่วนปมพระเกศาที่ขดเป็นรูปก้นหอยของพระพุทธรูป - สวป.

^๓ เข้าใจว่าน่าจะเป็นส่วนพระเกตุมาลา (พระรัศมีซึ่งเปล่งอยู่เหนือพระเศียรของพระพุทธรูป) ของพระพุทธรูป - สวป.

ภาพร่างของพระพุทธไสยาสน์ที่ประกอบในหนังสือเล่มนี้เป็นภาพวาดหนึ่งเดียวของพระพุทธรูปองค์นี้ที่มีอยู่ ไม่เคยมีภาพถ่ายของพระพุทธรูปองค์นี้ โดยช่างภาพในสยามมาก่อนเลยเนื่องจากความมืดภายในวิหาร และการที่ผู้ดูแลวิหารจะยอมให้ศิลปินนำขาตั้งวาดภาพเข้าไปได้นั้นก็ต้องจ่ายสินบนกันอย่างหนัก ซึ่งหลังจากโต้เถียงกันและตามด้วยการชำระเงิน ผู้ดูแลก็ยอมให้เปิดหน้าต่างเพิ่มได้อีกสองสามบานเพื่อให้แสงส่องเข้ามาภายในได้อย่างเพียงพอสำหรับการวาดภาพ ในระหว่างที่กำลังวาดภาพอยู่นั้นแผ่นทองชิ้นเล็ก ๆ ที่ปิดบริเวณพระอุระของพระนอนก็หลุดล่อนออกมา และภายในชั่วระยะเวลาที่เกือบจะสั้นกว่าที่ใช้ในการเขียนถึงเหตุการณ์นี้ หน้าต่างก็ปิดลง ทิวทัศน์ห้องตกอยู่ในความมืดสนิท และศิลปินผู้วาดภาพก็ถูกเร่งให้ออกไปจากพระวิหารอย่างฉุกฉลิว เห็นได้ชัดว่าผู้ดูแลพระวิหารเชื่อว่าพระวิหารทั้งหลายจะกล่มไส้ศิระของเขา เพื่อเป็นการลงโทษที่เขาปล่อยให้ชาวตะวันตกเข้ามาทำลายความศักดิ์สิทธิ์ของสถานที่ ไม่ต้องสงสัยเลยว่าถึงวันนี้ผู้ดูแลพระวิหารก็คงจะหาทางขุดใช้

พระพุทธไสยาสน์

บาปกรรมที่ตนกระทำไปในวันนี้จนหมดแล้ว ด้วยการบริจาคเงินสินบนที่ได้รับ ส่วนหนึ่งไปซื้อการทำบุญอย่างใดอย่างหนึ่งในหลาย ๆ วิธีที่ตนรู้

ภายในลานของวัดโพธิ์มีสระน้ำสองสามแห่งที่อยู่ใต้มง่าไม้ยืนต้น ที่สง่างาม และล้อมรอบด้วยรูปแกะสลักหินที่ดูพิลึกพิลล สระน้ำเหล่านี้เป็นที่อาศัยของจระเข้จำนวนหนึ่งที่พระสงฆ์และเด็กวัดคอยดูแลให้อาหาร

ที่ฝั่งแม่น้ำอีกด้านหนึ่งเกือบจะตรงกันข้ามพอดีกับวัดโพธิ์เป็นที่ตั้งของวัดแจ้ง^๑ ซึ่งเป็นสิ่งมหัศจรรย์ในสายตาของทุกคนที่ได้พบเห็น “โบสถ์” ที่ใช้งานจริง กุฏิพระสงฆ์ และพระสถูปเจดีย์ต่าง ๆ ภายในวัดล้วนเป็นแบบธรรมดาไม่มีอะไรพิเศษ แต่ ณ ริมฝั่งแม่น้ำมีสิ่งก่อสร้างขนาดใหญ่ที่ประกอบขึ้นจากกลุ่มเจดีย์ที่ตั้งอยู่บนฐานสี่เหลี่ยมจัตุรัส สิ่งก่อสร้างที่เป็นกลุ่มเจดีย์ยอดแหลมนี้เองที่ตั้งดูและสะกดสายตาของผู้คน รูปแบบของมันไม่ได้เป็นแบบ “พระเจดีย์” ยอดเรียวยแหลม แต่เป็นแบบพีระมิดที่มีส่วนยอดมน ซึ่งเรียกสิ่งก่อสร้างในรูปแบบนี้ว่า “พระปรางค์” เมื่อมองดูจากระยะห่างออกมาสักหน่อย พระปรางค์ก็ดูเหมือนกับในภาพถ่าย คือเหมือนกับกลุ่มปรางค์หินที่แกะสลักอย่างงดงาม แต่หากมองดูใกล้ ๆ ก็将与พบกับความจริงว่าพระปรางค์นี้เพียงแค่อสร้างขึ้นจากอิฐและปูนพลาสติก และประดับผิวด้วยรูปปูนปั้นชนิดต่าง ๆ ที่ทำจากเศษแตกหักของจานหรือชาม คงจะต้องมีการทุบเครื่องเคลือบดินเผาราคาถูกเป็นพัน ๆ ชิ้นให้แตกเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อยเพื่อให้ได้วัสดุที่เพียงพอในการประดับตกแต่งสิ่งก่อสร้างอันน่าพิศวงนี้ แต่ก็ต้องยอมรับว่าแม้วัสดุที่ใช้ก่อสร้างจะเป็นเพียงของตลาด ๆ ไม่มีค่าอะไร แต่ผลลัพธ์ที่ได้กลับเป็นความมหัศจรรย์อย่างสุดที่จะหาคำใดมาอธิบายได้ หากไม่ได้ยืมดูใกล้ ๆ แล้ว

^๑ วัดอรุณราชวรารามราชวรมหาวิหาร ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันตก บนถนนวังเดิม เขตบางกอกใหญ่ เป็นวัดโบราณสร้างในสมัยกรุงศรีอยุธยา เดิมมีชื่อว่าวัดมะกอก และเปลี่ยนชื่อเป็นวัดแจ้งในสมัยกรุงธนบุรี เคยเป็นสถานที่ประดิษฐานพระแก้วมรกตก่อนที่จะอัญเชิญไปประดิษฐาน ณ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ต่อมาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย รัชกาลที่ ๒ และพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้บูรณปฏิสังขรณ์ โดยในการบูรณะครั้งรัชกาลที่ ๔ นี้วัดได้รับพระราชทานนามใหม่เป็นนามที่ใช้ในปัจจุบัน - สวป.

วัดแจ้ง กรุงเทพฯ

ก็ไม่มีทางรู้เลยว่าลวดลายประดับอันงดงามละเอียดลออและรูปปั้นแปลก ๆ แต่น่าดูชมเหล่านี้เป็นเพียงเศษเครื่องเคลือบดินเผาธรรมดา ยอดปราสาทที่สูงที่สุดในหมู่พระปราสาทนี้คือยอดที่ตั้งอยู่ตรงกลาง สามารถมองเห็นได้จากหลาย ๆ จุดของเมือง และเมื่อขึ้นไปตามบันไดที่นำไปสู่ยอดปราสาทได้ประมาณครึ่งทาง ก็จะสามารถมองเห็นทิวทัศน์อันงดงามของเมืองหลวงได้ แม่น้ำที่ทอดตัวคดโค้งและลำคลองอันกว้างขวางส่องประกายราวกับแถบเงินอันแวววาว บ้านเรือนซ้อนตัวอยู่ใต้ร่มท่มุมไม้อันหนาแน่น หลังคาสีนํ้าสวยงามและยอดแหลมสีขาวอันงามสง่าของเจดีย์ต่าง ๆ ปรากฏลอยเด่นขึ้นมาจากบริเวณยอดไม้ราวกับเป็นภาพแกะสลักนูนสูงที่มีเสน่ห์ดึงดูดยิ่ง ในยามที่ดวงตะวันใกล้ลับขอบฟ้าจะมองไม่เห็นรายละเอียดโครงสร้างของพระปราสาทวัดแจ้งแล้ว แต่กลุ่มยอดแหลมของปราสาทจะจับแสงสีม่วงจางซึ่งค่อย ๆ เปลี่ยนเป็นเฉดสีมืดคล้ำในขณะที่แสงสว่างค่อย ๆ เลือนหายไปจากท้องฟ้า พระปราสาททั้งสองคือผลงานชิ้นเอกอันแสดงถึงทักษะการประดับตกแต่งที่ชาวสยามมีเหตุผลอันสมควรที่จะภาคภูมิใจได้

ภูเขาทอง^๑ คือชื่อของเนินเขาจำลองแห่งหนึ่ง สูงประมาณสองร้อยฟุต และหันหน้าสู่ฉาปนกิจสถานสาธารณะที่นิกแร็งมารวมฝูงกัน ภาพที่เห็นในครั้งแรกนั้นยากที่จะเชื่อว่านี่ไม่ใช่เนินเขาตามธรรมชาติ ต่อเมื่อได้สำรวจดูแล้วจึงค่อยรู้ว่าเป็นสิ่งก่อสร้างที่ทำจากอิฐและปูน มีการปลูกต้นไม้บนเนินเขาจำลองนี้และปลูกไม้เลื้อยปกคลุมไปทั่ว จนกระทั่งมองดูราวกับว่าธรรมชาติผู้ซึ่งอยู่ในอารมณ์สนุกสนานได้สรรค์สร้างเนินเขาโดดเดี่ยวขึ้นมากลางพื้นที่ราบลุ่มต่ำกว้างใหญ่ที่ล้อมรอบอยู่ บนยอดของเนินเขาที่ทำจากอิฐและปูนที่ปกคลุมด้วยพุ่มไม้ใบบังนี่คือพระเจดีย์สีขาวราวหิมะที่มีฐานกว้างมาก ด้านในของฐานรูปทรงกลมมีห้องที่เปิดโล่งอยู่ ตรงกลางห้องมีพระสถูปปิดทอง ซึ่งล้อมราวเหล็กไว้ ภายในพระสถูปนี้บรรจุพระทันตธาตุของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นองค์จำลองทำจากแก้ว โดยองค์จริงนั้นเก็บรักษาอยู่ที่ศรีลังกา^๒

^๑ พระบรมบรรพต หรือที่ชาวบ้านเรียกว่าเจดีย์ภูเขาทอง เป็นพระเจดีย์อันเป็นเอกลักษณ์ของวัดสระเกศราชวรมหาวิหาร (วัดภูเขาทอง) ซึ่งตั้งอยู่ริมคลองมหานาค เขตป้อมปราบศัตรูพ่าย ทั้งนี้วัดสระเกศราชวรมหาวิหาร เป็นวัดเก่าแก่ตั้งแต่สมัยอยุธยา เดิมชื่อวัดสะแก เปลี่ยนเป็นชื่อวัดสระเกศในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ส่วนพระบรมบรรพต หรือ เจดีย์ภูเขาทอง เริ่มสร้างในสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ แล้วเสร็จในสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ บนยอดด้านบนบรรจุพระบรมสารีริกธาตุซึ่งเป็นส่วนแบ่งของพระราชวงศ์ศากยราชที่ขุดค้นพบ ณ หมู่บ้านปิปร่าหว่า (Piprahwa) เมืองบาสติ อันเป็นที่ตั้งของกรุงกบิลพัสดุ์ในสมัยพุทธกาล พระองค์เจ้าปฤษฎางค์ขณะนั้นกำลังผนวชอยู่ที่ประเทศศรีลังกา ได้ทราบข่าวการขุดค้นจึงได้แนะนำลอร์ดเคอร์ซอน (Lord Curzon) ผู้สำเร็จราชการอังกฤษประจำอินเดียให้ทูลเกล้าฯ ถวายในฐานะที่พระมหากษัตริย์ไทยทรงเป็นกษัตริย์เพียงพระองค์เดียวที่เป็นพุทธมามกะอยู่ในขณะนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพระยายมราช (ปั้น สุขุม) เดินทางไปรับที่ประเทศอินเดีย แล้วอัญเชิญมาประดิษฐานที่เจดีย์ภูเขาทองเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ - สวป.

^๒ ผู้เขียนน่าจะเคยได้ยินเกี่ยวกับพระธาตุเขี้ยวแก้ว หรือพระทันตธาตุแห่งเมืองแคนดี ซึ่งเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์คู่บ้านคู่เมืองของชาวศรีลังกา อย่างไรก็ตามข้อมูลที่ผู้เขียนกล่าวถึงพระธาตุเขี้ยวแก้วองค์จำลองที่เจดีย์ภูเขาทองนี้ เข้าใจว่าเป็นข้อมูลเก่าที่ผู้เขียนได้รับทราบในช่วงที่ผู้เขียนยังทำงานอยู่ในประเทศไทย (พ.ศ. ๒๕๓๕ - ๒๕๔๐) ซึ่งเป็นช่วงเวลาก่อนที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจะทรงได้รับมอบพระบรมสารีริกธาตุที่ขุดค้นพบที่เมืองบาสติจากรัฐบาลอังกฤษที่ปกครองอินเดียในขณะนั้น - สวป.

เมื่อดูจากขนาดของพระทันตธาตุองค์จริงแล้วจะเห็นได้ชัดว่าเป็นของปลอม เพราะหากว่าพระทันตธาตุนี้เป็นของจริงก็เป็นไปไม่ได้เลยถ้าจะให้นี้ภาพตามว่า จอมปราษฎ์และบรมครูแห่งอดีตกาลผู้นี้เปี่ยมด้วยพระเมตตากรุณาและพระเกียรติคุณอย่างสูงดังคำกล่าวถึงพระองค์ พวกที่ขอบดูถูกและตั้งข้อสงสัยในสิ่งที่คนทั่วไปยอมรับยังคงพูดเป็นนัย ๆ ว่าน่าจะไดมาจากพื้นมาเสียมากกว่า พระบรมสารีริกธาตุแห่งเมืองกรุงเทพฯ นี้ไม่นำออกมาแสดงไว้ให้ผู้กราบสักการะชื่นชม แต่เก็บซ่อนไว้ในพระสถูปที่ปิดทอง และชาวสยามหลายคน ที่กราบไหว้พระสถูปก็เชื่ออย่างสนิทใจว่าพระทันตธาตุที่บรรจุอยู่ข้างใน เป็นองค์จริงไม่ใช่ของที่จำลองขึ้น มีชั้นบันไดหินสูงชันนำขึ้นมาจากสนามหญ้า โลงเตียนที่ฐานของภูเขาทองไปจนถึงพระสถูปที่ส่วนยอด ในวันที่ฟ้าใสจะมองเห็นทิวทัศน์กว้างไกลไปถึงแผ่นดินที่ปกคลุมด้วยป่าไม้ซึ่งอยู่ลึกเข้าไปในประเทศ ในทิศทางหนึ่ง ส่วนอีกทิศทางหนึ่งก็จะเห็นเทือกเขาสีน้ำเงินอยู่ลิบ ๆ ทอดตัวไปตามชายฝั่งทะเลด้านตะวันออกของอ่าวสยาม ในอดีตนั้นชาวต่างประเทศสามารถขึ้นไปชมทิวทัศน์บนยอดภูเขาทองได้บ่อยครั้ง แต่ตั้งแต่เกิดวิกฤตการณ์ความขัดแย้งระหว่างสยามกับฝรั่งเศส ก็มีทหารขึ้นไปรักษาการณ์บนภูเขาทอง และก็ไม่ยินยอมให้ใครผ่านเข้าไปได้เว้นแต่จะมีหนังสืออนุญาตเป็นกรณีพิเศษ ที่ลงนามโดยเสนาบดีกระทรวงการต่างประเทศ

อย่างไรก็ตาม ในรอบปีจะมีสามวันที่เป็นวันหยุดพิเศษที่จะมีการสักการะพระบรมสารีริกธาตุ และภูเขาทองก็จะเปิดให้ทุกคนขึ้นไปได้รอบ ๆ ฐานของภูเขาทองมีการตั้งแผงลอยซุ้มการแสดงรื่นเริงและงานแสดงออกก๊อานที่มีสิ่งดึงดูดความสนใจต่าง ๆ หลากหลาย และเรียกให้ผู้คนนับพันเข้ามาเที่ยวชมกัน สองข้างทางมีซุ้มของมิชชันนารีที่นำตำราเรียนของที่โรงเรียนพวกเขา และหนังสือคำแปลพระคัมภีร์ไบเบิลบางส่วนมาจำหน่าย และมีแผงขายเครื่องจักสานชิ้นเยี่ยมจากฝีมือนักโทษในเรือนจำ เต็นท์การพนัน ละครเงาไป และโรงจิวต่างก็คึกคักกันเต็มที่ แต่กิจกรรมการซื้อขายโดยตรงนั้นมืออยู่ข้างแต่น้อยมาก และเกือบทุกซุ้มจะต้องมีลอตเตอรี่ คุณอาจเล่นเกมเสี่ยงโชคโดยง่าย

เงินหกเพนซ์สำหรับสิทธิ์ในการกลิ้งลูกบอลไม้สามลูกไปบนโต๊ะเกมบาคาเทล (bagatelle)^๑ และคุณจะได้สิทธิ์เลือกของรางวัลที่มีมูลค่าตรงกับตัวเลขตามหลุมที่ลูกบอลกลิ้งเข้าไป อีกจุดหนึ่งก็มีผู้ชายยืนอยู่ด้านหลังฝากระดานที่มีการเจาะช่องสี่เหลี่ยมในระดับเดียวกับใบหน้าของเขา ชายคนนี้จะคอยผลุบหน้าเข้าออกจากช่องพร้อมกับแลบลิ้นปลิ้นตาด้วยความเร็วอันน่าทึ่ง คุณสามารถขว้างลูกเทนนิสสามลูกให้ถูกใบหน้าที่ผลุบเข้าออกจากช่องอย่างรวดเร็วและถ้าคุณขว้างถูกใบหน้าที่ปิดเบี้ยวนั้นก็ได้รับของรางวัลเล็ก ๆ น้อย ๆ การละเล่นนี้ก็คือเกม Aunt Sally^๒ ในแบบของชาวตะวันออกนั่นเอง แต่ใช้คนจริง ๆ ที่เป็นผู้ชายที่เต็มใจเป็นเป้าล่อ แลกกับเงินหกเพนซ์ต่อการขว้างสามครั้ง อีกแผงหนึ่งมีการผูกเส้นด้ายไว้กับบรรดาสีของ แล้วนำปลายเชือกเส้นใยฝ้ายเหล่านั้นมารวมกัน จับลอดผ่านท่อนไม้ไม่ผ่ากลางท่อนเล็ก ๆ ยาวประมาณหกนิ้ว คุณจะต้องจ่ายเงินก่อนแล้วจึงเลือกเส้นด้าย จากนั้นเจ้าของแผงก็จะไล่ตามเส้นด้ายนั้นไปและคุณจะได้รับสิ่งของตามที่ผูกไว้ที่ปลายเส้นด้ายนั้น ของรางวัลมีตั้งแต่ดินสอหิน^๓ สมุดจดทำแบบฝึกหัดของนักเรียนเล่มละหนึ่งเพนนี่ ไปจนถึงหีบเพลงชักแบบเยอรมัน

ก่อนจะปล่อยให้ตัวปล่อยใจไปกับความสนุกสนานของงานวัด คนที่มาทำบุญทุกคนจะต้องซื้อแผ่นทองคำเปลว ดอกไม้ทำจากขี้ผึ้งสองสามอัน หรือเทียนแท่งจิ๋ว จากนั้นก็เดินขึ้นบันไดอันสูงชันและแตกหัก คุกเข่าลงหน้าพระสฐูป แล้วก็ปิดแผ่นทองคำเปลวลงบนราวเหล็กกัน จุดเทียนแล้วเสียบลงบน

^๑ เป็นเกมชนิดหนึ่งที่เล่นบนกระดานไม้ซึ่งวางตั้งในแนวลาดเอียง วิธีการเล่นเริ่มจากการตีลูกบอลเล็ก ๆ ให้กลิ้งไหลลงมาตามกระดานโดยบนแผ่นกระดานจะมีการเจาะทำร่องหลุมพร้อมระบุหมายเลขคะแนนไว้ด้วย ผู้เล่นจะต้องพยายามเลี้ยงลูกบอลให้หลบเลี่ยงหมุดที่ปักขวางไว้เพื่อให้ลูกบอลกลิ้งตกลงไปในหลุมและได้คะแนน - สวป.

^๒ เป็นเกมที่เล่นกันในประเทศอังกฤษ วิธีการเล่นคือผู้เล่นจะต้องขว้างแท่งไม้ให้ถูกหัวของตุ๊กตาที่ทำเป็นใบหน้าของหญิงสูงวัยที่เรียกว่าคุณป้าแซลลี่ (Aunt Sally) - สวป.

^๓ ดินสอหินเป็นอุปกรณ์การเขียนของเด็กนักเรียนสมัยก่อน ทำจากหินชนวนตัดและฝนเป็นแท่ง ใช้คู่กับกระดานชนวน - สวป.

ยอดแหลมของราว จากนั้นก็โยนดอกไม้ซึ่งฝังเข้าไปในกองไฟอันร้อนแรง ผู้ที่เดินขึ้นมาเที่ยวบนยอดภูเขาทองมองลงมาอย่างวงแหวนของแสงไฟระยิบระยับ ซึ่งไกลออกไปจากนั้นก็เป็นความมืดมิด บรรยากาศก็อ้ออิงไปด้วยสารพัดเสียง วงดนตรีพื้นเมืองขับท่วงทำนองเพลงพื้นเมืองอันเต็มไปด้วยชีวิตชีวาตามชนบประเพณี โดยทำการแสดงอยู่เบื้องหน้าองค์พระสฤงษ์ วงโยธวาทิตของทหารบรเรลง บทเพลงบางชิ้นจากละครโอเปร่าอยู่ในศาลาสำหรับวงดนตรี ซึ่งตั้งอยู่ประมาณ ช่วงกึ่งกลางก่อนถึงยอดภูเขาทอง ส่วนผู้ศรัทธาก็โหมตีระฆังเสียงทุ้มด้วยความแรงที่มากเกินกว่าที่จะเป็นด้วยแรงศรัทธาต่อพระศาสนาเพียงอย่างเดียว ผุ่งชนนั้บร้อย ๆ คนเบื่่องล่ำงต่างส่งเสียงดังโหวกเหวก บ้างก็เป็นเสียงร้องของพ่อค้าหาบเร่ขายของถูก ๆ และเจ้าของลอตเตอรี บ้างก็เป็นเสียงตะโกนของคนที่มาเปิดการแสดง ทั้งหลายนี้ล้วนบ่งบอกถึงความเคลื่อนไหวมีชีวิตชีวา และความตื่นเต้นที่ปรากฏอยู่ท่ามกลางร่างดำมืดที่เคลื่อนไหวอยู่ตลอดเวลา จนไม่อาจมองเห็นว่ามีพื้นที่ว่างบนถนนเส้นใหญ่ที่จุดคบไฟสว่างไสวหรือตามตรอกทางเดินเล็ก ๆ เลย เหล่าพระสงฆ์นั่งอยู่ในศาลาขนาดใหญ่ จีวรสีเหลืองของพวกเขาและศิระษะที่โกนเกลี้ยงแลดูโดดเด่นตัดกับผ้าฝืนสีแดงและสีขาวที่แขวนประดับสถานที่พักชั่วคราวนั้น พระติ่มชาและเคี้ยวหมากอย่างต่อเนื่อง ทั้งยังพูดคุยหัวเราะกันอย่งตื่นเต้นสนุกสนาน เห็นได้ชัดว่าพวกเขาสนุกเพลิดเพลินกับงานเทศกาลพอ ๆ กับเหล่าญาติโยมที่เข้ามาที่นี่ด้วยวัตถุประสงค์เพื่อการเที่ยวเล่นและทำบุญควบคู่กันไป

วัดอีกแห่งหนึ่งคือ วัดสามปลื้ม^๑ เป็นวัดที่ประดิษฐานรอยพระพุทธรบาทจำลองอันโด่งดังซึ่งในทุก ๆ ปีจะมีการสักการะในบรรยากาศ

^๑ วัดจักรวรรดิราชาวาส วรมหาวิหาร ตั้งอยู่บนถนนจักรวรรดิ เขตสัมพันธวงศ์ เป็นวัดเก่าแก่ตั้งแต่สมัยอยุธยา เดิมชื่อวัดนางปลื้ม ต่อมาในสมัยรัตนโกสินทร์เปลี่ยนชื่อเป็นวัดสามปลื้ม เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์ สิงหเสนี) ได้บูรณะแล้วถวายเป็นพระอารามหลวงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๓ และได้รับพระราชทานนามใหม่ดังที่ใช้ในปัจจุบัน - สวป.

งานเฉลิมฉลองที่สนุกสนานรื่นเริงเป็นเวลาสามวันเช่นกัน รอยพระพุทธรูปที่นิยมลี้กลงไปตรงกลางพื้นของห้องขนาดเล็กที่มีหลังคาทรงยอดแหลม^๑ ซึ่งตั้งอยู่บนยอดเนินเขาจำลองเตี้ย ๆ รอยพระพุทธรูปที่ไม่มีนิ้วพระบาทและไม่มีสันพระบาท มีรูปร่างเหมือนอ่างอาบน้ำของทารก ขนาดยาวประมาณสามฟุต กว้างสองฟุต ลีกลีบแปดนิ้ว และถูกแกะสลักหรือหล่อขึ้นให้มีรูปทรงสมมาตรตามหลักคณิตศาสตร์อย่างแม่นยำ มันเกินกว่าสติปัญญาของชาวยุโรปคนใดที่จะสามารถจินตนาการได้ว่ามีกระบวนการความคิดอย่างเป็นเหตุผลหรือไร้เหตุผลแบบไหนที่คนคนหนึ่งสามารถมองดูวัตถุรูปทรงประหลาดนี้ แล้วเห็นว่าเหมือนรอยเท้าของมนุษย์แม้เพียงแค่เล็กน้อย โดยทั่วไปนั้นจะต้องมีงานวัดมาประกอบในเทศกาลสักการบูชาด้วย และในทันทีที่ผู้ศรัทธาติดแผ่นทองคำเปลวตามด้านข้างหรือฝ่าเท้าของรอยพระพุทธรูปแล้ว พวกเขา ก็พากันเดินลงสู่ระดับความสูงที่ต่ำลงเล็กน้อยสู่พื้นที่เบื้องล่างเพื่อร่วมงานรื่นเริงที่กำลังดำเนินไปอย่างสนุกครื้นเครง

ตามเทือกเขาทางภาคเหนือหรือภูเขาลูกโดดบางแห่ง จะมีถ้ำหินปูนหรือหินแกรนิตซึ่งนำมาใช้ประโยชน์เพื่อการศาสนาในหลาย ๆ โอกาส ใกล้กับเมืองกาญจนบุรีที่มีกำแพงล้อมรอบและตั้งอยู่ริมแม่น้ำแม่กลอง มีถ้ำกว้างใหญ่แห่งหนึ่งที่ใช้เป็นสถานที่เก็บพระพุทธรูปและเครื่องสักการบูชาในช่วงที่เกิดสงครามครั้งสุดท้ายระหว่างสยามกับพม่า ที่ถ้ำแห่งนี้ พระพุทธรูปที่มีสีเปลี่ยนไปและเครื่องสักการะที่ผุพังร่วงโรยก็ยังคงอยู่จนทุกวันนี้โดยแทบจะไม่มีใครเข้าไปเลย และปากทางเข้าถ้ำก็เกือบจะถูกบดบังไปหมดด้วยป่าไม้ที่ขึ้นงอกงามมาหลายปีโดยไม่ถูกรบกวน

^๑ เข้าใจว่าหมายถึงมณฑลพระพุทธรูปของวัด มีลักษณะสถาปัตยกรรมแบบทรงจัตุรมุข ยอดปราสาท - สวป.

ในเมืองเพชรบุรีมีถ้ำอยู่หลายแห่งที่ครองพื้นที่ภายในทั้งหมดของภูเขา ซึ่งมียอดเปิดออกอันแสดงถึงลักษณะของภูเขาไฟที่ดับสนิทแล้ว ถ้ำเหล่านี้ยังคงใช้เป็นวัดอย่างเห็นได้ชัด มีการตัดหินแข็งทำเป็นขั้นบันไดเพื่อทำเป็นทางลงสู่ปากทางเข้าถ้ำได้ง่าย ๆ ถ้ำบางแห่งก็ได้รับแสงที่ลอดผ่านมาทางช่องเปิดคล้ายปากปล่องภูเขาไฟตรงไหล่เขา ถ้ำบางแห่งก็มีมืดเกินกว่าที่จะเข้าไปโดยไม่ใช้คบไฟหรือตะเกียง ในถ้ำทุกแห่งจะปรับพื้นให้เรียบเป็นอย่างดีและฉมทราย และมีอยู่แห่งหนึ่งที่ปูกระเบื้องไว้เรียบร้อยด้วย พระพุทธรูปจะตั้งเรียงรายเป็นแถวไปตามผนังถ้ำด้านข้าง ตามจุดที่เป็นหินผาที่ยื่นออกมาและตามมุมที่เป็นโพรงจะมีพระพุทธรูปในท่ายืน นอน และนั่งจำนวนมากประดิษฐานอยู่ทุกจุด ด้านหลังพระพุทธรูปองค์ใหญ่มักมีโพรงเล็ก ๆ ซ่อนอยู่ ซึ่งนำไปสู่ซอกหลืบที่ทั้งมืด คับแคบ สกปรก และชื้นแฉะ ข้างในนั้นมีเตียงไม้กระดาน และแท่นบูชาที่มีรอยเปื้อนเขม่าควันจากคบไฟ โพรงนี่เป็นที่อยู่อาศัยหรือเคยเป็นที่อยู่อาศัยของนักบวชผู้ปลีกวิเวกเมื่อหลายปีก่อน โถงภายในถ้ำเหล่านี้มีลักษณะบางอย่างที่เกือบจะบิดเบี้ยวผิดปกติ หินงอกและหินย้อยแห่งใหญ่เปล่งประกายเมื่อแสงอาทิตย์สาดส่องลงมา หรือดูมืดหม่นและน่าขนลุกยามต้องแสงจากไฟที่แตกดับเปรี๊ยะเป็นพัก ๆ ของคบไฟที่ส่งควันโขมง ความยิ่งใหญ่และความแข็งแกร่งของพลังธรรมชาติที่ปรากฏในเสาหินต้นใหญ่และซอกโพรงลึกนั้นมักจะทำให้รูปเคารพปิดทองของพระพุทธรูปองค์ผู้ไม่มีเมตตากรุณา และพระอัครสาวกแลดูเป็นของดาด ๆ ด้อยค่าลงไปกว่าเมื่อมองเห็นอยู่ในสภาพแวดล้อมที่เหมาะสมกว่านี้ เช่นในวัดที่สร้างด้วยอิฐหรือไม้ของเหล่าพระสาวกที่ยังมีชีวิตอยู่

คุณลักษณะประการหนึ่งที่เด่นชัดมาก ณ พื้นที่ภายในสิ่งปลูกสร้างของวัดหลายแห่งก็คือ การจัดแสงเพื่อเพิ่มความเข้มขลังและความน่าประทับใจของสถานที่ ยกตัวอย่างเช่น ในกรณีของพระพุทธรูปไสยาสน์ที่วัดโพธิ์ ซึ่งแม้จะเปิดหน้าต่างหลายบานรอบองค์พระนอนแล้ว พระเศียรบางส่วนก็ยังคงหลบอยู่ในเงามืดเพื่อเพิ่มความรู้สึกว่าองค์พระสูงและขบเน้นความรู้สึกอัศจรรย์ใจ

ของผู้ชมไปด้วย และเป็นอีกครั้งหนึ่งที่นาย Smyth^๑ ได้กล่าวไว้ในหนังสือ^๒ ที่อ้างถึงก่อนหน้านี้อีกแล้ว ถึง “วัด” เล็ก ๆ ที่ชื่อ วัดราชบูรณะ^๓ ซึ่ง “มีพระพุทธรูปที่งดงามมากองค์หนึ่ง ลำแสงจากหน้าต่างเล็กตรงหลังคาส่องลงมาต้องพระเศียรและพระอังสา ก่อเกิดเป็นภาพที่น่าประทับใจยิ่งและนับเป็นผลงานอันยิ่งใหญ่ของสถาปนิกผู้ออกแบบ และนี่ไม่ใช่สถานที่เดียวในสยามที่มีการจัดแสงได้อย่างหลักแหลม” เขายังได้กล่าวถึงวัดพระพุทธรชินราช^๔ ด้วยว่า “เมื่อเดินผ่านประตูทางเข้าของพระสงฆ์ ตรงมุมฝั่งตะวันออกเฉียงใต้จากกระเบื้องคดในตอนแรกจะพบกับความมืดสลัว แต่ในที่สุดเสาสีดำนันใหญ่ที่มีการประดับลวดลายปิดทอง (เป็นการประดับชนิดเดียวกับที่ชาวสยามรู้จัก) ก็ปรากฏขึ้นภายใต้

^๑ Herbert Warrington Smyth เป็นนักธรณีวิทยาชาวอังกฤษที่ได้รับการว่าจ้างจากรัฐบาลสยาม ดำรงตำแหน่งเจ้ากรมราชโลหกิจและภูมิวิทยา ระหว่าง พ.ศ. ๒๔๓๘ - ๒๔๓๙ - สวป.

^๒ Notes of a Journey on the Upper Mekong, Siam (กรมศิลปากร โดยสำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ ได้แปลและจัดพิมพ์เป็นหนังสือชื่อ “บันทึกการเดินทางสู่ลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน ประเทศสยาม” แล้วเมื่อ พ.ศ. ๒๕๔๙) เป็นบันทึกการเดินทางของ Herbert Warrington Smyth เพื่อสำรวจภูมิประเทศแถบภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือของสยาม รวมถึงบริเวณที่ราบลุ่มแม่น้ำโขงตอนบน เพื่อตรวจสอบหาแหล่งทรัพยากรแร่ธาตุตามที่ได้รับมอบหมายจากรัฐบาลสยาม - สวป.

^๓ วัดราชบูรณะ ตั้งอยู่ใจกลางเมืองพิษณุโลก ริมฝั่งแม่น้ำน่านด้านทิศตะวันออก เยื้องไปทางทิศใต้ของวัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร และอยู่ฝั่งตรงข้ามถนนกับวัดนางพญา ไม่พบหลักฐานที่ชัดเจนว่าสร้างในสมัยใด แต่สันนิษฐานว่าสร้างในสมัยสุโขทัย มีพระประธานองค์สำคัญชื่อ หลวงพ่อทองคำ ประดิษฐานในพระวิหารหลวง เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัย มีพุทธศิลป์คล้ายคลึงกับพระพุทธรชินราช - สวป.

^๔ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุวรมหาวิหาร ตั้งอยู่ที่ถนนพุทธบูชา ริมฝั่งแม่น้ำน่านด้านทิศตะวันออก ตรงข้ามกับศาลากลางจังหวัดพิษณุโลก เป็นวัดเก่าแก่โบราณไม่ปรากฏหลักฐานแน่ชัดว่าสร้างขึ้นในสมัยใด สันนิษฐานว่าสร้างขึ้นในสมัยสุโขทัยหรืออาจเก่ากว่านั้น แต่บางข้อสันนิษฐานก็ว่าสร้างในสมัยอยุธยา เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรชินราช ซึ่งเป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยศิลปะสุโขทัยที่ได้รับการยกย่องว่ามีองค์ประกอบทางพุทธศิลป์ที่งดงามที่สุดในประเทศไทย - สวป.

ลำแสงอ่อนจางจากหน้าต่างบานเล็กแคบที่ฝังอยู่ในผนังเตี้ยด้านข้าง ขณะที่หลังคาสูงมียอดนั้นก็ยกสูงขึ้นไปสู่ความมืดมิดเบื้องบน”

มักจะมีการระบุถึงการใช้แผ่นทองคำเปลวจำนวนมากในการประดับตกแต่งพระสถูปเจดีย์และพระพุทธรูป มูลค่าการนำเข้าสินค้าชนิดนี้ต่อปีคิดเป็นเงินราวหนึ่งแสนหกหมื่นถึงสองแสนดอลลาร์เม็กซิโก และนอกจากที่นำเข้ามาแล้ว ก็ยังมีส่วนที่ผลิตขึ้นมากมายโดยช่างทองชาวจีนในกรุงเทพฯ ใกล้กับวัดแห่งหนึ่งที่ตั้งอยู่ภายในกำแพงเมืองมีชุมชนเล็ก ๆ ที่มีอาชีพหลักคือการตีแผ่นทองคำเปลว ช่างตีทองจะนำแผ่นทองคำบางขนาดหนึ่งในสี่ตารางนิ้ว ประกบด้วยแผ่นกระดาษหนาสีขาวชุบน้ำมัน โดยวางแผ่นทองคำและแผ่นกระดาษเรียงสลับกันไปเป็นตั้งสูงประมาณสองนิ้ว กระดาษและทองคำตั้งเล็ก ๆ นี้จะนำไปใส่ไว้ในปลอกหุ้มหนาทำจากหนังฟอกที่เปิดออกสองข้าง จากนั้นวางปลอกหุ้มบนแผ่นหินหนาแข็งแรง หนาประมาณสามหรือสี่นิ้ว ช่างตีทองจะใช้ค้อนอันใหญ่ และหนักที่มีหัวค้อนเป็นเหล็กทุบห่อขนาดเล็กที่วางตรงหน้าเขาสุดแรง เขาจะตีไปเรื่อย ๆ จนกว่าทองชิ้นเล็ก ๆ จะถูกทำให้แบนได้ขนาดพอประมาณ จากนั้นเขาก็หยิบแผ่นทองคำบาง ๆ นั้นมาประกบด้วยแผ่นกระดาษสีขาวแบบจีนซึ่งมีเนื้อบางลงอีก แล้วก็ตีต่อไปอีกจนกว่าแผ่นทองคำจะบางเพียงพอสำหรับปิดทองพระพุทธรูปหรือเครื่องประดับตกแต่ง แผ่นทองคำเปลวขายเป็นแผ่นขนาดประมาณสามตารางนิ้วในราคาสิบห้าถึงสิบแปดซิลลิงต่อหนึ่งพันชิ้น

ไม่เพียงแคแผ่นทองคำเปลวจะใช้ในการปิดทองพระพุทธรูปและพระสถูปเจดีย์เท่านั้น แต่ศิลปินชาวสยามยังนำมาใช้ประดับฝาผนังด้วย จิตรกรจะวาดภาพตัวละครและทิวทัศน์ด้วยสีฝุ่น แต่เมื่อใดที่ตัวละครต้องสวมมงกุฎหรือเครื่องประดับทองคำ หรือภาพเจดีย์และวัดต้องมีส่วนที่ประดับทองคำ จิตรกรจะนำแผ่นทองคำเปลวมาใช้เสมอ และความแตกต่างระหว่างพื้นผิวโลหะที่สะท้อนแสงวูบวาบกับภาพเขียนสีฝุ่นที่มีลักษณะที่บดแสงนั้นก็ดูโดดเด่นสะดุดตามาก

เรื่องยอตนิยมสำหรับนำมาวาดภาพที่เกี่ยวกับศาสนา คือ ภาพชุมนุมรอกต่าง ๆ ซึ่งมีอยู่แปดชุมนุม แม้ว่าเรื่องราวเกี่ยวกับชุมนุมรอกที่จะได้เล่าต่อไปนี้อาจฟังดูน่ากลัวสยดสยอง แต่ภาพที่วาดโดยศิลปินชาวสยามก็ไม่มีอะไรที่ทำให้รู้สึกสะอิดสะเอียนเนื่องจากภาพวาดนั้นขาดความสมจริงโดยสิ้นเชิง และอันที่จริงแล้วชาวยุโรปส่วนใหญ่ก็ต้องอาศัยล่ามช่วยอธิบายความหมายของภาพเหล่านี้ จึงจะเข้าใจ นรกชุมนุมหลักแปดชุมนุมล้วนเป็นสถานที่แห่งการทรมานอันน่ากลัว ในนรกชุมนุมแรก สัตว์นรกที่ถูกตัดสินว่ามีความผิดจะถูกหั่นสับเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย และทุก ๆ การสับจะก่อเกิดความเจ็บปวดอย่างยิ่ง เพราะประสาทรับความรู้สึกจะไม่ถูกทำลายไปด้วย และเมื่อร่างกายถูกชำแหละเป็นชิ้น ๆ แล้ว ก็จะมีลมที่มีคุณสมบัติฟื้นคืนชีพพัดผ่านร่างที่ถูกหั่นนั้นและทำให้สัตว์นรกรับกลับเป็นร่างกายมนุษย์ที่สมบูรณ์ดังเดิม ซึ่งก็จะถูกหั่นสับอีกครั้งโดยนายนิรยบาล การทรมานดำเนินไปซ้ำแล้วซ้ำเล่าอย่างไม่มีที่สิ้นสุด แต่ในที่สุดก็จะถึงกาลที่ร่างของสัตว์นรกที่ฟื้นคืนนั้นจะถูกเหวี่ยงไปยังพื้นที่อีกส่วนหนึ่งของนรกชุมนุมเดิมเพื่อนำไปเป็นเครื่องเล่นของสัตว์ประหลาดผู้โหดเหี้ยม โดยในนรกชุมนุมนี้เวลาหนึ่งวันเท่ากับระยะเวลาถึงเก้าแสนปี

นรกชุมนุมที่สองมีพื้นเป็นเหล็กหลอมเหลว และเมื่อสัตว์นรกเหยียบย่ำไปบนโลหะหลอมนี้พวกเขาก็จะจมลงไปและตายไปพร้อมกับความเจ็บปวดอันน่าขนลุก จากนั้นก็เกิดใหม่แล้วก็ถูกลงทัณฑ์อย่างทรมานซ้ำแล้วซ้ำเล่าไปตลอดเวลาอันยาวนาน ที่นี้เวลาหนึ่งวันยาวนานเท่ากับสามสิบล้านปี บนโลกมนุษย์

สัตว์นรกในชุมนุมที่สามจะสูญเสียรูปลักษณ์ของมนุษย์ไปบางส่วน คือ อาจจะมีหัวเป็นคนตัวเป็นสัตว์ หรือตัวเป็นคนหัวเป็นสัตว์ และตกเป็นเครื่องเล่นของพวกปีศาจจำนวนมากมาย ปีศาจจะไล่เขี่ยนตีสัตว์นรกด้วยแส้ให้วิ่งจากภูเขาลูกหนึ่งไปยังภูเขาลูกอีกลูกหนึ่ง โดยตลอดเวลาที่สัตว์นรกรวิ่งหนีนั้นก็จะมีหินจำนวนมากหล่นลงมาทับจนบาดเจ็บล้มตาย แต่ก็เหมือนกับนรกชุมนุมอื่น ๆ

ทั้งหมดซึ่งเป็นที่จองจำสัตว์นรกผู้กระทำผิด คือสัตว์นรกจะถูกชุบชีวิตขึ้นมาใหม่เพื่อรับการลงทัณฑ์อย่างทารุณซ้ำอีกครั้ง

นรกขุมที่สี่นั้นมองดูสวยงาม มีพื้นปกคลุมไปด้วยดอกบัวศักดิ์สิทธิ์ แต่ภายใต้กลีบดอกสีชมพูนั้นเต็มไปด้วยเหล็กปลายแหลม และเมื่อสัตว์ผู้ถูกพิพากษาให้ตกนรกเดินทางมาจนถึงสุดขอบนรกแล้วก็จะถูกตะครุบไว้ในมืออันมีกำลังมากของปีศาจผู้โหดร้าย และถูกขว้างไปด้วยแรงมหาศาลให้ตกไปสู่ดอกไม้อันตรัยเบื้องล่าง สัตว์นรกจะถูกจับโยนลงไปในนรกครั้งไม่ถ้วน เสียงร้องโหยหวนของพวกเขาก็ดังก้องเข้าไปเข้ามาอยู่ในเส้นทางเชื่อมในนรกไปตลอดสี่พันปีซึ่งในแต่ละวันนั้นยาวนานเท่ากับเจ็ดสิบล้านล้านปีบนโลก

นรกขุมที่ห้ามีลักษณะคล้ายนรกขุมที่สี่คือมีพื้นเบื้องล่างเต็มไปด้วยดอกไม้ที่มีปลายเหล็กแหลม แต่คราวนี้สัตว์นรกผู้ทำบาปจะพยายามตะเกียกตะกายหนีออกมาจากดงดอกไม้ ทว่าเมื่อสัตว์นรกเผลอพ้นจากแปลงหนามแหลมขึ้นมาได้ด้วยใจกล้าดลุ่มและร่างกายอ่อนแรงก็จะพบกับปีศาจถือค้อนอันใหญ่ ที่จะเหวี่ยงค้อนทุบพวกเขาอย่างแรงจนขวดเซตกลงไปสู่การทรมานเบื้องล่างอีกท่ามกลางเสียงหัวเราะอันน่ากลัวของผู้คุมขังที่โหดเหี้ยม

นรกขุมที่หกเป็นนรกที่มีไฟแผดเผาตลอดกาล แต่มีคุณลักษณะที่น่าสยดสยองยิ่งกว่านรกที่บาทหลวงของชาวคริสต์เทศนาไว้เสียอีก เพราะในท่ามกลางเปลวเพลิงที่โหมไหม้ในหลุมนรกนี้ จะมีสุนัขนรกตัวใหญ่ยักษ์ที่มีฟันเป็นเหล็กคม พวกมันจะตะครุบเหยื่อแล้วก็ฉีกเนื้อกินอย่างไม่รู้จักอิ่ม เมื่อสัตว์นรกถูกกินแล้วก็จะเกิดใหม่อีกครั้ง และถูกเผาในไฟนรกและถูกฉีกกินด้วยคมเขี้ยวเหล็ก เป็นเช่นนี้ต่อไปเรื่อย ๆ นานหนึ่งหมื่นหกพันปีอันน่าเหน็ดเหนื่อย

นรกขุมที่เจ็ดมีด้านข้างเป็นผาสูงชันและเห็นได้ชัดว่าเป็นหนทางสำหรับหลบหนี สัตว์นรกจะกระเสือกกระสนปีนขึ้นไปบนหน้าผาสูงชันอย่างยากลำบาก แต่แล้วก็มีลมแรงนำกลัวพัดกระแทกให้สัตว์นรกดิ่งตกลงไปสู่พื้นเบื้องล่างอันเต็มไปด้วยเหล็กปลายแหลม

นรกขุมสุดท้ายเป็นอีกขุมหนึ่งที่มีไฟเผาผลาญอย่างไม่เว้นมอดดับ ที่นี้ สัตว์นรกจะอยู่กันอย่างเบียดเสียดยัดเยียดจนไม่มีที่จะให้ขยับตัวได้ นรกขุมนี้เป็นขุมที่ลึกที่สุดและกว้างที่สุดในบรรดานรกทุกขุม และสัตว์นรกจำนวนมากจะต้องทนทุกข์ทรมานไปจนกว่าจะถึงวันที่มหาเมฆปรากฏบนสรวงสวรรค์และประกาศวันสิ้นสุดของโลก

ราวกับว่าเรื่องราวเกี่ยวกับนรกอันโหดร้ายที่สร้างขึ้นจากมันสมองอำมหิตของคนบางคนจะยังไม่น่ากลัวพอที่จะทำให้คนชั่วเกรงกลัว ดังนั้นในนรกขุมหลักทั้งแปดจึงยังมีนรกขุมย่อย ๆ อีกสิบหกขุมซึ่งเป็นสถานที่อันน่าสะอิดสะเอียนพอกัน นรกขุมย่อยนี้มีรูปทรงเป็นลูกบาศก์วัดได้ด้านละสามสิบโยชน์เท่า ๆ กัน แต่หนังสือเล่มนี้ไม่ต้องการทำให้ท่านผู้อ่านรู้สึกเบื่อหน่ายจากข้อมูลรายละเอียดของนรกขุมย่อยแต่ละขุม จึงขอยกตัวอย่างมาเพียงขุมเดียวเพื่อพอให้เห็นสภาพทั่วไปของนรกขุมย่อย ในนรกขุมย่อยแห่งหนึ่ง สัตว์นรกทุกคนจะต้องทุกข์ทรมานจากความกระหายน้ำอย่างสุดที่จะทนได้ ในเขตแดนอันมืดสลัวของนรกมีแม่น้ำอยู่สายหนึ่งที่อ้อมตัวไปด้วยเกลือ และสัตว์ผู้นำเวทนาทั้งหลายซึ่งคลุ้มคลั่งจากอาการกระหายน้ำโดยไม่มีตนใดที่จะดับความกระหายนั้นได้ ก็จะต้องวิ่งตัวลงสู่กระแสน้ำเกลือ ตลอดแนวฝั่งแม่น้ำจะมีปีศาจถือแท่งเหล็กยาวติดตะขอที่ลูกเป็นไฟ ปีศาจจะใช้ตะขอนั้นเกี่ยวเอาสัตว์นรกขึ้นมา และใช้ตะขอเหล็กร้อนแดงนั้นหันฆ่าแหล่ร่างของพวกเขา เมื่อสัตว์นรกร้องลั่นด้วยความคลุ้มคลั่งกระหายน้ำ ปีศาจก็จะกรอกเหล็กหลอมเหลวเข้าไปในลำคอที่แผดเผาของสัตว์นรก

บทที่ ๑๖

พิธีกรรมทางศาสนา

ใน “ราชอาณาจักรแห่งกาสาวพัสดร์” นี้ มีพิธีกรรมทางศาสนาจัดขึ้นติด ๆ กันในระยะเวลาอันรวดเร็วอย่างไม่น่าเชื่อ และทุกคนก็ล้วนมีส่วนร่วมซึ่งไม่ใช่เพราะคุณค่าในเชิงศาสนาแต่เป็นเพราะพิธีกรรมเหล่านี้เป็นเหตุผลชั้นยอดสำหรับที่จะได้เพลิดเพลินกับวันหยุดราชการ และเราจะได้กล่าวถึงพิธีกรรมทางศาสนาที่สำคัญจำนวนหนึ่งในบทนี้และอีกสองบทถัดไปด้วย

เทศน์มหาชาติ “เทศน์มหาชาติ” หรือ “การเทศนาเรื่องราวของพระประสูติกาลครั้งยิ่งใหญ่” คือพิธีกรรมแรกที่เราจะกล่าวถึง พิธีนี้ไม่เหมือนกับพิธีกรรมอื่น ๆ ที่เราจะอธิบายต่อไปเพราะไม่ได้มีกำหนดวันจัดงานที่ตายตัว และในหลาย ๆ กรณีพิธีนี้ก็ไม่ได้ทำให้เกิดวันหยุดราชการ เทศน์มหาชาติมักจะจัดขึ้นในลักษณะงานพิธีกึ่งส่วนตัวหรือพิธีทางศาสนาที่จัดในบ้าน เพื่อประโยชน์ของตัวผู้จัดเองและคนที่มีส่วนร่วมโดยตรง แต่ก่อนที่เราจะบรรยายลักษณะพิธีฉลองทั้งในแบบสาธารณะและแบบส่วนตัวของพิธีกรรมนี้ ก็สมควรจะได้กล่าวถึงเรื่องราวของ**มหาชาติชาดก** ตามบันทึกที่พบในเอกสารของชาวสยามเสียก่อน เพราะกล่าวกันว่าเรื่องราวของ**มหาชาติชาดก**นี้ไม่พบว่ามีอยู่ในวรรณกรรมพุทธศาสนาของประเทศรอบข้างสยามเลย

ตำนานพระพุทธศาสนาซึ่งบัดนี้กลับกลายเป็นว่าไม่เป็นที่ยอมรับในหมู่นักวิชาการชาวตะวันตกเสียเอง ได้เขียนไว้ว่าครั้งหนึ่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเคยตรัสสอนชี้ให้พระสหายและพระสาวกกระจ่างแจ้งใน

ความเป็นจริง โดยยกเอาเรื่องราวจำนวนมากถึงห้าร้อยห้าสิบเรื่องเกี่ยวกับพระองค์เอง เรียกว่า “ชาตก” เรื่องเล่าชาตกเหล่านี้ได้บอกเล่าเรื่องราวโดยสมบูรณ์เกี่ยวกับภพชาติต่าง ๆ ในอดีตของพระพุทธเจ้าที่พระองค์ทรงระลึกได้หลังจากที่ตรัสรู้พระอนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ ในบรรดาเรื่องราวของพระประสูติการในพระชาติต่าง ๆ ห้าร้อยห้าสิบเรื่องนี้ มหาเวสสันดรชาตกเป็นเรื่องราวในพระชาติเมื่อครั้งทรงเป็นเจ้าชายผู้สูงศักดิ์และทรงคุณธรรมอันประเสริฐ มีพระนามว่า พระเวสสันดร และเนื่องจากเป็นพระชาติสุดท้ายก่อนประสูติเป็นพระพุทธเจ้า ผู้คนที่เชื่อว่าชาตกเป็นเรื่องจริงจึงให้ความเคารพนับถืออย่างสูง ในอดีตชาติพระพุทธองค์ทรงเคยเกิดเป็นบุคคลต่าง ๆ ในทุกชั้นวรรณะตั้งแต่ทาสไปจนถึงกษัตริย์ ทรงเคยเป็นทั้งพระราชา ข้าราชการ นัก ฤๅษี บำเพ็ญพรต ครูบาอาจารย์ เจ้าชาย ขุนนาง พ่อค้า ทาส ช่างปั้นหม้อ และจันทาล ทรงเคยเกิดในร่างของช้าง เสือ ลิง งู ปลา และกบ ในโลกทิพย์ก็ทรงเคยเกิดเป็นรุกขเทวดาและเทพธิดา

เรื่องราวการเกิดในสิบชาติสุดท้ายจะได้รับความสนใจมากที่สุดเพราะเกี่ยวข้องกับวิธีการที่พระพุทธองค์ทรงบำเพ็ญบารมีจนครบถ้วนสมบูรณ์สำหรับการตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า และเรื่องราวในเก้าชาติแรกนั้นอาจสรุปได้อย่างเหมาะสมว่าเป็นอภินิหารที่เล่าเรื่องราวในชาติที่สิบหรือมหาชาติชาตก

เรื่องราวในพระชาติแรกเล่าเรื่องการประสูติเป็นเจ้าชายรัชทายาทอย่างไรก็ตามในชาติที่ผ่าน ๆ มานั้น เมื่อใดก็ตามที่พระองค์เกิดเป็นราชามหากษัตริย์แล้ว ในชาติถัดมาชีวิตของพระองค์ก็ต้องประสบความทุกข์ยากและความตกต่ำเสมอไป ดังนั้นจึงทรงหวาดวิตกอย่างยิ่งและพยายามจะหลีกเลี่ยงจากทุกข์ภัยของการมีอำนาจอย่างกษัตริย์ โดยการแสวงเป็นใบ้ พระญาติวงศ์ต่างสงสัยว่าเจ้าชายพิการจริงหรือไม่และพยายามทำทุกวิถีทางที่จะให้พระองค์ตรัสออกมาแต่ก็ไม่เป็นผล ในที่สุดพวกเขาจึงกราบทูลเสนอให้ฝังเจ้าชายทั้งเป็น

วัดแจ้งขณะพระอาทิตย์ตกดิน

โดยคาดว่าการที่พระองค์จะต้องพบกับความตายอย่างโหดร้ายเช่นนี้จะทำให้พระองค์ตรัสออกมาในที่สุดเพื่อรักษาชีวิต^๑

เรื่องราวในพระชาติที่สอง พระองค์ประสูติเป็นโอรสของกษัตริย์ผู้ยิ่งใหญ่อีกครั้ง แต่พระอนุชาของพระบิดากลับกลายเป็นคนทรยศและช่วงชิงราชบัลลังก์ไป และได้ประหารชีวิตพระเชษฐาผู้เป็นกษัตริย์ เจ้าชายประสูติในระหว่างที่ถูกเนรเทศ แต่เมื่อทรงเจริญวัยเป็นหนุ่มแล้วก็ได้รับทราบถึงสถานะและตำแหน่งอันแท้จริงของตน จึงตัดสินพระทัยที่จะกู้คืนราชบัลลังก์ เจ้าชายทรงออกเรือเพื่อเดินทางกลับไปยังราชอาณาจักรของตน แต่ระหว่างการเดินทางนั้นได้เกิดพายุใหญ่ซัดจนเรือแตกอับปาง และพระองค์รักษาชีวิตของตนไว้ได้ด้วยความเพียรว่ายน้ำในมหาสมุทรไปจนถึงฝั่งอันห่างไกล^๒

เรื่องราวในพระชาติถัดไปนั้น พระองค์เกิดเป็นบุตรชายของฤๅษีชายหญิงตาบอด และพระองค์ก็คอยดูแลรับใช้บิดามารดาของตนด้วยใจอุทิศตั้งมั่น นอกจากนี้ทรงฝึกกวางที่เลี้ยงไว้ให้คอยบรรทุกหม้อของพระองค์ และไม่ว่าพระองค์จะเสด็จไปที่ใดเจ้าสัตว์ขี้อายก็จะตามติดไปด้วย แต่สุดท้ายแล้วพระองค์ถูกสังหารในป่าโดยลูกศรที่หลงมาของพระราชาองค์หนึ่งที่ยังออกมาขณะกำลังล่าสัตว์^๓

เรื่องราวต่อมา พระองค์ทรงกลับมาประสูติใหม่เป็นพระราชาผู้ทรงอำนาจอันอัศจรรย์ อาณาเขตปกครองของพระองค์ครอบคลุมทั้งเมืองสวรรค์และนรก และในระหว่างที่ทรงมีอำนาจปกครองอยู่นั้นก็ได้ไปเยี่ยมชมดินแดน

^๑ ในเตมียชาดก เหตุที่พระเตมีย์ถูกพระราชบิดาโปรดให้นำไปฝังทั้งเป็นนั้นเนื่องจากพราหมณ์ปุโรหิตแนะนำว่าพระเตมีย์เป็นใบ้และง่อยเปลี้ยเช่นนี้เป็นกาลกิณีแก่บ้านเมือง ต้องนำไปฝังที่ป่าช้าเสีย - สวป.

^๒ มหาชนกชาดก - สวป.

^๓ ในสุวรรณสามชาดก พระเจ้าปิลัยกษราช กษัตริย์ผู้ครองกรุงพาราณสี ขณะทรงล่ากวางในป่าทรงตั้งใจยิงลูกศรให้ถูกพระสุวรรณสาม เพราะทรงสงสัยว่าเป็นเทวดาหรืออมมนุษย์ประเภทใด - สวป.

อันห่างไกลทั้งสองของอาณาเขตอันไพศาลของพระองค์ด้วย อย่างไรก็ตามก็ตีเนื้อเรื่องไม่ได้ระบุว่าพระองค์ทรงเห็นหรือทำอะไรในดินแดนทั้งสองนั้น^๑

ในพระชาติต่อมา พระองค์เป็นข้าราชการสำนักของกษัตริย์นักรบผู้หนึ่ง โดยมีตำแหน่งเป็นที่ปรึกษาและตุลาการ ในชาตินี้พระองค์สร้างชื่อเสียงในด้านปัญญาความรู้และบุคลิกอันเข้มแข็งแน่วแน่ ครั้งหนึ่งพระองค์ได้รับผิดชอบควบคุมการขุดอุโมงค์ลอดใต้ภูเขาสูงใหญ่ เพื่อที่กษัตริย์ผู้เป็นนายของพระองค์จะได้โจมตีศัตรูที่มีกำลังมากได้โดยไม่ให้รู้ตัว การก่อสร้างอุโมงค์แล้วเสร็จและกษัตริย์ก็สามารถเอาชนะศัตรูได้อย่างเด็ดขาด^๒

เรื่องราวในพระชาติที่หก กล่าวไว้ว่าพระองค์เกิดเป็นพญานาค ราชานางนาคพิภพ ในพระชาตินี้พระองค์มีญาติสำคัญสองคนคือพี่ชายที่เป็นมนุษย์คนหนึ่ง และน้องสาวในร่างของกบตัวหนึ่ง ตัวพระองค์เองอยู่ในร่างงูเห่า วันหนึ่งหมอมูที่เก่งกาจได้มาจับพระองค์ไปแล้วนำไปแร่แสดงในที่ต่าง ๆ พระองค์ได้รับการช่วยเหลือปลดปล่อยจากสภาวะอันน่าอับอายและเสื่อมเสียเกียรตินี้โดยพี่ชายและน้องสาว ผู้ซึ่งใช้กลอุบายอันชาญฉลาดหลอกล่อนักแสดงแร่ได้สำเร็จ^๓

พระชาติถัดไปเป็นอีกครั้งที่พระองค์ประสูติเป็นพระโอรสของกษัตริย์และยังดำรงตำแหน่งตุลาการด้วย แต่เนื่องจากทรงปราบปรามการติดสินบนและการทุจริตอย่างเข้มงวดเฉียบขาด จึงสร้างความไม่พอใจให้แก่ขุนนาง

^๑ เนมิราชชาดก กล่าวถึงพระโพธิสัตว์เมื่อครั้งเสวยพระชาติเป็นพระเนมิราช กษัตริย์แห่งกรุงมิถิลา พระองค์ได้ไปชมสวรรค์และนรก เนื้อเรื่องจึงมีการบรรยายถึงสภาพต่าง ๆ ทั้งในแดนนรกและสวรรค์ รวมทั้งบุญและบาปชนิดต่าง ๆ ที่ส่งผลให้ได้เกิดในนรกหรือสวรรค์ - สวป.

^๒ มโหสถชาดก - สวป.

^๓ ในภุริทัตชาดก ทั้งพระเชษฐาและพระกนิษฐาของพระภุริทัตล้วนเป็นพญานาค พระเชษฐาแปลงกายเป็นนักบวช และพระกนิษฐาแปลงกายเป็นลูกเขียด เพื่อร่วมกันออกตามหาเพื่อช่วยพระภุริทัตกลับสู่โลกพิภพ - สวป.

ผู้เป็นหัวหน้าตุลาการที่สูญเสียผลประโยชน์อันมีค่าไป คืบหนึ่งกษัตริย์ฝันว่า
 ได้ไปเที่ยวบนสวรรค์ เมื่อทรงตื่นบรรทมก็เรียกให้หัวหน้าตุลาการมา
 เข้าเฝ้า และขอให้ช่วยแนะนำหนทางที่จะทำให้การเดินทางนั้นเป็นจริง เพราะ
 พระองค์ปรารถนาอย่างยิ่งที่จะได้เดินทางไปยังอาณาจักรแห่งนั้นในยามว่าง
 หัวหน้าตุลาการจึงเสนอว่า การจะเดินทางไปสวรรค์ได้นั้นต้องทำให้เหล่าเทพเจ้า
 ได้รับในสิ่งที่โปรดปรานก่อนเป็นประการแรก ด้วยการมอบเครื่องเช่นสังเว
 ให้สมน้ำสมเนื้อกับสิ่งต่าง ๆ ที่พระองค์พึงปรารถนา เขาเสนอให้นำตัวเจ้าชาย
 พร้อมทั้งพระโอรส พระธิดา พระชายาและบริวารทั้งหมดของเจ้าชายมากระทำ
 การบูชาขัญญ กษัตริย์เห็นชอบกับความคิดนี้และเริ่มแผนการจัดพิธีบูชาขัญญ ทว่า
 ข้าราชการสำนักจำนวนหนึ่งที่ไม่พอใจหัวหน้าตุลาการแห่งราชอาณาจักร ได้พากัน
 ไปกราบทูลต่อกษัตริย์ให้ทราบถึงความขัดแย้งระหว่างเจ้าชายกับหัวหน้า
 ตุลาการ กษัตริย์ผู้พิโรธต่อเหล่ากษัตริย์ที่หัวหน้าตุลาการกระทำต่อพระองค์ จึงสั่งให้
 ประหารชีวิตขุนนางผู้ชั่วร้ายทันที แต่พระโอรสผู้มีพระจริยวัตรอ่อนโยนและ
 มีเมตตาธรรมได้อ้อนวอนขอต่อพระบิดาให้ไว้ชีวิตศัตรูของตน และดังนั้น
 หัวหน้าตุลาการจึงได้รับการอภัยโทษ^๑

เรื่องราวพระชาติที่แปด พระองค์กลับมาเกิดเป็นพระราชานีกครั้ง
 แต่ครั้งนี้ทรงอุทิศทั้งชีวิตให้กับการทำความดีด้วยการบริจาคทาน ความมีน้ำใจ
 ของพระองค์นั้นมากมายมหาศาลจนถึงกับทำให้พระองค์ต้องกลายเป็นยาจก
 เสียเองในเวลาไม่นาน และจำต้องออกบวชเป็นฤๅษี เมื่อไม่เหลือสิ่งใดที่จะ
 แจกจ่ายให้คนที่เข้ามาหาผลประโยชน์จากความเมตตากรุณาของพระองค์แล้ว
 พระองค์ก็เกิดความคิดว่าจะบริจาคร่างกายของพระองค์เองเป็นทานโดยแบ่ง
 ออกเป็นส่วน ๆ แต่มีเทพผู้หนึ่งที่ต้องการจะป้องกันมิให้พระองค์เป็นอันตราย

^๑ ในจันทกุมารชาดก เมื่อกัณหาพรหมณ์ผู้เป็นปุโรหิตของพระเจ้าเอกราชา พระบิดา
 ของพระจันทกุมาร กำลังจะประหารพระจันทกุมารเพื่อบูชาขัญญนั้น พระอินทร์ได้
 เสด็จลงมาช่วยโดยแสดงอิทธิฤทธิ์ ประชาชนทั้งหลายเห็นดังนั้นจึงเข้ารุมประชาทัณฑ์
 กัณหาพรหมณ์จนถึงแก่ความตาย ขับไล่พระเจ้าเอกราช แล้วตั้งพระจันทกุมาร
 เป็นกษัตริย์- สวป.

จากการทำความดีเช่นนั้น จึงนำก้อนทองคำมากมายมามอบให้พระองค์ ซึ่งเพียงพอที่จะแจกจ่ายแก่ผู้คนที่มาขอรับบริจาคจากพระองค์ได้ทุกวัน^๑

เรื่องราวพระชาติที่เก่า เป็นเรื่องของพระองค์ในฐานะชายผู้มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดที่เป็นทั้งพระอาจารย์และที่ปรึกษาของกษัตริย์ ชื่อเสียงของเขาขจรขยายไปไกลจนแม้แต่ในที่ห่างไกลที่สุดของโลก ในบรรดาผู้ที่ได้ยินกิตติศัพท์ทางปัญญาและคุณธรรมของเขานั้นก็มีนางพญานาคีตนหนึ่ง พระนางประทับใจอย่างยิ่งในเรื่องราวต่าง ๆ เกี่ยวกับเขาและตกหลุมรักที่ปรึกษาผู้โด่งดังอย่างคลั่งไคล้ไหลหลง ทั้งปรารถนาที่จะได้ครอบครองหัวใจของเขา ซึ่งไม่ใช่เป็นการอุปมาอุปไมยแต่หมายความเช่นนั้นตามตัวอักษรจริง ๆ และดังนั้นพระนางจึงได้เลือกบ่าวรับใช้ตนหนึ่งที่มีชื่อเสียงในทางฉลาดแกมโกง ส่งไปเป็นราชทูตของพระนางสู่ดินแดนอันไกลโพ้น โดยมีบัญชาให้นำสิ่งที่พระนางปรารถนาอย่างยิ่งกลับมาให้ได้ ราชทูตของนางพญานาคีประสบความสำเร็จเพียงส่วนหนึ่ง เพราะแม้ว่าเขาจะได้ตัวปราชญ์คนดังกล่าวจากการชนะพนันกับกษัตริย์ แต่ก็ไม่สามารถสังหารชายชราผู้ทรงปัญญาได้ และเมื่อเขาพยายามคิดทบทวนถึงสาเหตุที่กระทำการไม่สำเร็จนั้น ชายชราที่เข้ามาหาเขาและกล่าวแก่เขาด้วยถ้อยคำอันอ่อนโยนและเป็นข้อเท็จจริง จนราชทูตยอมเดินทางกลับไปหานางพญานาคีมือเปล่า แต่เขาก็ได้กลายเป็นคนที่ดีขึ้นและมีปัญญามากขึ้น^๒

^๑ เนื้อเรื่องตอนนี้คลาดเคลื่อนจากพรหมนารถชาดก ซึ่งเป็นพระชาติที่ ๘ คือ ในพรหมนารถชาดก เป็นเรื่องเมื่อครั้งพระโพธิสัตว์เสวยพระชาติเป็นท้าวมหาพรหม นามว่า พระนารถ ได้จำแลงกายเป็นนักบวชมาแสดงธรรมเทศนาสั่งสอนพระเจ้าอัครราชผู้ครองนครมิถิลา ให้ละมิจฉาทิฐิ ตั้งอยู่ในทศพิธราชธรรม - สวป.

^๒ ในวิสูตรชาดก นางพญานาคีปรารถนาจะได้ฟังธรรมจากวิสูตรบัณฑิต ผู้เป็นอำมาตย์ที่ปรึกษาของพระเจ้าธัญชัยโอรพยราชแห่งกรุงอินทปัตต์ จึงออกอุบายว่าต้องการดวงหทัยของวิสูตรบัณฑิต เวลานั้นปุนณภยภัษซึ่งปรารถนาจะอภิเษกสมรสกับพระธิดาของพระนาง จึงไปทำพินันสกากับพระเจ้าธัญชัยโอรพยราชและเอาชนะได้ตัววิสูตรบัณฑิตมาเพื่อสังหาร แต่หลังจากที่ได้ฟังธรรมจากวิสูตรบัณฑิตแล้วก็เกิดความเลื่อมใสและสำนึกผิดจึงยอมปล่อยท่าน ส่วนวิสูตรบัณฑิตก็ทราบด้วยปัญญาว่านางพญานาคีประสงค์จะฟังธรรมของตน จึงเดินทางไปสู่นาคพิภพพร้อมกับปุนณภยภัษเพื่อแสดงธรรมต่อนางพญานาคี แล้วเดินทางกลับสู่กรุงอินทปัตต์ - สวป.

เรื่องราวในพระชาติที่สิบ^๑ เป็นเรื่องสุดท้ายและยิ่งใหญ่ที่สุด และมีชื่อเรียกโดยเฉพาะคือ “มหาชาติชาดก” เป็นเรื่องการเกิดครั้งสุดท้ายของพระพุทธองค์ในฐานะมนุษย์ธรรมดาคนหนึ่งบนโลกนี้ และถือเป็นจุดสูงสุดของเส้นทางการบำเพ็ญบารมีของพระองค์ เป็นขั้นสุดท้ายของการเวียนว่ายตายเกิดอย่างต่อเนื่องบนโลกนี้ สำหรับเรื่องนี้ที่เราจะบรรยายโดยละเอียดต่อไปในไม่ช้า เป็นเรื่องที่พระพุทธองค์ทรงเล่าให้หมู่พระญาติและพระสหายฟัง ภายหลังจากตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าแล้ว โดยทุกคนได้มาชุมนุมกัน ณ ป่าต้นไทร อันมีชื่อเสียงในกรุงกบิลพัสดุ์ แผ่นดินเกิดของพระองค์ เวลานั้นเกิดปาฏิหาริย์สายฝนจากสวรรค์โปรยปรายลงมาอาบพระวรกายศักดิ์สิทธิ์ แต่ไม่ต้องห่มขุมนที่ชุมนุมกันอยู่รอบพระองค์เลย พระองค์ทรงตั้งจิตอธิษฐานเจ็ดครั้งต่อสวรรค์และพื้นธรณีให้เป็นพยานในความสัตย์จริงของเรื่องราวที่พระองค์เล่า และก็ได้รับคำยืนยันเจ็ดครั้งผ่านเสียงฟ้าร้องและการสั่นสะเทือนของผืนดิน

คติความเชื่อของชาวสยามยังมีอีกด้วยว่า หลังจากทีพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว นักบวชผู้ทรงคุณผู้หนึ่งได้ขึ้นไปยังสรวงสวรรค์แห่งหนึ่ง และได้พบกับพระพุทธเจ้าที่จะจุติลงมาในภายหน้าและอำนวยการแก่ชาวโลกด้วยคำสอนของพระองค์ พระพุทธเจ้าแห่งโลกอนาคตได้สนทนาอย่างยาวนานกับพระผู้มาเยือนจากโลก โดยทรงกล่าวกับเขาว่า หากชนทั้งหลายประสงค์ที่จะได้รับความสุขและความเจริญรุ่งเรือง พวกเขาต้องปฏิบัติศาสนพิธีทั้งหมดตามรูปแบบที่พิธีกรรมดั้งเดิมกำหนดไว้ไปโดยตลอดต่อเนื่อง และเหนือสิ่งอื่นใดพวกเขาต้องไม่ลืมนัดให้มีการบรรยายเรื่องราวใน “มหาชาติชาดก” เป็นประจำทุกปี^๒

^๑ เวสสันดรชาดก - สวป.

^๒ เนื้อความที่แปลจากต้นฉบับในตอนนี้อาจคล้อยกับวรรณคดีทางพุทธศาสนาสมัยอยุธยา เรื่องพระมัลลย์คำหลวง ซึ่งมีเนื้อหาเกี่ยวกับพระอรหันต์รูปหนึ่งนามว่าพระมัลลย์ ได้เดินทางไปโปรดสัตว์ในเมืองนรก และไปยังสวรรค์ชั้นดาวดึงส์พบพระศรีอริยเมตไตรย ซึ่งจะได้ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าองค์ต่อไป - สวป.

สมัยหนึ่ง ทั้งในสยาม พะโค และกัมพูชา มีประเพณีหนึ่งที่เป็นสากลกระทำเหมือนกันหมดเมื่อสิ้นฤดูฝน จะมีการรวมตัวกันตามบ้านเรือนหรือโบสถ์วิหารเพื่อมาฟังการอ่านกาพย์กลอนที่ยาวนับพันบทเรื่องมหาชาติในปัจจุบันงานฉลองเทศน์มหาชาติประจำปีส่วนใหญ่จะเป็นรัฐพิธีที่จัดขึ้นในสถานที่พิเศษ แต่ในอดีตนั้นจะมีการประดับประดาภายในสถานที่จัดเทศน์มหาชาติด้วยเครื่องสักการบูชาที่ประดิษฐ์ขึ้นมา และประเพณีการตกแต่งนี้ก็ยังมิอยู่แต่ลดความยิ่งใหญ่ลง ทว่าการเฉลิมฉลองทั่วไปที่เคยมีได้เสื่อมถอยลงมาเป็นการแสดงในลักษณะของละครที่มีการเล่นละครใบ้และดนตรีประกอบมีการแต่งบทร้อยกรองใหม่ เปลี่ยนจังหวะอ่านโคลงกลอนดั้งเดิม ตามวัดและบ้านเรือนต่าง ๆ ก็แข่งกันนำเสนอรูปแบบใหม่ ๆ ของการเทศน์มหาชาติเพื่อดึงดูดผู้คนให้เข้ามาฟังกันเยอะ ๆ พระมหากษัตริย์พระองค์ก่อน^๑ ผู้ซึ่งเป็นปราชญ์ทรงภูมิลุ่มลึก ทั้งยังเป็นพุทธศาสนิกชนที่ศรัทธาในหลักคำสอนที่เป็นแก่นแท้และพิธีกรรมอันบริสุทธิ์ มิใช่ชาวพุทธแต่เพียงในนามเหมือนราษฎรส่วนใหญ่ของพระองค์ มีพระราชดำริว่าการอ่านเรื่องมหาชาติเพียงมหรสพด้วยอาการตลกคะนองและรื่นเริงนี้เป็นการลบหลู่ชาติที่มีชื่อเสียงและยังเป็นการล้อเลียนชีวิตของพระเวสสันดรผู้ซึ่งมีวิถีซึ่งชนเหล่านั้นตั้งใจจะเคารพยกย่องไปเสียอีก เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงลาจากสมณเพศเพื่อขึ้นครองราชย์แล้ว พระองค์ก็ได้ออกประกาศให้เลิกการเทศน์มหาชาติในลักษณะนั้นอย่างเด็ดขาด ซึ่งเป็นประกาศที่มีความโดดเด่นในความเป็นเหตุเป็นผลและการแสดงออกที่แข็งแกร่ง พระองค์ทรงอาจหาญถึงขนาดเล่าเรื่องหนึ่ง ซึ่งเห็นได้ชัดว่าเป็นบทความพระราชนิพนธ์ของพระองค์เองว่าด้วยเรื่องของความถูกต้องและศีลธรรมไม่ว่าจะตามหลักศาสนาใดก็ตาม เงินทองที่ใช้ไปกับการจัดเตรียมงานเทศน์มหาชาตินั้นเอาไปเผาซากสุนัขเสียยิ่งดีกว่า การแสดงออกถึงความรังเกียจและความไม่พอใจอย่างรุนแรง

^๑ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว - สวป.

ของพระองค์ได้ผลตามพระราชประสงค์ และทุกวันนี้การเทศน์มหาชาติก็ดำเนินไปอย่างเหมาะสมสอดคล้องกับธรรมเนียมปฏิบัติอันดี

ร้อยกรองเรื่องมหาชาติตั้งที่นำมาเทศน์กันในทุกวันนี้มีทั้งหมดสิบสามกัณฑ์กับอีกหนึ่งพันบท เป็นพระราชนิพนธ์ของกษัตริย์ชาวสยามพระองค์หนึ่ง^๑ เนื่องจากมีคำทำนายว่าพระคัมภีร์ศักดิ์สิทธิ์ในศาสนาพุทธจะสูญหายไปหมดในที่สุด และมหาเวสสันดรชาดกซึ่งมีค่ามากที่สุดจะเป็นเรื่องแรกที่สูญหายไปเมื่อพระคัมภีร์สูญหายไปหมด และผู้คนที่ลืมนึกว่าความถูกต้องขอธรรมคืออะไร เมื่อนั้นพระพุทธเจ้าพระองค์ใหม่จะจุติบนโลกเพื่อสั่งสอนหลักธรรมและอริยสัจอีกครั้ง กษัตริย์ “ผู้ทรงเปี่ยมด้วยศรัทธาในธรรม” ที่ปกครองสยามในช่วง ค.ศ. ๑๖๐๒ - ๑๖๒๘ (พ.ศ. ๒๑๔๕ - พ.ศ. ๒๑๗๑)^๒ ทรงได้รับการยกย่องเสมือนพระสงฆ์รูปหนึ่งในเรื่องพระศรัทธาและพระจริยาวัตรเคร่งครัด รวมทั้งความใฝ่พระทัยศึกษาพระพุทธศาสนา และในฐานะที่ทรงเป็นกษัตริย์ก็เป็นทีที่เลื่องลือว่าพระองค์เป็นผู้ทรงธรรมและเมตตากรุณา พระองค์ทรงลาสิกขาเพื่อขึ้นครองราชสมบัติแต่ก็สละราชบัลลังก์แก่พระราชนัดดา^๓ แล้วกลับไป

^๑ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงนิพนธ์อธิบายในหนังสือมหาชาติคำหลวง ฉบับพิมพ์ครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๖๐ ว่า มหาชาติเดิมเป็นวรรณคดีภาษามคธ ไม่ทราบผู้แต่ง สันนิษฐานว่ามีการแปลเป็นภาษาไทยตั้งแต่สมัยสุโขทัย ในพระราชพงศาวดารกรุงเก่าฉบับหลวงประเสริฐมีปรากฏว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถพระราชนิพนธ์มหาชาติคำหลวงเสร็จเมื่อจุลศักราช ๘๔๔ ขาลศก (พ.ศ. ๒๐๒๕) นอกจากมหาชาติคำหลวงแล้ว ยังมีกาพย์มหาชาติที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่าแต่งขึ้นในรัชสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมแห่งกรุงศรีอยุธยา - สวป.

^๒ ปีที่ครองราชย์ตามที่เขียนในต้นฉบับใกล้เคียงกับช่วงรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมแห่งกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. ๒๑๕๓ - ๒๑๗๑) - สวป.

^๓ ตามความในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยา ฉบับพันจันทนุมาศ (เจิม) นั้น สมเด็จพระเจ้าทรงธรรมแม้จะเคยผนวชเป็นพระภิกษุมาก่อน แต่หลังจากลาสิกขาเพื่อขึ้นครองราชย์แล้วก็ไม่ปรากฏว่าทรงสละราชสมบัติเพื่อผนวชอีกครั้ง หรือสละราชสมบัติให้ผู้ใดตลอดพระชนม์ชีพ - สวป.

สุวีถีสันโดซของภิกษุในพระอารามอีกครั้ง คำทำนายเรื่องการสูญหายของมหาเวสสันดรชาดกนั้นกระทบกระเทือนพระทัยอย่างมาก และเพื่อป้องกันมิให้หายนะอันใหญ่หลวงบังเกิดแก่ปวงราษฎรของพระองค์ พระองค์จึงตัดสินพระทัยพระราชนิพนธ์ชาดกเรื่องนี้ในรูปแบบกาพย์กลอนที่อาจสืบทอดต่อไปจากคนรุ่นหนึ่งสู่อีกรุ่นหนึ่ง ร้อยกรองเรื่องนี้คือเพชรเม็ดงามแห่งบทประพันธ์ดั้งเดิมของชาวสยาม และเป็นต้นแบบวิธีและแนวทางการประพันธ์วรรณคดีกษัตริย์ “ผู้ทรงเปี่ยมด้วยศรัทธาในธรรม” นับเป็นกษัตริย์นักกวีพระองค์แรกของชาวสยาม และหลังจากนั้นมาก็กลายเป็นพระราชนิพนธ์ของกษัตริย์ที่จะต้องพระราชนิพนธ์โคลง ฉันท์ กาพย์ กลอน ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและพระราชบิดาของพระองค์ต่างเป็นที่รู้จักกันดีภายในประเทศว่าทรงเป็นทั้งกวีและปราชญ์ พระมหากษัตริย์องค์ก่อนหน้านั้นน่าจะเป็นนักปราชญ์ที่ยิ่งใหญ่ที่สุดที่สยามเคยมี ดังนั้นพระองค์จึงได้รับการยกย่องเป็นสองเท่าอย่างที่ไม่มีกษัตริย์พระองค์ใดในดินแดนที่เจริญกว่าเคยได้รับ

และบัดนี้เราจะได้เล่าเรื่องราวในมหาเวสสันดรชาดกดังที่พระมหากษัตริย์ในอดีตพระราชนิพนธ์ไว้

ในอดีตกาลนานมาแล้ว พระอินทร์ได้เรียกให้เทพธิดาผู้งดงามผู้เป็นบุตรีของเทพองค์หนึ่งมาเฝ้า แล้วขอให้เทพธิดาองค์นั้นจุติลงมาสู่โลกอันชั่วร้าย และผู้คนต่างฆ่าฟันกัน เพื่อรับเกียรติยศอันสูงสุดและความสุขของการเป็นพระมารดาของพระพุทธเจ้าองค์ต่อไป เทพธิดาผู้เลอโฉมแสดงความเต็มใจที่จะเป็นผู้รับเกียรตินี้ แต่ก่อนที่จะยอมรับตามคำขอในที่สุด นางก็ได้คุกเข่าลงต่อหน้าพระราชอาสน์ของพระอินทร์เพื่อขอพระราชทานบุญสืบประการที่จะช่วยปกป้องจากความทุกข์ยากหรือปัญหาหลังจากที่นางจุติจากแดนสวรรค์อันเป็นสุขสู่โลกอันเป็นดินแดนแห่งความทุกข์ระทม นางขอให้ได้เกิดในวาระ

สูงสุด และเมื่อถึงวัยอันควรแล้วก็จะได้เข้าพิธีอภิเษกสมรสกับกษัตริย์แห่งแคว้น
 สิวี^๑ ผู้ทรงอำนาจ นางรู้ว่าราชินีแห่งโลกตะวันออกต้องมีเสน่ห์ดึงดูดอะไรบ้าง
 สำหรับที่จะรักษาความรักของพระสวามีไว้ได้อย่างยาวนาน ดังนั้นนางจึงขอให้
 มีดวงเนตรงามชัดซ้อยอ่อนโยนดังดวงตาละมั่ง มีขนตาอ่อนนุ่มเป็นที่โอจณา
 แก่สตรีคู่แฉ่งและเป็นที่ยื่นชอบของพระสวามี นามของนางจะต้องไม่เปลี่ยนไป
 จากเมื่อครั้งที่นางอุบัติขึ้นในสวนแห่งสวรรค์ ที่ซึ่งรูปร่างอันสง่างามและดวงหน้า
 อันทรงสิริโฉมของนางนั้นเป็นที่มาของนามว่า “มุสตี” นางยังได้กำหนดเงื่อนไข
 ไว้ด้วยว่า จะต้องไม่ประสบกับความเจ็บปวดจากการคลอดบุตร และมีรูปร่าง
 อรชรบอบบางไม่แปรเปลี่ยนแม้เวลาจะผ่านไป รูปร่างของนางจะคงความเยาว์วัย
 ไปตลอด รอดพ้นจากเงื้อมมืออันโหดร้ายของกาลเวลา ผิวพรรณของนาง
 จะเนียนละเอียดนุ่มกว่าสตรีผู้ใดในโลก และในขณะที่ความงามของนางติดตรึง
 ใจบุรุษ นางจักชนะใจผู้คนที่พึงปรารถนาด้วยอำนาจที่ได้รับเพื่อปลดปล่อยนักโทษ
 ทั้งหมดในแผ่นดิน คำขอสุดท้ายของนางนั้นครอบคลุมพรข้ออื่น ๆ ที่ขอไว้ก่อน
 หน้านี้และเรื่องอื่น ๆ อีกมากมายนอกจากที่ขอไว้แล้ว เพราะด้วยจิตใจของสตรี
 ที่ปลื้มปิติ นางได้ขอว่าเมื่อจุติบนโลกแล้ว พรทั้งปวงที่ขอไปจงให้ผลทันทีและ
 สมบูรณ์ตามที่ปรารถนา พระอินทร์ผู้มีเมตตาเสมอพระผู้เป็นเจ้าก็ประทานพร
 ทั้งหมดแต่เทพธิดามุสตี แม้กระทั่งพรข้อสุดท้าย

เมื่อถึงเวลานางก็จุติบนโลก และหลังจากนั้นก็อภิเษกสมรสกับกษัตริย์
 แห่งแคว้นสิวี พระนางมีประสูติการทารกเพศชายผู้จะได้เป็นพระพุทธรเจ้า
 องค์ต่อไป และได้รับการตั้งพระนามจากพระบิดาและพระมารดาว่า เวสสันดร
 เจ้าชายพระองค์น้อยแสดงคุณลักษณะอันน่ามหัศจรรย์ด้วยการตรัสทันที
 เมื่อแรกประสูติ และในเวลาต่อมาก็ไม่แสดงความยินดีในร้ายต่อความสุขทั้งมวล
 ในทางโลก ไม่ว่าจะเป็นอย่างเล่นหรือเพชรพลอยก็ล้วนไร้ค่าในสายพระเนตร
 ของพระองค์ พระเวสสันดรทรงดำรงพระองค์เสมือนหนึ่งฤษีผู้ปลีกวิเวกจน

^๑ ต้นฉบับภาษาอังกฤษใช้ Sivi หมายถึงพระเจ้าสฤชัยสิวีราช - สวป.

กระทั่งมีพระชนมายุครบยี่สิบพรรษา เวลานั้นพระบิดาปรารถนาให้พระองค์อภิเษกสมรสและเกลี้ยกล่อมให้พระองค์พบกับเจ้าหญิงผู้เป็นที่เลื่องลือในความงามอย่างยิ่ง มีพระนามว่า มัทรี ราชทูตได้ถูกส่งไปเข้าเฝ้ากษัตริย์ผู้เป็นพระบิดาของเจ้าหญิงเพื่อสวามิภักดิ์ขอพระนางมัทรี และกษัตริย์ผู้เป็นพระบิดาก็ตอบตกลงอย่างเต็มใจกับการอภิเษกสมรสครั้งนี้ พระนางมัทรีเดินทางกลับมาพร้อมกับคณะราชทูตเพื่อเข้าพิธีอภิเษกสมรสทันทีกับพระเวสสันดร เจ้าชายผู้รักสันโดษเสมือนฤษีผู้ถือพรต

ชีวิตคู่ของพระเวสสันดรนั้นเปี่ยมล้นด้วยความสุข พระองค์มีความผูกพันรักใคร่อย่างแท้จริงในพระชายา พระโอรสและพระธิดา แต่พระองค์ไม่เคยละทิ้งวิถีการดำเนินชีวิตอย่างฤษีผู้ถือพรตเลย ความใจดีมีเมตตาของพระองค์เป็นที่เลื่องลือกันไปทั่วและส่งผลให้พระองค์มีมิตรสหายจำนวนมาก จนกระทั่งพระองค์มอบทรัพย์อย่างหนึ่งที่มีค่ายิ่งให้แก่อาณาจักรข้างเคียง และส่งผลให้เกิดการประท้วงของประชาชนในวงกว้าง พระบิดาของพระเวสสันดรทรงครอบครองช้างเชือกหนึ่งซึ่งมีคุณประโยชน์สำคัญในเรื่องของพลังปาฏิหาริย์สามารถเรียกฝนให้ตกลงมาได้ในยามเกิดภัยแล้ง ในเวลานี้ผู้คนในแคว้นใกล้เคียงกับราชอาณาจักรของพระบิดาของพระองค์ประสบทุกข์ภัยจากการขาดแคลนน้ำ ดังนั้นพวกเขาจึงเข้าหาพระเวสสันดรเพื่อขอยืมช้างวิเศษที่เรียกฝนได้ด้วยพวกเขา รู้ดีว่าพระองค์ไม่เคยปฏิเสธการให้สิ่งของแก่ผู้ใดที่เข้ามาขอจากพระองค์ และพระเวสสันดรก็ให้ตามคำขอของพวกเขาโดยไม่ลังเล ทั้งยังบอกแก่พวกเขาด้วยว่าหากต้องการก็สามารถเก็บช้างนี้ไว้ได้โดยถือว่าเป็นของขวัญที่พระองค์มอบให้ คณะราชทูตเดินทางกลับไปอย่างประสบความสำเร็จพร้อมกับช้างวิเศษ แต่เมื่อราษฎรแห่งเมืองวิชัย (Vijaya)^๑ รู้ข่าวก็พากันโกรธแค้นกล่าวโทษเจ้าชายผู้มีเมตตาของพวกเขาตน ราษฎรต่างแสดงความไม่พอใจว่าช้างนั้นมีโชสมบัติของพระเวสสันดรที่จะยกให้ใครก็ได้ แต่เป็นสมบัติของทั้ง

^๑ เข้าใจว่าหมายถึงเมืองสิริ ซึ่งพระเจ้าสุทนต์สิริราชผู้เป็นพระบิดาของพระเวสสันดรปกครองอยู่ - สวป.

อาณาจักร กษัตริย์เองก็กริ้วพระเวสสันดรไม่น้อยไปกว่าราษฎรของพระองค์ ดังนั้นจึงมีพระบัญชาให้พระโอรสออกไปจากเมืองหลวงทันทีและใช้ชีวิตที่เหลือ ในฐานะผู้ถูกเนรเทศ เจ้าชายพยายามแก้ต่างให้การกระทำของพระองค์ โดยให้เหตุผลว่า ช่างนั้นเป็นสมบัติของพระองค์และแม่ช่างได้ถวายลูกช่างให้พระองค์ ณ เวลาที่พระองค์ประสูติเพื่อเป็นของขวัญวันประสูติของพระองค์แล้ว แต่สำหรับพระบิดาของพระเวสสันดรผู้ยังไม่ทราบชัดถึงพระชะตาและพระอุปนิสัยของพระโอรส ค่ำกล่าวนี้จึงดูเหลวไหลไร้สาระ ฟังไม่ขึ้นที่สุด และทำให้พระองค์กริ้วสุดขีด

พระนางมัทรีผู้เป็นพระชายาที่ภักดีได้พยายามบรรเทาความโกรธของพระราชบิดาของพระสวามี ทั้งยังวิงวอนขอให้พระองค์ทรงยกโทษให้แก่พระสวามีของนางด้วย แต่ความพิโรธของกษัตริย์นั้นมากเกินไปที่จะทำให้สงบลงได้ด้วยการอ้อนวอนด้วยน้ำตาของพระนาง ดังนั้นพระเวสสันดรจึงบริจาคทรัพย์สมบัติจำนวนมากของพระองค์เพื่อเตรียมการออกเดินทางไปใช้ชีวิตอย่างผู้ถูกเนรเทศ พระองค์บริจาคช่างหนึ่งร้อยเชือก ม้าหนึ่งร้อยตัว ราชรถแบบต่าง ๆ หนึ่งร้อยคัน ทาสชายและทาสหญิงอย่างละหนึ่งร้อยคน ทองและเงินอย่างละหนึ่งร้อยชั่ง^๑ พระเวสสันดรได้ขอให้พระชายาประทับในพระราชวัง และเลี้ยงดูพระโอรสและพระธิดาต่อไป แต่พระนางมัทรีปฏิเสธอย่างแข็งขัน และไม่ยอมที่จะละทิ้งพระองค์ให้ตกกระท้ำลำบากแต่เพียงลำพัง และได้ขอติดตามพระองค์ไปด้วยพร้อมกับพระโอรสและพระธิดา ดังนั้นพระเวสสันดร พระชายา และพระโอรสพระธิดาจึงเดินทางออกจากเมืองไปพร้อมกันโดยราชรถ ในระหว่างที่ราชรถเคลื่อนออกจากเมืองพวกเขาก็ไปรยหว่านเงินทองทั้งหมดที่มีให้แก่ฝูงชนที่เข้ามาเพื่อดูเจ้าชายผู้ถูกเนรเทศจากบ้านเกิดเมืองนอนของตนเอง

ในระหว่างการเดินทาง พวกเขาได้พบกับพราหมณ์สองคนที่จำพระเวสสันดรได้และทูลขอม้าจากพระองค์ ซึ่งพระองค์ก็มอบม้าให้ทันที

^๑ “ชั่ง” ของสยามนี้เท่ากับน้ำหนักประมาณ ๒ ๓/๓ ปอนด์ - ดันฉับ

และเดินทางต่อไปโดยพระบาท เทพบุตรสององค์จึงจำแลงกายเป็นกวางทองคำ และเข้ามาเทียมรถราทดแทน แต่แล้วไม่นานพระเวสสันดรและครอบครัวก็พบกับพราหมณ์อีกคนหนึ่งที่อยู่ลอบข้างราชรถและกวาง พระเวสสันดรและพระนางมัทรีจึงลงจากราชรถและส่งมอบพาหนะให้แก่พราหมณ์แปลกหน้าผู้นั้น ทันใดนั้นกวางทั้งคู่ก็หายวับไป สร้างความประหลาดใจแก่พราหมณ์ผู้นั้นเป็นอย่างมาก จากนั้นทั้งสองพระองค์ก็อุ้มพระโอรสและพระธิดาแล้วเดินไปโดยพระบาท มุ่งหน้าไปสู่ภูเขานันทางโกลและโดดเดี่ยวที่ซึ่งพวกเขาตั้งใจว่าจะใช้ชีวิตสันโดษอย่างฤๅษีต่อไป

ถนนที่นำไปสู่ภูเขานั้นตัดผ่านดินแดนที่พระบิดาของพระนางมัทรีปกครองอยู่ เมื่อกษัตริย์ทราบข่าวว่าพระเวสสันดรและครอบครัวเดินทางเข้ามาถึงดินแดนของพระองค์แล้วก็ทรงรีบรุดไปพบพวกเขาทันที กษัตริย์ทรงอ่อนวอนให้พระเวสสันดรและครอบครัวพำนักอยู่ในราชอาณาจักรของพระองค์พร้อมทั้งเสนอพระตำหนักให้ประทับอยู่ใกล้ ๆ กับพระราชวังของกษัตริย์เอง และทำทุกวิถีทางเพื่อที่จะชักจูงพวกเขาให้เปลี่ยนจุดประสงค์ แต่พวกเขาก็ปฏิเสธทุกข้อเสนอกษัตริย์โดยตอบว่าพวกเขาได้ตัดสินใจเด็ดขาดแล้วที่จะใช้ชีวิตอย่างฤๅษีในป่าอันโดดเดี่ยว แต่ด้วยการร้องขออย่างจริงจังของกษัตริย์ พวกเขาจึงพักอยู่ในพระราชวังเป็นเวลาเจ็ดวัน และเมื่อครบเจ็ดวันแล้วก็ออกเดินทางต่อไปสู่ภูเขานันทางโกล

พระเวสสันดรและครอบครัวต้องเดินทางผ่านสถานที่ที่เต็มไปด้วยอันตราย และเสี่ยงภัยทั้งจากคนและสัตว์ร้าย ดังนั้นจึงมีการส่งนายพรานเพื่อคอยติดตามคุ้มกันพวกเขาในการเดินทางช่วงนี้ พระอินทร์ที่คอยเฝ้าดูมาตลอดได้เห็นความเป็นไปของพระเวสสันดรและครอบครัวเช่นนี้แล้ว จึงมอบหมายให้เทพสถาปนิก พระองค์หนึ่งเดินทางไปยังภูเขานั้นทันทีแล้วนมรมิตอาคารสองหลังขึ้นเพื่อคอยต้อนรับคณะนักเดินทางผู้ถูกเนรเทศ

ในห้วงเวลาเดียวกันนี้ ในอีกเขตหนึ่งของราชอาณาจักรก็มีพราหมณ์
 ชราผู้หนึ่งที่ได้แต่งงานกับภรรยาสาวผู้ทะเยอทะยาน ภรรยาสาวได้ยินเรื่อง
 ของพระราชทานจากพระเวสสันดร เรื่องช้างและราชรถ รวมทั้งพระจริยวัตร
 อันเปี่ยมด้วยเมตตากรุณาหลายต่อหลายครั้งของพระองค์ และก็รู้สึกว่
 การแสวงผลประโยชน์จากน้ำพระทัยอันงดงามของพระเวสสันดรเพื่อให้ได้มา
 ซึ่งของพระราชทานที่มีมูลค่าสำหรับตัวนางเองนั้นคงไม่ใช่เรื่องยากเย็น ดังนั้น
 นางจึงขอให้สามีผู้เฒ่าไปหาพระเวสสันดรเพื่อทูลขอพระโอรสและพระธิดา
 พราหมณ์เฒ่าปฏิบัติเสด็จขอยุ่ยาวนาน แต่ในที่สุดก็ยอมตามการรบเร้าของภรรยา
 และออกเดินทางตามหาอาศรมของเจ้าชายผู้มีน้ำพระทัยกว้างขวาง เพื่อ
 ที่พราหมณ์เฒ่าจะได้แจ้งความประสงค์ของภรรยาแก่พระองค์ เมื่อนายพราน
 ผู้คุ้มภัยเห็นพราหมณ์เดินเข้ามา ก็ยกคันศรขึ้นประทับเล็งไปที่เขา แต่พราหมณ์
 บอกกับนายพรานว่าเขาเป็นเพื่อนคนโปรดของเจ้าชาย และมักจะได้รับ
 คำแนะนำอันทรงปัญญาจากพระองค์อยู่บ่อย ๆ พราหมณ์ยังกล่าวต่อว่าที่มาหา
 พระองค์นั้นก็เพื่อมาผูกมิตรกับพระองค์และนำข้าวคราวของมิตรสหายเก่า
 มาแจ้งพระองค์เพียงเท่านั้น นายพรานหลงเชื่อคำของพราหมณ์และเปิดทาง
 ให้พราหมณ์เฒ่าผ่านเข้าไปได้

เมื่อพราหมณ์เฒ่าเดินทางมาถึงกระท่อมของพระฤๅษีผู้ทรงฤทธิ
 ทานหนึ่ง เขาได้กล่าวแนะนำตัวเองแล้วถามทางไปยังอาศรมของพระเวสสันดร
 พระฤๅษีเห็นว่าพราหมณ์ผู้นี้เป็นคนโลกและคงจะต้องขออะไรที่เป็นการรบกวน
 พระเวสสันดรแน่ จึงปรึกษาพราหมณ์เฒ่าอย่างรุนแรงด้วยความรู้สึกขยะแขยง
 และโกรธเคือง ทว่าพราหมณ์ผู้ไม่ยี่หระต่อคำประณามหมิ่นเหยียดที่ได้รับ
 ก็ประกาศเจตจำนงคือการผูกมิตรกับพระเวสสันดรอีกครั้ง และคำพูดยืนยัน
 สาบานของเขาก็ดูจริงใจอย่างยิ่งจนพระฤๅษียอมบอกทางไปยังอาศรมของ
 พระเวสสันดร

พราหมณ์เฒ่าเดินไปตามทิศทางที่พระฤๅษีชี้บอก หลังจากเดินไปอีกเป็นเวลานานก็มาถึงอาศรมของพระเวสสันดร โดยแสดงตนเป็นขอทาน และร้องขอพระโอรสและพระธิดาของพระเวสสันดร ในเวลานั้นพระมารดาของกุมารกุมารีทั้งสองไม่อยู่เพราะพระนางยังไม่กลับจากการเก็บผลไม้ และสมุนไพร่ในป่า เจ้าชายทรงเสร์ว้าไสก้อย่างยิ่งเมื่อได้ยินคำขอนั้น แต่พระองค์ก็ตระหนักดีว่านี่เป็นการเสียสละครั้งยิ่งใหญ่ที่จะทำให้บารมีของพระองค์เต็มสมบูรณ์และบรรลุเป้าหมายที่ทรงพากเพียร ดังนั้นพระองค์ก็ส่งมอบพระโอรสและพระธิดาองค์น้อยให้อยู่ในความดูแลของชายขอทานโดยไม่ลังเลมากเท่าใดนัก แต่แล้วพระองค์ก็ถูกทดสอบอารมณ์อย่างแสนสาหัสเมื่อได้เห็นชายขอทานเอาเชือกมัดมือน้อย ๆ ของพระโอรสและพระธิดาไพล่หลังราวกับพวกเขาเป็นข้าทาส แล้วก็ฉุดกระชากอย่างรุนแรงไปตามเส้นทางอันลำบากเต็มไปด้วยหนาม พระบิดาผู้มีพระทัยอ่อนโยนรู้สึกเจ็บปวดรวดร้าวยิ่งนักกับภาพการกระทำอันโหดร้ายป่าเถื่อนต่อพระโอรสและพระธิดาผู้เป็นที่รัก แต่ด้วยการตั้งจิตระลึกถึงอนาคตของพระองค์เอง ก็ทำให้พระองค์สามารถควบคุมการแสดงอารมณ์เสร์ว้าไสก้อยและความโกรธได้ เมื่อพราหมณ์เฒ่าพาพระโอรสและพระธิดาห่างออกมาจากอาศรมได้สักระยะหนึ่งแล้ว ก็เกิดสะดุดล้มลง ทำให้พระโอรสและพระธิดาได้โอกาสวิ่งหนีจากเจ้านายผู้โหดเหี้ยมไปในทันทีแล้วไปซ่อนตัวในสระบัว พราหมณ์เฒ่าจึงกลับไปหาพระเวสสันดรพร้อมกับแสดงความไม่พอใจในพฤติกรรมของเด็ก ๆ ที่หลบหนีไป ทั้งยังต่อว่าคำทอพระเวสสันดรว่าใช้เล่ห์เพทุบายหลอกลวงตน เจ้าชายไม่ทรงตอบโต้ถ้อยคำที่ว่าอันเป็นที่จั้น แต่ทรงออกตามหาพระโอรสและพระธิดาองค์น้อยอย่างเงียบ ๆ พระองค์พบรอยเท้าของเด็ก ๆ บนพื้นดินจึงตามรอยนั้นไปและได้พบกับพระโอรสในไม้ซ้า ส่วนพระธิดานั้นออกมาจากที่ซ่อนหลังจากได้ยินเสียงเรียกหาของพระบิดา เด็กทั้งสองนั่งคุกเข่าริมสระบัว แล้วทิ้งตัวลงกอดพระบาทของพระบิดา หยดน้ำตาที่หลังจากดวงตาของคนทั้งสามผู้โศกเศร้าสะท้อนประกายแดดราวกับอัญมณี พระเวสสันดรกล่าวอย่างอ่อนโยนกับพระโอรส

และพระธิดาที่กำลังรำไห้ และบอกพวกเขาว่าพระองค์ก็ทรงเศร้าเสียใจอย่างมากกับความทุกข์ที่ลูก ๆ เผชิญ แต่ก็จำเป็นต้องทำเพื่อความทุกข์ทั้งของพระองค์เอง และพระโอรสพระธิดาต่อไปในอนาคต พระเวสสันดรพยายามอธิบายกับพระโอรสและพระธิดาว่า หากทั้งสองรักพระองค์อย่างแท้จริงแล้วก็ควรจะออกเดินทางไปกับชายขอทานด้วยความเต็มใจและด้วยจิตใจที่ร่าเริง เพราะถ้าหากทั้งสองทำเช่นนั้นแล้วก็จะเป็นการช่วยให้พระบิดาบรรลुซึ่งความสุขอันสมบูรณ์ พระโอรสยอมรับคำอธิบายนี้ แต่พระธิดานั้นในหัวใจเต็มไปด้วยความโกรธ น้ำตาแห่งความเจ็บแค้นยิ่งไหลหลังพรูอาบใบหน้าทุกซักระหม่อมของพระธิดาองค์น้อย เด็ก ๆ ถูกส่งตัวให้แก่ชายขอทานอีกครั้ง และพระเวสสันดรก็ถูกทดสอบอารมณ์อย่างหนักหน่วงอีกครั้ง เพราะเจ้านายคนใหม่ล่่มือเขี่ยนติเด็กทั้งสองคนอย่างรุนแรงทันทีต่อหน้าต่อตาผู้เป็นพระบิดา เพื่อเป็นการลงโทษในสิ่งที่ชายขอทานเรียกว่าเป็นความประพฤติกเลวร้ายของเด็กทั้งสอง

ระหว่างที่เกิดเหตุการณ์ทั้งหมดนี้ ก็ได้มีเหตุเกิดขึ้นในป่าเพื่อยับยั้งการกลับมาของพระนางมัทรีก่อนที่พระโอรสและพระธิดาจะถูกพาตัวออกไป เพราะพระอินทร์ยังรู้ว่าพระนางมัทรีอาจรำไห้วิ่งวนต่อพระสวามี ซึ่งจะขัดขวางการบรรลุเป้าหมายของพระสวามีในการบำเพ็ญทานให้สมบูรณ์แบบเพื่อก้าวไปถึงจุดสูงสุดและเสร็จสิ้นการบำเพ็ญบารมีบนโลกนี้ ดังนั้นพระอินทร์จึงจัดการให้ระหว่างทางกลับไปยังอาศรมของพระนางมัทรี พระนางต้องพบกับสัตว์สามชนิดคือ สิงโต เสือ และเสือดาว สัตว์ทั้งสามมิได้ทำอันตรายต่อพระนางเพียงแต่ขวางทางไว้ไม่ให้พระนางไปต่อได้ หลังจากพยายามหลบหนีหลายครั้งแล้ว ที่สุดพระนางก็ทรุดตัวลงคุกเข่าและอ้อนวอนขอให้สัตว์ทั้งสามเปิดทางให้พระนาง ซึ่งในเวลาเดียวกันนั้นการบำเพ็ญทานครั้งยิ่งใหญ่ของพระเวสสันดรก็สำเร็จลงพอดี สัตว์ทั้งสามซึ่งเป็นเทวดาแปลงกายมาจึงยอมเปิดทางให้พระนางและเดินหายเข้าไปในป่า กว่าที่พระนางมัทรีจะกลับถึงอาศรม เวลาที่ล่วงเลยเที่ยงคืนไปมากแล้ว และสิ่งแรกที่สายตาของผู้เป็นแม่สังเกตเห็นก็คือ พระโอรส

และพระธิดาองค์น้อยของพระนางหายไป พระนางมีที่รีหันกลับไปหาพระสวามี ซึ่งบัดนี้มีพระพักตร์ผ่องแผ้วเปล่งปลั่งด้วยความปิติสุข ไร้ซึ่งร่องรอยของความทุกข์โศกเจือปน แล้วเอ่ยถามพระสวามีถึงพระโอรสและพระธิดา ทว่าพระเวสสันดรไม่ตอบคำถามใดๆ ของพระนาง เมื่อนั้นพระนางซึ่งทราบดีถึงพระอุปนิสัยเกื้อการุญต์ของพระสวามี กับทั้งได้เห็นพระพักตร์ที่อ่อนโยน แต่เศร้าสร้อยของพระสวามีแล้ว จึงนึกได้ทันทีว่าเกิดอะไรขึ้น ความสูญเสียครั้งใหญ่หลวงนี้ท่วมทับพระทัยของพระนางจนถึงกับกินแสงอย่างหนัก และล้มสลบลงไปกับพื้น พระสวามีของพระนางก็ทรงเข้ามาปรนนิบัติอย่างนุ่มนวล เมื่อพระนางฟื้นสติแล้ว พระเวสสันดรจึงเล่าเหตุการณ์ทั้งหมดแก่พระนางมีที่รี และได้วิงวอนต่อพระนางด้วยถ้อยคำอ่อนหวานและด้วยเหตุผลเพื่อให้พระนางยอมรับในการกระทำที่พระนางไม่ได้มีส่วนร่วมตัดสินใจด้วย พระนางมีที่รีประทับใจอย่างลึกซึ้งในความแน่วแน่งของพระเวสสันดรและพอจะตระหนักรู้ อยู่บ้างว่ามีสิ่งที่ยิ่งใหญ่กว่าที่พระนางจะทำให้สำเร็จลงได้ จึงปลงใจยอมรับในการกระทำของพระเวสสันดร

พระอินทร์ทรงเห็นว่ายังเหลืออีกสิ่งหนึ่งที่พระเวสสันดรสามารถให้เป็นการแทนได้ นั่นก็คือพระนางมีที่รี พระชายาของพระองค์ พระอินทร์ทรงนึกได้ว่าหากพระเวสสันดรประทานพระนางมีที่รีให้ผู้อื่นไป ก็จะไม่เหลือใครคอยปรนนิบัติดูแลพระเวสสันดรซึ่งอยู่ป่าเพียงลำพังอีก เพื่อเป็นการป้องกันมิให้พระเวสสันดรต้องถูกทิ้งไว้เพียงลำพัง พระอินทร์จึงเสด็จลงมายังโลก ในรูปร่างของพราหมณ์ชรา ยืนอยู่หน้าอาศรมของพระเวสสันดร เจ้าชายทรงเห็นพราหมณ์ชรายืนอยู่ และรู้ในทันทีว่าบัดนี้พระองค์มีโอกาที่จะบำเพ็ญจาคะบารมีให้สำเร็จเสร็จสิ้นโดยการประทานพระชายาแก่ชายแปลกหน้าผู้นี้ พระองค์ทรงถามพราหมณ์ชราแล้วชราเล่าว่ามีประสงค์สิ่งใด และหลังจากที่นิ่งเงียบอยู่นาน พราหมณ์ก็ทูลขอพระนางมีที่รี การลาจากพระชายาคู่ทุกข์คู่ยากและเป็นที่ยึดเหนี่ยวอย่างยาวนาน ผู้ซึ่งต้องประสบความทุกข์อย่างมากเพื่อประโยชน์ของพระองค์นั้น ได้ก่อให้เกิดความรู้สึกผสมปนเปกันทั้งความยินดี

และความโศกเศร้า แต่ความทุกข์โศกที่พระเวสสันดรทรงประสบเมื่อต้องพรากจากสิ่งอันเป็นที่รักยิ่งที่สุดท้ายของพระองค์บนโลกนี้ ก็เกือบจะถูกกลบด้วยความคิดว่านี่คือฉากสุดท้ายของละครเรื่องยาวที่พระองค์ทรงรับบทมาตลอดหลายภพชาติแล้ว และแล้วพระองค์ก็ต้องพบกับความประหลาดใจระคนดีใจอย่างมาก เมื่อพระอินทร์ผู้จำแลงกายมาได้ส่งคืนพระนางมัทรีให้พระองค์ พร้อมทั้งบอกแก่พระองค์ว่าขอฝากพระนางให้อยู่ในความดูแลของพระองค์ บुरุษผู้ดูเหมือนพราหมณ์สัญญาว่าจะกลับมารับพระนางมัทรีในอนาคตข้างหน้า แล้วก็จากไป ทิ้งให้คู่รักทั้งสองได้แต่สงสัยว่าพราหมณ์ผู้นี้เป็นใครกันแน่

ขณะเดียวกัน ขอทานเฒ่าที่ได้พระโอรสและพระธิดาไว้ในครอบครอง ก็ตั้งใจจะพาเด็กทั้งสองกลับบ้านของตน เพื่อไปเป็นทาสรับใช้ภรรยาผู้เต็มไปด้วยความโลภ แต่เกิดหลงทางในป่าที่ไม่มีร่องรอยของทางสัญจร และพลัดเข้าไปในพระนครที่พระบิดาของพระเวสสันดรปกครองอยู่ กษัตริย์กำลังประทับอยู่ในพลับพลาบนกำแพงพระราชวังในเวลาที่ยาษราชขอทานเดินผ่านพระราชวังของพระองค์ไปอย่างช้า ๆ พอดี กษัตริย์ผู้ช่างสังเกตได้ทอดพระเนตรเห็นและจดจำพระราชชนัดดาทั้งสองพระองค์ได้ในทันที ดังนั้นพระองค์จึงทรงเรียกตัวพระราชชนัดดาทั้งสองเข้าเฝ้า และได้ทรงรับรู้เรื่องราวทั้งหมดจากพระโอรสของพระเวสสันดร พระโอรสยังทูลพระอัยกาให้ทรงทราบจำนวนเงินค่าไถ่ตัวที่พระเวสสันดรกำหนดไว้สำหรับเด็กทั้งสองคนด้วย แล้วกษัตริย์ก็ชำระค่าไถ่ตัวของเด็กทั้งสองให้แก่พราหมณ์เฒ่าเพื่อปลดปล่อยพระราชชนัดดาให้เป็นอิสระทันที แต่เงินทองที่พราหมณ์ได้รับแทบจะไม่มีประโยชน์อะไรแก่เขา เพราะพราหมณ์ได้เสียชีวิตในเวลาต่อมาไม่นานโดยที่ไม่มีทายาทที่จะรับมรดกด้วย เมื่อเด็ก ๆ ได้เล่าเรื่องราวชีวิตของพระบิดาของพวกตนและการเดินทางร่อนเร่อย่างโดดเดี่ยวของพระองค์ไปในป่าอันเต็มไปด้วยอันตรายให้พระอัยกาฟัง กษัตริย์ก็บังเกิดความเวทนาสงสารและรู้สึกผิด ดังนั้นพระองค์จึงตัดสินใจรับพระโอรสกลับเข้ามาอีกครั้ง แล้วกษัตริย์พร้อมด้วยพระราชินี พระราชชนัดดาทั้งสอง และกองทหารของพระองค์ก็เดินทางเข้าไปยังป่าอันห่างไกล

การพบกันระหว่างพระบิดาและพระโอรสที่ปรากฏจากกันมานานนั้น เต็มไปด้วยความปลื้มยินดีอย่างมาก พระเวสสันดรทรงรับคำตามที พระราชินีทรงวิงวอนให้พระองค์กลับพระนคร เมื่อพระเวสสันดรกลับมายัง พระนครบ้านเกิดของพระองค์เองนั้นก็ได้มีการจัดงานเฉลิมฉลองครั้งใหญ่ ผู้คนพากันมารวมตัวเพื่อดูเจ้าชายผู้หายสาบสูญไปนานของพวกเขาอีกครั้ง มีการแจกจ่ายทานเป็นจำนวนมาก และห้วงเวลาแห่งการหักห้ามใจและการเสียสละก็จบสิ้นลงในที่สุด ทุกคนที่พระเวสสันดรเคยมอบทรัพย์สินสมบัติมีค่าของพระองค์ไป ต่างก็นำสมบัติเหล่านั้นมาคืนพระองค์ พร้อมทั้งขอพรจากพระองค์และขอให้พระองค์พระราชทานอภัยโทษให้ด้วย

สำหรับท่านที่สนใจใคร่รู้เรื่องราวต่อมาของบุคคลต่าง ๆ ในเรื่องนี้นั้น ท่านอาจสนใจที่จะทราบว่าพระเวสสันดรได้กลับชาติมาเกิดเป็นพระพุทธรเจ้า โคตมะ พระนางมัทรีกลับมาเกิดเป็นพระนางยโสธรา พระชายาของพระองค์ ส่วนพระโอรสก็กลับมาเกิดเป็นพระราหุลพระโอรสของพระองค์อีกครั้ง อย่างไรก็ตาม พระธิดาไม่ได้กลับมาเกิดร่วมครอบครัวเดียวกับพระองค์อีก เพราะเมื่อครั้งที่พระธิดาถูกบังคับให้ติดตามพราหมณ์เฒ่าผู้โหดร้ายไปนั้น นางได้อธิษฐานในใจว่าขออย่าได้เกิดมาเป็นลูกของบิดาที่ไม่ยุติธรรมและไร้ความรู้สึกเช่นนี้อีกเลย

เรื่องราว “มหาชาติชาดก” จบลงเพียงเท่านี้ ตามพระราชนิพนธ์ของ กษัตริย์สยาม “ผู้ทรงเปี่ยมด้วยศรัทธาในธรรม” เว้นแต่การจัดเทศน์มหาชาติ ในงานรัฐพิธีสาธารณะแล้ว ปัจจุบันนี้การจัดงานเทศน์มหาชาติจะมีเฉพาะในโอกาส บวชนครของลูกชายคนโตของพ่อแม่ที่ร่ำรวยเท่านั้น คนจนไม่ได้เชิญชวนเพื่อน ๆ ของตนให้มาร่วมฟังการเทศน์มหาชาติที่มีความยาวนานนับพันบทที่บ้านของพวกเขา อีกต่อไปแล้ว ขณะที่คนรวยจะพยายามจำลองเหตุการณ์ตามท้องเรื่องใน มหาชาติชาดกให้ได้มากที่สุด โดยสามเณรที่บวชเข้าวัดและสละทรัพย์สินสมบัติ ทางโลกทั้งหมดในเวลานั้นคือตัวแทนของพระเวสสันดร และตามที่พระพุทธรองค์ ทรงเคยเล่าเรื่องมหาเวสสันดรชาดกให้พระประยูรญาติและพระสหายจำนวนมาก ฟัง ณ นครกำเนิดของพระองค์ ดังนั้นสามเณรจึงต้องเดินทางจากวัดกลับมายัง

บ้านของตนเพื่อสวดกลอนเรื่องมหาชาติชาดกที่มีความยาวหลายบทนี้ในท่ามกลาง หมู่ญาติพี่น้องของตนเอง ปัจจุบันนี้ลูกชายคนโตของบ้านจะเป็นผู้ได้รับเกียรติ ให้เทศน์มหาชาติชาดก ยกเว้นในกรณีของพระราชโอรสของพระมหากษัตริย์ ที่ทุกพระองค์จะได้มีการจัดงานสมโภชเทศน์มหาชาติอย่างเป็นทางการ แต่เนื่องจาก สามเณรยังไม่มีเวลามากพอที่จะจดจำกลอนทั้งเรื่องได้ ดังนั้นเณรจะเทศน์กลอน เพียงสองสามวรรคเท่านั้น และที่เหลือจะเป็นหน้าที่ของพระที่บวชมานานกว่า ซึ่งจดจำกลอนทั้งหมดได้ขึ้นใจ เมื่องานฉลองเทศน์มหาชาติเสร็จสิ้นลง ก็จะมีการประเคนภัตตาหารและถวายผ้าไตรแด่คณะสงฆ์ที่นิมนต์มาประกอบพิธีกัน อย่างโอ้อวด

งานเทศน์มหาชาติในระหว่างที่สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎ- ราชกุมารพระองค์ก่อนทรงผนวชเป็นสามเณรอยู่นั้น เป็นงานเฉลิมฉลองสาธารณะ ที่เต็มไปด้วยความรื่นเริงยินดีอย่างมาก มีข้าวของแจกจำนวนมากและหลากหลาย กว่าในโอกาสปกติ ทั้งยังมีการจัดวางในรูปแบบใหม่อยู่ตรงบริเวณหน้าพระบรม มหาราชวัง กล่าวคือมีการตั้งเรือสำเภาลำใหญ่ไว้บนพื้นสนามหญ้า และตามด้านข้าง ของลำเรือก็ถูกกองสุขุมไปด้วยกล่องยาสูบ กล่องปลาชาร์ติน และอาหารกระป๋อง ห้อยในลำเรือและห้อยเก็บสินค้าของเรือล้นเต็มไปด้วยอาหาร และเมื่องานสมโภช “เทศน์มหาชาติ” จบลง เรือทั้งลำก็ถูกรื้อถอดแยกเป็นชิ้น ๆ และชิ้นส่วนของเรือ ก็ถูกนำไปแจกจ่ายให้คนยากจนและโรงพยาบาลต่าง ๆ ต่อไป

บทที่ ๑๗

พิธีกรรมทางศาสนา (ต่อ)

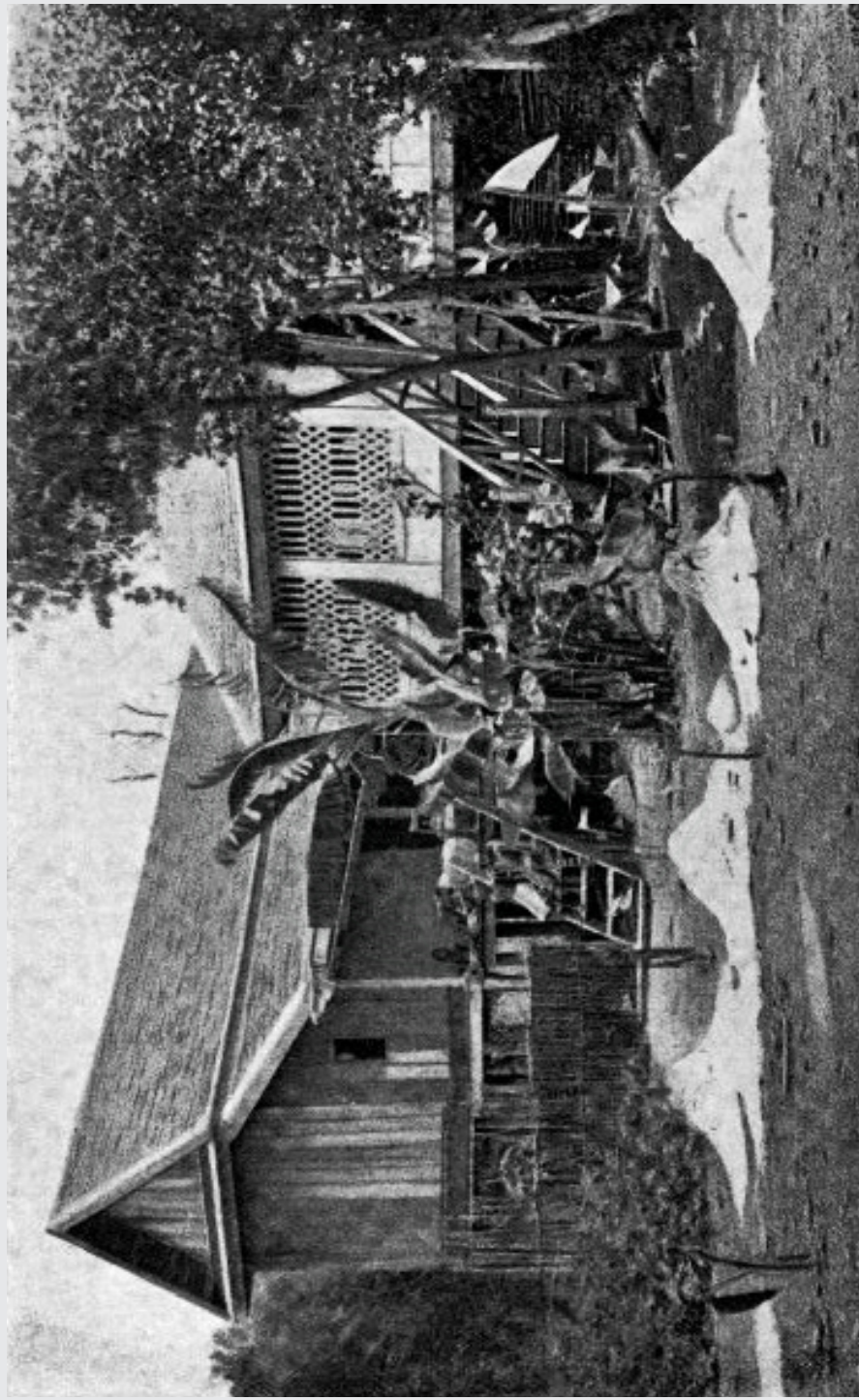
ทอดกฐิน พิธีทอดกฐินไม่ได้มีความเป็นมาที่ยาวนานเท่ากับพิธีกรรมที่เรากล่าวถึงในบทก่อนหน้านี้ กล่าวกันว่าพิธีทอดกฐินได้ริเริ่มจัดขึ้นเป็นพระราชพิธีโดยพระมหากษัตริย์ชาวสยามพระองค์หนึ่ง คือ สมเด็จพระร่วง^๑ ผู้ปกครองดินแดนทางตอนเหนือของสยามเมื่อประมาณเจ็ดร้อยปีก่อน พระองค์เป็นกษัตริย์ที่มีชื่อเสียงเป็นที่นิยมชมชอบอย่างสูงและขณะเดียวกันก็ทรงไว้ซึ่งพระราชอำนาจดุจเดียวกัน ไม่ว่าจะมียุทธบรพราชโองการเกี่ยวกับสิ่งใดในดินแดนทางตอนเหนือที่พระองค์ปกครอง สิ่งนั้นก็จะต้องดำเนินไปตามถ้อยความในพระบรมราชโองการทุกประการ และพระราชพิธีต่าง ๆ ที่พระองค์ทรงริเริ่มก็ได้แพร่หลายและพัฒนาขึ้นจนกระทั่งมีการประกอบพิธีแบบเดียวกันไปทั่วพระราชอาณาจักรในปัจจุบัน

ในสมัยที่พระสงฆ์ในพุทธศาสนายังครองตนเป็นผู้ปลิกวิเวกอย่างแท้จริงตามอุดมการณ์ของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่ไม่ไ่แก่ยาวนานกว่าสมัยพระร่วงเสียอีกนั้น มีสงฆ์คณะหนึ่งที่มีการทำความเพียรด้วยการหักห้ามใจตนเองและบำเพ็ญทุกรกิริยายิ่งกว่าคณะสงฆ์อื่นใด และคณะสงฆ์ผู้ทรงศีลเหล่านี้ก็ตั้งสัตย์อธิษฐานอย่างจริงจังว่าพวกเขาจะไม่นุ่งห่มผ้าที่มีผู้นำมาถวายให้ทั้งทางตรงและทางอ้อม พวกเขายังปฏิญาณด้วยว่าจีวรของพวกเขาจะต้องนำมาจากผ้าที่ไม่มีเจ้าของเท่านั้น เช่น ผ้าห่อศพที่ผ่านการห่อศพคนตายมาแล้ว ผ้าที่คนนำมาทิ้งเพราะเป็นผ้าที่คนป่วยเป็นโรคติดต่อเคยนุ่งห่มหรือผ้าที่เจ้าของเดิมทิ้งเพราะเก่าขาดหรือสกปรกเกินกว่าที่จะนำมาใช้ต่อไป

^๑ พระร่วง เป็นคำสามัญที่ใช้เรียกแทนพระมหากษัตริย์แห่งกรุงสุโขทัย และเรื่องประเพณีทอดกฐินนี้ก็ปรากฏข้อความอยู่ในศิลาจารึกของพ่อขุนรามคำแหงมหาราช หลักที่ ๑ ด้านที่ ๒ ด้วย - สวป.

ผ้าดั่งที่กล่าวมานี้เป็นผ้าประเภทเดียวที่คณะสงฆ์จะนำมานุ่งห่มได้ ส่วนบรรดาผ้าที่นำมาถวายเป็นกาน้ำนั้นล้วนถูกปฏิเสธเสมอไป เมื่อสิ้นสุดฤดูฝนซึ่งเป็นการสิ้นสุดช่วงเวลาเข้าพรรษาด้วย พระสงฆ์จะจับกลุ่มประมาณสามหรือสี่รูป ออกเดินทางไปตามสุสาน สถานที่เฝ้าร่างของคนตาย และตามจุดต่าง ๆ ที่เป็นที่ยิ่งเศษซาก ขยะ และฝุ่นผง ตามสถานที่เหล่านี้เองที่พระสงฆ์จะเก็บรวบรวมเศษผ้าแล้วนำมาเย็บปะรวมกันอย่างระมัดระวังเป็นผืนจีวรสำหรับนุ่งห่มในปีที่กำลังจะมาถึง เมื่อชาวบ้านพบเห็นพระสงฆ์ค้นหาเศษผ้าในสถานที่อันไม่ถูกสุขลักษณะและไม่ใคร่จะมีผู้ใดเข้าไปเหล่านี้บ่อยครั้งเข้า จึงถามด้วยความสงสัยว่า “พวกท่านมาทำอะไรกันที่นี่ พวกท่านกำลังหาอะไรหรือ” พระสงฆ์ก็ตอบกลับมาทุกครั้งไปว่า “เรามาหาผ้าที่เขาทิ้งแล้ว” ดังนั้นพวกชาวบ้านที่ใจหนึ่งก็รู้สึกเวทนาสงสารและอีกใจหนึ่งก็คิดอยากทำบุญด้วย จึงกลับไปที่บ้านของพวกตนแล้วนำผืนผ้าฝ้าย ผ้าลินิน หรือผ้าขนสัตว์ที่เก็บไว้พอจะแบ่งปันได้ นำมาถวายแต่พระสงฆ์ผู้นุ่งห่มผ้าชีริ้วเก่าขาด แต่ผ้าที่นำมาถวายก็ถูกปฏิเสธอย่างหนักแน่นทุกครั้งไป ดังนั้นชาวบ้านจึงเดินทางกลับบ้านไปพร้อมกับความสงสัยว่าเหตุใดคณะสงฆ์กลุ่มนี้จึงไม่ยอมรับผ้าที่พวกเขาเต็มใจถวาย

ชาวบ้านบางคนที่ถูกพระสงฆ์ปฏิเสธไม่รับผ้าที่นำมาถวาย แต่มีความอยากรู้อยากเห็นมากกว่าคนอื่น ๆ จึงแอบติดตามพระสงฆ์ไปยังสถานที่ต่าง ๆ และหลบซ่อนตัวขณะเฝ้าสังเกตความประพฤติของคณะสงฆ์ พวกเขาได้เห็นพระสงฆ์ผู้ทรงศีลค้นหาเศษผ้าจากกองขยะ บ้างก็ซึกเอาผ้าชีริ้วขาด ๆ เปื้อนดิน ลงมาจากกิ่งไม้ บ้างก็เก็บรวบรวมเศษผ้าลินินที่ถูกลมพัดไปตามบริเวณต่าง ๆ ในสุสานซึ่งเป็นที่ฝังศพที่ไม่ได้เผา เป็นศพของคนตายด้วยไข้ทรพิษ อหิวาต์ และโรคติดต่ออันตรายอื่น ๆ เมื่อพวกชาวบ้านได้เห็นทั้งหมดนี้แล้วก็กลับบ้านไปบอกแก่ญาติมิตร ซึ่งทุกคนก็เกิดความสงสัยอย่างมากแต่ก็ไม่มีใครเข้าใจการกระทำของพระสงฆ์ ดังนั้นชาวบ้านที่รู้สึกนับถือพระสงฆ์กลุ่มนี้แต่ก็มีความเชื่อถือไขกลางด้วย จึงได้ตั้งสมมติฐานที่ดูเหมือนจะอธิบายการกระทำทั้งหมด

เทศภาคลือพระทราย

ของพระสงฆ์ที่พวกเขาสังเกตได้ และต่อมาก็เป็นที่ยอมรับกันอย่างกว้างขวาง ในหมู่ชนทั้งหลาย คือ พระสงฆ์ที่เที่ยวจาริกไปในที่ต่าง ๆ ถือธุดงค์วัตรเคร่งครัด และเก็บเอาแต่ผ้าที่เขาทิ้งแล้วมาใช้ นั่น คือพระสงฆ์ที่ทรงคุณศักดิ์สิทธิ์ที่สุดในบรรดาพระสงฆ์ผู้ทรงศีลทั้งปวง พระกลุ่มนี้จะมิฤทธิ์มองเห็นทั้งแดนสวรรค์ และนรก และเป้าหมายและจุดประสงค์หลักในชีวิตของพระสงฆ์กลุ่มนี้ ก็คือ การช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายให้พบความสุขในอนาคต เมื่อพระสงฆ์กลุ่มนี้ห่มกายด้วยผ้าของคนตาย คนตายนั้นก็จะได้ไปสู่สวรรค์ ดังนั้น พระสงฆ์เหล่านี้จึงดำรงตนตามข้อวัตรที่พวกตนถือปฏิบัติ และเพื่อให้บรรลุความปรารถนายิ่งใหญ่ที่จะมอบความสุขในอนาคตให้แก่ผู้ที่จากโลกนี้ไปแล้ว จึงไม่ห่มกายด้วยผ้าอันมีค่าที่คนนำมาถวาย แต่เลือกเอาผ้าห่อศพที่เขาทิ้งแล้วมาห่มแทน

เมื่อแนวคิดดังนี้แพร่ขยายและเป็นที่ยอมรับกันในหมู่คนที่มีความศรัทธาหรือมีความเชื่อในโชคลางต่าง ๆ แล้ว จึงเกิดธรรมเนียมในการห่อศพด้วยผ้าหลาย ๆ ชั้นและมีการขอให้พระภิกษุดึงเอาผ้าที่ห่อศพนั้นนากลับไปที่วัดด้วย ซึ่งธรรมเนียมนี้ก็ยังคงมีอยู่ในหลาย ๆ พื้นที่ของประเทศสยามที่ผู้คนเชื่อกันว่าการทำเช่นนี้จะเป็นวิธีการส่งดวงวิญญาณของญาติพี่น้องสู่แดนสวรรค์ที่รวดเร็วและปลอดภัย พระมหากษัตริย์พระองค์ก่อนมีพระราชประสงค์อย่างจริงใจที่จะชำระหลักความเชื่อของพระศาสนาในหมู่ประชาชนของพระองค์ที่มักจะมีเชื่ออะไรกันอย่างง่าย ๆ จึงทรงพยายามชี้ให้พวกเขาเห็นว่าในพระไตรปิฎกมิได้มีการรับรองความเชื่อที่แพร่หลายนี้เลย เป็นเพียงความเชื่องมงายที่ชาวบ้านคิดขึ้นแล้วสอนต่อ ๆ กันมาเท่านั้น พระองค์ยังทรงชี้แจงอีกด้วยว่าความหมายที่แท้จริงของการปฏิบัติตนเช่นนี้ของพระก็คือ เป็นความต้องการของพระที่จะดำรงชีวิตแบบนักรบขผู้บำเพ็ญตนเคร่งครัดอย่างสมบูรณ์เพื่อชำระล้างกิเลสในจิตใจและเป็นผู้คู่ควรกับการเป็นสาวกของพระผู้มีพระภาคเจ้า แต่ผู้คนก็ยังไมยอมรับคำอธิบายที่เรียบง่ายนี้ไม่ว่าจะมาจากพระมหากษัตริย์ของตนหรือพระผู้รู้ที่ทรงภูมิปัญญามากกว่าตน แล้วยังกล่าวหาพระสงฆ์ที่แสดง

ความลึกลับที่จะทำตามคำขอของพวกเขาตนเสียอีกว่า เรียกร้องความสงสารเห็นใจ ดังนั้นชาวบ้านจึงยังคงเอาผ้ามาห่อศพมากเกินจำเป็น เพื่อที่พระสงฆ์จะได้มาซักเอาไปทำจีวรห่มและผลบุญก็จะได้ส่งให้ผู้ตายประสบสุข นอกจากนี้ยังมีพระสงฆ์อีกหลายรูปที่จิตใจยังมัวเมาอยู่ในทางโลกที่แอบสนับสนุนขนบธรรมเนียมนี้อย่างลับ ๆ เนื่องจากเป็นแหล่งที่มาของผลประโยชน์จำนวนมากของพวกเขา

ยังมีความเชื่ออีกประการหนึ่งที่ผิดไปจากความเชื่อดั้งเดิมแต่ก็ฟังดูเป็นเหตุเป็นผลมากกว่าและมีคนเชื่อถือปฏิบัติเป็นจำนวนมาก นั่นคือที่พระสงฆ์แสวงหาผ้าห่อศพของผู้ที่ตายด้วยโรคติดต่อนั้น มิใช่เพราะความเวทนาผู้ตาย แต่เป็นเพราะความเมตตาต่อผู้ที่ยังมีชีวิตอยู่ เพราะการซักเอาผ้าเหล่านี้ไปจะช่วยป้องกันไม่ให้ผ้าปลิวหลุดลอยไปตามบ้านเรือนและแพร่กระจายเชื้อโรค ดังนั้นพระจึงเป็นผู้จัดปัดเป่าหายนะที่อาจเกิดขึ้น และแนวคิดนี้ก็กลดทอนลงมาเป็นความเชื่อว่า การถวายผ้าจีวรแต่พระสงฆ์จะช่วยไม่ให้ภัยอันตรายบังเกิดแก่ผู้ถวายผ้าได้ ซึ่งนำไปสู่ประเพณีการโยนผ้าไว้หน้าวัดสำหรับให้พระสงฆ์เก็บไปใช้ ประเพณีนี้มักจะทำในช่วงสิ้นสุดฤดูฝน ซึ่งตามขนบการนับวันเวลาแบบเก่าแล้วนั้นจะเป็นช่วงสิ้นสุดของปี ดังนั้นสำหรับผู้ถวายผ้าแล้วจึงเป็นการสร้างหลักประกันความเจริญรุ่งเรืองในชีวิตให้ตนเองและครอบครัวในเดือนถัด ๆ ไป

ผลจากความเชื่อในประการหลังนี้ได้กลายมาเป็นประเพณีถวายผ้าจีวรแต่พระสงฆ์ในเดือนตุลาคมและพฤศจิกายนซึ่งเป็นช่วงที่ฤดูฝนใกล้จะสิ้นสุดลง พระร่วงเจ้าซึ่งประทับอยู่ในพระราชวังที่อยุธยา^๑ ทรงพิจารณาประเพณีนี้แล้วมีพระราชวินิจฉัยฉะฉานว่าเป็นสิ่งที่ดีจึงกำหนดให้เป็นส่วนหนึ่งของพิธีสักการบูชาตามปกติของผู้มีจิตเลื่อมใสศรัทธา เมื่อถึงฤดูกาลที่เหมาะสม พระองค์ก็ทรงดำเนินการแจกจ่ายผ้าจีวรแต่สมณะสงฆ์ประจำพระอารามหลวง แต่ละพระอารามจะมีการจัดเตรียมดอกไม้ไฟจำนวนมากและแต่งตั้งเจ้าหน้าที่

^๑ น่าจะเป็นความเข้าใจผิดของผู้เขียน ที่จริงแล้วน่าจะหมายถึงกรุงสุโขทัย - สวป.

ผู้รับผิดชอบควบคุมการแสดงดอกไม้ไฟ ที่บริเวณหน้าทำนน้ำของพระราชวังของพระร่วงจะมีเรือจำนวนมากมาจอดคอยท่า เรือแต่ละลำบรรทุกตะกร้าใส่เครื่องควาหวานและผ้าไตรจีวร ตรงกลางตะกร้าแต่ละใบมีการปักกิ่งไม้แข็งแรงที่แขวนโคมไฟสว่างไสว ที่ส่วนท้ายของโคมจะติดแถบผ้าไหมสีเหลืองเป็นสัญลักษณ์แทนเศษผ้าที่พระสงฆ์ในสมัยโบราณตามเก็บในสถานที่เปลี่ยวร้างต่าง ๆ เรือเหล่านี้ยังบรรทุกเครื่องไทยธรรมอีกมากมายหลายหลากที่ถวายโดยพระมหากษัตริย์ ขุนนางข้าราชการ และชาวบ้านสามัญชน ตามแต่กำลังทรัพย์และกำลังศรัทธาของพวกเขา

ในยามพลบค่ำ พระร่วงจะเสด็จลงมาที่ริมฝั่งแม่น้ำเพื่อทรงตรวจตราขบวนเรือและเครื่องไทยธรรม จากนั้นพระองค์ก็เสด็จลงเรือพระที่นั่งพร้อมด้วยขุนนางคนสำคัญ นำขบวนพยุหยาตราทางชลมารคอันยาวเหยียดติดตามด้วยเรือของฝ่ายในและฝูงชนที่คาดหวังว่าจะได้ชมการแสดงดอกไม้ไฟเรือต่าง ๆ ที่มีคนอยู่เต็มลำเรือจะลากเรือลำอื่น ๆ ที่บรรทุกตะกร้าใส่เครื่องควาหวานและผ้าจีวร ในที่ใดก็ตามที่พระมหากษัตริย์ทรงหยุดขบวนเรือ ก็จะมีการแจกจ่ายอาหารและผ้าจีวรแต่คณะสงฆ์ที่ประจำวัดเหล่านั้น และมีการจุดดอกไม้ไฟเพื่อถวายพระเกียรติเนื่องในการเสด็จมาถึงของพระมหากษัตริย์และยังเป็นสัญลักษณ์แสดงความซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณของพระองค์ด้วย ในยุคหลังที่วัดเพิ่มจำนวนขึ้นมากมายจนพระมหากษัตริย์ไม่อาจเสด็จพระราชดำเนินไปด้วยพระองค์เองได้ครบทุกวัด จึงทรงมอบหมายให้พระบรมวงศานุวงศ์และขุนนางชั้นผู้ใหญ่เป็นผู้ทำหน้าที่ถวายเครื่องไทยธรรมและผ้าจีวรแทนพระองค์

ในปัจจุบัน ธรรมเนียมการถวายผ้าไตรจีวรเมื่อสิ้นฤดูฝนนี้เป็นสิ่งที่แพร่หลายและถือปฏิบัติแบบเดียวกันทั่วทั้งราชอาณาจักร และเป็นวิธีการสร้างบุญที่ยิ่งใหญ่ในสายตาของผู้คน แม้ว่าจะเป็นเช่นเดียวกับพิธีกรรมทางศาสนาพิธีอื่น ๆ ที่มีอยู่ในประเทศนี้ นั่นคือพุทธศาสนิกชนส่วนใหญ่จะไม่ทราบถึงความหมายดั้งเดิมและที่มาของธรรมเนียมเลยก็ตาม

เทศกาลนี้มีชื่อว่า “ทอดกฐิน” และจะมีการเฉลิมฉลองกันอย่างสนุกสนาน รื่นเริงมาก คำว่า “กฐิน” หรือ “กระฐิน” นำมาจากคำภาษาบาลีว่า “กฐิน (กะ-ถิ-นะ)” ที่หมายความว่า “ความรุนแรง” หรือ “ความยากลำบาก”^๑ คำนี้หมายถึงสามสิ่งคือ หมายถึงรูปแบบของจีวรพระที่สร้างขึ้นด้วยวิธีการเย็บปะผ้าเข้าด้วยกัน หรือหมายถึงผ้าจีวรซึ่งต้องทำจากผ้าฝ้ายดิบและตัดเย็บให้เสร็จภายในเวลาหนึ่งวันกับอีกหนึ่งคืน ซึ่งเป็นงานที่เหนื่อยยาก หรือหมายถึงบุญกุศลที่ผู้ทำจะได้รับเป็นรางวัลจากความพยายามทุ่มเทอันเป็นกุศลของตนก็ได้ อีกคำหนึ่งคือคำว่า “ทอด” มีความหมายว่า “การวางลง” ดังนั้นความหมายของคำทั้งหมดที่นำมาเป็นชื่อพิธีถวายผ้าจีวรแด่พระภิกษุสงฆ์จึงเป็น “การทอดผ้าจีวรที่ตัดเย็บตามรูปแบบกฐิน” บนพื้นหรือบนโต๊ะสำหรับให้พระสงฆ์รับไป

วันหยุดเทศกาลกฐินจะดำเนินไปในช่วงเดือนตุลาคม มีการเฉลิมฉลองด้วยขบวนแห่ทั้งทางบกและทางน้ำ ขบวนแห่กฐินทางน้ำในเมืองกรุงเทพฯ นั้นดูสวยงามอย่างมากเนื่องด้วยจำนวนผู้คนมากมายที่มาร่วมในขบวนแห่ เสื้อผ้าเครื่องแต่งกายอันหลากหลาย และการแสดงทักษะการพายเรือ ตลอดทั้งวันมีเรือพายลำเล็ก เรือแจว และเรือท้องแบนปิดทองที่บรรทุกผู้แสวงบุญและเครื่องไทยธรรม แล่นผ่านไปเป็นแถวมุ่งหน้าสู่วัดต่าง ๆ ในเมือง การแต่งกายของผู้คนในวันหยุดเทศกาลนี้จะสดใสฉูดฉาดเป็นพิเศษ และในขณะที่สี่ล้ออันหลากหลายฉวยวูบวบบนเรือที่แล่นผ่านไปอย่างว่องไว บางคนก็อาจเกิดคำถามขึ้นว่ายังมีสี่ล้อไหนอีกหนอที่ยังไม่เคยปรากฏให้เห็นในแม่น้ำเลย หลังจากที่ผู้แสวงบุญก้มกราบลงหน้าพระพุทธรูป และประเคนเครื่องไทยธรรมแด่พระสงฆ์แล้ว ก็จะมีการจัดขบวนแห่ทางน้ำอันยิ่งใหญ่ตระการตา

^๑ นาวาเอก ทองย้อย แสงสินชัย (ป.ธ.๙) ศิลปินแห่งชาติ สาขาวรรณศิลป์ อธิบายว่า กฐิน แปลตามศัพท์ว่า “ภาวะที่อยู่ลำบาก” คำว่า “กฐิน” ในบาลี ถ้าเป็นคำนาม แปลว่า “ไม้สะดึง” คือไม้แบบสำหรับซึ่งเพื่อตัดเย็บจีวร ถ้าเป็นคุณศัพท์ มีความหมายว่า แข็ง, แนบแน่น, ไม่คลอนแคลน, หนัก, ทยาบกร้าน, โหดร้าย - สวป.

บทความเกี่ยวกับพิธีกรรมโบราณที่จะกล่าวถึงต่อไปนี้คัดลอกมาจาก “The Bangkok Directory” ซึ่งคาดว่าแปลมาจากต้นฉบับภาษาไทยอีกทีหนึ่ง

“วัดทุกแห่งในกรุงเทพฯ และปริมณฑลซึ่งก่อสร้างโดยพระมหากษัตริย์ หรือสร้างขึ้นเพื่ออุทิศถวายแด่พระองค์ จะได้รับโอกาสพิเศษในการรับเสด็จ องค์พระมหากษัตริย์เป็นประจำทุกปี ในช่วงกลางเดือนสิบเอ็ดถึงกลางเดือน สิบสอง^๑ เป็นฤดูกาลที่กำหนดไว้ตามขนบจารีตทางศาสนา ซึ่งอนุญาตให้ พระสงฆ์เสาะหาผ้าจีวรสำหรับใช้ในอีกหนึ่งปีข้างหน้า พระมหากษัตริย์ จึงทรงปฏิบัติตามธรรมเนียมโบราณด้วยการนำผ้ากฐินไปถวายอย่างมากมาย แต่พระภิกษุสงฆ์ตามวัดหลวง”

“พิธีนี้เรียกว่า ‘ทอดกฐิน’ ซึ่งมีความหมายถึงการวางผ้าจีวรที่ตัดเย็บ จากผ้าเป็นชิ้น ๆ ตามรูปแบบที่กำหนดไว้ สำหรับให้พระสงฆ์รับไป รูปแบบ การตัดเย็บนี้เรียกว่า ‘กฐิน’ ซึ่งในสมัยโบราณพระสงฆ์สาวกของพระพุทธเจ้า ใช้เป็นแบบในการตัดผ้าเป็นชิ้น ๆ แล้วนำมาเย็บต่อเข้าด้วยกันสำหรับทำ เป็นผ้าจีวรชั้นนอกและชั้นใน โดยจะใช้มีดในการตัดผ้าเพราะการฉีกผ้าออก เป็นชิ้น ๆ ถือเป็นกรกระทำที่ต่ำทราม ในสมัยพุทธกาลขนบการจัดหา ผ้าจีวรจะกำหนดให้พระสงฆ์ออกเสาะแสวงหาผ้าเก่าที่คนทิ้งแล้ว และนำ ผ้าที่ยังมีสภาพดีที่สุดมาเย็บเข้าด้วยกันเพื่อทำเป็นผ้าไตรจีวร ซึ่งการกระทำ เช่นนี้คือวัตรปฏิบัติข้อหนึ่งเพื่อการขัดเกลากิเลส แต่ขนบปฏิบัตินี้ของพระสงฆ์ ก็ค่อย ๆ ถูกแทนที่ด้วยธรรมเนียมในปัจจุบันคือ การตัดเย็บผ้าใหม่ที่ย้อม สีเหลืองเรียบร้อยแล้ว และจัดหามาด้วยทรัพย์บริจาคจํานวนมหาศาลของ ผู้มั่งมีนับพัน ๆ คน และเงินบริจาคจํานวนเล็กน้อยของชาวบ้านยากจนอีก มากมาย ผู้คนจะมีการเตรียมการล่วงหน้ากันเป็นเวลาหลายเดือนเพื่อฤดูกาล ทอดกฐิน จนกระทั่งเฉพาะในกรุงเทพฯ มีผ้าไตรจีวรนับพัน ๆ ชุดพร้อมนำไป ถวายที่วัดเมื่อถึงช่วงกลางเดือนตุลาคม ผ้าได้ถูกนำมาย้อมสีเหลืองเพื่อการนี้ ตามที่เคยปฏิบัติสืบกันมา โดยเลียนแบบธรรมเนียมที่พระพุทธองค์และ

^๑ แรม ๑ ค่ำ เดือนสิบเอ็ด ถึงขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนสิบสอง - สวป.

พระสาวกรุ่นแรก ๆ ถือปฏิบัติในการครองจีวรสีเหลืองมอซอ เพื่อแสดงเจตนาที่จะทำให้พวกท่านเป็นที่น่ารังเกียจในสายตาของชาวโลก เพื่อที่จะได้ไม่มีประตูแห่งกิเลสเย้ายวนใจเปิดให้พวกท่านประพฤติดังอย่างคนในโลกนี้ ในสมัยพุทธกาลนั้นเป็นธรรมเนียมที่โจรผู้ร้ายและฆาตกรในอินทฺูสถานซึ่งเป็นแดนกำเนิดพุทธศาสนา จะแต่งกายด้วยสีแดงและสีเหลืองอันเป็นเครื่องหมายอันเหมาะสมที่บ่งบอกการงานของพวกตน ชนชั้นระดับที่สูงกว่าในสังคมยุคนั้นล้วนหวาดกลัวและพยายามจะหลีกเลี่ยงพวกเขา พระพุทธเจ้าโคตมะเมื่อครั้งที่ยังเป็นเจ้าชายนั้นทรงมีพระสหายจำนวนมากที่กระตือรือร้นคอยกระตุ้นเตือนไม่ให้พระองค์สละราชบัลลังก์ แต่พระองค์ก็มีความตั้งใจเต็มที่ที่จะสละราชสมบัติ และวิธีการที่พระองค์ทรงใช้เพื่อตัดขาดพระองค์เองจากความสงสารเห็นใจของคนเหล่านั้นก็คือ การนุ่งห่มเครื่องแต่งกายของโจรผู้ร้ายด้วยวิธีนี้พระองค์จะสามารถตัดพระองค์ออกจากผู้ที่จะเข้ามาล่อลวงไปสู่ความพินาศได้ และขณะเดียวกันก็ทำให้ได้ผู้ชื่นชมศรัทธาอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งเป็นกลุ่มที่มีความยินดีที่จะร่วมเดินทางกับพระองค์ไปสู่พระนิพพาน อันเป็นสิ่งทีพระองค์ทรงอุทิศพระทัยและจิตวิญญูณให้”

“แม้ว่าในสยามจะมีวัดของศาสนาพุทธอยู่มากมายเป็นร้อย ๆ แห่ง แต่ทุกแห่งก็จะมีผู้คนเข้าไปเยี่ยมชมในเทศกาลประจำปีเช่นนี้ ไม่มีเว้นเลยสักวัดเดียว พระอารามหลวงจะได้รับเสด็จ พระมหากษัตริย์หรือพระบรมวงศานุวงศ์ หรือต้อนรับขุนนางชั้นผู้ใหญ่ที่เดินทางไปในฐานะผู้แทนพระองค์ หากพระอารามหลวงอยู่นอกเมืองหลวง ก็จะมีผู้แทนพระองค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเดินทางไปถวายผ้ากฐินพระราชทานและเครื่องไทยธรรมอื่น ๆ อยู่เสมอ”

“เมื่อใดทีพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ไปด้วยพระองค์เอง จะมีการจัดกระบวนพยุหยาตราทางสถลมารคหรือชลมารคอย่างยิ่งใหญ่ตระการตา หากเป็นขบวนพยุหยาตราทางชลมารคก็จะใช้เรือพระราชพิธีลำดงามที่สุด ในขบวนเรือพระราชพิธีอันงดงามนี้จะมีเรืออยู่ประมาณสิบลำ

หรือมากกว่านั้น แต่ละลำล้วนมีชื่อเรียกที่สง่างามเพื่อแยกแยะเรือลำต่าง ๆ เรือพระราชพิธีเหล่านี้เรียกว่า ‘เรือพระที่นั่ง’ แต่ในขบวนพยุหยาตราครั้งหนึ่ง ๆ จะมีเรือพระที่นั่งทรงได้เพียงลำเดียว เรือเหล่านี้มีความยาวตั้งแต่หนึ่งร้อยห้าสิบ ถึงหนึ่งร้อยแปดสิบฟุต กว้างประมาณหกถึงแปดฟุต เรือจะค่อย ๆ สอบแคบ เข้าตรงช่วงหัวเรือและท้ายเรือที่เรียวยาวแหลมชี้ขึ้นไป ที่หัวเรือและท้ายเรือ จะแขวนพู่ห้อยพวงใหญ่สีขาวสองพวงทำจากขนแพะแคชเมียร์ ระหว่างพู่ห้อย ทั้งสองก็ติดธงประจำพระองค์ที่ปลิวไสว บริเวณกลางลำเรือค่อนไปด้านท้ายเรือ เล็กน้อยมีพลับพลาหลังงาม ขนาดยาวประมาณสิบสองฟุต โดยมีสันหลังคา เป็นแนวโค้งลงตรงส่วนปลายแต่ละด้านและคลุมทับด้วยผ้าทองคำ ด้านข้าง ของพลับพลามีการแขวนม่านที่ทำจากวัสดุล้ำค่าแบบเดียวกันและเป็นการ แขวนอย่างมีรสนิยม ภายในพลับพลาประดิษฐานพระที่นั่งซึ่งออกแบบมา ให้เหมาะสมพอดีกับพระราชวังลอยน้ำลำเล็กนี้ ส่วนหัวของเรือลำต่าง ๆ ที่ประดิษฐานผ้าพระกฐินและเครื่องไทยธรรมอื่น ๆ จะทำเป็นรูปหัวมังกร ที่ดูน่ากลัว หรือไม่ก็จะเป็นปี่สาจทะเลในจินตนาการที่มีดวงตาจ้องเขม็ง มีเขา และแยกเขี้ยวดูน่าพรันพริ้ง เรือมีการแกะสลักและปิดทองอย่างละเอียดประณีต เพื่อแสดงถึงเก๋ไก๋ของสัตว์ประหลาดโดยตลอดทั้งลำ และบ่อยครั้งจะมีการฝังมุก หรือวัตถุมีค่าชนิดอื่น ๆ ด้วย ส่วนท้ายเรือมีรูปลักษณะของหางอันใหญ่โต โค้งขึ้น ด้านบนสูงถึงสิบสองหรือสิบห้าฟุต เรือลักษณะดังกล่าวนี้จะใช้เป็นเรือพระที่นั่ง ทรงของพระมหากษัตริย์เสมอ เมื่อพระองค์จะปรากฏพระองค์ในลักษณะที่ ทรงดำรงพระเกียรติยศสูงสุด เราจะได้เห็นพระองค์ประทับบนพระที่นั่งลอยน้ำ ที่ประดิษฐานบนเรือลำนี้ พระองค์ทรงสวมเสื้อคลุมปักดิ้นทองและ ฉลองพระบาททองคำ โดยปกติพระองค์จะประทับอยู่กับสมเด็จพระบรม โอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร และบางครั้งพระราชโอรสและพระราชธิดา องค์อื่น ๆ ก็จะมาเสด็จมาในเรือพระที่นั่งรองด้วยซึ่งก็มีการประดับตกแต่ง อย่างวิจิตรทั้งลำ นอกจากนี้ยังมีพัดใบใหญ่ประดับอัญมณี ฉัตรสีขาวและสีเหลือง

ซึ่งตั้งขึ้นในจุดที่เหมาะสมของเรือมังกร^๑ และช่วยทำให้เรือพระที่นั่งโดดเด่นแตกต่างจากเรือลำอื่นทั้งหมดในขบวนพยุหยาตราอันยิ่งใหญ่อลังการ เรือมังกรเคลื่อนที่โดยใช้ฝีพายราวหกสิบหรือเจ็ดสิบคนที่ได้รับการฝึกฝนเป็นประจำทุกวันในเวลาหนึ่งเดือนเต็มเพื่อภารกิจเร่งด่วนนี้ ฝีพายถูกสอนให้พายในจังหวะที่พร้อมเพรียงกัน ไบพายทุกใบจะกระทบผิวน้ำพร้อมกัน และในจังหวะที่ยกไบพายขึ้นเหนือศีรษะก็กระทำโดยพร้อมเพรียงกันในระดับความสูงที่เท่ากันอีกด้วย ฝีพายหลวงเหล่านี้ที่ฝึกพายในแม่น้ำท่ามกลางสายตาของสาธารณชน จึงกลายเป็นต้นแบบของฝีพายทุกคนที่ร่วมในขบวนพยุหยาตราทางชลมารค”

“ในขบวนพยุหยาตราทางชลมารค โดยทั่วไปจะมีเรือราชของครักษ์ประมาณสี่สิบถึงหกสิบลำแล่นนำหน้าเรือพระที่นั่งของพระมหากษัตริย์ เรือราชของครักษ์มีความยาวมากกว่าหนึ่งร้อยฟุต กว้างตั้งแต่ห้าถึงหกฟุต และแล่นไปเป็นคู่ ๆ เรือเหล่านี้ต่อขึ้นตามแบบเรือพระที่นั่งของพระมหากษัตริย์แต่มีขนาดลำเรือเล็กกว่า และหลังคาคกลมก็ทำจากไม้สีออกขาวแลดูคล้ายใบปาล์มเย็บติดเข้าด้วยกัน ข้างใต้ของส่วนหัวเรือและส่วนท้ายเรือห้อยพู่ยาวสีเทาคู่หนึ่งทำจากเส้นใยของใบสับปะรด และระหว่างพู่ห้อยคู่นี้ก็แขวนธงสีทอง เรือราชของครักษ์มีฝีพายประมาณห้าสิบคนหรือมากกว่านั้น และมีคนกระทุ้งเส้าบอกจังหวะสองคนโดยไม้เส้าที่ใช้ นั้นจะเป็นไม้แท่งยาวตกแต่งด้วยพู่สีขาว คนกระทุ้งจะยกไม้เส้าขึ้นแล้วทิ่มลงให้ส่วนปลายไม้ตักกระทุ้งกับพื้นเรือ”

“ด้านหลังเรือพระที่นั่งของพระมหากษัตริย์ จะเป็นขบวนเรือของเจ้านาย ขุนนาง ข้าราชการ และเรือของผู้มีฐานันดรศักดิ์ต่ำกว่าอีกเป็นจำนวนมากศาลที่ติดตามพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวไปยังพระอาราม เรือติดตามเหล่านี้มีรูปแบบที่หลากหลาย ลดระดับไปจนถึงเรือลำเล็กแบบฝีพายเดียวโดยมี

^๑ ต้นฉบับภาษาอังกฤษใช้คำว่า dragon barge น่าจะหมายถึงเรือพระที่นั่งอนันตนาคราช ซึ่งสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๓ และเริ่มใช้ในขบวนพยุหยาตราทางชลมารคในสมัยรัชกาลที่ ๔ - สวป.

คนพวยเรือเปลือยครึ่งท่อนนั่งอยู่เพียงลำพัง เจ้านายแต่ละพระองค์และขุนนางทุกคนนั่งอย่างสง่าภาคภูมิอยู่ในพลับพลาของตน พวกเขาล้วนแต่งกายในชุดพิธีการที่ดีที่สุด ทั้งยังมีกาน้ำและกาน้ำชาทำจากทองคำหรือเงิน หีบทองคำหรือเงินบรรจุหมากและยาสูบวางเตรียมไว้ให้เรียบร้อย ซึ่งทั้งหมดนี้ได้รับพระราชทานจากพระมหากษัตริย์เป็นเครื่องแสดงยศตำแหน่งของตน”

“ฝีพายแต่งกายในเครื่องแบบหลากสีสน โดยปกติแล้วฝีพายประจำเรือพระที่นั่งทรงของพระมหากษัตริย์และเรือพระที่นั่งรอง^๑ จะสวมเสื้อคลุมแจ๊คเก็ตสีแดงและหมวกสีแดง สำหรับเรือราชองครักษ์นั้นเราเห็นว่าฝีพายสวมเครื่องแต่งกายหลายสี บ้างก็สวมเสื้อคลุมแจ๊คเก็ตสีแดงและสวมหมวกหนึ่งแบบโบราณ บ้างก็สวมเฉพาะกางเกงขาสั้นกับคาดศีรษะด้วยใบปาล์มเรียวยเล็ก มีวงเครื่องเป่าทองเหลืองติดตามมาในกระบวนเรือด้วย และกองทหารประจำเรือรบแบบชาวสยามก็ปิดท้ายทัศนียภาพของขบวนเรือซึ่งกำลังลอยเลื่อนไปในขณะนั้น”

“บรรดาเรือนลอยน้ำและบ้านเรือนหลังอื่น ๆ ที่อยู่ตลอดแนวเส้นทางการเสด็จพระราชดำเนินของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ต่างตั้งโต๊ะเล็ก ๆ หรือแท่นบูชาซึ่งจัดวางผลไม้และดอกไม้ที่ดีที่สุด เทียนขี้ผึ้ง รูปภาพ และของประดับตกแต่งอื่น ๆ อันเป็นเครื่องแสดงความเคารพต่อองค์พระมหากษัตริย์ของตน กองเรือทั้งของชาวสยามและต่างชาติล้วนซึกธงประจำเรือ ส่วนเรือเล็กตามแม่น้ำลำคลองที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จฯ ผ่านต่างก็พร้อมใจกันเปิดทางน้ำจนโล่งกว้างพอสำหรับขบวนพยุหยาตราทางชลมารค ในอดีตที่ผ่านมาจะไม่อนุญาตให้ผู้ใดเฝ้าดูขบวนพยุหยาตราได้เลย เว้นแต่จะแอบดูจากด้านหลังประตูหรือหน้าต่างที่ปิด แต่ทุกวันนี้กฎข้อห้ามต่าง ๆ ได้ถูกยกเลิก

^๑ ต้นฉบับเขียนว่า its mate เข้าใจว่าน่าจะเป็นเรือพระที่นั่งรอง หมายถึงเรือพระที่นั่งซึ่งเตรียมไว้สำรองแทนเรือพระที่นั่งลำทรงหากชำรุด เรือพระที่นั่งรองจะจัดไว้ในตำแหน่งหลังเรือพระที่นั่งลำทรงเสมอ - สวป.

หมดแล้ว และผู้คนที่สามารถชื่นชมพระบารมีของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ผู้เป็นที่รักของพวกตนได้ และยังได้มีส่วนร่วมในการเฉลิมฉลองนี้ด้วย”

“ผ้าไตรจีวรจะพับเป็นทบอย่างเรียบร้อยแล้วมัดเป็นชุด ๆ และบรรทุก มาในเรือพระที่นั่งของพระมหากษัตริย์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จฯ ถึงท่าหน้าของวัดแล้ว พระองค์จะยังคงประทับคอยอยู่นกว่าผ้าไตรจีวร สีเหลืองจำนวนหนึ่งจะถูกลำเลียงขึ้นไปที่หน้าประตูโบสถ์โดยมีเจ้าพนักงาน คอยถือไว้และรอคอยจนกว่าพระองค์จะเสด็จฯ มาถึง และจนกว่าที่ข้าราชการ และกองทหารราบพร้อมด้วยนักดนตรีจะขึ้นจากเรือกันหมดแล้วไปคอยอยู่ใน จุดรอรับเสด็จ รววจับันได้ขึ้นท่าหน้าที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวใช้เสด็จฯ ขึ้นจากเรือจะพันด้วยผ้าฝ่ายสีขาว และทางเดินจากท่าหน้าไปจนถึงวัดจะมีการ ประดับธงและปลูลาดด้วยเสื่อที่ทำจากหญ้า ซึ่งเป็นทางเสด็จพระราชดำเนิน เฉพาะสำหรับพระองค์ เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงพระดำเนินขึ้น บันใดมาบนท่าหน้า วงดนตรีแบบ ‘สยามโบราณ’ ก็จะไปเป่าแตรสังข์และตีกลอง กองทหารตั้งแถวคู่ท่าวันทยาวิฑู และวงเครื่องเป่าทองเหลืองก็บรรเลง เพลงชาติ”

“เมื่อเสด็จฯ ถึงหน้าประตูโบสถ์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงหยิบผ้าไตรจีวรชุดหนึ่ง ประคองไว้ด้วยพระหัตถ์ทั้งสองข้าง แล้วเสด็จ เข้าไปในโบสถ์ จากนั้นก็ทรงวางผ้าไตรจีวรบนโต๊ะที่ตั้งเตรียมไว้ บนโต๊ะนี้ มีแจกันทองคำห้าใบใส่ดอกไม้และจานทองคำห้าใบใส่ข้าวตอก ซึ่งมีการจัดเรียง อย่างสวยงามเข้าทีเป็นรูปช่อดอกไม้ เชิงเทียนทองคำห้าแท่งพร้อมเทียน และธูปห้าเล่ม พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงจุดธูปเทียนเป็นลำดับ แรก ทรงกราบเบื้องหน้าแท่นบูชาอันศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธองค์ พระธรรม และพระสงฆ์ จากนั้นทรงกล่าวคำอาราธนาศีลห้าข้อต่อหัวหน้าคณะสงฆ์ ได้แก่ ข้อแรก พระองค์จะไม่ทำลายชีวิตมนุษย์หรือสิ่งมีชีวิตใด ๆ ที่มีความรู้สึก ข้อสอง พระองค์จะไม่กัดขี้มเหงเอาเปรียบผู้ใด ข้อสาม พระองค์จะไม่พรากรหญิง

ผู้มีเจ้าของมาเป็นภรรยาของพระองค์ หากฝ่ายหญิงนั้นรู้สึกไม่เต็มใจแม้เพียงน้อยนิด หรือบิดามารดาหรือผู้ปกครองของหญิงนั้นไม่ยินยอม ข้อสี่ พระองค์จะไม่มูสา หรือหลอกลวงผู้ใด หรือใช้วาจาทำร้ายผู้ใด ข้อห้า พระองค์จะไม่ทรงดื่มสุราเมรัย ทั้งนี้หากบังเอิญพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ มาที่วัดตรงกับวันพระพอดี พระองค์จะต้องทรงสมาทานอุโบสถศีลซึ่งมีสิกขาบทเพิ่มเติมอีกสามข้อจากห้าข้อข้างต้น ได้แก่ ข้อแรก พระองค์จะไม่เสวยพระกระยาหารหลังเวลาเที่ยงวันไปแล้วในวันพระ จนกว่าจะถึงเวลาเช้าของวันถัดไปเมื่อตะวันขึ้น ข้อสอง พระองค์จะไม่ทรงดูและฟัง หรือเล่นมหรสพและดนตรี หรือไม่ทรงประพรมพระวรกายด้วยเครื่องทาและของหอม ข้อสาม พระองค์จะไม่บรรทมบนที่นอนสูงเกินกว่าสิบนิ้วครึ่งหรือใช้ฟูกรองนอน และพระองค์จะทรงหักห้ามพระทัยเพื่อเป็นพุทธศาสนิกชนที่เคร่งครัด หากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรู้พระองค์ว่าได้ละเมิดสิกขาบทใด ๆ นับแต่ที่ได้ทรงสมาทานไว้แล้ว พระองค์จะต้องอธิษฐานสารภาพต่อพระพุทธองค์ และตั้งใจว่าจะทรงพยายามอย่างจริงจังที่จะไม่ละเมิดศีลอีกในอนาคต”

“เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสมาทานศีลแล้ว จึงถวายผ้าไตรจีวรแก่พระสงฆ์ในวัดนั้น พระสงฆ์กล่าวอนุโมทนาเป็นภาษาบาลีว่า ‘สาธุ สาธุ’ (‘ดีแล้ว ดีแล้ว’) จากนั้นหัวหน้าคณะสงฆ์จึงกล่าวแก่คณะสงฆ์ว่า ‘ผ้าพระกฐินนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผู้มีชื่อเสียงเป็นที่ลือเลื่องที่สุด ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐและทรงธรรม ได้เสด็จฯ ลงมายังที่นี่ด้วยพระองค์เอง และทรงนำผ้าไตรจีวรมาถวายแก่พวกเรา คณะสงฆ์ในพระพุทธศาสนา โดยมีได้ระบุงาษาจางว่าให้แก่รูปใด’ แล้วพระสงฆ์ก็แจกจ่ายผ้าไตรจีวรกันในหมู่คณะเสร็จแล้วก็มลงกราบพระพุทธเจ้า สวดมนต์ภาษาบาลีอีกสองสามประโยค การแจกจ่ายผ้ากฐินนี้ไม่จำเป็นต้องกระทำต่อเบื้องพระพักตร์ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็ได้ และบางครั้งก็ทำเมื่อพระองค์เสด็จพระราชดำเนินกลับไปแล้ว พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้ทรงเป็นพระมหากษัตริย์พระองค์ก่อน ทรงริเริ่มแบบแผนใหม่ในโบราณราชประเพณีนี้ โดยพระองค์จะทรงนำผ้าไตรจีวร

สี่เหล็องมาเป็นพิเศษสำหรับถวายพระสงฆ์บางรูปที่มีความโดดเด่นในฐานะปราชญ์ด้านภาษาบาลี นอกจากนี้ยังมีการถวายเครื่องไทยธรรมอื่น ๆ ที่น่าจะเป็นสิ่งของจำเป็นที่พระสงฆ์สามารถนำไปใช้ประโยชน์ได้ เช่น เครื่องนอน เรือพาย และโต๊ะ แต่สิ่งเหล่านี้ไม่นับเป็นส่วนประกอบของ ‘กฐิน’ ที่แท้จริง”

“เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จออกจากพระอารามหลวง คณะสงฆ์ก็จะสวดมนต์ถวายพระพรแต่พระองค์เป็นภาษาบาลี พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวก็จะทรงกราบพระพุทธรูป พระธรรม และพระสงฆ์อีกครั้ง เสร็จแล้วก็เสด็จออกไปยังประตูโบสถ์ เสด็จลงในเรือพระที่นั่งโดยมีชั้นตอนพิธีการเช่นเดียวกับเมื่อตอนที่พระองค์เสด็จขึ้นจากเรือพระที่นั่ง พระองค์จะเสด็จฯ ไปยังวัดสองสามแห่งในแต่ละวัน และจะทรงใช้เวลาอยู่ในวัดแต่ละแห่งพอประมาณ ทั้งนี้ มูลค่าของผ้าไตรจีวรแต่ละชุดที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวถวายแด่พระสงฆ์นั้นคิดเป็นเงินประมาณสิบลดollar เม็กซิโก และมูลค่าโดยรวมของผ้าไตรจีวรและเครื่องไทยธรรมทั้งหลายที่พระองค์ถวายไปในช่วงเวลาที่ต่อเนื่องกันหลายวันนี้น่าจะไม่ต่ำกว่าหนึ่งหมื่นดอลลาร์เม็กซิโก”

สงกรานต์ นางสงกรานต์คือเทพีผู้มาพร้อมกับดวงอาทิตย์ในเวลาที่ดวงอาทิตย์โคจรเข้าสู่ราศีเมษ วันหยุดเทศกาลสงกรานต์และงานเฉลิมฉลองที่จะจัดขึ้นในนามของเทศกาลนี้กำหนดตามการโคจรของดวงอาทิตย์ จึงไม่ได้กำหนดวันที่แน่ชัดตายตัว แต่ทุกปีต่อเนื่องกันโหรหลวงจะเป็นผู้ประกาศวันเทศกาลสงกรานต์ ซึ่งจะมีการจัดงานเฉลิมฉลองเป็นเวลาสี่วัน พระมหากษัตริย์จะทรงพระมุรธาภิเษก^๑ และนิมนต์พระสงฆ์มายังพระบรมมหาราชวังเพื่อสวดมนต์และฉันภัตตาหารเช้า ในส่วนของชาวบ้านก็จะมีกิจกรรมพิเศษ

^๑ ต้นฉบับเขียนว่า a state shower-bath เข้าใจว่าน่าจะเป็นการทรงพระมุรธาภิเษก ในพระราชนิพนธ์เรื่อง “พระราชพิธีสิบสองเดือน” ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีพระบรมราชาธิบายเรื่องทรงพระมุรธาภิเษกในพระราชพิธีสงกรานต์และวันเสด็จกลับเป็นธรรมเนียมมีมาแต่โบราณ พระเจ้าแผ่นดินทรงในวันเสด็จกลับมามีได้ขาดเป็นตำแหน่งของพระเจ้าแผ่นดินที่จะต้องทรงสำหรับบ้านเมือง - สวป.

ทางศาสนาควบคุมไปกับการละเล่นรื่นเริงบันเทิง พวกเขาทั้งเล่นพนันและสวดมนต์ เข้าทั้งโรงละครและวัด ถวายภัตตาหารแด่พระสงฆ์และกินดื่มฉลองกันเหมือน ในเทศกาลปีใหม่ เหล่าสตรีสูงวัยจะสร่งน้ำพระพุทธรูปและรดน้ำดำหัวผู้ใหญ่ และพระสงฆ์ที่อยู่ในที่นั้น เพื่อเป็นการขอพรให้แก่ผู้ที่ได้รับการรดน้ำและขอพรให้แก่ตนเองด้วย โดยทั่วไปแล้วนั้นการเฉลิมฉลองจะเริ่มราววันที่สิบเอ็ดหรือสิบสองเมษายน

การวิสาขบูชา เป็นชื่อของวันหยุดเทศกาลที่เชื่อมโยงกับวันสำคัญยิ่งในปฏิทินของชาวพุทธ กล่าวคือ เป็นวันที่พระพุทธเจ้าประสูติ ซึ่งตามประวัติแล้วยังเป็นวันที่พระองค์ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณและเสด็จดับขันธปรินิพพานอีกด้วย วันครบรอบสำคัญนี้ได้พัฒนามาเป็นการเฉลิมฉลองสามวันซึ่งมีรูปแบบกิจกรรมที่เด่นชัดที่สุดคือการทำบุญให้ทานที่กระทำกันอย่างกว้างขวาง ซึ่งเป็นการปฏิบัติตามอย่างการกระทำอันเป็นกุศลของพระพุทธองค์ ในเวลากลางคืนจะมีการจุดโคมประทีปเป็นกลุ่มเล็ก ๆ แต่จะไม่มีการจัดรัฐพิธีเฉลิมฉลองอย่างยิ่งใหญ่

เข้าพรรษา มาจากคำภาษาสันสกฤตคือคำว่า “วรษา” หมายความว่า “ฝน” หรือ “ปี” วัสสันตฤดูหรือฤดูฝนนี้กินเวลาตั้งแต่ ๘ กรกฎาคม ไปจนถึง ๔ ตุลาคม และเราได้เคยกล่าวถึงแล้วว่าเป็นฤดูกาลถือบวชหรือช่วงเวลาแห่งการกักกันตัว ในช่วงเวลานี้ เฉพาะพระสงฆ์เท่านั้นที่จะมีการอดอาหารและบำเพ็ญเพียรเผากิเลส แม้กระนั้นสำหรับพระสงฆ์เองก็ไม่มีกฎเกณฑ์บังคับตายตัวนอกจากห้ามออกเดินทางไปนอกเขตวัดระหว่างเที่ยงคืนจนถึงรุ่งสาง มีการกำหนดวิธีการบำเพ็ญทุกรกิริยาขึ้นมาสองสามวิธี เช่น การอยู่ในป่าช้า ทั้งคืนเพื่อพิจารณาถึงความตาย การนอนในท่าทางที่ไม่สบาย และฉันอาหารเพียงหนึ่งครั้งต่อวัน แต่ถ้าหากผู้บำเพ็ญเพียรเกิดความเบื่อหน่ายและเลิกทำความเพียรไปก่อน เขาก็ยังคงได้รับผลบุญจากการบำเพ็ญเพียรที่ได้ทำไปแล้ว แม้ว่าปริมาณผลบุญที่ได้นั้นจะน้อยกว่าที่จะได้รับหากผู้นั้นอุทิศสละไปจนครบพรรษาก็ตาม

พิธีกรรมทั่วไปสำหรับชาวบ้านจะเริ่มในวันออกพรรษา ภัตตาหารที่ถวายแด่พระสงฆ์ในเวลานี้จะเป็นการลงทุนชั้นยอด เพราะบุญที่ทำในวันนี้เท่ากับเป็นการซื้อความสุขสำราญระดับสวรรค์ชั้นฟ้าที่มากมายเป็นร้อยเท่า ซึ่งจะได้รับในชีวิตหน้า ดังนั้นทุกคนจึงกระตือรือร้นอย่างมากในการนิมนต์พระสงฆ์ผู้วิโยคมารับภัตตาหารของตน

ก่อกองทราย พื้นดินโดยรอบวัดวาอารามต่าง ๆ จะถมด้วยทรายเสมอ เพื่อที่ในฤดูฝนเท้าของพระสงฆ์จะได้ไม่เปียกโคลนเลนระหว่างที่เดินจากกุฏิไปยังพระอุโบสถ ครั้งหนึ่งในแต่ละปีจะมีการขนทรายใหม่เข้ามาแล้วก่อเป็นรูปภูเขาลูกเล็ก ๆ ภายในลานวัด ดังนั้น ชื่อเทศกาลคือ “ก่อกอง (Kaw)” จึงมีความหมายว่า “สร้าง” “พระ (Pra)” มีความหมายว่า “ศักดิ์สิทธิ์” และ “ทราย (Sai)” หมายความว่า “ทราย” การก่อกองภูเขาทรายศักดิ์สิทธิ์นี้เป็นทางเลือกทดแทนของชนชั้นที่ยากจน เพราะวิธีที่เหนื่อยยากกว่าและแพงกว่าในการสร้างกุศลก็คือการสร้างพระเจดีย์ขึ้นมา กองทรายจะถูกปั้นแต่งให้มีรูปร่างใกล้เคียงมากที่สุดกับเนินดินฝั่งพระธาตุที่มีลักษณะหมุนยอดเป็นวงและประดับด้วยธงเล็ก ๆ ทรายนี้จะซื้อมาจากวัดซึ่งจะได้นำเงินไปใช้ในงานก่อสร้าง หรือนำไปซื้อทรายเพิ่มสำหรับพื้นลาน นอกจากนี้ยังมีการวางเหรียญขนาดเล็กในกองภูเขาทรายศักดิ์สิทธิ์และเหรียญเหล่านี้ก็จะตกเป็นสมบัติของคนที่มาพบเมื่อกองทรายพังทลายลงไปแล้ว

บทที่ ๑๘

พิธีกรรมทางศาสนา (ต่อ)

ลอยกระทง เทศกาลลอยกระทงเริ่มขึ้นโดยสมเด็จพระร่วงเจ้าผู้ทรงริเริ่มพิธีทอดกฐินด้วยเช่นกัน แต่เดิมเทศกาลลอยกระทงกับทอดกฐินเป็นเทศกาลที่มีความเกี่ยวเนื่องกัน แต่เมื่อเวลาผ่านไปก็ค่อย ๆ แยกตัวออกจากกัน และในเวลาขึ้นทั้งสองเทศกาลต่างก็ดำรงอยู่อย่างเป็นอิสระจากกัน ในขณะที่พิธีทอดกฐินมีต้นกำเนิดมาจากความเชื่อที่ถ่ายทอดกันมาของชาวพุทธ เทศกาลลอยกระทงกลับเป็นสิ่งที่ต่อยอดจากพิธีบวงสรวงตามความเชื่อในศาสนาพราหมณ์ การเดินทางไปยังวัดเพื่อถวายผ้าไตรจีวรแด่พระสงฆ์นี้มีต้นกำเนิดอย่างที่เราได้ทราบแล้วว่ามาจากความเชื่ออันแปลกประหลาดที่เกี่ยวกับวัตรปฏิบัติของพระสงฆ์ผู้บำเพ็ญเพียร ซึ่งในภายหลังก็เกิดเป็นประเพณีประจำปีที่พระมหากษัตริย์ทรงริเริ่ม ความเชื่อมโยงของเทศกาลทอดกฐินกับเทศกาลที่เรากำลังจะพูดถึงต่อไปนี้ เกิดจากเหตุบังเอิญในอีกหลายปีให้หลังของการเริ่มมีพิธีทอดกฐินแต่ไม่นานนัก เทศกาลที่เกิดขึ้นในภายหลังซึ่งเกี่ยวพันกับเทศกาลทอดกฐินแต่แรกและในปัจจุบันได้กลายเป็นพิธีหนึ่งที่แยกต่างหากนี้มีจุดกำเนิดจากเรื่องราวตามที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์ก่อนทรงพระราชนิพนธ์ไว้ ดังนี้

ในรัชสมัยของสมเด็จพระร่วง^๑ ยังมีพราหมณ์ผู้หนึ่งที่มีชื่อเสียงเป็นที่เลื่องลือไปทั้งในเมืองหลวงและเมืองปริมณฑลว่าเป็นผู้มีสติปัญญาล้ำเลิศ เขาเป็นผู้รอบรู้อย่างลุ่มลึกในทุกสาขาวิชาความรู้ เขาสามารถอ่านดวงดาวทำนายดวงชะตา พยากรณ์การเกิดคราส และทำหน้าที่พยากรณ์ลมฟ้าอากาศ นอกจากนี้ยังเป็นผู้รู้แตกฉานในศาสตร์ลึกลับทางการแพทย์ทั้งในภาคทฤษฎี

^๑ พระร่วงเป็นพระนามที่ไม่ได้เจาะจงถึงกษัตริย์พระองค์ใดพระองค์หนึ่ง แต่ใช้เป็นพระนามสำหรับกษัตริย์ผู้ครองกรุงสุโขทัยทุกพระองค์ - สวป.

และภาคปฏิบัติ เขารู้จักชื่อ ถิ่นที่อยู่ และประโยชน์ของพืชทุกชนิดที่เจริญเติบโต ในฐานะนักการศาสนา เขาสามารถอธิบายต้นกำเนิดของทุกสรรพสิ่ง และ อภิปรายในข้อธรรมคำสอนอันละเอียดซับซ้อนของทุกศาสนาที่เป็นที่รู้จัก ในสมัยนั้น พราหมณ์ผู้นี้ยังเป็นผู้เชี่ยวชาญด้านกฎหมาย สามารถบอกลักษณะนิสัยของผู้คนมากมาย ทั้งยังเป็นผู้วิเคราะห์วางแผนเพื่อสร้างความมั่นคง และรอบรู้ให้กับฝ่ายปกครองบ้านเมือง ในฐานะปราชญ์ด้านธรรมเนียมปฏิบัติ แบบโบราณ เขาก็เป็นผู้รอบรู้อย่างไม่อาจหาผู้ใดมาเทียบเคียงได้ทั้งยังรู้ในทุก รายละเอียดของการเจริญขึ้นและพัฒนาการของทุกศาสนาและขนบธรรมเนียม ทางสังคม บุรุษผู้นี้เป็นที่พอพระทัยอย่างยิ่งในสายพระเนตรของพระมหากษัตริย์ พระองค์ทรงนำเอาความรู้ภูมิปัญญาจากพราหมณ์ไปใช้ในการปกครองราชรัฐ และทรงยกย่องมอบเกียรติยศมากมายแต่พราหมณ์และทรงแต่งตั้งให้ ดำรงตำแหน่งสำคัญ ๆ หลายตำแหน่ง ในบรรดาดำแหน่งทั้งหลายที่พราหมณ์ ครองอยู่นั้น มีสองตำแหน่งที่ทรงมอบหมายเนื่องจากความเป็นเอตทัคคะใน ด้านนั้น ๆ ของพราหมณ์ นั่นคือ ตำแหน่งหัวหน้าแพทย์และหัวหน้าตุลาการ^๑

ปราชญ์ผู้รอบรู้นี้มีบุตรสาวสวยนามว่า นพมาศ^๒ และด้วยเพราะนาง เป็นบุตรของบิดาผู้ทรงปัญญายิ่ง นางจึงเป็นผู้ชำนาญในศาสตร์และศิลป์ แขนงต่าง ๆ มากมายเช่นกัน ความมั่งคั่งของนางมีการพรรณนาถึงในทุก บทเพลง และชื่อของนางก็เป็นทีกล่าวถึงของคนทุกคน ทั้งประเทศให้ความสนใจ ยกย่องสรรเสริญนาง นางเป็นสตรีผู้ทรงเสน่ห์และมีความรู้ความสามารถมาก จนแม้กระทั่งเหล่าสตรีเพศด้วยกันก็ยังกล่าวถึงนาง มิใช่ด้วยความริษยา แต่เป็น

^๑ ตำแหน่งหัวหน้าตุลาการนี้จะหมายถึงปุโรหิต กล่าวคือ พราหมณ์ที่ปรึกษาของกษัตริย์ ในทางนิติ คือขนบธรรมเนียมจารีตประเพณี ในเรื่องนางนพมาศ หรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ ระบุชื่อตำแหน่งของพราหมณ์ปุโรหิตผู้เป็นบิดาของนางนพมาศว่า พระศรีมโหสถ - สวป.

^๒ นางนพมาศปรากฏชื่อเป็นผู้แต่งหนังสือเรื่องนางนพมาศ หรือตำรับท้าวศรีจุฬาลักษณ์ เป็นพระสนมเอกของกษัตริย์พระองค์หนึ่งที่ครองกรุงสุโขทัย แต่สมเด็จพระเจ้า กรมพระยา ดำรงราชานุภาพทรงสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเรื่องแต่งขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนี้เอง - สวป.

ความภาคภูมิใจว่าในหมู่พวกตนนั้นมีผู้ที่สมควรได้รับการเชิดชูให้โดดเด่นขึ้นมา นางนพมาศเป็นผู้ทรงความรู้เกือบจะเทียบเท่าบิดาของตน ทั้งยังคุ้นเคยกับการบรรยายวิชาการทุกแขนงด้วยความปราดเปรื่องอย่างยิ่ง นางยังเป็นกวีหญิงที่หลักแหลม นักดนตรีผู้มีทักษะชำนาญ และศิลปินผู้มีความสามารถเป็นเลิศ และเมื่อเหล่ากวีในราชอาณาจักรไม่อาจจะสรรหาคำมาพรรณนาความงามและความสามารถของนางนพมาศแล้ว ก็หันมาขับร้องในเรื่องเกียรติยศที่นางสมควรได้รับ และในบรรดาเกียรติยศทั้งหลายนี้ก็มีสิ่งที่ยิ่งใหญ่ที่สุดคือการได้เป็นพระชายาของกษัตริย์ วันหนึ่งพระร่วงได้ทรงสดับเพลงที่นักดนตรีขับร้องกันอย่างสนุกสนานรื่นเริง และเนื้อเพลงนั้นกล่าวถึงนางนพมาศผู้น่าพิศวงว่าคู่ควรกับการเป็นพระชายาของกษัตริย์เท่านั้น บทเพลงยังกล่าวสัพพระมาทความคิดที่ว่างานสมรสของนางจะมีขึ้นกับบุรุษอื่นใดที่ต่ำกว่าศักดิ์กว่ากษัตริย์ พร้อมทั้งสรรเสริญนางเป็นอันมากจนกระทั่งพระร่วงทรงบังเกิดความสนใจใคร่รู้อย่างยิ่ง เมื่อพระองค์เสด็จกลับถึงพระราชวัง ก็ทรงเรียกหาเหล่าพนักงานฝ่ายในให้เข้าเฝ้าฯ พระองค์ทรงเล่าเรื่องที่ทรงได้สดับให้แก่บรรดาพนักงาน แล้วก็ทรงถามพวกเขาว่ารู้อะไรบ้างเกี่ยวกับสตรีผู้ไม่มีใครเทียบเทียมได้ผู้นี้ นางข้าหลวงก็ตอบคำถามอันกระหายใคร่รู้ของพระองค์ว่า เรื่องราวที่ทรงได้ยินจากบทเพลงนั้นเป็นความจริง และเสน่ห์ของพราหมณ์สตรีผู้นี้ก็ไม่อาจจะหาคำใดมาบรรยายให้เป็นที่น่าพอใจได้เลย กษัตริย์ทรงไม่อาจหักห้ามความปรารถนาที่จะได้ครอบครองโฉมสะคราญผู้นี้ได้อีกต่อไป ดังนั้นพระองค์จึงทรงส่งนางข้าหลวงอาวุโสในราชสำนักเพื่อไปสู่ขอนางนพมาศจากบิดาของนางตามประเพณีในราชอาณาจักร

เหล่านางข้าหลวงได้เดินทางไปสู่ขอตามพระราชโองการและภารกิจของพวกนางก็สำเร็จลุล่วง พราหมณ์อาวุโสผู้ได้รับความดีความชอบมาแคว้นมากมายจากองค์กษัตริย์ ก็มีความยินดีที่ได้รับโอกาสสนองพระคุณของพระเจ้าอยู่หัวโดยวิธีนี้ ดังนั้นเขาจึงเต็มใจถวายตัวบุตรผู้มีชื่อเสียงเป็นที่เลื่องลือนี้แด่พระเจ้าอยู่หัว เมื่อพราหมณ์ถวายตัวนางนพมาศแด่องค์กษัตริย์แล้ว

นางก็ได้รับการดูแลเอาใจใส่จากพระองค์ด้วยความรักและความอ่อนโยนอย่างยิ่ง และในไม่ช้าก็ได้รับการแต่งตั้งเป็นคุณท้าว หัวหน้าของฝ่ายในทั้งปวง พระร่วงเจ้าและนางนพมาศมีความสุขอย่างเปี่ยมล้นในยามที่ทั้งสองอยู่ด้วยกัน และเมื่อใดที่นางนพมาศว่างเว้นจากกิจในราชสำนักฝ่ายใน นางก็จะสนทนากับองค์กษัตริย์และสร้างความเปรมปรีดีให้แก่พระองค์ด้วยความรู้และสติปัญญาอันล้ำเลิศของนาง ทั้งยังทำให้พระองค์หลงใหลด้วยบทเพลงและบทกวีที่นางแต่งขึ้น

ภายหลังการถวายตัวเข้าเป็นพระสนมของนางนพมาศไม่นาน ก็ได้มีการจัดงานเฉลิมฉลองพิธีทอดกฐินขึ้น พระร่วงเจ้าทรงปรารถนาให้นางนพมาศผู้เลอโฉมตามเสด็จไปในกระบวนพยุหยาตราทางชลมารคด้วย บัดนี้ แม้ว่าสตรีผู้งดงามผู้นี้จะได้เป็นพระสนมของกษัตริย์ผู้ทรงเป็นพุทธมามกะแล้ว แต่นางยังคงเชื่อมั่นศรัทธาในหลักศาสนาพราหมณ์และกราบไหว้บูชาเทวรูปและพระเจ้าตามหลักธรรมที่บิดาของนางได้สั่งสอนไว้เมื่อครั้งเยาว์วัย และเป็นชนบของศาสนาพราหมณ์อย่างหนึ่งว่าเมื่อถึงเวลาสิ้นปี ทุกคนจะต้องจัดเตรียมเครื่องเช่นสังเวศที่เหมาะสมต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ผู้รักษาแม่น้ำ เพื่อเป็นการขอภัยโทษต่อบาปกรรมที่ตนก่อ เมื่อใกล้ถึงช่วงสิ้นปีที่ผู้คนต่างเตรียมพร้อมสำหรับเทศกาลกฐิน นางนพมาศก็เตรียมพร้อมสำหรับพิธีกรรมทางศาสนาของตนอย่างเจียบ ๆ เช่นกัน และเพื่อการประกอบพิธีพราหมณ์นี้ นางก็ได้ประดิษฐ์สิ่งที่มีโครงสร้างคล้ายเรือลำเล็ก เรียกว่า “กระทง” ซึ่งทำจากใบตองแล้วยึดด้วยเปลือกข้าวลงไปเพื่อให้กระทงรักษาสสมดุลได้ในขณะลอยน้ำ นางเย็บแถบใบตองเข้าด้วยกันแล้วติดไว้โดยรอบขอบของกระทงเพื่อประดับกระทง แล้วปูแผ่นใบตองผิวนวลสะอาดลงไปบนท้องกระทง จากนั้นก็วางเครื่องสังเวศ อาทิ หมาก พลุ ข้าวตอก และดอกไม้มีกลิ่นหอมลงบนท้องกระทงใบตองนี้ และยังใส่ผลไม้สดจำพวกที่มีเนื้อนุ่มมาก เช่น มะละกอและฟักทอง โดยแกะสลักเป็นรูปผลไม้ดอกไม้ และสัตว์ แล้วนำมาจัดวางตรงกลางเป็นกองรูปทรงกรวย นางย้อมสีดอกไม้ประดิษฐ์โดยใช้น้ำย้อมจากพืชพรรณชนิดอื่นเพื่อให้ดูเหมือนดอกไม้จริง

และผูกภาพวาดหรือภาพเขียนสีที่เธอวาดเองไว้ตามจุดต่าง ๆ ของกระถง
ชั้นสุดท้ายของงานประดิษฐ์นั้นมีการประดับกระถงด้วยฉัตรหลายชั้นทำจาก
กระดาษ ธงผืนจีว และอุปกรณ์ประดับตกแต่งชิ้นเล็ก ๆ เทียนไขแท่งยาว
และธูปหอม

ในตอนเย็นของเทศกาลทอดกฐินวันแรก เรื่องพระราชพิธีต่าง ๆ ก็
เข้ามาจดคอยอยู่หน้าทำนน้ำของพระราชวังตามปกติ รวมทั้งเรื่องพระที่นั่ง
ที่ประดิษฐานบัลลังก์แก้วที่मारอรับพระมหากษัตริย์ด้วย ในทันใดนั้นทุกคน
ก็สังเกตเห็นวัตถุรูปร่างแปลกตาที่กำลังลอยเข้ามายังทำนน้ำหลวง เป็นกระถง
ที่นางนพมาศประดิษฐ์ขึ้นมานั่นเอง นางตั้งใจจุดธูปเทียนแล้วส่งกระถงลอย
ไปตามลำน้ำเพื่อส่งข้อความของเธอถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในเวลาเดียวกันกับที่
คณะของวังหลวงจะออกเดินทางไปยังวัดต่าง ๆ แต่เมื่อกระถงลอยมาถึงบริเวณ
ทำนน้ำหลวง เหล่าพระสนมนางในและพระบรมวงศานุวงศ์ทุกพระองค์ที่มา
รวมตัวกันอยู่ในที่นั้นเพื่อเฝ้าฯ รับเสด็จพระเจ้าอยู่หัว ก็พากันเข้ามาล้อมดู
และขออนุญาตหยิบขึ้นมาสังเกตใกล้ ๆ ดังนั้นนางนพมาศจึงต้องอธิบายเกี่ยวกับ
รูปแบบและความหมายของกระถงซึ่งเป็นงานฝีมือของนาง ทุกคนต่างแสดง
ความสนอกสนใจกันอย่างมากในกระถงที่สวยงามน่ารักนี้ จนไม่มีใครสังเกตเห็นว่า
พระเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ มาถึงแล้ว เมื่อพระองค์ทอดพระเนตรเห็นว่ามีการจับกลุ่มกัน
ส่งเสียงดังตื้นเต้น จึงตรัสถามเหล่าพระสนมนางในว่ามีเรื่องสนุกรื่นเริงอะไรกัน
และก็มีผู้กราบทูลตอบว่า ทุกคนกำลังชื่นชมกระถงที่พระสนมผู้ทรงโฉม
ของพระองค์เป็นผู้ประดิษฐ์ ดังนั้นพระร่วงจึงมีพระบัญชาให้นำกระถงเข้ามา
ให้ทอดพระเนตรใกล้ ๆ เมื่อได้ทอดพระเนตรเห็นแล้วก็ทรงไม่อาจจะนึกหา
คำใดที่จะแสดงออกถึงความชื่นชมของพระองค์ต่อทักษะที่ใช้ในการออกแบบ
และประดิษฐ์กระถงนี้ได้เลย พระองค์ทรงขอเก็บกระถงนี้ไว้ นางนพมาศ
จึงคุกเข่าลงต่อเบื้องพระพักตร์แล้วถวายกระถงที่ประดับตกแต่งอย่างสวยงาม
สมเด็จพระร่วงตรัสชื่นชมผลงานของนางอีกครั้งแต่ก็ยังไม่ยกย่องว่าที่ทรงชมเชย
เจ้าของผลงาน เมื่อองค์กษัตริย์ทรงพินิจกระถงได้อีกสักกระยะหนึ่ง ก็ทรงทราบถึง

วัตถุประสงค์ของงานฝีมือชิ้นนี้และตรัสว่า “กระตังนี้เป็นเครื่องสังเวทของสตรีในศาสนาพราหมณ์นี่” และนางนพมาศก็ได้กราบทูลตอบว่า “เป็นเช่นนั้นเพราะหม่อมฉันเป็นนางพราหมณ์ และพระองค์ก็ไม่เคยทรงก้าวภายในเรื่องความเชื่อทางศาสนาของหม่อมฉันเลยจนถึงบัดนี้ ดังนั้นในฤดูกาลนี้ของปีหม่อมฉันจึงประดิษฐ์กระตังใบน้อยนี้เพื่อนำไปลอยลงในแม่น้ำ เป็นเครื่องบวงสรวงสังเวทแต่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ผู้รักษาแม่น้ำ อันเป็นสิ่งที่พราหมณ์สตรีพึงกระทำ”

สมเด็จพระร่วงทรงเป็นพุทธมามกะที่ดี และเป็นผู้มีศรัทธาแท้จริงในคำสอนของศาสนาของพระองค์ แต่กระตังนั้นดูสวยงามอย่างยิ่ง และพระองค์ก็ทรงปรารถนาอย่างแรงกล้าที่จะจุดธูปเทียนแล้วนำไปลอยน้ำตามความตั้งใจของนางนพมาศ แม้กระตังนั้นก็ทรงเกรงคำครหาของผู้คน เพราะหากพระองค์ถวายเครื่องสังเวทนี้แต่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ผู้รักษาแม่น้ำแทนที่จะเป็นพระพุทธรังค์ราชฎรรทั้งหลายก็อาจตำหนิติเตียนและกล่าวหาได้ว่าพระองค์ทรงละทิ้งพระพุทธรังค์ศาสนาเพื่อไปนับถือศาสนาของพระสนม แต่ถึงอย่างไรพระองค์ก็ไม่อาจต้านทานความปรารถนาที่จะได้เห็นกระตังเมื่อได้จุดเทียนสว่างไสวขึ้น ดังนั้นโดยไม่ทรงลังเลสงสัยอีกต่อไป ก็ทรงจุดเทียนบนกระตังใบตองนั้น แต่ก็ยังไม่พอพระทัยอยู่ดี เพราะพระองค์มีพระราชประสงค์ที่จะได้ทอดพระเนตรกระตังลอยออกไปในท่ามกลางความมืดมิดโดยมีแสงเทียนส่องประกายระยิบระยับอยู่กลางลำน้ำที่ไหลเอื่อย ด้วยเหตุนี้จึงมีพระราชดำริหาเหตุผลที่จะรองรับการกระทำของพระองค์ได้ แล้วจึงมีพระราชดำรัสประกาศด้วยพระสุรเสียงอันดังเพื่อให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการบริพาร ทั้งที่อยู่บนทำน้าหลวงและที่เฝ้าอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำ หรือบนเรือพระราชพิธีได้ยินทั่วกันว่า “เราขออุทิศถวายกระตังและเครื่องเช่นสังเวทในกระตังนี้ในฐานะสิ่งของอันคู่ควรแก่การสักการบูชาสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่ศาสนสถานทั้งหลายมีพระอาราม พระเจดีย์ และพระสถูป เป็นต้น ที่สร้างขึ้นเพื่ออุทิศถวายแด่พระบรมศาสดาและตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำนี้ แต่พระบรมสารีริกธาตุทั้งปวง มีพระเกศาธาตุและพระอัฐิธาตุส่วนต่าง ๆ เป็นต้น ทั้งที่อยู่ใต้ผืนดินมิได้ปรากฏ

ให้เห็นแก่สายตา ได้แม่น้ำ หรือตามสถานที่ต่าง ๆ ที่พระพุทธรองค์เคยประทับ รอยพระบาทไว้เมื่อทรงย่างไปด้วยพระกำลังใหญ่ยิ่งหรือเมื่อทรงย่างไปด้วย พระอิริยาบถปกติ แต่รอยพระพุทธรบาทใต้ผืนแม่น้ำนี้ หรือในมหาสมุทร อันกระแสน้ำจากแม่น้ำแห่งนี้ไหลลงไป เราขอน้อมถวายกระทงนี้ด้วยใจ เคารพบูชายิ่งต่อองค์สมเด็จพระบรมศาสดา พระบรมสารีริกธาตุของพระองค์ และศาสนสถานในศาสนาของพระองค์ บุญกุศลใด ๆ ที่เราพึงได้รับจากการ กระทำนี้เราไม่ขอเก็บไว้กับตัวเอง แต่ขออุทิศให้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ซึ่งนางนพมาศตั้งใจ ประดิษฐ์กระทงนี้เพื่อเป็นเครื่องบูชาแต่แรก เพราะเราเองก็มีจิตคารพนบอบ ต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่นางตั้งใจกระทำพิธีกรรมสังเวชเช่นกัน” เมื่อพระราชดำรัส เพื่ออ้างเหตุผลสนับสนุนการกระทำของพระองค์จบลงและทรงชดเชย ความรู้สึกผิดของพระองค์ได้แล้ว พระร่วงเจ้าก็ทรงวางกระทงใบเล็กที่สว่างไสว เจิดจ้าลงบนผืนน้ำ เพื่อให้กระแสน้ำพัดพาออกสู่ท้องทะเล

ทว่าขั้นตอนที่เกิดขึ้นทั้งหลายนี้แม้ว่าจะเป็นการแสดงความชื่นชม ยกย่องนางนพมาศอย่างมาก แต่ก็ยังไม่ได้เป็นไปตามความตั้งใจของนาง ในฐานะนางพราหมณี คือการทำพิธีกรรมอันสมควรแก่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ผู้รักษาแม่น้ำ และในตอนนั้นก็ไม่มีกระทงเป็นเครื่องสังเวชบูชาแล้ว จึงประดิษฐ์กระทงใบ ใหม่ทันที นางรีบรวบรวมใบไม้สดนำมามัดเข้าด้วยกันเป็นทรงกลองสี่เหลี่ยม ก้นตัน จากนั้นตัดก้านกล้วยนำมามัดรอบกระทงใบไม้นั้น ตรงกลางกระทง ปักรูปเทียนจำนวนหนึ่งที่ขอยืมจากผู้คนรอบกาย แล้วใส่เครื่องสังเวชเท่าที่จะ หาได้ลงไปนกระทง จุดเทียน แล้วตั้งจิตอธิษฐานแน่วแน่ จากนั้นก็ปล่อยกระทง ให้ลอยตามกระทงใบที่พระร่วงเจ้าทรงปล่อยไปแล้ว กษัตริย์ทอดพระเนตร เห็นกระทงใบใหม่และทรงทราบทันทีว่าใครเป็นผู้ทำขึ้นได้ในเวลาอันรวดเร็ว เพราะมีสตรีเพียงผู้เดียวในแผ่นดินนี้ที่ถึงพร้อมทั้งความรู้และทักษะในการ ประดิษฐ์กระทงให้สำเร็จโดยง่าย พระองค์ตรัสสรรเสริญนางนพมาศด้วย พระสุรเสียงอันดัง ทุกคนในที่นั้นซึ่งเห็นตัวอย่างจากนางนพมาศก็บังเกิด ความกระตือรือร้น จึงพากันหาสิ่งต่าง ๆ ที่น่าจะลอยน้ำได้ ปักรูปเทียนที่จุดไฟ

ลงไป แล้วก็ปล่อยลงน้ำ ในไม่ช้าแม่น้ำก็สว่างไสวไปด้วยแสงเทียนระยิบระยับ และบรรยากาศก็เต็มไปด้วยความชื่นมื่นและเสียงหัวเราะร่าเริง

สมเด็จพระร่วงทรงรู้สึกเป็นสุขและเบิกบานพระทัยอย่างมากกับ ภาพบรรยากาศที่เกิดขึ้น จึงมีพระบัญชาให้จัดงานลอยกระทงทุกปีเพื่อเป็นเกียรติ แก่นางนพมาศผู้เฉลียวฉลาดและงดงาม และทรงอธิษฐานวิงวอนต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ผู้รักษาแม่น้ำให้ลดจิตตลใจราษฏรของพระองค์ทุกผู้ทุกนามให้มาร่วมกัน จัดเทศกาลเฉลิมฉลองในช่วงเวลานี้ของปี ไปตลอดสิ้นกาลนาน ซึ่งพระองค์ ทรงเรียกเทศกาลนี้ว่า “การลอยพระประทีปกระทง” คำว่า “กระทง” ดังที่ ได้อธิบายไปก่อนหน้านี้แล้ว มีหมายความว่า “ภาชนะสำหรับลอยน้ำได้ใบเล็ก รูปทรงคล้ายตะกร้า ใส่ดอกไม้ขนาดเล็กและเครื่องบูชาอื่น ๆ อันเหมาะสมแก่ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ผู้รักษาแม่น้ำ” คำว่า “ลอย” หมายถึง “ส่งให้ลอยไป” ส่วนคำว่า “ประทีป” นำมาจากคำภาษาบาลีคือคำว่า “ปทีโป” หมายถึง “ตะเกียง” หรือ “เทียน” ยังมีชาวสยามบางท่านกล่าวว่าบรรดาทายาทลูกหลานของ ผู้ที่อยู่ในเหตุการณ์งานลอยกระทงครั้งแรกล้วนเป็นข้าทาสของสมเด็จพระร่วง ดังนั้นเมื่อถึงหน้าเทศกาลลอยกระทงพวกเขาจึงต้องยอมตามความปรารถนา ของพระองค์และนำกระทงจุดเทียนออกไปลอย

พิธีฉลองการลอยพระประทีปกระทงจัดต่อเนื่องมานานเจ็ดร้อยปี แต่รายละเอียดของพิธีก็เปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ในไม่กี่ปีหลังการริเริ่ม การลอยกระทง พระมหากษัตริย์ก็ทรงหยุดการเสด็จพระราชดำเนินไปทุกวัด ที่ไม่ได้อยู่ใกล้ ๆ และการจุดดอกไม้ไฟที่เคยทำเมื่อพระองค์เสด็จฯ ถึงแต่ละวัด ก็ยกเลิกไป แต่นำมาร่วมกันเพื่อจุดแสดงอย่างงดงามที่บริเวณทำนน้ำพระราชวัง โดยพระมหากษัตริย์จะประทับบนราชบัลลังก์เพื่อทอดพระเนตรการละเล่น มหรสพทั่วไป จากนั้นก็จะทรงลอยกระทงหนึ่งใบหรือมากกว่านั้นลงสู่แม่น้ำ

นับแต่การสถาปนากรุงเทพฯ พระราชพิธีทอดกฐินและพระราชพิธี ลอยพระประทีปกระทงก็ได้แยกออกจากกัน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

พระองค์ก่อนทรงริเริ่มการเปลี่ยนแปลงบางประการ เช่น ในอดีตกระทรวงทุกใบ จะจัดเตรียมโดยข้าราชการสำนักของพระองค์ด้วยทุนทรัพย์ของพวกเขาเอง ก็ทรงปรับเปลี่ยนเป็นให้ใช้พระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ในการจัดทำกระทรวงที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะทรงปล่อยเอง และทรงลดจำนวนกระทรวงลงอย่างมากด้วย^๑ ส่วนประชาชนทั่วไปนั้นสามารถจัดทำกระทรวงเพื่อนำไปลอยน้ำโดยมีจำนวนหรือมูลค่ามากเท่าใดก็ได้ได้ตามความพอใจของพวกเขา

ในปัจจุบันเทศกาลลอยกระทงจัดขึ้นปีละสองครั้ง ครั้งแรกจัดในวันที่สาม สี่ และห้าของเดือนตุลาคม ครั้งที่สองจัดในวันหนึ่ง สอง และสามของเดือนพฤศจิกายน แม้ว่าชาวสยามจะมีหลายทฤษฎีที่อธิบายถึงสาเหตุที่พวกเขาบวงสรวงสังเวศสิ่งศักดิ์สิทธิ์ผู้รักษาแม่น้ำด้วยกระทงจตุรุษเทียนสว่างไสวและดอกไม้ไฟลอยน้ำ ทว่าทุกคนก็เห็นตรงกันว่า การลอยกระทงเป็นวิธีการทำบุญที่ดี ราวเที่ยงคืนหรือเช้าตรู่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวจะเสด็จลงมาที่ท่าหน้าหลวงบริเวณหน้าพระบรมมหาราชวังและทรงผลัดกระทรวงใบใหญ่ที่ทรงจุดเทียนด้วยพระองค์เองให้ลอยน้ำไป พระราชโอรส พระราชธิดา และพระบรมวงศานุวงศ์พระองค์อื่น ๆ ก็ทรงทำตามอย่างพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เมื่อกระทงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและพระบรมวงศานุวงศ์ลอยไกลออกไปสู่ความมืดมิดก็เป็นสัญญาณบอกให้ราษฎรนับพันคนที่เฝ้าคอยอยู่ปล่อยกระทงลงแม่น้ำด้วยเช่นกัน ในเวลาไม่ช้ากลางคืนก็กลับกลายเป็นกลางวัน มีการโยนดอกไม้ไฟลงไปในน้ำ มองเห็นเป็นแสงไฟดวงเล็ก ๆ ลอยเลื่อนไปบนคลื่นน้ำที่กระเพื่อมขึ้นลง และภายในเวลาอันรวดเร็วทั่วทั้งแม่น้ำ

^๑ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระบรมราชาธิบายเกี่ยวกับเรื่องนี้ในเรื่อง “พระราชพิธีสิบสองเดือน” ว่าการลอยพระประทีปลอยกระทงนี้ ในสมัยรัชกาลที่ ๓ จัดให้มีการทำกระทงหลวงและกระทงใหญ่ร่วมในพิธีด้วย และโปรดเกล้าฯ ให้พระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการทำกระทงใหญ่ถวาย ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ ทรงทราบว่าเป็นการเปลืองเงินพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายในมีผลประโยชน์น้อย จึงโปรดให้เลิกเสีย และภายหลังจึงโปรดให้มีเรือพระที่นั่งอนันตนาคราชและเรือชัยแฉ่งแทนกระทงใหญ่ ๒ ลำ - สวป.

ก็ถูกแต่งแต้มไปด้วยจุดลำแสงหลากสีมองเห็นไกลไปจนสุดลูกหูลูกตา จุดแสงหลากสีสั้นนี้มีทั้งที่ทอประกายระยิบระยับ แตกเป็นฟองฟู และปะทะระเบิด และดำเนินไปเช่นนี้เป็นเวลานานแสนนาน กระทั่งมีหลายรูปแบบ มีทั้งแบบที่ดูราวกับพระราชวังที่สุกสว่างด้วยแสงไฟ แบบที่ดูเหมือนเรือลำใหญ่ แพ ดอกบัว และเรือลำน้อย ทั้งหมดนี้ต่างก็ลอยเลื่อนอยู่เหนือแม่น้ำพร้อมกับเครื่องบวงสรวงบูชาจำนวนเล็กน้อยเป็นอาหารและยาเส้นสำหรับ “พระแม่คงคา” ท่ามกลางบรรยากาศของเสียงเป่าแตรและเสียงตะโกนโหวกเหวกของผู้คน ตามชายฝั่งทะเลที่ห่างออกไป บนยอดคลื่นน้ำที่ม้วนตัวอยู่นั้นมีกระต๊อบรูปทูลเครื่องบวงสรวงบูชาแบบเดียวกันกำลังลอยล่องออกสู่ทะเล ซึ่งในไม่ช้าก็จะถูกคลื่นหายลงสู่ท้องทะเลลึกอันมืดมิดต่อไป

อุปราคา เมื่อใดก็ตามที่เกิดคราสหรืออุปราคา ชาวสยามก็จะพากันออกมานอกบ้านและหมกมุ่นกับกิจกรรมการแสดงออกที่ส่งเสียงดังหนวกหูอย่างยิ่ง และถึงแม้ว่ากิจกรรมของพวกเขาอันเนื่องมาจากปรากฏการณ์ดังกล่าวจะไม่อาจจัดเข้าเป็นกิจกรรมทางศาสนาได้อย่างแท้จริง แต่เนื่องจากพิธีกรรมดังที่เรียกกันว่าเป็นพิธีกรรมทางศาสนานั้นส่วนมากก็พัฒนามาจากความเชื่อโชคลาง ดังนั้นความเชื่อที่เป็นรากฐานของทฤษฎีอันแพรวหลายเกี่ยวกับอุปราคา ก็อาจจัดเข้าพวกได้ด้วย นักโหราศาสตร์ชาวสยามสามารถคำนวณเวลาการเกิดปรากฏการณ์ทางดาราศาสตร์นี้ได้แม่นยำพอสมควร แต่เนื่องจากพวกเขาไม่รู้จักการใช้ลอการิทึม (logarithm) วิธีการคำนวณของพวกเขาจึงเหนื่อยยากและยืดยาว เมื่อเกิดอุปราคา ชาวพื้นเมืองจะตีกลองตีฆ้อง ส่งเสียงตะโกนให้ดังที่สุด ยิงปืน และทำเสียงดังหนวกหูทุกชนิดเท่าที่พวกเขาจะนึกออก บางคนเล่าว่าอุปราคาเกิดจากอสูรพยายามจะกลืนดวงจันทร์หรือดวงอาทิตย์อย่างใดอย่างหนึ่ง และหนทางเดียวที่จะทำให้อสูรตกใจหนีไปและปกป้องดวงอาทิตย์และดวงจันทร์ไว้ได้ก็คือการส่งเสียงดังนั่นเอง แต่ยังมีเรื่องเล่าอีกเรื่องหนึ่งที่ค่อนข้างแปลกพิสดารซึ่งอธิบายที่มาที่ไปของการเกิดจันทรุปราคาด้วยเช่นกัน

ในอดีตกาลอันยาวนานมาแล้ว ซึ่งนานจนไม่มีใครรู้จักผู้ที่จะสามารถจดจำได้ว่ายาวนานเท่าใด เป็นธรรมเนียมปฏิบัติอย่างหนึ่งของเทพพระอาทิตย์ที่จะลงมายังโลกมนุษย์เพื่อพบปะสนทนาเป็นประจำทุกวันกับพระอนุชาของพระองค์คือจักรพรรดิจีนและกษัตริย์สยาม กษัตริย์ทั้งสองพระองค์จะมีพระราชดำรัสปรึกษาเรื่องสำคัญ ๆ เป็นเวลานานกับกษัตริย์สุริยเทพผู้ปราดเปรื่องและมีชื่อเสียงเป็นที่เลื่องลือ และทรงน้อมรับคำแนะนำของพระองค์ในทุกเรื่องสำคัญ ทรงแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกับพระองค์ในรายละเอียดปลีกย่อยเรื่องการบริหารปกครองรัฐและกลยุทธ์ ทั้งยังทรงขอความช่วยเหลือจากพระองค์ในยามที่ราชอาณาจักรถูกคุกคามจากอริราชศัตรู ในส่วนของเหล่าดวงดาวและดาวเคราะห์นั้นก็รวมตัวกันเป็นผู้ติดตามของสุริยกษัตริย์ และยังได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่ทูตทั้งในยามศึกสงครามและในยามสงบด้วย

ในเวลานั้นกษัตริย์สยามประทับอยู่ที่อยุธยา อันเป็นราชธานีของราชอาณาจักร และด้วยเหตุที่สุริยเทพเสด็จลงมาเยี่ยมเยียนอย่างต่อเนื่อง ผู้คนจึงมีชีวิตที่ยืนยาวกว่านี้และไม่ค่อยป่วยด้วยโรคภัย แสงอาทิตย์อันอบอุ่นและแจ่มใสเบิกบานได้ส่งมอบพลังชีวิตจนไม่มีใครใดพุดถึงความแก่กระทั่งเมื่อมีอายุล่วงเลยมาถึงสองพันปี

หลังจากที่ทรงปกครองราชอาณาจักรอย่างผาสุกและประสบความสำเร็จอย่างมากตลอดระยะเวลาสองร้อยปี กษัตริย์ก็ตัดสินใจตัดสินพระทัยสละราชบัลลังก์ให้พระราชโอรส ซึ่งยังเป็นเพียงคนหนุ่มอายุไม่เกินหนึ่งร้อยหกสิบหรือหนึ่งร้อยเจ็ดสิบปีเท่านั้น หลังจากที่ได้กำหนดขึ้นครองราชสมบัติแล้ว กษัตริย์สุริยเทพผู้อาวุโสก็ทรงตัดสินพระทัยที่จะให้ความช่วยเหลือยุวกษัตริย์อย่างสุดความสามารถในศิลปะการปกครองอันถูกต้องชอบธรรมซึ่งไม่ใช่ของง่าย และเพื่อให้การนี้สำเร็จพระองค์จึงทรงคอยเฝ้าจับตาดูยุวกษัตริย์และจริยวัตรของพระองค์ สุริยเทพไม่เคยบรรทมหลับหรือทรงหยุดพักผ่อนอีกเลย ทรงทอแสง

แห่งการปกป้องคุ้มครองด้วยความรักแก่พระเจ้าหลานเธออยู่ทุกชั่วโมงและทุกวันที่ผ่านมา พันธุ์นี้หมู่ดาวทั้งหลายจึงไม่ได้ทำหน้าที่อีก และเมื่อดวงดาวตระหนักว่าพวกตนไม่มีบทบาทในการบริหารราชการบ้านเมืองอีกต่อไปแล้ว ก็รู้สึกหวาดระแวงและโกรธเคือง เหล่าดวงดาวจึงรวมกลุ่มกันและปฏิญาณที่จะล้มล้างกษัตริย์ผู้เป็นเจ้าของหัวของพวกตนและประกาศสถาปนาการปกครองระบบสาธารณรัฐทันทีที่สบโอกาส เช่นเดียวกับผู้สมคบคิดการกบฏทั้งหลาย พวกเขาอำพรางแผนการอันแยบยลของตน และในขณะที่แสร้งทำเป็นหลับนั้น พวกเขาเพียงแค่มองเป็นหรีตาและงีบหลับแต่ก็คอยตื่นตัวอยู่เสมอเมื่อพบสิ่งใดที่จะทำให้กษัตริย์ผู้ทรงอำนาจของพวกตนเปลื้องปล้ำได้ ในระหว่างที่เหล่าดวงดาวซุ่มรอโอกาสก่อการอยู่นั้น ก็พูดคุยกันว่า “เหตุใดกษัตริย์ของเราไม่เคยบรรทมอีกเลยหนอ แต่ไหนแต่ไรมาพระองค์จะต้องบรรทมในยามค่ำคืนเหมือนเช่นกษัตริย์ที่น่าเคารพทั้งหลายควรจะทำกัน เพราะอะไรพระองค์จึงตื่นบรรทมอยู่ตลอดเวลาละ”

เรื่องมีอยู่ว่ากษัตริย์พระองค์ก่อนที่ได้สละราชสมบัติไปนั้น ทรงมีพระจิตาองค์หนึ่งที่มีพระอุปนิสัยน่ารักใคร่ที่สุด ทั้งยังมีพระสิริโฉมงดงามจับตายิ่ง พระจิตาองค์นี้มีพระนามว่า กุหลาบอโนทัย (Rosy Morn) เมื่อใดก็ตามที่พระจิตาเสด็จมาหา พระองค์ก็จะทรงลืมความปรารถนาในความหรรษายิ่งใหญ่แบบพิธีการของกษัตริย์ไปเสียสิ้น เพราะการปรากฏกายของพระจิตานั้นนำมาซึ่งความเข้มชื่นใจแก่พระองค์ยิ่งกว่าสิ่งใดในโลก นอกจากพระประยูรญาติแล้ว ก็ไม่เคยมีใครได้เห็นพระจิตาเลย พระจิตากุหลาบอโนทัยผู้ทรงงดงามทั้งกายและใจ บริสุทธิ์ผุดผ่องและเรียบง่าย ทรงเป็นที่รักและเทิดทูนของพระประยูรญาติทุกพระองค์

พระจิตาทรงใช้วันเวลาไปกับกิจกรรมตามทุ่งหญ้าป่าเขาแบบเรียบง่ายงดงาม พระนางทรงเก็บดอกไม้มาร้อยมาลัยแล้วนำมาสวมประดับพระเศียร ที่ได้รูปทรงสวยงามของพระนาง พระจิตาตรัสกับเหล่าปักษาที่ไม่เคยซ่อนเร้น

กายอันปกคลุมด้วยขนอันสวยงามในยามที่พระนางทรงเข้าไปใกล้ ๆ เลย พระนางยังทรงคอยสดับเสียงของเหล่าภูตในยามที่พวกเขาเล่นสนุกสนานท่ามกลางหยาดฝนและหยดน้ำค้าง และในยามที่พวกเขาพูดคุยหัวเราะกันในหมู่มวลดอกไม้ วันหนึ่งหลังจากที่พระธิดาทรงขับร้องเพลงกล่อมให้พระบิดาบรรทมพักผ่อนแล้ว พระนางก็ทรงพระดำเนินเที่ยวไปในป่าเขียวชอุ่มอันเงียบสงบรอบ ๆ พระราชวัง

ในป่าแห่งนี้มีถ้ำแห่งหนึ่งซึ่งปากทางเข้าถ้ำซ่อนตัวอยู่หลังสมุทุมพุ่มไม้เมืองร้อน ไม่เคยมีผู้ใดค้นพบมาก่อนยกเว้นพระธิดากุหลาบอโณทัย ซึ่งทรงมีความรักหลงใหลในธรรมชาติอยู่แล้ว พระนางจึงทรงรู้ทุกซอกทุกมุมของป่าทั้งผืน ในถ้ำที่ซ่อนตัวอยู่โดดเดี่ยวนั้นมีลำธารไหลผ่าน น้ำในลำธารนั้นใสและบริสุทธิ์เหนือคำบรรยายใด ๆ และเมื่อใดที่พระธิดาผู้ทรงโฉมสะคราญทรงเหน็ดเหนื่อยจากการเดินเที่ยวไปในป่าแล้ว ก็ทรงเข้ามายังสถานที่อันเงียบสงบปลอดภัยแห่งนี้ แล้วทรงแช่พระบาทเล็ก ๆ ในน้ำใสไหลเย็น ดังนี้พระธิดาจึงทรงพระเกษมสำราญสุขสงบอยู่ทุกเมื่อเชิ้อวัน ในพระทัยของพระนางก็มีแต่ความบริสุทธิ์อ่อนโยน ทรงไม่รู้จักความสนุกตื่นเต้นอื่นใดยกเว้นแต่ความสุขเบิกบานอันเรียบง่ายเหล่านี้

และแล้ววันหนึ่งก็มีผีเสื้อสีสวยแจ่มจ้าผิดธรรมดาบินผ่านพระธิดาไป ผีเสื้อตัวนี้มีขนาดใหญ่กว่าผีเสื้อตัวใดที่พระนางเคยทอดพระเนตรเห็น และสีสันบนปีกของมันก็สุกสว่างที่สุด พระธิดาทรงพยายามไล่ตามจับสิ่งมีชีวิตตัวเล็กที่น่าอัศจรรย์นี้แต่ก็ไม่สำเร็จ ผีเสื้อโฉบบินจากต้นปาล์มหนึ่งไปยังอีกต้น และจากพุ่มเฟิร์นหนึ่งไปยังอีกพุ่ม แล้วก็ไปซ่อนตัวอยู่หลังดอกไม้สีสดใส ทรงตัวอยู่ในที่สูงเหนือระยะที่จะเอื้อมถึงบนกิ่งไม้ที่ปกคลุมไปด้วยใบ ทันใดนั้นก็บังเกิดแสงสว่างจ้าจนกลบสีสันของผีเสื้อตัวนั้นเสียสิ้น พระเนตรของพระธิดาพราวเลือนจมนองอะไรไม่เห็น แสงอันเจิดจ้านั้นคือราชรถของสุริยเทพผู้อาวูโสที่กำลังข้ามภูเขาสูงที่อยู่ใกล้ ๆ นั่นเอง พระธิดาทรงหันหลังและทรงวิ่งหนี

ไปหลบในถ้ำโดยไม่รู้พระองค์ว่ามีผู้สังเกตเห็นพระนางแล้ว พระนางทรงลงสรงในถ้ำธารใสที่ไหลผ่านในสถานที่อันสงบเงียบของพระนางเพื่อดับความร้อนอันแผดเผาพระวรกายและผ่อนคลายความเมื่อยล้าของพระบาท

ทว่าสุริยเทพผู้อาวุโสทอดพระเนตรเห็นพระนางแล้ว และทรงตกตะลึงในความงามอันน่าพิศวงของพระนางซึ่งเป็นความมั่งงามอย่างที่พระองค์ไม่เคยทรงพบเห็นในที่ใดมาก่อน สุริยกษัตริย์ทรงบังคับบราหฺมณติดตามพระจิตาไปอย่างรวดเร็วและพบสถานที่หลบซ่อนตัวของพระนาง พระองค์เสด็จเข้าไปในถ้ำนั้น แต่เมื่อพบว่าพระนางกำลังบรรทมหลับหลังการสรงน้ำ สุริยเทพจึงไม่ทรงรบกวนพระนาง พระองค์เพียงแค่มองอย่างเงียบ ๆ ข้างพระนางเท่านั้นและทรงคอยอย่างอดทนให้พระนางลืมพระเนตรขึ้น เมื่อพระจิตาตื่นบรรทมขึ้นก็สะดุ้งตกพระทัยในการปรากฏพระองค์อันสว่างแจ่มจ้าของสุริยกษัตริย์ สุริยเทพทรงปลอบให้พระนางคลายความกลัวและทรงเปิดเผยสถานะอันยิ่งใหญ่และทรงอำนาจของพระองค์ จากนั้นทรงแสดงพระองค์ต่อพระจิตาด้วยกิริยาอ่อนน้อมวิงวอนอย่างคนรักผู้จริงใจสัตย์ซื่อ พระจิตาไม่อาจต้านทานต่อทั้งสถานะอันทรงเกียรติของสุริยเทพหรือความจริงใจของพระองค์ที่ยอมจำนนต่อพระนางได้ พระนางจึงทรงยอมรับพระองค์เป็นคู่รักด้วยพระอาการสั่นสะท้านและเขินอายอย่างยิ่ง สุริยกษัตริย์และพระนางกุหลาบอโณทัยต่างก็ทรงตกลงหมั้นหมายกัน ทั้งสองพระองค์คล้อยพระพาหาเสด็จเคียงคู่เที่ยวไปในถ้ำนั้น และทรงตกลงที่จะเก็บเรื่องการหมั้นหมายเป็นความลับและจะทรงมาพบกันทุกวันในเวลาเที่ยงที่ถ้ำแห่งนี้ จนกว่าจะถึงเวลาอันเหมาะสมที่ทั้งสองพระองค์จะทรงเปิดเผยพระประสงค์แก่พระสหายของทั้งสองฝ่าย สุริยเทพและพระนางกุหลาบอโณทัยทรงเก็บเรื่องการหมั้นหมายเป็นความลับอยู่นานถึงสองพันปี แต่ในที่สุดก็ถึงคราวเคราะห์ เมื่อเหล่าดวงดาวผู้กระหายการปฏิวัติ พบพิรุณในความประพฤติมิชอบขององค์กษัตริย์ของพวกตนเข้า พวกเขาจึงเฝ้าจับตาดูและวันหนึ่งในขณะที่สุริยกษัตริย์ได้เสด็จไปเยี่ยมเยียนพระนางผู้เป็นที่รักในยามกลางวันเหมือนเช่นเคย เหล่าดวงดาว

ก็ยึดราชรถของพระองค์และขับพุ่งทะยานไปด้วยความเร็วเพื่อรีบกลับไปกระจายข่าวนี้ที่อาณาจักรของตน เหล่าดวงดาวประกาศก้องด้วยความยินดีปรีดาในการค้นพบของพวกตนเกี่ยวกับความประพฤติของสุริยกษัตริย์ที่พวกเขาทราบมาทั้งหมด พร้อมทั้งประกาศตั้งสาธารณรัฐ

เมื่อสุริยกษัตริย์ผู้ทรงเกียรติยศทรงกล่าวอำลาต่อพระนางกุหลาบอโณทัยในวันนั้น พระองค์ก็ทรงพบว่าราชรถได้ถูกขโมยไปแล้วและความประพฤติของพระองค์ก็เป็นที่รับรู้กันทั่ว พระองค์ก็หันแสงอย่างขมขื่น ทรงลึ้งน้ำพระเนตรเป็นทองคำบริสุทธิ์ ภูเขาอันมีสัญญาณสูงส่งซึ่งองค์สุริยเทพทรงเคยทอแสงอันอบอุ่นเบิกบานลงมานั้นบัดนี้รู้สึกเวทนามากษัตริย์ผู้เศร้าโศก จึงเปิดทางใต้ผิวโลกเพื่อให้พระองค์เสด็จกลับพระราชอาณาจักรของพระองค์ได้อย่างปลอดภัย ในทุกวันสุริยกษัตริย์จะเสด็จมาพบพระนางผู้เป็นยอดดวงพระหทัย โดยทรงขับราชรถคันใหม่ลอดผ่านถ้ำใต้ภูเขา ตลอดทางที่พระองค์ทรงราชรถมาก็ทรงหันแสงอย่างหนักด้วยความเศร้าโศกในความโศคร้ายของพระองค์ น้ำพระเนตรที่ไหลลั่งและตกลงมาบนพื้นโลกนั้นเป็นสายธารทองคำบริสุทธิ์ และน้ำพระเนตรอันล้ำค่าที่ซ่อนตัวอยู่ใต้ผืนแผ่นดินก็ได้กลายมาเป็นเหมือนแร่ทองคำของประเทศสยาม พระองค์ใช้เวลาเดินทางกลับราชอาณาจักรสิบสองชั่วโมง จากนั้นก็ทรงขับราชรถกลับมาอีกโดยใช้เวลายามค่ำคืนในการเดินทาง ซึ่งกินเวลาอีกสิบสองชั่วโมงเพื่อให้ได้ทอดพระเนตรพระนางผู้ภักดีเพียงชั่วขณะเดียวเท่านั้น ตลอดเวลานี้พระนางกุหลาบอโณทัยก็ทรงเที่ยวท่องไปในถ้ำและภูเขาเช่นกัน ดวงพระทัยของพระนางหนักอึ้งด้วยความทุกข์โศก และพระนางก็ทรงหันแสงด้วยความขมขื่น น้ำพระเนตรของพระนางที่หยดลงไปตลอดทางที่พระนางเสด็จดำเนินไปได้กลายเป็นสายธารแร่เงินบริสุทธิ์ ก่อเกิดเป็นเมืองเงินของประเทศสยาม

เวลาผ่านไปอีกยาวนาน ในที่สุดเหล่าดวงดาวผู้ก่อการปฏิวัติก็ทำข้อตกลงกับกษัตริย์ผู้มีสิทธิอันชอบธรรมของพวกตน ว่าให้พระนางกุหลาบอโณทัย

ได้ทรงอยู่ร่วมกับสุริยกษัตริย์ในพระราชวังแห่งหนึ่งที่อยู่ห่างไกลเป็นเวลา สองสัปดาห์ในหนึ่งเดือน และอีกครั้งเดือนนั้นเหล่าดวงดาวจะได้เฝ้าชื่นชม พระพักตร์อันงดงามของพระนางและเรียกขานพระนางว่า พระจันทร์ แต่ยังมีข้อตกลงอีกข้อหนึ่งก็คือ สุริยเทพจะต้องไม่ทรงจุมพิตพระนางกุหลาบอโณทัย ในทุกเมื่อที่ยังมีผู้เฝ้ามองอยู่ แต่ข้อตกลงอย่างหลังนี้สุริยเทพทรงฝ่าฝืนบ้าง เป็นบางครั้ง และเมื่อใดที่เกิดจันทรุปราคาซึ่งผู้คนนับพันต่างก็มองเห็นนั้น นั่นคือพระองค์ทรงจุมพิตดวงพระพักตร์สีเงินของพระนางอย่างทำทลายสายตา สาธารณชน เมื่อนั้นชาวโลกก็จะส่งเสียงดังเพื่อย้ำเตือนพระองค์ถึงคำสัญญา ที่ทรงให้ไว้และเพื่อบอกกล่าวแก่พระองค์ว่าพวกเขาารู้สึกตกตะลึงและผิดหวัง เพียงใด

แม้ว่าเรื่องเล่านี้จะปรากฏอยู่ในตำนานพื้นบ้านเรื่องต่าง ๆ ของ สยาม^๑ แต่ก็ไม่ใช่สิ่งที่ยอมรับกันในฐานะทฤษฎีการเกิดอุปราคา และแนวคิด เรื่องปีศาจผู้กลืนกินดวงอาทิตย์หรือดวงจันทร์ก็เป็นที่ยอมรับแพร่หลายกว่ามาก อย่างไรก็ตาม เรื่องนี้ยังได้บอกเล่าถึงที่มาของเหมืองทองคำและเหมืองเงินใน แผ่นดินสยาม กล่าวกันว่าถ้าที่พระนางกุหลาบอโณทัยและสุริยเทพผู้อาวุโส ทรงพบกันทุกวันนี้อยู่นอยู่ใกล้เมืองอยุธยา จนกระทั่งไม่กี่ปีที่ผ่านมาตัวเองได้มีการเดินทางไปเพื่อสักการะที่ถ้ำแห่งนี้ และทุกคนในคณะตามลำดับชั้นยศ ก็ได้โยนเงินทองลงไปในหลุมที่ลึกสุดหยั่ง เพื่อรำลึกถึงวันที่มีการขุดพบแร่เงิน และแร่โลหะมีค่าชนิดต่าง ๆ เป็นครั้งแรกในราชอาณาจักรสยาม

^๑ เป็นไปได้ว่าผู้เขียนได้รับข้อมูลเกี่ยวกับตำนานเรื่องนี้มาจากชาวต่างชาติหรือชาวไทย ที่สืบเชื้อสายจากชาวต่างชาติที่อาศัยอยู่ในประเทศไทย เพราะตำนานพื้นบ้านไทย เกี่ยวกับอุปราคาจะเป็นเรื่องกบกินเดือน/ตะวัน ราหูอมจันทร์/อาทิตย์ ฟันงูทะเลและ/ โกรธกัน และเรื่องฟันทองไปเยี่ยมเยือนกัน ซึ่งไม่มีเรื่องใดมีเนื้อหาตั้งที่ผู้เขียนระบุไว้เลย - สวป.

บทที่ ๑๙

การจาริกแสวงบุญสู่เขาพระบาท

ประมาณหนึ่งร้อยไมล์ไกลออกไปทางทิศเหนือค่อนไปทางตะวันออกเฉียงเหนือของกรุงเทพฯ มีภูเขาโดดเดี่ยวลูกหนึ่งซึ่งมีพื้นผิวด้านข้างเป็นร่องแบบ “รัศมีแฉก” ซึ่งบ่งชี้ว่าเป็นภูเขาไฟมาแต่เดิม และเพราะว่าพื้นที่โดยรอบภูเขาลูกนี้เป็นที่ราบลุ่มกว้างใหญ่และเมื่อถึงฤดูฝนก็จะถูกน้ำท่วมตลอดพื้นที่ ดังนั้นนับตั้งแต่ยอดเขาที่มีลักษณะเหลี่ยมแหลมขรุขระจนถึงเชิงเขา จึงอาจมองเห็นได้เด่นชัดตั้งแต่ระยะไกลหลายไมล์เลยทีเดียว ภูเขาลูกนี้มีชื่อว่า เขาพระบาท^๑ คำว่า “พระบาท” เป็นคำประสมจากคำสองคำ หมายความว่า “เท้าศักดิ์สิทธิ์” และที่เรียกชื่อภูเขาเช่นนี้ก็เนื่องมาจากความเชื่อที่แพร่หลายว่า ที่โพรงบริเวณพื้นผิวด้านข้างของภูเขามีรอยพระบาทของพระพุทธองค์ประทับอยู่

ทุกปีผู้คนนับพัน ๆ ต่างหลั่งไหลเข้ามายังเขาพระบาทเพื่อกราบไหว้บูชา รอยอันเป็นเครื่องระลึกถึงการดำรงอยู่ของพระบรมศาสดาบนโลกนี้นักแสวงบุญจากกรุงเทพฯ จะล่องเรือขึ้นมาตามลำน้ำเจ้าพระยาจนมาถึงเมืองเก่าอยุธยาอันเต็มไปด้วยซากปรักหักพัง จากนั้นก็จะเดินทางต่อทางบกเป็นระยะทางสิบสี่หรือสิบห้าไมล์ไปตลอดเส้นทางที่เหลือ บางคนก็เดินไปด้วยขาของตนเองอย่างเหน็ดเหนื่อยตลอดเส้นทาง บางคนก็นั่งเกวียนเทียมควายสองล้ออันสวยงามน่ามอง หรือนั่งเกวียนเทียมวัวสี่ล้อเล่มใหญ่โตอู้อ้าย บางคนก็เดินทางโดยนั่งบนหลังช้าง กุบบนหลังช้างมิได้คลุมผ้าสวยงามหรูหราเหมือนอย่างที่เห็นกันบ่อย ๆ ในรูปวาดของอินเดีย แต่เป็นเพียงที่นั่งไม้ธรรมดาที่มีประทุนทำจาก

^๑ เขาพระพุทธรบาท หรือสุวรรณบรรพต หรือที่เชื่อว่าเป็น “สังฆพันธ์คีรี” อันเป็นภูเขาที่พระพุทธองค์ประทับรอยพระบาทไว้ตามบันทึกในอรรถกถาปฐมฌานสูตร ปัจจุบันอยู่ในตำบลขุนไชลอน อำเภอพระพุทธบาท จังหวัดสระบุรี - สวป.

ไม้จักสานคลุมเหนือที่นั่ง ประทุนนี้มีไว้สำหรับป้องกันศีรษะจากแสงแดด และหมอนของไม้เลื้อยที่ห้อยลงมาจากกิ่งไม้เหนือศีรษะนั่นเอง ช่างสยามไม่ได้นั่งคุกเข่าลงเพื่อให้คนขึ้นไปนั่ง แต่จะยกขาหน้าข้างหนึ่งขึ้นมาแล้วงอเข้าทำเป็นขั้นบันไดให้เหยียบขึ้นไป ความรู้ช่างจะใช้อาวุธชนิดหนึ่งเป็นเหล็กปลายแหลมติดกับส่วนปลายของแท่งไม้ยาวในการบังคับช่างให้เดินไปในทิศทางต่าง ๆ และเร่งความเร็วด้วย เป็นสิ่งที่ความรู้ใช้ต่างแสบและเชือกบังเหียนนั่นเอง

บนถนนในช่วงหน้าเทศกาลแสวงบุญจะคลาคล่ำไปด้วยฝูงชนทั้งที่เดินทางไปและเดินทางกลับตลอดช่วงความยาวของถนนทั้งเส้นเลยทีเดียว และยังมีกลุ่มคนที่มีหัวการค้าทั้งชาวจีนและชาวสยามจำนวนมากทำกำไรเล็ก ๆ น้อย ๆ อย่างสุจริตจากการขายอาหารให้ผู้แสวงบุญตลอดเส้นทาง เป็นระยะ ๆ ข้าวเป็นอาหารหลักที่นำมาขายกันโดยจะหุงมาในกระบอกไม้ไผ่ ซึ่งเป็นภาชนะแทนหม้อเหล็กตามปกตินั่นเอง และยังมีการขายเครื่องดื่มหรือของว่างที่มีรสชาติอร่อยคือน้ำตาลที่ได้จากต้นตาลและน้ำผึ้งป่าจากรวงผึ้งที่เก็บจากป่าใกล้ ๆ กันอย่างมากมายด้วย

บนภูเขาและโดยรอบภูเขามีสถาปัตยกรรมคล้ายวัดและกุฏิสำหรับพระผู้ดูแลสถานที่กระจายอยู่เป็นจำนวนมาก บริเวณฐานภูเขามีสถาหลายห้องสวดมนต์ วิหารที่เต็มไปด้วยพระพุทธรูปนับร้อย ๆ องค์ และกระท่อมไม้ไผ่สำหรับเป็นที่พักแรมของผู้แสวงบุญตั้งอยู่ดาษดื่น เป็นเครื่องยืนยันถึงผู้สักการะจำนวนมากที่ขึ้นเขาพระบาทในแต่ละปี บนต้นไม้และวัด บนสลูปลูกเจดีย์ และกระท่อมล้วนแว่นระฆังจำนวนมากมาย ซึ่งระฆังที่มีน้ำหนักเบาจะแกว่งไกวในยามต้องลม ส่วนระฆังใบหนักก็จะถูกตีโดยผู้เข้ามาสักการะ รอยพระพุทธรบาท ทุกชั่วโมงจะมีวงดนตรีพื้นเมืองบรรเลงเพลง แต่เสียงดีซ้องและกลองที่ไม่เข้ากันเลยและแสบแก้วหูนั้นก็ไม้อาจหลบท่วงทำนองของระฆัง อันแจ่มใสอ่อนหวานลงได้ มีเจดีย์สีขาวปลายยอดแหลมตั้งอยู่เป็นหย่อม ๆ ทั่วทั้งภูเขา และเหนือรอยพระพุทธรบาทเองก็มีการก่อสร้างมณฑปที่งดงามยิ่ง

ครอบไว้ ส่วนหลังคามณฑปสร้างเป็นเจ็ดชั้นซ้อนเหลื่อมกันขึ้นไป บนยอดมณฑปนี้สร้างเป็นพระเจดีย์องค์หนึ่งที่สูงมาก มีส่วนปลายยอดเป็นสีขาวยุติสุทธี และมีส่วนฐานที่ปิดทองเต็มที สองประกายความสุกใสแวววาวไปตลอดทั้งวัน และเป็นเครื่องบอกตำแหน่งที่ตั้งอันแน่ชัดของรอยพระพุทธรูปบาทอันศักดิ์สิทธิ์ มณฑปพระพุทธรูปนี้ตั้งอยู่บนลานขนาดเล็กที่ยื่นออกมาบนก้อนหิน ทางขึ้นมณฑปสร้างจากการสลักหินแข็งเป็นขั้นบันไดประมาณห้าสิบหรือหกสิบขั้น ซึ่งพุทธศาสนิกชนผู้มีศรัทธาอย่างแท้จริงจะปีนขึ้นบันไดนี้ไปในลักษณะคลานด้วยมือและเข่า ขั้นบันไดหินเหล่านี้สีกร่อนและเกลี้ยงเกลารายให้เห็นได้ชัด อันเป็นผลจากการที่มีผู้เข้ามาสักการะรอยพระบาทของพระบรมศาสดาเป็นพัน ๆ คนทุกปี

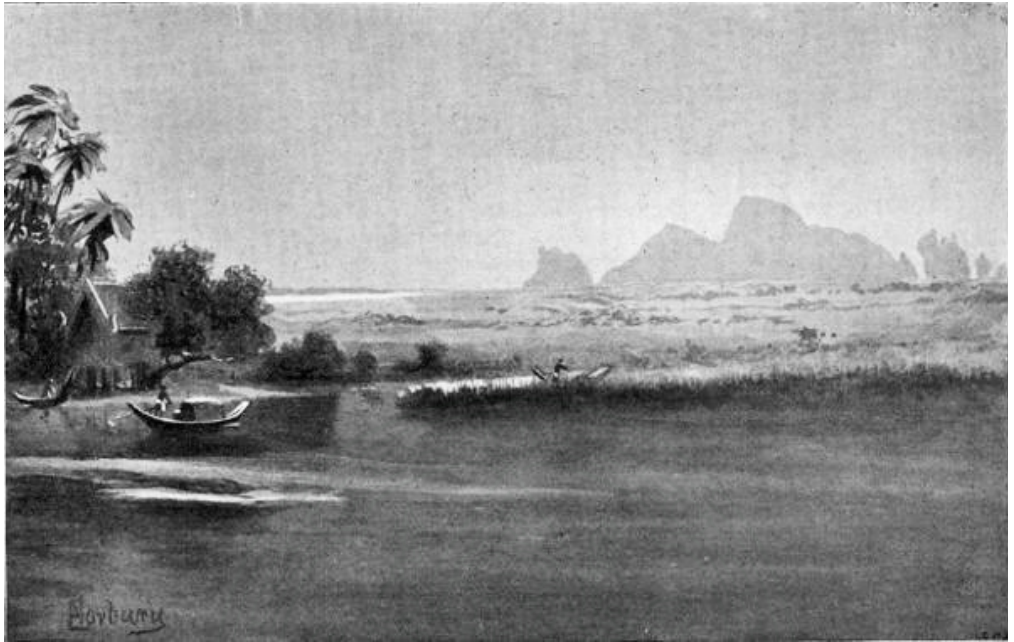
กำแพงด้านนอกของมณฑปประดับด้วยกระจกสีสนิมสไล ส่วนพื้นผิวด้านนอกของประตูบานหนักและหน้าต่างมีการประดับด้วยการฝังเปลือกหอยมุกอย่างสวยงาม ภายในมณฑปมีภาพเขียนสีน้ำบนฝาผนังแต่มีสัดส่วนไม่เป็นไปตามที่ตามองเห็น บอกเล่าเรื่องราวพุทธประวัติ ลานหินมีพื้นที่ประมาณสามสิบตารางฟุต ภายในมณฑปปูพื้นด้วยแผ่นโลหะเงินแท้คลุมทับด้วยผืนเสื่อเงินบริสุทธิ์ซึ่งถูกขัดถูจนแวววาวด้วยเข่าของผู้เข้ามาสักการะรอยพระพุทธรูปบนฝาผนังมีแบบจำลองรอยพระพุทธรูปสองรอยประดับไว้ ซึ่งทั้งสองรอยนี้ทำจากทองคำแท้ และรอยหนึ่งปรากฏสัญลักษณ์ศักดิ์สิทธิ์ต่าง ๆ ฝังด้วยอัญมณีทั้งสิ้น ส่วนรอยพระพุทธรูปของจริงมีขนาดยาวประมาณสี่ฟุต กว้างหนึ่งฟุตครึ่ง แต่ทั้งขนาดและรูปร่างก็ดูไม่เหมือนรอยเท้าของมนุษย์หรือเทพดาเลย รอยดังกล่าวอยู่ในหลุมดำมืดและมองเห็นได้ไม่ชัดเจน ดังนั้นจึงเห็นได้ว่ารอยพระพุทธรูปทองคำที่จำลองขึ้นมาประดับบนผนังนั้นมาจากจินตนาการล้วน ๆ ราวกันแข็งแรงทำจากโลหะเงินปิดล้อมหลุมบนก้อนหินไว้ ทำให้ไม่อาจสำรวจตรวจสอบรายละเอียดได้อย่างสมบูรณ์ มีการแขวนผ้าดาดเพดานสีทองที่มีผ้ามางพลิวไหวทอด้วยผ้าทองคำห้อยลงมาจากหลังคาดาดเหนือรอยพระพุทธรูปพอดี

ผู้สักการะจำนวนมากจะคลานเข้าเข้ามากราบไหว้ พวกเขาถือเทียนชี้ผึ้ง
 ในมือ และคลานเข้ามาที่หลุมรอยพระพุทธรบาท จากนั้นก็ก้มกราบอย่างศรัทธา
 ตรงขอบหลุม แล้วก็ติดแผ่นทองคำเปลวที่ผิวด้านข้างของหลุม พรหมน้ำมนต์
 บนศีรษะของตน แล้วก็คลานถอยกลับออกไป เครื่องถวายบูชาอาทิ ขวดแก้ว
 กระจกเงา ดอกไม้ชี้ผึ้งและดอกไม้กระต่าย และสิ่งของธรรมดา ๆ อย่างอื่น
 ที่ไม่มีราคาต่างวดกองสุมกันบนพื้น ส่วนของถวายบูชาที่มีมูลค่ามากจะ
 เก็บรักษาอย่างระมัดระวังไว้ในที่อื่น สำหรับคนที่ไม่มีทรัพย์สิ่งของที่จะ
 นำมาถวายเลยก็อาจทำความอึดใจได้โดยการถวายการพัดโบกแด่
 รอยพระพุทธรบาท

ชาวสยามมิใช่ชนชาติเดียวที่แสดงความเคารพบูชาต่อสิ่งที่เชื่อกันว่า
 เป็นรอยเท้า และเขาพระบาทก็มีใช้สถานที่เพียงแห่งเดียวที่มีการระบุว่า
 มีรอยประทับเท้าของบุคคลศักดิ์สิทธิ์ในสมัยโบราณ ความเชื่อเรื่องรอยเท้า
 ศักดิ์สิทธิ์มีแพร่หลายอยู่ทั่วโลก ที่ยอดเขาสุมนกูฏ^๑ ของศรีลังกาก็ปรากฏ
 รอยเท้าอันมีชื่อเสียงโด่งดังซึ่งชาวพุทธอ้างว่าเป็นสถานที่ที่พระพุทธองค์
 เคยประทับยืน แต่รอยเท้ารอยเดียวกันนี้ก็เป็นที่เคารพบูชาในหมู่พราหมณ์
 ว่าเป็นรอยพระบาทของพระศิวะ ขณะเดียวกับที่ผู้ศรัทธาพระมะหะหมัด
 ก็ยืนยันว่าเป็นรอยเท้าของอาดัม^๒ ส่วนชาวคริสต์ระบุว่า เป็นรอยเท้าของ
 นักบุญโทมัส (St. Thomas) นอกจากนี้บนเนินเขาคอดัมรอซูล (Kadam Rasul)
 ใกล้เมืองไฮเดอราบาด ชาวมุสลิมได้ค้นพบรอยเท้าของศาสดามะหะหมัด
 ส่วนที่ธานีต (Thanet) นั้น นักบุญออกุสติน (St. Augustine) ได้ประทับ
 รอยเท้าของตนบนก้อนหินที่เขาได้กดฝ่าเท้าลงไปอย่างแรงเมื่อครั้งที่ก้าวขึ้น

^๑ เขาสุมนกูฏเป็นชื่อที่ปรากฏในคัมภีร์มหาวงศ์ของฝ่ายลังกาว่าเป็นสถานที่ที่พระพุทธเจ้า
 ได้เสด็จมาประทับรอยพระบาทไว้ อีกชื่อที่นิยมเรียกคือ เขาศรีปาทะ หรือ Adam's Peak
 ปัจจุบันอยู่ในเขตเมืองรัตนปุระ ประเทศศรีลังกา - สวป.

^๒ อาดัมคือมนุษย์คนแรกที่พระอัลลอฮ์ทรงสร้างขึ้น - สวป.

เขาพระบาทจากบริเวณใกล้เมืองอยุธยา

ชายฝั่งของดินแดนคนนอกศาสนา ภายในโบสถ์หลังเล็กรูปวงกลม ซึ่งสร้างครอบแ่่งรูปรอยเท้าที่ปรากฏอยู่ที่ฝั่งหนึ่งอันเต็มไปด้วยก้อนหินของภูเขาโอลีฟ (Mount of Olives) ก็มีการระบุให้นักเดินทางทราบว่าเป็นรอยเท้าของพระเยซูคริสต์ อีกซีกโลกหนึ่ง ชาวเกาะซามัว (Island of Samoa) ก็มีอนุสรณ์สถานในรูปแบบคล้าย ๆ กันของ Tiitii ขณะที่ชาวเม็กซิกันโบราณก็กล่าวอ้างว่ามีโบราณวัตถุของจริงของ Tezcatlipoca

ใน “พุทธประวัติ” ที่เขียนเป็นภาษาสันสกฤตนั้นได้ระบุว่าเมื่อพระพุทธเจ้าโคตมะประสูตินั้น พระองค์มีสัญลักษณ์หรือลักษณะรูปร่างบางประการที่แปลกออกไปอันบ่งบอกถึงพระชะตาในทำนองที่สุดได้สองทางคือเป็นพระเจ้าจักรพรรดิผู้ทรงอำนาจ หรือเป็นพระศาสดาที่ได้รับการยกย่องและเคารพนับถือโดยทั่ว สัญลักษณ์ดังกล่าวมีสัญลักษณ์หลักสามสิบสอง

ประการและมีสัญลักษณ์ปลีกย่อยอีกแปดสิบประการ ส่วนใหญ่เป็นลักษณะเฉพาะบุคคลที่จัดว่าหล่อเหลาในบุรุษและสวยงามในสตรีตามคติความงามของชาวตะวันออก ซึ่งลักษณะบางประการนั้นชาวตะวันตกไม่เห็นว่าเป็นความงามหรือน่าประทับใจในทางรูปร่างแต่อย่างใดเลย ตัวอย่างเช่น มหาบุรุษซึ่งเกิดมามีลักษณะสามสิบสองประการอันโดดเด่นอันเป็นเครื่องหมายของความยิ่งใหญ่หรือความศักดิ์สิทธิ์ต่อไปในภายหน้า จะมีลักษณะอาทิ ผิวกายสีทอง แขนยาวมือยาวเลยเข่าในยามที่ยืนตัวตรง ลิ้นเรียบบางเหมือน ลิ้นของผีเสื้อซึ่งสามารถยืดออกมาโดยรอบและแหงถึงรูหูของตนได้เมื่อยึดสุด ความยาว^๑ บนนิ้วมือนิ้วเท้าปรากฏลายเส้นตาข่ายที่สมมาตร

การบูชารอยเท้าในโลกตะวันออกไกลนี้มีมาแต่โบราณ และในบรรดา รูปปั้นที่มีอายุเก่าแก่ที่สุดที่นำมาจากอินเดียก็มีงานประติมากรรมรูปฝ่าเท้าที่มี เครื่องหมายกงล้ออยู่ตรงกลางฝ่าเท้า เว้นแต่ลายกงล้อนี้ เดิมลวดลายสัญลักษณ์อื่น ๆ ที่ปรากฏบนประติมากรรมฝ่าเท้าจะมีรูปแบบที่หลากหลายแต่มีจำนวน ไม่มาก และแล้วจินตนาการของผู้สักการะชาวตะวันออกก็ค่อย ๆ เสริมแต่ง ลวดลายประดับเพิ่มมากขึ้นจนในที่สุดทั้งฝ่าเท้าก็ปกคลุมไปด้วยเครื่องหมาย สัญลักษณ์จำนวนมาก ซึ่งการแต่งเติมรายละเอียดของสัญลักษณ์เหล่านี้พัฒนา ถึงขีดสุดในประเทศสยามและพม่า

ในคัมภีร์ยุคแรก ๆ ไม่มีข้อความใดที่รับรองความเชื่อที่แพร่หลายกัน ในปัจจุบันนี้เลย และอันที่จริงแล้วความเชื่อดังกล่าวเพิ่งจะมาปรากฏในคัมภีร์ ภาษาสันสกฤตยุคหลังที่เขียนขึ้นภายหลังการเสด็จดับขันธปรินิพพาน ของพระพุทธเจ้ามานานหลายปี

^๑ ลักษณะสูตร ว่าด้วยลักษณะมหาบุรุษ ๓๒ ประการ ในพระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค กล่าวแต่เพียงว่ามีพระชีวหาใหญ่ยาว - สวป.

รอยพระพุทธรูปบาทโบราณในสยามค้นพบเมื่อ ค.ศ. ๑๖๐๒ (พ.ศ. ๒๑๔๕)^๑ โดยนายพรานชื่อบุญ เป็นไปได้มากกว่าในช่วงเวลาหนึ่งพรานบุญ ได้เคยจารึกแสวงบุญที่ศรีลังกา เพราะการออกเดินทางแสวงบุญที่เขาสุมนภูฏ เป็นเรื่องปกติในสมัยนั้น วันหนึ่งขณะที่พรานบุญเข้าป่าล่าสัตว์ เขาสังเกตเห็น แอ่งหลุมบนก้อนหินซึ่งเขาคิดว่าคล้ายคลึงกับรอยเท้าโบราณที่ศรีลังกา ดังนั้น จึงป่าวประกาศการค้นพบนี้แก่คนทั้งหลาย เมื่อความทราบถึงองค์ พระมหากษัตริย์^๒ พระองค์ก็โปรดให้คณะพระภิกษุผู้ทรงความรู้เดินทางไปยังสถานที่ดังกล่าวเพื่อตรวจสอบรอยพระพุทธรูปว่าเป็นของจริงหรือไม่ คณะสงฆ์ได้เข้าไปตรวจสอบและเปรียบเทียบรอยพระพุทธรูปกับแบบจำลอง รอยพระพุทธรูปที่ศรีลังกาที่มีไว้ในครอบครอง เสร็จแล้วจึงกลับไปกราบบังคม ทูลพระมหากษัตริย์ว่าเป็นรอยพระพุทธรูปของจริงอย่างแน่นอน เมื่อนั้น พระมหากษัตริย์ผู้ซึ่งเต็มพระทัยเชื่อผลสรุปจากคณะสงฆ์อยู่แล้ว จึงไม่ตรัสถาม อะไรเพิ่มเติมเกี่ยวกับลักษณะของรอยพระพุทธรูปที่ค้นพบอีก แต่ทรงสร้าง พระมณฑปครอบทับรอยพระพุทธรูป และมีพระบัญชาให้ราษฎรทั้งปวง ไปกราบไหว้ทุกปี ซึ่งทุกคนล้วนยินดีที่จะทำเพราะเป็นความภาคภูมิใจอย่างยิ่ง ของชาติจากความเชื่อที่ว่า พวกเขามีหลักฐานอันแน่ชัดว่าสมเด็จเจ้าพระสัมมา สัมพุทธเจ้าได้เคยเสด็จมาประทับในดินแดนเดียวกับพวกเขา

รอยพระพุทธรูปที่มีชื่อเสียงทั้งหมดจะมีรูปกงล้อหรือกัจจกรอยู่ ตรงกลาง แรกเริ่มเดิมทีคงจะหมายถึงความรวดเร็ว และดังนั้นจึงเป็นสัญลักษณ์ ของความว่องไวของเท้าซึ่งเป็นคุณสมบัติของความยิ่งใหญ่ในสมัยโบราณ

^๑ คำให้การของขุนโกลน เรื่องพระพุทธรูป ในประชุมพงศาวดารภาคที่ ๗ ระบุเพียงว่า พบรอยพระพุทธรูปบนเขาสัจจพันธ์ ในเขตปรีตปนนคร (เมืองซีตชิน) รัชสมัยพระเจ้า ทรงธรรมแห่งกรุงศรีอยุธยา (ครองราชย์ พ.ศ. ๒๑๕๓ - ๒๑๗๑) แต่ไม่ได้ระบุปีที่พบรอย พระพุทธรูป ในพระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา ระบุว่าพบรอยพระพุทธรูป ที่สระบุรี เมื่อศักราช ๙๖๘ (พ.ศ. ๒๑๔๙) ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม - สวป.

^๒ สมเด็จพระเจ้าทรงธรรม กษัตริย์สมัยอยุธยา - สวป.

ซึ่งในเวลาต่อมาารูปกงล้อค่อย ๆ เปลี่ยนไปจากกงล้อรถศึกกลายเป็นจักรของพระวิษณุและพระอินทร์ รูปร่างของจักรเป็นดังที่ปรากฏในลายน้าบนดวงตราไปรษณียากรของสยามและเงินเหรียญแบบเก่าของสยามนั่นเอง จักรเมื่ออยู่ในหัตถ์ของพระวิษณุและพระอินทร์เป็นอาวุธที่มีพลังการทำลายล้างสูง เพราะเมื่อเทพทั้งสององค์ขว้างจักรออกไปด้วยความพิโรธ จักรนั้นก็จะทำลายศัตรูจนราบคาบสิ้นทุกคน ทว่าในตำนานฝ่ายพุทธศาสนา คุณสมบัติสำคัญของจักรได้หายไปและได้มีการกำหนดความหมายใหม่ให้กับจักร นั่นคือ เป็นพระธรรมคำสอนอันบริสุทธิ์ของพระพุทธเจ้าโคตมะ ซึ่งเมื่อเหล่าพระอริยสาวกได้แสดงออกไปแล้วก็จะทำลายอริชชาและบาปกิเลสในโลกได้

สัญลักษณ์อื่น ๆ บนรอยพระพุทธบาทในสยามและพม่าเป็นลวดลายที่ผู้เคารพบูชาที่เชื่อง่ายและช่างจินตนาการวาดเพิ่มเข้ามาในสมัยหลัง ลายสัญลักษณ์เหล่านี้จะจัดเป็นกลุ่มอย่างสมมาตรโดยรอบรูปจักรตรงกลาง ลายสัญลักษณ์เหล่านี้แสดงถึงคุณลักษณะพระราชอำนาจของกษัตริย์และความศักดิ์สิทธิ์ หรือเป็นภาพสัญลักษณ์แสดงแนวคิดในเรื่องธรรมชาติ และเรื่องเหนือธรรมชาติต่าง ๆ โดยภาพสัญลักษณ์หลักสำคัญที่สุดมีดังนี้ พรหมโลกสิบหกชั้นอันเป็นที่สถิตของรูปพรหม เทวโลกหกชั้นของเหล่าเทวดา เขาพระสุเมรุศูนย์กลางของระบบจักรวาล ภูเขาวงแหวนเจ็ดวงที่ล้อมรอบเขาพระสุเมรุ และมหาสมุทรอันลึกและมีมิติเด็ดแถบที่ขังอยู่ระหว่างช่องหุบเขาวงแหวนเหล่านั้น ในมหาสมุทรมีปลายักษ์และช้างน้ำที่กระโจนเล่นกันอย่างสนุกสนาน นอกจากนี้ยังมีมหาสมุทรแห่งที่แปดซึ่งมีผีน้ำทวีปทั้งสี่ลอยอยู่ ทวีปทั้งสี่คือดินแดนที่มีมนุษย์อาศัยอยู่ ทวีปแรกมนุษย์มีใบหน้าละม้ายคล้ายกับผู้คนที่อาศัยอยู่บนโลกของเรา ทวีปที่สองมนุษย์มีใบหน้ารูปสี่เหลี่ยม ทวีปที่สามมนุษย์มีใบหน้ารูปกลมคล้ายดวงจันทร์ และทวีปที่สี่มีรูปใบหน้าครึ่งวงกลม อีกส่วนหนึ่งของรอยพระพุทธบาทมีรูปเขาจักรวาล

อันเป็นภูเขาลูกแก้วขนาดมหึมาที่ตั้งเป็นกำแพงล้อมรอบโลก^๑นี้ไว้ สวรรค์ชั้นต่าง ๆ แสดงในรูปของกลุ่มดาว มีเทือกเขาหิมาลัยที่มักกล่าวถึงในวรรณคดีอินเดียอยู่บ่อยครั้ง รวมทั้งทะเลสาบทั้งเจ็ดที่เต็มไปด้วยดอกบัวหลากสีบานสะพรั่ง มีรูปแม่น้ำทั้งห้าสายไหลจากเทือกเขาหิมาลัยและที่ริมฝั่งแม่น้ำนั้นเป็นป่าใหญ่ อันเป็นที่อาศัยของนกและสัตว์ป่ามหัศจรรย์ อีกส่วนหนึ่งของรอยพระพุทธรูปก็มีรูปพญานาคหรือพญางูเห่าเจ็ดหัวที่แผ่พังพานคุ้มกันพระพุทธรูปในยามที่พระองค์ตกอยู่ในอันตราย ในบรรดารูปสัญลักษณ์อันประหลาดมหัศจรรย์ทั้งหลายนี้ไม่มีรูปของสัตว์ชนิดใดที่มีนิสัยชั่วร้ายเลย เพราะบนพระบาทของพระผู้ทรงคุณอันประเสริฐนี้ย่อมไม่มีเครื่องหมายแห่งกลางร้ายใด นอกจากนี้ยังมีรูปแสดงเครื่องหมายแห่งพระราชอำนาจของพระมหากษัตริย์ ได้แก่ พระราชวัง ธง พระแท่นราชบัลลังก์ พระขรรค์ พระเศวตฉัตรเจ็ดชั้น พระมหามงกุฏ และเรือพระที่นั่งทองคำ

การที่กษัตริย์พระองค์ก่อน^๒ ซึ่งทรงต่อต้านความเชื่อโศกลางที่แพร่หลายกันโดยทั่ว แต่กลับสนับสนุนให้ประชาชนไปสักการะรอยพระพุทธรูปที่เขาพระบาทนั้นเป็นเรื่องที่ค่อนข้างน่าประหลาดใจทีเดียว บางทีอาจเป็นเพราะพระองค์เองก็ทรงเชื่อครึ่งไม่เชื่อครึ่งด้วย หรือบางทีอาจเพราะทรงคิดว่าเป็นการดีที่จะได้กระตุ้นเตือนแกมบังคับประชาชนให้บ่อยที่สุดเท่าที่จะทำได้ ให้ระลึกถึงพระบรมศาสดาแห่งศาสนาประจำชาติ คงไม่จำเป็นต้องบอกท่านผู้อ่านทั้งหลายว่ารอยพระพุทธรูปไม่เพียงเป็นเรื่องแต่งเท่านั้น แต่ตามประวัติศาสตร์จริง ๆ แล้วก็ยังไม่มียืนยันความเชื่อที่ว่าพระพุทธรูปเจ้าเคย่างพระบาทลงบนผืนแผ่นดินสยามเลยอีกด้วย

^๑ ผู้เขียนใช้คำว่า World จึงแปลตามคำศัพท์ไปว่าโลก แต่ที่จริงไม่ใช่โลก เป็นจักรวาล (Universe) - สวป.

^๒ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว - สวป.

เรื่องเล่าสองเรื่องเกี่ยวกับพระบาทของพระพุทธองค์ซึ่งอาลาบาสเตอร์^๑ นำมาจาก “Life of Buddha”^๒ ซึ่งบิชอป บิกานเดต์^๓ แปลมาจากภาษาพม่า มีดังต่อไปนี้

“ตลอดช่วงเวลาเมื่อฤดูฝนผ่านไปแล้วนั้น พระพุทธเจ้าได้เสด็จไปตามแดนชนบทเพื่อแสดงธรรมโปรดสัตว์อันเป็นกิจวัตรของพระองค์ ทรงเปลี่ยนแปลงมนุษย์และเทวดาทั้งหลายจำนวนมากให้กลายเป็นพุทธมามกะ ในแคว้นกुरु ในนิคมหมู่บ้านของพวกเขาอันมีชื่อว่าบ้านมาคันทียนั้น มีผู้นำเป็นพราหมณ์ที่ร่ำรวยที่สุดในนิคมนั้น มาคันทียพราหมณ์นี้มีบุตรสาวผู้หนึ่งที่สวยงามประดุจเทพธิดา มีบุรุษมากมายทั้งเจ้าชาย ชุนนาง และพราหมณ์พยายามสู่ขอบุตรของพราหมณ์แต่ก็ยังไม่มีการที่คู่ควร วิชาผู้หนึ่งของตนของมาคันทียพราหมณ์ได้ปฏิเสธทุกคนที่เข้ามา วันหนึ่งมาคันทียพราหมณ์ได้เห็นพระผู้มีพระภาคเจ้าและประทับใจในรูปลักษณะท่าทางอันสง่างามอย่างมหาบุรุษของพระองค์ จึงรำพึงกับตนเองว่า ‘ชายผู้นี้แหละที่สมควรเป็นสามีของลูกสาวเรา’ เมื่อมาคันทียพราหมณ์กลับถึงบ้านก็เล่าเรื่องราวให้ภรรยาฟัง ในวันถัดมา มาคันทียพราหมณ์ ภรรยา และบุตรสาวที่แต่งกายด้วยอาภรณ์อันสวยงามที่สุดและเครื่องประดับอันมีค่า พร้อมด้วยเหล่าผู้ติดตามเป็นจำนวนมากก็ได้เดินทางไปยังเขตวันมหาวิหาร เมื่อได้เข้าเฝ้าต่อเบื้อง

^๑ หนังสือของ Henry Alabaster เรื่อง The Wheel of the Law, Buddhism, Illustrated from Siamese Sources by Modern Buddhist, a Life of Buddha, and an Account of the Phrabat - สวป.

^๒ ชื่อเต็มของหนังสือเล่มนี้คือ The Life or Legend of Gaudama, the Buddha of the Burmese, with Annotations, The Ways to Neibban, and Notice on The Phonygies or Burmese Monks - สวป.

^๓ Paul Ambrose Bigandet เป็นนักบวชชาวฝรั่งเศสในคริสต์ศาสนานิกายโรมันคาทอลิก ดำรงตำแหน่งผู้แทนพระสันตะปาปา ประมุขมิสซังแห่งอังวะและพะโคระหว่าง ค.ศ. ๑๘๗๐ - ๑๘๙๔ - สวป.

พระพักตร์พระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว มาคันทิยพราหมณ์ก็ทูลขอให้ธิดาของตนได้เข้าเฝ้าต่อเบื้องพระพักตร์ด้วย พระพุทธองค์มิได้ตรัสตอบตกลงหรือปฏิเสธ แต่ทรงลุกขึ้นแล้วทรงเดินถอยออกมาโดยทิ้งรอยพระบาทข้างหนึ่งบนผืนดินไว้ ภริยาของมาคันทิยพราหมณ์ซึ่งมีความรู้ดีในศาสตร์การตีความสัญลักษณ์พิเศษต่าง ๆ เมื่อได้เห็นรอยพระพุทบาทบนพื้น ก็ทราบทันทีว่าพระองค์เป็นผู้ปราศจากอาสวะกิเลสแล้ว ทรงเป็นอิสระจากอำนาจของกามารมณ์”

เรื่องราวต่อมาคือว่ามาคันทิยพราหมณ์พยายามถวายบุตรธิดาของตนแด่พระพุทธเจ้า และพระองค์ได้เทศนาธรรมแก่พราหมณ์สองสามีภรรยาจนระงับความปรารถนาที่จะได้พระองค์มาเป็นบุตรเขยลงเสีย พราหมณ์สองสามีภรรยาจึงเดินทางกลับไปพร้อมกับบุตรสาวที่ยังคงไม่ได้สมรสอยู่นั่นเอง นางไม่เคยให้อภัยชายผู้ปฏิเสธความรักของนางอีกเลย และผูกพยาบาทรุนแรงต่อพระพุทธองค์ไปจนตลอดชีวิต

อีกเรื่องหนึ่งกล่าวถึงพระมหากัสสปเถระเข้ามาถวายบังคมพระพุทธศรีระ ณ จิตกาธาน

“ในขณะที่ยืนอยู่ในตำแหน่งปลายพระบาทของพระพุทธองค์ พระมหากัสสปะได้ตั้งจิตอธิษฐานว่า ‘ขอให้ข้าพเจ้าได้เห็นพระบาทของพระพุทธองค์อันมีรอยสัญลักษณ์ที่เคยถูกทำนายถึงพระชาติอันยิ่งใหญ่ของพระองค์ด้วยเถิด ขอให้ผ้าและใยฝ้ายที่ห่อหุ้มพระศรีระของพระองค์จงคลี่คลายออก และโลงพระศพและกองฟืนจงเปิดออกเพื่อให้พระบาทของพระองค์ได้ปรากฏ แล้วยื่นออกมาประทับที่ศีรษะของข้าพเจ้าด้วยเถิด’ พระมหากัสสปะกล่าวคำอธิษฐานนี้ได้ยังไม่ทันไร สิ่งห่อหุ้มพระศรีระของพระพุทธองค์ก็ล้วนเปิดออกทั้งหมด และพระบาทอันงดงามก็ปรากฏออกมาราวกับจันทร์เพ็ญปรากฏขึ้นในกลางหมู่เมฆอันมืดมิดฉะนั้น”

บทที่ ๒๐

ช้าง

แฝดสยามและช้างเผือกสยามเป็นเพียงสองสิ่งที่ชาวอังกฤษหลายคน รู้จักเกี่ยวกับ “ราชอาณาจักรแห่งกาสาวพัสตร์” แห่งนี้ จนกระทั่งปัญหา ความวุ่นวายทางการเมืองในช่วงไม่กี่ปีที่ผ่านมาได้ดึงดูดความสนใจ ของสาธารณชนมายังประเทศที่แทบไม่มีใครรู้จักแม้จนบัดนี้ ช้างทำให้เกิด คำพังเพยอย่างหนึ่งขึ้นในประเทศอังกฤษ ซึ่งเมื่อมองจากมุมมองของชาวสยามแล้ว ออกจะน่าให้เข้าใจผิดไปสักหน่อย นั่นคือ การมอบ “ช้างเผือก” เป็นของขวัญ ให้แก่ชาวยุโรปคือการมอบสิ่งของที่ไร้ประโยชน์และสร้างความยากลำบาก แต่ทว่าการมอบช้างเผือกเป็นของขวัญให้แก่ชาวพุทธคือการมอบกรรมสิทธิ์ ในตัวสัตว์ซึ่งหากได้รับการเลี้ยงดูอย่างดีแล้ว ก็จะนำมาซึ่งประโยชน์และ ความโชคดีมากมายหลายสิ่งแก่ผู้เป็นเจ้าของทั้งในชาติภพนี้และทุกภพชาติ ต่อไปข้างหน้า

ช้างเผือกเป็นสัตว์ที่ได้รับการเคารพนับถืออย่างสูงในหลายประเทศ และยังมีบทบาทสำคัญในตำนานเรื่องเล่ามากมาย ในเอเนาะเรีย (Enarea) ซึ่งอยู่ในแอฟริกากลาง ก็มีการเคารพบูชาช้างที่มีลักษณะนี้

ใน ค.ศ. ๑๑๙๔ เมื่อพระเจ้ามะหะหมัดกอรี (Shahab ud-Din) โจมตี และมีชัยเหนือพระเจ้าชัยจันตระ (Jaya Chandra) แห่งพาราณสี (Benares) พระองค์ได้ยึดเอาช้างเผือกของศัตรูผู้พ่ายแพ้ แต่ช้างไม่ยอมอ่อนน้อมเชื่อฟัง นายใหม่และทำร้ายความทุกข์ด้วยความโกรธแค้นเมื่อเขาพยายามบังคับขู่เชิญให้ มันแสดงความเคารพ

ในสมัยปู่ของพระมะหะหมัด (Mahomed)^๑ เมื่อกษัตริย์ชาวคริสต์ แห่งอาณาจักรฮิมยาร์ (Himyar) ยกทัพโจมตีพวกคีนานาห์ (Kenanah)

^๑ พระศาสดาแห่งศาสนาอิสลาม ประสูติเมื่อราว ค.ศ. ๕๗๐ ที่เมืองเมกกะ (Mecca) ประเทศซาอุดีอาระเบีย - สวป.

ในดินแดนฮิจาซ (Hijaz) เพื่อล้างแค้นที่โบสถ์คริสต์ที่เมืองเซนนา (Sennaa) ถูกทำให้แปดเปื้อน พระองค์ทรงเอาฤกษ์เอาชัยล่วงหน้าโดยการทรงช้างที่มีผิวสีนํ้านมเข้าสู่สนามรบ

ในสยามจะพบเห็นเครื่องหมายรูปช้างเผือกอันเด่นชัดได้ในทุกหนแห่ง รัชชาติเป็นรูป “ช้างเผือกบนพื้นสีแดงสด” รัชประจำเรือพาณิชย์เป็นรูป “ช้างเผือกบนพื้นสีนํ้าเงิน” ตามวัดวาอารามและอาคารส่วนราชการทุกแห่ง ล้วนมีรูปสลักหิน ปูนปั้น หรือภาพเขียนสีของสัตว์มงคลนี้ ทว่าเรายังไม่เคยพบเห็นช้างที่มีรูปร่างขาวเผือกจริง ๆ เลย เจ้าสัตว์ที่เรียกกันว่าช้างเผือกนี้ เป็นเพียงช้างที่มีสีผิวอ่อนกว่าช้างปกติทั่วไป แต่เพื่อความสะดวกเราจะเรียกมันว่า “ช้างเผือก” แม้ว่าในภาษาสยามจะไม่มีคำนี้^๑ และแม้ว่าสีของมันจะเหมือนกับสีของหินขัดโลหะสกปรก ๆ มากกว่าก็ตาม นอกจากนี้มุมมองอันห่างไกลจากความขาวเผือกนี้ก็ไม่ได้กระจายไปทั่วทั้งตัวช้างด้วยแต่จำกัดเป็นบางหย่อมใกล้กับอวัยวะส่วนที่ยื่นออกมาจากลำตัว แต่มีสีผิวที่อ่อนกว่าบริเวณอื่น ๆ นี้ไม่ได้เกิดตามธรรมชาติหรือเป็นลักษณะทางพันธุกรรม แต่บ่อยครั้งที่เป็นผลมาจากโรคผื่นอักเสบ ซึ่งความระคายเคืองที่มาพร้อมกับโรคผิวหนังนี้ทำให้ช้างอวัยวะส่วนที่ติดเชื้อมันไม่หรือวัตถุที่เป็นของแข็งอื่น ๆ จนผิวหนังกำพว้าถูกขัดสีออกไป อย่างไรก็ตามช้างที่เรียกกันว่าช้างเผือกนี้ จะมีเส้นขนสีขาวจำนวนเล็กน้อยซึ่งก็ยังไม่อาจนำมาเป็นเหตุผลที่จะเรียกมันว่าช้างเผือกได้อยู่ดี

ในบางครั้งบางคราวช้างเผือกจะได้รับการบูชาด้วยความเคารพนับถือ ซึ่งแม้ว่าเราอาจมองว่าเป็นสิ่งที่ไม่ถูกต้องแต่ก็ยังพอจะอะลุ่มอล่วยได้ว่าเป็นความตั้งใจอันน่าชื่นชม เพราะมีความเชื่อว่าดวงจิตของบุคคลผู้ประเสริฐจะมาเกิดในร่างของช้างเผือก ซึ่งอาจจะเป็นดวงจิตของพระพุทธเจ้าผู้ซึ่งในอนาคตจะได้มาบังเกิดในรูปกายของมนุษย์เพื่อมาโปรดสัตว์ให้รู้แจ้งในกาล

^๑ ต้นฉบับใช้คำว่า “White Elephant” ซึ่งในภาษาไทยเราไม่เรียกว่า “ช้างขาว” - สวป.

ต่อไปก็เป็นได้ ด้วยความเชื่อเช่นนี้เอง จึงสมเหตุสมผลที่ผู้คนจะให้ความเคารพบูชาต่อสัตว์ชนิดนี้

ช้างเผือกส่วนใหญ่ในโรงช้างที่กรุงเทพฯ จะจับมาจากดินแดนลาวทางตอนเหนือของประเทศ เมื่อมีการจับช้างเผือกได้สักช้างหนึ่ง ก็จะมีการตรารางวัลอย่างงามให้แก่ผู้ที่จับได้ และทั้งประเทศก็จะพร้อมใจกันแสดงความรื่นเริงยินดี ช้างเผือกจะถูกนำไปถวายแด่พระมหากษัตริย์ทันทีและพระองค์ก็จะทรงชุบเลี้ยงดูแลอย่างดีไปจนตลอดอายุขัยของช้าง ช้างเผือกเป็นสิ่งมีค่าอย่างไม่อาจประมาณได้และห้ามซื้อขาย

เมื่อประมาณยี่สิบปีที่แล้ว คณะโทรพรหมณ์ประจำราชสำนักได้ประกาศว่ารัชกาลปัจจุบันจะเป็นยุคสมัยที่มีความสุขเป็นพิเศษและจะมีการจับช้างเผือกได้สองสามช้าง ซึ่งบัดนี้ได้พิสูจน์แล้วว่าคำทำนายทั้งสองประการนั้นถูกต้อง คำพยากรณ์ของโทรพรหมณ์ได้ถูกกล่าวขานกันไปทั่วประเทศและมีการตั้งรางวัลจำนวนมากให้แก่ผู้ที่ค้นพบช้างเผือก เป็นเวลานานทีเดียวที่นายพรานพื้นเมืองต่างมุ่งมาหาค้นหาช้างเผือกในป่า ในทุกแห่งที่มีการพบเห็นหรือได้ยินว่ามีช้างก็จะมีการเข้าไปสำรวจตรวจสอบด้วยความเอาใจใส่และพากเพียรบากบั่นยิ่ง แต่ก็ยังไม่ประสบความสำเร็จ แต่ในที่สุดวันหนึ่งก็มีหลายคนพบเห็นช้างที่มีรูปร่างลักษณะดีเยี่ยม ทว่าสีของมันไม่ได้บ่งบอกว่า เป็นช้างแบบที่ทุกคนตามหา เมื่อมองดูตัวมันที่เปราะเปื้อนด้วยโคลนใกล้ ๆ พวกเขาก็สะดุดตากับผิวส่วนที่ดูแปลกออกไป รวมทั้งสีมันตาซึ่งเป็นสีเหลืองอ่อนจางอีกด้วย ซึ่งลักษณะประการหลังนี้ตรงกับหนึ่งในคชลักษณ์ข้อหลักของช้างเผือก ดังนั้นพวกเขาจึงตัดสินใจจับช้างนั้น การคล้องช้างดำเนินไปอย่างรวดเร็ว พวกเขานำช้างกลับบ้านไปอาบน้ำ ค่อย ๆ ชัดสีฉวีวรรณจนกระทั่งดินโคลนที่พอกสะสมบนตัวของมันหลุดออกหมด พลันทุกคนก็รู้สึกยินดีอย่างท่วมท้นระคนอัศจรรย์ใจเมื่อตัวอย่างที่สวยงามที่สุดแห่งวงศ์ช้างเผือกปรากฏแก่สายตาของพวกเขา ช้างเผือกช้างนั้นมีสีเดียวกับสีของหินขัดโลหะ

สีอ่อน บนหลังของมันมีเส้นขนสองสามเส้นที่พุดได้แบบไม่ยกยอกเกินจริงว่าเป็นขนสีขาว ว่ากันว่าข้างข้างนี้เป็นข้างอย่างที่ดีเยี่ยมที่สุดของข้างเผือกที่เคยจับมาได้ทั้งหมด

ในเวลานั้นความตื่นตื้นยินดีที่เกิดขึ้นทั่วทั้งแผ่นดินไปจนสุดเขตแดนราชอาณาจักร และบังเกิดกับผู้คนทุกชนชั้นตั้งแต่พระมหากษัตริย์ไปจนถึงกษัตริย์นั้น กล่าวกันว่าเป็นสิ่งที่ชาวอังกฤษไม่อาจจะเข้าใจและเข้าถึงได้ ความปลื้มปิติเช่นนั้นเป็นยิ่งกว่าแค่ความยินดีในระดับชาติ เพราะสำหรับครัวเรือนนับพันแล้วความปิติยินดีดังกล่าวผสมผสานกับความเชื่อศรัทธาอันลึกซึ้งซึ่งเติมเต็มความปรารถนาและจินตนาการในความคิดจิตใจของชาวตะวันออกด้วยมีการเตรียมงานต้อนรับข้างเผือกอย่างโอ้อ่า พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปตามแม่น้ำไกลถึงอยุธยาเพื่อทรงรับข้างเผือก ในเมืองกรุงเทพฯ มีการตกแต่งประดับไฟสว่างไสว ขุนนางทุกคนล้วนแต่งกายในชุดผ้าปักและทอด้วยดินทองอร่ามเรือง มาพร้อมกันกับข้าทาสบริวารผู้ติดตามชาวบ้านจากพื้นที่รอบนอกที่อยู่ห่างออกไปต่างพากันหลังไหลมารวมกันเป็นฝูงชนผู้สังเกตการณ์จำนวนมหาศาล ผู้คนต่างสวมใส่เครื่องประดับทุกชนิดที่มีและสวมใส่เสื้อผ้าสีสดใสนุดฉูดที่สุด มีการแขวนธงทิวและประดับริ้วผ้าสีเมื่อเจ้าสัตว์ผู้ส่ง่างามปรากฏกายขึ้นท่ามกลางวงล้อมของเรือพระราชพิธีปิดทองอันหรูหรา คณะนักบวชพราหมณ์ก็เดินลงมายังริมฝั่งแม่น้ำเพื่อรับข้างเผือกผู้เป็นเหตุแห่งความรื่นเริงยินดีทั้งมวลนี้ จากนั้นพราหมณ์ได้อ่านคำประกาศต่อหน้าข้าง โดยมีเนื้อความตามคำแปลต่อไปนี้

“บัดนี้ เราขอสักการะเทพยดาผู้ปกปักรักษาข้างทั้งปวงด้วยความเคารพนอบน้อม ข้าแต่ทวยเทพผู้ทรงฤทธิ์ เราขอวิงวอนต่อท่านให้มาประชุมกันในเวลานี้ เพื่อขอให้ท่านช่วยปกป้องพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวแห่งประเทศสยามจากความชั่วร้ายทั้งมวล และคุ้มครองข้างเผือกผู้ส่ง่างามข้างนี้ซึ่งเพิ่งเดินทางมาถึงด้วย เราขอให้ท่านทั้งหลายซึ่งเรารู้จักการบูชานี้โปรดช่วยควบคุมจิตใจของข้างนี้มีให้มีความโกรธและความทุกข์ใด ๆ

เราขอวิงวอนให้ท่านโปรดคลใจให้ช่างจงเชื่อฟังคำสั่งสอนชี้แนะและคำปณิธานที่เราจะกล่าวต่อไปนี้ด้วย”

“พญาช่างผู้ทรงศักดิ์เอ๋ย! เราขอให้ท่านจงอย่าคิดถึงพ่อและแม่ ญาติพี่น้องและเพื่อนฝูงมากนัก เราขอให้ท่านจงอย่าเสียใจที่ต้องลาจากป่าเขาบ้านเกิด เพราะในที่นี่มีวิญญูณร้ายสิงสถิตและเป็นอันตรายยิ่ง ทั้งยังมีสัตว์ป่าดุร้ายที่ชุกครามด้วยเสียงอันน่าสะพรึงกลัว มีนกใหญ่ที่คอยบินโฉบอยู่รอบ ๆ คอยจะฉวยเอาช่างไปกิน และยังมีกลุ่มนายพรานโหดเหี้ยมที่ฆ่าช่างเอง เราเชื่อว่าท่านจะไม่กลับเข้าป่าอีก เพราะท่านจะตกอยู่ในอันตรายอย่างต่อเนื่อง ยังไม่หมดแค่นี้ ในป่าท่านย่อมไม่มีข้าทาสคอยรับใช้และการนอนคลุกดินและสิ่งสกปรกย่อมไม่สบายกายอย่างยิ่ง มิพักต้องกล่าวถึงแมลงวันและยุงที่คอยสร้างความรำคาญอีกด้วย”

“พญาช่างผู้สง่างามและกล้าหาญเอ๋ย! เราขอให้ท่านจงทั้งความปรารถนาในอันที่จะอยู่ในป่าไปเสีย จงมองดูสถานที่อันน่ารื่นรมย์คือเมืองสวรรค์แห่งนี้เถิด! ในเมืองอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทุกสิ่งที่ท่านอยากเห็น และทุกอย่างที่ใจของท่านปรารถนาครอบครอง เป็นบุญของท่านโดยแท้แล้ว จึงได้มาเห็นเมืองอันงดงามแห่งนี้ ได้สัมผัสความมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ของเมือง และได้เป็นพระราชอาคันตุกะคนโปรดขององค์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผู้ทรงศักดิ์สูงสุด”^๑

จากนั้นนักบวชพราหมณ์ทำพิธีรดน้ำอภิเชกแก่ช่างศักดิ์สิทธิ์ด้วยน้ำมันต์ หลังจากรดน้ำอภิเชกแล้วก็มีกรสถาปนาตำแหน่งสูงสุดที่พระมหากษัตริย์จะพระราชทานให้แก่ไพร่ฟ้าของพระองค์ได้ ชื่อตำแหน่งเขียนไว้บนแท่งอ้อยแท่งหนึ่ง ซึ่งบนแท่งอ้อยนี้ปรากฏข้อความจำนวนหนึ่งที่บรรยายถึงคุณความดี คุณลักษณะและคุณสมบัติอันดีเลิศของขุนนางคนใหม่ เมื่อพิธีรดน้ำอภิเชกจบลงแล้ว ก็มีการยื่นแท่งอ้อยให้พระยาช่างกิน ซึ่งเป็นขั้นตอนเดียวในพิธีกรรมนี้

^๑ “Siam” Miss Cort - ต้นฉบับ

ที่พระยาข้างเข้าใจและรับเอาไปจัดการด้วยความรวดเร็วอย่างเห็นได้ชัด หลังจากนั้นพระยาข้างต้นก็ถูกนำไปพักผ่อนในโรงข้างต้น ร่วมกับพระยาข้างต้นข้างอื่น ๆ ที่ได้ผ่านประสบการณ์ในพิธีกรรมฉลองต้อนรับและแสดงคารวะนี้มาแล้ว

บันทึกเก่าบอกเราว่าข้างเผือกจะได้รับการดูแลด้วยความเคารพและเอาใจใส่อย่างสูงสุดตลอดชั่วชีวิตของมัน โรงข้างนั้นอยู่สบายและอาหารก็ประกอบด้วยสิ่งอันประณีตมีรสชาติดีอย่างที่พระยาข้างต้นน่าจะชื่นชอบที่สุด อาหารของพระยาข้างจะจัดมาในถาดเงินโดยมีบ่าวรับใช้นั่งคุกเข่าระหว่างที่ยกถาดอาหารให้แก่พระยาข้าง ดวงตาของพระยาข้างจะได้รับการเช็ดด้วยความเคารพ และจะมีการอาบน้ำให้พระยาข้างด้วยฟองน้ำชุบน้ำเย็นคอยเช็ดถูให้เป็นระยะบ่อย ๆ ดังนั้นจึงน่าจะคาดเดาได้ว่าเหล่าพระยาข้างต้นมีชีวิตที่เฉื่อยเนือยและหรูหราสำราญแบบที่สัตว์เหล่าใดก็ยอมปรารถนา หากพระยาข้างล้มป่วยหมอลหลวงที่เก่งที่สุดจะเป็นผู้เข้าไปรักษา และอาการเจ็บป่วยของพระยาข้างจะได้รับการดูแลใส่ใจอย่างยิ่งยวดเทียบเท่าองค์พระมหากษัตริย์เลยทีเดียว เมื่อพระยาข้างต้นล้มจะมีการไว้ทุกข์ให้อย่างจริงจัง และมีการจัดพิธีศพอย่างยิ่งใหญ่เอิกเกริกตามแบบฉบับชาวตะวันออก

เดี๋ยวนี้ข้างไม้ได้มีความเป็นอยู่สุขสบายเช่นนี้แล้ว ตามที่ Henry Norman พูดถึงในหนังสือของเขาเรื่อง “The Far East” ว่า “ข้างตกอยู่ในสภาพอันเลวร้ายชนิดที่ทำให้กรงหมีในคณะละครสัตว์เร่ร่อนต้องยอมแพ้พวกมันอยู่ภายใต้การดูแลของนักเลงหัวไม้ที่นอนเอกเขนกบนเศษผ้าชีรีวขาดรุ่งริ่งและหาเลี้ยงชีพอย่างยากลำบากด้วยการसानตะกร้าหรือขอเศษสตางค์จากคนที่ผ่านไปมา แลกกับการได้โยนมัดหญ้าสกปรกหรือกล้วยเน่า ๆ ให้แก่เจ้ายักษ์ใหญ่ที่โยกตัวไปมา ชูวงอย่างหิวโหยคอยรับอาหารส่วนเพิ่มที่เป็นที่ต้องการอย่างมาก เนื่องจากปริมาณอาหารที่มีนั้นไม่เพียงพอ”

เรื่องราวของข้างนั้นมีอยู่แพร่หลายในตำนานต่าง ๆ ที่ปกคลุมอำพรางพระสัทธรรมอันบริสุทธิ์ของพุทธศาสนาอยู่ ก่อนการประสูติของพระพุทธเจ้าไม่

นาน พระพุทธมารดาคือพระนางสิริมหามายามีพระสุบินนิมิตว่า ท้าวจตุโลกบาล ทั้ง ๔ พระองค์ได้พาพระนางไปยังป่าหิมพานต์ ให้พระนางประทับบนหินก้อนใหญ่ จากนั้นพระนางก็ได้รับการสรองน้ำ ทรงเครื่อง และประดับพระองค์โดยเหล่าเทพธิดา เสร็จแล้วเชิญเสด็จไปยังวิมานทองคำที่ตั้งอยู่บนภูเขาเงิน และทรงได้รับการร้องขอให้ประทับบนพระแท่นโดยหันพระพักตร์ไปทางทิศตะวันตก พระนางสิริมหามายาก็ทรงกระทำตามและได้ทอดพระเนตรเห็นภูเขาทองคำ ณ ที่นั้นพระโพธิสัตว์ผู้จะมาบังเกิดเป็นพระพุทธเจ้าองค์ต่อไป ในร่างของข้างเผือกก็ก้าวลงมาพร้อมกับถือดอกบัวสีขาวไว้ในวงและส่งเสียงร้องก้องไปด้วย โดยข้างนั้นได้เดินเข้ามาหาพระแท่นที่พระนางสิริมหามายา ผู้ตื่นตะลึงประทับอยู่

การประสูติของพระพุทธองค์นั้นได้ปรากฏเหตุอัศจรรย์หลายประการ อันเป็นลางบอกการเกิดขึ้นของมหาบุรุษบนโลก ซึ่งเป็นไปได้ทั้งพระพุทธเจ้าหรือพระเจ้าจักรพรรดิ

“ในทุก ๆ หนึ่งพันปี จะมีพระเจ้าจักรพรรดิเช่นนี้อุบัติขึ้นปกครองเพียงองค์เดียว”^๑

หากพระองค์เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ พระองค์จะมี “สมบัติเจ็ดประการ”^๒ อันเป็นสัญลักษณ์แห่งพระราชอำนาจทั้งหมดในอนาคตของพระองค์ ซึ่งสมบัติหนึ่งในนั้นก็คือ

“...ข้างเผือกผิวขาวดุจหิมะหรือข้างแก้ว ซึ่งเกิดมาเพื่อเป็นพระราชพาหนะของพระเจ้าจักรพรรดิ”^๓

^๑ “Light of Asia” Arnold - ต้นฉบับ

^๒ ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงสมบัติเจ็ดประการที่จะบังเกิดมีแก่พระเจ้าจักรพรรดิผู้ปกครองโดยธรรม ได้แก่ จักรแก้ว ข้างแก้ว ม้าแก้ว แก้วมณี นางแก้ว คุุหบดีแก้ว และปริณายกแก้ว (ดูมหาสุทฺธสสนสูตร พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค และจักกวัตติสูตร พระสุตตันตปิฎก ทีฆนิกาย ปาฎิกวรรค) - สวป.

^๓ เรื่องเดียวกัน - ต้นฉบับ

แต่จากเครื่องหมายบนพระบาทของพระองค์ซึ่งเราได้อธิบายไปแล้วนั้น พระองค์ก็ทรงเป็นที่รู้จักในฐานะพระพุทธรเจ้า ซึ่งเครื่องหมายหนึ่งบนพระบาท คือพญาช้างฉัททันต์ ช้างตัวนี้คือช้างสามเศียรพาหนะของพระอินทร์^๑ และถูกนำมาเป็นสัญลักษณ์ประดับตกแต่งหลายอย่างของชาวสยาม รวมทั้งอยู่ในตราแผ่นดินของสยามด้วย แต่ในบรรดารูปหล่อรูปปั้นรอยพระพุทธรบาทนั้น ช้างมีเพียงเศียรเดียว

ในชาติก็มีเรื่องของพญาช้างฉัททันต์ซึ่งอาศัยอยู่ริมทะเลสาบฉัททันต์ ในป่าหิมพานต์ พญาช้างอาศัยอยู่ภายในกาญจนคูหาโดยมีบริวารช้างแปดหมื่นตัว บางครั้งพญาฉัททันต์ก็ได้รับการขนานนามว่า “ช้างผู้มีเครื่องพิทักษ์หกอย่าง” ซึ่งเป็นคำอุปมาถึงงาทั้งหกกิ่งของพญาฉัททันต์นั่นเอง^๒

เมื่อพญามาร (ผู้ปกครองเทวทูตมารทั้งปวง ซึ่งตามที่กล่าวถึงในคัมภีร์ของศาสนาพุทธนั้นมีลักษณะสอดคล้องกับซาตานตามพระคัมภีร์ไบเบิล) เข้ามายั่วยุพระบรมศาสดาในขณะที่พระองค์ประทับอยู่ที่ต้นโพธิ์ และได้บรรลุพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ กล่าวกันว่าพญามารทรงช้างตรงเข้ามายังต้นโพธิ์โดยแปลงองค์ให้มีขนาดใหญ่โตมโหฬาร ในพระกรทั้งพันก็กวัดแกว่งอาวุธต่าง ๆ ช้างของพญามารมีนามว่าคีรีเมฆล์และมีร่างกายสูงใหญ่ นับได้หนึ่งพันไมล์

ยังมีเรื่องราวเกี่ยวกับช้างที่คล้ายคลึงกันนี้อีกมากที่สามารถรวบรวมมาได้โดยไม่ยากเย็น เพราะเรื่องเล่าเกี่ยวกับช้างมีอยู่ดาษดื่นแพร่หลายในตำนานของชาวตะวันออก ซึ่งคงเป็นเพราะขนาดร่างกายอันใหญ่โตและความแข็งแรงของมันที่นิยมนำมาอ้างอิงแต่งเป็นเรื่องเล่านั่นเอง

^๑ ที่ถูกต้องเป็นพญาช้างเอราวัณ เป็นไปได้ว่าผู้เขียนเข้าใจผิด เพราะรอยพระพุทธรบาทมีทั้งรูปพญาช้างฉัททันต์และพญาช้างเอราวัณ รวมอยู่ในภาพมงคล ๑๐๘ ประการบนรอยพระพุทธรบาท - สวป.

^๒ ในอรรถกถา ฉัททันตชาดก ระบุว่าพญาช้างฉัททันต์มีบริวาร ๘,๐๐๐ ตัว โดยพญาฉัททันต์มีงา ๑ คู่ ประกอบด้วยรัศมี ๖ ประการ - สวป.

ข้อมูลเกี่ยวกับความสำคัญของช่างในอดีตอาจรวบรวมได้จากพระราชหัตถเลขาที่พระมหากษัตริย์สยามพระองค์ก่อนมีถึงเซอร์ จอห์น เบาว์ริง เมื่อครั้งที่ขุนนางท่านนี้ได้เดินทางเข้ามายังสยามใน ค.ศ. ๑๘๕๕ (พ.ศ. ๒๓๙๘) เพื่อเจริญสัมพันธไมตรี เรือกลไฟของเซอร์ จอห์น เพิ่งจะได้จอดทอดสมอที่สันดอนปากแม่น้ำเจ้าพระยาไม่นานก็ปรากฏว่ามีพระราชหัตถเลขาจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวส่งมาถึงเขาแล้ว เป็นพระราชสาส์นแสดงความยินดีต่อการเข้ามาของเขาและเต็มไปด้วยถ้อยคำยกย่องชื่นชม หลังจากทรงพระปรมาภิไธยในพระราชหัตถเลขาฉบับนั้น จู่ ๆ พระองค์ก็ทรงเพิ่มปัจฉิมลิขิต ความว่า “ข้าพเจ้าเพิ่งกลับจากอยุธยาเมืองหลวงเก่าของสยามเมื่อสัปดาห์ที่ผ่านมาพร้อมกับช่างพังช่างหนึ่งที่สวยงาม และ ๗ คน ๆ ก็จะได้ยินโฉมมันด้วยเมื่อเข้ามาถึง”

ทุกสองสามปีจะมีเทศกาล “คล้อง” ช่างครั้งยิ่งใหญ่ที่อยุธยาเพื่อจัดหาช่างสำหรับใช้ในราชการ มีการตั้งเพนียดรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัสขึ้นมา กำแพงเพนียดหนาถึงหกฟุตและมีทางเข้าเพียงทางเดียว ภายในกำแพงมีรั้วเป็นเสาต้นหนาดั้งห่างจากกันในระยะไม่กี่นิ้ว โขลงช่างป่าจะถูกด้อนเข้ามาในเพนียดโดยช่างที่เชื่องแล้ว จากนั้นก็จะมีการคอยสังเกตจดบันทึกช่างตัวที่มีลักษณะดีที่สุด ในโขลง ช่างลักษณะดีต้องมีผิวสีอ่อน เล็บเท้าสีดำ และมีหางสมบูรณ์ไม่ขาดหรือเว้าแหว่ง แต่เนื่องจากช่างที่แข็งแรงมักจะสูญเสียวางไปในระหว่างต่อสู้กัน บางครั้งจึงไม่อาจหาช่างที่มีทั้งลักษณะดีและพลังกำลังมากได้ในตัวเดียวกัน ช่างที่ได้รับคัดเลือกจะถูกคล้องบ่วงและมัดเท้าไว้ด้วยกัน หากมีช่างตัวใดต่อต้านขัดขืนก็จะถูกช่างที่ฝึกจนเชื่องแล้วเข้ามาแทงด้วยงาอย่างเอาจริงเอาจัง นับว่าช่างที่ฝึกแล้วนี้ช่วยงานได้มากทีเดียว หลังจากผ่านการควบคุมอาหารและการฝึกไปสองสามวัน ช่างที่จับได้ก็พร้อมที่จะเรียนรู้งานต่าง ๆ ได้

นักเขียนเรื่องดินแดนต่างประเทศมักจะมองว่าเป็นหน้าที่ส่วนหนึ่งของตนที่จะต้องเปรียบเทียบระหว่างดินแดนมาตุภูมิกับดินแดนที่ตนกำลัง

อภิปรายถึง แม้มิได้พูดออกมาที่อยู่ในความนึกคิด และโดยทั่วไปแล้วก็มักจะเข้าข้างแผ่นดินเกิดของตน แต่การจะตัดสินด้วยความยุติธรรมหรือการบอกว่าประเทศใดขาดแคลนคุณความดีในเรื่องใดนั้นไม่ใช่ของง่าย เพราะไม่ว่าจะเป็นการเปรียบเทียบในแง่ของหลักประเพณีปฏิบัติหรือในแง่ของสังคมก็ตาม ก็มีความยุ่งยากในการกำหนดมาตรฐานการวัด หลักประเพณีปฏิบัตินั้นไม่อาจวัดด้วยตาชั่งหรือไม้บรรทัด สิ่งที่น่าตำหนิติเตียนในประเทศหนึ่งอาจกลายเป็นสิ่งที่อย่างน้อยก็ยอมรับกันได้ไปอีกประเทศหนึ่ง ตัวอย่างเช่น ผลกระทบของสภาพภูมิอากาศต่อวิถีความประพฤติของชนชาติ ในประเทศเขตหนาว คนที่ไม่ได้เกิดมาร่ำรวยก็จะต้องทำงานหรือมีเงินนั้นก็ต้องอดอยาก ดังนั้นจึงเกิดประเทศอย่างที่เราเรียกว่าประเทศพัฒนาแล้วซึ่งมีความทะเยอทะยานเจริญรุ่งเรือง และอยู่กับหลักความจริง แต่ในประเทศเขตอบอุ่นและอุดมสมบูรณ์ซึ่งพืชพรรณธัญญาหารเจริญงอกงามให้เก็บกินได้เอง และดินก็มีความอุดมสมบูรณ์พร้อมหล่อเลี้ยงชีวิต ในขณะที่แสงอาทิตย์และสายฝนก็ทำหน้าที่เป็นแรงงานทางการเกษตรเกือบทั้งหมดที่จำเป็นแล้ว ดังนั้นจึงไม่ใช่เรื่องแปลกที่ผู้คนไม่มีความทะเยอทะยานอยากที่จะทำงานทำการ และดังนั้นจึงไม่สมควรนักที่จะกล่าวหาว่าพวกเขาชี้แจงตามความหมายของคำนี้อันเป็นที่เข้าใจและยอมรับทั่วกัน พวกเขาไม่ชอบการทำงานหนักตรากตรำอย่างแข็งขันเป็นเวลานาน ๆ กลางแดดแผดเผา และความเกียจคร้านอันเห็นได้ชัดก็เป็นผลมาจากสภาพแวดล้อมของพวกเขานั่นเอง ซึ่งข้อเท็จจริงนี้ไม่มีวันเป็นอื่นได้ เว้นแต่มนุษย์ชาติจะสูญเสียธรรมชาติของความเป็นมนุษย์ไป

กระบวนการพัฒนาไปสู่ความศิวิไลซ์ของชาติตะวันออกทั้งหลาย ดังที่เราเข้าใจนั้นคงจำเป็นที่จะต้องเน้นซ้ำ เพราะลัทธิจารีตนิยมอันเข้มแข็งของพวกเขาเป็นสิ่งที่ไม่อาจลบล้างไปได้โดยง่าย

สำหรับประเทศสยาม คำกล่าวข้างต้นถือว่าเหมาะสมอย่างยิ่ง คนที่กล่าวถึงนิสัยการเคี้ยวหมากว่าน่าขยะแขยงนั้นได้ลืมไปว่าไม่มีมาตรฐานหนึ่ง

เดี่ยวครอบจักรวาลที่จะนำมาตัดสินสิ่งใดสิ่งหนึ่งลงได้ และนิสัยของชาวยุโรปหลายประการก็เป็นที่น่ารังเกียจพอกันในสายตาของชาวตะวันออก เมื่อวิพากษ์วิจารณ์ถึงความสกปรกของบ้านเรือนชาวสยามก็จะต้องไม่ลืมนึกถึงสลัมตามเมืองใหญ่ ๆ ในยุโรปและสุขอนามัยที่บกพร่องของบ้านเรือนส่วนใหญ่ในสลัม หากจะลงความเห็นเรื่องความเชื่องช้าของการปฏิรูประบบการศึกษาในสยาม ก็จะต้องไม่ลืมด้วยว่าพวกเราเองแม้จะมีประวัติศาสตร์เรื่องการศึกษาอันยาวนานและมีการปฏิรูปให้เป็นแบบสมัยใหม่แล้ว แต่จำนวนผู้มีสิทธิเลือกตั้งหลายร้อยคนก็ยังคงไม่รู้หนังสือเลย

ความแตกต่างทางสภาพภูมิอากาศ ชาติพันธุ์ และสภาพสังคมระหว่างชาติตะวันออกและชาติตะวันตกนั้นมากเกินกว่าที่จะถ่ายทอดออกมาให้ทั้งสองฝ่ายรวบรวมได้โดยง่ายหรือยกขึ้นมาโจมตีหลักประเพณีปฏิบัติทั่วไปของอีกฝ่ายได้ ผู้เขียนหนังสือเล่มนี้เชื่อว่ากฎแห่งการวิวัฒนาการในพืชและสัตว์นั้นใช้ได้กับประเทศชาติเช่นเดียวกัน และมีความยินดีที่จะปล่อยให้ท่านผู้อ่านได้ประเมินคุณค่าเนื้อแท้ของหลักความประพฤติปฏิบัติและสภาพสังคมสยามในปัจจุบันด้วยตัวท่านเอง ด้วยหวังว่าความพยายามของผู้เขียนในการพรรณนาโดยสังเขปถึงจรรยาบรรณและขนบธรรมเนียมบางเรื่อง ตลอดจนแนวคิดและความสนใจของผู้คนชาวสยาม ตามที่ผู้เขียนได้ประสบพบเห็นในชีวิตประจำวันและการมีปฏิสัมพันธ์นี้ อาจจะช่วยสร้างความเข้าใจที่ตรงตามความจริงยิ่งขึ้นเกี่ยวกับสถานะสังคมและแนวโน้มของพวกเขา ได้มากกว่าบทวิพากษ์วิจารณ์อันยาวยืดยาวจากข้อคิดเห็นทั่วไปในทางการเมืองเพียงเท่านั้น ซึ่งผูกพันอย่างเลี้ยมไม่ได้กับประสบการณ์ของนักเดินทางที่ไม่ค่อยสนใจหรือเพียงแค่ผ่านมาแล้วก็ผ่านไป

สำนักวรรณกรรมและประวัติศาสตร์
กรมศิลปากร กระทรวงวัฒนธรรม

